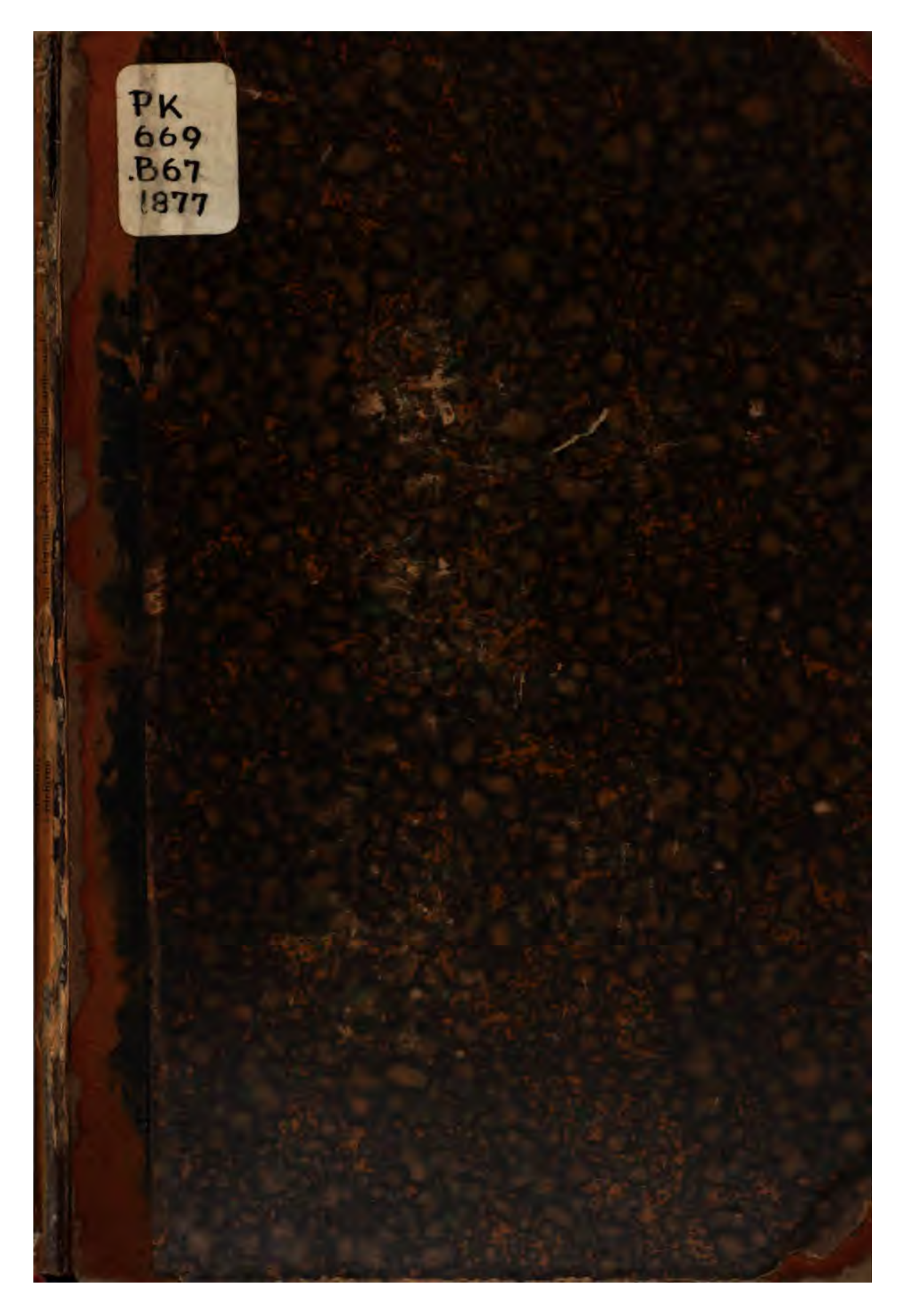
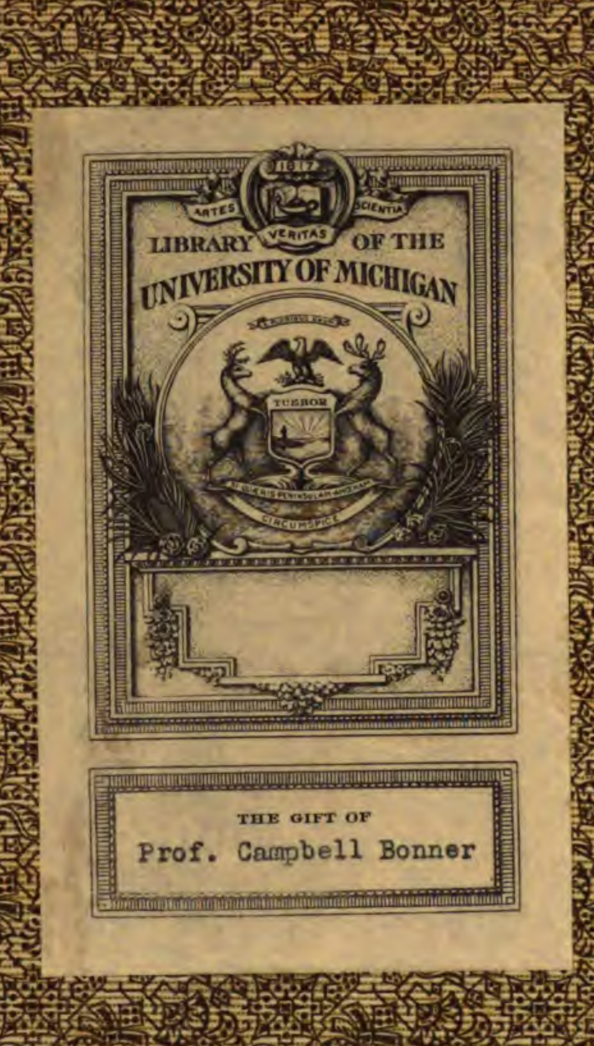
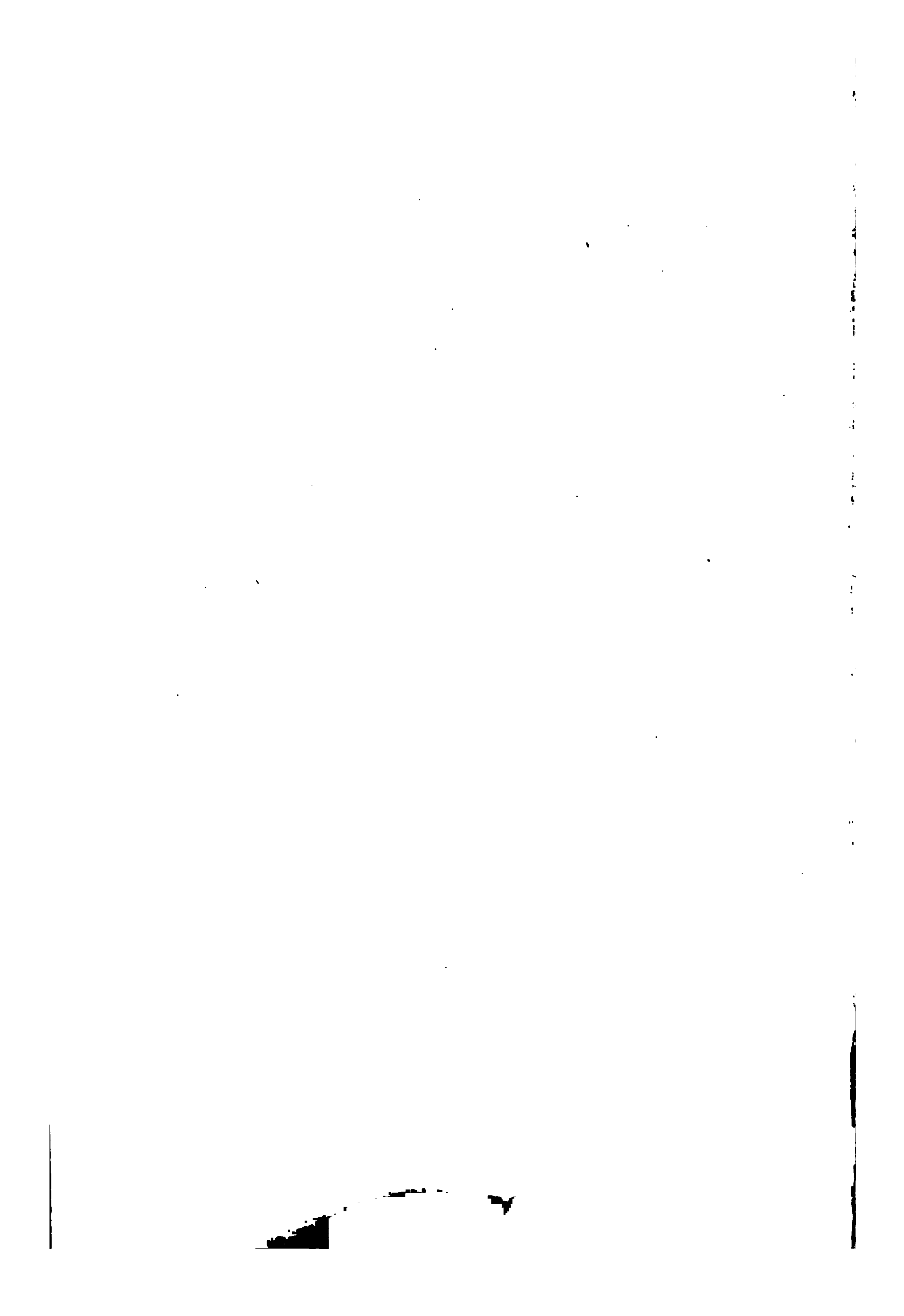

PK
669
.B67
1877

1817
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

SANSKRIT-CHRESTOMATHIE

HERAUSGEGEBEN

VON

Otto Böhtlingk.

Zweite, gänzlich umgearbeitete Auflage.

St. Petersburg, 1877.

Commissionäre der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften:

in St. Petersburg: Eggers & Co., J. Issakoff, J. Glasunoff; in Riga: N. Kymmel; in Leipzig: Leopold Voss.

Preis: 1 Rbl. 45 Kop. = 4 Mark 80 Pfen.

Gedruckt auf Verfügung der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

Im Juni 1877.

C. Vesselofski, beständiger Secretär.

Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
Wass.-Ostr. 9. Linie No. 12.

VORWORT.

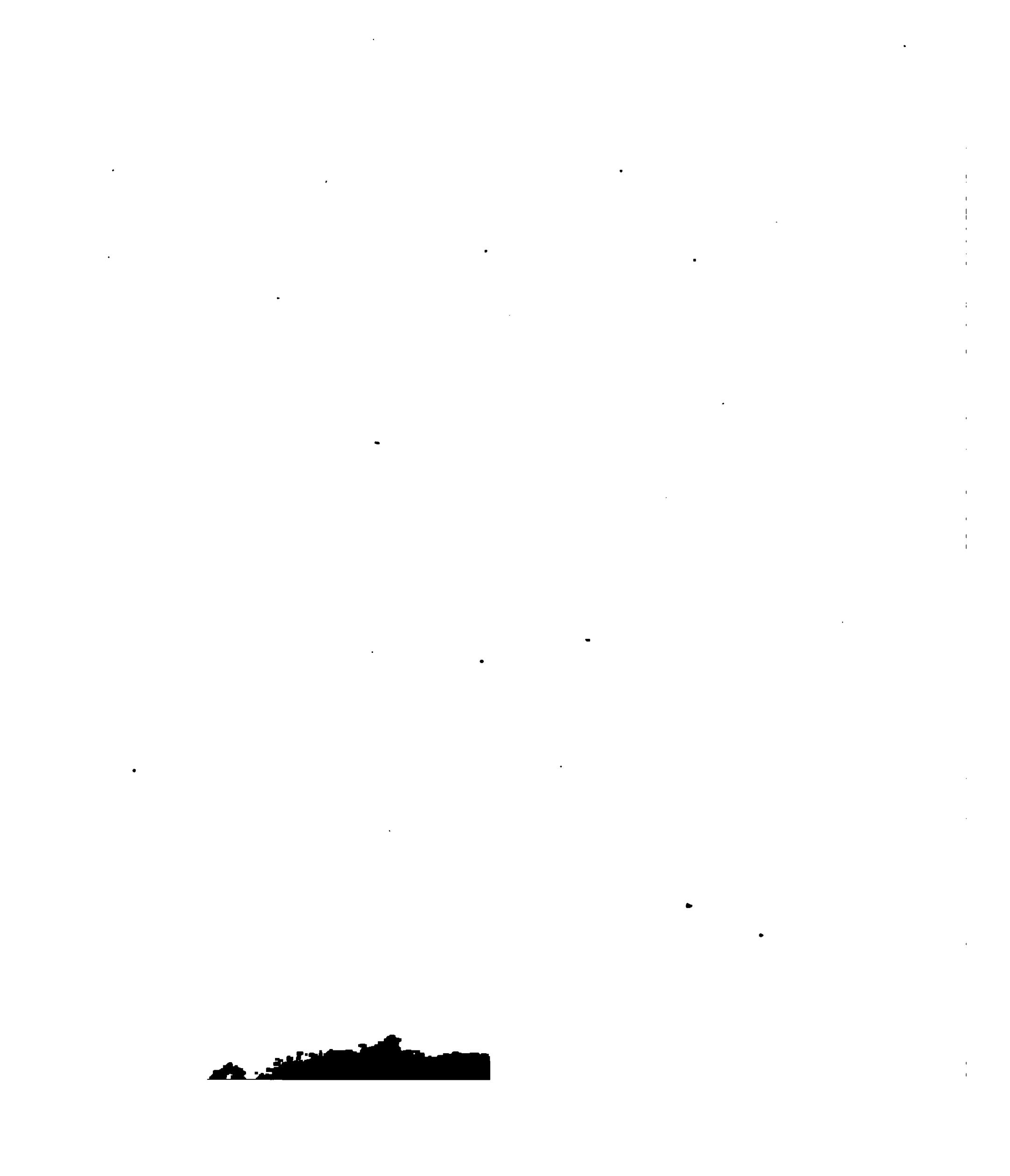
An die Ausarbeitung dieser neuen Auflage der Chrestomathie bin ich erst dann gegangen, als ich die feste Ueberzeugung gewonnen hatte, dass sie von vielen Seiten gewünscht werde. Dem Inhalte nach ist sie mannichfaltiger, als alle bis jetzt erschienenen. Sie bietet keine bisher ungedruckten Texte, aber das Bekannte tritt in einem mehr oder weniger neuen Gewande auf. Mit der Verzeichnung der abweichenden Lesarten habe ich das Buch nicht beladen wollen, jede eigenmächtige Aenderung aber, mit Ausnahme von Interpunctionen, ist gewissenhaft angegeben worden. In den epischen Stücken habe ich überschüssige Halbverse stillschweigend ausgeschieden.

Das letzte Stück, die Ratnâvalî, haben wir Prof. Carl Cappeller zu verdanken, der keinen Augenblick angestanden hat, diese mühevolle und verdienstliche Arbeit in anspruchloser Weise der Chrestomathie einzuverleiben.

Ein schon in Angriff genommenes Sanskrit-Deutsches Handwörterbuch wird, wenn es mir vergönnt sein sollte, dasselbe zu Ende zu führen, als nothwendige Ergänzung zu dieser Chrestomathie und als eine Art von Supplement zum grossen Wörterbuch von den Freunden der Sanskrit-Literatur, so hoffe ich, willkommen geheissen werden.

Jena, den 22. Mai 1877.

O. Böhtlingk.

I. Ṛgveda.

1. An die Âditja (1, 41).

यं रक्षन्ति प्रचेतसः । वरुणो मित्रो अर्यमा । नू चित्स दभ्यते जनः ॥ १ ॥
यं बाहुतेव पिप्रति । पान्ति मर्त्यं रिषः । अरिष्टः सर्व एधते ॥ २ ॥
वि दुर्गा वि द्विषः पुरः । घ्नन्ति राजान एषाम् । नयन्ति दुरिता तिरः ॥ ३ ॥
सुगः पन्था अनृक्षरः । आदित्यास ऋतं यते । नात्रावखादो अस्ति वः ॥ ४ ॥
5 यं यज्ञं नयथा नरः । आदित्या ऋजुना पथा । प्र वः स धीतये नशत् ॥ ५ ॥
स रत्नं मर्त्यो वसु । विश्वं तोकमुत त्मना । अच्छा गच्छत्यस्तृतः ॥ ६ ॥
कथा राधाम सखायः । स्तोमं मित्रस्यार्यम्णः । महि प्सरो वरुणस्य ॥ ७ ॥
मा वो घ्नन्तं मा शपन्तम् । प्रति वोचे देवयन्तम् । सुम्नैरिद्व आ विवासे ॥ ८ ॥
चतुरश्चिद्ददमानात् । बिभीयादा निधातोः । न दुरुक्ताय स्पृहयेत् ॥ ९ ॥

---

2. An Pûshan (1, 42).

10 सं पूषन्नध्वनस्तिर । व्यंहो विमुचो नपात् । सक्ष्वा देव प्र णस्पुरः ॥ १ ॥
यो नः पूषन्नघो वृकः । दुःशेव आदिदेशति । अप स्म तं पथो जहि ॥ २ ॥
अप त्यं परिपन्थिनम् । मुषीवाणं हुरश्चितम् । दूरमधि स्रुतेरज ॥ ३ ॥
त्वं तस्य द्वयाविनः । अघशंसस्य कस्य चित् । पदाभि तिष्ठ तपुषिम् ॥ ४ ॥
आ तत्ते दस्र मन्तुमः । पूषन्नवो वृणीमहे । येन पितॄनचोदयः ॥ ५ ॥
15 अधा नो विश्वसौभग । हिरण्यवाशीमत्तम । धनानि सुषणा कृधि ॥ ६ ॥
अति नः सश्चतो नय । सुगा नः सुपथा कृणु । पूषन्निह क्रतुं विदः ॥ ७ ॥
अभि सूयवसं नय । न नवज्वारो अध्वने । पूषन्निह क्रतुं विदः ॥ ८ ॥
शग्धि पूर्धि प्र यंसि च । शिशीहि प्रास्युदरम् । पूषन्निह क्रतुं विदः ॥ ९ ॥
न पूषणं मेथामसि । सूक्तैरभि गृणीमसि । वसूनि दस्ममीमहे ॥ १० ॥

---

3. An Sûrja (1, 115).

चित्रं देवानामुदगादनीकम् । चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः ।
आप्रा द्यावा पृथिवी अन्तरिक्षम् । सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च ॥ १ ॥
सूर्यो देवीमुषसं रोचमानाम् । मर्यो न योषामभि एति पश्चात् ।
यत्रा नरो देवयन्तो युगानि । वितन्वते प्रति भद्राय भद्रम् ॥ २ ॥
5 भद्रा अश्वा हरितः सूर्यस्य । चित्रा एतग्वा अनुमाद्यासः ।
नमस्यन्तो दिव आ पृष्ठमस्थुः । परि द्यावा पृथिवी यन्ति सद्यः ॥ ३ ॥
तत्सूर्यस्य देवत्वं तन्महित्वम् । मध्या कर्तोर्विततं सं जभार ।
यदेदयुक्त हरितः सधस्थात् । आद्रात्री वासस्तनुते सिमस्मै ॥ ४ ॥
तन्मित्रस्य वरुणस्याभिचक्षे । सूर्यो रूपं कृणुते द्योरुपस्थे ।
10 अनन्तमन्यद्रुशदस्य पाजः । कृष्णमन्यद्धरितः सं भरन्ति ॥ ५ ॥
अद्या देवा उदिता सूर्यस्य । निरंहसः पिपृता निरवद्यात् ।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्ताम् । अदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥ ६ ॥

---

4. An Agni (1, 143).

प्र तव्यसीं नव्यसीं धीतिमग्नये । वाचो मतिं सहसः सूनवे भरे ।
अपां नपाद्यो वसुभिः सह प्रियः । होता पृथिव्यां नि असीददृत्वियः ॥ १ ॥
15 स जायमानः परमे व्योमनि । आविरग्निरभवन्मातरिश्वने ।
अस्य क्रत्वा समिधानस्य मज्मना । प्र द्यावा शोचिः पृथिवी अरोचयत् ॥ २ ॥
अस्य त्वेषा अजरा अस्य भानवः । सुसंदृशः सुप्रतीकस्य सुद्युतः ।
भात्वक्षसो अति अक्तुर्न सिन्धवः । अग्ने रेजन्ते अससन्तो अजराः ॥ ३ ॥
यमेरिरे भृगवो विश्ववेदसम् । नाभा पृथिव्या भुवनस्य मज्मना ।
20 अग्निं तं गीर्भिर्हिनुहि स्व आ दमे । य एको वस्वो वरुणो न राजति ॥ ४ ॥
न यो वराय मरुतामिव स्वनः । सेनेव सृष्टा दिव्या यथाशनिः ।
अग्निर्जम्भैस्तिगितैरत्ति भर्वति । योधो न शत्रून्स वना नि ऋञ्जते ॥ ५ ॥
कुविन्नो अग्निरुचथस्य वीरसत् । वसुष्कुविद्वसुभिः काममावरत् ।
चोदः कुवित्तुतुज्यात्सातये धियः । शुचिप्रतीकं तमया धिया गृणे ॥ ६ ॥
25 घृतप्रतीकं व ऋतस्य धूर्षदम् । अग्निं मित्रं न समिधान ऋञ्जते ।
इन्धानो अक्रो विदथेषु दीदियत् । शुक्रवर्णामुदु नो यंसते धियम् ॥ ७ ॥
अप्रयुच्छन्नप्रयुच्छद्भिरग्ने । शिवेभिर्नः पायुभिः पाहि शग्मैः ।
अदब्धेभिरदृपितेभिरिष्टे । अनिमिषद्भिः परि पाहि नो जाः ॥ ८ ॥

---

5. An Vishṇu (1,154).

विष्णोर्नु कं वीर्याणि प्र वोचम् । यः पार्थिवानि विममे रजांसि ।
यो अस्कभायदुत्तरं सधस्थम् । विचक्रमाणस्त्रेधोरुगायः ॥ १ ॥
प्र तद्विष्णुः स्तवते वीर्येण । मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः ।
यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेषु । अधिक्षियन्ति भुवनानि विश्वा ॥ २ ॥
5 प्र विष्णवे शूषमेतु मन्म । गिरिक्षित उरुगायाय वृष्णे ।
य इदं दीर्घं प्रयतं सधस्थम् । एको विममे त्रिभिरित्पदेभिः ॥ ३ ॥
यस्य त्री पूर्णा मधुना पदानि । अक्षीयमाणा स्वधया मदन्ति ।
य उ त्रिधातु पृथिवीमुत द्याम् । एको दाधार भुवनानि विश्वा ॥ ४ ॥
तदस्य प्रियमभि पाथो अश्याम् । नरो यत्र देवयवो मदन्ति ।
10 उरुक्रमस्य स हि बन्धुरित्था । विष्णोः पदे परमे मध्व उत्सः ॥ ५ ॥
ता वां वास्तून्युश्मसि गमध्यै । यत्र गावो भूरिशृङ्गा अयासः ।
अत्राह तदुरुगायस्य वृष्णः । परमं पदमव भाति भूरि ॥ ६ ॥

---

6. An Indra (2,12).

यो जात एव प्रथमो मनस्वान् । देवो देवान्क्रतुना पर्यभूषत् ।
यस्य शुष्माद्रोदसी अभ्यसेताम् । नृम्णस्य मह्ना स जनास इन्द्रः ॥ १ ॥
15 यः पृथिवीं व्यथमानामदृंहत् । यः पर्वतान्प्रकुपिताँ अरम्णात् ।
यो अन्तरिक्षं विममे वरीयः । यो द्यामस्तभ्नात्स जनास इन्द्रः ॥ २ ॥
यो हत्वाहिमरिणात्सप्त सिन्धून् । यो गा उदाजदपधा वलस्य ।
यो अश्मनोरन्तरग्निं जजान । संवृक्समत्सु स जनास इन्द्रः ॥ ३ ॥
येनेमा विश्वा च्यवना कृतानि । यो दासं वर्णमधरं गुहाकः ।
20 श्वघ्नीव यो जिगीवाँल्लक्षमादत् । अर्यः पुष्टानि स जनास इन्द्रः ॥ ४ ॥
यं स्मा पृच्छन्ति कुह सेति घोरम् । उतेमाहुर्नैषो अस्तीति एनम् ।
सो अर्यः पुष्टीर्विज इवा मिनाति । श्रदस्मै धत्त स जनास इन्द्रः ॥ ५ ॥
यो रध्रस्य चोदिता यः कृशस्य । यो ब्रह्मणो नाधमानस्य कीरेः ।
युक्तग्राव्णो यो अविता सुशिप्रः । सुतसोमस्य स जनास इन्द्रः ॥ ६ ॥
25 यस्याश्वासः प्रदिशि यस्य गावः । यस्य ग्रामा यस्य विश्वे रथासः ।
यः सूर्यं य उषसं जजान । यो अपां नेता स जनास इन्द्रः ॥ ७ ॥
यं क्रन्दसी संयती विह्वयेते । परे अवर उभया अमित्राः ।
समानं चिद्रथमातस्थिवांसा । नाना हवेते स जनास इन्द्रः ॥ ८ ॥
यस्मान्न ऋते विजयन्ते जनासः । यं युध्यमाना अवसे हवन्ते ।
30 यो विश्वस्य प्रतिमानं बभूव । यो अच्युतच्युत्स जनास इन्द्रः ॥ ९ ॥

यः शश्वतो महि एनो दधानान् । अमन्यमानाञ्छर्वा जघान ।
यः शर्धते नानुददाति शृध्याम् । यो दस्योर्हन्ता स जनास इन्द्रः ॥ १० ॥
यः शम्बरं पर्वतेषु क्षियन्तम् । चत्वारिंश्यां शरदि अन्वविन्दत् ।
ओजायमानं यो अहिं जघान । दानुं शयानं स जनास इन्द्रः ॥ ११ ॥
5 यः सप्तरश्मिर्वृषभस्तुविष्मान् । अवासृजत्सर्तवे सप्त सिन्धून् ।
यो रौहिणमस्फुरद्वज्रबाहुः । द्यामारोहन्तं स जनास इन्द्रः ॥ १२ ॥
द्यावा चिदस्मै पृथिवी नमेते । शुष्माच्चिदस्य पर्वता भयन्ते ।
यः सोमपा निचितो वज्रबाहुः । यो वज्रहस्तः स जनास इन्द्रः ॥ १३ ॥
यः सुन्वन्तमवति यः पचन्तम् । यः शंसन्तं यः शशमानमूती ।
10 यस्य ब्रह्म वर्धनं यस्य सोमः । यस्येदं राधः स जनास इन्द्रः ॥ १४ ॥
यः सुन्वते पचते दुध्र आ चित् । वाजं दर्दर्षि स किलासि सत्यः ।
वयं त इन्द्र विश्वह प्रियासः । सुवीरासो विदथमा वदेम ॥ १५ ॥

---

7. An die Âditja (2,27).

इमा गिर आदित्येभ्यो घृतस्नूः । सनाद्राजभ्यो जुह्वा जुहोमि ।
शृणोतु मित्रो अर्यमा भगो नः । तुविजातो वरुणो दक्षो अंशः ॥ १ ॥
15 इमं स्तोमं सक्रतवो मे अद्य । मित्रो अर्यमा वरुणो जुषन्त ।
आदित्यासः शुचयो धारपूताः । अवृजिना अनवद्या अरिष्टाः ॥ २ ॥
त आदित्यास उरवो गभीराः । अदब्धासो दिप्सन्तो भूर्यक्षाः ।
अन्तः पश्यन्ति वृजिनोत साधु । सर्वं राजभ्यः परमा चिदन्ति ॥ ३ ॥
धारयन्त आदित्यासो जगत्स्थाः । देवा विश्वस्य भुवनस्य गोपाः ।
20 दीर्घाधियो रक्षमाणा असुर्यम् । ऋतावानश्चयमाना ऋणानि ॥ ४ ॥
विद्यामादित्या अवसो वो अस्य । यदर्यमन्भय आ चिन्मयोभु ।
युष्माकं मित्रावरुणा प्रणीतौ । परि श्वभ्रेव दुरितानि वृज्याम् ॥ ५ ॥
सुगो हि वो अर्यमन्मित्र पन्थाः । अनृक्षरो वरुण साधुरस्ति ।
तेनादित्या अधि वोचता नः । यच्छता नो दुष्परिहन्तु शर्म ॥ ६ ॥
25 पिपर्तु नो अदिती राजपुत्रा । अति द्वेषांसि अर्यमा सुगेभिः ।
बृहन्मित्रस्य वरुणस्य शर्म । उप स्याम पुरुवीरा अरिष्टाः ॥ ७ ॥
तिस्रो भूमीर्धारयन्त्रीँरुत द्यून् । त्रीणि व्रता विदथे अन्तरेषाम् ।
ऋतेनादित्या महि वो महित्वम् । तदर्यमन्वरुण मित्र चारु ॥ ८ ॥
त्री रोचना दिव्या धारयन्त । हिरण्ययाः शुचयो धारपूताः ।
30 अस्वप्नजो अनिमिषा अदब्धाः । उरुशंसा ऋजवे मर्त्याय ॥ ९ ॥

त्वं विश्वेषां वरुणासि राजा । ये च देवा असुर ये च मर्ताः ।
शतं नो रास्व शरदो विचक्षे । अश्यामायूंषि सुधितानि पूर्वा ॥ १० ॥
न दक्षिणा वि चिकिते न सव्या । न प्राचीनमादित्या नोत पश्चा ।
पाक्या चिद्वसवो धीर्या चित् । युष्मानीतो अभयं ज्योतिरश्याम् ॥ ११ ॥
5 यो राजभ्य ऋतनिभ्यो ददाश । यं वर्धयन्ति पुष्टयश्च नित्याः ।
स रेवान्याति प्रथमो रथेन । वसुदावा विदथेषु प्रशस्तः ॥ १२ ॥
शुचिरपः सूयवसा अदब्धः । उप क्षेति वृद्धवयाः सुवीरः ।
नकिष्टं घ्नन्ति अन्तितो न दूरात् । य आदित्यानां भवति प्रणीतौ ॥ १३ ॥
अदिते मित्र वरुणोत मृळ । यद्वो वयं चकृमा कच्चिदागः ।
10 उर्वश्यामभयं ज्योतिरिन्द्र । मा नो दीर्घा अभि नशन्तमिस्राः ॥ १४ ॥
उभे अस्मै पीपयतः समीची । दिवो वृष्टिं सुभगो नाम पुष्यन् ।
उभा क्षयावाजयन्याति पृत्सु । उभावर्धौ भवतः साधू अस्मै ॥ १५ ॥
या वो माया अभिद्रुहे यजत्राः । पाशा आदित्या रिपवे विचृत्ताः ।
अश्वीव ताँ अति येषं रथेन । अरिष्टा उरावा शर्मन्त्सियाम ॥ १६ ॥
15 माहं मघोनो वरुण प्रियस्य । भूरिदाव्न आ विदं शूनमापेः ।
मा रायो राजन्त्सुयमादव स्थाम् । बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १७ ॥

---

8. Viçvâmitra's Unterredung mit den Flüssen Vipâç und Çutudrî (3, 33).

Viçvâmitra:

प्र पर्वतानामुशती उपस्थात् । अश्वे इव विषिते हासमाने ।
गावेव शुभ्रे मातरा रिहाणे । विपाट्छुतुद्री पयसा जवेते ॥ १ ॥
इन्द्रेषिते प्रसवं भिक्षमाणे । अच्छा समुद्रं रथ्येव याथः ।
20 समाराणे ऊर्मिभिः पिन्वमाने । अन्या वामन्यामप्येति शुभ्रे ॥ २ ॥
अच्छा सिन्धुं मातृतमामयासम् । विपाशमुर्वीं सुभगामगन्म ।
वत्समिव मातरा संरिहाणे । समानं योनिमनु संचरन्ती ॥ ३ ॥

Die Flüsse:

एना वयं पयसा पिन्वमानाः । अनु योनिं देवकृतं चरन्तीः ।
न वर्तवे प्रसवः सर्गतक्तः । किंयुर्विप्रो नद्यो जोहवीति ॥ ४ ॥

Viçvâmitra:

25 रमध्वं मे वचसे सोम्याय । ऋतावरीरुप मुहूर्तमेवैः ।
प्र सिन्धुमच्छा बृहती मनीषा । अवस्युरह्वे कुशिकस्य सूनुः ॥ ५ ॥

Die Flüsse:

इन्द्रो अस्माँ अरदद्वज्रबाहुः । अपाहन्वृत्रं परिधिं नदीनाम् ।
देवो अनयत्सविता सुपाणिः । तस्य वयं प्रसवे याम उर्वीः ॥ ६ ॥

Viçvâmitra:

प्रवाचियं शश्वधा वीरियं तत् । इन्द्रस्य कर्म यदहिं विवृश्चत् ।
वि वज्रेण परिषदो जघान । आयन्नापो अयनमिच्छमानाः ॥ ७ ॥

Die Flüsse:

5 एतद्वचो जरितर्मापि मृष्ठाः । आ यत्ते घोषानुत्तरा युगानि ।
उक्थेषु कारो प्रति नो जुषस्व । मा नो नि कः पुरुषत्रा नमस्ते ॥ ८ ॥

Viçvâmitra:

ओ षु स्वसारः कारवे शृणोत । ययौ वो दूरादनसा रथेन ।
नि षू नमध्वं भवता सुपाराः । अधोअक्षाः सिन्धवः स्रोतियाभिः ॥ ९ ॥

Die Flüsse:

आ ते कारो शृणवामा वचांसि । ययाथ दूरादनसा रथेन ।
10 नि ते नंसै पीपियानेव योषा । मर्यायेव कनिया शश्वचै ते ॥ १० ॥

Viçvâmitra:

यदङ्ग त्वा भरताः संतरेयुः । गव्यन्ग्राम इषित इन्द्रजूतः ।
अर्षादह प्रसवः सर्गतक्तः । आ वो वृणे सुमतिं यज्ञियानाम् ॥ ११ ॥
अतारिषुर्भरता गव्यवः सम् । अभक्त विप्रः सुमतिं नदीनाम् ।
प्र पिन्वध्वमिषयन्तीः सुराधाः । आ वक्षणाः पृणध्वं यात शीभम् ॥ १२ ॥

---

9. An Mitra (3,59).

15 मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाणः । मित्रो दाधार पृथिवीमुत द्याम् ।
मित्रः कृष्टीरनिमिषाभि चष्टे । मित्राय हव्यं घृतवज्जुहोत ॥ १ ॥
प्र स मित्र मर्तो अस्तु प्रयस्वान् । यस्त आदित्य शिक्षति व्रतेन ।
न हन्यते न जीयते त्वोतः । नैनमंहो अश्नोत्यन्तितो न दूरात् ॥ २ ॥
अनमीवास इळया मदन्तः । मितज्ञवो वरिमन्ना पृथिव्याः ।
20 आदित्यस्य व्रतमुपक्षियन्तः । वयं मित्रस्य सुमतौ सियाम ॥ ३ ॥
अयं मित्रो नमस्यः सुशेवः । राजा सुक्षत्रो अजनिष्ट वेधाः ।
तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्य । अपि भद्रे सौमनसे सियाम ॥ ४ ॥
महाँ आदित्यो नमसोपसद्यः । यातयज्जनो गृणते सुशेवः ।
तस्मा एतत्पन्यतमाय जुष्टम् । अग्नौ मित्राय हविरा जुहोत ॥ ५ ॥

मित्रस्य चर्षणीधृतः । अवो देवस्य सानसि । द्युम्नं चित्रश्रवस्तमम् ॥ ६ ॥
अभि यो महिना दिवम् । मित्रो बभूव सप्रथाः । अभि श्रवोभिः पृथिवीम् ॥ ७ ॥
मित्राय पञ्च येमिरे । जना अभिष्टिशवसे । स देवान्विश्वान्बिभर्ति ॥ ८ ॥
मित्रो देवेषु आयुषु । जनाय वृक्तबर्हिषे । इष इष्टव्रता अकः ॥ ९ ॥

---

10. An Indra (4,19).

5 एवा तुवामिन्द्र वज्रिन्नत्र । विश्वे देवासः सुहवास ऊमाः ।
महामुभे रोदसी वृद्धमृष्वम् । निरेकमिद्वृणते वृत्रहत्ये ॥ १ ॥
अवासृजन्त जिव्रयो न देवाः । भुवः सम्राळिन्द्र सत्ययोनिः ।
अहन्नहिं परिशयानमर्णः । प्र वर्तनीररदो विश्वधेनाः ॥ २ ॥
अतृप्णुवन्तं वियतमबुध्यम् । अबुध्यमानं सुषुपाणमिन्द्र ।
10 सप्त प्रति प्रवत आशयानम् । अहिं वज्रेण वि रिणा अपर्वन् ॥ ३ ॥
अक्षोदयच्छवसा क्षाम बुध्नम् । वार्ण वातस्तविषीभिरिन्द्रः ।
दृळ्हा नि औभ्नादुशमान ओजः । अवाभिनत्ककुभः पर्वतानाम् ॥ ४ ॥
अभि प्र दद्रुर्जनयो न गर्भम् । रथा इव प्र ययुः साकमद्रयः ।
अतर्पयो विसृत उब्ज ऊर्मीन् । तुवं वृताँ अरिणा इन्द्र सिन्धून् ॥ ५ ॥
15 तुवं महीमवनिं विश्वधेनाम् । तुर्वीतये वयियाय क्षरन्तीम् ।
अरमयो नमसा एजदर्णः । सुतरणाँ अकृणोरिन्द्र सिन्धून् ॥ ६ ॥
प्र अग्रुवो नभनुवो न वक्वाः । ध्वस्रा अपिन्वद्युवतीर्ऋतज्ञाः ।
धन्वानि अज्राँ अपृणक्तृषाणान् । अधोगिन्द्रः स्तरियो दंसुपत्नीः ॥ ७ ॥
पूर्वीरुषसः शरदश्च गूर्ताः । वृत्रं जघन्वाँ असृजद्वि सिन्धून् ।
20 परिष्ठिता अतृणद्बद्बधानाः । सीरा इन्द्रः स्रवितवे पृथिव्या ॥ ८ ॥
वम्रीभिः पुत्रमग्रुवो अदानम् । निवेशनाद्धरिव आ जभर्थ ।
वि अन्धो अख्यदहिमाददानः । निर्भूदुखच्छित्समरन्त पर्व ॥ ९ ॥
प्र ते पूर्वाणि करणानि विप्र । आविद्वाँ आह विदुषे करांसि ।
यथा यथा वृष्णियानि स्वगूर्ता । अपांसि राजन्नर्याविवेषीः ॥ १० ॥
25 नू उ ष्टुत इन्द्र नू उ गृणानः । इषं जरित्रे नदियो न पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यम् । धिया सियाम रथियः सदासाः ॥ ११ ॥

---

11. An Indra (4,30).

नकिरिन्द्र त्वदुत्तरः । न ज्यायाँ अस्ति वृत्रहन् । नकिरेवा यथा तुवम् ॥ १ ॥
सत्रा ते अनु कृष्टयः । विश्वा चक्रेव वावृतुः । सत्रा महाँ असि श्रुतः ॥ २ ॥

विश्वे चनेदना त्वा । देवास इन्द्र युयुधुः । यदहा नक्तमातिरः ॥ ३ ॥
यत्रोत बाधितेभ्यः । चक्रं कुत्साय युध्यते । मुषाय इन्द्र सूर्यम् ॥ ४ ॥
यत्र देवाँ ऋघायतः । विश्वाँ अयुध्य एक इत् । त्वमिन्द्र वनूँरहन् ॥ ५ ॥
यत्रोत मर्त्याय कम् । अरिणा इन्द्र सूर्यम् । प्रावः शचीभिरेतशम् ॥ ६ ॥
5 किमादुतासि वृत्रहन् । मघवन्मन्युमत्तमः । अत्राह दानुमातिरः ॥ ७ ॥
दिवश्चिद्घा दुहितरम् । महान्महीयमानाम् । उषासमिन्द्र सं पिणक् ॥ ९ ॥
अपोषा अनसः सरत् । संपिष्टादह बिभ्युषी । नि यत्सीं शिश्नथद्वृषा ॥ १० ॥
एतदस्या अनः शये । सुसंपिष्टं विपाश्या । ससार सीं परावतः ॥ ११ ॥
उत सिन्धुं विबाल्यम् । वितस्थानामधि क्षमि । परि ष्ठा इन्द्र मायया ॥ १२ ॥
10 उत शुष्णस्य धृष्णुया । प्र मृक्षो अभि वेदनम् । पुरो यदस्य संपिणक् ॥ १३ ॥
उत दासं कौलितरम् । बृहतः पर्वतादधि । अवाहन्निन्द्र शम्बरम् ॥ १४ ॥
उत दासस्य वर्चिनः । सहस्राणि शतावधीः । अधि पञ्च प्रधीँरिव ॥ १५ ॥
उत त्यं पुत्रमग्रुवः । परावृक्तं शतक्रतुः । उक्थेष्विन्द्र आभजत् ॥ १६ ॥
उत त्या तुर्वशायदू । अस्नातारा शचीपतिः । इन्द्रो विद्वाँ अपारयत् ॥ १७ ॥
15 उत त्या सद्य आर्या । सरयोरिन्द्र पारतः । अर्णाचित्ररथावधीः ॥ १८ ॥
अनु द्वा जहिता नयः । अन्धं श्रोणं च वृत्रहन् । न तत्ते सुम्नमष्टवे ॥ १९ ॥
शतमश्मन्मयीनाम् । पुरामिन्द्रो व्यास्यत् । दिवोदासाय दाशुषे ॥ २० ॥
अस्वापयद्दभीतये । सहस्रा त्रिंशतं हथैः । दासानामिन्द्रो मायया ॥ २१ ॥
स घेदुतासि वृत्रहन् । समान इन्द्र गोपतिः । यस्ता विश्वानि चिच्युषे ॥ २२ ॥
20 उत नूनं यदिन्द्रियम् । करिष्या इन्द्र पौंस्यम् । अद्या नकिष्टदा मिनत् ॥ २३ ॥

---

12. An die Ṛbhu (4,33).

प्र ऋभुभ्यो दूतमिव वाचमिष्ये । उपस्तिरे श्वैतरीं धेनुमीळे ।
ये वातजूतास्तरणिभिरेवैः । परि द्यां सद्यो अपसो बभूवुः ॥ १ ॥
यदारमक्रन्नृभवः पितृभ्याम् । परिविष्टी वेषणा दंसनाभिः ।
आदिद्देवानामुप सख्यमायन् । धीरासः पुष्टिमवहन्मनायै ॥ २ ॥
25 पुनर्ये चक्रुः पितरा युवाना । सना यूपेव जरणा शयाना ।
ते वाजो विभ्वाँ ऋभुरिन्द्रवन्तः । मधुप्सरसो नो अवन्तु यज्ञम् ॥ ३ ॥
यत्संवत्समृभवो गामरक्षन् । यत्संवत्समृभवो मा अपिंशन् ।
यत्संवत्समभरन्भासो अस्याः । ताभिः शमीभिरमृतत्वमाशुः ॥ ४ ॥
ज्येष्ठ आह चमसा द्वा करेति । कनीयान्त्रीन्कृणवामेति आह ।
30 कनिष्ठ आह चतुरस्करेति । त्वष्ट ऋभवस्तत्पनयद्वचो वः ॥ ५ ॥

सत्यमूचुर्नर एवा हि चक्रुः । अनु स्वधामृभवो जग्मुरेताम् ।
विभ्राजमानांश्चमसाँ अहेव । अवेनत्त्वष्टा चतुरो ददृश्वान् ॥ ६ ॥
द्वादश द्यून्यदगोह्यस्य । आतिथ्ये रणन्नृभवः ससन्तः ।
सुक्षेत्राकृण्वन्ननयन्त सिन्धून् । धन्वातिष्ठन्नोषधीर्निम्नमापः ॥ ७ ॥
5 रथं ये चक्रुः सुवृतं नरेष्ठाम् । ये धेनुं विश्वजुवं विश्वरूपाम् ।
त आ तक्षन्त्वृभवो रयिं नः । स्ववसः स्वपसः सुहस्ताः ॥ ८ ॥
अपो ह्येषामजुषन्त देवाः । अभि क्रत्वा मनसा दीध्यानाः ।
वाजो देवानामभवत्सुकर्मा । इन्द्रस्यर्भुक्षा वरुणस्य विभ्वा ॥ ९ ॥
ये हरी मेधयोक्था मदन्तः । इन्द्राय चक्रुः सुयुजा ये अश्वा ।
10 ते रायस्पोषं द्रविणान्यस्मे । धत्तर्भवः क्षेमयन्तो न मित्रम् ॥ १० ॥
इदाह्नः पीतिमुत वो मदं धुः । न ऋते श्रान्तस्य सख्याय देवाः ।
ते नूनमस्मे ऋभवो वसूनि । तृतीये अस्मिन्त्सवने दधात ॥ ११ ॥

---

13. An Savitar (5, 81).

युञ्जते मन उत युञ्जते धियः । विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः ।
वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इत् । मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः ॥ १ ॥
15 विश्वा रूपाणि प्रति मुञ्चते कविः । प्रासावीद्भद्रं द्विपदे चतुष्पदे ।
वि नाकमख्यत्सविता वरेण्यः । अनु प्रयाणमुषसो वि राजति ॥ २ ॥
यस्य प्रयाणमन्वन्य इद्ययुः । देवा देवस्य महिमानमोजसा ।
यः पार्थिवानि विममे स एतशः । रजांसि देवः सविता महित्वना ॥ ३ ॥
उत यासि सवितस्त्रीणि रोचना । उत सूर्यस्य रश्मिभिः समुच्यसि ।
20 उत रात्रीमुभयतः परीयसे । उत मित्रो भवसि देव धर्मभिः ॥ ४ ॥
उतेशिषे प्रसवस्य त्वमेक इत् । उत पूषा भवसि देव यामभिः ।
उतेदं विश्वं भुवनं वि राजसि । श्यावाश्वस्ते सवितः स्तोममानशे ॥ ५ ॥

---

14. An Pṛthivī (5, 84).

बळित्था पर्वतानाम् । खिद्रं बिभर्षि पृथिवि ।
प्र या भूमिं प्रवत्वति । मह्ना जिनोषि महिनि ॥ १ ॥
25 स्तोमासस्त्वा विचारिणि । प्रति ष्टोभन्त्यक्तुभिः ।
प्र या वाजं न हेषन्तम् । पेरुमस्यस्यर्जुनि ॥ २ ॥
दृळ्हा चिद्या वनस्पतीन् । क्ष्मया दर्धर्ष्योजसा ।
यत्ते अभ्रस्य विद्युतः । दिवो वर्षन्ति वृष्टयः ॥ ३ ॥

---

15. An Varuṇa (5, 85).

प्र सम्राजे बृहदर्चा गभीरम् । ब्रह्म प्रियं वरुणाय श्रुताय ।
वि यो जघान शमितेव चर्म । उपस्तिरे पृथिवीं सूर्याय ॥ १ ॥
वनेषु वि अन्तरिक्षं ततान । वाजमर्वत्सु पय उस्रियासु ।
हृत्सु क्रतुं वरुणो अप्सु अग्निम् । दिवि सूर्यमदधात्सोममद्रौ ॥ २ ॥
5 नीचीनबारं वरुणः कवन्धम् । प्र ससर्ज रोदसी अन्तरिक्षम् ।
तेन विश्वस्य भुवनस्य राजा । यवं न वृष्टिर्वि उनत्ति भूम ॥ ३ ॥
उनत्ति भूमिं पृथिवीमुत द्याम् । यदा दुग्धं वरुणो वष्टि आदित् ।
समभ्रेण वसत पर्वतासः । तविषीयन्तः श्रथयन्त वीराः ॥ ४ ॥
इमामू षु आसुरस्य श्रुतस्य । महीं मायां वरुणस्य प्र वोचम् ।
10 मानेनेव तस्थिवाँ अन्तरिक्षे । वि यो ममे पृथिवीं सूर्येण ॥ ५ ॥
इमामू नु कवितमस्य मायाम् । महीं देवस्य नकिरा दधर्ष ।
एकं यदुद्ना न पृणन्ति एनीः । आसिञ्चन्तीरवनयः समुद्रम् ॥ ६ ॥
अर्यमियं वरुण मित्रियं वा । सखायं वा सदमिद्भ्रातरं वा ।
वेशं वा नित्यं वरुणारणं वा । यत्सीमागश्चकृमा शिश्रथस्तत् ॥ ७ ॥
15 कितवासो यद्रिरिपुर्न दीवि । यद्वा घा सत्यमुत यन्न विद्म ।
सर्वा ता वि ष्य शिथिरेव देव । अधा ते स्याम वरुण प्रियासः ॥ ८ ॥

---

16. An Agni Vaiçvānara (6, 9).

अहश्च कृष्णमहरर्जुनं च । वि वर्तेते रजसी वेद्याभिः ।
वैश्वानरो जायमानो न राजा । अवातिरज्ज्योतिषाग्निस्तमांसि ॥ १ ॥
नाहं तन्तुं न वि जानामि ओतुम् । न यं वयन्ति समरे अतमानाः ।
20 कस्य स्वित्पुत्र इह वक्त्वानि । परो वदाति अवरेण पित्रा ॥ २ ॥
स इत्तन्तुं स वि जानाति ओतुम् । स वक्त्वानि ऋतुथा वदाति ।
य ईं चिकेतदमृतस्य गोपाः । अवश्चरन्परो अन्येन पश्यन् ॥ ३ ॥
वि मे कर्णा पतयतो वि चक्षुः । वीदं ज्योतिर्हृदय आहितं यत् ।
वि मे मनश्चरति दूरआधीः । किं स्विद्वक्ष्यामि किमु नू मनिष्ये ॥ ६ ॥
25 अयं होता प्रथमः पश्यतेमम् । इदं ज्योतिरमृतं मर्त्येषु ।
अयं स जज्ञे ध्रुव आ निषत्तः । अमर्त्यस्तन्वा वर्धमानः ॥ ४ ॥
ध्रुवं ज्योतिर्निहितं दृशये कम् । मनो जविष्ठं पतयत्सु अन्तः ।
विश्वे देवाः समनसः सकेताः । एकं क्रतुमभि वि यन्ति साधु ॥ ५ ॥

विश्वे देवा अनमस्यन्भियानाः । त्वामग्ने तमसि तस्थिवांसम् ।
वैश्वानरो ऽवतु ऊतये नः । अमर्त्यो ऽवतु ऊतये नः ॥ ७ ॥

---

17. An die Viçve Devâḥ (6,50).

हुवे वो देवीमदितिं नमोभिः । मृळीकाय वरुणं मित्रमग्निम् ।
अभिक्षदामर्यमणं सुशेवम् । त्रातॄन्देवान्सवितारं भगं च ॥ १ ॥
5 सुज्योतिषः सूर्य दक्षपितॄन् । अनागास्त्वे सुमहो वीहि देवान् ।
द्विजन्मानो य ऋतसापः सत्याः । स्वर्वन्तो यजता अग्निजिह्वाः ॥ २ ॥
उत द्यावा पृथिवी क्षत्रमुरु । बृहद्रोदसी शरणं सुषुम्ने ।
महस्करथो वरिवो यथा नः । अस्मे क्षयाय धिषणे अनेहः ॥ ३ ॥
आ नो रुद्रस्य सूनवो नमन्ताम् । अद्या हूतासो वसवो अधृष्टाः ।
10 यदीमर्भे महति वा हितासः । बाधे मरुतो अह्वाम देवान् ॥ ४ ॥
मिम्यक्ष येषु रोदसी नु देवी । सिषक्ति पूषा अभ्यर्धयज्वा ।
श्रुत्वा हवं मरुतो यद्ध याथ । भूमा रेजन्ते अध्वनि प्रविक्ते ॥ ५ ॥
अभि त्यं वीरं गिर्वणसमर्च । इन्द्रं ब्रह्मणा जरितर्नवेन ।
श्रवदिद्धवमुप च स्तवानः । रासद्वाजाँ उप महो गृणानः ॥ ६ ॥
15 ओमानमापो मानुषीरमृक्तम् । धात तोकाय तनयाय शं योः ।
यूयं हि ष्ठा भिषजो मातृतमाः । विश्वस्य स्थातुर्जगतो जनित्रीः ॥ ७ ॥
आ नो देवः सविता त्रायमाणः । हिरण्यपाणिर्यजतो जगम्यात् ।
यो दत्रवाँ उषसो न प्रतीकम् । विऊर्णुते दाशुषे वार्याणि ॥ ८ ॥
उत त्वं सूनो सहसो नो अद्य । आ देवाँ अस्मिन्नध्वरे ववृत्याः ।
20 स्यामहं ते सदमिद्रातौ । तव स्यामग्ने अवसा सुवीरः ॥ ९ ॥
उत त्या मे हवमा जग्म्यातम् । नासत्या धीभिर्युवमङ्ग विप्रा ।
अत्रिं न महस्तमसो ऽमुमुक्तम् । तूर्वतं नरा दुरितादभीके ॥ १० ॥
ते नो रायो द्युमतो वाजवतः । दातारो भूत नृवतः पुरुक्षोः ।
दशस्यन्तो दिव्याः पार्थिवासः । गोजाता अप्या मृळता च देवाः ॥ ११ ॥

---

18. An Soma und Rudra (6,74).

25 सोमा रुद्रा धारयेथामसुर्यम् । प्र वामिष्टयो ऽरमश्नुवन्तु ।
दमे दमे सप्त रत्ना दधाना । शं नो भूतं द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ १ ॥
सोमा रुद्रा वि वृहतं विषूचीम् । अमीवा या नो गयमाविवेश ।
आरे बाधेथां निर्ऋतिं पराचैः । अस्मे भद्रा सौश्रवसानि सन्तु ॥ २ ॥

सोमा रुद्रा युवमेतानि अस्मे । विश्वा तनूषु भेषजानि धत्तम् ।
अव स्यतं मुञ्चतं यन्नो अस्ति । तनूषु बद्धं कृतमेनो अस्मत् ॥ ३ ॥
तिग्मायुधौ तिग्महेती सुशेवौ । सोमा रुद्राविह सु मृळतं नः ।
प्र नो मुञ्चतं वरुणस्य पाशात् । गोपायतं नः सुमनस्यमाना ॥ ४ ॥

---

19. An Indra (7, 28).

5 ब्रह्मा ण इन्द्र उप याहि विद्वान् । अर्वाञ्चस्ते हरयो सन्तु युक्ताः ।
विश्वे चिद्धि त्वा विहवन्त मर्ताः । अस्माकमिच्छृणुहि विश्वमिन्व ॥ १ ॥
हवं त इन्द्र महिमा वि आनट् । ब्रह्म यत्पासि शवसिन्नृषीणाम् ।
आ यद्वज्रं दधिषे हस्त उग्र । घोरः सन्क्रत्वा जनिष्ठा अषाळ्हः ॥ २ ॥
तव प्रणीती इन्द्र जोहुवानान् । सं यन्नॄन्न रोदसी निनेथ ।
10 महे क्षत्राय शवसे हि जज्ञे । अतूतुजिं चित्तूतुजिरशिश्नत् ॥ ३ ॥
एभिर्न इन्द्र अहभिर्दशस्य । दुर्मित्रासो हि क्षितयः पवन्ते ।
प्रति यच्चष्टे अनृतमनेनाः । अव द्विता वरुणो मायी नः सात् ॥ ४ ॥
वोचेमेदिन्द्रं मघवानमेनम् । महो रायो राधसो यद्ददन्नः ।
यो अर्चतो ब्रह्मकृतिमविष्ठः । यूयं पात सुअस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

---

20. An Rudra (7, 46).

15 इमा रुद्राय स्थिरधन्वने गिरः । क्षिप्रेषवे देवाय स्वधावने ।
अषाळ्हाय सहमानाय वेधसे । तिग्मायुधाय भरता शृणोतु नः ॥ १ ॥
स हि क्षयेण क्षमिअस्य जन्मनः । साम्राजिएन दिविअस्य चेतति ।
अवन्नवन्तीरुप नो दुरश्चर । अनमीवो रुद्र जासु नो भव ॥ २ ॥
या ते दिद्युदवसृष्टा दिवस्परि । क्ष्मया चरति परि सा वृणक्तु नः ।
20 सहस्रं ते सुअपिवात भेषजा । मा नस्तोकेषु तनयेषु रीरिषः ॥ ३ ॥
मा नो वधी रुद्र मा परा दाः । मा ते भूम प्रसितौ हीळितस्य ।
आ नो भज बर्हिषि जीवशंसे । यूयं पात सुअस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥

---

21. An die Gewässer (7, 49).

समुद्रज्येष्ठाः सलिलस्य मध्यात् । पुनाना यन्ति अनिविशमानाः ।
इन्द्रो या वज्री वृषभो रराद । ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥ १ ॥
25 या आपो दिव्या उत वा स्रवन्ति । खनित्रिमा उत वा याः स्वयंजाः ।
समुद्रार्था याः शुचयः पावकाः । ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥ २ ॥

यासां राजा वरुणो याति मध्ये । सत्यानृते अवपश्यञ्जनानाम् ।
मधुश्चुतः शुचयो याः पावकाः । ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥ ३ ॥
यासु राजा वरुणो यासु सोमः । विश्वे देवा यासु ऊर्जं मदन्ति ।
वैश्वानरो यासु अग्निः प्रविष्टः । ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥ ४ ॥

22. An Vâstoshpati (7, 54).

5 वास्तोष्पते प्रति जानीहि अस्मान् । सुआवेशो अनमीवो भवा नः ।
यत्त्वेमहे प्रति तन्नो जुषस्व । शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ १ ॥
वास्तोष्पते प्रतरणो न एधि । गयस्फानो गोभिरश्वेभिरिन्दो ।
अजरासस्ते सखिये सियाम । पितेव पुत्रान्प्रति नो जुषस्व ॥ २ ॥
वास्तोष्पते शग्मया संसदा ते । सक्षीमहि रण्वया गातुमत्या ।
10 पाहि क्षेम उत योगे वरं नः । यूयं पात सुअस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

23. An die Marut (7, 57).

मध्वो वो नाम मारुतं यजत्राः । प्र यज्ञेषु शवसा मदन्ति ।
ये रेजयन्ति रोदसी चिदुर्वी । पिन्वन्ति उत्सं यदयासुरुग्राः ॥ १ ॥
निचेतारो हि मरुतो गृणन्तम् । प्रणेतारो यजमानस्य मन्म ।
अस्माकमद्य विदथेषु बर्हिः । आ वीतये सदत पिप्रियाणाः ॥ २ ॥
15 नैतावदन्ये मरुतो यथेमे । भ्राजन्ते रुक्मैरायुधैस्तनूभिः ।
आ रोदसी विश्वपिशः पिशानाः । समानमञ्जि अञ्जते शुभे कम् ॥ ३ ॥
ऋधक्सा वो मरुतो दिद्युदस्तु । यद्व आगः पुरुषता कराम ।
मा वस्तस्यामपि भूमा यजत्राः । अस्मे वो अस्तु सुमतिश्चनिष्ठा ॥ ४ ॥
कृते चिदत्र मरुतो रणन्त । अनवद्यासः शुचयः पावकाः ।
20 प्र णोऽवत सुमतिभिर्यजत्राः । प्र वाजेभिस्तिरत पुष्यसे नः ॥ ५ ॥
उत स्तुतासो मरुतो विअन्तु । विश्वेभिर्नामभिर्नरो हवींषि ।
ददात नो अमृतस्य प्रजायै । जिगृत रायः सूनृता मघानि ॥ ६ ॥
आ स्तुतासो मरुतो विश्व ऊती । अच्छा सूरीन्त्सर्वताता जिगात ।
ये नस्त्मना शतिनो वर्धयन्ति । यूयं पात सुअस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

24. An Mitra und Varuṇa (7, 61).

25 उद्वां चक्षुर्वरुणा सुप्रतीकम् । देवयोरेति सूरिअस्ततन्वान् ।
अभि यो विश्वा भुवनानि चष्टे । स मन्युं मर्तिएषु आ चिकेत ॥ १ ॥
प्र वां स मित्रा वरुणावृतावा । विप्रो मन्मानि दीर्घश्रुदियर्ति ।
यस्य ब्रह्माणि सुक्रतू अवाथः । आ यत्क्रत्वा न शरदः पृणैथे ॥ २ ॥

प्र उरोर्मित्रा वरुणा पृथिव्याः । प्र दिव ऋष्वाद्बृहतः सुदानू ।
स्पशो दधाथे ओषधीषु विक्षु । ऋधग्यतो अनिमिषं रक्षमाणा ॥ ३ ॥
अमूरा विश्वा वृषणाविमा वाम् । न यासु चित्रं ददृशे न यक्षम् ।
द्रुहः सचन्ते अनृता जनानाम् । न वां निण्यान्यचिते अभूवन् ॥ ५ ॥
5 शंसा मित्रस्य वरुणस्य धाम । शुष्मो रोदसी बद्बधे महित्वा ।
अयन्मासा अयज्वनामवीराः । प्र यज्ञमन्मा वृजनं तिराते ॥ ४ ॥
सम् उ वां यज्ञं महयं नमोभिः । हुवे वां मित्रा वरुणा सबाधः ।
प्र वां मन्मान्यृचसे नवानि । कृतानि ब्रह्म जुजुषन्निमानि ॥ ६ ॥

---

25. An die Morgenröthe (7, 76).

उदु ज्योतिरमृतं विश्वजन्यम् । विश्वानरः सविता देवो अश्रेत् ।
10 क्रत्वा देवानामजनिष्ट चक्षुः । आविरकर्भुवनं विश्वमुषाः ॥ १ ॥
प्र मे पन्था देवयाना अदृश्रन् । अमर्धन्तो वसुभिरिष्कृतासः ।
अभूदु केतुरुषसः पुरस्तात् । प्रतीची आगादधि हर्म्येभ्यः ॥ २ ॥
तानीदहानि बहुलानि आसन् । या प्राचीनमुदिता सूर्यस्य ।
यतः परि जार इवाचरन्ती । उषो ददृक्षे न पुनर्यतीव ॥ ३ ॥
15 त इद्देवानां सधमाद आसन् । ऋतावानः कवयः पूर्व्यासः ।
गूळ्हं ज्योतिः पितरो अन्वविन्दन् । सत्यमन्त्रा अजनयन्नुषासम् ॥ ४ ॥
समान ऊर्वे अधि संगतासः । सं जानते न यतन्ते मिथस्ते ।
ते देवानां न मिनन्ति व्रतानि । अमर्धन्तो वसुभिर्यादमानाः ॥ ५ ॥
प्रति त्वा स्तोमैरीळते वसिष्ठाः । उषर्बुधः सुभगे तुष्टुवांसः ।
20 गवां नेत्री वाजपत्नी न उच्छ । उषः सुजाते प्रथमा जरस्व ॥ ६ ॥
एषा नेत्री राधसः सूनृतानाम् । उषा उच्छन्ती रिभ्यते वसिष्ठैः ।
दीर्घश्रुतं रयिमस्मे दधाना । यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

---

26. An Indra und Varuṇa (7, 83).

युवां नरा पश्यमानास आप्यम् । प्राचा गव्यन्तः पृथुपर्शवो ययुः ।
दासा च वृत्रा हतमार्याणि च । सुदासमिन्द्रा वरुणावसावतम् ॥ १ ॥
25 यत्रा नरः समयन्ते कृतध्वजः । यस्मिन्नाजा भवति किं चन प्रियम् ।
यत्रा भयन्ते भुवना सुअर्दृशः । तत्रा न इन्द्रा वरुणाधि वोचतम् ॥ २ ॥
सं भूम्या अन्ता ध्वसिरा अदृक्षत । इन्द्रा वरुणा दिवि घोष आरुहत् ।
अस्थुर्जनानामुप मामरातयः । अर्वागवसा हवनश्रुता गतम् ॥ ३ ॥

इन्द्रा वरुणा वधनाभिरप्रति । भेदं वन्वन्ता प्र सुदासमावतम् ।
ब्रह्माणि एषां शृणुतं हवीमनि । सत्या तृत्सूनामभवत्पुरोहितिः ॥ ४ ॥
इन्द्रा वरुणावभि आ तपन्ति मा । अघानि अर्यो वनुषामरातयः ।
युवं हि वस्व उभयस्य राजथः । अध स्मा नो अवतं पार्ये दिवि ॥ ५ ॥
5 युवां हवन्त उभयास आजिषु । इन्द्रं च वस्वो वरुणं च सातये ।
यत्र राजभिर्दशभिर्निबाधितम् । प्र सुदासमावतं तृत्सुभिः सह ॥ ६ ॥
दश राजानः समिता अयज्यवः । सुदासमिन्द्रा वरुणा न युयुधुः ।
सत्या नृणामद्मसदामुपस्तुतिः । देवा एषामभवन्देवहूतिषु ॥ ७ ॥
दाशराज्ञे परियत्ताय विश्वतः । सुदास इन्द्रा वरुणावशिक्षतम् ।
10 श्वित्यञ्चो यत्र नमसा कपर्दिनः । धिया धीवन्तो असपन्त तृत्सवः ॥ ८ ॥
वृत्राणि अन्यः समिथेषु जिघ्नते । व्रतानि अन्यो अभि रक्षते सदा ।
हवामहे वां वृषणा सुवृक्तिभिः । अस्मे इन्द्रा वरुणा शर्म यच्छतम् ॥ ९ ॥
अस्मे इन्द्रो वरुणो मित्रो अर्यमा । द्युम्नं यच्छन्तु महि शर्म सप्रथः ।
अवध्रं ज्योतिरदितेर्ऋतावृधः । देवस्य श्लोकं सवितुर्मनामहे ॥ १० ॥

---

27. An Parǵanja (7, 102).

15 पर्जन्याय प्र गायत । दिवस्पुत्राय मीळ्हुषे । स नो यवसमिच्छतु ॥ १ ॥
यो गर्भमोषधीनाम् । गवां कृणोति अर्वताम् । पर्जन्यः पुरुषीणाम् ॥ २ ॥
तस्मा इदास्ये हविः । जुहोता मधुमत्तमम् । इळा नः संयतं करत् ॥ ३ ॥

---

28. An die Frösche (7, 103).

संवत्सरं शशयानाः । ब्राह्मणा व्रतचारिणः ।
वाचं पर्जन्यजिन्विताम् । प्र मण्डूका अवादिषुः ॥ १ ॥
20 दिव्या आपो अभि यदेनमायन् । दृतिं न शुष्कं सरसी शयानम् ।
गवामह न मायुर्वत्सिनीनाम् । मण्डूकानां वग्नुरत्रा समेति ॥ २ ॥
यदीमेनाँ उशतो अभ्यवर्षीत् । तृष्यावतः प्रावृषि आगतायाम् ।
अख्खलीकृत्या पितरं न पुत्रः । अन्यो अन्यमुप वदन्तमेति ॥ ३ ॥
अन्यो अन्यमनु गृभ्णाति एनोः । अपां प्रसर्गे यदमन्दिषाताम् ।
25 मण्डूको यदभिवृष्टः कनिष्कन् । पृश्निः संपृङ्क्ते हरितेन वाचम् ॥ ४ ॥
यदेषामन्यो अन्यस्य वाचम् । शाक्तस्येव वदति शिक्षमाणः ।
सर्वं तदेषां समृधेव पर्व । यत्सुवाचो वदथनाधि अप्सु ॥ ५ ॥
गोमायुरेको अजमायुरेकः । पृश्निरेको हरित एक एषाम् ।
समानं नाम बिभ्रतो विरूपाः । पुरुत्रा वाचं पिपिशुर्वदन्तः ॥ ६ ॥

ब्राह्मणासो अतिरात्रे न सोमे। सरो न पूर्णमभितो वदन्तः।
संवत्सरस्य तदहः परि ष्ठ। यन्मण्डूकाः प्रावृषीणं बभूव॥ ७॥
ब्राह्मणासः सोमिनो वाचमक्रत। ब्रह्म कृण्वन्तः परिवत्सरीणम्।
अध्वर्यवो घर्मिणः सिष्विदानाः। आविर्भवन्ति गुह्या न के चित्॥ ८॥
5 देवहितिं जुगुपुर्द्वादशस्य। ऋतुं नरो न प्र मिनन्ति एते।
संवत्सरे प्रावृषि आगतायाम्। तप्ता घर्मा अश्नुवते विसर्गम्॥ ९॥
गोमायुरदादजमायुरदात्। पृश्निरदाद्धरितो नो वसूनि।
गवां मण्डूका ददतः शतानि। सहस्रसावे प्र तिरन्त आयुः॥ १०॥

---

29. An die Viçve Devâḥ (8,30).

नहि वो अस्ति अर्भकः। देवासो न कुमारकः। विश्वे सतोमहान्त इत्॥ १॥
10 इति स्तुतासो असथा रिशादसः। ये स्थ त्रयश्च त्रिंशच्च।
मनोर्देवा यज्ञियासः॥ २॥
ते नस्त्राध्वं ते अवत। त उ नो अधि वोचत।
मा नः पथः पित्र्यान्मानवादधि। दूरं नैष्ट परावतः॥ ३॥
ये देवास इह स्थन। विश्वे वैश्वानरा उत।
15 अस्मभ्यं शर्म सप्रथः। गवे अश्वाय यच्छत॥ ४॥

---

30. Gespräch zwischen Varuṇa und Agni (10,51).

Varuṇa:

महत्तदुल्बं स्थविरं तदासीत्। येनाविष्टितः प्रविवेशिथापः।
विश्वा अपश्यद्बहुधा ते अग्ने। जातवेदस्तन्वो देव एकः॥ १॥

Agni:

को मा ददर्श कतमः स देवः। यो मे तन्वो बहुधा पर्यपश्यत्।
क्वाह मित्रा वरुणा क्षियन्ति। अग्नेर्विश्वाः समिधो देवयानीः॥ २॥

Varuṇa:

20 ऐच्छाम त्वा बहुधा जातवेदः। प्रविष्टमग्ने अप्सु ओषधीषु।
तं त्वा यमो अचिकेच्चित्रभानो। दशान्तरुष्यादतिरोचमानम्॥ ३॥

Agni:

होत्रादहं वरुण बिभ्यदायम्। नेदेव मा युनजन्नत्र देवाः।
तस्य मे तन्वो बहुधा निविष्टाः। एतमर्थं न चिकेताहमग्निः॥ ४॥

Varuṇa:

एहि मनुर्देवयुर्यज्ञकामः । अरंकृत्या तमसि क्षेषि अग्ने ।
सुगान्पथः कृणुहि देवयानान् । वह हव्यानि सुमनस्यमानः ॥ ५ ॥

Agni:

अग्नेः पूर्वे भ्रातरो अर्थमेतम् । रथीवाध्वानमन्वावरीवुः ।
तस्माद्भिया वरुण दूरमायम् । गौरो न क्षेप्नोरविजे ज्यायाः ॥ ६ ॥

Varuṇa:

5 कुर्मस्त आयुरजरं यदग्ने । यथा युक्तो जातवेदो न रिष्याः ।
अथा वहासि सुमनस्यमानः । भागं देवेभ्यो हविषः सुजात ॥ ७ ॥

Agni:

प्रयाजान्मे अनुयाजांश्च केवलान् । ऊर्जस्वन्तं हविषो दत्त भागम् ।
घृतं चापां पुरुषं चौषधीनाम् । अग्नेश्च दीर्घमायुरस्तु देवाः ॥ ८ ॥

Varuṇa:

तव प्रयाजा अनुयाजाश्च केवले । ऊर्जस्वन्तो हविषः सन्तु भागाः ।
10 तवाग्ने यज्ञो अयमस्तु सर्वः । तुभ्यं नमन्तां प्रदिशश्चतस्रः ॥ ९ ॥

---

31. Die Fahrt der Saramâ zu den Paṇi (10,108).

Die Paṇi:

किमिच्छन्ती सरमा प्रेदमानट् । दूरे ह्यध्वा जगुरिः पराचैः ।
कास्मेहितिः का परितक्म्यासीत् । कथं रसाया अतरः पयांसि ॥ १ ॥

Saramâ:

इन्द्रस्य दूतीरिषिता चरामि । मह इच्छन्ती पणयो निधीन्वः ।
अतिष्कदो भियसा तन्न आवत् । तथा रसाया अतरं पयांसि ॥ २ ॥

Die Paṇi:

15 कीदृङ्ङिन्द्रः सरमे का दृशीका । यस्येदं दूतीरसरः पराकात् ।
आ च गच्छान्मित्रमेना दधाम । अथा गवां गोपतिर्नो भवाति ॥ ३ ॥

Saramâ:

नाहं तं वेद दभ्यं दभत्सः । यस्येदं दूतीरसरं पराकात् ।
न तं गूहन्ति स्रवतो गभीराः । हता इन्द्रेण पणयः शयध्वे ॥ ४ ॥

Die Paṇi:

इमा गावः सरमे या ऐच्छः । परि दिवो अन्तान्सुभगे पतन्ती ।
20 कस्त एना अव सृजादयुधी । उतास्माकमायुधा सन्ति तिग्मा ॥ ५ ॥

Saramâ:

असेनिआ वः पणयो वचांसि । अनिषव्यास्तनुअः सन्तु पापीः ।
अधृष्टो व एतवा अस्तु पन्थाः । बृहस्पतिर्व उभया न मृळात् ॥ ६ ॥

Die Paṇi:

अयं निधिः सरमे अद्रिबुध्नः । गोभिरश्वेभिर्वसुभिर्न्यृष्टः ।
रक्षन्ति तं पणयो ये सुगोपाः । रेकु पदमलकमा जगन्थ ॥ ७ ॥

Saramâ:

5 एह गमन्नृषयः सोमशिताः । अयासिओ अङ्गिरसो नवग्वाः ।
त एतमूर्वं वि भजन्त गोनाम् । अथैतद्वचः पणयो वमन्नित् ॥ ८ ॥

Die Paṇi:

एवा च त्वं सरम आजगन्थ । प्रबाधिता सहसा दैविएन ।
स्वसारं त्वा कृणवै मा पुनर्गाः । अप ते गवां सुभगे भजाम ॥ ९ ॥

Saramâ:

नाहं वेद भ्रातृत्वं नो स्वसृत्वम् । इन्द्रो विदुरङ्गिरसश्च घोराः ।
10 गोकामा मे अच्छदयन्यदायम् । अपात इत पणयो वरीयः ॥ १० ॥

Der Sänger:

दूरमित पणयो वरीयः । उद्गावो यन्तु मिनतीर्ऋतेन ।
बृहस्पतिर्या अविन्दन्निगूळ्हाः । सोमो ग्रावाण ऋषयश्च विप्राः ॥ ११ ॥

---

32. Die Pflicht des Wohlthuns (10,117).

न वा उ देवाः क्षुधमिद्वधं ददुः । उताशितमुप गच्छन्ति मृत्यवः ।
उतो रयिः पृणतो नोप दस्यति । उतापृणन्मर्डितारं न विन्दते ॥ १ ॥
15 य आध्राय चकमानाय पित्वः । अन्नवान्त्सन्रफितायोपजग्मुषे ।
स्थिरं मनः कृणुते सेवते पुरा । उतो चित्स मर्डितारं न विन्दते ॥ २ ॥
स इद्भोजो यो गृहवे ददाति । अन्नकामाय चरते कृशाय ।
अरमस्मै भवति यामहूतौ । उतापरीषु कृणुते सखायम् ॥ ३ ॥
न स सखा यो न ददाति सख्ये । सचाभुवे सचमानाय पित्वः ।
20 अपास्मात्प्रेयान्न तदोको अस्ति । पृणन्तमन्यमरणं चिदिच्छेत् ॥ ४ ॥
पृणीयादिन्नाधमानाय तव्यान् । द्राघीयांसमनु पश्येत पन्थाम् ।
ओ हि वर्तन्ते रथिएव चक्रा । अन्यमन्यमुप तिष्ठन्त रायः ॥ ५ ॥
मोघमन्नं विन्दते अप्रचेताः । सत्यं ब्रवीमि वध इत्स तस्य ।
नार्यमणं पुष्यति नो सखायम् । केवलाघो भवति केवलादी ॥ ६ ॥

---

33. Selbstgespräch des betrunkenen Indra (10,119).

प्र वाता इव दोधतः । उन्मा पीता अयंसत । कुवित्सोमस्यापामिति ॥ २ ॥
उन्मा पीता अयंसत । रथमश्वा इवाशवः । कु० ॥ ३ ॥
उप मा मतिरस्थित । वाश्रा पुत्रमिव प्रियम् । कु० ॥ ४ ॥
अहं तष्टेव वन्धुरम् । पर्यचामि हृदा मतिम् । कु० ॥ ५ ॥
5 इति वा इति मे मनः । गामश्वं सनुयामिति । कु० ॥ १ ॥
नहि मे अक्षिपच्चन । अच्छान्त्सुः पञ्च कृष्टयः । कु० ॥ ६ ॥
नहि मे रोदसी उभे । अन्यं पक्षं चन प्रति । कु० ॥ ७ ॥
अभि द्यां महिना भुवम् । अभीमां पृथिवीं महीम् । कु० ॥ ८ ॥
हन्ताहं पृथिवीमिमाम् । नि दधानीह वेह वा । कु० ॥ ९ ॥
10 ओषमित्पृथिवीमहम् । जङ्घनानीह वेह वा । कु० ॥ १० ॥
दिवि मे अन्यः पक्षः । अधो अन्यमचीकृषम् । कु० ॥ ११ ॥
अहमस्मि महामहः । अभिनभ्यमुदीषितः । कु० ॥ १२ ॥
गृहो यामि अरंकृतः । देवेभ्यो हव्यवाहनः । कु० ॥ १३ ॥

34. Der Anfang der Dinge (10,129).

नासदासीन्नो सदासीत्तदानीम् । नासीद्रजो नो व्योमा परो यत् ।
15 किमावरीवः कुह कस्य शर्मन् । अम्भः किमासीद्गहनं गभीरम् ॥ १ ॥
न मृत्युरासीदमृतं न तर्हि । न रात्र्या अह्न आसीत्प्रकेतः ।
आनीदवातं स्वधया तदेकम् । तस्माद्धान्यन्न परः किं चनास ॥ २ ॥
तम आसीत्तमसा गूळ्हमग्रे । अप्रकेतं सलिलं सर्वमा इदम् ।
तुच्छ्येनाभ्वपिहितं यदासीत् । तपसस्तन्महिनाजायतैकम् ॥ ३ ॥
20 कामस्तदग्रे समवर्तताधि । मनसो रेतः प्रथमं यदासीत् ।
सतो बन्धुमसति निरविन्दन् । हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषा ॥ ४ ॥
तिरश्चीनो विततो रश्मिरेषाम् । अधः स्विदासी३दुपरि स्विदासी३त् ।
रेतोधा आसन्महिमान आसन् । स्वधा अवस्तात्प्रयतिः परस्तात् ॥ ५ ॥
को अद्धा वेद क इह प्र वोचत् । कुत आजाता कुत इयं विसृष्टिः ।
25 अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनेन । अथा को वेद यत आबभूव ॥ ६ ॥
इयं विसृष्टिर्यत आबभूव । यदि वा दधे यदि वा न ।
यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन् । सो अङ्ग वेद यदि वा न वेद ॥ ७ ॥

35. An Araṇjânî (10,146).

अरण्यानि अरण्यानि । असौ या प्रेव नश्यसि ।
कथा ग्रामं न पृच्छसि । न त्वा भीरिव विन्दती३ ॥ १ ॥

वृषारवाय वदते । यदुपावति चिच्चिकः ।
आघाटिभिरिव धावयन् । अरण्यानिर्महीयते ॥ २ ॥
उत गाव इवादन्ति । उत वेश्मेव दृश्यते ।
उतो अरण्यानिः सायम् । शकटीरिव सर्जति ॥ ३ ॥
5 गामङ्गैष आ ह्वयति । दार्वङ्गैषो अपावधीत् ।
वसन्नरण्यान्यां सायम् । अक्रुक्षदिति मन्यते ॥ ४ ॥
न वा अरण्यानिर्हन्ति । अन्यश्चेन्नाभिगच्छति ।
स्वादोः फलस्य जग्ध्वाय । यथाकामं नि पद्यते ॥ ५ ॥
आञ्जनगन्धिं सुरभिम् । बह्वन्नामकृषीवलाम् ।
10 प्राहं मृगाणां मातरम् । अरण्यानिमशंसिषम् ॥ ६ ॥

---

36. An die Âditja (10,185).

महि त्रीणामवो अस्तु । द्युक्षं मित्रस्य अर्यम्णः । दुराधर्षं वरुणस्य ॥ १ ॥
नहि तेषाममा चन । न अध्वसु वारणेषु । ईशे रिपुरघशंसः ॥ २ ॥
यस्मै पुत्रासो अदितेः । प्र जीवसे मर्त्याय । ज्योतिर्यच्छन्ति अजस्रम् ॥ ३ ॥

II. Aitarejabrâhmaṇa.

1. Schöpfung der drei Vjâhṛti (5, 32).

प्रजापतिरकामयत । प्र जायेय । भूयान्त्स्यामिति । स तपोऽतप्यत । स तपस्तप्त्वेमाँ-
15 ल्लोकानसृजत पृथिवीमन्तरिक्षं दिवम् । ताँल्लोकानभ्यतपत् । तेभ्योऽभितप्तेभ्यस्त्रीणि
ज्योतींष्यजायन्त । अग्निरेव पृथिव्या अजायत । वायुरन्तरिक्षात् । आदित्यो दिवः । तानि
ज्योतींष्यभ्यतपत् । तेभ्योऽभितप्तेभ्यस्त्रयो वेदा अजायन्त । ऋग्वेद एवाग्नेरजायत । यजुर्वेदो
वायोः । सामवेद आदित्यात् । तान्वेदानभ्यतपत् । तेभ्योऽभितप्तेभ्यस्त्रीणि शुक्राण्यजा-
यन्त । भूरित्येव ऋग्वेदादजायत । भुव इति यजुर्वेदात् । स्वरिति सामवेदात् । तानि शुक्रा-
20 ण्यभ्यतपत् । तेभ्योऽभितप्तेभ्यस्त्रयो वर्णा अजायन्त । अकार उकारो मकार इति । ताने-
कधा समभरत् । तदेतदो३मिति । तस्मादोमोमिति प्र णौति । ओमिति वै स्वर्गो लोकः ।
ओमित्यसौ योऽसौ तपति ।

स प्रजापतिर्यज्ञमतनुत । तमाहरत् । तेनायजत । स ऋचैव हौत्रमकरोत् । यजुषाध्वर्य-
वम् । साम्नोद्गीथम् । यदेतत्त्रय्यै विद्यायै शुक्रं तेन ब्रह्मत्वमकरोत् । स प्रजापतिर्यज्ञं देवेभ्यः
25 संप्रायच्छत् । ते देवा यज्ञमतन्वत । तमाहरन् । तेनायजन्त । त ऋचैव हौत्रमकुर्वन् । यजु-

षाध्वर्यवम् । साम्नोद्गीथम् । यदेवैतत्त्रय्यै विद्यायै शुक्रं तेन ब्रह्मत्वमकुर्वन् । ते देवा अब्रुव-
न्प्रजापतिम् । यदि नो यज्ञ ऋक्त आर्तिः स्यात् । यदि यजुष्टः । यदि सामतः । यद्यविज्ञाता
सर्वव्यापद्वा । का प्रायश्चित्तिरिति । स प्रजापतिरब्रवीद्देवान् । यदि वो यज्ञ ऋक्त आर्ति-
र्भवति भूरिति गार्हपत्ये जुहवाथ । यदि यजुष्टो भुव इत्याग्नीध्रीये ऽन्वाहार्यपचने वा
5 हविर्यज्ञेषु । यदि सामतः स्वरित्याहवनीये । यद्यविज्ञाता सर्वव्यापद्वा भूर्भुवः स्वरिति
सर्वा अनुद्रुत्याहवनीय एव जुहवाथेति । एतानि ह वै वेदानामन्तःश्लेषणानि यदेता व्या-
हृतयः । तद्यथात्मनात्मानं संदध्यात् । यथा पर्वणा पर्व यथा श्लेष्मणा चर्मण्यं वान्यद्वा
विश्लिष्टं संश्लेषयेत् । एवमेवैताभिर्यज्ञस्य विश्लिष्टं सं दधाति । सैषा सर्वप्रायश्चित्तिर्यदेता
व्याहृतयः । तस्मादेषैव यज्ञे प्रायश्चित्तिः कर्तव्या ।

---

2. Vom Schlangendämon Arbuda (6, 1).

10 देवा ह वै सर्वचरौ सत्त्रं नि षेदुः । ते ह पाप्मानं नाप जघ्निरे । तान्होवाचार्बुदः का-
द्रवेयः सर्प ऋषिर्मन्त्रकृत् । एका वै वो होत्राकृता । तां वो ऽहं करवाणि । अथ पाप्मान-
मप हनिष्यथ इति । ते ह तथेत्यूचुः । तेषां ह स्म स मध्यंदिने मध्यंदिन एवोपोदासर्पन्ग्रा-
व्णो ऽभि ष्टौति । तस्मान्मध्यंदिने मध्यंदिन एव ग्राव्णो ऽभि ष्टुवन्ति तदनुकृति । स ह स्म
येनोपोदासर्पत्तद्धाप्येतर्ह्यर्बुदोदासर्पणी नाम प्रपदस्ति । तान्ह राजा मदयां चकार । ते
15 होचुः । आशीविषो वै नो राजानमवेक्षते । हन्तास्योष्णीषेणाक्ष्यावपि नह्यामेति । तथेति ।
तस्य होष्णीषेणाक्ष्यावपि नेहुः । तस्मादुष्णीषमेव पर्यस्य ग्राव्णो ऽभि ष्टुवन्ति तदनुकृति ।
तान्ह राजा मदयामेव चकार । ते होचुः । स्वेन वै नो मन्त्रेण ग्राव्णो ऽभि ष्टौतीति । ह-
न्तास्यान्याभिर्ऋग्भिर्मन्त्रमा पृणचामेति । तथेति । तस्य हान्याभिर्ऋग्भिर्मन्त्रमा पपृचुः । ततो
हैनान्न मदयां चकार । तद्यदस्यान्याभिर्ऋग्भिर्मन्त्रमापृञ्चन्ति शान्त्या एव । ते ह पाप्मानमप
20 जघ्निरे । तेषामन्वपहतिं सर्पाः पाप्मानमप जघ्निरे । त एते ऽपहतपाप्मानो हित्वा पूर्वां
जीर्णां त्वचं नवयैव प्र यन्ति । अप पाप्मानं हते य एवं वेद ।

---

3. Agni als Hotar der Âditja und Añgiras (6, 34).

आदित्याश्च ह वा अङ्गिरसश्च स्वर्गे लोके ऽस्पर्धन्त । वयं पूर्व एष्यामो वयमिति । ते
हाङ्गिरसः पूर्वे श्वःसुत्यां स्वर्गस्य लोकस्य ददृशुः । ते ऽग्निं प्र जिघ्युः । अङ्गिरसां वा एको
ऽग्निः । परेहि । आदित्येभ्यः श्वःसुत्यां स्वर्गस्य लोकस्य प्र ब्रूहीति । ते हादित्या अग्निमेव
25 दृष्ट्वा सद्यःसुत्यां स्वर्गस्य लोकस्य ददृशुः । तानेत्याब्रवीत् । श्वःसुत्यां वः स्वर्गस्य लोकस्य
प्र ब्रूम इति । ते होचुः । अथ वयं तुभ्यं सद्यःसुत्यां स्वर्गस्य लोकस्य प्र ब्रूमः । त्वयैव वयं
होत्रा स्वर्गं लोकमेष्याम इति । स तथेत्युक्त्वा प्रत्युक्तः पुनरा जगाम । ते होचुः । प्रावोचा३
इति । प्रावोचमिति होवाच । अथो मे प्रतिप्रावोचन्निति । नो हि न प्रत्यज्ञास्था३ इति ।

प्रति वा अज्ञासमिति होवाच । यशसा वा एषो ऽभ्यैति यं आर्त्विज्येन । तं यः प्रतिरुन्धे-यशः स प्रति रुन्धेत् । तस्मान्न प्रत्यरौत्सीति । यदि त्वस्मादपोज्जिघांसेद्यज्ञेनास्मादपो-दियात् । यदि त्वयाज्यः स्वयमपोदितं तस्मात् ।

---

4. Die Geschichte von Çunaḥçepa (7, 13. fgg.).

हरिश्चन्द्रो ह वैधस ऐक्ष्वाको राजपुत्र आस । तस्य ह शतं जाया बभूवुः । तासु ह
5 पुत्रं न लेभे । तस्य ह पर्वतनारदौ गृह ऊषतुः । स ह नारदं पप्रच्छ ।

यन्न्विमं पुत्रमिच्छन्ति ये विजानन्ति ये च न ।
किं स्वित्पुत्रेण विन्दते तन्म आ चक्ष्व नारद ॥ १ ॥

इति । स एकया पृष्टो दशभिः प्रत्युवाच ।

ऋणमस्मिन्संनयति अमृतत्वं च गच्छति ।
10 पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्चेज्जीवतो मुखम् ॥ १ ॥
यावन्तः पृथिव्यां भोगा यावन्तो जातवेदसि ।
यावन्तो अप्सु प्राणिनां भूयान्पुत्रे पितुस्ततः ॥ २ ॥
शश्वत्पुत्रेण पितरो ऽत्यायन्बहुलं तमः ।
आत्मा हि जज्ञ आत्मनः सैरावत्यतितारिणी ॥ ३ ॥
15 किं नु मलं किमजिनं किमु श्मश्रूणि किं तपः ।
पुत्रं ब्रह्माण इच्छध्वं स वै लोको ऽवदावदः ॥ ४ ॥
अन्नं ह प्राणः शरणं ह वासो रूपं हिरण्यं पशवो ऽविवाहाः ।
सखा ह जाया कृपणं ह कन्या ज्योतिर्ह पुत्रः परमे विओमन् ॥ ५ ॥
पतिर्जायां प्र विशति गर्भो भूत्वाथ मातरम् ।
20 तस्यां पुनर्नवो भूत्वा दशमे मासि जायते ॥ ६ ॥
तज्जाया जाया भवति यदस्यां जायते पुनः ।
आ भूमिरेषा भवति बीजमेतन्नि धीयते ॥ ७ ॥
देवाश्चैतामृषयश्च तेजः समभरन्महत् ।
देवा मनुष्यानब्रुवन्नेषा वो जननी पुनः ॥ ८ ॥
25 नापुत्रस्य लोको ऽस्तीति तत्सर्वे पशवो विदुः ।
तस्मात्तु पुत्रो मातरं स्वसारं चाधि रोहति ॥ ९ ॥
एष पन्था उरुगायः सुशेवो यं पुत्रिण आक्रमन्ते विशोकाः ।
तं च पश्यन्ति पशवो वयांसि तत्ते मात्रापि मिथुनी भवन्ति ॥ १० ॥

इति हास्मा आख्याय ॥ १३ ॥

30 अथैनमुवाच । वरुणं राजानमुप धाव । पुत्रो मे जायतां तेन त्वा यजा इति । तथेति । स वरुणं राजानमुप ससार । पुत्रो मे जायतां तेन त्वा यजा इति । तथेति । तस्य ह पुत्रो जज्ञे

रोहितो नाम । तं होवाच । अजनि ते वै पुत्रो यजस्व मानेनेति । स होवाच । यदा वै
पशुर्निर्दशो भवत्यथ स मेध्यो भवति । निर्दशो न्वस्त्वथ त्वा यजा इति । तथेति । स ह
निर्दश आस । तं होवाच । निर्दशो न्वभूद्यजस्व मानेनेति । स होवाच । यदा वै पशोर्दन्ता
जायन्ते ऽथ स मेध्यो भवति । दन्ता न्वस्य जायन्तामथ त्वा यजा इति । तथेति । तस्य ह दन्ता
5 जज्ञिरे । तं होवाच । अज्ञत वा अस्य दन्ता यजस्व मानेनेति । स होवाच । यदा वै पशो-
र्दन्ताः पद्यन्ते ऽथ स मेध्यो भवति । दन्ता न्वस्य पद्यन्तामथ त्वा यजा इति । तथेति । तस्य
ह दन्ताः पेदिरे । तं होवाच । अपत्सत वा अस्य दन्ता यजस्व मानेनेति । स होवाच । यदा
वै पशोर्दन्ताः पुनर्जायन्ते ऽथ स मेध्यो भवति । दन्ता न्वस्य पुनर्जायन्तामथ त्वा यजा इति ।
तथेति । तस्य ह दन्ताः पुनर्जज्ञिरे । तं होवाच । अज्ञत वा अस्य पुनर्दन्ता यजस्व मानेनेति ।
10 स होवाच । यदा वै क्षत्रियः सांनाहुको भवत्यथ स मेध्यो भवति । संनाहं नु प्राप्नोत्वथ
त्वा यजा इति । तथेति । स ह संनाहं प्राप । तं होवाच । संनाहं नु प्रापद्यजस्व माने-
नेति । स तथेत्युक्त्वा पुत्रमामन्त्रयामास । तत । अयं वै मह्यं त्वामददात् । हन्त त्वयाहमिमं
यजा इति । स ह नेत्युक्त्वा धनुरादायारण्यमुपातस्थौ । स संवत्सरमरण्ये चचार ॥ १४ ॥

अथ हैक्ष्वाकं वरुणो जग्राह । तस्य होदरं जज्ञे । तदु ह रोहितः शुश्राव । सो
15 ऽरण्याद्ग्राममेयाय । तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच ।

नाना श्रान्ताय श्रीरस्ति इति रोहित शुश्रुम ।
पापो निषद्वरो जन इन्द्र इच्चरतः सखा ॥

चरैवेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो ऽवोचत् । इति ह द्वितीयं संवत्सरमरण्ये चचार । सो
ऽरण्याद्ग्राममेयाय । तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच ।

20 पुष्पिण्यौ चरतो जङ्घे भूष्णुरात्मा फलग्रहिः ।
शेरे ऽस्य सर्वे पाप्मानः श्रमेण प्रपथे हताः ॥

चरैवेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो ऽवोचत् । इति ह तृतीयं संवत्सरमरण्ये चचार । सो ऽर-
ण्याद्ग्राममेयाय । तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच ।

आस्ते भग आसीनस्य ऊर्ध्वस्तिष्ठति तिष्ठतः ।
25 शेते निपद्यमानस्य चराति चरतो भगः ॥

चरैवेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो ऽवोचत् । इति ह चतुर्थं संवत्सरमरण्ये चचार । सो ऽर-
ण्याद्ग्राममेयाय । तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच ।

कलिः शयानो भवति संजिहानस्तु द्वापरः ।
उत्तिष्ठंस्त्रेता भवति कृतं सं पद्यते चरन् ॥

30 चरैवेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो ऽवोचत् । इति ह पञ्चमं संवत्सरमरण्ये चचार । सो ऽर-
ण्याद्ग्राममेयाय । तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच ।

चरन्वै मधु विन्दति चरन्स्वादुमुदुम्बरम् ।
सूर्यस्य पश्य श्रेमाणं यो न तन्द्रयते चरन् ॥

चरैवेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो ऽवोचत्। इति ह षष्ठं संवत्सरमरण्ये चचार। सो ऽजीगर्तं
सौयवसिमृषिमशनायापरीतमरण्य उपेयाय। तस्य ह त्रयः पुत्रा आसुः। शुनःपुच्छः शुनःशेपः
शुनोलाङ्गूल इति। तं होवाच। ऋषे। अहं ते शतं ददामि। अहमेषामेकेनात्मानं निष्क्रीणा
इति। स ज्येष्ठं पुत्रं निगृह्णान उवाच। न न्विममिति। नो एवेममिति कनिष्ठं माता। तौ
5 ह मध्यमे संपादयां चक्रतुः शुनःशेपे। तस्य ह शतं दत्त्वा तमादाय सो ऽरण्याद्ग्राममे-
याय। स पितरमेत्योवाच। तत। हन्ताहमनेनात्मानं निष्क्रीणा इति। स वरुणं राजानमुप
ससार। अनेन त्वा यजा इति। तथेति। भूयान्वै ब्राह्मणः क्षत्रियादिति वरुण उवाच। त-
स्मा एतं राजसूयं यज्ञक्रतुं प्रोवाच। तमेतमभिषेचनीये पुरुषं पशुमा लेभे॥ १५॥

तस्य ह विश्वामित्रो होतासीत्। जमदग्निरध्वर्युः। वसिष्ठो ब्रह्मा। अयास्य उद्गाता।
10 तस्मा उपाकृताय नियोक्तारं न विविदुः। स होवाचाजीगर्तः सौयवसिः। मह्यमपरं शतं
दत्त। अहमेनं नि योक्ष्यामीति। तस्मा अपरं शतं ददुः। तं स नि युयोज। तस्मा उपाकृताय
नियुक्तायाप्रीताय पर्यग्निकृताय विशसितारं न विविदुः। स होवाचाजीगर्तः सौयवसिः।
मह्यमपरं शतं दत्त। अहमेनं वि शसिष्यामीति। तस्मा अपरं शतं ददुः। सो ऽसिं निश्यान
एयाय। अथ ह शुनःशेप ईक्षां चक्रे। अमानुषमिव वै मा वि शसिष्यन्ति। हन्ताहं देवता उप
15 धावानीति। स प्रजापतिमेव प्रथमं देवतानामुप ससार कस्य नूनं कतमस्यामृतानामित्ये-
तयर्चा (१,२४,१)। तं प्रजापतिरुवाच। अग्निर्वै देवानां नेदिष्ठः। तमेवोप धावेति। सो
ऽग्निमुप ससार अग्नेर्वयं प्रथमस्यामृतानामित्येतयर्चा (१,२४,२)। तमग्निरुवाच। सविता वै
प्रसवानामीशे। तमेवोप धावेति। स सवितारमुप ससार अभि त्वा देव सवितरित्येतेन
तृचेन (१,२४,३—५)। तं सवितोवाच। वरुणाय वै राज्ञे नियुक्तो ऽसि। तमेवोप धा-
20 वेति। स वरुणं राजानमुप ससारात उत्तराभिरेकत्रिंशता। तं वरुण उवाच। अग्निर्वै
देवानां मुखं सुहृदयतमः। तं नु स्तुहि। अथ त्वोत्स्रक्ष्याम इति। सो ऽग्निं तुष्टावात उत्त-
राभिर्द्वाविंशत्या। तमग्निरुवाच। विश्वान्नु देवान्स्तुहि। अथ त्वोत्स्रक्ष्याम इति। स विश्वान्दे-
वांस्तुष्टाव नमो महद्भ्यो नमो अर्भकेभ्यो नम इत्येतयर्चा (१,२७,१३)। तं विश्वे देवा ऊचुः।
इन्द्रो वै देवानामोजिष्ठो बलिष्ठः सहिष्ठः सत्तमः पारयिष्णुतमः। तं नु स्तुहि। अथ त्वो-
25 त्स्रक्ष्याम इति। स इन्द्रं तुष्टाव यच्चिद्धि सत्य सोमपा इति चैतेन सूक्तेनोत्तरस्य च प-
ञ्चदशभिः (१,२९,१—३०,१५)। तस्मा इन्द्रः स्तूयमानः प्रीतो मनसा हिरण्यरथं ददौ।
तमेतया प्रतीयाय शश्वदिन्द्र (१,३०,१६) इति। तमिन्द्र उवाच। अश्विनौ नु स्तुहि। अथ
त्वोत्स्रक्ष्याम इति। सो ऽश्विनौ तुष्टावात उत्तरेण तृचेन। तमश्विना ऊचतुः। उषसं नु
स्तुहि। अथ त्वोत्स्रक्ष्याम इति स उषसं तुष्टावात उत्तरेण तृचेन। तस्य ह स्मर्च्यृच्युक्तायां
30 वितरो पाशो मुमुचे। कनीय ऐक्ष्वाकस्योदरं भवति। उत्तमस्यामेवर्च्युक्तायां वि पाशो
मुमुचे। अगद ऐक्ष्वाक आस॥ १६॥

तमृत्विज ऊचुः। त्वमेव नो ऽस्याह्नः संस्थामधि गच्छेति। अथ हैतं शुनःशेपो ऽञ्जःसवं
ददर्श। तमेताभिश्चतसृभिरभि सुषाव यच्चिद्धि त्वं गृहे गृह (१,२८,५—८) इति। अथैनं द्रो-

पाकशलमभ्यव निनाय उच्छिष्टं चम्वोर्भरेत्येतयर्चा (१,२८,९)। अथ हास्मिन्नन्वारब्धे
पूर्वाभिश्चतसृभिः सस्वाहाकाराभिर्जुहवां चकार। अथैनमवभृथमभ्यव निनाय त्वं नो अग्ने
वरुणस्य विद्वानित्येताभ्याम् (४,१,४,५)। अथैनमत ऊर्ध्वमग्निमाहवनीयमुपस्थापयां चकार
शुनश्चिच्छेपं निदितं सहस्रादिति (५,२,७)। अथ ह शुनःशेपो विश्वामित्रस्याङ्कमा ससाद।
5 स होवाचाजीगर्तः सौयवसिः। ऋषे। पुनर्मे पुत्रं देहीति। नेति होवाच विश्वामित्रः। देवा वा
इमं मह्यमरासतेति स ह देवरातो वैश्वामित्र आस। तस्यैते कापिलेयबाभ्रवाः। स होवा-
चाजीगर्तः सौयवसिः। त्वम्वेहि। वि ह्वयावहा इति। स होवाचाजीगर्तः सौयवसिः।

आङ्गिरसो जन्मनास्याजीगर्तिः श्रुतः कविः।
ऋषे पैतामहात्तन्तोर्मापगाः पुनरेहि माम्॥

10 इति। स होवाच शुनःशेपः।

अदात्त्वा शासहस्तं न यच्छूद्रेष्वलप्सत।
गवां त्रीणि शतानि त्वमवृणीथा मदङ्गिरः॥

इति। स होवाचाजीगर्तः सौयवसिः।

तद्वै मा तात तपति पापं कर्म मया कृतम्।
15 तदहं नि ह्नुवे तुभ्यं प्रति यन्तु शता गवाम्॥

इति। स होवाच शुनःशेपः।

यः सकृत्पातकं कुर्यात्कुर्यादेनत्ततो ऽपरम्।
नापागाः शौद्रान्न्यायादसंधेयं त्वया कृतम्॥

इति। असंधेयमिति ह विश्वामित्र उप पपाद। स होवाच विश्वामित्रः।

20 भीम एव सौयवसिः शासेन विशिशासिषुः।
अस्थान्मैतस्य पुत्रो भूर्ममैवोपेहि पुत्रताम्॥

इति। स होवाच शुनःशेपः।

स वै यथा नो ज्ञपया राजपुत्र तथा वद।
यथैवाङ्गिरसो ऽहं सन्नुपेयां तव पुत्रताम्॥

25 इति। स होवाच विश्वामित्रः।

ज्येष्ठो मे त्वं पुत्राणां स्यास्तव श्रेष्ठा प्रजा स्यात्।
उपेया दैवं मे दायं तेन वै त्वोप मन्त्रये॥

इति। स होवाच शुनःशेपः।

संजानानेषु वै ब्रूयाः सौहार्दाय मम श्रियै।
30 यथाहं भरतर्षभ उपेयां तव पुत्रताम्॥

इति। अथ ह विश्वामित्रः पुत्राना मन्त्रयामास।

मधुच्छन्दाः शृणोतन ऋषभो रेणुरष्टकः।
ये के च भ्रातरः स्थन अस्मै ज्यैष्ठ्याय तिष्ठत॥

इति॥ १७॥

5 तस्य ह विश्वामित्रस्यैकशतं पुत्रा आसुः। पञ्चाशदेव ज्यायांसो मधुच्छन्दसः। पञ्चाशत्कनीयांसः। तद्ये ज्यायांसो न ते कुशलं मेनिरे।ताननुव्या जहार। अन्तान्वः प्रजा भक्षीष्टेति। त एते ऽन्ध्राः पुण्ड्राः शबराः पुलिन्दा मूतिबा इत्युदन्त्या बहवो भवन्ति वैश्वामित्रा दस्यूनां भूयिष्ठाः। स होवाच मधुच्छन्दाः पञ्चाशता सार्धम्।

यन्नः पिता संजानीते तस्मिंस्तिष्ठामहे वयम्।
10 पुरस्त्वा सर्वे कुर्महे त्वामन्वञ्चो वयं स्मसि॥

इति। अथ ह विश्वामित्रः प्रतीतः पुत्रांस्तुष्टाव।

ते वै पुत्राः पशुमन्तो वीरवन्तो भविष्यथ।
ये मानं मे ऽनुगृह्णन्तो वीरवन्तमकर्त मा॥
पुरएत्रा वीरवन्तो देवरातेन गाथिनाः।
15 सर्वे राधिश्याः स्थ पुत्रा एष वः सद्विवाचनम्॥
एष वः कुशिका वीरो देवरातस्तमन्वित।
स च दायमुपेता मे विद्यां यामु च विद्मसि॥
ते सम्यञ्चो वैश्वामित्राः सर्वे साकं सरातयः।
देवराताय तस्थिरे धृत्यै श्रैष्ठ्याय गाथिनाः॥
20 अधीयत देवराता रिक्थयोरुभयोर्ऋषिः।
जह्नूनां चाधि तस्थिरे दैवे वेदे च गाथिनाः॥

---

5. Der Zauber Brahmaṇaḥ Parimaraḥ (8, 28).

अथातो ब्रह्मणः परिमरः। यो ह वै ब्रह्मणः परिमरं वेद पर्येनं द्विषन्तो भ्रातृव्याः परि सपत्ना म्रियन्ते। अयं वै ब्रह्म यो ऽयं पवते। तमेताः पञ्च देवताः परि म्रियन्ते। विद्युद्वृष्टिश्चन्द्रमा आदित्यो ऽग्निः। विद्युद्वै विद्युत्य वृष्टिमनुप्र विशति। सान्तर्धीयते। तां न निर्जानन्ति। यदा वै म्रियते ऽथान्तर्धीयते ऽथैनं न निर्जानन्ति। स ब्रूयाद्विद्युतो मरणे। द्विषन्मे
25 म्रियताम्। सो ऽन्तर्धीयताम्। तं मा निर्ज्ञासिषुरिति। क्षिप्रं हैवैनं न निर्जानन्ति। वृष्टिर्वै वृष्ट्वा चन्द्रमसमनुप्र विशति। सान्तर्धीयते। तां न निर्जानन्ति। यदा वै म्रियते ऽथान्तर्धीयते ऽथैनं न निर्जानन्ति। स ब्रूयाद्वृष्टेर्मरणे। द्विषन्मे म्रियताम्। सो ऽन्तर्धीयताम्। तं मा निर्ज्ञासिषुरिति। क्षिप्रं हैवैनं न निर्जानन्ति। चन्द्रमा वा अमावास्यायामादित्यमनुप्र विशति।

सो ऽन्तर्धीयते । तं न निर्ज्ञानन्ति । यदा वै म्रियते ऽथान्तर्धीयते ऽथैनं न निर्ज्ञानन्ति । स
ब्रूयाच्चन्द्रमसो मरणे । द्विषन्मे म्रियताम् । सो ऽन्तर्धीयताम् । तं मा निर्ज्ञासिषुरिति । क्षिप्रं
हैवैनं न निर्ज्ञानन्ति । आदित्यो वा अस्तं यन्नग्निमनुप्र विशति । सो ऽन्तर्धीयते । तं न नि-
र्ज्ञानन्ति । यदा वै म्रियते ऽथान्तर्धीयते ऽथैनं न निर्ज्ञानन्ति । स ब्रूयादादित्यस्य मरणे ।
5 द्विषन्मे म्रियताम् । सो ऽन्तर्धीयताम् । तं मा निर्ज्ञासिषुरिति । क्षिप्रं हैवैनं न निर्ज्ञानन्ति ।
अग्निर्वा उद्वान्वायुमनुप्र विशति । सो ऽन्तर्धीयते । तं न निर्ज्ञानन्ति । यदा वै म्रियते ऽथान्त-
र्धीयते ऽथैनं न निर्ज्ञानन्ति । स ब्रूयादग्नेर्मरणे । द्विषन्मे म्रियताम् । सो ऽन्तर्धीयताम् । तं मा
निर्ज्ञासिषुरिति । क्षिप्रं हैवैनं न निर्ज्ञानन्ति । ता वा एता देवता अत एव पुनर्जायन्ते । वा-
योरग्निर्जायते । प्राणाद्धि बलान्मथ्यमानो ऽधि जायते । तं दृष्ट्वा ब्रूयात् । अग्निर्जायताम् । मा
10 मे द्विषञ्जनि । अत एव पराङ्प्र जिगात्विति । अतो हैव पराङ्प्र जिगाति । अग्नेर्वा आदित्यो
जायते । तं दृष्ट्वा ब्रूयात् । आदित्यो जायताम् । मा मे द्विषञ्जनि । अत एव पराङ्प्र जिगात्विति ।
अतो हैव पराङ्प्र जिगाति । आदित्याद्धि चन्द्रमा जायते । तं दृष्ट्वा ब्रूयात् । चन्द्रमा जायताम् ।
मा मे द्विषञ्जनि । अत एव पराङ्प्र जिगात्विति । अतो हैव पराङ्प्र जिगाति । चन्द्रमसो वै
वृष्टिर्जायते । तां दृष्ट्वा ब्रूयात् । वृष्टिर्जायताम् । मा मे द्विषञ्जनि । अत एव पराङ्प्र जिगात्वि-
15 ति । अतो हैव पराङ्प्र जिगाति । वृष्टेर्वै विद्युज्जायते । तां दृष्ट्वा ब्रूयात् । विद्युज्जायताम् ।
मा मे द्विषञ्जनि । अत एव पराङ्प्र जिगात्विति । अतो हैव पराङ्प्र जिगाति । स एष ब्रह्मणः
परिमरः । तमेतं ब्रह्मणः परिमरं मैत्रेयः कौषारवः सुत्वने कैरिशये भार्गायणाय राज्ञे प्रो-
वाच । तं ह पञ्च राजानः परि मम्रुः । ततः सुत्वा महज्जगाम । तस्य व्रतम् । न द्विषतः पूर्व
उप विशेत् । यदि तिष्ठन्तं मन्येत तिष्ठेतैव । न द्विषतः पूर्वः सं विशेत् । यद्यासीनं मन्येता-
20 सीतैव । न द्विषतः पूर्वः प्र स्वप्यात् । यदि जाग्रतं मन्येत जागृयादेव । अपि ह यद्यस्या-
श्ममूर्धा द्विषन्भवति क्षिप्रं हैवैनं स्तृणुते स्तृणुते ।

III. ÇATAPATHABRÂHMAṆA.

1. Die Fluthsage (1,8,1,1—10).

मनवे ह वै प्रातरवनेग्यमुदकमा जह्रुः । यथेदं पाणिभ्यामवनेजनायाहरन्त्येवम् । तस्या-
वनेनिजानस्य मत्स्यः पाणी आ पेदे । स हास्मै वाचमुवाद । बिभृहि मा । पारयिष्यामि
त्वेति । कस्मान्मा पारयिष्यसीति । औघ इमाः सर्वाः प्रजा निर्वोढा । ततस्त्वा पारयिता-
25 स्मीति । कथं ते भृतिरिति । स होवाच । यावद्वै क्षुल्लका भवामो बह्वी वै नस्तावन्नाष्ट्रा
भवति । उत मत्स्य एव मत्स्यं गिलति । कुम्भ्यां माग्रे बिभरासि । स यदा तामतिवर्धा अथ

कर्षू खात्वा तस्यां मा बिभरासि । स यदा तामतिवर्धा अथ मा समुद्रमभ्यवहरासि । तर्हि
वा अतिनाष्ट्रो भवितास्मि । अथेतिथीं समां तदौघ आगन्ता । तन्मा नावमुपकल्प्योपा-
सासै । स औघ उत्थिते नावमापद्यासै । ततस्त्वा पारयितास्मीति । तमेवं भृत्वा समुद्रम-
भ्यवजहार । स यतिथीं तत्समां परिदिदेश ततिथीं समां नावमुपकल्प्योपासां चक्रे ।
5 स औघ उत्थिते नावमापेदे । तं स मत्स्य उपन्यापुप्लुवे । तस्य शृङ्गे नावः पाशं प्रति मु-
मोच । तेनैतमुत्तरं गिरिमधि दुद्राव । स होवाच । अपीपरं वै त्वा । वृक्षे नावं प्रति बध्नीष्व ।
तं तु त्वा मा गिरौ सन्तमुदकमन्तश्छैत्सीत् । यावद्यावदुदकं समवायात्तावत्तावदन्ववसर्पा-
सीति । स ह तावत्तावदेवान्ववससर्प । तदप्येतदुत्तरस्य गिरेर्मनोरवसर्पणमिति । औ-
घो ह ताः सर्वाः प्रजा निरुवाह । अथेह मनुरेवैकः परिशिशिषे । सोऽर्चञ्छ्राम्यंश्चचार
10 प्रजाकामः । तत्रापि पाकयज्ञेनेजे । स घृतं दधि मस्त्वामिक्षामित्यप्सु जुहवां चकार । ततः
संवत्सरे योषित्सम्बभूव । सा ह पिब्दमानेवोदेयाय । तस्यै ह स्म घृतं पदे सं तिष्ठते ।
तया मित्रावरुणौ संजग्माते । तां होचतुः । कासीति । मनोर्दुहितेति । आवयोर्ब्रूष्वेति ।
नेति होवाच । य एव मामजीजनत तस्यैवाहमस्मीति । तस्यामपित्वमीषाते । तद्वा जज्ञौ ।
तद्वा न जज्ञौ । अति त्वेवेयाय । सा मनुमाजगाम । तां ह मनुरुवाच । कासीति । तव
15 दुहितेति । कथं भगवति मम दुहितेति । या अमूरप्स्वाहुतीरहौषीर्घृतं दधि मस्त्वा-
मिक्षां ततो मामजीजनथाः । साशीरस्मि । तां मा यज्ञेऽवकल्पय । यज्ञे चेद्वै मावकल्प-
यिष्यसि बहुः प्रजया पशुभिर्भविष्यसि । यामु मया कां चाशिषमाशासिष्यसे सा ते सर्वा
समर्धिष्यत इति । तामेतन्मध्ये यज्ञस्यावाकल्पयत् । मध्यं ह्येतद्यज्ञस्य यदन्तरा प्रयाजानु-
याजान् । तयार्चञ्छ्राम्यंश्चचार प्रजाकामः । तयेमां प्रजातिं प्रजज्ञे येयं मनोः प्रजातिः ।
20 यामु त्वेनया कां चाशिषमाशास्त सास्मै सर्वा समार्ध्यत ।

---

2. Eine Sage von den Açvin (4,1,5,1—15).

यत्र वै भृगवो वाङ्गिरसो वा स्वर्गं लोकं समाश्नुवत तच्च्यवनो वा भार्गवश्च्यवनो वा-
ङ्गिरसस्तदेव जीर्णिः कृत्यारूपो जहे । शर्यातो ह वा इदं मानवो ग्रामेण चचार । स
तदेव प्रतिवेशो निविविशे । तस्य कुमाराः क्रीडन्त इमं जीर्णिं कृत्यारूपमनर्थ्यं मन्य-
माना लोष्टैर्विपिपिषुः । स शार्यातेभ्यश्चुक्रोध । तेभ्योऽसंज्ञां चकार । पितैव पुत्रेण
25 युयुधे । भ्राता भ्रात्रा । शर्यातो ह वा ईक्षां चक्रे । यत्किमकरं तस्मादिदमापदीति । स गोपा-
लांश्चाविपालांश्च संह्वयितवा उवाच । स होवाच । को वोऽद्येह किं चिदद्राक्षीदिति ।
ते होचुः । पुरुष एवायं जीर्णिः कृत्यारूपः शेते । तमनर्थ्यं मन्यमानाः कुमारा लोष्टैर्व्य-
पिक्षन्निति । स विदां चकार । स वै च्यवन इति । स रथं युक्त्वा सुकन्यां शार्यातीमुपाधाय
प्र सिष्यन्द । स आजगाम यत्रर्षिरास तत् । स होवाच । ऋषे । नमस्ते । यन्नावेदिषं तेना-
30 हिंसिषम् । इयं सुकन्या । तया तेऽपह्नुवे । संजानीतां मे ग्राम इति । तस्य ह तत एव

ग्रामः सं जज्ञे । स ह तत एव शर्यातो मानव उद्युयुजे । नेदपरं हिनसानीति । अश्विनौ ह
वा इदं भिषज्यन्तौ चेरतुः । तौ सुकन्यामुपेयतुः । तस्यां मिथुनमीषाते । तन्न जज्ञौ ।
तौ होचतुः । सुकन्ये । कमिमं जीर्णिं कृत्याद्रूपमुप शेषे । आवामनुप्रेहीति । सा होवाच ।
यस्मै मां पितादान्नैवाहं तं जीवन्तं हास्यामीति । तद्धायमृषिराजज्ञौ । स होवाच ।
5 सुकन्ये । किं त्वैतदवोचतामिति । तस्मा एतद्व्याचचक्षे । स ह व्याख्यात उवाच । यदि
त्वैतत्पुनर्ब्रवतः सा त्वं ब्रूतात् । न वै सुसर्वाविव स्थः । न सुसमृद्धाविव । अथ मे पतिं निन्दथ
इति । तौ यदि त्वा ब्रवतः । केनावमसर्वौ स्वः । केनासमृद्धाविति । सा त्वं ब्रूतात् । पतिं
नु मे पुनर्युवाणं कुरुतमथ वां वक्ष्यामीति । तां पुनरुपेयतुः । तां हैतदेवोचतुः । सा हो-
वाच । न वै सुसर्वाविव स्थः । न सुसमृद्धाविव । अथ मे पतिं निन्दथ इति । तौ होचतुः । केना-
10 वमसर्वौ स्वः । केनासमृद्धाविति । सा होवाच । पतिं नु मे पुनर्युवाणं कुरुतमथ वां वक्ष्या-
मीति । तौ होचतुः । एतं ह्रदमभ्यवहर । स यं वयसा कमिष्यते तेनोदैष्यतीति । तं
ह्रदमभ्यवजहार । स यं वयसा चकमे तेनोदेयाय । तौ होचतुः । सुकन्ये । केनावमसर्वौ
स्वः । केनासमृद्धाविति । तौ हर्षिरेव प्रत्युवाच । कुरुक्षेत्रेऽमी देवा यज्ञं तन्वते । ते वां
यज्ञादन्तर्यन्ति । तेनासर्वौ स्थः । तेनासमृद्धाविति । तौ ह तत एवाश्विनौ प्रेयतुः । तावा-
15 जग्मतुर्देवान्यज्ञं तन्वानान्स्तुते बहिष्पवमाने । तौ होचतुः । उप नौ ह्वयध्वमिति । ते ह
देवा ऊचुः । न वामुप ह्वयिष्यामहे । बहु मनुष्येषु संसृष्टमचारिष्टं भिषज्यन्ताविति । तौ
होचतुः । विशीर्ष्णा वै यज्ञेन यजध्व इति । कथं विशीर्ष्णेति । उप नु नौ ह्वयध्वमथ वो
वक्ष्याव इति । तथेति तौ उपाह्वयन्त । ताभ्यामेतमाश्विनं ग्रहमगृह्णन् । तावध्वर्यू यज्ञस्या-
भवताम् । तावेतद्यज्ञस्य शिरः प्रत्यधत्ताम् । तददस्तद्दिवाकीर्त्यानां ब्राह्मणे व्या व्या-
20 पते यथा तद्यज्ञस्य शिरः प्रतिदधतुः । तस्मादेष स्तुते बहिष्पवमाने ग्रहो गृह्यते । स्तुते
हि बहिष्पवमाने आगच्छताम् ।

---

3. Die Sage von Purûravas und Urvaçî (11,5,1,1—17).

उर्वशी हाप्सराः पुरूरवसमैडं चकमे । तं ह विन्दमानोवाच । त्रिः स्म माह्नो वैतसेन
दण्डेन हतात् । अकामां स्म मा नि पद्यासै । मो स्म त्वा नग्नं दर्शम् । एष वै नः स्त्रीणामु-
पचार इति । सा हास्मिञ्ज्योगुवास । अपि हास्माद्गर्भिण्यास । तावज्ज्योग्घास्मिन्नुवास ।
25 ततो ह गन्धर्वाः समूदिरे । ज्योग्वा इयमुर्वशी मनुष्येष्ववात्सीत् । उप जानीत यथेयं पुनरा-
गच्छेदिति । तस्यै हाविद्द्वुरणा शयन उपबद्धास । ततो ह गन्धर्वा अन्यतरमुरणं प्र
मेथुः । सा होवाच । अवीर इव बत मेऽजन इव पुत्रं हरन्तीति । द्वितीयं प्र मेथुः । सा
ह तथैवोवाच । अथ हायमीक्षां चक्रे । कथं नु तदवीरं कथमजनं स्याद्यत्राहं स्यामिति ।
स नग्न एवानूत्पपात । चिरं तन्मेने यद्वासः पर्यधास्यत । ततो ह गन्धर्वा विद्युतं जनयां
30 चक्रुः । तं यथा दिवैवं नग्नं ददर्श । ततो हैवेयं तिरोबभूव । पुनरैमीति । एत्तिरोभूताम् ।

स आध्यो ऽल्पन्कुरुक्षेत्रं समया चचार । अन्यतःप्लक्षेति बिसवती । तस्यै हाध्यन्तेन
वव्राज । तद्ध ता अप्सरस आतयो भूत्वा परि पुप्लुविरे । तं हेयं ज्ञात्वोवाच । अयं वै स
मनुष्यो यस्मिन्नहमवात्समिति । ता होचुः । तस्मै वा आविरसामेति । तथेति । तस्मै
हाविरासुः । तां हायं ज्ञात्वाभिपरोवाद ।

5 हये जाये मनसा तिष्ठ घोरे । वचांसि मिश्रा कृणवावहै नु ।
न नौ मन्त्रा अनुदितास एते । मयस्करन्परतरे चनाहन् ॥

इति । उप नु रम सं नु वदावहा इति हैवैनां तदुवाच । तं हेतरा प्रत्युवाच ।

किमेता वाचा कृणवा तवाहम् । प्राक्रमिषमुषसामग्रियेव ।
पुरूरवः पुनरस्तं परेहि । दुरापना वात इवाहमस्मि ॥

10 इति । न वै त्वं तदकरोर्यदहमब्रवम् । दुरापा वा अहं त्वयैतर्ह्यस्मि । पुनर्गृहानिहीति
हैवैनं तदुवाच । अथ हायं परिद्यून उवाच ।

सुदेवो अद्य प्रपतेदनावृत् । परावतं परमां गन्तवा उ ।
अधा शयीत निर्ऋतेरुपस्थे । अधैनं वृका रभसास अद्युः ॥

इति । सुदेवो ऽद्योद्वा बध्नीत । प्र वा पतेत् । तदेनं वृका वा श्वानो वाद्युरिति हैवं तदु-
15 वाच । तं हेतरा प्रत्युवाच ।

पुरूरवो मा मृथा मा प्र पप्तः । मा त्वा वृकासो अशिवास उ क्षन् ।
न वै स्त्रैणानि सख्यानि सन्ति । सालावृकाणां हृदयान्येता ॥

इति । मैतदादृथाः । न वै स्त्रैणं सख्यमस्ति । पुनर्गृहानिहीति हैवैनं तदुवाच ।

यद्विरूपाचरं मर्त्येषु । अवसं रात्रीः शरदश्चतस्रः ।
20 घृतस्य स्तोकं सकृदह्न आश्नाम् । तादिदेवेदं तातृपाणा चरामि ॥

इति । तदेतदुक्तप्रत्युक्तं पञ्चदशर्चं बह्वृचाः प्राहुः । तस्यै ह हृदयमाव्यथा चकार ।
सा होवाच । संवत्सरतमीं रात्रिमा गच्छतात् । तन्म एकां रात्रिमन्ते शयितासे । जात
उ ते ऽयं तर्हि पुत्रो भवितेति । स ह संवत्सरतमीं रात्रिमाजगाम । इद्धिरण्यविमिता-
नि । ततो हैनमेकमूचुः । एतत्प्र पद्यस्वेति । तदस्मै तामुपप्र जिघ्युः । सा होवाच ।
25 गन्धर्वा वै ते प्रातर्वरं दातारः । तं वृणासा इति । तं वै मे त्वमेव वृणीष्वेति । युष्माकमे-
वैको ऽसानीति ब्रूतादिति । तस्मै ह प्रातर्गन्धर्वा वरं ददुः । स होवाच । युष्माकमे-
वैको ऽसानीति । ते होचुः । न वै सा मनुष्येष्वग्नेर्यज्ञिया तनूरस्ति ययेष्ट्वास्माकमेकः
स्यादिति । तस्मै ह स्थाल्यामोप्याग्निं प्र ददुः । अनेनेष्ट्वास्माकमेको भविष्यसीति ।
तं च ह कुमारं चादायाववव्राज । स ऽरण्य एवाग्निं निधाय कुमारेणैव ग्राममेयाय । पुन-
30 रैमीति । इत्तिरोभूतम् । यो ऽग्निरश्वत्थं तम् । या स्थाली शमीं ताम् । स ह पुनर्गन्ध-
र्वानेयाय । ते होचुः । संवत्सरं चातुष्प्राश्यमोदनं पच । स एतस्यैवाश्वत्थस्य तिस्रस्तिस्रः
समिधो घृतेनान्वज्य समिद्वतीभिर्घृतवतीभिरृग्भिरभ्याधत्तात् । स यस्ततो ऽग्निर्जनिता
स एव स भवितेति । ते होचुः । परो ऽक्षमिव वा एतत् । आश्वत्थीमेवोत्तरारणिं कुरुष्व ।

शमीमयीमधरारणिम् । स यस्ततो ऽग्निर्जनिता स एव स भवितेति । ते होचुः । परोऽक्ष-
मिव वा एतत् । आश्वत्थीमेवोत्तरारणिं कुरुष्व । आश्वत्थीमधरारणिम् । स यस्ततो ऽग्निर्ज-
निता स एव स भवितेति । स आश्वत्थीमेवोत्तरारणिं चक्रे । आश्वत्थीमधरारणिम् । स
यस्ततो ऽग्निर्जज्ञे स एव स आस । तेनेष्ट्वा गन्धर्वाणामेक आस । तस्मादाश्वत्थीमेवोत्तरा-
5 रणिं कुर्वीत । आश्वत्थीमधरारणिम् । स यस्ततो ऽग्निर्जायते स एव स भवति । तेनेष्ट्वा
गन्धर्वाणामेको भवति ।

---

4. Ursprung der Welt (14,4,2,1—31).

आत्मैवेदमग्र आसीत्पुरुषविधः । सो ऽनुवीक्ष्य नान्यदात्मनो ऽपश्यत् । सो ऽहम-
स्मीत्यग्रे व्याहरत् । ततो ऽहंनामाभवत् । तस्मादप्येतर्ह्यामन्त्रितो ऽहमयमित्येवाग्र
उक्त्वाथान्यन्नाम प्र ब्रूते यदस्य भवति ॥ १ ॥ स यत्पूर्वो ऽस्मात्सर्वस्मात्सर्वान्पाप्मन औ-
10 षत्तस्मात्पुरुषः । ओषति ह वै स तं यो ऽस्मात्पूर्वो बुभूषति य एवं वेद ॥ २ ॥ सो ऽबि-
भेत् । तस्मादेकाकी बिभेति । स हायमीक्षां चक्रे । यन्मदन्यन्नास्ति कस्मान्नु बिभेमीति ।
तत एवास्य भयं वीयाय । कस्माद्ध्यभेष्यत् । द्वितीयाद्वै भयं भवति ॥ ३ ॥ स वै नैव रेमे ।
तस्मादेकाकी न रमते । स द्वितीयमैच्छत् । स हैतावानास यथा स्त्रीपुमांसौ संपरि-
ष्वक्तौ ॥ ४ ॥ स इममेवात्मानं द्वेधापातयत् । ततः पतिश्च पत्नी चाभवताम् । तस्मादिदम-
15 र्धबृगलमिव स्व इति ह स्माह याज्ञवल्क्यः । तस्मादयमाकाशः स्त्रिया पूर्यत एव । तां
समभवत् । ततो मनुष्या अजायन्त ॥ ५ ॥ सो हेयमीक्षां चक्रे । कथं नु मात्मन एव जन-
यित्वा संभवति । हन्त तिरो ऽसानीति ॥ ६ ॥ सा गौरभवत् । वृषभ इतरः । तां समेवा-
भवत् । ततो गावो ऽजायन्त ॥ ७ ॥ वडबेतराभवत् । अश्ववृष इतरः । गर्दभीतरा । गर्दभ
इतरः । तां समेवाभवत् । तत एकशफमजायत ॥ ८ ॥ अजेतराभवत् । बस्त इतरः । अवि-
20 रितरा । मेष इतरः । तां समेवाभवत् । ततो ऽजावयो ऽजायन्त । एवमेव यदिदं किं च
मिथुनमा पिपीलिकाभ्यस्तत्सर्वमसृजत ॥ ९ ॥ सो ऽवेत् । अहं वाव सृष्टिरस्मि । अहं
हीदं सर्वमसृक्षीति । ततः सृष्टिरभवत् । सृष्ट्यां हास्यैतस्यां भवति य एवं वेद ॥ १० ॥
अथेत्यभ्यमन्थत् । स मुखाच्च योनेर्हस्ताभ्यां चाग्निमसृजत । तस्मादेतदुभयमलोमकम-
न्तरतः । अलोमका हि योनिरन्तरतः ॥ ११ ॥ तद्यदिदमाहुः । अमुं यजामुं यजेत्येकैकं
25 देवम् । एतस्यैव सा विसृष्टिः । एष उ ह्येव सर्वे देवाः ॥ १२ ॥ अथ यत्किं चेदमार्द्रं
तद्रेतसो ऽसृजत । तदु सोमः । एतावद्वा इदं सर्वमन्नं चैवान्नादश्च । सोम एवान्नम् । अग्नि-
रन्नादः ॥ १३ ॥ सैषा ब्रह्मणो ऽतिसृष्टिः । यच्छ्रेयसो देवानसृजताथ यन्मर्त्यः सन्नमृतान-
सृजत तस्मादतिसृष्टिः । अतिसृष्ट्यां हास्यैतस्यां भवति य एवं वेद ॥ १४ ॥ तद्धेदं तर्ह्य-
व्याकृतमासीत् । तन्नामरूपाभ्यामेव व्याक्रियत । असौनामायमिदंरूप इति । तदिदम-
30 प्येतर्हि नामरूपाभ्यामेव व्याक्रियते । असौनामायमिदंरूप इति ॥ १५ ॥ स एष इह

प्रविष्ट आ नखाग्रेभ्यः । यथा क्षुरः क्षुरधाने ऽवहितः स्याद्विश्वम्भरो वा विश्वम्भरकुलाये तं
न पश्यन्ति । अकृत्स्नो हि सः ॥ १६ ॥ प्राणन्नेव प्राणो नाम भवति । वदन्वाक् । पश्यं-
श्चक्षुः । शृण्वञ्छ्रोत्रम् । मन्वानो मनः । तान्यस्यैतानि कर्मनामान्येव । स यो ऽत एकैक-
मुपास्ते न स वेद । अकृत्स्नो ह्येषः । अत एकैकेन भवति ॥ १७ ॥ आत्मेत्येवोपासीत ।
5 अत्र ह्येते सर्व एकं भवन्ति । तदेतत्पदनीयमस्य सर्वस्य यदयमात्मा । अनेन ह्येतत्सर्वं
वेद । यथा ह वै पदेनानुविन्देदेवं कीर्तिं श्लोकं विन्दते य एवं वेद ॥ १८ ॥ तदेतत्प्रेयः
पुत्रात् । प्रेयो वित्तात् । प्रेयो ऽन्यस्मात्सर्वस्मादन्तरतरं यदयमात्मा । स यो ऽन्यमा-
त्मनः प्रियं ब्रुवाणं ब्रूयात्प्रियं रोत्स्यतीतीश्वरो ह तथैव स्यात् । आत्मानमेव प्रियमु-
पासीत । स य आत्मानमेव प्रियमुपास्ते न हास्य प्रियं प्रमायुकं भवति ॥ १९ ॥ तदाहुः ।
10 यद्ब्रह्मविद्यया सर्वं भविष्यन्तो मनुष्या मन्यन्ते किमु तद्ब्रह्मावेद्यस्मात्तत्सर्वमभवदिति ॥
२० ॥ ब्रह्म वा इदमग्र आसीत् । तदात्मानमेवावेत् । अहं ब्रह्मास्मीति । तस्मात्तत्सर्वम-
भवत् । तद्यो यो देवानां प्रत्यबुध्यत स एव तदभवत् । तथर्षीणाम् । तथा मनुष्या-
णाम् ॥ २१ ॥ तद्धैतत्पश्यन्नृषिर्वामदेवः प्रतिपेदे । अहं मनुरभवं सूर्यश्चेति (RV. 4,26,1) ।
तदिदमप्येतर्हि य एवं वेदाहं ब्रह्मास्मीति स इदं सर्वं भवति । तस्य ह न देवाश्चनाभूत्या
15 ईशते । आत्मा ह्येषां स भवति । अथ यो ऽन्यां देवतामुपास्ते ऽन्यो ऽसावन्यो ऽहमस्मी-
ति न स वेद । यथा पशुरेवं स देवानाम् । यथा ह वै बहवः पशवो मनुष्यं भुञ्ज्युरेवमे-
कैकः पुरुषो देवान्भुनक्ति । एकस्मिन्नेव पशावादीयमाने ऽप्रियं भवति । किमु बहुषु ।
तस्मादेषां तन्न प्रियं यदेतन्मनुष्या विद्युः ॥ २२ ॥ ब्रह्म वा इदमग्र आसीदेकमेव ।
तदेकं सन्न व्यभवत् । तच्छ्रेयो रूपमत्यसृजत क्षत्रं यान्येतानि देवत्रा क्षत्राणीन्द्रो वरुणः
20 सोमो रुद्रः पर्जन्यो यमो मृत्युरीशान इति । तस्मात्क्षत्रात्परं नास्ति । तस्माद्ब्राह्मणः
क्षत्रियमधस्तादुपास्ते राजसूये । क्षत्र एव तद्यशो दधाति । सैषा क्षत्रस्य योनिर्यद्ब्रह्म ।
तस्माद्यद्यपि राजा परमतां गच्छति ब्रह्मैवान्तत उपनिश्रयति स्वां योनिम् । य उ एनं
हिनस्ति स्वां स योनिमृच्छति । स पापीयान्भवति यथा श्रेयांसं हिंसित्वा ॥ २३ ॥ स नैव
व्यभवत् । स विशमसृजत यान्येतानि देवजातानि गणश आख्यायन्ते वसवो रुद्रा आदि-
25 त्या विश्वे देवा मरुत इति ॥ २४ ॥ स नैव व्यभवत् । स शौद्रं वर्णमसृजत पूषणम् । इयं
वै पूषा । इयं हीदं सर्वं पुष्यति यदिदं किं च ॥ २५ ॥ स नैव व्यभवत् । तच्छ्रेयो रूप-
मत्यसृजत धर्मम् । तदेतत्क्षत्रस्य क्षत्रं यद्धर्मः । तस्माद्धर्मात्परं नास्ति । अथो अबलीया-
न्बलीयांसमाशंसते धर्मेण यथा राज्ञैवम् । यो वै स धर्मः सत्यं वै तत् । तस्मात्सत्यं वदन्त-
माहुर्धर्मं वदतीति । धर्मं वा वदन्तं सत्यं वदतीति । एतद्ध्येवैतदुभयं भवति ॥ २६ ॥ तदेत-
30 द्ब्रह्म क्षत्रं विट् शूद्रः । तदग्निनैव देवेषु ब्रह्माभवत् । ब्राह्मणो मनुष्येषु । क्षत्रियेण क्षत्रियः ।
वैश्येन वैश्यः । शूद्रेण शूद्रः । तस्मादग्नावेव देवेषु लोकमिच्छन्ते । ब्राह्मणे मनुष्येषु । एता-
भ्यां हि रूपाभ्यां ब्रह्माभवत् ॥ २७ ॥ अथ यो ह वा अस्माल्लोकात्स्वं लोकमदृष्ट्वा प्रैति
स एनमविदितो न भुनक्ति यथा वेदो वाननूक्तो ऽन्यद्वा कर्माकृतम् । यदु ह वा अप्यनेवं-

विन्महत्पुण्यं कर्म करोति तद्धास्यान्ततः क्षीयत एव । आत्मानमेव लोकमुपासीत । स
य आत्मानमेव लोकमुपास्ते न हास्य कर्म क्षीयते । अस्माद्ध्येवात्मनो यद्यत्कामयते तत्त-
त्सृजते ॥ २८ ॥ अथो अयं वा आत्मा सर्वेषां भूतानां लोकः । स यज्जुहोति यद्यजते तेन
देवानां लोकः । अथ यदनुब्रूते तेनर्षीणाम् । अथ यत्प्रजामिच्छते यत्पितृभ्यो निपृणाति
5 तेन पितॄणाम् । अथ यन्मनुष्यान्वासयते यदेभ्यो ऽशनं ददाति तेन मनुष्याणाम् । अथ
यत्पशुभ्यस्तृणोदकं विन्दति तेन पशूनाम् । यदस्य गृहेषु श्वापदा वयांस्या पिपीलिकाभ्य
उपजीवन्ति तेन तेषां लोकः । यथा ह वै स्वाय लोकायारिष्टिमिच्छेदेवं हैवंविदे सर्वदा
सर्वाणि भूतान्यरिष्टिमिच्छन्ति । तद्वा एतद्विदितं मीमांसितम् ॥ २९ ॥ आत्मैवेदमग्र आ-
सीदेक एव । सो ऽकामयत । जाया मे स्यात् । अथ प्र जायेय । अथ वित्तं मे स्यात् । अथ
10 कर्म कुर्वीयेति । एतावान्वै कामः । नेच्छंश्चनातो भूयो विन्देत् । तस्मादप्येतर्ह्येकाकी
कामयते । जाया मे स्यात् । अथ प्र जायेय । अथ वित्तं मे स्यात् । अथ कर्म कुर्वीयेति । स
यावदप्येतेषामेकैकं न प्राप्नोत्यकृत्स्न एव तावन्मन्यते । तस्यो कृत्स्नता ॥ ३० ॥ मन
एवास्यात्मा । वाग्जाया । प्राणः प्रजा । चक्षुर्मानुषं वित्तम् । चक्षुषा हि तद्विन्दति । श्रोत्रं
दैवम् । श्रोत्रेण हि तच्छृणोति । आत्मैवास्य कर्म । आत्मना हि कर्म करोति । स एष
15 पाङ्क्तो यज्ञः । पाङ्क्तः पशुः । पाङ्क्तः पुरुषः । पाङ्क्तमिदं सर्वं यदिदं किं च । तदिदं सर्वमा-
प्नोति यदिदं किं च य एवं वेद ॥ ३१ ॥

---

5. Jâǵńavalkja's Gedanken über die Unsterblichkeit (14, 5, 4, 1—16).

मैत्रेयीति होवाच याज्ञवल्क्यः । उद्यास्यन्वा अरे ऽहमस्मात्स्थानादस्मि । हन्त ते
ऽनया कात्यायन्यान्तं करवाणीति ॥ १ ॥ सा होवाच मैत्रेयी । यन्म इयं भगोः सर्वा पृथि-
वी वित्तेन पूर्णा स्यात्कथं तेनामृता स्यामिति ॥ नेति होवाच याज्ञवल्क्यः । यथैवोपक-
20 रणवतां जीवितं तथैव ते जीवितं स्यात् । अमृतत्वस्य तु नाशास्ति वित्तेनेति ॥ २ ॥ सा
होवाच मैत्रेयी । येनाहं नामृता स्यां किमहं तेन कुर्याम् । यदेव भगवान्वेद तदेव मे
ब्रूहीति ॥ ३ ॥ स होवाच याज्ञवल्क्यः । प्रिया बतारे नः सती प्रियं भाषसे । एहि । आ-
स्स्व । व्याख्यास्यामि ते । व्याचक्षाणस्य तु मे निदिध्यासस्वेति । ब्रवीतु भगवानिति ॥
४ ॥ स होवाच याज्ञवल्क्यः । न वा अरे पत्युः कामाय पतिः प्रियो भवति । आत्मनस्तु
25 कामाय पतिः प्रियो भवति । न वा अरे जायायै कामाय जाया प्रिया भवति । आत्मनस्तु
कामाय जाया प्रिया भवति । न वा अरे पुत्राणां कामाय पुत्राः प्रिया भवन्ति । आत्मनस्तु
कामाय पुत्राः प्रिया भवन्ति । न वा अरे वित्तस्य कामाय वित्तं प्रियं भवति । आत्मनस्तु
कामाय वित्तं प्रियं भवति । न वा अरे ब्रह्मणः कामाय ब्रह्म प्रियं भवति । आत्मनस्तु का-
माय ब्रह्म प्रियं भवति । न वा अरे क्षत्रस्य कामाय क्षत्रं प्रियं भवति । आत्मनस्तु कामाय
30 क्षत्रं प्रियं भवति । न वा अरे लोकानां कामाय लोकाः प्रिया भवन्ति । आत्मनस्तु कामाय

लोकाः प्रिया भवन्ति । न वा अरे देवानां कामाय देवाः प्रिया भवन्ति । आत्मनस्तु कामाय
देवाः प्रिया भवन्ति । न वा अरे भूतानां कामाय भूतानि प्रियाणि भवन्ति । आत्मनस्तु का-
माय भूतानि प्रियाणि भवन्ति । न वा अरे सर्वस्य कामाय सर्वं प्रियं भवति । आत्मनस्तु
कामाय सर्वं प्रियं भवति । आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्यः ।
5 मैत्रेयि । आत्मनो वा अरे दर्शनेन श्रवणेन मत्या विज्ञानेनेदं सर्वं विदितम् ॥ ५ ॥ ब्रह्म तं
परादाद्यो ऽन्यत्रात्मनो ब्रह्म वेद । क्षत्रं तं परादाद्यो ऽन्यत्रात्मनः क्षत्रं वेद । लोकास्तं
परादुर्यो ऽन्यत्रात्मनो लोकान्वेद । देवास्तं परादुर्यो ऽन्यत्रात्मनो देवान्वेद । भूतानि तं
परादुर्यो ऽन्यत्रात्मनो भूतानि वेद । सर्वं तं परादाद्यो ऽन्यत्रात्मनः सर्वं वेद । इदं ब्रह्मेदं
क्षत्रमिमे लोका इमे देवा इमानि भूतानीदं सर्वं यदयमात्मा ॥ ६ ॥ स यथा दुन्दुभेर्हन्यमा-
10 नस्य न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद्ग्रहणाय । दुन्दुभेस्तु ग्रहणेन दुन्दुभ्याघातस्य वा शब्दो
गृहीतः ॥ ७ ॥ स यथा वीणायै वाद्यमानायै न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद्ग्रहणाय । वीणायै
तु ग्रहणेन वीणावादस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ ८ ॥ स यथा शङ्खस्य ध्मायमानस्य न बा-
ह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद्ग्रहणाय । शङ्खस्य तु ग्रहणेन शङ्खध्मस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ ९ ॥ स
यथार्द्रैधाग्नेरभ्याहितस्य पृथग्धूमा विनिश्चरन्ति । एवं वा अरे ऽस्य महतो भूतस्य निश्व-
15 सितमेतद्यदृग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदो ऽथर्वाङ्गिरस इतिहासः पुराणं विद्या उपनिषदः
श्लोकाः सूत्राण्यनुव्याख्यानानि व्याख्यानानि । अस्यैवैतानि सर्वाणि निश्वसितानि ॥
१० ॥ स यथा सर्वासामपां समुद्र एकायनम् । एवं सर्वेषां स्पर्शानां त्वगेकायनम् । एवं स-
र्वेषां गन्धानां नासिके एकायनम् । एवं सर्वेषां रसानां जिह्वैकायनम् । एवं सर्वेषां रूपाणां
चक्षुरेकायनम् । एवं सर्वेषां शब्दानां श्रोत्रमेकायनम् । एवं सर्वेषां संकल्पानां मन एका-
20 यनम् । एवं सर्वेषां वेदानां हृदयमेकायनम् । एवं सर्वेषां कर्मणां हस्तावेकायनम् । एवं
सर्वेषामध्वनां पादावेकायनम् । एवं सर्वेषामानन्दानामुपस्थ एकायनम् । एवं सर्वेषां विस-
र्गाणां पायुरेकायनम् । एवं सर्वासां विद्यानां वागेकायनम् ॥ ११ ॥ स यथा सैन्धवखिल्य
उदके प्रास्त उदकमेवानुविलीयेत नाहास्योद्ग्रहणायेव स्यात् । यतो यतस्त्वाददीत लव-
णमेवैवं वा अर इदं महद्भूतमनन्तमपारं विज्ञानघन एव । एतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय
25 तान्येवानुविनश्यति । न प्रेत्य संज्ञास्तीत्यरे ब्रवीमीति होवाच याज्ञवल्क्यः ॥ १२ ॥
सा होवाच मैत्रेयी । अत्रैव मा भगवानमूमुहत् । न प्रेत्य संज्ञास्तीति ॥ १३ ॥ स होवाच
याज्ञवल्क्यः । न वा अरे ऽहं मोहं ब्रवीमि । अलं वा अर इदं विज्ञानाय ॥ १४ ॥ यत्र हि
द्वैतमिव भवति तदितर इतरं पश्यति । तदितर इतरं जिघ्रति । तदितर इतरमभि व-
दति । तदितर इतरं शृणोति । तदितर इतरं मनुते । तदितर इतरं वि जानाति ॥ १५ ॥
30 यत्र त्वस्य सर्वमात्मैवाभूत्तत्केन कं पश्येत् । तत्केन कं जिघ्रेत् । तत्केन कमभि वदेत् ।
तत्केन कं शृणुयात् । तत्केन कं मन्वीत । तत्केन कं वि जानीयात् । येनेदं सर्वं विजा-
नाति तं केन वि जानीयात् । विज्ञातारमरे केन वि जानीयादिति ॥ १६ ॥

---

6. Rituelles (1,1,1,1—22).

व्रतमुपैष्यन्नन्तरेणाहवनीयं च गार्हपत्यं च प्राङ्तिष्ठन्नप उप स्पृशति । तद्यदप उप-
स्पृशति । अमेध्यो वै पुरुषः । यदनृतं वदति तेन पूतिरन्तरतः । मेध्या वा आपः । मेध्यो
भूत्वा व्रतमुपायानीति । पवित्रं वा आपः । पवित्रपूतो व्रतमुपायानीति । तस्माद्वा अप
उप स्पृशति ॥ १ ॥ सो ऽग्निमेवाभीक्षमाणो व्रतमुपैति ।

5 अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यताम् । (VS. 1,5,a)

इति । अग्निर्वै देवानां व्रतपतिः । तस्मा एवैतत्प्राह । व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे
राध्यतामिति । नात्र तिरोहितमिवास्ति ॥ २ ॥ अथ संस्थिते वि सृजते ।

अग्ने व्रतपते व्रतमचारिषं तदशकं तन्मे ऽराधि । (VS. 2,28,a)

इति । अशकद्ध्येतद्यो यज्ञस्य संस्थामगन् । अराधि ह्यस्मै यो यज्ञस्य संस्थामगन् । एतेन
10 न्वेव भूयिष्ठा इव व्रतमुप यन्ति । अनेन त्वेवोपेयात् ॥ ३ ॥ द्वयं वा इदम् । न तृतीयमस्ति ।
सत्यं चैवानृतं च । सत्यमेव देवाः । अनृतं मनुष्याः ।

इदमहमनृतात्सत्यमुपैमि । (VS. 1,5,b)

इति । तन्मनुष्येभ्यो देवानुपैति ॥ ४ ॥ स वै सत्यमेव वदेत् । एतद्ध वै देवा व्रतं चरन्ति
यत्सत्यम् । तस्मात्ते यशः । यशो ह भवति य एवं विद्वान्त्सत्यं वदति ॥ ५ ॥ अथ संस्थिते
15 वि सृजते ।

इदमहं य एवास्मि सो ऽस्मि । (VS. 2,28,b)

इति । अमानुष इव वा एतद्भवति यद्व्रतमुपैति । नहि तदवकल्पते यद्ब्रूयात् । इदमहं
सत्यादनृतमुपैमीति । तदु खलु पुनर्मानुषो भवति । तस्मात्

इदमहं य एवास्मि सो ऽस्मि । (VS. 2,28,b)

20 इत्येवं व्रतं वि सृजेत ॥ ६ ॥ अथातो ऽशनानशनस्यैव । तदु होवाषाढः सावयसो ऽनशनमेव
व्रतं मेने । मनो ह वै देवा मनुष्यस्याजानन्ति । त एनमेतद्व्रतमुपयन्तं विदुः । प्रातर्नो य-
क्ष्यत इति । ते ऽस्य विश्वे देवा गृहानागच्छन्ति । ते ऽस्य गृहेषूप वसन्ति । स उपव-
सथः ॥ ७ ॥ तन्न्वेवानवक्लृप्तं यो मनुष्येष्वनश्नत्सु पूर्वो ऽश्नीयादथ किमु यो देवेष्वनश्नत्सु
पूर्वो ऽश्नीयात् । तस्मादु नैवाश्नीयात् ॥ ८ ॥ तदु होवाच याज्ञवल्क्यः । यदि नाश्नाति
25 पितृदेवत्यो भवति । यद्यु अश्नाति देवानत्यश्नातीति । स यदेवाशितमनशितं तदश्नीया-
दिति । यस्य वै हविर्न गृह्णन्ति तदशितमनशितम् । स यदश्नाति तेनापितृदेवत्यो भवति ।
यद्यु तदश्नाति यस्य हविर्न गृह्णन्ति तेनो देवान्नात्यश्नाति ॥ ९ ॥ स वा आरण्यमेवाश्नी-
यात् । या वारण्या ओषधयो यद्वा वृक्ष्यं तदु ह स्माहापि बर्कुर्वार्ष्णः । माषान्मे पचत । न
वा एतेषां हविर्गृह्णन्तीति । तदु तथा न कुर्यात् । व्रीहियवयोर्वा एतदुपजं यच्छमीधा-
30 न्यम् । तद्व्रीहियवावेवैतेन भूयांसौ करोति । तस्मादारण्यमेवाश्नीयात् ॥ १० ॥ स आह-
वनीयागारे वैतां रात्रिं शयीत । गार्हपत्यागारे वा । देवान्वा एष उपावर्तते यो व्रतमुपै-
ति । स यानेवोपावर्तते तेषामेवैतन्मध्ये शेते । अधः शयीत । अधस्तादिव हि श्रेयस उप-

चारः ॥ ११ ॥ स वै प्रातरुप एवं प्रथमेन कर्मणाभि पद्यते । अपः प्र णयति । यज्ञो वा
आपः । यज्ञमेवैतत्प्रथमेन कर्मणाभि पद्यते । ताः प्र णयति । यज्ञमेवैतद्वि तनोति ॥ १२ ॥
स प्र णयति ।

कस्त्वा युनक्ति स त्वा युनक्ति कस्मै त्वा युनक्ति तस्मै त्वा युनक्ति । (VS. 1,6,a)

5 इत्येताभिरनिरुक्ताभिर्व्याहृतिभिः । अनिरुक्तो वै प्रजापतिः । प्रजापतिर्यज्ञः । तत्प्रजाप-
तिमेवैतद्यज्ञं युनक्ति ॥ १३ ॥ यद्वेवापः प्रणयति । अद्भिर्वा इदं सर्वमाप्तम् । तत्प्रथमेने-
वैतत्कर्मणा सर्वमाप्नोति ॥ १४ ॥ यद्वेवास्यात्र होता वाध्वर्युर्वा ब्रह्मा वाग्नीध्रो वा स्वयं
वा यजमानो नाभ्यापयति तद्वेवास्यैतेन सर्वमाप्तं भवति ॥ १५ ॥ यद्वेवापः प्रणयति ।
देवान्ह वै यज्ञेन यजमानांस्तानसुररक्षसानि ररक्षुर्न यक्ष्यध्व इति । तद्यदरक्षंस्तस्माद्रक्षां-
10 सि ॥ १६ ॥ ततो देवा एतं वज्रं ददृशुर्यदपः । वज्रो वा आपः । वज्रो हि वा आपः । तस्मा-
द्येनैता यन्ति निम्नं कुर्वन्ति । यत्रोपतिष्ठन्ते निर्दहन्ति । तत एतं वज्रमुदयच्छन् । तस्याभये
ऽनाष्ट्रे निवाते यज्ञमतन्वत । तथो एवैष एतं वज्रमुद्यच्छति । तस्याभये ऽनाष्ट्रे निवाते
यज्ञं तनुते । तस्मादपः प्र णयति ॥ १७ ॥ ता उत्सिच्योत्तरेण गार्हपत्यं सादयति । योषा
वा आपः । वृषाग्निः । गृहा वै गार्हपत्यः । तद्गृहेष्वेवैतन्मिथुनं प्रजननं क्रियते । वज्रं वा
15 एष उद्यच्छति यो ऽपः प्रणयति । यो वा अप्रतिष्ठितो वज्रमुद्यच्छति नैनं शक्नोत्युद्यन्तुम् ।
स हैनं शृणाति ॥ १८ ॥ स यद्गार्हपत्ये सादयति । गृहा वै गार्हपत्यः । गृहा वै प्रतिष्ठा ।
तद्गृहेष्वेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रति तिष्ठति । तथो हैनमेष वज्रो न हिनस्ति । तस्माद्गार्हपत्ये
सादयति ॥ १९ ॥ ता उत्तरेणाहवनीयं प्र णयति । योषा वा आपः । वृषाग्निः । मिथुनमे-
वैतत्प्रजननं क्रियते । एवमिव हि मिथुनं कॢप्तम् । उत्तरतो हि स्त्री पुमांसमुपशेते ॥
20 २० ॥ ता नान्तरेण सं चरेयुः । नेन्मिथुनं चर्यमाणमन्तरेण संचरानिति । ता नातिहृत्य
सादयेत् । नो अनाप्ताः सादयेत् । स यदतिहृत्य सादयेत् । अस्ति वा अग्नेश्चापां च विभ्रातृ-
व्यमिव । स यथैव ह तदग्नेर्भवति यत्रास्याप उपस्पृशन्त्यग्नौ हाधि भ्रातृव्यं वर्धयेद्यद-
तिहृत्य सादयेत् । यद्यु अनाप्ताः सादयेन्नो हाभिस्तं काममभ्यापयेद्यस्मै कामाय प्रणी-
यन्ते । तस्मादु संप्रत्येवोत्तरेणाहवनीयं प्र णयति ॥ २१ ॥ अथ तृणैः परि स्तृणाति ।
25 द्वंद्वं पात्राण्युदा हरति शूर्पं चाग्निहोत्रहवणीं च स्फ्यं च कपालानि च शम्यां च कृष्णा-
जिनं चोलूखलमुसले दृषदुपले । तद्दश । दशाक्षरा वै विराट् । विराड्वै यज्ञः । तद्विराज-
मेवैतद्यज्ञमभि सं पादयति । अथ यद्द्वंद्वम् । द्वंद्वं वै वीर्यम् । यदा वै द्वौ संरभेते अथ तद्वीर्यं
भवति । द्वंद्वं वै मिथुनं प्रजननम् । मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥ २२ ॥

IV. Âçvalâjana's Gṛhjasûtra.

Die Einführung des Schülers (1, 19—22).

अष्टमे वर्षे ब्राह्मणमुपनयेत्। गर्भाष्टमे वा। एकादशे क्षत्रियम्। द्वादशे वैश्यम्। आ
षोडशाद्ब्राह्मणस्यानतीतः कालः। आ द्वाविंशात्क्षत्रियस्य। आ चतुर्विंशाद्वैश्यस्य। अत
ऊर्ध्वं पतितसावित्रीका भवन्ति। नैनानुपनयेत्। नाध्यापयेत्। न याजयेत्। नैभिर्व्यवह-
रेयुः। अलंकृतं कुमारं कुशलीकृतशिरसमहतेन वाससा संवीतम्। ऐणेयेन वाजिनेन ब्रा-
5 ह्मणम्। रौरवेण क्षत्रियम्। आजेन वैश्यम्। यदि वासांसि वसीरन्रक्तानि वसीरन्। काषायं
ब्राह्मणः। माञ्जिष्ठं क्षत्रियः। हारिद्रं वैश्यः। तेषां मेखलाः। मौञ्जी ब्राह्मणस्य। धनुर्ज्या
क्षत्रियस्य। आवी वैश्यस्य। तेषां दण्डाः। पालाशो ब्राह्मणस्य। औदुम्बरः क्षत्रियस्य।
बैल्वो वैश्यस्य। सर्वे वा सर्वेषाम्। समन्वारब्धे हुत्वोत्तरतोऽग्नेः प्राङ्मुख आचार्योऽव-
तिष्ठते। पुरस्तात्प्राङ्मुख इतरः। अपामञ्जली पूरयित्वा तत्सवितुर्वृणीमह (ṚV. 5, 82, 1)
10 इति पूर्णेनास्य पूर्णमवक्षारयति। आसिच्य देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो
हस्ताभ्यां हस्तं गृह्णाम्यसाविति तस्य पाणिना पाणिं साङ्गुष्ठं गृह्णीयात्। सविता ते ह-
स्तमग्रभीदसाविति द्वितीयम्। अग्निराचार्यस्तवासाविति तृतीयम्। आदित्यमीक्षयेत्। देव
सवितरेष ते ब्रह्मचारी। तं गोपाय। स मा मृतेत्याचार्यः। कस्य ब्रह्मचार्यसि। प्राणस्य ब्रह्म-
चार्यसि। कस्त्वा कमुपनयते। काय त्वा परिददामीति। (ṚV. 3, 8, 4) युवा सुवासाः परिवीत
15 आगादित्यर्धर्चेनैनं प्रदक्षिणमावर्तयेत्। तस्याध्यंसौ पाणी कृत्वा हृदयदेशमालभेतोत्तरेण।
अग्निं परिसमुह्य ब्रह्मचारी तूष्णीं समिधमादध्यात्। तूष्णीं वै प्राजापत्यम्। प्राजापत्यो
ब्रह्मचारी भवतीति विज्ञायते। मन्त्रेण हैके।

अग्नये समिधमाहार्षं बृहते जातवेदसे।
तया त्वमग्ने वर्धस्व समिधा ब्रह्मणा वयम्॥

20 स्वाहेति। स समिधमाधायाग्निमुपस्पृश्य मुखं निमार्ष्टि त्रिः। तेजसा मा समनज्मीति।
तेजसा ह्येवात्मानं समनक्तीति विज्ञायते।

मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु।
मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु।
मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो दधातु।
25 यत्ते अग्ने तेजस्तेनाहं तेजस्वी भूयासम्।
यत्ते अग्ने वर्चस्तेनाहं वर्चस्वी भूयासम्।
यत्ते अग्ने हरस्तेनाहं हरस्वी भूयासम्।

इत्युपस्थाय जान्वाच्योपसंगृह्य ब्रूयात्। अधीहि भोः। सावित्रीं भो३ अनुब्रूहीति। तस्य
वाससा पाणिभ्यां च पाणी संगृह्य सावित्रीमन्वाह। पच्छोऽर्धर्चशः सर्वां यथाशक्ति वाच-
30 यीत। हृदयदेशेऽस्योर्ध्वाङ्गुलिं पाणिमुपदधाति।

मम व्रते हृदयं ते दधामि मम चित्तमनु चित्तं ते अस्तु ।
मम वाचमेकव्रतो जुषस्व बृहस्पतिष्ट्वा नि युनक्तु मह्यम् ॥

इति । मेखलामाबध्य दण्डं प्रदाय ब्रह्मचर्यमादिशेत् । ब्रह्मचार्यसि । अपो ऽशान । कर्म कुरु । दिवा मा स्वाप्सीः । आचार्याधीनो वेदमधीष्वेति । द्वादश वर्षाणि वेदब्रह्मचर्यम् ।
5 ग्रहणान्तं वा । सायंप्रातर्भिक्षेत । सायंप्रातः समिधमादध्यात् । अप्रत्याख्यायिनमग्रे भिक्षेत । अप्रत्याख्यायिनीं वा । भवान्भिक्षां ददात्विति । अनुप्रवचनीयमिति वा । तदाचार्याय वेदयीत । तिष्ठेदहःशेषम् । अस्तमिते ब्रह्मौदनमनुप्रवचनीयं श्रपयित्वाचार्याय वेदयीत । आचार्यः समन्वारब्धे जुहुयात् । (R̥V. 1,18,6) सदसस्पतिमद्भुतमिति । सावित्र्या द्वितीयम् । यद्यत्किं चात ऊर्ध्वमनूक्तं स्यात् । ऋषिभ्यस्तृतीयम् । सौविष्टकृतं चतुर्थम् । ब्राह्म-
10 णान्भोजयित्वा वेदसमाप्तिं वाचयीत । अत ऊर्ध्वमक्षारलवणाशी ब्रह्मचार्यधःशायी त्रिरात्रं द्वादशरात्रं संवत्सरं वा । चरितव्रताय मेधाजननं करोति । अनिन्दितायां दिश्येकमूलं पलाशं कुशस्तम्बं वा पलाशापचारे प्रदक्षिणमुदकुम्भेन त्रिः परिषिञ्चन्तं वाचयति । सुश्रवः सुश्रवा असि । यथा त्वं सुश्रवः सुश्रवा अस्येवं मां सुश्रवः सौश्रवसं कुरु । यथा त्वं देवानां यज्ञस्य निधिपो ऽस्येवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासमिति । एतेन वापनादि परि-
15 दानान्तं व्रतादेशनं व्याख्यातम् । इत्यनुपेतपूर्वस्य । अथोपेतपूर्वस्य । कृताकृतं केशवपनं मेधाजननं च । अनिरुक्तं परिदानं कालश्च । तत्सवितुर्वृणीमहे (R̥V. 5,82,1) इति सावित्रीम् ।

V. MAHÂBHÂRATA.

1. DAS BUCH PAUSHJA (1,3).

सौतिरुवाच ।

जनमेजयः पारिक्षितः सह भ्रातृभिः कुरुक्षेत्रे दीर्घसत्रमुपास्ते स्म । तस्य भ्रातरस्त्रयः ।
20 श्रुतसेन उग्रसेनो भीमसेन इति । तेषु तत्सत्रमुपासीनेष्वागच्छत्सारमेयः । स जनमेजयस्य भ्रातृभिरभिहतो रोरूयमाणो मातुः समीपमुपागच्छत् । तं माता रोरूयमाणमुवाच । किं रोदिषि । केनास्यभिहत इति । स एवमुक्तो मातरं प्रत्युवाच । जनमेजयस्य भ्रातृभिरभिहतो ऽस्मीति । तं माता प्रत्युवाच । व्यक्तं त्वया तत्रापराद्धं येनास्यभिहत इति । स तां पुनरुवाच । नापराध्यामि किं चित् । नावेक्षे हवींषि । नावलिह इति । तच्छ्रुत्वा तस्य माता
25 सरमा पुत्रदुःखार्ता तत्सत्रमुपागच्छद्यत्र स जनमेजयः सह भ्रातृभिर्दीर्घसत्रमुपास्ते । स तया क्रुद्धया तत्रोक्तः । अयं मे पुत्रो न किं चिदपराध्यति । नावेक्षते हवींषि । नावलेढि । किमर्थमभिहत इति । न किं चिदुक्तवन्तस्ते । सा तानुवाच । यस्मादभिहतो ऽनपकारी

तस्माददृष्टं त्वां भयमागमिष्यतीति । जनमेजय एवमुक्तो देवशुन्या सरमया भृशं संभ्रान्तो
विषण्णश्चासीत् ।

स तस्मिन्सत्त्रे समाप्ते हास्तिनपुरं प्रत्येत्य पुरोहितमनुरूपमन्विष्यमाणः परं यत्नम-
करोत् । यो मे पापकृत्यां शमयेदिति । स कदा चिन्मृगयां यातः पारिक्षितो जनमेजयः क-
5 स्मिंश्चित्स्वविषय आश्रममपश्यत् । तत्र कश्चिदृषिरासां चक्रे श्रुतश्रवा नाम । तस्याभि-
मतः पुत्र आस्ते सोमश्रवा नाम । तस्य तं पुत्रमभिगम्य जनमेजयः पारिक्षितः पौरोहित्याय
वव्रे । स नमस्कृत्य तमृषिमुवाच । भगवन् । अयं तव पुत्रो मम पुरोहितो ऽस्त्विति । स
एवमुक्तः प्रत्युवाच जनमेजयम् । भो जनमेजय । पुत्रो ऽयं मम सर्प्यां जातः । महातपस्वी
स्वाध्यायसंपन्नो मत्तपोवीर्यसंभृतो मच्छुक्रं पीतवत्यास्तस्याः कुक्षौ संवृद्धः । समर्थो ऽयं
10 भवतः सर्वाः पापकृत्याः शमयितुमन्तरेण महादेवकृत्याम् । अस्य त्वेकमुपांशुव्रतम् । यदेनं
कश्चिद्ब्राह्मणः कं चिदर्थमभियाचेत्तं तस्मै दद्यादयम् । यद्येतदुत्सहसे ततो नयस्वैनमिति ।
तेनैवमुक्तो जनमेजयस्तं प्रत्युवाच । भगवन् । तत्तथा भविष्यतीति ।

स तं पुरोहितमुपादायोपावृत्तो भ्रातॄनुवाच । मयायं वृत उपाध्यायः । यदयं ब्रूयात्त-
त्कार्यमविचारयद्भिर्भवद्भिरिति । तेनैवमुक्ता भ्रातरस्तस्य तथा चक्रुः । स तथा भ्रातॄन्सं-
15 दिश्य तक्षशिलां प्रत्यभिप्रतस्थे । तं च देशं वशे स्थापयामास ।

एतस्मिन्नन्तरे कश्चिदृषिर्धौम्यो नामायोदः । तस्य शिष्यास्त्रयो बभूवुः । उपमन्युरा-
रुणिर्वेदश्चेति । स एकं शिष्यमारुणिं पाञ्चाल्यं प्रेषयामास । गच्छ । केदारखण्डं बधानेति ।
स उपाध्यायेन संदिष्ट आरुणिः पाञ्चाल्यस्तत्र गत्वा तत्केदारखण्डं बद्धुं नाशकत् । स क्लि-
श्यमानो ऽपश्यदुपायम् । भवतु । एवं करिष्यामीति । स तत्र संविवेश केदारखण्डे । श-
20 याने तु तस्मिंस्तदुदकं तस्थौ ।

ततः कदा चिदुपाध्याय आयोदो धौम्यः शिष्यानपृच्छत् । क्वारुणिः पाञ्चाल्यो गत
इति । ते तं प्रत्यूचुः । भगवन् । त्वयैव प्रेषितः । गच्छ । केदारखण्डं बधानेति । स एवमु-
क्तस्ताञ्छिष्यान्प्रत्युवाच । तस्मात्सर्वे तत्र गच्छामो यत्र स गत इति । स तत्र गत्वा त-
स्याह्वानाय शब्दं चकार । भो आरुणे पाञ्चाल्य । क्वासि । वत्स । एहीति । स तच्छ्रुत्वा-
25 रुणिरुपाध्यायवाक्यं तस्मात्केदारखण्डात्सहसोत्थाय तमुपाध्यायमुपतस्थे । प्रोवाच चै-
नम् । अयमस्मि । अत्र केदारखण्डे निःसरमाणमुदकमवारणीयं संरोद्धुं संविष्टो भगव-
च्छब्दं श्रुत्वैव सहसा विदार्य केदारखण्डं भवन्तमुपस्थितः । तदभिवादये भगवन्तम् । आज्ञा-
पयतु भवान् । कमर्थं करवाणीति । तमुपाध्यायः प्रत्युवाच । यस्माद्भवान्केदारखण्डं वि-
दार्योत्थितस्तस्मादुद्दालक एव नाम्ना भवान्भविष्यति । यस्माच्च त्वया मद्वचनमनुष्ठितं
30 तस्माच्छ्रेयो ऽवाप्स्यसि । सर्वे च ते वेदाः प्रतिभास्यन्ति सर्वाणि च धर्मशास्त्राणीति । स
एवमुक्त उपाध्यायेनेष्टं देशं जगाम ।

अथापरः शिष्यस्तस्यैवायोदस्य धौम्यस्योपमन्युर्नाम । तं चोपाध्यायः प्रेषयामास ।
वत्सोपमन्यो । गा रक्षस्वेति । स उपाध्यायवचनाद्रक्षन्गाः । स चाहनि गा रक्षित्वा दिव-

सन्नये गुरुगृहमागम्योपाध्यायस्याग्रतः स्थित्वा नमश्चक्रे । तमुपाध्यायः पीवानमपश्यत् ।
उवाच चैनम् । वत्सोपमन्यो । केन वृत्तिं कल्पयसि । पीवानसि दृढमिति । स उपाध्यायं
प्रत्युवाच । भोः । भैक्षेण वृत्तिं कल्पयामीति । तमुपाध्यायः प्रत्युवाच । मय्यनिवेद्य भैक्षं
नोपयोक्तव्यमिति । स तथेत्युक्त्वा पुनररक्षद्गाः । अन्यदधिकं भैक्षं चरित्वोपाध्यायाय न्यवे-
5 दयत् । स तस्मादुपाध्यायः सर्वमेव भैक्षमगृह्णात् । स तथेत्युक्त्वा पुनररक्षद्गाः । अहनि
रक्षित्वा निशामुखे गुरुकुलमागम्य गुरोरग्रतः स्थित्वा नमश्चक्रे । तमुपाध्यायस्तथापि पी-
वानमेव दृष्ट्वोवाच । वत्सोपमन्यो । सर्वमशेषतस्ते भैक्षं गृह्णामि । केनेदानीं वृत्तिं कल्पय-
सीति । स एवमुक्तस्तमुपाध्यायं प्रत्युवाच । भगवते निवेद्य पूर्वमपरं चरामि । तेन वृत्तिं
कल्पयामीति । तमुपाध्यायः प्रत्युवाच । नैषा न्याय्या गुरुवृत्तिः । अन्येषामपि भैक्षोपजी-
10 विनां वृत्त्युपरोधं करोष्येवं वर्तमानः । लुब्धो ऽसीति । स तथेत्युक्त्वा गा अरक्षत् । रक्षित्वा
च पुनरुपाध्यायगृहमागम्योपाध्यायस्याग्रतः स्थित्वा नमश्चक्रे । तमुपाध्यायस्तथापि पीवा-
नमेव दृष्ट्वा पुनरुवाच । वत्सोपमन्यो । अहं ते सर्वं भैक्षं गृह्णामि । न चान्यच्चरसि । पीवा-
नसि भृशम् । केन वृत्तिं कल्पयसीति । स एवमुक्तस्तमुपाध्यायं प्रत्युवाच । भोः । एतासां
गवां पयसा वृत्तिं कल्पयामीति । तमुपाध्यायः प्रत्युवाच । नैतन्न्याय्यम् । पय उपयोक्तुं
15 भवतो मया नाभ्यनुज्ञातमिति । स तथेति प्रतिज्ञाय गा रक्षित्वा पुनरुपाध्यायगृहमेत्य
गुरोरग्रतः स्थित्वा नमश्चक्रे । तमुपाध्यायः पीवानमेव दृष्ट्वोवाच । वत्सोपमन्यो । भैक्षं ना-
श्नासि । न चान्यच्चरसि । पयो न पिबसि । पीवानसि भृशम् । केनेदानीं वृत्तिं कल्पयसी-
ति । स एवमुक्त उपाध्यायं प्रत्युवाच । भोः । फेनं पिबामि यमिमे वत्सा मातॄणां स्तना-
न्पिबन्त उद्गिरन्तीति । तमुपाध्यायः प्रत्युवाच । एते त्वदनुकम्पया गुणवन्तो वत्साः प्रभूत-
20 तरं फेनमुद्गिरन्ति । तदेषामपि वत्सानां वृत्त्युपरोधं करोष्येवं वर्तमानः । फेनमपि भवान्न
पातुमर्हतीति । स तथेति प्रतिश्रुत्य पुनररक्षद्गाः । तथा प्रतिषिद्धो भैक्षं नाश्नाति । न चा-
न्यच्चरति । पयो न पिबति । फेनं नोपयुङ्क्ते । स कदा चिदरण्ये क्षुधार्तो ऽर्कपत्राण्यभक्षयत् ।
स तैरर्कपत्रैर्भक्षितैः क्षारतिक्तकटुरूक्षैस्तीक्ष्णविपाकैश्चक्षुष्युपहते ऽन्धो बभूव । ततः सो
ऽन्धो ऽपि तत्र चङ्क्रम्यमाणः कूपे पपात । अथ तस्मिन्ननागच्छति सूर्ये चास्ताचलावलम्बि-
25 न्युपाध्यायः शिष्यानवोचत् । मयोपमन्युः सर्वतः प्रतिषिद्धः । स नियतं कुपितः । ततो नाग-
च्छति चिरम् । ततो ऽन्वेष्य इति । एवमुक्त्वा शिष्यैः सार्धमरण्यं गत्वा तस्याह्वानाय शब्दं
चकार । भो उपमन्यो । क्वासि । वत्स । एहीति । स उपाध्यायवचनं श्रुत्वा प्रत्युवाचोच्चैः ।
अयमस्मिन्कूपे पतितो ऽहमिति । तमुपाध्यायः प्रत्युवाच । कथं त्वमस्मिन्कूपे पतित
इति । स उपाध्यायं प्रत्युवाच । अर्कपत्राणि भक्षयित्वान्धीभूतो ऽस्मि । अतः कूपे पतित
30 इति । तमुपाध्यायः प्रत्युवाच । अश्विनौ स्तुहि । तौ देवभिषजौ त्वां चक्षुष्मन्तं कर्तारावि-
ति । स एवमुक्त उपाध्यायेनोपमन्युः स्तोतुमुपचक्रमे देवावश्विनावृग्भिर्वाग्भिः ।

. . . .

एवं तावभिष्टुतावश्विनावाजग्मतुः । आहतुश्चैनम् । प्रीतौ स्वः । एष ते ऽपूपः । अशा-

नैनमिति । स एवमुक्तः प्रत्युवाच । नानृतपूर्वमूचतुर्भगवन्तौ । न त्वहमेतमपूपमुपयोक्तुमु-
त्सहे गुरवे ऽनिवेद्येति । ततस्तमश्विनावूचतुः । आवाभ्यां पुरस्ताद्भवत उपाध्यायेनैवमे-
वाभिष्टुताभ्यामपूपो दत्तः । उपयुक्तः स तेनानिवेद्य गुरवे । त्वमपि तथैव कुरुष्व यथा कृत-
मुपाध्यायेनेति । स एवमुक्तः प्रत्युवाच । एतत्प्रत्यनुनये भवन्तावश्विनौ । नोत्सहे ऽहम-
5 निवेद्य गुरवे ऽपूपमेतमुपयोक्तुमिति । तमश्विनावाहतुः । प्रीतौ स्वस्तवानया गुरुभक्त्या ।
उपाध्यायस्य ते कार्ष्णायसा दन्ता भवतो हिरण्मया भविष्यन्ति । चक्षुष्मांश्च भविष्यसि ।
श्रेयश्चावाप्स्यसीति । स एवमुक्तो ऽश्विभ्यां लब्धचक्षुरुपाध्यायसकाशमागम्योपाध्यायम-
भ्यवादयत् । आचचक्षे च । स चास्य प्रीतिमान्बभूव । आह चैनम् । यथाश्विनावाहतुस्तथा
त्वं श्रेयो ऽवाप्स्यसि । सर्वे च ते वेदाः प्रतिभास्यन्ति सर्वाणि च धर्मशास्त्राणीति । एषा
10 तस्यापि परीक्षोपमन्योः ।

अथापरः शिष्यस्तस्यैवायोदस्य धौम्यस्य वेदो नाम । तमुपाध्यायः समादिदेश । वत्स
वेद । इहास्यतां च मद्गृहे कं चित्कालम् । शुश्रूषुणा च भवितव्यम् । श्रेयस्ते भविष्यती-
ति । स तथेत्युक्त्वा गुरुकुले दीर्घकालं गुरुशुश्रूषापरो ऽवसद्गौरिव नित्यं गुरुधूर्षु नियु-
ज्यमानः शीतोष्णक्षुत्तृष्णादुःखसहः सर्वत्राप्रतिकूलः । तस्य महता कालेन गुरुः परितोषं
15 जगाम । तत्परितोषाच्च श्रेयः सर्वज्ञतां चावाप । एषा तस्यापि परीक्षा वेदस्य ।

स उपाध्यायेनानुज्ञातः समावृत्तस्तस्माद्गुरुकुलवासाद्गृहाश्रमं प्रत्यपद्यत । तस्यापि
स्वगृहे वसतस्त्रयः शिष्या बभूवुः । स शिष्यान्न किं चिदुवाच । कर्म वा क्रियतां गुरुशु-
श्रूषा वेति । दुःखाभिज्ञो हि गुरुकुलवासस्य शिष्यान्परिक्लेशेन योजयितुं नेयेष । अथ
कस्मिंश्चित्काले वेदं ब्राह्मणं जनमेजयः पौष्यश्च क्षत्रियावुपेत्य वरयित्वोपाध्यायं चक्रतुः ।
20 स कदा चिद्याज्यकार्येणाभिप्रस्थित उत्तङ्कं नाम शिष्यं नियोजयामास । भो उत्तङ्क । यत्किं
चिदस्मद्गृहे परिहीयेत तदिच्छाम्यहमपरिहीयमाणं भवता क्रियमाणमिति । स एवं प्र-
तिसंदिश्योत्तङ्कं वेदः प्रवासं जगाम । अथोत्तङ्कः स शुश्रूषुर्गुरुनियोगमनुतिष्ठमानो गुरु-
कुले वसति स्म । स तत्र वसमान उपाध्यायस्त्रीभिः सहिताभिराहूयोक्तः । उपाध्यायानी
त ऋतुमती । उपाध्यायश्च ते प्रोषितः । अस्या यथायमृतुर्वन्ध्यो न भवति तथा क्रियताम् ।
25 एषा विषीदतीति । स एवमुक्तस्ताः स्त्रियः प्रत्युवाच । न मया स्त्रीणां वचनादिदमकार्यं
करणीयम् । नह्यहमुपाध्यायेन संदिष्टः । अकार्यमपि त्वया कार्यमिति । तस्य पुनरुपा-
ध्यायः कालान्तरेण गृहमाजगाम तस्मात्प्रवासात् । स तु तद्वृत्तं तस्याशेषमुपलभ्य प्रीति-
मानभूत् । उवाच चैनम् । वत्सोत्तङ्क । किं ते प्रियं करवाणि । धर्मतो हि शुश्रूषितो ऽस्मि
भवता । तेन प्रीतिः परस्परेण नौ संवृद्धा । तदनुजाने भवन्तम् । सर्वानेव कामानवाप्स्यसि ।
30 गम्यतामिति । स एवमुक्तः प्रत्युवाच । किं ते प्रियं करवाणि । एवं ह्याहुः ।

यश्चाधर्मेण वै ब्रूयाद्यश्चाधर्मेण पृच्छति ।
तयोरन्यतरः प्रैति विद्वेषं वाधिगच्छति ॥

सो ऽहमनुज्ञातो भवतेच्छामीष्टं गुर्वर्थमुपाहर्तुमिति। तेनैवमुक्त उपाध्यायः प्रत्युवाच।
वत्सोत्तङ्क। उष्यतां तावदिति। स कदा चिदुपाध्यायमाहोत्तङ्कः। आज्ञापयतु भवान्।
किं ते प्रियमुपाहरामि गुर्वर्थमिति। तमुपाध्यायः प्रत्युवाच। वत्सोत्तङ्क। बहुशो मां चो-
दयसि। गुर्वर्थमुपाहरामीति। तद्गच्छ। एतां प्रविश्योपाध्यायानीं पृच्छ। किमुपाहरा-
5 मीति। एषा यद्ब्रवीति तदुपाहरस्वेति। स एवमुक्त उपाध्यायेनोपाध्यायानीमपृच्छत्।
भवति। उपाध्यायेनास्म्यनुज्ञातो गृहं गन्तुम्। इच्छामीष्टं गुर्वर्थमुपाहृत्यानृणो गन्तुम्।
तदाज्ञापयतु भवती। किमुपाहरामि गुर्वर्थमिति। सैवमुक्तोपाध्यायानी तमुत्तङ्कं प्रत्युवाच।
गच्छ पुत्र पौष्यं प्रति राजानं कुण्डले भिक्षितुं तस्य क्षत्रियया पिनद्धे। ते आनयस्व। च-
तुर्थे ऽहनि पुण्यकं भविता। ताभ्यामाबद्धाभ्यां शोभमाना ब्राह्मणान्परिवेष्टुमिच्छामि।
10 तत्संपादयस्व। एवं हि कुर्वतः श्रेयो भविता। अन्यथा श्रेयः कुत इति।

स एवमुक्त उपाध्यायान्या प्रातिष्ठतोत्तङ्कः। स पथि गच्छन्नपश्यदृषभमतिप्रमाणं त-
मधिरूढं च पुरुषमतिप्रमाणमेव। स पुरुष उत्तङ्कमभ्यभाषत। भो उत्तङ्क। एतत्पुरीष-
मस्यर्षभस्य भक्षयस्वेति। स एवमुक्तो नैच्छत्। तमाह पुरुषो भूयः। भक्षयस्वोत्तङ्क। मा
विचारय। उपाध्यायेनापि ते भक्षितं पूर्वमिति। स एवमुक्तो बाढमित्युक्त्वा तदा तदृषभस्य
15 मूत्रं पुरीषं च भक्षयित्वोत्तङ्कः संभ्रान्तः स्थित एवोपस्पृश्य प्रतस्थे यत्र स क्षत्रियः पौष्यः।
तमुपासीनमपश्यदुत्तङ्कः। स उत्तङ्कस्तमुपेत्याशीर्भिरभिनन्द्योवाच। अर्थी भवन्तमुपगतो
ऽस्मीति। स एनमभिवाद्योवाच। भगवन्। पौष्यः खल्वहम्। किं करवाणीति। स तमु-
वाच। गुर्वर्थं कुण्डलयोरर्थेनाभ्यागतो ऽस्मि। ये वै ते क्षत्रियया पिनद्धे कुण्डले ते भवा-
न्दातुमर्हतीति। तं पौष्यः प्रत्युवाच। प्रविश्यान्तःपुरं क्षत्रिया याच्यतामिति। स तेनैव-
20 मुक्तः प्रविश्यान्तःपुरं क्षत्रियां नापश्यत्। स पौष्यं पुनरुवाच। न युक्तं भवताहमनृतेनोपच-
रितुम्। नहि ते ऽन्तःपुरे क्षत्रिया संनिहिता। नैनां पश्यामीति। स एवमुक्तः पौष्यः क्षण-
मात्रं विमृश्योत्तङ्कं प्रत्युवाच। नियतं भवानुच्छिष्टः। स्मर तावत्। नहि सा क्षत्रियो-
च्छिष्टेनाशुचिना शक्या द्रष्टुम्। पतिव्रतात्वात्सैषा नाशुचेर्दर्शनमुपैतीति। अथैवमुक्त उ-
त्तङ्कः स्मृत्वोवाच। अस्ति खलु मयोत्थितेनोपस्पृष्टं गच्छता चेति। तं पौष्यः प्रत्युवाच।
25 एष ते व्यतिक्रमः। नोत्थितेनोपस्पृष्टं भवति गच्छता चेति। अथोत्तङ्कस्तं तथेत्युक्त्वा
प्राङ्मुख उपविश्य सुप्रक्षालितपाणिपादवदनो निःशब्दाभिरफेनाभिरनुष्णाभिर्हृद्गताभिर-
द्भिरुपस्पृश्य त्रिः परिमृज्य खान्यद्भिरुपस्पृश्य चान्तःपुरं प्रविवेश। ततस्तां क्षत्रियाम-
पश्यत्। सा च दृष्ट्वैवोत्तङ्कं प्रत्युत्थायाभिवाद्योवाच। स्वागतं ते भगवन्। आज्ञापय।
किं करवाणीति। स तामुवाच। एते कुण्डले गुर्वर्थं मे भिक्षिते दातुमर्हसीति। सा
30 प्रीता तेन तस्य सद्भावेन पात्रमयमनतिक्रमणीयश्चेति मत्वा ते कुण्डले अवमुच्यास्मै प्रा-
यच्छत्। आह चैनम्। एते कुण्डले तक्षको नागराजः सुभृशं प्रार्थयति। अप्रमत्तो नेतुमर्ह-
सीति। स एवमुक्तस्तां क्षत्रियां प्रत्युवाच। भवति। सुनिर्वृता भव। न मां शक्तस्तक्षको
नागराजो धर्षयितुमिति। स एवमुक्त्वा तां क्षत्रियामामन्त्र्य पौष्यसकाशमागच्छत्। आह

चैनम् । भोः पौष्य । प्रीतो ऽस्मीति । तमुत्तङ्कं पौष्यः प्रत्युवाच । भगवन् । चिरस्य पात्र-
मासाद्यते । भवांश्च गुणवानतिथिः । तदिच्छे श्राद्धं कर्तुम् । क्रियतां क्षण इति । तमुत्तङ्कः
प्रत्युवाच । कृतक्षण एवास्मि । शीघ्रमिच्छामि यथोपपन्नमन्नमुपस्कृतं भवतेति । स तथे-
त्युक्त्वा यथोपपन्नेनान्नेनैनं भोजयामास । अथोत्तङ्कः सकेशं शीतमन्नं दृष्ट्वा अशुच्येतदिति मत्वा
5 तं पौष्यमुवाच । यस्मान्मे ऽशुच्यन्नं ददासि तस्मादन्धो भविष्यसीति । तं पौष्यः प्रत्युवाच ।
यस्मात्त्वमप्यदुष्टमन्नं दूषयसि तस्मात्त्वमप्यनपत्यो भविष्यसीति । तमुत्तङ्कः प्रत्युवाच ।
न युक्तं भवतान्नमशुचि दत्त्वा प्रतिशापं दातुम् । तस्मादन्नमेव प्रत्यक्षीकुर्विति । ततः पौ-
ष्यस्तदन्नमशुचि दृष्ट्वा तस्याशुचिभावमपरोक्षयामास । अथ तदन्नं मुक्तकेश्या स्त्रियोपहृत-
मनुष्णं सकेशं च अशुच्येतदिति मत्वा तमृषिमुत्तङ्कं प्रसादयामास । भगवन् । अज्ञानादेतदन्नं
10 सकेशमुपहृतं शीतं च । तस्मात्क्षामये भवन्तम् । न भवेयमन्ध इति । तमुत्तङ्कः प्रत्युवाच ।
न मृषा ब्रवीमि । भूत्वा त्वमन्धो नचिरादनन्धो भविष्यसि । ममापि तु शापो न भवेद्भवता
दत्त इति । तं पौष्यः प्रत्युवाच । न चाहं शक्तः शापं प्रत्यादातुम् । नहि मे मन्युरद्याप्यु-
पशमं गच्छति । किं चैतद्भवता न ज्ञायते यथा

नावनीतं हृदयं ब्राह्मणस्य वाचि क्षुरो निशितस्तीक्ष्णधारः ।
15 तदुभयं विपरीतं क्षत्रियस्य वाङ्नावनीती हृदयं तीक्ष्णधारम् ॥

इति । तदेवं गते न शक्तो ऽहं तीक्ष्णहृदयत्वात्तं शापमन्यथा कर्तुम् । गम्यतामिति । त-
मुत्तङ्कः प्रत्युवाच । भवताहमन्नस्याशुचिभावमाकलय्य प्रत्यनुनीतः । प्राक्च मे ऽभिहि-
तम् । यस्माददुष्टमन्नं दूषयसि तस्मादनपत्यो भविष्यसीति । दुष्टे चान्ने नैष मम शापो
भविष्यतीति । साधयामस्तावदित्युक्त्वा ते कुण्डले गृहीत्वा प्रातिष्ठतोत्तङ्कः । सो ऽपश्य-
20 दथ पथि नग्नं क्षपणकमागच्छन्तं मुहुर्मुहुर्दृश्यमानमदृश्यमानं च । अथोत्तङ्कस्ते कुण्डले
संन्यस्य भूमावुदकार्थं प्रचक्रमे । एतस्मिन्नन्तरे स क्षपणकस्त्वरमाण उपसृत्य ते कुण्डले
गृहीत्वा प्राद्रवत् । तमुत्तङ्को ऽभिसृत्य कृतोदककार्यः शुचिः प्रयतो नमो देवेभ्यो गुरुभ्यश्च
कृत्वा महता जवेन तमन्वयात् । तस्य तक्षको दृढमासन्नः । स तं जग्राह । गृहीतमात्रः स
तद्रूपं विहाय तक्षकस्वरूपं कृत्वा सहसा धरण्यां विवृतं महाबिलं प्रविवेश । प्रविश्य च
25 नागलोकं स्वभवनमगच्छत् । अथोत्तङ्कस्तस्याः क्षत्रियायाः वचः स्मृत्वा तं तक्षकमन्वग-
च्छत् । स तद्बिलं दण्डकाष्ठेन चखान । न चाशकत् । तं क्लिश्यमानमिन्द्रो ऽपश्यत् । स
वज्रं प्रेषयामास । गच्छ । अस्य ब्राह्मणस्य साहाय्यं कुरुष्वेति । अथ वज्रो दण्डकाष्ठमनु-
प्रविश्य तद्बिलमदारयत् । तमुत्तङ्को ऽनुविवेश तेनैव बिलेन । प्रविश्य च तं नागलोकमप-
र्यन्तमनेकविधप्रासादहर्म्यवलभीनिर्यूहशतसंकुलमुच्चावचक्रीडाश्चर्यस्थानावकीर्णमपश्यत् ।
30 स तत्र नागांस्तानस्तुवदेभिः श्लोकैः ।

य ऐरावतराजानः सर्पाः समितिशोभनाः ।
क्षरन्त इव जीमूताः सविद्युत्पवनेरिताः ॥ १ ॥

सुरूपा बहुरूपाश्च तथा कल्माषकुण्डलाः ।
आदित्यवन्नाकपृष्ठे रेजुरैरावतोद्भवाः ॥ २ ॥
बहूनि नागवेश्मानि गङ्गायास्तीर उत्तरे ।
तत्रस्थानपि संस्तौमि महतः पन्नगानहम् ॥ ३ ॥
5 शतान्यशीतिरष्टौ च सहस्राणि च विंशतिः ।
सर्पाणां प्रग्रहा यान्ति धृतराष्ट्रे समेजति ॥ ४ ॥
ये चैनमुपसर्पन्ति ये च दूरपथं गताः ।
अहमैरावतज्येष्ठभ्रातृभ्यो ऽकरवं नमः ॥ ५ ॥
यस्य वासः कुरुक्षेत्रे खाण्डवे चाभवत्पुरा ।
10 तं नागराजमस्तौषं कुण्डलार्थाय तक्षकम् ॥ ६ ॥
तक्षकश्चाश्वसेनश्च नित्यं सहचरावुभौ ।
कुरुक्षेत्रे न्यवसतां नदीमिक्षुमतीमनु ॥ ७ ॥
जघन्यजस्तक्षकस्य श्रुतसेनेति यः श्रुतः ।
अवसद्यो महद्युम्नि प्रार्थयन्नागमुख्यताम् ॥ ८ ॥

15 एवं स्तुवन्नपि नागान्यदा ते कुण्डले नालभत तदापश्यत्स्त्रियौ तन्त्रे ऽधिरोप्य सुवेमं पटं वयन्त्यौ । तस्मिंश्च तन्त्रे कृष्णाः सिताश्च तन्तवः । चक्रं चापश्यद्द्वादशारं षड्भिः कुमारैः परिवर्त्यमानम् । पुरुषं चापश्यदश्वं च दर्शनीयम् । स तान्सर्वांस्तुष्टावेभिर्मन्त्रवादश्लोकैः ।

त्रीण्यर्पितान्यत्र शतानि मध्ये षष्टिश्च नित्यं चरति ध्रुवे ऽस्मिन् ।
चक्रे चतुर्विंशतिपर्वयोगे षट्त्कुमाराः परिवर्तयन्ति ॥ १ ॥
20 तन्त्रं चेदं विश्वरूपं युवत्यौ वयतस्तन्तून्सततं वर्तयन्त्यौ ।
कृष्णान्सितांश्चैव विवर्तयन्त्यौ भूतान्यजस्रं भुवनानि चैव ॥ २ ॥
वज्रस्य भर्ता भुवनस्य गोप्ता वृत्रस्य हन्ता नमुचेर्निहन्ता ।
कृष्णे वसानो वसने महात्मा सत्यानृते यो विविनक्ति लोके ॥ ३ ॥
यो वाजिनं गर्भमपां पुराणं वैश्वानरं वाहनमभ्युपैति ।
25 नमो ऽस्तु तस्मै जगदीश्वराय लोकत्रयेशाय पुरंदराय ॥ ४ ॥

ततः स एनं पुरुषः प्राह । प्रीतो ऽस्मि ते ऽहमनेन स्तोत्रेण । किं ते प्रियं करवाणीति । स तमुवाच । नागा मे वशमीयुरिति । स चैनं पुरुषः पुनरुवाच । एतमश्वमपाने धमस्वेति । ततो ऽश्वस्यापानमधमत् । ततो ऽश्वाद्धम्यमानात्सर्वस्रोतोभ्यः पावकार्चिषः सधूमा निष्पेतुः । ताभिर्नागलोक उपधूपितः । अथ संभ्रान्तस्तक्षको ऽग्नेस्तेजोभयाद्विषण्णः कुण्डले 30 गृहीत्वा सहसा स्वभवनान्निष्क्रम्योत्तङ्कमुवाच । इमे कुण्डले गृह्णातु भवानिति । स ते प्रतिजग्राहोत्तङ्कः । प्रतिगृह्य च कुण्डले अचिन्तयत् । अद्य तत्पुण्यकमुपाध्यायान्याः । दूरं चाहम् । अभ्यागतः स कथं संभावयेयमिति । तत एनं चिन्तयानमेव स पुरुष उवाच । उत्तङ्क । एतमेवाश्वमधिरोह । एष त्वां क्षणेनैवोपाध्यायकुलं प्रापयिष्यतीति । स तथेत्यु-

ह्वा तमश्वमधिरुह्य प्रत्याजगामोपाध्यायकुलम्। उपाध्यायानी च स्नाता केशानावापयन्त्यु-
पविष्टा उत्तङ्को नागच्छतीति शापायास्य मनो दधे। अथैतस्मिन्नन्तरे स उत्तङ्कः प्रविश्यो-
पाध्यायकुलमुपाध्यायानीमभ्यवादयत्। ते चास्यै कुण्डले प्रायच्छत्। सा चैनं प्रत्युवाच।
उत्तङ्क। देशे काले ऽभ्यागतो ऽसि। स्वागतं ते वत्स। त्वं मनागसि मया न शप्तः। श्रेय-
5 स्तवोपस्थितम्। सिद्धिमाप्नुहीति। अथोत्तङ्कस्तमुपाध्यायमभ्यवादयत्। तमुपाध्यायः प्र-
त्युवाच। वत्सोत्तङ्क। स्वागतं ते। किं चिरं कृतमिति। तमुत्तङ्क उपाध्यायं प्रत्युवाच।
भोः। तक्षकेण मे नागराजेन विघ्नः कृतो ऽस्मिन्कर्मणि। तेनास्मि नागलोकं गतः। तत्र
च मया दृष्टे स्त्रियौ तन्त्रे ऽधिरोप्य पटं वयन्त्यौ। तस्मिंश्च तन्त्रे कृष्णाः सिताश्च तन्तवः।
किं तत्। तत्र च मया चक्रं दृष्टं द्वादशारम्। षट्चैनत्कुमाराः परिवर्तयन्ति। तदपि किम्।
10 पुरुषश्चापि मया दृष्टः। स चापि कः। अश्वश्चातिप्रमाणो दृष्टः। स चापि कः। पथि गच्छता
च मयर्षभो दृष्टस्तं च पुरुषो ऽधिरूढः। तेनास्मि सोपचारमुक्तः। उत्तङ्क। अस्यर्षभस्य
पुरीषं भक्षय। उपाध्यायेनापि ते भक्षितमिति। ततस्तस्य वचनान्मया तदृषभस्य पुरीषमु-
पयुक्तम्। स चापि कः। तदेतद्भगवतोपदिष्टमिच्छेयं श्रोतुम्। किं तदिति। स तेनैवमुक्त
उपाध्याय प्रत्युवाच। ये ते स्त्रियौ धाता विधाता च। ये च ते कृष्णाः सिताश्च तन्तवस्ते
15 रात्र्यहनी। यदपि तच्चक्रं द्वादशारं षट्च कुमाराः परिवर्तयन्ति ते षडृतवः संवत्सरश्चक्रम्।
यः पुरुषः स पर्जन्यः। यो ऽश्वः सो ऽग्निः। य ऋषभस्त्वया पथि गच्छता दृष्टः स ऐरावतो
नागराट्। यश्चैनमधिरूढः पुरुषः स चेन्द्रः। यदपि ते भक्षितं तस्यर्षभस्य पुरीषं तदमृतम्।
तेन खल्वसि तस्मिन्नागभवने न व्यापन्नस्त्वम्। स हि भगवानिन्द्रो मम सखा त्वदनुक्रो-
शादिममनुग्रहं कृतवान्। तस्मात्कुण्डले गृहीत्वा पुनरागतो ऽसि। तत्सौम्य गम्यताम्।
20 अनुजाने भवन्तम्। श्रेयो ऽवाप्स्यसीति। स उपाध्यायेनानुज्ञातो भगवानुत्तङ्कः क्रुद्धस्तक्षकं
प्रतिचिकीर्षमाणो हास्तिनपुरं प्रतस्थे।

स हास्तिनपुरं प्राप्य नचिराद्विप्रसत्तमः।
समागच्छत राजानमुत्तङ्को जनमेजयम्॥ १॥
पुरस्तक्षशिलातस्तं निवृत्तमपराजितम्।
25 सम्यग्विजयिनं दृष्ट्वा समन्तान्मन्त्रिभिर्वृतम्॥ २॥
तस्मै जयाशिषः पूर्वं यथान्यायं प्रयुज्य सः।
उवाचैनं वचः काले शब्दसंपन्नया गिरा॥ ३॥
अन्यस्मिन्करणीये तु कार्ये पार्थिवसत्तम।
बाल्यादिवान्यदेव त्वं कुरुषे नृपसत्तम॥ ४॥
30 एवमुक्तस्तु विप्रेण स राजा जनमेजयः।
अर्चयित्वा यथान्यायं प्रत्युवाच द्विजोत्तमम्॥ ५॥
आसां प्रजानां परिपालनेन स्वं क्षत्रधर्मं परिपालयामि।
प्रब्रूहि मे किं करणीयमद्य येनासि कार्येण समागतस्त्वम्॥ ६॥

स एवमुक्तस्तु नृपोत्तमेन द्विजोत्तमः पुण्यकृतां वरिष्ठः ।
उवाच राजानमदीनसत्त्वं स्वमेव कार्यं नृपते कुरुष्व ॥ ७ ॥
तक्षकेण महीन्द्रेन्द्र येन ते हिंसितः पिता ।
तस्मै प्रतिकुरुष्व त्वं पन्नगाय दुरात्मने ॥ ८ ॥
5 कार्यकालं च मन्ये ऽहं विधिदृष्टेन कर्मणा ।
तद्गच्छापचितिं राजन्पितुस्तस्य महात्मनः ॥ ९ ॥
तेन ह्यनपराधी स दष्टो दुष्टान्तरात्मना ।
पञ्चत्वमगमद्राजा वज्राहत इव द्रुमः ॥ १० ॥
बलदर्पसमुत्सिक्तस्तक्षकः पन्नगाधमः ।
10 अकार्यं कृतवान्पापो यो ऽदशत्पितरं तव ॥ ११ ॥
राजर्षिवंशगोप्तारममरप्रतिमं नृपम् ।
यियासुं काश्यपं चैव न्यवर्तयत पापकृत् ॥ १२ ॥
होतुमर्हसि तं पापं ज्वलिते हव्यवाहने ।
सर्पसत्त्रे महाराज त्वरितं तद्विधीयताम् ॥ १३ ॥
15 एवं पितुश्चापचितिं कृतवांस्त्वं भविष्यसि ।
मम प्रियं च सुमहत्कृतं राजन्भविष्यति ॥ १४ ॥
कर्मणः पृथिवीपाल मम येन दुरात्मना ।
विघ्नः कृतो महाराज गुर्वर्थं चरतो ऽनघ ॥ १५ ॥

सौतिरुवाच ।

20 एतच्छ्रुत्वा स नृपतिस्तक्षकाय चुकोप ह ।
उत्तङ्कवाक्यहविषा दीप्तो ऽग्निर्हविषा यथा ॥ १६ ॥
अपृच्छत्स तदा राजा मन्त्रिणः स्वान्सुदुःखितः ।
उत्तङ्कस्यैव सांनिध्ये पितुः स्वर्गगतिं प्रति ॥ १७ ॥
तदैव हि स राजेन्द्रो दुःखशोकाप्लुतो ऽभवत् ।
25 यदैव वृत्तं पितरमुत्तङ्कादशृणोत्तदा ॥ १८ ॥

---

2. Ruru und die Schlangen (1,8,5—11,19).

सौतिरुवाच ।

ऋषिरासीन्महान्पूर्वं तपोविद्यासमन्वितः ।
स्थूलकेश इति ख्यातः सर्वभूतहिते रतः ॥ १ ॥
एतस्मिन्नेव काले तु मेनकायां प्रजज्ञिवान् ।
30 गन्धर्वराजो विप्रर्षे विश्वावसुरिति स्मृतः ॥ २ ॥

अप्सरा मेनका तस्य तं गर्भं भृगुनन्दन ।
उत्ससर्ज यथाकालं स्थूलकेशाश्रमं प्रति ॥ ३ ॥
उत्सृज्य चैव तं गर्भं नद्यास्तीरे जगाम सा ।
अप्सरा मेनका ब्रह्मन्निर्दया निरपत्रपा ॥ ४ ॥
5 कन्याममरगर्भाभां ज्वलन्तीमिव च श्रिया ।
तां ददर्श समुत्सृष्टां नदीतीरे महानृषिः ॥ ५ ॥
स तां दृष्ट्वा तदा कन्यां स्थूलकेशो महानृषिः ।
जग्राह च द्विजश्रेष्ठः कृपाविष्टः पुपोष च ॥ ६ ॥
जातकाद्याः क्रियाश्चास्या विधिपूर्वं यथाक्रमम् ।
10 स्थूलकेशो महाभागश्चकार सुमहानृषिः ॥ ७ ॥
प्रमदाभ्यो वरा सा तु सत्त्वरूपगुणान्विता ।
ततः प्रमद्वरेत्यस्या नाम चक्रे महानृषिः ॥ ८ ॥
तामाश्रमपदे तस्य रुरुर्दृष्ट्वा प्रमद्वराम् ।
बभूव किल धर्मात्मा मदनानुगतस्तदा ॥ ९ ॥
15 पितरं सखिभिः सो ऽथ श्रावयामास भार्गवम् ।
प्रमतिश्चाभ्ययाचत्तां स्थूलकेशं यशस्विनम् ॥ १० ॥
ततः प्रादात्पिता कन्यां रुरवे तां प्रमद्वराम् ।
विवाहं स्थापयित्वाग्रे नक्षत्रे भगदैवते ॥ ११ ॥
ततः कतिपयाहस्य विवाहे समुपस्थिते ।
20 सखीभिः क्रीडती सार्धं सा कन्या वरवर्णिनी ॥ १२ ॥
नापश्यत्संप्रसुप्तं वै भुजंगं तिर्यगायतम् ।
पदा चैनं समाक्रामन्मुमूर्षुः कालचोदिता ॥ १३ ॥
स तु तस्याः प्रमत्तायाश्चोदितः कालधर्मणा ।
विषोपलिप्तान्दशनान्भृशमङ्गे न्यपातयत् ॥ १४ ॥
25 सा दृष्टा तेन सर्पेण पपात सहसा भुवि ।
विवर्णा विगतश्रीका भ्रष्टाभरणचेतना ॥ १५ ॥
निरानन्दकरी तेषां बन्धूनां मुक्तमूर्धजा ।
व्यसुरप्रेक्षणीया सा प्रेक्षणीयतराभवत् ॥ १६ ॥
प्रसुप्तेवाभवच्चापि भुवि सर्पविषार्दिता ।
30 भूयो मनोहरतरा बभूव तनुमध्यमा ॥ १७ ॥
ददर्श तां पिता चैव ये चैवान्ये तपस्विनः ।
विचेष्टमानां पतितां भूतले पद्मवर्चसम् ॥ १८ ॥

ततः सर्वे द्विजवराः समाजग्मुः कृपान्विताः ।
स्वस्त्यात्रेयो महाजानुः कुशिकः शङ्खमेखलः ॥ १९ ॥
भरद्वाजः कौणकुत्स्य आर्ष्टिषेणो ऽथ गौतमः ।
प्रमतिः सह पुत्रेण तथान्ये वनवासिनः ॥ २० ॥
5 तां ते कन्यां ततो दृष्ट्वा भुजंगस्य विषार्दिताम् ।
रुरुदुः कृपयाविष्टा रुरुस्त्वार्तो बहिर्ययौ ॥ २१ ॥
तेषु तत्रोपविष्टेषु ब्राह्मणेषु महात्मसु ।
रुरुश्चुक्रोश गहनं वनं गत्वा सुदुःखितः ॥ २२ ॥
शोकेनाभिहतः सो ऽथ विलप्य करुणं बहु ।
10 अब्रवीद्वचनं शोचन्प्रियां चिन्त्य प्रमद्वराम् ॥ २३ ॥
शेते सा भुवि तन्वङ्गी मम शोकविवर्धिनी ।
बान्धवानां च सर्वेषां किं नु दुःखमतः परम् ॥ २४ ॥
यदि दत्तं तपस्तप्तं गुरवो वा मया यदि ।
सम्यगाराधितास्तेन संजीवतु मम प्रिया ॥ २५ ॥
15 यथा च जन्मप्रभृति यतात्माहं धृतव्रतः ।
प्रमद्वरा तथाद्यैव समुत्तिष्ठतु भाविनी ॥ २६ ॥
एवं लालप्यतस्तस्य भार्यार्थे दुःखितस्य ह ।
देवदूतस्तदाभ्येत्य वाक्यमाह रुरुं वने ॥ २७ ॥
अभिधत्से ह यद्वाक्यं रुरो दुःखान्न तन्मृषा ।
20 न तु मर्त्यस्य धर्मात्मन्नायुरस्ति गतायुषः ॥ २८ ॥
गतायुरेषा कृपणा गन्धर्वाप्सरसोः सुता ।
तस्माच्छोके मनस्तात मा कृथास्त्वं कथं चन ॥ २९ ॥
उपायश्चात्र विहितः पूर्वं देवैर्महात्मभिः ।
तं यदीच्छसि कर्तुं त्वं प्राप्स्यसीह प्रमद्वराम् ॥ ३० ॥
25 रुरुरुवाच ।
क उपायः कृतो देवैर्ब्रूहि तत्त्वेन खेचर ।
करिष्ये ऽहं तथा श्रुत्वा त्रातुमर्हति नो भवान् ॥ ३१ ॥
देवदूत उवाच ।
आयुषो ऽर्धं प्रयच्छ त्वं कन्यायै भृगुनन्दन ।
30 एवमुत्थास्यति रुरो तव भार्या प्रमद्वरा ॥ ३२ ॥
रुरुरुवाच ।
आयुषो ऽर्धं प्रयच्छामि कन्यायै खेचरोत्तम ।
शृङ्गाररूपाभरणा प्रोत्तिष्ठतु प्रमद्वरा ॥ ३३ ॥

सौतिरुवाच।

ततो गन्धर्वराजश्च देवदूतश्च सत्तमौ।
धर्मराजमुपेत्येदं वचनं प्रत्यभाषताम्॥ ३४॥
धर्मराजायुषो ऽर्धेन रुरोर्भार्या प्रमद्वरा।
5 समुत्तिष्ठतु कल्याणी मृतेयं यदि मन्यसे॥ ३५॥

धर्मराज उवाच।

प्रमद्वरा रुरोर्भार्या देवदूत यदीच्छसि।
उत्तिष्ठत्वायुषो ऽर्धेन रुरोरेव समन्विता॥ ३६॥

सौतिरुवाच।

10 एवमुक्ते ततः कन्या सोदतिष्ठत्प्रमद्वरा।
रुरोस्तस्यायुषो ऽर्धेन सुप्तेव वरवर्णिनी॥ ३७॥
एतद्दृष्टं भविष्ये हि रुरोरुत्तमतेजसः।
आयुषो ऽतिप्रवृद्धस्य भार्यार्थे ऽर्धमलुप्यत॥ ३८॥
तत इष्टे ऽहनि तयोः पितरौ चक्रतुर्मुदा।
15 विवाहं तौ च रेमाते परस्परहितैषिणौ॥ ३९॥
स लब्ध्वा दुर्लभां भार्यां पद्मकिञ्जल्कवर्चसम्।
व्रतं चक्रे विनाशाय जिह्मगानां धृतव्रतः॥ ४०॥
स दृष्ट्वा जिह्मगं सर्पं तीव्रकोपसमन्वितः।
अभिहन्ति यथासन्नं गृह्य प्रहरणं सदा॥ ४१॥
20 स कदा चिद्वनं विप्रो रुरुरभ्यागमन्महत्।
शयानं तत्र चापश्यड्डुण्डुभं वयसान्वितम्॥ ४२॥
तत उद्यम्य दण्डं स कालदण्डोपमं तदा।
जिघांसुर्कुपितो विप्रस्तमुवाचाथ डुण्डुभः॥ ४३॥
नापराध्यामि ते किं चिदहमद्य तपोधन।
25 संरम्भात्तत्किमर्थं मामभिहंसि रुषान्वितः॥ ४४॥

रुरुरुवाच।

मम प्राणसमा भार्या दष्टासीद्भुजगेन ह।
तत्र मे समयो घोर आत्मनोरग वै कृतः॥ ४५॥
हन्यां सदैव फणिनं यं यं पश्येयमित्युत।
30 ततो ऽहं त्वां हनिष्यामि जीवितेनाद्य मोक्ष्यसे॥ ४६॥

डुण्डुभ उवाच।

अन्ये ते भुजगा विप्र ये दशन्तीह मानवान्।
डुण्डुभानहिगन्धेन न त्वं हिंसितुमर्हसि॥ ४७॥

एकानर्थान्पृथगर्थानेकदुःखान्पृथक्सुखान् ।
डुण्डुभान्धर्मविद्भूत्वा न त्वं हिंसितुमर्हसि ॥ ४८ ॥
सौतिरुवाच ।
इति श्रुत्वा वचस्तस्य डुण्डुभस्य रुरुस्तदा ।
5 नावधीद्भयसंविग्नमृषिं मत्वाथ डुण्डुभम् ॥ ४९ ॥
उवाच चैनं भगवान्रुरुः संशमयन्निव ।
कामया भुजग ब्रूहि को ऽसीमां विक्रियां गतः ॥ ५० ॥
डुण्डुभ उवाच ।
अहं पुरा रुरो नाम्ना ऋषिरासं सहस्रपात् ।
10 सो ऽहं शापेन विप्रस्य भुजगत्वमुपागतः ॥ ५१ ॥
रुरुरुवाच ।
किमर्थं शप्तवान्क्रुद्धो विप्रस्त्वां भुजगोत्तम ।
कियन्तं चैव कालं ते वपुरेतद्भविष्यति ॥ ५२ ॥
डुण्डुभ उवाच ।
15 सखा बभूव मे पूर्वं खगमो नाम वाडवः ।
भृशं संशितवाक्तात तपोबलसमन्वितः ॥ ५३ ॥
स मया क्रीडता बाल्ये कृत्वा तार्णं भुजंगमम् ।
अग्निहोत्रप्रसक्तो ऽसौ भीषितः प्रमुमोह वै ॥ ५४ ॥
लब्ध्वा च स पुनः संज्ञां मामुवाच तपोधनः ।
20 निर्दहन्निव कोपेन सत्यवाक्संशितव्रतः ॥ ५५ ॥
यथावीर्यस्त्वया सर्पः कृतो ऽयं मद्बिभीषया ।
तथावीर्यो भुजंगस्त्वं मम शापाद्भविष्यसि ॥ ५६ ॥
तस्याहं तपसो वीर्यं जानानः संस्तपोधन ।
भृशमुद्विग्नहृदयस्तमवोचं वनौकसम् ॥ ५७ ॥
25 प्रणतः संभ्रमाच्चैव प्राञ्जलिः पुरतः स्थितः ।
सखे ऽतिसहसेदं ते नर्मार्थं वै कृतं मया ॥ ५८ ॥
क्षन्तुमर्हसि मे ब्रह्मञ्छापो ऽयं विनिवर्त्यताम् ।
सो ऽथ मामब्रवीद्दृष्ट्वा भृशमुद्विग्नचेतसम् ॥ ५९ ॥
मुहुरुष्णं विनिःश्वस्य सुसंभ्रान्तस्तपोधनः ।
30 नानृतं वै मया प्रोक्तं भवितेदं कथंचन ॥ ६० ॥
यत्तु वक्ष्यामि ते वाक्यं शृणु तन्मे तपोधन ।
श्रुत्वा च हृदि ते वाक्यमिदमस्तु सदानघ ॥ ६१ ॥

उत्पत्स्यति रुरुर्नाम प्रमतेरात्मजः शुचिः ।
तं दृष्ट्वा शापमोक्षस्ते भविता नचिरादिव ॥ ६२ ॥
स त्वं रुरुरिति ख्यातः प्रमतेरात्मजो ऽपि च ।
स्वं रूपं प्रतिपद्याहमिह वक्ष्यामि ते हितम् ॥ ६३ ॥
5 स डौण्डुभं परित्यज्य रूपं विप्रर्षभस्तदा ।
इदं चोवाच वचनं रुरुमप्रतिमौजसम् ॥ ६४ ॥
अहिंसा परमो धर्मः सर्वप्राणभृतां स्मृतः ।
तस्मात्प्राणभृतः सर्वान्न हिंस्याद्ब्राह्मणः क्व चित् ॥ ६५ ॥
ब्राह्मणः सौम्य एवेह जायतीति परा श्रुतिः ।
10 वेदवेदाङ्गवित्तात सर्वभूताभयप्रदः ॥ ६६ ॥
अहिंसा सत्यवचनं क्षमा चेति विनिश्चितम् ।
ब्राह्मणस्य परो धर्मो वेदानां धारणापि च ॥ ६७ ॥
क्षत्रियस्य च यो धर्मः स हि नेष्येत वै तव ।
दण्डधारणमुग्रत्वं प्रजानां परिपालनम् ॥ ६८ ॥
15 तदिदं क्षत्रियस्यासीत्कर्म वै शृणु मे रुरो ।
जनमेजयस्य धर्मात्मन्सर्पाणां हिंसनं पुरा ॥ ६९ ॥
परित्राणं च भीतानां सर्पाणां ब्राह्मणादपि ।
तपोवीर्यबलोपेताद्वेदवेदाङ्गपारगात् ॥ ७० ॥

---

3. Die Kinder der Kadrû und Vinatâ (1,16,5—25).

सौतिरुवाच ।
20 पुरा देवयुगे ब्रह्मन्प्रजापतिसुते शुभे ।
आस्तां भगिन्यौ रूपेण समुपेते ऽद्भुते ऽनघ ॥ १ ॥
प्रादात्ताभ्यां वरं प्रीतः प्रजापतिसमः पतिः ।
कश्यपो धर्मपत्नीभ्यां मुदा परमया युतः ॥ २ ॥
वरातिसर्गं श्रुत्वैव कश्यपादुत्तमं तु ते ।
25 हर्षादभ्यधिकां प्रीतिं प्रापतुः स्म वरस्त्रियौ ॥ ३ ॥
वव्रे कद्रूः सुतान्नागान्सहस्रं तुल्यवर्चसः ।
द्वौ पुत्रौ विनता वव्रे कद्रूपुत्राधिकौ बले ॥ ४ ॥
धार्यौ प्रयत्नतः गर्भावित्युक्त्वा स महातपाः ।
वरं प्रदाय भार्याभ्यां कश्यपो वनमाविशत् ॥ ५ ॥

कालेन महता कद्रूरण्डानां दशतीर्दश ।
जनयामास विप्रर्षे द्वे चाण्डे विनता तदा ॥ ६ ॥
तयोरण्डानि निदधुः प्रहृष्टाः परिचारिकाः ।
सोपस्वेदेषु भाण्डेषु पञ्च वर्षशतान्युत ॥ ७ ॥
5 ततः पञ्चशते काले कद्रूपुत्रा विनिःसृताः ।
अण्डाभ्यां विनतायास्तु मिथुनं न व्यदृश्यत ॥ ८ ॥
ततः पुत्रार्थिनी देवी व्रीडिता सा तपस्विनी ।
अण्डं बिभेद विनता तत्र पुत्रं ददर्श ह ॥ ९ ॥
पूर्वार्धकायसंपन्नमितरेणाप्रकाशता ।
10 स पुत्रो रोषसंपन्नः शशापैनामिति श्रुतिः ॥ १० ॥
यो ऽहमेव कृतो मातस्त्वया लोभपरीतया ।
शरीरेणासमग्रो ऽद्य तस्माद्दासी भविष्यसि ॥ ११ ॥
पञ्च वर्षशतान्यस्या यया विस्पर्धसे सह ।
एष च त्वां सुतो मातर्दास्याद्धि मोक्षयिष्यति ॥ १२ ॥
15 यद्येनमपि मातस्त्वं मामिवाण्डविभेदनात् ।
न करिष्यस्यनङ्गं वा व्यङ्गं वापि तपस्विनम् ॥ १३ ॥
प्रतिपालयितव्यस्ते जन्मकालो ऽस्य धीरया ।
विशिष्टं बलमीप्सन्त्या पञ्चवर्षशतात्परः ॥ १४ ॥
एवं शप्त्वा ततः पुत्रो विनतामन्तरिक्षगः ।
20 अरुणो दृश्यते ब्रह्मन्प्रभातसमये सदा ॥ १५ ॥
गरुडो ऽपि यथाकालं जज्ञे पन्नगभोजनः ।
स जातमात्रो विनतां परित्यज्य खमाविशत् ॥ १६ ॥
आदास्यन्नात्मनो भोज्यमन्नं विहितमस्य यत् ।
विधात्रा भृगुशार्दूल क्षुधितः पतगेश्वरः ॥ १७ ॥

---

4. Der Wettstreit der Kadrû und Vinatâ (1,20,1—23,4).

25 सौतिरुवाच ।
एतत्ते कथितं सर्वममृतं मथितं यथा ।
यत्र सो ऽश्वः समुत्पन्नः श्रीमानतुलविक्रमः ॥ १ ॥
यं निशम्य तदा कद्रूर्विनतामिदमब्रवीत् ।
उच्चैःश्रवा नु किंवर्णो भद्रे प्रब्रूहि माचिरम् ॥ २ ॥

विनतोवाच ।
श्वेत एवाश्वराजो ऽयं किं वा त्वं मन्यसे शुभे ।
ब्रूहि वर्णं त्वमप्यस्य ततो ऽत्र विपणावहे ॥ ३ ॥
कद्रूरुवाच ।
5 कृष्णवालमहं मन्ये हयमेतं शुचिस्मिते ।
एहि सार्धं मया दीव्य दासीभावाय भामिनि ॥ ४ ॥
सौतिरुवाच ।
एवं ते समयं कृत्वा दासीभावाय वै मिथः ।
जग्मतुः स्वगृहानेव श्वो द्रक्ष्याव इति स्म ह ॥ ५ ॥
10 ततः पुत्रसहस्रं तु कद्रूर्जिह्मं चिकीर्षती ।
आज्ञापयामास तदा वाला भूत्वाञ्जनप्रभाः ॥ ६ ॥
आविशध्वं हयं क्षिप्रं दासी न स्यामहं यथा ।
नान्वपद्यन्त ये वाक्यं तान्शशाप भुजंगमान् ॥ ७ ॥
सर्पसत्रे वर्तमाने पावको वः प्रधक्ष्यति ।
15 जनमेजयस्य राजर्षेः पाण्डवेयस्य धीमतः ॥ ८ ॥
शापमेतं तु शुश्राव स्वयमेव पितामहः ।
अतिक्रूरं समुत्सृष्टं कद्र्वा दैवादतीव हि ॥ ९ ॥
सार्धं देवगणैः सर्वैर्वाचं तामन्वमोदत ।
बहुत्वं प्रेक्ष्य सर्पाणां प्रजानां हितकाम्यया ॥ १० ॥
20 तिग्मवीर्यविषा ह्येते दन्दशूका महाबलाः ।
युक्तं मात्रा कृतं तेषां परपीडोपसर्पिणाम् ॥ ११ ॥
अन्येषामपि सत्त्वानां नित्यं दोषपरास्तु ये ।
तेषां प्राणान्तिको दण्डो दैवेन विनिपात्यते ॥ १२ ॥
एवं संभाष्य देवस्तु पूज्य कद्रूं च तां तदा ।
25 आहूय कश्यपं देव इदं वचनमब्रवीत् ॥ १३ ॥
यदेते दन्दशूकाश्च सर्पा जातास्त्वयानघ ।
विषोल्बणा महाभोगा मात्रा शप्ताः परंतप ॥ १४ ॥
तत्र मन्युस्त्वया तात न कर्तव्यः कथं चन ।
दृष्टं पुरातनं ह्येतद्यज्ञे सर्पविनाशनम् ॥ १५ ॥
30 इत्युक्त्वा सृष्टिकृद्देवस्तं प्रसाद्य प्रजापतिम् ।
प्रादाद्विषहरीं विद्यां कश्यपाय महात्मने ॥ १६ ॥
नागाश्च संविदं कृत्वा कर्तव्यमिति तद्वचः ।
निःस्नेहा वै दहेन्माता असंप्राप्तमनोरथा ॥ १७ ॥

प्रसन्ना मोक्षयेदस्मांस्तस्माच्छापाच्च भामिनी ।
कृष्णं पुच्छं करिष्यामस्तुरगस्य न संशयः ॥ १८ ॥
तथा हि गत्वा ते तस्य पुच्छे वाला इति स्मृताः ।
ततो रजन्यां व्युष्टायां प्रभाते ऽभ्युदिते रवौ ॥ १९ ॥
5 कद्रूश्च विनता चैव भगिन्यौ ते तपोधन ।
अमर्षिते सुसंरब्धे दास्ये कृतपणे तदा ॥ २० ॥
जग्मतुस्तुरगं द्रष्टुमुच्चैःश्रवसमन्तिकात् ।
ददृशाते ऽथ ते तत्र समुद्रं निधिमम्भसाम् ॥ २१ ॥
वायुनातीव सहसा क्षोभ्यमाणं महास्वनम् ।
10 तिमिंगिलसमाकीर्णं मकरैरावृतं तथा ॥ २२ ॥
संयुतं बहुसाहस्रैः सत्त्वैर्नानाविधैरपि ।
घोरैर्घोरमनाधृष्यं गम्भीरमतिभैरवम् ॥ २३ ॥
आकरं सर्वरत्नानामालयं वरुणस्य च ।
नागानामालयं चापि सुरम्यं सरितां पतिम् ॥ २४ ॥
15 महानदीभिर्बह्वीभिस्तत्र तत्र सहस्रशः ।
आपूर्यमाणमत्यर्थं नृत्यन्तमिव चोर्मिभिः ॥ २५ ॥
तं समुद्रमतिक्रम्य कद्रूर्विनतया सह ।
न्यपतत्तुरगाभ्याशे नचिरादिव शीघ्रगा ॥ २६ ॥
ततस्ते तं हयश्रेष्ठं ददृशाते महाजवम् ।
20 शशाङ्ककिरणप्रख्यं कालवालमुभे तदा ॥ २७ ॥
निशम्य च बहून्वालान्कृष्णान्पुच्छसमाश्रितान् ।
विषण्णरूपां विनतां कद्रूर्दास्ये न्ययोजयत् ॥ २८ ॥
ततः सा विनता तस्मिन्पणितेन पराजिता ।
अभवद्दुःखसंतप्ता दासीभावं समास्थिता ॥ २९ ॥

---

5. Der Schlangendämon Çesha wird zum Träger der Erde bestellt (1,36,1—25).

25 शौनक उवाच ।
आख्याता भुजगास्तात वीर्यवन्तो दुरासदाः ।
शापं तं ते ऽभिविज्ञाय कृतवन्तः किमुत्तरम् ॥ १ ॥
सौतिरुवाच ।
तेषां तु भगवाञ्शेषः कद्रूं त्यक्त्वा महायशाः ।
30 उग्रं तपः समातस्थे वायुभक्षो यतव्रतः ॥ २ ॥

गन्धमादनमासाद्य बदर्यां च तपोरतः ।
गोकर्णे पुष्करारण्ये तथा हिमवतस्तटे ॥ ३ ॥
तेषु तेषु च पुण्येषु तीर्थेष्वायतनेषु च ।
एकान्तशीलो नियतः सततं विजितेन्द्रियः ॥ ४ ॥
5 तप्यमानं तपो घोरं तं ददर्श पितामहः ।
संशुष्कमांसत्वक्स्नायुं जटाचीरधरं मुनिम् ॥ ५ ॥
तमब्रवीत्सत्यधृतिं तप्यमानं पितामहः ।
किमिदं कुरुषे शेष प्रजानां स्वस्ति वै कुरु ॥ ६ ॥
त्वं हि तीव्रेण तपसा प्रजास्तापयसे ऽनघ ।
10 ब्रूहि कामं च मे शेष यस्ते हृदि व्यवस्थितः ॥ ७ ॥

शेष उवाच ।

सोदर्या मम सर्वे हि भ्रातरो मन्दचेतसः ।
सह तैर्नोत्सहे वस्तुं तद्भवाननुमन्यताम् ॥ ८ ॥
अभ्यसूयन्ति सततं परस्परममित्रवत् ।
15 ततो ऽहं तप आतिष्ठं नैतान्पश्येयमित्युत ॥ ९ ॥
न मर्षयन्ति सततं विनतां ससुतां च ते ।
अस्माकं चापरो भ्राता वैनतेयो ऽन्तरिक्षगः ॥ १० ॥
तं च द्विषन्ति सततं स चापि बलवत्तरः ।
वरप्रदानात्स पितुः कश्यपस्य महात्मनः ॥ ११ ॥
20 सो ऽहं तपः समास्थाय मोक्ष्यामीदं कलेवरम् ।
कथं मे प्रेत्यभावे ऽपि न तैः स्यात्सह संगमः ॥ १२ ॥

सौतिरुवाच ।

तमेवं वादिनं शेषं पितामह उवाच ह ।
जानामि शेष सर्वेषां भ्रातॄणां ते विचेष्टितम् ॥ १३ ॥
25 मातुश्चाप्यपराधाद्वै भ्रातॄणां ते महद्भयम् ।
कृतो ऽत्र परिहारश्च पूर्वमेव भुजंगम ॥ १४ ॥
भ्रातॄणां तव सर्वेषां न शोकं कर्तुमर्हसि ।
वृणीष्व च वरं मत्तः शेष यत्ते ऽभिकाङ्क्षितम् ॥ १५ ॥
दिष्ट्या बुद्धिश्च ते धर्मे निविष्टा पन्नगोत्तम ।
30 भूयो भूयश्च ते बुद्धिर्धर्मे भवतु सुस्थिरा ॥ १६ ॥

शेष उवाच ।

एष एव वरो देव काङ्क्षितो मे पितामह ।
धर्मे मे रमतां बुद्धिः शमे तपसि चेश्वर ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच ।
प्रीतो ऽस्म्यनेन ते शेष दमेन च शमेन च ।
त्वया त्विदं वचः कार्यं मन्नियोगात्प्रजाहितम् ॥ १८ ॥
इमां महीं शैलवनोपपन्नां ससागरग्रामविहारपत्तनाम् ।
5 त्वं शेष सम्यक्चलितां यथावत्संगृह्य तिष्ठस्व यथाचला स्यात् ॥ १९ ॥
शेष उवाच ।
यथाह देवो वरदः प्रजापतिर्महीपतिर्भूतपतिर्जगत्पतिः ।
तथा महीं धारयितास्मि निश्चलां प्रयच्छ तां मे शिरसि प्रजापते ॥ २० ॥
ब्रह्मोवाच ।
10 अधो महीं गच्छ भुजंगमोत्तम स्वयं तवैषा विवरं प्रदास्यति ।
इमां धरां धारयता त्वया हि मे महत्प्रियं शेष कृतं भविष्यति ॥ २१ ॥
सौतिरुवाच ।
तथेति कृत्वा विवरं प्रविश्य स प्रभुर्भुवो भुजगवराग्रजः स्थितः ।
बिभर्ति देवीं शिरसा महीमिमां समुद्रनेमिं परिगृह्य सर्वतः ॥ २२ ॥
15 ब्रह्मोवाच ।
शेषो ऽसि नागोत्तम धर्मदेवो महीमिमां धारयसे यदेकः ।
अनन्तभोगैः परिगृह्य सर्वां यथाहमेव बलभिद्यथा वा ॥ २३ ॥
सौतिरुवाच ।
अधो भूमेर्वसत्येवं नागो ऽनन्तः प्रतापवान् ।
20 धारयन्वसुधामेकः शासनाद्ब्रह्मणो विभुः ॥ २४ ॥
सुपर्णं च सहायं वै भगवानमरोत्तमः ।
प्रादादनन्ताय तदा वैनतेयं पितामहः ॥ २५ ॥

---

6. Parikshit wird vom Schlangendämon Takshaka gebissen (1,40,10,b—44,4).

सौतिरुवाच ।
परिक्षिदिति नामासीद्राजा कौरववंशजः ।
25 यथा पाण्डुर्महाबाहुर्धनुर्धरवरो युधि ॥ १ ॥
मृगान्विध्यन्वराहांश्च तरक्षून्महिषांस्तथा ।
अन्यांश्च विविधान्वन्यांश्चचार पृथिवीपतिः ॥ २ ॥
स कदा चिन्मृगं विद्ध्वा बाणेनानतपर्वणा ।
पृष्ठतो धनुरादाय ससार गहने वने ॥ ३ ॥

अन्वगच्छद्धनुष्पाणिः पर्यन्वेष्टुमितस्ततः ।
नहि तेन मृगो विद्धो जीवन्गच्छति वै वने ॥ ४ ॥
पूर्वरूपं तु तन्नूनमासीत्स्वर्गगतिं प्रति ।
परिक्षितो नरेन्द्रस्य विद्धो यन्नष्टवान्मृगः ॥ ५ ॥
5 दूरं चापहृतस्तेन मृगेण स महीपतिः ।
परिश्रान्तः पिपासार्त आससाद मुनिं वने ॥ ६ ॥
गवां प्रचारेष्वासीनं वत्सानां मुखनिःसृतम् ।
भूयिष्ठमुपयुञ्जानं फेनमापिबतां पयः ॥ ७ ॥
तमभिद्रुत्य वेगेन स राजा संशितव्रतम् ।
10 अपृच्छद्धनुरुद्यम्य तं मुनिं क्षुच्छ्रमान्वितः ॥ ८ ॥
भो भो ब्रह्मन्नहं राजा परिक्षिदभिमन्युजः ।
मया विद्धो मृगो नष्टः कच्चित्तं दृष्टवानसि ॥ ९ ॥
स मुनिस्तं तु नोवाच किंचिन्मौनव्रते स्थितः ।
तस्य स्कन्धे मृतं सर्पं क्रुद्धो राजा समासजत् ॥ १० ॥
15 धनुष्कोट्या समुत्क्षिप्य स चैनं समुदैक्षत ।
न स किंचिदुवाचैनं शुभं वा यदि वाशुभम् ॥ ११ ॥
स राजा क्रोधमुत्सृज्य व्यथितस्तं तथागतम् ।
दृष्ट्वा जगाम नगरमृषिस्त्वासीत्तथैव सः ॥ १२ ॥
नहि तं राजशार्दूलं क्षमाशीलो महामुनिः ।
20 स्वधर्मनिरतं भूपं समाक्षिप्तो ऽप्यधर्षयत् ॥ १३ ॥
नहि तं राजशार्दूलस्तथा धर्मपरायणम् ।
जानाति भरतश्रेष्ठस्तत एनमधर्षयत् ॥ १४ ॥
तरुणस्तस्य पुत्रो ऽभूत्तिग्मतेजा महातपाः ।
शृङ्गी नाम महाक्रोधो दुष्प्रसादो महाव्रतः ॥ १५ ॥
25 स देवं परमीशानं सर्वभूतहिते रतम् ।
ब्रह्माणमुपतस्थे वै काले काले सुसंयतः ॥ १६ ॥
स तेन समनुज्ञातो ब्रह्मणा गृहमीयिवान् ।
सख्योक्तः क्रीडमानेन स तत्र हसता किल ॥ १७ ॥
उद्दिश्य पितरं तस्य यच्छ्रुत्वा रोषमाहरत् ।
30 ऋषिपुत्रेण नर्मार्थं कृशेन द्विजसत्तमः ॥ १८ ॥
तेजस्विनस्तव पिता तथैव च तपस्विनः ।
शवं स्कन्धेन वहति मा शृङ्गिन्गर्वितो भव ॥ १९ ॥

व्याहरत्स्वृषिपुत्रेषु मा स्म किं चिद्वचो वद ।
अस्मद्विधेषु सिद्धेषु ब्रह्मवित्सु तपस्विषु ॥ २० ॥
क्व ते पुरुषमानित्वं क्व ते वाचस्तथाविधाः ।
दर्पजाः पितरं दृष्ट्वा यस्त्वं शवधरं तथा ॥ २१ ॥
5 पित्रा च तव तत्कर्म नानुरूपमिवात्मनः ।
कृतं मुनिजनश्रेष्ठ येनाहं भृशदुःखितः ॥ २२ ॥
एवमुक्तः स तेजस्वी शृङ्गी कोपसमन्वितः ।
मृतधारं गुरुं श्रुत्वा पर्यतप्यत मन्युना ॥ २३ ॥
स तं कृशमभिप्रेक्ष्य सूनृतां वाचमुत्सृजन् ।
10 अपृच्छत्तं कथं तातः स मे ऽद्य मृतधारकः ॥ २४ ॥

कृश उवाच ।

राज्ञा परिक्षिता तात मृगयां परिधावता ।
अवसक्तः पितुस्ते ऽद्य मृतः स्कन्धे भुजंगमः ॥ २५ ॥

शृङ्ग्युवाच ।

15 किं मे पित्रा कृतं तस्य राज्ञो ऽनिष्टं दुरात्मनः ।
ब्रूहि तत्कृश तत्त्वेन पश्य मे तपसो बलम् ॥ २६ ॥

कृश उवाच ।

स राजा मृगयां यातः परिक्षिदभिमन्युजः ।
ससार मृगमेकाकी विद्ध्वा बाणेन शीघ्रगम् ॥ २७ ॥
20 न चापश्यन्मृगं राजा चरंस्तस्मिन्महावने ।
पितरं ते स दृष्ट्वैव पप्रच्छानभिभाषिणम् ॥ २८ ॥
तं स्थाणुभूतं तिष्ठन्तं क्षुत्पिपासाश्रमातुरः ।
पुनः पुनर्मृगं नष्टं पप्रच्छ पितरं तव ॥ २९ ॥
स च मौनव्रतोपेतो नैव तं प्रत्यभाषत ।
25 तस्य राजा धनुष्कोट्या सर्पं स्कन्धे समासजत् ॥ ३० ॥
शृङ्गिंस्तव पिता सो ऽपि तथैवास्ते यतव्रतः ।
सो ऽपि राजा स्वनगरं प्रस्थितो गजसाह्वयम् ॥ ३१ ॥

सौतिरुवाच ।

श्रुत्वैवमृषिपुत्रस्तु भृशं स्तम्भेव तस्थिवान् ।
30 कोपसंरक्तनयनः प्रज्वलन्निव मन्युना ॥ ३२ ॥
आविष्टः स तु कोपेन शशाप नृपतिं तदा ।
वार्युपस्पृश्य तेजस्वी क्रोधवेगबलात्कृतः ॥ ३३ ॥

यो ऽसौ वृद्धस्य तातस्य तथा कृच्छ्रगतस्य ह ।
स्कन्धे मृतं समासाङ्क्षीत्पन्नगं राजकिल्बिषी ॥ ३४ ॥
तं पापमतिसंक्रुद्धस्तक्षकः पन्नगेश्वरः ।
आशीविषस्तिग्मतेजा मद्वाक्यबलचोदितः ॥ ३५ ॥
5 सप्तरात्रादितो नेता यमस्य सदनं प्रति ।
द्विजानामवमन्तारं कुरूणामयशस्करम् ॥ ३६ ॥
इति शप्त्वातिसंक्रुद्धः शृङ्गी पितरमभ्यगात् ।
आसीनं गोव्रजे तस्मिन्वहन्तं शवपन्नगम् ॥ ३७ ॥
स तमालक्ष्य पितरं शृङ्गी स्कन्धगतेन वै ।
10 शवेन भुजगेनासीद्भूयः क्रोधसमाकुलः ॥ ३८ ॥
दुःखाच्चाश्रूणि मुमुचे पितरं चेदमब्रवीत् ।
श्रुत्वेमां धर्षणां तात तव तेन दुरात्मना ॥ ३९ ॥
राज्ञा परिक्षिता कोपादशपं तमहं नृपम् ।
यथार्हति स एवोग्रं शापं कुरुकुलाधमः ॥ ४० ॥
15 सप्तमे ऽहनि तं पापं तक्षकः पन्नगोत्तमः ।
वैवस्वतस्य सदनं नेता परमदारुणम् ॥ ४१ ॥
तमब्रवीत्पिता ब्रह्मंस्तथा कोपसमन्वितम् ।
न मे प्रियं कृतं तात नैष धर्मस्तपस्विनाम् ॥ ४२ ॥
वयं तस्य नरेन्द्रस्य विषये निवसामहे ।
20 न्यायतो रक्षितास्तेन तस्य शापं न रोचये ॥ ४३ ॥
सर्वथा वर्तमानस्य राज्ञो ह्यस्मद्विधैः सदा ।
क्षन्तव्यं पुत्र धर्मो हि हतो हन्ति न संशयः ॥ ४४ ॥
यदि राजा न संरक्षेत्पीडा नः परमा भवेत् ।
न शक्नुयाम चरितुं धर्मं पुत्र यथासुखम् ॥ ४५ ॥
25 रक्ष्यमाणा वयं तात राजभिर्धर्मदृष्टिभिः ।
चरामो विपुलं धर्मं तेषां भागो ऽस्ति धर्मतः ॥ ४६ ॥
तेनेह क्षुधितेनाद्य श्रान्तेन च तपस्विना ।
अजानता कृतं मन्ये व्रतमेतदिदं मम ॥ ४७ ॥
कस्मादिदं त्वया बाल्यात्सहसा दुष्कृतं कृतम् ।
30 नह्यर्हति नृपः शापमस्मत्तः पुत्र सर्वथा ॥ ४८ ॥

शृङ्ग्युवाच ।

यद्येतत्साहसं तात यदि वा दुष्कृतं कृतम् ।
प्रियं वाप्यप्रियं वा ते वागुक्ता न मृषा भवेत् ॥ ४९ ॥

नैवान्यथेदं भविता पितरेष ब्रवीमि ते ।
नाहं मृषा ब्रवीम्येवं स्वैरेष्वपि कुतः शपन् ॥ ५० ॥
शमीक उवाच ।
जानाम्युग्रप्रभावं त्वां तात सत्यगिरं तथा ।
5 नानृतं चोक्तपूर्वं ते नैतन्मिथ्या भविष्यति ॥ ५१ ॥
पित्रा पुत्रो वयःस्थो ऽपि सततं वाच्य एव तु ।
यथा स्याद्गुणसंयुक्तः प्राप्नुयाच्च महद्यशः ॥ ५२ ॥
किं पुनर्बाल एव त्वं तपसा भावितः सदा ।
वर्धते च प्रभवतां कोपो ऽतीव महात्मनाम् ॥ ५३ ॥
10 सो ऽहं पश्यामि वक्तव्यं त्वयि धर्मभृतां वर ।
पुत्रत्वं बालतां चैव तवावेक्ष्य च साहसम् ॥ ५४ ॥
स त्वं शमपरो भूत्वा वन्यमाहारमाहरन् ।
चर क्रोधमिमं हत्वा नैवं धर्मं प्रहास्यसि ॥ ५५ ॥
क्रोधो हि धर्मं हरति यतीनां दुःखसंचितम् ।
15 ततो धर्मविहीनानां गतिरिष्टा न विद्यते ॥ ५६ ॥
शम एव यतीनां हि क्षमिणां सिद्धिकारकः ।
क्षमावतामयं लोकः परश्चैव क्षमावताम् ॥ ५७ ॥
तस्माच्चरेथाः सततं क्षमाशीलो जितेन्द्रियः ।
क्षमया प्राप्स्यसे लोकान्ब्रह्मणः समनन्तरान् ॥ ५८ ॥
20 मया तु शममास्थाय यच्छक्यं कर्तुमद्य वै ।
तत्करिष्याम्यहं तात प्रेषयिष्ये नृपाय वै ॥ ५९ ॥
मम पुत्रेण शप्तो ऽसि बालेनाकृतबुद्धिना ।
ममेमां धर्षणां त्वत्तः प्रेक्ष्य राजन्नमर्षिणा ॥ ६० ॥
सौतिरुवाच ।
25 एवमादिश्य शिष्यं स प्रेषयामास सुव्रतः ।
परिक्षिते नृपतये दयापन्नो महातपाः ॥ ६१ ॥
संदिश्य कुशलप्रश्नं कार्यवृत्तान्तमेव च ।
शिष्यं गौरमुखं नाम शीलवन्तं समाहितम् ॥ ६२ ॥
सो ऽभिगम्य ततः शीघ्रं नरेन्द्रं कुरुवर्धनम् ।
30 विवेश भवनं राज्ञः पूर्वं द्वाःस्थैर्निवेदितः ॥ ६३ ॥
पूजितश्च नरेन्द्रेण द्विजो गौरमुखस्तदा ।
आचख्यौ परिविश्रान्तो राज्ञः सर्वमशेषतः ॥ ६४ ॥

शमीको नाम राजेन्द्र विषये वर्तते तव ।
ऋषिः परमधर्मात्मा दान्तः शान्तो महातपाः ॥ ६५ ॥
तस्य त्वया नरव्याघ्र सर्पः प्राणैर्वियोजितः ।
अवसक्तो धनुष्कोट्या स्कन्धे मौनान्वितस्य ह ॥ ६६ ॥
5 क्षान्तवांस्तव तत्कर्म पुत्रस्तस्य न चक्षमे ।
तेन शप्तो ऽसि राजेन्द्र पितुरज्ञातमद्य वै ॥ ६७ ॥
तक्षकः सप्तरात्रेण मृत्युस्तव भविष्यति ।
तत्र रक्षां कुरुष्वेति पुनः पुनरथाब्रवीत् ॥ ६८ ॥
तदन्यथा न शक्यं च कर्तुं केनचिदप्युत ।
10 ततो ऽहं प्रेषितस्तेन तव राजन्हितार्थिना ॥ ६९ ॥
इति श्रुत्वा वचो घोरं स राजा कुरुनन्दनः ।
पर्यतप्यत तत्पापं कृत्वा राजा महातपाः ॥ ७० ॥
तं च मौनव्रतं श्रुत्वा वने मुनिवरं तदा ।
भूय एवाभवद्राजा शोकसंतप्तमानसः ॥ ७१ ॥
15 अनुक्रोशात्मतां तस्य शमीकस्यावधार्य च ।
पर्यतप्यत भूयो ऽपि कृत्वा तत्किल्बिषं मुनेः ॥ ७२ ॥
नहि मृत्युं तथा राजा श्रुत्वा वै सो ऽन्वतप्यत ।
अशोचदमरप्रख्यो यथा कृत्वेह कर्म तत् ॥ ७३ ॥
ततस्तं प्रेषयामास राजा गौरमुखं तदा ।
20 भूयः प्रसादं भगवान्करोत्विह ममेति वै ॥ ७४ ॥
तस्मिंश्च गतमात्रे ऽथ राजा गौरमुखे तदा ।
मन्त्रिभिर्मन्त्रयामास सह संविग्नमानसः ॥ ७५ ॥
संमन्त्र्य मन्त्रिभिश्चैव स तथा मन्त्रतत्त्ववित् ।
प्रासादं कारयामास एकस्तम्भं सुरक्षितम् ॥ ७६ ॥
25 रक्षां च विदधे तत्र भिषजश्चौषधानि च ।
ब्राह्मणान्मन्त्रसिद्धांश्च सर्वतो वै न्ययोजयत् ॥ ७७ ॥
राजकार्याणि तत्रस्थः सर्वाण्येव चकार सः ।
मन्त्रिभिः सह धर्मज्ञः समन्तात्परिरक्षितः ॥ ७८ ॥
न चैनं कश्चिदारूढं लभते राजसत्तमम् ।
30 वातो ऽपि विचरंस्तत्र प्रवेशे विनिवार्यते ॥ ७९ ॥
प्राप्ते च दिवसे तस्मिन्सप्तमे द्विजसत्तमः ।
काश्यपो ऽभ्यागमद्विद्वांस्तं राजानं चिकित्सितुम् ॥ ८० ॥

श्रुतं हि तेन तद्भूयथा तं राजसत्तमम्।
तक्षकः पन्नगश्रेष्ठो नेष्यते यमसादनम् ॥ ८१ ॥
तं दष्टं पन्नगेन्द्रेण करिष्ये ऽहमपज्वरम्।
तत्र मे ऽर्थश्च धर्मश्च भवितेति विचिन्तयन् ॥ ८२ ॥
5 तं ददर्श स नागेन्द्रस्तक्षकः काश्यपं पथि।
गच्छन्तमेकमनसं द्विजो भूत्वा वयोऽतिगः ॥ ८३ ॥
तमब्रवीत्पन्नगेन्द्रः काश्यपं मुनिपुंगवम्।
क्व भवांस्त्वरितो याति किं च कार्यं चिकीर्षति ॥ ८४ ॥
काश्यप उवाच।
10 नृपं कुरुकुलोत्पन्नं परिक्षितमरिंदमम्।
तक्षकः पन्नगश्रेष्ठस्तेजसाद्य प्रधक्ष्यति ॥ ८५ ॥
तं दष्टं पन्नगेन्द्रेण तेनाग्निसमतेजसा।
गच्छामि त्वरितं सौम्य सद्यः कर्तुमपज्वरम् ॥ ८६ ॥
तक्षक उवाच।
15 अहं स तक्षको ब्रह्मंस्तं धक्ष्यामि महीपतिम्।
निवर्तस्व न शक्तस्त्वं मया दष्टं चिकित्सितुम् ॥ ८७ ॥
काश्यप उवाच।
अहं तं नृपतिं गत्वा त्वया दष्टमपज्वरम्।
करिष्यामीति मे बुद्धिर्विद्याबलसमन्विता ॥ ८८ ॥
20 तक्षक उवाच।
यदि दष्टं मयेह त्वं शक्तः किंचिच्चिकित्सितुम्।
ततो वृक्षं मया दष्टमिमं जीवय काश्यप ॥ ८९ ॥
परं मन्त्रबलं यत्ते तद्दर्शय यतस्व च।
न्यग्रोधमेतं धक्ष्यामि पश्यतस्ते द्विजोत्तम ॥ ९० ॥
25 काश्यप उवाच।
दश नागेन्द्र वृक्षं त्वं यद्येतदभिमन्यसे।
अहमेनं त्वया दष्टं जीवयिष्ये भुजंगम ॥ ९१ ॥
सौतिरुवाच।
एवमुक्तः स नागेन्द्रः काश्यपेन महात्मना।
30 अदशद्वृक्षमभ्येत्य न्यग्रोधं पन्नगोत्तमः ॥ ९२ ॥
स वृक्षस्तेन दष्टस्तु पन्नगेन महात्मना।
आशीविषविषोपेतः प्रजज्वाल समन्ततः ॥ ९३ ॥

तं दग्धा स नगं नागः काश्यपं पुनरब्रवीत् ।
कुरु यत्नं द्विजश्रेष्ठ जीवयैतं वनस्पतिम् ॥ ९४ ॥
भस्मीभूतं ततो वृत्तं पन्नगेन्द्रस्य तेजसा ।
भस्म सर्वं समाहृत्य काश्यपो वाक्यमब्रवीत् ॥ ९५ ॥
5 विद्याबलं पन्नगेन्द्र पश्य मे ऽस्य वनस्पतौ ।
अहं संजीवयाम्येनं पश्यतस्ते भुजंगम ॥ ९६ ॥
ततः स भगवान्विद्वान्काश्यपो द्विजसत्तमः ।
भस्मराशीकृतं वृत्तं विद्यया समजीवयत् ॥ ९७ ॥
अङ्कुरं कृतवांस्तत्र ततः पर्णद्वयान्वितम् ।
10 पलाशिनं शाखिनं च तथा विटपिनं पुनः ॥ ९८ ॥
तं दृष्ट्वा जीवितं वृत्तं काश्यपेन महात्मना ।
उवाच तक्षको ब्रह्मन्नैतदत्यद्भुतं त्वयि ॥ ९९ ॥
द्विजेन्द्र यद्विषं हन्या मम वा मद्विधस्य वा ।
कं त्वमर्थमभिप्रेप्सुर्यासि तत्र तपोधन ॥ १०० ॥
15 यत्ते ऽभिलषितं प्राप्तुं फलं तस्मान्नृपोत्तमात् ।
अहमेव प्रदास्यामि तत्ते यद्यपि दुर्लभम् ॥ १०१ ॥
विप्रशापाभिभूते च क्षीणायुषि नराधिपे ।
घटमानस्य ते विप्र सिद्धिः संशयिता भवेत् ॥ १०२ ॥
ततो यशः प्रदीप्तं ते त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
20 निरंशुरिव घर्मांशुरन्तर्धानमितो व्रजेत् ॥ १०३ ॥
काश्यप उवाच ।
धनार्थी याम्यहं तत्र तन्मे देहि भुजंगम ।
ततो ऽहं विनिवर्तिष्ये स्वापतेयं प्रगृह्य वै ॥ १०४ ॥
तक्षक उवाच ।
25 यावद्धनं प्रार्थयसे तस्माद्राज्ञस्ततो ऽधिकम् ।
अहमेव प्रदास्यामि निवर्तस्व द्विजोत्तम ॥ १०५ ॥
सौतिरुवाच ।
तक्षकस्य वचः श्रुत्वा काश्यपो द्विजसत्तमः ।
प्रदध्यौ सुमहातेजा राजानं प्रति बुद्धिमान् ॥ १०६ ॥
30 दिव्यज्ञानः स तेजस्वी ज्ञात्वा तं नृपतिं तदा ।
क्षीणायुषं पाण्डवेयमपावर्तत काश्यपः ॥ १०७ ॥
निवृत्ते काश्यपे तस्मिन्समयेन महात्मनि ।
जगाम तक्षकस्तूर्णं नगरं नागसाह्वयम् ॥ १०८ ॥

अथ शुश्राव गच्छन्स तक्षको जगतीपतिम् ।
मन्त्रैर्गदैर्विषहरै रक्ष्यमाणं प्रयत्नतः ॥ १०९ ॥
स चिन्तयामास तदा मायायोगेन पार्थिवः ।
मया वञ्चयितव्योऽसौ क उपायो भवेदिति ॥ ११० ॥
5 ततस्तापसरूपेण प्राहिणोत्स भुजंगमान् ।
फलदर्भोदकं गृह्य राज्ञे नागोऽथ तक्षकः ॥ १११ ॥
तक्षक उवाच ।
गच्छध्वं यूयमव्यग्रा राजानं कार्यवत्तया ।
फलदर्भोदकं नाम प्रतिग्राहयितुं नृपम् ॥ ११२ ॥
10 सौतिरुवाच ।
ते तक्षकसमादिष्टास्तथा चक्रुर्भुजंगमाः ।
उपनिन्युस्तथा राज्ञे दर्भानापः फलानि च ॥ ११३ ॥
तच्च सर्वं स राजेन्द्रः प्रतिजग्राह वीर्यवान् ।
कृत्वा तेषां च कार्याणि गम्यतामित्युवाच तान् ॥ ११४ ॥
15 गतेषु तेषु नागेषु तापसच्छद्मरूपिषु ।
अमात्यान्सुहृदश्चैव प्रोवाच स नराधिपः ॥ ११५ ॥
भक्षयन्तु भवन्तो वै स्वादूनीमानि सर्वशः ।
तापसैरुपनीतानि फलानि सहिता मया ॥ ११६ ॥
ततो राज्ञा ससचिवः फलान्यादातुमिच्छत ।
20 विधिना संप्रयुक्तो वै ऋषिवाक्येन तेन तु ॥ ११७ ॥
यस्मिन्नेव फले नागस्तमेवाभक्षयत्स्वयम् ।
ततो भक्षयतस्तस्य फलात्कृमिरभूदणुः ॥ ११८ ॥
ह्रस्वकः कृष्णनयनस्ताम्रवर्णोऽथ शौनक ।
स तं गृह्य नृपश्रेष्ठः सचिवानिदमब्रवीत् ॥ ११९ ॥
25 अस्तमभ्येति सविता विषादद्य न मे भयम् ।
सत्यवागस्तु स मुनिः कृमिर्मां दशतामयम् ॥ १२० ॥
तक्षको नाम भूत्वा वै तथा परिहृतं भवेत् ।
ते चैनमन्ववर्तन्त मन्त्रिणः कालचोदिताः ॥ १२१ ॥
एवमुक्त्वा स राजेन्द्रो ग्रीवायां संनिवेश्य ह ।
30 कृमिकं प्राहसत्तूर्णं मुमूर्षुर्नष्टचेतनः ॥ १२२ ॥
प्रहसन्नेव भोगेन तक्षकेण त्ववेष्ट्यत ।
तस्मात्फलाद्विनिष्क्रम्य यत्तद्राज्ञे निवेदितम् ॥ १२३ ॥

वेष्टयित्वा च भोगेन विनद्य च महास्वनम् ।
अदशत्पृथिवीपालं तक्षकः पन्नगेश्वरः ॥ १२४ ॥
तं तथा मन्त्रिणो दृष्ट्वा भोगेन परिवेष्टितम् ।
विषण्णवदनाः सर्वे रुरुदुर्भृशदुःखिताः ॥ १२५ ॥
5 तं तु नादं ततः श्रुत्वा मन्त्रिणास्ते प्रदुद्रुवुः ।
अपश्यन्त तथा यान्तमाकाशे नागमद्भुतम् ॥ १२६ ॥
सीमन्तमिव कुर्वाणं नभसः पद्मवर्चसम् ।
तक्षकं पन्नगश्रेष्ठं भृशं शोकपरायणाः ॥ १२७ ॥
ततस्तु ते तद्गृहमग्निना वृतं प्रदीप्यमानं विषजेन भोगिनः ।
10 भयात्परित्यज्य दिशः प्रपेदिरे पपात राजाशनिताडितो यथा ॥ १२८ ॥

---

7. Die Geschichte von den beiden Ǵaratkâru (1,45,1—48,22).

सौतिरुवाच ।
एतस्मिन्नेव काले तु जरत्कारुर्महातपाः ।
चचार पृथिवीं कृत्स्नां यत्रसायंगृहो मुनिः ॥ १ ॥
चरन्दीक्षां महातेजा दुश्चरामकृतात्मभिः ।
15 तीर्थेष्वाप्लवनं कृत्वा पुण्येषु विचचार ह ॥ २ ॥
वायुभक्षो निराहारः शुष्यन्नहरहर्मुनिः ।
स ददर्श पितॄन्गर्ते लम्बमानानधोमुखान् ॥ ३ ॥
एकतन्त्ववशिष्टं वै वीरणस्तम्बमाश्रितान् ।
तं तन्तुं च शनैराखुमाददानं बिलेशयम् ॥ ४ ॥
20 निराहारान्कृशान्दीनान्गर्ते स्वत्राणमिच्छतः ।
उपसृत्य स तान्दीनान्दीनरूपो ऽभ्यभाषत ॥ ५ ॥
के भवन्तो ऽवलम्बन्ते वीरणस्तम्बमाश्रिताः ।
दुर्बलं खादितं मूलं आखुना बिलवासिना ॥ ६ ॥
वीरणस्तम्बके मूलं यदप्येकमिह स्थितम् ।
25 तदप्ययं शनैराखुराद‍त्ते दशनैः शितैः ॥ ७ ॥
छेत्स्यते ऽल्पावशिष्टत्वादेतदप्यचिरादिव ।
ततस्तु पतितारो ऽत्र गर्ते व्यक्तमधोमुखाः ॥ ८ ॥
तस्य मे दुःखमुत्पन्नं दृष्ट्वा युष्मानधोमुखान् ।
कृच्छ्रामापदमापन्नान्प्रियं किं करवाणि वः ॥ ९ ॥

तपसो ऽस्य चतुर्थेन तृतीयेनाथ वा पुनः ।
अर्धेन वापि निस्तर्तुमापदं ब्रूत माचिरम् ॥ १० ॥
अथ वापि समग्रेण तरन्तु तपसा मम ।
भवन्तः सर्व एवेह काममेवं विधीयताम् ॥ ११ ॥
5 पितर ऊचुः ।
वृद्धो भवान्ब्रह्मचारी यो नस्त्रातुमिहेच्छसि ।
न तु विप्राग्र्य तपसा शक्यमेतद्व्यपोहितुम् ॥ १२ ॥
अस्ति नस्तात तपसः फलं प्रवदतां वर ।
संतानप्रक्षयाद्ब्रह्मन्पतामो निरये ऽशुचौ ॥ १३ ॥
10 लम्बतामिह नस्तात न ज्ञानं प्रतिभाति वै ।
येन त्वां नाभिजानीमो लोके विख्यातपौरुषम् ॥ १४ ॥
वृद्धो भवान्महाभागो यो नः शोच्यान्सुदुःखितान् ।
शोचत्युपेत्य कारुण्याच्छृणु ये वै वयं द्विज ॥ १५ ॥
यायावरा नाम वयमृषयः संशितव्रताः ।
15 लोकात्पुण्यादिह भ्रष्टाः संतानप्रक्षयान्मुने ॥ १६ ॥
प्रनष्टं नस्तपस्तीव्रं नहि नस्तन्तुरस्ति वै ।
अस्ति त्वेको ऽद्य नस्तन्तुः सो ऽपि नास्ति यथा तथा ॥ १७ ॥
मन्दभाग्यो ऽल्पभाग्यानां बन्धुः स किल नः कुले ।
जरत्कारुरिति ख्यातो वेदवेदाङ्गपारगः ॥ १८ ॥
20 नियतात्मा महात्मा च सुव्रतः सुमहातपाः ।
तेन स्म तपसो लोभात्कृच्छ्रमापादिता वयम् ॥ १९ ॥
न तस्य भार्या पुत्रो वा बान्धवो वास्ति कश्चन ।
तस्माल्लम्बामहे गर्ते नष्टसंज्ञा ह्यनाथवत् ॥ २० ॥
स वक्तव्यस्त्वया दृष्ट्वा अस्माकं नाथवत्तया ।
25 पितरस्ते ऽवलम्बन्ते गर्ते दीना ह्यधोमुखाः ॥ २१ ॥
कुलतन्तुर्हि नः शिष्टस्त्वमेवैकस्तपोधन ।
साधु दारान्कुरुष्वेति प्रजामुत्पादयेति च ॥ २२ ॥
यं तु पश्यसि नो ब्रह्मन्वीरणस्तम्बमाश्रितान् ।
एषो ऽस्माकं कुलस्तम्ब आसीत्स्वकुलवर्धनः ॥ २३ ॥
30 यानि पश्यसि वै ब्रह्मन्मूलानीहास्य वीरुधः ।
एते नस्तन्तवस्तात कालेन परिभक्षिताः ॥ २४ ॥
यच्चैतत्पश्यसि ब्रह्मन्मूलमस्यार्धभक्षितम् ।
यत्र लम्बामहे सर्वे सो ऽप्येकस्तप आस्थितः ॥ २५ ॥

यमाहुं पश्यसि ब्रह्मन्काल एष महाबलः ।
स तं तपोरतिं मन्दं शनैः तपयते तुदन् ॥ २६ ॥
जरत्कारुं तपोलुब्धं मन्दात्मानमचेतसम् ।
नहि नस्तत्तपस्तस्य तारयिष्यति सत्तम ॥ २७ ॥
5 छिन्नमूलान्परिभ्रष्टान्कालोपहतचेतसः ।
अधः प्रविष्टान्पश्यास्मान्यथा दुष्कृतिनस्तथा ॥ २८ ॥
अस्मासु पतितेष्वत्र सह पूर्वैः पितामहैः ।
छिन्नः कालेन सोऽप्यत्र गन्ता वै नरकं ततः ॥ २९ ॥
तपो वाप्यथ वा यज्ञो यच्चान्यत्पावनं महत् ।
10 तत्सर्वं न समं तात संतत्येति सतां मतम् ॥ ३० ॥
स तात दृष्ट्वा ब्रूयास्त्वं जरत्कारुं तपोधनम् ।
यथा दृष्टमिदं चात्र त्वयाख्येयमशेषतः ॥ ३१ ॥
यथा दारान्प्रकुर्यात्स पुत्रांश्चोत्पादयेद्यथा ।
तथा ब्रह्मंस्त्वया वाच्यः सोऽस्माकं नाथवत्तया ॥ ३२ ॥
15 सौतिरुवाच ।
एतच्छ्रुत्वा जरत्कारुर्भृशं शोकपरायणः ।
उवाच तान्पितॄन्दुःखाद्बाष्पगद्गदया गिरा ॥ ३३ ॥
मम पूर्वे भवन्तो वै पितरः सपितामहाः ।
तद्ब्रूत यन्मया कार्यं भवतां प्रियकाम्यया ॥ ३४ ॥
20 अहमेव जरत्कारुः किल्बिषी भवतां सुतः ।
तद्दण्डं धारयत मे दुष्कृतेरकृतात्मनः ॥ ३५ ॥
पितर ऊचुः ।
पुत्र दिष्ट्यासि संप्राप्त इमं देशं यदृच्छया ।
किमर्थं च त्वया ब्रह्मन्न कृतो दारसंग्रहः ॥ ३६ ॥
25 जरत्कारुरुवाच ।
ममायं पितरो नित्यं हृद्यर्थः परिवर्तते ।
ऊर्ध्वरेताः शरीरं वै प्रापयेयममुत्र वै ॥ ३७ ॥
एवं दृष्ट्वा तु भवतः शकुन्तानिव लम्बतः ।
मया निवर्तिता बुद्धिर्ब्रह्मचर्यात्पितामहाः ॥ ३८ ॥
30 करिष्ये वः प्रियं कामं निवेद्ये ऽहमसंशयम् ।
सनाम्नीं यद्यहं कन्यामुपलप्स्ये कदा चन ॥ ३९ ॥
भविष्यति च या का चिद्भैक्षवत्स्वयमुद्यता ।
प्रतिग्रहीता तामस्मि न भरेयं च यामहम् ॥ ४० ॥

एवंविधमहं कुर्यां निवेशं प्राप्नुयां यदि ।
अन्यथा न करिष्ये ऽहं सत्यमेतत्पितामहाः ॥ ४१ ॥
तत्र चोत्पत्स्यते जन्तुर्भवतां तारणाय वै ।
शाश्वतांश्चाव्ययांश्चैव तिष्ठन्तु पितरो मम ॥ ४२ ॥
5 सौतिरुवाच ।
एवमुक्त्वा तु स पितॄंश्चचार पृथिवीं मुनिः ।
न च स्म लभते भार्यां वृद्धो ऽयमिति शौनक ॥ ४३ ॥
यदा निर्वेदमापन्नः पितृभिश्चोदितस्तथा ।
तदारण्यं स गत्वोच्चैश्चुक्रोश भृशदुःखितः ॥ ४४ ॥
10 यानि भूतानि सन्तीह स्थावराणि चराणि च ।
अन्तर्हितानि वा यानि तानि शृण्वन्तु मे वचः ॥ ४५ ॥
उग्रे तपसि वर्तन्तं पितरश्चोदयन्ति माम् ।
निविशस्वेति दुःखार्तास्तेषां प्रियचिकीर्षया ॥ ४६ ॥
निवेशायाखिलां भूमिं कन्याभैक्षं चरामि भोः ।
15 दरिद्रो दुःखशीलश्च पितृभिः संनियोजितः ॥ ४७ ॥
यस्य कन्यास्ति भूतस्य ये मयेह प्रकीर्तिताः ।
ते मे कन्यां प्रयच्छन्तु चरतः सर्वतोदिशम् ॥ ४८ ॥
मम कन्या सनाम्नी या भैक्षवच्चोद्यता भवेत् ।
भरेयं चैव यां नाहं तां मे कन्यां प्रयच्छत ॥ ४९ ॥
20 ततस्ते पन्नगा ये वै जरत्कारौ समाहिताः ।
तामादाय प्रवृत्तिं ते वासुकेः प्रत्यवेदयन् ॥ ५० ॥
तेषां श्रुत्वा स नागेन्द्रस्तां कन्यां समलंकृताम् ।
प्रगृह्यारण्यमगमत्समीपं तस्य पन्नगः ॥ ५१ ॥
तत्र तां भैक्षवत्कन्यां प्रादात्तस्मै महात्मने ।
25 नागेन्द्रो वासुकिर्ब्रह्मन्न स तां प्रत्यगृह्णत ॥ ५२ ॥
असनामेति वै मत्वा भरणे च विचारिते ।
मोक्षभावे स्थितश्चापि द्वंद्वीभूतः परिग्रहे ॥ ५३ ॥
ततो नाम स कन्यायाः पप्रच्छ भृगुनन्दन ।
वासुकिं भरणं चास्या न कुर्यामित्युवाच ह ॥ ५४ ॥
30 वासुकिस्त्वब्रवीद्वाक्यं जरत्कारुमृषिं तदा ।
सनामा तव कन्येयं स्वसा मे तपसान्विता ॥ ५५ ॥
भरिष्यामि च ते भार्यां प्रतीच्छेमां द्विजोत्तम ।
रक्षणं च करिष्ये ऽस्याः सर्वशक्त्या तपोधन ॥ ५६ ॥

ऋषिरुवाच।
न भरिष्ये ऽहमेतां वै एष मे समयः कृतः।
अप्रियं च न कर्तव्यं कृते चैनां त्यजाम्यहम्॥ ५७॥
सौतिरुवाच।
5 प्रतिश्रुते तु नागेन भरिष्ये भगिनीमिति।
जरत्कारुस्तदा वेश्म भुजगस्य जगाम ह॥ ५८॥
तत्र मन्त्रविदां श्रेष्ठस्तपोवृद्धो महाव्रतः।
जग्राह पाणिं धर्मात्मा विधिमन्त्रपुरस्कृतम्॥ ५९॥
ततो वासगृहं रम्यं पन्नगेन्द्रस्य संमतम्।
10 जगाम भार्यामादाय स्तूयमानो महर्षिभिः॥ ६०॥
शयनं तत्र संक्लृप्तं स्पर्ध्यास्तरणसंवृतम्।
तत्र भार्यासहायो ऽसौ जरत्कारुरुवास ह॥ ६१॥
स तत्र समयं चक्रे भार्यया सह सत्तमः।
विप्रियं मे न कर्तव्यं न च वाच्यं कदा चन॥ ६२॥
15 त्यजेयं विप्रिये च त्वां कृते वासं च ते गृहे।
एतद्गृहाण वचनं मया यत्समुदीरितम्॥ ६३॥
ततः परमसंविग्ना स्वसा नागपतेस्तदा।
अतिदुःखान्विता वाक्यं तमुवाचैवमस्त्विति॥ ६४॥
तथैव सा च भर्तारं दुःखशीलमुपाचरत्।
20 उपायैः श्वेतकाकीयैः प्रियकामा यशस्विनी॥ ६५॥
ऋतुकाले ततः स्नाता कदा चिद्वासुकेः स्वसा।
भर्तारं वै यथान्यायमुपतस्थे महामुनिम्॥ ६६॥
तत्र तस्याः समभवद्गर्भो ज्वलनसप्रभः।
अतीव तेजसा युक्तो वैश्वानरसमद्युतिः॥ ६७॥
25 ततः कतिपयाहस्य जरत्कारुर्महायशाः।
उत्सङ्गे ऽस्याः शिरः कृत्वा सुष्वाप परिखिन्नवत्॥ ६८॥
तस्मिंश्च सुप्ते विप्रेन्द्रे सवितास्तमयाद्गिरिम्।
अह्नः परिक्षये ब्रह्मंस्ततः साचिन्तयत्तदा॥ ६९॥
किं नु मे सुकृतं भूयाद्भर्तुरुत्थापनं न वा।
30 दुःखशीलो हि धर्मात्मा कथं नास्यापराध्नुयाम्॥ ७०॥
कोपो वा धर्मशीलस्य धर्मलोपो ऽथ वा पुनः।
धर्मलोपो गरीयान्वै स्यादत्रेत्यकरोन्मनः॥ ७१॥

उत्थापयिष्ये यद्येनं ध्रुवं कोपं करिष्यति ।
धर्मलोपो भवेदस्य संध्यातिक्रमणे ध्रुवम् ॥ ७२ ॥
इति निश्चित्य मनसा जरत्कारुर्भुजंगमा ।
उवाचेदं वचः श्लक्ष्णं ततो मधुरभाषिणी ॥ ७३ ॥
5 उत्तिष्ठ त्वं महाभाग सूर्यो ऽस्तमुपतिष्ठति ।
संध्यामुपास्स्व भगवन्नपः स्पृष्ट्वा यतव्रत ॥ ७४ ॥
प्रादुष्कृताग्निहोत्रो ऽयं मुहूर्तो रम्यदारुणः ।
संध्या प्रवर्तते चेयं पश्चिमस्यां दिशि प्रभो ॥ ७५ ॥
एवमुक्तः स भगवाञ्जरत्कारुर्महातपाः ।
10 तां भार्यां स्फुरमाणोष्ठ इदं वचनमब्रवीत् ॥ ७६ ॥
अवमानः प्रयुक्तो ऽयं त्वया मम भुजंगमे ।
समीपे ते न वत्स्यामि गमिष्यामि यथागतम् ॥ ७७ ॥
शक्तिरस्ति न वामोरु मयि सुप्ते विभावसोः ।
अस्तं गन्तुं यथाकालमिति मे हृदि वर्तते ॥ ७८ ॥
15 न चाप्यवमतस्येह वस्तुं रोचेत कस्य चित् ।
किं पुनर्धर्मशीलस्य मम वा मद्विधस्य वा ॥ ७९ ॥
एवमुक्ता जरत्कारुर्भर्त्रा हृदयकम्पनम् ।
अब्रवीद्भगिनी तत्र वासुकेः संनिवेशने ॥ ८० ॥
नावमानात्कृतवती तवाहं प्रतिबोधनम् ।
20 धर्मलोपो न ते विप्र स्यादित्येतत्कृतं मया ॥ ८१ ॥
उवाच भार्यामित्युक्तो जरत्कारुर्महातपाः ।
ऋषिः कोपसमाविष्टस्त्यक्तुकामो भुजंगमाम् ॥ ८२ ॥
न मे वागनृतं प्राह गमिष्ये ऽहं भुजंगमे ।
समयो ह्येष मे पूर्वं त्वया सह मिथः कृतः ॥ ८३ ॥
25 सुखमस्म्युषितो भद्रे ब्रूयास्त्वं भ्रातरं शुभे ।
इतो मयि गते भीरु गतः स भगवानिति ॥ ८४ ॥
त्वं चापि मयि निष्क्रान्ते न शोकं कर्तुमर्हसि ।
इत्युक्ता सानवद्याङ्गी प्रत्युवाच वचस्तदा ॥ ८५ ॥
जरत्कारुं जरत्कारुश्चिन्ताशोकपरायणा ।
30 बाष्पगद्गदया वाचा मुखेन परिशुष्यता ॥ ८६ ॥
कृताञ्जलिर्वरारोहा पर्यश्रुनयना ततः ।
धैर्यमालम्ब्य वामोरूर्हृदयेन प्रवेपता ॥ ८७ ॥

न मामर्हसि धर्मज्ञ परित्यक्तुमनागसम् ।
धर्मे स्थितां स्थितो धर्मे सदा प्रियहिते रताम् ॥ ८८ ॥
प्रदाने कारणं यच्च मम तुभ्यं द्विजोत्तम ।
तदलब्धवतीं मन्दां किं मां वक्ष्यति वासुकिः ॥ ८९ ॥
5 मातृशापाभिभूतानां ज्ञातीनां मम सत्तम ।
अपत्यमीप्सितं त्वत्तस्तच्च तावन्न दृश्यते ॥ ९० ॥
संप्रयोगो भवेन्नायं मम मोघस्त्वया द्विज ।
ज्ञातीनां हितमिच्छन्ती भगवंस्त्वां प्रसादये ॥ ९१ ॥
इममव्यक्तरूपं मे गर्भमाधाय सत्तम ।
10 कथं त्यक्त्वा महात्मा सन्गन्तुमिच्छस्यनागसम् ॥ ९२ ॥
एवमुक्तस्तु स मुनिर्भार्यां वचनमब्रवीत् ।
यद्युक्तमनुरूपं च जरत्कारुस्तपोधनः ॥ ९३ ॥
अस्त्ययं सुभगे गर्भस्तव वैश्वानरोपमः ।
ऋषिः परमधर्मात्मा वेदवेदाङ्गपारगः ॥ ९४ ॥
15 एवमुक्त्वा स धर्मात्मा जरत्कारुर्महानृषिः ।
उग्राय तपसे भूयो जगाम कृतनिश्चयः ॥ ९५ ॥
गतमात्रं तु भर्तारं जरत्कारुरवेदयत् ।
भ्रातुः सकाशमागत्य याथातथ्यं तपोधन ॥ ९६ ॥
ततः स भुजगश्रेष्ठः श्रुत्वा सुमहदप्रियम् ।
20 उवाच भगिनीं दीनां तदा दीनतरः स्वयम् ॥ ९७ ॥
जानासि भद्रे यत्कार्यं प्रदाने कारणं च यत् ।
पन्नगानां हितार्थाय पुत्रस्ते स्यात्ततो यदि ॥ ९८ ॥
स सर्पसत्रात्किल नो मोक्षयिष्यति वीर्यवान् ।
एवं पितामहः पूर्वमुक्तवांस्तु सुरैः सह ॥ ९९ ॥
25 अप्यस्ति गर्भः सुभगे तस्मात्ते मुनिसत्तमात् ।
न चेच्छाम्यफलं तस्य दारकर्म मनीषिणः ॥ १०० ॥
कामं च मम न न्याय्यं प्रष्टुं त्वां कार्यमीदृशम् ।
किं तु कार्यगरीयस्त्वात्ततस्त्वाहमचूचुदम् ॥ १०१ ॥
दुर्वार्यतां विदित्वा च भर्तुस्ते ऽतितपस्विनः ।
30 नैनमन्वागमिष्यामि कदा चित्स शपेत माम् ॥ १०२ ॥
आचक्ष्व भद्रे भर्तुस्त्वं सर्वमेव विचेष्टितम् ।
उद्धरस्व च शल्यं मे घोरं हृदि चिरस्थितम् ॥ १०३ ॥

जरत्कारुस्ततो वाक्यमित्युक्ता प्रत्यभाषत ।
आश्वासयन्ती संतप्तं वासुकिं पन्नगेश्वरम् ॥ १०४ ॥
पृष्टो मयापत्यहेतोः स महात्मा महातपाः ।
अस्तीत्युदरमुद्दिश्य ममेदं गतवांश्च सः ॥ १०५ ॥
5 स्वैरेष्वपि न तस्याहं स्मरामि वितथं वचः ।
उक्तपूर्वं कुतो राजन्सांपराये स वक्ष्यति ॥ १०६ ॥
न संतापस्त्वया कार्यः कार्यं प्रति भुजंगमे ।
उत्पत्स्यति हि ते पुत्रो ज्वलनार्कसमप्रभः ॥ १०७ ॥
इत्युक्त्वा स हि मां भ्रातर्गतो भर्ता तपोधनः ।
10 तस्माद्व्येतु परं दुःखं तवेदं मनसि स्थितम् ॥ १०८ ॥
एतच्छ्रुत्वा स नागेन्द्रो वासुकिः परया मुदा ।
एवमस्त्विति तद्वाक्यं भगिन्याः प्रत्यगृह्णत ॥ १०९ ॥
सान्त्वमानार्थदानैश्च पूजया चानुरूपया ।
सोदर्यां पूजयामास स्वसारं पन्नगोत्तमः ॥ ११० ॥
15 ततः प्रववृधे गर्भो महातेजा महाप्रभः ।
यथा सोमो द्विजश्रेष्ठ शुक्लपक्षोदितो दिवि ॥ १११ ॥
अथ काले तु सा ब्रह्मन्प्रजज्ञे भुजगस्वसा ।
कुमारं देवगर्भाभं पितृमातृभयापहम् ॥ ११२ ॥
ववृधे स तु तत्रैव नागराजनिवेशने ।
20 वेदांश्चाधिजगे साङ्गान्भार्गवाच्च्यवनान्मुनेः ॥ ११३ ॥
चीर्णव्रतो बाल एव बुद्धिसत्त्वगुणान्वितः ।
नाम चास्याभवत्ख्यातं लोकेष्वास्तीक इत्युत ॥ ११४ ॥
अस्तीत्युक्त्वा गतो यस्मात्पिता गर्भस्थमेव तम् ।
वनं तस्मादिदं तस्य नामास्तीकेति विश्रुतम् ॥ ११५ ॥
25 स बाल एव तत्रस्थश्चरन्नमितबुद्धिमान् ।
गृहे पन्नगराजस्य प्रयत्नात्परिरक्षितः ॥ ११६ ॥
भगवानिव देवेशः शूलपाणिर्हिरण्मयः ।
विवर्धमानः सर्वांस्तान्पन्नगानभ्यहर्षयत् ॥ ११७ ॥

———

8. Gândhârî beschenkt Dhṛtarâshṭra mit hundert Söhnen und einer Tochter
(1,115,7,b — 41).

वैशंपायन उवाच।
क्षुच्छ्रमाभिपरिग्लानं द्वैपायनमुपस्थितम्।
तोषयामास गान्धारी व्यासस्तस्यै वरं ददौ॥ १॥
सा वव्रे सदृशं भर्तुः पुत्राणां शतमात्मनः।
5 ततः कालेन सा गर्भं धृतराष्ट्रादथाग्रहीत्॥ २॥
संवत्सरद्वयं तं तु गान्धारी गर्भमाहितम्।
अप्रजा धारयामास ततस्तां दुःखमाविशत्॥ ३॥
श्रुत्वा कुन्तीसुतं जातं बालार्कसमतेजसम्।
उदरस्यात्मनः स्थैर्यमुपलभ्यान्वचिन्तयत्॥ ४॥
10 अज्ञातं धृतराष्ट्रस्य यत्नेन महता ततः।
सोदरं घातयामास गान्धारी दुःखमूर्छिता॥ ५॥
ततो जज्ञे मांसपेशी लोहाष्ठीलेव संहता।
द्विवर्षसंभृता कुक्षौ तामुत्स्रष्टुं प्रचक्रमे॥ ६॥
अथ द्वैपायनो ज्ञात्वा त्वरितः समुपागमत्।
15 तां स मांसमयीं पेशीं ददर्श जपतां वरः॥ ७॥
ततोऽब्रवीत्सौबलेयीं किमिदं ते चिकीर्षितम्।
सा चात्मनो मतं सत्यं शशंस परमर्षये॥ ८॥
ज्येष्ठं कुन्तीसुतं जातं श्रुत्वा रविसमप्रभम्।
दुःखेन परमेणेदमुदरं घातितं मया॥ ९॥
20 शतं च किल पुत्राणां वितीर्णं मे त्वया पुरा।
इयं च मे मांसपेशी जाता पुत्रशताय वै॥ १०॥
व्यास उवाच।
एवमेतत्सौबलेयि नैतज्जात्वन्यथा भवेत्।
वितथं नोक्तपूर्वं मे स्वैरेष्वपि कुतोऽन्यथा॥ ११॥
25 घृतपूर्णं कुण्डशतं क्षिप्रमेव विधीयताम्।
शीताभिरद्भिरष्ठीलामिमां च परिषेचय॥ १२॥
वैशंपायन उवाच।
सा सिच्यमाना त्वष्ठीला बभूव शतधा तदा।
अङ्गुष्ठपर्वमात्राणां गर्भाणां पृथगेव तु॥ १३॥
30 ततस्तांस्तेषु कुण्डेषु गर्भानवदधे तदा।
स्वनुगुप्तेषु देशेषु रक्षां च व्यदधात्ततः॥ १४॥

शशास चैव भगवान्कालेनैतावता पुनः ।
उद्घाटनीयान्येतानि कुण्डानीति स्म सौबलीम् ॥ १५ ॥
इत्युक्त्वा भगवान्व्यासस्तथा प्रतिविधाय च ।
जगाम तपसे धीमान्हिमवन्तं शिलोच्चयम् ॥ १६ ॥
5 जज्ञे क्रमेण चैतेन तेषां दुर्योधनो नृप ।
तदाख्यातं तु भीष्माय विदुराय च धीमते ॥ १७ ॥
यस्मिन्नहनि दुर्धर्षो जज्ञे दुर्योधनस्तदा ।
तस्मिन्नेव महाबाहुर्जज्ञे भीमो ऽपि वीर्यवान् ॥ १८ ॥
स जातमात्र एवाथ धृतराष्ट्रसुतो नृप ।
10 रासभारावसदृशं रुराव च ननाद च ॥ १९ ॥
तं खराः प्रत्यभाषन्त गृध्रगोमायुवायसाः ।
वाताश्च प्रववुश्चापि दिग्दाहश्चाभवत्तदा ॥ २० ॥
ततस्तु भीतवद्राजा धृतराष्ट्रो ऽब्रवीदिदम् ।
समानीय बहून्विप्रान्भीष्मं विदुरमेव च ॥ २१ ॥
15 युधिष्ठिरो राजपुत्रो ज्येष्ठो नः कुलवर्धनः ।
प्राप्तः स्वगुणतो राज्यं न तस्मिन्वाच्यमस्ति नः ॥ २२ ॥
अयं त्वनन्तरस्तस्मादपि राजा भविष्यति ।
एतद्विब्रूत मे तथ्यं यदत्र भविता ध्रुवम् ॥ २३ ॥
वाक्यस्यैतस्य निधने दिक्षु सर्वासु भारत ।
20 क्रव्यादाः प्राणदन्घोराः शिवाश्चाशिवशंसिनः ॥ २४ ॥
लक्षयित्वा निमित्तानि तानि घोराणि सर्वशः ।
ते ऽब्रुवन्ब्राह्मणा राजन्विदुरश्च महामतिः ॥ २५ ॥
यथेमानि निमित्तानि घोराणि मनुजाधिप ।
उत्थितानि सुते जाते ज्येष्ठे ते पुरुषर्षभ ॥ २६ ॥
25 व्यक्तं कुलान्तकरणो भवितैष सुतस्तव ।
तस्य शान्तिः परित्यागे गुप्तावपनयो महान् ॥ २७ ॥
शतमेकोनमप्यस्तु पुत्राणां ते महीपते ।
त्यजैनमेकं शान्तिं चेत्कुलस्येच्छसि भारत ॥ २८ ॥
त्यजेदेकं कुलस्यार्थे ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत् ।
30 ग्रामं जनपदस्यार्थे आत्मार्थे पृथिवीं त्यजेत् ॥ २९ ॥
स तथा विदुरेणोक्तस्तैश्च सर्वैर्द्विजोत्तमैः ।
न चकार तथा राजा पुत्रस्नेहसमन्वितः ॥ ३० ॥

ततः पुत्रशतं पूर्णं धृतराष्ट्रस्य पार्थिव ।
माममात्रेण संजज्ञे कन्या चैका शताधिका ॥ ३१ ॥

---

9. Die Geschichte des Mandapâla (1,229,5,*b*—234,4).

वैशंपायन उवाच ।
आसीन्महर्षिः श्रुतवान्मन्दपाल इति श्रुतः ।
5 स मार्गमाश्रितो राजन्नृषीणामूर्ध्वरेतसाम् ॥ १ ॥
स गत्वा तपसः पारं देहमुत्सृज्य भारत ।
जगाम पितृलोकाय न लेभे तत्र तत्फलम् ॥ २ ॥
स लोकानफलान्दृष्ट्वा तपसा निर्जितानपि ।
पप्रच्छ धर्मराजस्य समीपस्थान्दिवौकसः ॥ ३ ॥
10 किमर्थमावृता लोका ममैते तपसार्जिताः ।
किं मया न कृतं तत्र यस्यैतत्कर्मणः फलम् ॥ ४ ॥
तत्राहं तत्करिष्यामि यदर्थमिदमावृतम् ।
फलमेतस्य तपसः कथयध्वं दिवौकसः ॥ ५ ॥
देवा ऊचुः ।
15 ऋणिनो मानवा ब्रह्मञ्जायन्ते येन तच्छृणु ।
क्रियाभिर्ब्रह्मचर्येण प्रजया च न संशयः ॥ ६ ॥
तदपाक्रियते सर्वं यज्ञेन तपसा सुतैः ।
तपस्वी यज्ञकृच्चासि न तु ते विद्यते प्रजा ॥ ७ ॥
त इमे प्रसवस्यार्थे तव लोकाः समावृताः ।
20 प्रजायस्व ततो लोकानुपभोक्ष्यसि पुष्कलान् ॥ ८ ॥
पुन्नाम्नो नरकात्पुत्रस्त्रायते पितरं श्रुतिः ।
तस्मादपत्यसंताने यतस्व ब्रह्मवित्तम ॥ ९ ॥
वैशंपायन उवाच ।
तच्छ्रुत्वा मन्दपालस्तु वचस्तेषां दिवौकसाम् ।
25 क्व नु शीघ्रमपत्यं स्याद्बहुलं चेत्यचिन्तयत् ॥ १० ॥
शार्ङ्गिकां शार्ङ्गको भूत्वा जरितां समुपेयिवान् ।
तस्यां पुत्रानजनयच्चतुरो ब्रह्मवादिनः ॥ ११ ॥
तानपास्य स तत्रैव जगाम लपितां प्रति ।
बालान्सुतानण्डगतान्सह मात्रा मुनिर्वने ॥ १२ ॥

तस्मिन्गते महाभागे लपितां प्रति भारत ।
अपत्यस्नेहसंविग्ना जरिता बह्वचिन्तयत् ॥ १३ ॥
न जहौ पुत्रशोकार्ता जरिता खाण्डवे सुतान् ।
बभार चैनान्संजातान्स्ववृत्त्या स्नेहविक्लवा ॥ १४ ॥
5 ततोऽग्निं खाण्डवं दग्धुमायान्तं दृष्टवानृषिः ।
मन्दपालश्चरंस्तस्मिन्वने लपितया सह ॥ १५ ॥
तं संकल्पं विदित्वास्य ज्ञात्वा पुत्रांश्च बालकान् ।
सोऽग्निं तुष्टाव विप्रर्षिर्ब्राह्मणो जातवेदसम् ॥ १६ ॥
त्वमग्ने सर्वलोकानां मुखं त्वमसि हव्यवाट् ।
10 त्वमन्तः सर्वभूतानां गूढश्चरसि पावक ॥ १७ ॥
त्वामेकमाहुः कवयस्त्वामाहुस्त्रिविधं पुनः ।
त्वामष्टधा कल्पयित्वा यज्ञवाहमकल्पयन् ॥ १८ ॥
त्वया विश्वमिदं सृष्टं वदन्ति परमर्षयः ।
त्वदृते हि जगत्कृत्स्नं सद्यो नश्येद्धुताशन ॥ १९ ॥
15 तुभ्यं कृत्वा नमो विप्राः स्वकर्मविजितां गतिम् ।
गच्छन्ति सह पत्नीभिः सुतैरपि च शाश्वतीम् ॥ २० ॥
त्वामग्ने जलदानाहुः खे विषक्तान्सविद्युतः ।
दहन्ति सर्वभूतानि त्वत्तो निष्क्रम्य हेतयः ॥ २१ ॥
जातवेदस्त्वयैवेदं विश्वं सृष्टं महाद्युते ।
20 तवैव कर्मविहितं भूतं सर्वं चराचरम् ॥ २२ ॥
त्वयापो विहिताः पूर्वं त्वयि सर्वमिदं जगत् ।
त्वयि हव्यं च कव्यं च यथावत्संप्रतिष्ठितम् ॥ २३ ॥
त्वमेव दहनो देव त्वं धाता त्वं बृहस्पतिः ।
त्वमश्विनौ यमौ मित्रः सोमस्त्वमसि चानिलः ॥ २४ ॥
25 एवं स्तुतस्तदा तेन मन्दपालेन पावकः ।
तुतोष तस्य नृपते मुनेरमिततेजसः ॥ २५ ॥
उवाच चैनं प्रीतात्मा किमिष्टं करवाणि ते ।
तमब्रवीन्मन्दपालः प्राञ्जलिर्हव्यवाहनम् ॥ २६ ॥
प्रदहन्खाण्डवं दावं मम पुत्रान्विसर्जय ।
30 .... ॥ २७ ॥
तथेति तत्प्रतिश्रुत्य भगवान्हव्यवाहनः ।
खाण्डवे तेन कालेन प्रजज्वाल दिधक्षया ॥ २८ ॥

ततः प्रज्वलिते वह्नौ शार्ङ्गकास्ते सुदुःखिताः ।
व्यथिताः परमोद्विग्ना नाधिजग्मुः परायणम् ॥ २९ ॥
निशम्य पुत्रकान्बालान्माता तेषां तपस्विनी ।
जरिता शोकदुःखार्ता विललापाकुलेन्द्रिया ॥ ३० ॥
5 अयमग्निर्दहन्कक्षमित आयाति भीषणः ।
जगत्संदीपयन्भीमो मम दुःखविवर्धनः ॥ ३१ ॥
इमे च मां कर्षयन्ति शिशवो मन्दचेतसः ।
अबर्हाश्चरणैर्हीनाः पूर्वेषां नः परायणाः ॥ ३२ ॥
त्रासयंश्चायमायाति लेलिहानो महीरुहान् ।
10 अजातपक्षाश्च सुता न शक्ताः सरणे मम ॥ ३३ ॥
आदाय च न शक्नोमि पुत्रान्सरितुमन्यतः ।
न च त्यक्तुमहं शक्ता हृदयं दूयतीव मे ॥ ३४ ॥
कं नु जह्यामहं पुत्रं कमादाय व्रजाम्यहम् ।
किं नु मे स्यात्कृतं कृत्वा मन्यध्वं पुत्रकाः कथम् ॥ ३५ ॥
15 चिन्तयाना विमोक्षं वो नाधिगच्छामि किं चन ।
छादयिष्यामि वो गात्रैः करिष्ये मरणं सह ॥ ३६ ॥
जरितारौ कुलं ह्येतज्ज्येष्ठत्वेन प्रतिष्ठितम् ।
सारिसृक्वः प्रजायेत पितॄणां कुलवर्धनः ॥ ३७ ॥
स्तम्बमित्रस्तपः कुर्याद्द्रोणो ब्रह्मविदां वरः ।
20 इत्येवमुक्त्वा प्रययौ पिता वो निर्घृणः पुरा ॥ ३८ ॥
कमुपादाय शक्येयं तर्तुं कष्टापदुत्तमा ।
किं नु कृत्वा कृतं कार्यं भवेदिति च विह्वला ॥ ३९ ॥
एवं ब्रुवाणां शार्ङ्गास्ते प्रत्यूचुरथ मातरम् ।
स्नेहमुत्सृज्य मातस्त्वं पत यत्र न हव्यवाट् ॥ ४० ॥
25 अस्मास्विह विनष्टेषु भवितारः सुतास्तव ।
त्वयि मातर्विनष्टायां न नः स्यात्कुलसंततिः ॥ ४१ ॥
अन्ववेक्ष्यैतदुभयं क्षेमं स्याद्यत्कुलस्य नः ।
तद्वै कर्तुं परः कालो मातरेष भवेत्तव ॥ ४२ ॥
मा त्वं सर्वविनाशाय स्नेहं कार्षीः सुतेषु नः ।
30 नहीदं कर्म मोघं स्याल्लोककामस्य नः पितुः ॥ ४३ ॥

जरितोवाच ।

इदमाखोर्बिलं भूमौ वृक्षस्यास्य समीपतः ।
तदाविशध्वं त्वरिता वह्नेरत्र न वो भयम् ॥ ४४ ॥

ततो ऽहं पांसुना छिद्रमपिधास्यामि पुत्रकाः ।
एवं प्रतिकृतं मन्ये ज्वलतः कृष्णवर्त्मनः ॥ ४५ ॥
तत एष्याम्यतीते ऽग्नौ विहर्तुं पांसुसंचयम् ।
रोचतामेष वो वादो मोक्षार्थं च हुताशनात् ॥ ४६ ॥
5 शार्ङ्गका ऊचुः ।
अबर्हान्मांसभूतान्नः क्रव्यादाखुर्विनाशयेत् ।
पश्यमाना भयमिदं प्रवेष्टुं नात्र शक्नुमः ॥ ४७ ॥
कथमग्निर्न नो दहेत्कथमाखुर्न भक्षयेत् ।
कथं न स्यात्पिता मोघः कथं माता ध्रियेत नः ॥ ४८ ॥
10 बिल आखोर्विनाशः स्यादग्नेराकाशचारिणाम् ।
अन्ववेक्ष्यैतदुभयं श्रेयान्दाहो न भक्षणम् ॥ ४९ ॥
गर्हितं मरणं नः स्यादाखुना भक्षिते बिले ।
शिष्टादिष्टः परित्यागः शरीरस्य हुताशने ॥ ५० ॥
जरितोवाच ।
15 अस्माद्बिलान्निष्पतितमाखुं श्येनो जहार तम् ।
क्षुद्रं पद्भ्यां गृहीत्वा च यातो नात्र भयं हि वः ॥ ५१ ॥
शार्ङ्गका ऊचुः ।
न हृतं तं वयं विद्मः श्येनेनाखुं कथं चन ।
अन्ये ऽपि भवितारो ऽत्र तेभ्यो ऽपि भयमेव नः ॥ ५२ ॥
20 संशयो ऽग्निरिहागच्छेद्दृष्टं वायोर्निवर्तनम् ।
मृत्युर्नो बिलवासिभ्यो बिले स्यान्नात्र संशयः ॥ ५३ ॥
निःसंशयात्संशयितो मृत्युर्मातर्विशिष्यते ।
चर खे त्वं यथाकामं पुत्रानाप्स्यसि शोभनान् ॥ ५४ ॥
जरितोवाच ।
25 अहं वै श्येनमायान्तमद्राक्षं बिलमन्तिकात् ।
संचरन्तं समादाय जहाराखुं बिलाद्बली ॥ ५५ ॥
तं पतन्तमहं श्येनं त्वरिता पृष्ठतो ऽन्वगाम् ।
आशिषो ऽस्य प्रयुञ्जाना हरतो मूषिकं बिलात् ॥ ५६ ॥
यो नो द्वेष्टारमादाय श्येनराज प्रधावसि ।
30 भव त्वं दिवमास्थाय निरमित्रो हिरण्मयः ॥ ५७ ॥
यदासौ भक्षितस्तेन क्षुधितेन पतत्रिणा ।
तदाहं तमनुज्ञाप्य प्रत्युपायां गृहान्प्रति ॥ ५८ ॥

प्रविशध्वं बिलं पुत्रा विस्रब्धा नास्ति वो भयम्।
श्येनेन मम पश्यन्त्या हृत आखुर्न संशयः ॥ ५९ ॥
शार्ङ्गका ऊचुः।
न विद्महे हृतं मातः श्येनेनाखुं कथं चन।
5 अविज्ञाय न शक्यामः प्रवेष्टुं बिलमम्ब वै ॥ ६० ॥
जरितोवाच।
अहं हि तं प्रजानामि हृतं श्येनेन मूषिकम्।
अत एव भयं नास्ति क्रियतां वचनं मम ॥ ६१ ॥
शार्ङ्गका ऊचुः।
10 न त्वं मिथ्योपचारेण मोक्षयेथा भयाद्धि नः।
समाकुलेषु ज्ञानेषु न बुद्धिकृतमेव तत् ॥ ६२ ॥
न चोपकृतमस्माभिर्न चास्मान्वेत्थ ये वयम्।
पीड्यमाना बिभर्ष्यस्मान्का सती के वयं तव ॥ ६३ ॥
तरुणी दर्शनीयासि समर्था भर्तुरेषणे।
15 अनुगच्छ पतिं मातः पुत्रानाप्स्यसि शोभनान् ॥ ६४ ॥
वयमप्यग्निमाविश्य लोकानाप्स्यामहे शुभान्।
अथास्मान्न दहेदग्निरायास्त्वं पुनरेव नः ॥ ६५ ॥
वैशंपायन उवाच।
एवमुक्ता ततः शार्ङ्गी पुत्रानुत्सृज्य खाण्डवे।
20 जगाम त्वरिता देशं क्षेममग्नेरनामयम् ॥ ६६ ॥
ततस्तीक्ष्णार्चिरभ्यागाज्ज्वरितो हव्यवाहनः।
यत्र शार्ङ्गा बभूवुस्ते मन्दपालस्य पुत्रकाः ॥ ६७ ॥
ते शार्ङ्गा ज्वलनं दृष्ट्वा ज्वलन्तं स्वेन तेजसा।
जरितारिस्ततो वाक्यं श्रावयामास पावकम् ॥ ६८ ॥
25 पुरतः कृच्छ्रकालस्य धीमाञ्जागर्ति पूरुषः।
स कृच्छ्रकालं संप्राप्य व्यथते नैव कर्हि चित् ॥ ६९ ॥
यस्तु कृच्छ्रमनुप्राप्तं विचेता नावबुध्यते।
स कृच्छ्रकाले व्यथितो न प्रजानाति किं चन ॥ ७० ॥
सारिसृक्क उवाच।
30 धीरस्त्वमसि मेधावी प्राणकृच्छ्रमिदं च नः।
प्राज्ञः शूरो बहूनां हि भवत्येको न संशयः ॥ ७१ ॥

स्तम्बमित्र उवाच।

ज्येष्ठस्त्राता भवति वै ज्येष्ठो मुञ्चति कृच्छ्रतः।
ज्येष्ठश्चेन्न प्रजानाति कनीयान्किं करिष्यति॥ ७२॥

द्रोण उवाच।

5 हिरण्यरेतास्त्वरितो ज्वलन्नायाति नः क्षयम्।
सप्तजिह्वाननः क्रूरो लेलिहानो विसर्पति॥ ७३॥

वैशंपायन उवाच।

एवमुक्तो भ्रातृभिस्तु जरितारिर्विभावसुम्।
तुष्टाव प्राञ्जलिर्भूत्वा यथावच्छृणु पार्थिव॥ ७४॥

10 आत्मासि वायोर्ज्वलन शरीरमसि वीरुधाम्।
योनिरापश्च ते शुक्र योनिस्त्वमसि चाम्भसः॥ ७५॥
ऊर्ध्वं चाधश्च सर्पन्ति पृष्ठतः पार्श्वतस्तथा।
अर्चिषस्ते महावीर्य रश्मयः सवितुर्यथा॥ ७६॥

सारिसृक्व उवाच।

15 माता प्रनष्टा पितरं न विद्मः पक्षा जाता नैव नो धूमकेतो।
न नस्त्राता विद्यते वै त्वदन्यस्तस्मादस्मांस्त्राहि बालांस्त्वमग्ने॥ ७७॥
यदग्ने ते शिवं रूपं ये च ते सप्त हेतयः।
तेन नः परिपाहि त्वमार्तान्नः शरणैषिणः॥ ७८॥
त्वमेवैकस्तपसे जातवेदो नान्यस्तप्ता विद्यते गोषु देव।
20 ऋषीनस्मान्बालकान्पालयस्व परेणास्मान्प्रेहि वै हव्यवाह॥ ७९॥

स्तम्बमित्र उवाच।

सर्वमग्ने त्वमेवैकस्त्वयि सर्वमिदं जगत्।
त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं बिभर्षि च॥ ८०॥
त्वमग्निर्हव्यवाहस्त्वं त्वमेव परमं हविः।
25 मनीषिणस्त्वां यजन्ते बहुधा चैकधापि च॥ ८१॥
सृष्ट्वा लोकांस्त्रीनिमान्हव्यवाह काले प्राप्ते पचसि पुनः समिद्धः।
त्वं सर्वस्य भुवनस्य प्रसूतिस्त्वमेवाग्ने भवसि पुनः प्रतिष्ठा॥ ८२॥

द्रोण उवाच।

त्वमन्नं प्राणिभिर्भुक्तमन्तर्भूतो जगत्पते।
30 नित्यं प्रवृद्धः पचसि त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्॥ ८३॥
सूर्यो भूत्वा रश्मिभिर्जातवेदो भूमेरम्भो भूमिजातान्रसांश्च।
विश्वानादाय पुनरुत्सृज्य काले सृष्ट्वा वृष्ट्या भावयसीह शुक्र॥ ८४॥

त्वत्त एताः पुनः शुक्र वीरुधो हरितच्छदाः ।
जायन्ते पुष्करिण्यश्च समुद्रश्च महोदधिः ॥ ८५ ॥
इदं वै सद्म तिग्मांशो वरुणस्य परायणम् ।
शिवस्त्राता भवास्माकं मास्मानद्य विनाशय ॥ ८६ ॥
5 पिङ्गाक्ष लोहितग्रीव कृष्णवर्त्मन्हुताशन ।
परेण प्रेहि मुञ्चास्मान्सागरस्य गृहानिव ॥ ८७ ॥
वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्तो जातवेदा द्रोणेन ब्रह्मवादिना ।
द्रोणमाह प्रतीतात्मा मन्दपालप्रतिज्ञया ॥ ८८ ॥
10 ऋषिर्द्रोणस्त्वमसि वै ब्रह्मैतद्व्याहृतं त्वया ।
ईप्सितं ते करिष्यामि न च ते विद्यते भयम् ॥ ८९ ॥
मन्दपालेन वै यूयं मम पूर्वं निवेदिताः ।
वर्जयेः पुत्रकान्मह्यं दहन्दावमिति स्म ह ॥ ९० ॥
तस्य तद्वचनं द्रोण त्वया यच्चेह भाषितम् ।
15 उभयं मे गरीयस्तु ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ ९१ ॥
द्रोण उवाच ।
इमे मार्जारकाः शुक्र नित्यमुद्वेजयन्ति नः ।
एतान्कुरुष्व दंष्ट्राग्रे हुताशन सबान्धवान् ॥ ९२ ॥
वैशंपायन उवाच ।
20 तथा तत्कृतवानग्निरभ्यनुज्ञाय शार्ङ्गकान् ।
ददाह खाण्डवं दावं समिद्धो जनमेजय ॥ ९३ ॥
मन्दपालोऽपि कौरव्य चिन्तयामास पुत्रकान् ।
उक्त्वापि च स तिग्मांशुं नैव शर्माधिगच्छति ॥ ९४ ॥
स तप्यमानः पुत्रार्थे लपितामिदमब्रवीत् ।
25 कथं न्वशक्ताः प्लवने लपिते मम पुत्रकाः ॥ ९५ ॥
वर्धमाने हुतवहे वाते चाशु प्रवायति ।
असमर्था विमोक्षाय भविष्यन्ति ममात्मजाः ॥ ९६ ॥
कथं न्वशक्ता त्राणाय माता तेषां तपस्विनी ।
भविष्यति हि शोकार्ता पुत्रत्राणमपश्यती ॥ ९७ ॥
30 कथमुड्डीयनेऽशक्तान्पतने च ममात्मजान् ।
संतप्यमाना बहुधा वाशमाना प्रधावति ॥ ९८ ॥
जरितारिः कथं पुत्रः सारिसृक्वः कथं च मे ।
स्तम्बमित्रः कथं द्रोणः कथं सा च तपस्विनी ॥ ९९ ॥

लालप्यमानं तमृषिं मन्दपालं तथा वने ।
लपिता प्रत्युवाचेदं सासूयमिव भारत ॥ १०० ॥
न ते पुत्रेष्ववेक्षास्ति यानृषीनुक्तवानसि ।
तेजस्विनो वीर्यवतो न तेषां ज्वलनाद्भयम् ॥ १०१ ॥
5 त्वयाग्नौ ते परीत्ताश्च स्वयं हि मम संनिधौ ।
प्रतिश्रुतं तथा चेति ज्वलनेन महात्मना ॥ १०२ ॥
लोकपालो न तां वाचमुक्त्वा मिथ्या करिष्यति ।
समर्थं बन्धुकृत्येन तेन ते स्वस्थमानसम् ॥ १०३ ॥
तामेव तु ममामित्रां चिन्तयन्परितप्यसे ।
10 ध्रुवं मयि न ते स्नेहो यथा तस्यां पुराभवत् ॥ १०४ ॥
नहि पत्तवता न्याय्यं निःस्नेहेन सुहृज्जने ।
पीड्यमान उपद्रष्टुं शक्तेनात्मा कथं चन ॥ १०५ ॥
गच्छ त्वं जरितामेव यदर्थं परितप्यसे ।
चरिष्याम्यहमप्येका यथा कुपुरुषाश्रिता ॥ १०६ ॥
15 मन्दपाल उवाच ।
नाहमेवं चरे लोके यथा त्वमभिमन्यसे ।
अपत्यहेतोर्विचरे तच्च कृच्छ्रगतं मम ॥ १०७ ॥
भूतं हित्वा च भाव्यर्थे यो ऽवलम्बेत मन्दधीः ।
अवमन्येत तं लोको यथेच्छसि तथा कुरु ॥ १०८ ॥
20 एष हि प्रज्वलन्नग्निर्लेलिहानो महीरुहान् ।
आविग्ने हृदि संतापं जनयत्यशिवं मम ॥ १०९ ॥
वैशंपायन उवाच ।
तस्माद्देशादतिक्रान्ते ज्वलने जरिता पुनः ।
जगाम पुत्रकानेव त्वरिता पुत्रगृध्यिनी ॥ ११० ॥
25 सा तान्कुशलिनः सर्वान्निर्मुक्ताञ्जातवेदसः ।
रोरूयमाणान्ददृशे वने पुत्रानिरामयान् ॥ १११ ॥
अश्रूणि मुमुचे तेषां दर्शनात्सा पुनः पुनः ।
एकैकश्येन तान्सर्वान्क्रोशमानान्वपद्यत ॥ ११२ ॥
ततो ऽभ्यगच्छत्सहसा मन्दपालो ऽपि भारत ।
30 अथ ते सर्व एवैनं नाभ्यनन्दंस्तदा सुताः ॥ ११३ ॥
लालप्यमानमेकैकं जरितां च पुनः पुनः ।
न चैवोचुस्तदा किंचित्तमृषिं साध्वसाधु वा ॥ ११४ ॥

मन्दपाल उवाच।

ज्येष्ठः सुतस्ते कतमः कतमस्तस्य चानुजः।
मध्यमः कतमः पुत्रः कनीयान्कतमश्च ते ॥ ११५ ॥
एवं ब्रुवन्तं दुःखार्तं किं मां न प्रतिभाषसे।
5 कृतवानपि हि त्यागं नैव शान्तिमितो लभे ॥ ११६ ॥

जरितोवाच।

किं नु ज्येष्ठेन ते कार्यं किमनन्तरजेन ते।
किं वा मध्यमजातेन किं कनिष्ठेन वा पुनः ॥ ११७ ॥
यां त्वं मां सर्वतो हीनामुत्सृज्यासि गतः पुरा।
10 तामेव लपितां गच्छ तरुणीं चारुहासिनीम् ॥ ११८ ॥

मन्दपाल उवाच।

सापत्नकमृते लोके नान्यदर्थविनाशनम्।
वैराग्निदीपनं चैव भृशमुद्वेगकारि च ॥ ११९ ॥
सुवृत्ता चापि कल्याणी सर्वलोकपरिश्रुता।
15 अरुन्धती महात्मानं वसिष्ठं पर्यशङ्कत ॥ १२० ॥
विशुद्धभावमत्यन्तं सदा प्रियहिते रतम्।
सप्तर्षिमध्यगं वीरमवमेने च तं मुनिम् ॥ १२१ ॥
अपध्यानेन सा तेन धूमारुणसमप्रभा।
लक्ष्यालक्ष्या नातिरूपा निमित्तमिव दृश्यते ॥ १२२ ॥
20 अपत्यहेतोः संप्राप्तं तथा त्वमपि मामिह।
इष्टमेव पतिं मत्वा सा यथैवाद्य वर्तसे ॥ १२३ ॥
नैव भार्येति विश्वासः कार्यः पुंसा कथं चन।
नहि कार्यमनुध्याति नारी पुत्रवती सती ॥ १२४ ॥

वैशंपायन उवाच।

25 ततस्ते सर्व एवैनं पुत्राः सम्यगुपासते।
स च तानात्मजान्सर्वानाश्वासयितुमुद्यतः ॥ १२५ ॥

मन्दपाल उवाच।

युष्माकमपवर्गार्थं विज्ञप्तो ज्वलनो मया।
अग्निना च तथेत्येवं प्रतिज्ञातं महात्मना ॥ १२६ ॥
30 अग्नेर्वचनमाज्ञाय मातुर्धर्मज्ञतां च वः।
भवतां च परं वीर्यं पूर्वं नाहमिहागतः ॥ १२७ ॥
न संतापो हि वः कार्यः पुत्रका हृदि मां प्रति।
ऋषीन्वेद हुताशो ऽपि ब्रह्म तद्विदितं च वः ॥ १२८ ॥

वैशंपायन उवाच ।
एवमाश्वास्य तान्पुत्रान्भार्यामादाय च द्विजः ।
मन्दपालस्ततो देशादन्यं देशं जगाम ह ॥ १२६ ॥

---

10. Schilderung der Regenzeit und des Herbstes (3,182,1—18).

वैशंपायन उवाच ।
5 निदाघान्तकरः कालः सर्वभूतसुखावहः ।
तत्रैव वसतां तेषां प्रावृट्समभिपद्यत ॥ १ ॥
छादयन्तो महाघोषाः खं दिशश्च बलाहकाः ।
प्रववर्षुर्दिवारात्रमसिताः सततं तदा ॥ २ ॥
तपात्ययनिकेताश्च शतशोऽथ सहस्रशः ।
10 अपेतार्कप्रभाजालाः सविद्युद्विमलप्रभाः ॥ ३ ॥
विरूढशष्पा धरणी मत्तदंशसरीसृपा ।
बभूव पयसा सिक्ता शान्ता सर्वमनोरमा ॥ ४ ॥
न स्म प्रज्ञायते किं चिदम्भसा समवस्तृते ।
समं वा विषमं वापि नद्यो वा स्थावराणि वा ॥ ५ ॥
15 क्षुब्धतोया महावेगाः श्वसमाना इवाशुगाः ।
सिन्धवः शोभयां चक्रुः काननानि तपात्यये ॥ ६ ॥
नदतां काननान्तेषु श्रूयन्ते विविधाः स्वनाः ।
वृष्टिभिश्छाद्यमानानां वराहमृगपक्षिणाम् ॥ ७ ॥
स्तोककाः शिखिनश्चैव पुंस्कोकिलगणैः सह ।
20 मत्ताः परिपतन्ति स्म दर्दुराश्चैव दर्पिताः ॥ ८ ॥
तथा बहुविधाकारा प्रावृण्मेघानुनादिता ।
अभ्यतीता शिवा तेषां चरतां मरुधन्वसु ॥ ९ ॥
क्रौञ्चहंससमाकीर्णा शरत्प्रमुदिताभवत् ।
रूढकक्षवनप्रस्था प्रसन्नजलनिम्नगा ॥ १० ॥
25 विमलाकाशनक्षत्रा शरत्तेषां शिवाभवत् ।
मृगद्विजसमाकीर्णा पाण्डवानां महात्मनाम् ॥ ११ ॥
दृश्यन्ते शान्तरजसः क्षपा जलदशीतलाः ।
ग्रहनक्षत्रसंघैश्च सोमेन च विराजिताः ॥ १२ ॥
कुमुदैः पुण्डरीकैश्च शीतवारिधराः शिवाः ।
30 नदीः पुष्करिणीश्चैव ददृशुः समलंकृताः ॥ १३ ॥

आकाशनीकाशतटां नीरवानीरसंकुलाम् ।
बभूव चरतां हर्षः पुण्यतीर्थां सरस्वतीम् ॥ १४ ॥
ते वै मुमुदिरे वीराः प्रसन्नसलिलां शिवाम् ।
पश्यन्तो दृढधन्वानः परिपूर्णां सरस्वतीम् ॥ १५ ॥
5 तेषां पुण्यतमा रात्रिः पर्वसंधौ स्म शारदी ।
तत्रैव वसतामासीत्कार्त्तिकी जनमेजय ॥ १६ ॥
पुण्यकृद्भिर्महासत्त्वैस्तापसैः सह पाण्डवाः ।
तत्सर्वं भरतश्रेष्ठाः समूहुर्योगमुत्तमम् ॥ १७ ॥
तमिस्राभ्युदये तस्मिन्धौम्येन सह पाण्डवाः ।
10 सूतैः पौरोगवैश्चैव काम्यकं प्रययुर्वनम् ॥ १८ ॥

VI. Râmâjaṇa.

1. Schilderung des Winters (ed. Bomb. 3,16,1—26.

वसतस्तस्य तु सुखं राघवस्य महात्मनः ।
शरद्व्यपाये हेमन्त ऋतुरिष्टः प्रवर्तत ॥ १ ॥
स कदा चित्प्रभातायां शर्वर्यां रघुनन्दनः ।
प्रययावभिषेकार्थं रम्यां गोदावरीं नदीम् ॥ २ ॥
15 प्रह्वः कलशहस्तस्तु सीतया सह वीर्यवान् ।
पृष्ठतोऽनुव्रजन्भ्राता सौमित्रिरिदमब्रवीत् ॥ ३ ॥
अयं स कालः संप्राप्तः प्रियो यस्ते प्रियंवद ।
अलंकृत इवाभाति येन संवत्सरः शुभः ॥ ४ ॥
नीहारपरुषो वायुः पृथिवी सस्यमालिनी ।
20 जलान्यनुपभोग्यानि सुभगो हव्यवाहनः ॥ ५ ॥
नवाग्रयणपूजाभिरभ्यर्च्य पितृदेवताः ।
कृताग्रयणकाः काले सन्तो विगतकल्मषाः ॥ ६ ॥
प्राज्यकामा जनपदाः संपन्नतरगोरसाः ।
विचरन्ति महीपाला यात्रार्थं विजिगीषवः ॥ ७ ॥
25 सेवमाने दृढं सूर्ये दिशमन्तकसेविताम् ।
विहीनतिलकेव स्त्री नोत्तरा दिक्प्रकाशते ॥ ८ ॥

प्रकृत्या हिमकोशाढ्यो दूरसूर्यश्च सांप्रतम् ।
यथार्थनामा सुव्यक्तं हिमवान्हिमवान्गिरिः ॥ ९ ॥
अत्यन्तसुखसंचारा मध्याह्ने स्पर्शतः सुखाः ।
दिवसाः सुभगादित्याश्छायासलिलदुर्भगाः ॥ १० ॥
5 मृदुसूर्याः सुनीहाराः पटुशीताः समाहिताः ।
शून्यारण्या हिमध्वस्ता दिवसा भान्ति सांप्रतम् ॥ ११ ॥
निवृत्ताकाशशयनाः पुष्यनीता हिमारुणाः ।
शीतवृद्धतरायामास्त्रियामा यान्ति सांप्रतम् ॥ १२ ॥
रविसंक्रान्तसौभाग्यस्तुषारारुणमण्डलः ।
10 निश्वासान्ध इवादर्शश्चन्द्रमा न प्रकाशते ॥ १३ ॥
ज्योत्स्ना तुषारमलिना पौर्णमास्यां न राजते ।
सीतेव चातपश्यामा लक्ष्यते न च शोभते ॥ १४ ॥
प्रकृत्या शीतलस्पर्शो हिमविद्धश्च सांप्रतम् ।
प्रवाति पश्चिमो वायुः काले द्विगुणशीतलः ॥ १५ ॥
15 बाष्पच्छन्नान्यरण्यानि यवगोधूमवन्ति च ।
शोभन्ते ऽभ्युदिते सूर्ये नदद्भिः क्रौञ्चसारसैः ॥ १६ ॥
खर्जूरपुष्पाकृतिभिः शिरोभिः पूर्णतण्डुलैः ।
शोभन्ते किं चिदालम्बाः शालयः कनकप्रभाः ॥ १७ ॥
मयूखैरुपसर्पद्भिर्हिमनीहारसंवृतैः ।
20 दूरमप्युदितः सूर्यः शशाङ्क इव लक्ष्यते ॥ १८ ॥
अग्राह्यवीर्यः पूर्वाह्णे मध्याह्ने स्पर्शतः सुखः ।
संसक्तः किं चिदापाण्डुरातपः शोभते क्षितौ ॥ १९ ॥
अवश्यायनिपातेन किंचित्प्रक्लिन्नशाद्वला ।
वनानां शोभते भूमिर्निविष्टतरुणातपा ॥ २० ॥
25 स्पृशन्सुविपुलं शीतमुदकं द्विरदः सुखम् ।
अत्यन्ततृषितो वन्यः प्रतिसंहरते करम् ॥ २१ ॥
एते हि समुपासीना विहगा जलचारिणः ।
नावगाहन्ति सलिलमप्रगल्भा इवाहवम् ॥ २२ ॥
अवश्यायतमोनद्धा नीहारतमसा वृताः ।
30 प्रसुप्ता इव लक्ष्यन्ते विपुष्पा वनराजयः ॥ २३ ॥
बाष्पसंछन्नसलिला रुतविज्ञेयसारसाः ।
हिमार्द्रवालुकास्तीरैः सरितो भान्ति सांप्रतम् ॥ २४ ॥

तुषारपतनाच्चैव मृदुत्वाद्भास्करस्य च ।
शैत्यादगाग्रस्थमपि प्रायेण रसवज्जलम् ॥ २५ ॥
जराजर्जरितैः पत्त्रैः शीर्णकेसरकर्णिकैः ।
नालशेषा हिमध्वस्ता न भान्ति कमलाकराः ॥ २६ ॥

---

2. Indra und Ahaljâ werden von Gautama verflucht (ed. Bomb. 1,48,15—49,10).

5 गौतमस्य नरश्रेष्ठ पूर्वमासीन्महात्मनः ।
आश्रमो दिव्यसंकाशः सुरैरपि सुपूजितः ॥ १ ॥
स चात्र तप आतिष्ठदहल्यासहितः पुरा ।
वर्षपूगान्यनेकानि राजपुत्र महायशः ॥ २ ॥
तस्यान्तरं विदित्वा च सहस्राक्षः शचीपतिः ।
10 मुनिवेषधरो भूत्वा अहल्यामिदमब्रवीत् ॥ ३ ॥
ऋतुकालं प्रतीक्षन्ते नार्थिनः सुसमाहिते ।
संगमं त्वहमिच्छामि त्वया सह सुमध्यमे ॥ ४ ॥
मुनिवेषं सहस्राक्षं विज्ञाय रघुनन्दन ।
मतिं चकार दुर्मेधा देवराजकुतूहलात् ॥ ५ ॥
15 अथाब्रवीत्सुरश्रेष्ठं कृतार्थेनान्तरात्मना ।
कृतार्थास्मि सुरश्रेष्ठ गच्छ शीघ्रमितः प्रभो ॥ ६ ॥
आत्मानं मां च देवेश सर्वथा रक्ष गौतमात् ।
इन्द्रस्तु प्रहसन्वाक्यमहल्यामिदमब्रवीत् ॥ ७ ॥
सुश्रोणि परितुष्टो ऽस्मि गमिष्यामि यथागतम् ।
20 एवं संगम्य तु तदा निश्चक्रामोटजात्ततः ॥ ८ ॥
स संभ्रमात्त्वरन्राम शङ्कितो गौतमं प्रति ।
गौतमं संददर्शाथ प्रविशन्तं महामुनिम् ॥ ९ ॥
देवदानवदुर्धर्षं तपोबलसमन्वितम् ।
तीर्थोदकपरिक्लिन्नं दीप्यमानमिवानलम् ॥ १० ॥
25 गृहीतसमिधं तत्र सकुशं मुनिपुंगवम् ।
दृष्ट्वा सुरपतिस्त्रस्तो विषण्णवदनो ऽभवत् ॥ ११ ॥
अथ दृष्ट्वा सहस्राक्षं मुनिवेषधरं मुनिः ।
दुर्वृत्तं वृत्तसंपन्नो रोषाद्वचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥
मम रूपं समास्थाय कृतवानसि दुर्मते ।
30 अकर्तव्यमिदं यस्माद्विफलस्त्वं भविष्यसि ॥ १३ ॥

गौतमेनैवमुक्तस्य सरोषेण महात्मना ।
पेततुर्वृषणौ भूमौ सहस्राक्षस्य तत्क्षणात् ॥ १४ ॥
तथा शप्त्वा च वै शक्रं भार्यामपि च शप्तवान् ।
इह वर्षसहस्राणि बहूनि निवसिष्यसि ॥ १५ ॥
5 वातभक्षा निराहारा तप्यन्ती भस्मशायिनी ।
अदृश्या सर्वभूतानामाश्रमे ऽस्मिन्वसिष्यसि ॥ १६ ॥
यदैतच्च वनं घोरं रामो दशरथात्मजः ।
आगमिष्यति दुर्धर्षस्तदा पूता भविष्यसि ॥ १७ ॥
तस्यातिथ्येन दुर्वृत्ते लोभमोहविवर्जिता ।
10 मत्सकाशे मुदा युक्ता स्ववपुर्धारयिष्यसि ॥ १८ ॥
एवमुक्त्वा महातेजा गौतमो दुष्टचारिणीम् ।
हिमवच्छिखरे रम्ये तपस्तेपे महातपाः ॥ १९ ॥
अफलस्तु ततः शक्रो देवानग्निपुरोगमान् ।
अब्रवीत्त्रस्तनयनः सिद्धगन्धर्वचारणान् ॥ २० ॥
15 कुर्वता तपसो विघ्नं गौतमस्य महात्मनः ।
क्रोधमुत्पाद्य हि मया सुरकार्यमिदं कृतम् ॥ २१ ॥
अफलो ऽस्मि कृतस्तेन क्रोधात्सा च निराकृता ।
शापमोक्षेण महता तपो ऽस्यापहृतं मया ॥ २२ ॥
तन्मां सुरवराः सर्वे सर्षिसंघाः सचारणाः ।
20 सुरकार्यकरं यूयं सफलं कर्तुमर्हथ ॥ २३ ॥
शतक्रतोर्वचः श्रुत्वा देवाः साग्निपुरोगमाः ।
पितृदेवानुपेत्याहुः सर्वे सह मरुद्गणैः ॥ २४ ॥
अयं मेषः सवृषणः शक्रो ह्यवृषणः कृतः ।
मेषस्य वृषणौ गृह्य शक्रायाशु प्रयच्छत ॥ २५ ॥
25 भवतां हर्षणार्थाय ये च दास्यन्ति मानवाः ।
अक्षयं हि फलं तेषां यूयं दास्यथ पुष्कलम् ॥ २६ ॥
अग्नेस्तु वचनं श्रुत्वा पितृदेवाः समागताः ।
उत्पाट्य मेषवृषणौ सहस्राक्षे न्यवेशयन् ॥ २७ ॥
तदा प्रभृति काकुत्स्थ पितृदेवाः समागताः ।
30 अफलान्भुञ्जते मेषान्फलैस्तेषामयोजयन् ॥ २८ ॥
इन्द्रस्तु मेषवृषणस्तदा प्रभृति राघव ।
गौतमस्य प्रभावेण तपसा च महात्मनः ॥ २९ ॥

---

3. Die Sage von Çunaḥçepa (ed. Bomb. 1,61,5—62,27).

एतस्मिन्नेव काले तु अयोध्याधिपतिर्महान् ।
अम्बरीष इति ख्यातो यष्टुं समुपचक्रमे ॥ १ ॥
तस्य वै यजमानस्य पशुमिन्द्रो जहार ह ।
प्रनष्टे तु पशौ विप्रो राजानमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥
5 पशुरभ्याहृतो राजन्प्रनष्टस्तव दुर्नयात् ।
अरक्षितारं राजानं घ्नन्ति दोषा नरेश्वर ॥ ३ ॥
प्रायश्चित्तं महद्ध्येतन्नरं वा पुरुषर्षभ ।
आनयस्व पशुं शीघ्रं यावत्कर्म प्रवर्तते ॥ ४ ॥
उपाध्यायवचः श्रुत्वा स राजा पुरुषर्षभः ।
10 अन्वियेष महाबुद्धिः पशुं गोभिः सहस्रशः ॥ ५ ॥
देशाञ्जनपदांस्तांस्तान्नगराणि वनानि च ।
आश्रमाणि च पुण्यानि मार्गमाणो महीपतिः ॥ ६ ॥
स पुत्रसहितं तात सभार्यं रघुनन्दन ।
भृगुतुङ्गे समासीनमृचीकं संददर्श ह ॥ ७ ॥
15 तमुवाच महातेजाः प्रणम्याभिप्रसाद्य च ।
पृष्ट्वा सर्वत्र कुशलमृचीकं तमिदं वचः ॥ ८ ॥
गवां शतसहस्रेण विक्रीणीषे सुतं यदि ।
पशोरर्थे महाभाग कृतकृत्यो ऽस्मि भार्गव ॥ ९ ॥
सर्वे परिगता देशा यज्ञियं न लभे पशुम् ।
20 दातुमर्हसि मूल्येन सुतमेकमितो मम ॥ १० ॥
एवमुक्तो महातेजा ऋचीकस्त्वब्रवीद्वचः ।
नाहं ज्येष्ठं नरश्रेष्ठ विक्रीणीयां कथं चन ॥ ११ ॥
ऋचीकस्य वचः श्रुत्वा तेषां माता महात्मनाम् ।
उवाच नरशार्दूलमम्बरीषमिदं वचः ॥ १२ ॥
25 अविक्रेयं सुतं ज्येष्ठं भगवानाह भार्गवः ।
ममापि दयितं विद्धि कनिष्ठं शुनकं प्रभो ॥ १३ ॥
प्रायेण हि नरश्रेष्ठ ज्येष्ठाः पितृषु वल्लभाः ।
मातृणां च कनीयांसस्तस्माद्रक्ष्ये कनीयसम् ॥ १४ ॥
उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन्मुनिपत्न्यां तथैव च ।
30 शुनःशेपः स्वयं राम मध्यमो वाक्यमब्रवीत् ॥ १५ ॥
पिता ज्येष्ठमविक्रेयं माता चाह कनीयसम् ।
विक्रेयं मध्यमं मन्ये राजपुत्र नयस्व माम् ॥ १६ ॥

गवां शतसहस्रेण शुनःशेपं नरेश्वरः ।
गृहीत्वा परमप्रीतो जगाम रघुनन्दन ॥ १७ ॥
अम्बरीषस्तु राजर्षी रथमारोप्य सत्वरः ।
शुनःशेपं महातेजा जगामाशु महायशाः ॥ १८ ॥
5 शुनःशेपं नरश्रेष्ठ गृहीत्वा तु महायशाः ।
व्यश्राम्यत्पुष्करे राजा मध्याह्ने रघुनन्दन ॥ १९ ॥
तस्य विश्रममाणस्य शुनःशेपो महायशाः ।
पुष्करं ज्येष्ठमागम्य विश्वामित्रं ददर्श ह ॥ २० ॥
तप्यन्तमृषिभिः सार्धं मातुलं परमातुरः ।
10 विषण्णवदनो दीनस्तृष्णया च श्रमेण च ॥ २१ ॥
पपाताङ्के मुने राम वाक्यं चेदमुवाच ह ।
न मे ऽस्ति माता न पिता ज्ञातयो बान्धवाः कुतः ॥ २२ ॥
त्रातुमर्हसि मां सौम्य धर्मेण मुनिपुंगव ।
त्राता त्वं हि नरश्रेष्ठ सर्वेषां त्वं हि भावनः ॥ २३ ॥
15 राजा च कृतकार्यः स्यादहं दीर्घायुरव्ययः ।
स्वर्गलोकमुपाश्नीयां तपस्तप्त्वा ह्यनुत्तमम् ॥ २४ ॥
स मे नाथो ह्यनाथस्य भव भव्येन चेतसा ।
पितेव पुत्रं धर्मात्मंस्त्रातुमर्हसि किल्बिषात् ॥ २५ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रो महातपाः ।
20 सान्त्वयित्वा बहुविधं पुत्रानिदमुवाच ह ॥ २६ ॥
यत्कृते पितरः पुत्राञ्जनयन्ति शुभार्थिनः ।
परलोकहितार्थाय तस्य कालो ऽयमागतः ॥ २७ ॥
अयं मुनिसुतो बालो मत्तः शरणमिच्छति ।
अस्य जीवितमात्रेण प्रियं कुरुत पुत्रकाः ॥ २८ ॥
25 सर्वे सुकृतकर्माणः सर्वे धर्मपरायणाः ।
पशुभूता नरेन्द्रस्य तृप्तिमग्नेः प्रयच्छत ॥ २९ ॥
नाथवांश्च शुनःशेपो यज्ञश्चाविघ्नितो भवेत् ।
देवतास्तर्पिताश्च स्युर्मम चापि कृतं वचः ॥ ३० ॥
मुनेस्तद्वचनं श्रुत्वा मधुच्छन्दादयः सुताः ।
30 साभिमानं नरश्रेष्ठ सलीलमिदमब्रुवन् ॥ ३१ ॥
कथमात्मसुतान्हित्वा त्रायसे ऽन्यसुतं विभो ।
अकार्यमिव पश्यामः श्वमांसमिव भोजने ॥ ३२ ॥

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा पुत्राणां मुनिपुंगवः ।
क्रोधसंरक्तनयनो व्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ ३३ ॥
निःसाध्वसमिदं प्रोक्तं धर्मादपि विगर्हितम् ।
अतिक्रम्य तु मद्वाक्यं दारुणं रोमहर्षणम् ॥ ३४ ॥
5 श्वमांसभोजिनः सर्वे वासिष्ठा इव जातिषु ।
पूर्णं वर्षसहस्रं तु पृथिव्यामनुवत्स्यथ ॥ ३५ ॥
कृत्वा शापसमायुक्तान्पुत्रान्मुनिवरस्तदा ।
शुनःशेपमुवाचार्तं कृत्वा रक्षां निरामयाम् ॥ ३६ ॥
पवित्रपाशैराबद्धो रक्तमाल्यानुलेपनः ।
10 वैष्णवं यूपमासाद्य वाग्भिरग्निमुदाहर ॥ ३७ ॥
इमे च गाथे द्वे दिव्ये गायेथा मुनिपुत्रक ।
अम्बरीषस्य यज्ञे ऽस्मिंस्ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ ३८ ॥
शुनःशेपो गृहीत्वा ते द्वे गाथे सुसमाहितः ।
त्वरया राजसिंहं तमम्बरीषमुवाच ह ॥ ३९ ॥
15 राजसिंह महाबुद्धे शीघ्रं गच्छामहे वयम् ।
निवर्तयस्व राजेन्द्र दीक्षां च समुपाहर ॥ ४० ॥
तद्वाक्यमृषिपुत्रस्य श्रुत्वा हर्षसमन्वितः ।
जगाम नृपतिः शीघ्रं यज्ञवाटमतन्द्रितः ॥ ४१ ॥
सदस्यानुमते राजा पवित्रकृतलक्षणम् ।
20 पशुं रक्ताम्बरं कृत्वा यूपे तं समबन्धयत् ॥ ४२ ॥
स बद्धो वाग्भिरग्र्याभिरभितुष्टाव वै सुरौ ।
इन्द्रमिन्द्रानुजं चैव यथावन्मुनिपुत्रकः ॥ ४३ ॥
ततः प्रीतः सहस्राक्षो रहस्यस्तुतितोषितः ।
दीर्घमायुस्तदा प्रादाच्छुनःशेपाय वासवः ॥ ४४ ॥
25 स च राजा नरश्रेष्ठ यज्ञस्य च समाप्तवान् ।
फलं बहुगुणं राम सहस्राक्षप्रसादजम् ॥ ४५ ॥

---

4. Râma schildert der Sitâ die Beschwerden des Waldlebens
(ed. Bomb. 2,28,5,b—24).

बहुदोषं हि कान्तारं वनमित्यभिधीयते ।
सदा सुखं न जानामि दुःखमेव सदा वनम् ॥ १ ॥
गिरिनिर्झरसंभूता गिरिनिर्दरिवासिनाम् ।
30 सिंहानां निनदा दुःखाः श्रोतुं दुःखमतो वनम् ॥ २ ॥

क्रीडमानाश्च विस्रब्धा मत्ताः शून्ये तथा मृगाः ।
दृष्ट्वा समतिवर्तन्ते सीते दुःखमतो वनम् ॥ ३ ॥
सग्राहाः सरितश्चैव पङ्कवत्यस्तु दुस्तराः ।
मत्तैरपि गजैर्नित्यमतो दुः खतरं वनम् ॥ ४ ॥
5 लताकण्टकसंकीर्णाः कृकवाकूपनादिताः ।
निरपाश्च सुदुःखाश्च मार्गा दुःखमतो वनम् ॥ ५ ॥
सुप्यते पर्णशय्यासु स्वयंभग्नासु भूतले ।
रात्रिषु श्रमखिन्नेन तस्माद्दुःखतरं वनम् ॥ ६ ॥
अहोरात्रं च संतोषः कर्तव्यो नियतात्मना ।
10 फलैर्वृक्षावपतितैः सीते दुःखमतो वनम् ॥ ७ ॥
उपवासश्च कर्तव्यो यथाप्राणेन मैथिलि ।
जटाभारश्च कर्तव्यो वल्कलाम्बरधारणम् ॥ ८ ॥
देवतानां पितॄणां च कर्तव्यं विधिपूर्वकम् ।
प्राप्तानामतिथीनां च नित्यशः प्रतिपूजनम् ॥ ९ ॥
15 कार्यस्त्रिरभिषेकश्च काले काले च नित्यशः ।
चरता नियमेनैव तस्माद्दुःखतरं वनम् ॥ १० ॥
उपहारश्च कर्तव्यः कुसुमैः स्वयमाहृतैः ।
आर्षेण विधिना वेद्यां सीते दुःखमतो वनम् ॥ ११ ॥
यथालब्धेन कर्तव्यः संतोषस्तेन मैथिलि ।
20 यथाहारैर्वनचरैः सीते दुःखमतो वनम् ॥ १२ ॥
अतीव वातस्तिमिरं बुभुक्षा चास्ति नित्यशः ।
भयानि च महान्त्यत्र अतो दुःखतरं वनम् ॥ १३ ॥
सरीसृपाश्च बहवो बहुरूपाश्च भामिनि ।
चरन्ति पथि ते दर्पात्ततो दुःखतरं वनम् ॥ १४ ॥
25 नदीनिलयनाः सर्पा नदीकुटिलगामिनः ।
तिष्ठन्त्यावृत्य पन्थानमतो दुःखतरं वनम् ॥ १५ ॥
पतंगा वृश्चिकाः कीटा दंशाश्च मशकैः सह ।
बाधन्ते नित्यमबले सर्वं दुःखमतो वनम् ॥ १६ ॥
द्रुमाः कण्टकिनश्चैव कुशाः काशाश्च च भामिनि ।
30 वने व्याकुलशाखाग्रास्तेन दुःखतरं वनम् ॥ १७ ॥
कायक्लेशाश्च बहवो भयानि विविधानि च ।
अरण्यवासे वसतो दुःखमेव सदा वनम् ॥ १८ ॥

क्रोधलोभौ विमोक्तव्यौ कर्तव्या तपसे मतिः
न भेतव्यं च भेतव्ये दुःखं नित्यमतो वनम् ॥.१६ ॥

---

5. Daçaratha erzählt seiner Gattin Kausaljâ, wie er einen Eremitenknaben getödtet hat (ed. Bomb. 2,63,14—58).

देव्यनूढा त्वमभवो युवराजो भवाम्यहम् ।
ततः प्रावृडनुप्राप्ता मम कामविवर्धिनी ॥ १ ॥
5 अपास्य हि रसान्भौमांस्तप्त्वा च जगदंशुभिः ।
परेताचरितां भीमां रविराचरते दिशम् ॥ २ ॥
उष्णमन्तर्दधे सद्यः स्निग्धा ददृशिरे घनाः ।
ततो जहृषिरे सर्वे भेकसारङ्गबर्हिणः ॥ ३ ॥
क्लिन्नपक्षोत्तराः स्नाताः कृच्छ्रादिव पतत्रिणः ।
10 वृष्टिवातावधूताग्रान्पादपानभिपेदिरे ॥ ४ ॥
पतितेनाम्भसा छन्नः पतमानेन चासकृत् ।
आबभौ मत्तसारङ्गस्तोयराशिरिवाचलः ॥ ५ ॥
पाण्डुरारुणवर्णानि स्रोतांसि विमलान्यपि ।
सुस्रुवुर्गिरिधातुभ्यः सभस्मानि भुजंगवत् ॥ ६ ॥
15 तस्मिन्नतिसुखे काले धनुष्मानिषुमान्रथी ।
व्यायामकृतसंकल्पः सरयूमन्वगां नदीम् ॥ ७ ॥
निपाने महिषं रात्रौ गजं वाभ्यागतं मृगम् ।
अन्यद्वा श्वापदं किं चिज्जिघांसुरजितेन्द्रियः ॥ ८ ॥
अथान्धकारे त्वश्रौषं जले कुम्भस्य पूर्यतः ।
20 अचक्षुर्विषये घोषं वारणस्येव नर्दतः ॥ ९ ॥
ततो ऽहं शरमुद्धृत्य दीप्तमाशीविषोपमम् ।
शब्दं प्रति गजप्रेप्सुरभिलक्ष्यमपातयम् ॥ १० ॥
तस्मिन्निपतिते भूमौ वागभूत्तत्र मानुषी ।
कथमस्मद्विधे शस्त्रं निपतेत्तु तपस्विनि ॥ ११ ॥
25 प्रविविक्तां नदीं रात्रौ उदाहारो ऽहमागतः ।
इषुणाभिहतः केन कस्य वापकृतं मया ॥ १२ ॥
ऋषेर्हि न्यस्तदण्डस्य वने वन्येन जीवतः ।
कथं नु शस्त्रेण वधो मद्विधस्य विधीयते ॥ १३ ॥

जटाभारधरस्यैव वल्कलाजिनवाससः ।
को वधेन ममार्थी स्यात्किं वास्यापकृतं मया ॥ १४ ॥
एवं निष्फलमारब्धं केवलानर्थसंहितम् ।
न कश्चित्साधु मन्येत यथैव गुरुतल्पगम् ॥ १५ ॥
5 नेमं तथानुशोचामि जीवितक्षयमात्मनः ।
मातरं पितरं चोभावनुशोचामि मद्वधे ॥ १६ ॥
तदेतन्मिथुनं वृद्धं चिरकालभृतं मया ।
मयि पञ्चत्वमापन्ने कां वृत्तिं वर्तयिष्यति ॥ १७ ॥
वृद्धौ च मातापितरावहं चैकेषुणा हतः ।
10 केन स्म निहताः सर्वे सुबालेनाकृतात्मना ॥ १८ ॥
तां गिरं करुणां श्रुत्वा मम धर्मानुकाङ्क्षिणः ।
कराभ्यां सशरं चापं व्यथितस्यापतद्भुवि ॥ १९ ॥
तं देशमहमागम्य दीनसत्त्वः सुदुर्मनाः ।
अपश्यमिषुणा तीरे सरय्वास्तापसं हतम् ॥ २० ॥
15 अवकीर्णजटाभारं प्रविद्धकलशोदकम् ।
पांसुशोणितदिग्धाङ्गं शयानं शल्यवेधितम् ॥ २१ ॥
स मामुद्वीक्ष्य नेत्राभ्यां त्रस्तमस्वस्थचेतनम् ।
इत्युवाच वचः क्रूरं दिधक्षन्निव तेजसा ॥ २२ ॥
किं तवापकृतं राजन्वने निवसता मया ।
20 जिहीर्षुरम्भो गुर्वर्थं यदहं ताडितस्त्वया ॥ १३ ॥
एकेन खलु बाणेन मर्मण्यभिहते मयि ।
द्वावन्धौ निहतौ वृद्धौ माता जनयिता च मे ॥ २४ ॥
तौ नूनं दुर्बलावन्धौ मत्प्रतीक्षौ पिपासितौ ।
चिरमाशां कृतां कष्टां तृष्णां संधारयिष्यतः ॥ २५ ॥
25 न नूनं तपसो वास्ति फलयोगः श्रुतस्य वा ।
पिता यन्मां न जानीते शयानं पतितं भुवि ॥ २६ ॥
जानन्नपि च किं कुर्यादशक्तश्चापरिक्रमः ।
भिद्यमानमिवाशक्तस्त्रातुमन्यो नगो नगम् ॥ २७ ॥
पितुस्त्वमेव मे गत्वा शीघ्रमाचक्ष्व राघव ।
30 न त्वामनुदहेत्क्रुद्धो वनमग्निरिवैधितः ॥ २८ ॥
इयमेकपदी राजन्यतो मे पितुराश्रमः ।
तं प्रसादय गत्वा त्वं न त्वां स कुपितः शपेत् ॥ २९ ॥

विशल्यं कुरु मां राजन्मर्म मे निशितः शरः ।
रुणाद्धि मृदु सोत्सेधं तीरमम्बुरयो यथा ॥ ३० ॥
सशल्यः क्लिश्यते प्राणैर्विशल्यो विनशिष्यति ।
इति मामविशच्चिन्ता तस्य शल्यापकर्षणे ॥ ३१ ॥
5 दुःखितस्य च दीनस्य मम शोकातुरस्य च ।
लक्षयामास स ऋषिश्चिन्तां मुनिसुतस्तदा ॥ ३२ ॥
ताम्यमानः स मां कृच्छ्रादुवाच परमार्तवत् ।
सीदमानो विवृत्ताङ्गश्चेष्टमानो गतः क्षयम् ॥ ३३ ॥
संस्तभ्य शोकं धैर्येण स्थिरचित्तो भवाधुना ।
10 ब्रह्महत्याकृतं पापं हृदयादपनीयताम् ॥ ३४ ॥
न द्विजातिरहं राजन्मा भूत्ते मनसो व्यथा ।
शूद्रायामस्मि वैश्येन जातो नरवराधिप ॥ ३५ ॥
इतीव वदतः कृच्छ्राद्बाणाभिहतमर्मणः ।
विघूर्णतो विचेष्टस्य वेपमानस्य भूतले ॥ ३६ ॥
15 तस्य त्वाताम्यमानस्य तं बाणमहमुद्धरम् ।
स मामुद्वीक्ष्य संत्रस्तो जहौ प्राणांस्तपोधनः ॥ ३७ ॥

VII. Raghuvam̃ça.

1. Raghu's Geschichte von seiner Geburt bis zur Thronbesteigung (3).

अथेप्सितं भर्तुरुपस्थितोदयं सखीजनोद्वीक्षणकौमुदीमुखम् ।
निदानमिक्ष्वाकुकुलस्य संततेः सुदक्षिणा दौर्हृदलक्षणं दधौ ॥ १ ॥
शरीरसादादसमग्रभूषणा मुखेन सालक्ष्यत लोध्रपाण्डुना ।
20 तनुप्रकाशेन विचेयतारका प्रभातकल्पा शशिनेव शर्वरी ॥ २ ॥
तदाननं मृत्सुरभि क्षितीश्वरो रहस्युपाघ्राय न तृप्तिमाययौ ।
करीव सिक्तं पृषतैः पयोमुचां शुचिव्यपाये वनराजिपल्वलम् ॥ ३ ॥
दिवं मरुत्वानिव भोक्ष्यते भुवं दिगन्तविश्रान्तरथो हि मत्सुतः ।
अतोऽभिलाषे प्रथमं तथाविधे मनो बबन्धान्यरसान्विलङ्घ्य सा ॥ ४ ॥
25 न मे ह्रिया शंसति किंचिदीप्सितं स्पृहावती वस्तुषु केषु मागधी ।
इति स्म पृच्छत्यनुवेलमादृतः प्रियासखीरुत्तरकोसलेश्वरः ॥ ५ ॥

उपेत्य सा दोहृददुःखशीलतां यदेव वत्रे तदपश्यदाहृतम् ।
नहीष्टमस्यास्त्रिदिवे ऽपि भूपतेरभूदनासाद्यमधिज्यधन्वनः ॥ ६ ॥
क्रमेण निस्तीर्य च दोहृदव्यथां प्रचीयमानावयवा रराज सा ।
पुराणपत्रापगमादनन्तरं लतेव संनद्धमनोज्ञपल्लवा ॥ ७ ॥
5 दिनेषु गच्छत्सु नितान्तपीवरं तदीयमानीलमुखं स्तनद्वयम् ।
तिरश्चकार भ्रमराभिलीनयोः सुजातयोः पङ्कजकोशयोः श्रियम् ॥ ८ ॥
निधानगर्भामिव सागराम्बरां शमीमिवाभ्यन्तरलीनपावकाम् ।
नदीमिवान्तःसलिलां सरस्वतीं नृपः ससत्त्वां महिषीममन्यत ॥ ९ ॥
प्रियानुरागस्य मनःसमुन्नतेर्भुजार्जितानां च दिगन्तसंपदाम् ।
10 यथाक्रमं पुंसवनादिकाः क्रियाः धृतेश्च धीरः सदृशीर्व्यधत्त सः ॥ १० ॥
सुरेन्द्रमात्राश्रितगर्भगौरवात्प्रयत्नमुक्तासनया गृहागतः ।
तयोपचाराञ्जलिखिन्नहस्तया ननन्द पारिप्लवनेत्रया नृपः ॥ ११ ॥
कुमारभृत्याकुशलैरधिष्ठिते भिषग्भिराप्तैरथ गर्भवेश्मनि ।
पतिः प्रतीतः प्रसवोन्मुखीं प्रियां ददर्श काले दिवमभ्रितामिव ॥ १२ ॥
15 ग्रहैस्ततः पञ्चभिरुच्चसंश्रयैरसूर्यगैः सूचितभाग्यसंपदम् ।
असूत पुत्रं समये शचीसमा त्रिसाधना शक्तिरिवार्थमक्षयम् ॥ १३ ॥
दिशः प्रसेदुर्मरुतो ववुः सुखाः प्रदक्षिणार्चिर्हुतमग्निराददे ।
बभूव सर्वं शुभशंसि तत्क्षणं भवो हि लोकाभ्युदयाय तादृशाम् ॥ १४ ॥
अरिष्टशय्यां परितो विसारिणा सुजन्मनस्तस्य निजेन तेजसा ।
20 निशीथदीपाः सहसा हतत्विषो बभूवुरालेख्यसमर्पिता इव ॥ १५ ॥
जनाय शुद्धान्तचराय शंसते कुमारजन्मामृतसंमिताक्षरम् ।
अदेयमासीत्त्रयमेव भूपतेः शशिप्रभं छत्त्रमुभे च चामरे ॥ १६ ॥
निवातपद्मस्तिमितेन चक्षुषा नृपस्य कान्तं पिबतः सुताननम् ।
महोदधेः पूर इवेन्दुदर्शनाद्गुरुः प्रहर्षः प्रबभूव नात्मनि ॥ १७ ॥
25 स जातकर्मण्यखिले तपस्विना तपोवनादेत्य पुरोधसा कृते ।
दिलीपसूनुर्मणिराकरोद्भवः प्रयुक्तसंस्कार इवाधिकं बभौ ॥ १८ ॥
सुखश्रवा मङ्गलतूर्यनिस्वनाः प्रमोदनृत्यैः सह वारयोषिताम् ।
न केवलं सद्मनि मागधीपतेः पथि व्यजृम्भन्त दिवौकसामपि ॥ १९ ॥
न संयतस्तस्य बभूव रक्षितुर्विसर्जयेद्यं सुतजन्महर्षितः ।
30 ऋणाभिधानात्स्वयमेव केवलं तदा पितॄणां मुमुचे स बन्धनात् ॥ २० ॥
श्रुतस्य यायादयमन्तमर्भकस्तथा परेषां युधि चेति पार्थिवः ।
अवेक्ष्य धातोर्गमनार्थमर्थविच्चकार नाम्ना रघुमात्मसंभवम् ॥ २१ ॥

पितुः प्रयत्नात्स समग्रसंपदः शुभैः शरीरावयवैर्दिने दिने ।
पुपोष वृद्धिं हरिदश्वदीधितेरनुप्रवेशादिव बालचन्द्रमाः ॥ २२ ॥
उमावृषाङ्कौ शरजन्मना यथा यथा जयन्तेन शचीपुरंदरौ ।
तथा नृपः सा च सुतेन मागधी ननन्दतुस्तत्सदृशेन तत्समौ ॥ २३ ॥
5 रथाङ्गनाम्नोरिव भावबन्धनं बभूव यत्प्रेम परस्पराश्रयम् ।
विभक्तमप्येकसुतेन तत्तयोः परस्परस्योपरि पर्यचीयत ॥ २४ ॥
उवाच धात्र्या प्रथमोदितं वचो ययौ तदीयामवलम्ब्य चाङ्गुलिम् ।
अभूच्च नम्रः प्रणिपातशिक्षया पितुर्मुदं तेन ततान सो ऽर्भकः ॥ २५ ॥
तमङ्कमारोप्य शरीरयोगजैः सुखैर्निषिञ्चन्तमिवामृतं त्वचि ।
10 उपान्तसंमीलितलोचनो नृपश्चिरात्सुतस्पर्शरसज्ञतां ययौ ॥ २६ ॥
अमंस्त चानेन परार्ध्यजन्मना स्थितेरभेत्ता स्थितिमन्तमन्वयम् ।
स्वमूर्तिभेदेन गुणाग्र्यवर्तिना पतिः प्रजानामिव सर्गमात्मनः ॥ २७ ॥
स वृत्तचौलश्चलकाकपक्षकैरमात्यपुत्रैः सवयोभिरन्वितः ।
लिपेर्यथावद्ग्रहणेन वाङ्मयं नदीमुखेनेव समुद्रमाविशत् ॥ २८ ॥
15 अथोपनीतं विधिवद्विपश्चितो विनिन्युरेनं गुरवो गुरुप्रियम् ।
अवन्ध्ययत्नाश्च बभूवुरर्भके क्रिया हि वस्तूपहिता प्रसीदति ॥ २९ ॥
धियः समग्रैः स गुणैरुदारधीः क्रमाच्चतस्रश्चतुरर्णवोपमाः ।
ततार विद्याः पवनातिपातिभिर्दिशो हरिद्भिर्हरितामिवेश्वरः ॥ ३० ॥
त्वचं स मेध्यां परिधाय रौरवीमशिक्षतास्त्रं पितुरेव मन्त्रवत् ।
20 न केवलं तद्गुरुरेकपार्थिवः क्षितावभूदेकधनुर्धरो ऽपि सः ॥ ३१ ॥
महोक्षतां वत्सतरः स्पृशन्निव द्विपेन्द्रभावं कलभः श्रयन्निव ।
रघुः क्रमाद्यौवनभिन्नशैशवः पुपोष गाम्भीर्यमनोहरं वपुः ॥ ३२ ॥
अथास्य गोदानविधेरनन्तरं विवाहदीक्षां निरवर्तयद्गुरुः ।
नरेन्द्रकन्यास्तमवाप्य सत्पतिं तमोनुदं दक्षसुता इवाबभुः ॥ ३३ ॥
25 युवा युगव्यायतबाहुरंसलः कपाटवक्षाः परिणद्धकंधरः ।
वपुःप्रकर्षादजयद्गुरुं रघुस्तथापि नीचैर्विनयाददृश्यत ॥ ३४ ॥
ततः प्रजानां चिरमात्मना धृतां नितान्तगुर्वीं लघयिष्यता धुरम् ।
निसर्गसंस्कारविनीत इत्यसौ नृपेण चक्रे युवराजशब्दभाक् ॥ ३५ ॥
नरेन्द्रमूलायतनादनन्तरं तदास्पदे श्रीर्युवराजसंज्ञिते ।
30 अगच्छदंशेन गुणाभिलाषिणी नवावतारं कमलादिवोत्पले ॥ ३६ ॥
विभावसुः सारथिनेव वायुना घनव्यपायेन गभस्तिमानिव ।
बभूव तेनातितरां सुदुःसहः कटप्रभेदेन करीव पार्थिवः ॥ ३७ ॥

नियुज्य तं होमतुरंगरक्षणे धनुर्धरं राजसुतैरनुद्रुतम् ।
अपूर्णमेकेन शतक्रतूपमः शतं क्रतूनामपविघ्नमाप सः ॥ ३८ ॥
ततः परं तेन मखाय यज्वना तुरंगमुत्सृष्टमनर्गलं पुनः ।
धनुर्भृतामग्रत एव रक्षिणां जहार शक्रः किल गूढविग्रहः ॥ ३९ ॥
5 विषादलुप्तप्रतिपत्ति विस्मितं कुमारसैन्यं सपदि स्थितं च तत् ।
वसिष्ठधेनुश्च यदृच्छयागता श्रुतप्रभावा ददृशे ऽथ नन्दिनी ॥ ४० ॥
तदङ्गनिष्यन्दजलेन लोचने प्रमृज्य पुण्येन पुरस्कृतः सताम् ।
अतीन्द्रियेष्वप्युपपन्नदर्शनो बभूव भावेषु दिलीपनन्दनः ॥ ४१ ॥
स पूर्वतः पर्वतपक्षशातिनं ददर्श देवं नरदेवसंभवः ।
10 पुनः पुनः सूतनिषिद्धचापलं हरन्तमश्वं रथरश्मिसंयतम् ॥ ४२ ॥
शतैस्तमक्ष्णामनिमेषवृत्तिभिर्हरिं विदित्वा हरिभिश्च वाजिभिः ।
अवोचदेनं गगनस्पृशा रघुः स्वरेण धीरेण निवर्तयन्निव ॥ ४३ ॥
मखांशभाजां प्रथमो मनीषिभिस्त्वमेव देवेश यतो निगद्यसे ।
अजस्रदीक्षाप्रयतस्य मद्गुरोः क्रियाविघाताय कथं प्रवर्तसे ॥ ४४ ॥
15 त्रिलोकनाथेन सदा मखद्विषस्त्वया नियम्या ननु दिव्यचक्षुषा ।
स चेत्स्वयं कर्मसु धर्मचारिणां त्वमन्तरायो भवसि च्युतो विधिः ॥ ४५ ॥
तदङ्गमग्र्यं मघवन्महाक्रतोरमुं तुरंगं प्रतिमोक्तुमर्हसि ।
पथः श्रुतेर्दर्शयितार ईश्वरा मलीमसामाददते न पद्धतिम् ॥ ४६ ॥
इति प्रगल्भं रघुणा समीरितं वचो निशम्याधिपतिर्दिवौकसाम् ।
20 निवर्तयामास रथं सविस्मयः प्रचक्रमे च प्रतिवक्तुमुत्तरम् ॥ ४७ ॥
यदात्थ राजन्यकुमार तत्तथा यशस्तु रक्ष्यं परतो यशोधनैः ।
जगत्प्रकाशं तदशेषमिज्यया भवद्गुरुर्लङ्घयितुं ममोद्यतः ॥ ४८ ॥
हरिर्यथैकः पुरुषोत्तमः स्मृतो महेश्वरस्त्र्यम्बक एव नापरः ।
तथा विदुर्मां मुनयः शतक्रतुं द्वितीयगामी नहि शब्द एष नः ॥ ४९ ॥
25 अतो ऽयमश्वः कपिलानुकारिणा पितुस्त्वदीयस्य मयापहारितः ।
अलं प्रयत्नेन तवात्र मा निधाः पदं पदव्यां सगरस्य संततेः ॥ ५० ॥
ततः प्रहस्यापभयः पुरंदरं पुनर्बभाषे तुरगस्य रक्षिता ।
गृहाण शस्त्रं यदि सर्ग एष ते न खल्वनिर्जित्य रघुं कृती भवान् ॥ ५१ ॥
स एवमुक्त्वा मघवन्तमुन्मुखः करिष्यमाणः सशरं शरासनम् ।
30 अतिष्ठदालीढविशेषशोभिना वपुःप्रकर्षेण विडम्बितेश्वरः ॥ ५२ ॥
रघोरवष्टम्भमयेन पत्रिणा हृदि क्षतो गोत्रभिदप्यमर्षणः ।
नवाम्बुदानीकमुहूर्तलाञ्छने धनुष्यमोघं समधत्त सायकम् ॥ ५३ ॥

दिलीपसूनोः स बृहद्भुजान्तरं प्रविश्य भीमासुरशोणितोचितः ।
पपावनास्वादितपूर्वमाशुगः कुतूहलेनेव मनुष्यशोणितम् ॥ ५४ ॥
हरेः कुमारोऽपि कुमारविक्रमः सुरद्विपास्फालनकर्कशाङ्गुलौ ।
भुजे शचीपत्त्रविशेषकाङ्किते स्वनामचिह्नं निचखान सायकम् ॥ ५५ ॥
5 जहार चान्येन मयूरपत्त्रिणा शरेण शक्रस्य महाशनिध्वजम् ।
चुकोप तस्मै स भृशं सुरश्रियः प्रसह्य केशव्यपरोपणादिव ॥ ५६ ॥
तयोरुपान्तस्थितसिद्धसैनिकं गरुत्मदाशीविषभीमदर्शनैः ।
बभूव युद्धं तुमुलं जयैषिणोरधोमुखैरूर्ध्वमुखैश्च पत्त्रिभिः ॥ ५७ ॥
अतिप्रबन्धप्रहितास्त्रवृष्टिभिस्तमाश्रयं दुष्प्रसहस्य तेजसः ।
10 शशाक निर्वापयितुं न वासवः स्वतश्च्युतं वह्निमिवाद्भिरम्बुदः ॥ ५८ ॥
ततः प्रकोष्ठे हरिचन्दनाङ्किते प्रमथ्यमानार्णवधीरनादिनीम् ।
रघुः शशाङ्कार्धमुखेन पत्त्रिणा शरासनज्यामलुनाद्बिडौजसः ॥ ५९ ॥
स चापमुत्सृज्य विवृद्धमत्सरः प्रणाशनाय प्रबलस्य विद्विषः ।
महीध्रपक्षव्यपरोपणोचितं स्फुरत्प्रभामण्डलमस्त्रमाददे ॥ ६० ॥
15 रघुर्भृशं वक्षसि तेन ताडितः पपात भूमौ सह सैनिकाश्रुभिः ।
निमेषमात्रादवधूय तद्व्यथां सहोत्थितः सैनिकहर्षनिस्वनैः ॥ ६१ ॥
तथापि शस्त्रव्यवहारनिष्ठुरे विपक्षभावे चिरमस्य तस्थुषः ।
तुतोष वीर्यातिशयेन वृत्रहा पदं हि सर्वत्र गुणैर्निधीयते ॥ ६२ ॥
असङ्गमद्रिष्वपि सारवत्तया न मे त्वदन्येन विसोढमायुधम् ।
20 अवेहि मां प्रीतमृते तुरंगमाद्वरं वृणीष्वेति तमाह वासवः ॥ ६३ ॥
ततो निषङ्गादसमग्रमुद्धृतं सुवर्णपुङ्खद्युतिरञ्जिताङ्गुलिः ।
नरेन्द्रसूनुः प्रतिसंहरन्निषुं प्रियंवदः प्रत्यवदत्सुरेश्वरम् ॥ ६४ ॥
अमोच्यमश्वं यदि मन्यसे प्रभो ततः समाप्ते विधिनैव कर्मणि ।
अजस्रदीक्षाप्रयतः स मे गुरुः क्रतोरशेषेण फलेन युज्यताम् ॥ ६५ ॥
25 यथा च वृत्तान्तमिमं सदोगतस्त्रिलोचनैकांशतया दुरासदः ।
तवैव संदेशहराद्विशां पतिः शृणोति देवेश तथा विधीयताम् ॥ ६६ ॥
तथेति कामं प्रतिशुश्रुवान्रघोर्यथागतं मातलिसारथिर्ययौ ।
नृपस्य नातिप्रमनाः सदोगृहं सुदक्षिणासूनुरपि न्यवर्तत ॥ ६७ ॥
तमभ्यनन्दत्प्रथमं प्रबोधितः प्रजेश्वरः शासनहारिणा हरेः ।
30 परामृशन्हर्षजडेन पाणिना तदीयमङ्गं कुलिशव्रणाङ्कितम् ॥ ६८ ॥
इति क्षितीशो नवतिं नवाधिकां महाक्रतूनां महनीयशासनः ।
समारुरुक्षुर्दिवमायुषः क्षये ततान सोपानपरंपरामिव ॥ ६९ ॥

अथ स विषयव्यावृत्तात्मा यथाविधि सूनवे
नृपतिककुदं दत्त्वा यूने सितातपवारणम्।
मुनिवनतरुच्छायां देव्या तया सह शिश्रिये
गलितवयसामिक्ष्वाकूणामिदं हि कुलव्रतम्॥ ७०॥

VIII. Vishṇupurâṇa.

1. Die Sage von der Saṁǵńâ und der Khâjâ (3,2,2—17).

5 पराशर उवाच।
सूर्यस्य पत्नी संज्ञाभूत्सुता या विश्वकर्मणः।
मनुर्यमो यमी चैव तदपत्यानि वै मुने॥ १॥
असहन्ती तु सा भर्तुस्तेजश्छायां युयोज वै।
भर्तुः शुश्रूषणे ऽरण्यं स्वयं च तपसे ययौ॥ २॥
10 संज्ञेयमित्यथार्कश्च छायायामात्मजत्रयम्।
शनैश्चरं मनुं चान्यं तपतीं चाप्यजीजनत्॥ ३॥
छायासंज्ञा ददौ शापं यमाय कुपिता यदा।
तदान्येयमसौ बुद्धिरित्यासीद्यमसूर्ययोः॥ ४॥
ततो विवस्वानाख्याते तयैवारण्यसंस्थिताम्।
15 समाधिदृष्ट्या ददृशे तामश्वां तपसि स्थिताम्॥ ५॥
वाजिरूपधरः सो ऽपि तस्यां देवावथाश्विनौ।
जनयामास रेवन्तं रेतसो ऽन्ते च भास्करः॥ ६॥
आनिन्ये च पुनः संज्ञां स्वस्थानं भगवान्रविः।
तेजसः शमनं चास्य विश्वकर्मा चकार सः॥ ७॥
20 भ्रमिमारोप्य सूर्यं तु तस्य तेजोविशातनम्।
कृतवानष्टमं भागं न व्यशातयताव्ययम्॥ ८॥
यत्सूर्याद्वैष्णवं तेजः शातितं विश्वकर्मणा।
जाज्वल्यमानमपतत्तद्भूमौ मुनिसत्तम॥ ९॥
त्वष्टैव तेजसा तेन विष्णोश्चक्रमकल्पयत्।
25 त्रिशूलं चैव रुद्रस्य शिबिकां धनदस्य च॥ १०॥
शक्तिं गुहस्य देवानामन्येषां च यदायुधम्।
तत्सर्वं तेजसा तेन विश्वकर्मा व्यवर्तयत्॥ ११॥

---

2. Die Sage von Yâǵnavalkja und dem ihm mitgetheilten Veda (3,5,1—29).

पराशर उवाच ।
यजुर्वेदतरोः शाखाः सप्तविंशन्महामतिः ।
वैशंपायननामासौ व्यासशिष्यश्चकार वै ॥ १ ॥
शिष्येभ्यः प्रददौ ताश्च जगृहुस्ते ऽप्यनुक्रमात् ।
5 याज्ञवल्क्यस्तु तस्याभूद्ब्रह्मरातसुतो द्विज ॥ २ ॥
शिष्यः परमधर्मज्ञो गुरुवृत्तिपरः सदा ।
ऋषिर्यो ऽद्य महामेरौ समाजे नागमिष्यति ॥ ३ ॥
तस्य वै सप्तरात्रे तु ब्रह्महत्या भविष्यति ।
पूर्वमेवं मुनिगणैः समयो ऽभूत्कृतो द्विज ॥ ४ ॥
10 वैशंपायन एकस्तु तं व्यतिक्रान्तवांस्तदा ।
स्वस्रीयं बालकं सो ऽथ पदा स्पृष्टमघातयत् ॥ ५ ॥
शिष्यानाह च भोः शिष्या ब्रह्महत्यापहं व्रतम् ।
चरध्वं मत्कृते सर्वे न विचार्यमिदं तथा ॥ ६ ॥
अथाह याज्ञवल्क्यस्तं किमेभिर्भगवन्द्विजैः ।
15 क्लेशितैरल्पतेजोभिश्चरिष्ये ऽहमिदं व्रतम् ॥ ७ ॥
ततः क्रुद्धो गुरुः प्राह याज्ञवल्क्यं महामतिः ।
मुच्यतां यत्त्वयाधीतं मत्तो विप्रावमन्यक ॥ ८ ॥
निस्तेजसो वदस्येतान्यस्त्वं ब्राह्मणपुंगवान् ।
तेन शिष्येण नार्थो ऽस्ति ममाज्ञाभङ्गकारिणा ॥ ९ ॥
20 याज्ञवल्क्यस्ततः प्राह भक्त्यैतत्ते मयोदितम् ।
ममाप्यलं त्वयाधीतं यन्मया तदिदं द्विज ॥ १० ॥
इत्युक्त्वा रुधिराक्तानि सद्रूपाणि यजूंषि सः ।
छर्दयित्वा ददौ तस्मै ययौ च स्वेच्छया मुनिः ॥ ११ ॥
यजूंष्यथ विसृष्टानि याज्ञवल्क्येन वै द्विज ।
25 जगृहुस्तित्तिरा भूत्वा तैत्तिरीयास्तु ते ततः ॥ १२ ॥
ब्रह्महत्याव्रतं चीर्णं गुरुणा चोदितैस्तु यैः ।
चरकाध्वर्यवस्ते तु चरणान्मुनिसत्तम ॥ १३ ॥
याज्ञवल्क्यो ऽपि मैत्रेय प्राणायामपरायणः ।
तुष्टाव प्रयतः सूर्यं यजूंष्यभिलषंस्ततः ॥ १४ ॥
30 याज्ञवल्क्य उवाच ।
नमः सवित्रे द्वाराय विमुक्तेः सिततेजसे ।
ऋग्यजुःसामभूताय त्रयीधामवते नमः ॥ १५ ॥

नमो ऽग्नीषोमभूताय जगतः कारणात्मने।
भास्कराय परं तेजः सौषुम्णमुरु बिभ्रते॥ १६॥
कलाकाष्ठानिमेषादिकालज्ञानात्मने नमः।
ध्येयाय विष्णुरूपाय परमाक्षररूपिणे॥ १७॥
5 बिभर्ति यः सुरगणानाप्याय्येन्दुं स्वरश्मिभिः।
सुधामृतेन च पितृंस्तस्मै तृप्त्यात्मने नमः॥ १८॥
हिमाम्बुघर्मवृष्टीनां कर्ता हर्ता च यः प्रभुः।
तस्मै त्रिकालरूपाय नमः सूर्याय वेधसे॥ १९॥
यो हन्ति तिमिराण्येको जगतो ऽस्य जगत्पतिः।
10 सत्त्वधामधरो देवो नमस्तस्मै विवस्वते॥ २०॥
सत्कर्मयोग्यो न जनो नैवापः शौचकारणम्।
यस्मिन्ननुदिते तस्मै नमो देवाय भास्वते॥ २१॥
स्पृष्टो यदंशुभिर्लोकः क्रियायोग्यो ऽभिजायते।
पवित्रताकारणाय तस्मै शुद्धात्मने नमः॥ २२॥
15 नमः सवित्रे सूर्याय भास्कराय विवस्वते।
आदित्यायादिभूताय देवादीनां नमो नमः॥ २३॥
हिरण्मयं रथं यस्य केतवो ऽमृतवाजिनः।
वहन्ति भुवनालोके चक्षुषस्तं नमाम्यहम्॥ २४॥
पराशर उवाच।
20 इत्येवमादिभिस्तेन स्तूयमानः स्तवै रविः।
वाजिरूपधरः प्राह व्रियतामिति वाञ्छितम्॥ २५॥
याज्ञवल्क्यस्तदा प्राह प्रणिपत्य दिवाकरम्।
यजूंषि तानि मे देहि यानि सन्ति न मे गुरौ॥ २६॥
एवमुक्तो ददौ तस्मै यजूंषि भगवान्रविः।
25 अयातयामसंज्ञानि यानि वेत्ति न तद्गुरुः॥ २७॥
यजूंषि यैरधीतानि तानि विप्रैर्द्विजोत्तम।
वाजिनस्ते समाख्याताः सूर्यो ऽश्वः सो ऽभवद्यतः॥ २८॥
शाखाभेदास्तु तेषां वै दश पञ्च च वाजिनाम्।
काण्वाद्यास्तु महाभाग याज्ञवल्क्यप्रवर्तिताः॥ २९॥

---

3. Die Grenzen von Jama's Macht (3,7,1—39).

मैत्रेय उवाच।

यथावत्कथितं सर्वं यत्पृष्टो ऽसि मया द्विज।
श्रोतुमिच्छाम्यहं त्वेकं तद्भवान्प्रब्रवीतु मे॥ १॥
सप्त द्वीपानि पातालवीथ्यश्च सुमहामुने।
5 सप्त लोका ये ऽन्तरस्था ब्रह्माण्डस्यास्य सर्वतः॥ २॥
स्थूलैः सूक्ष्मैस्तथा स्थूलसूक्ष्मैः सूक्ष्मतरैस्तथा।
स्थूलास्थूलतरैश्चैतत्सर्वं प्राणिभिरावृतम्॥ ३॥
अङ्गुलस्याष्टभागो ऽपि न सो ऽस्ति मुनिसत्तम।
न सन्ति प्राणिनो यत्र कर्मबन्धनिबन्धनाः॥ ४॥
10 सर्वे चैते वशं यान्ति यमस्य भगवन्किल।
आयुषो ऽन्तेन ते यान्ति यातनास्तत्प्रचोदिताः॥ ५॥
यातनाभ्यः परिभ्रष्टा देवाद्यास्वथ योनिषु।
जन्तवः परिवर्तन्ते शास्त्राणामेष निर्णयः॥ ६॥
सो ऽहमिच्छामि तच्छ्रोतुं यमस्य वशवर्तिनः।
15 न भवन्ति नरा येन तत्कर्म कथयामलम्॥ ७॥

पराशर उवाच।

अयमेव मुने प्रश्नो नकुलेन महात्मना।
पृष्टः पितामहः प्राह भीष्मो यत्तच्छृणुष्व मे॥ ८॥

भीष्म उवाच।

20 पुरा ममागतो वत्स सखा कालिङ्गको द्विजः।
स मामुवाच पृष्टो वै मया जातिस्मरो मुनिः॥ ९॥
तेनाख्यातमिदं चेदमित्थं चैतद्भविष्यति।
तथा च तदभूद्वत्स यथोक्तं तेन धीमता॥ १०॥
स पृष्टश्च मया भूयः श्रद्दधानवता द्विजः।
25 यद्यदाह न तद्दृष्टमन्यथा हि मया क्वचित्॥ ११॥
एकदा तु मया पृष्टं यदेतद्भवतोदितम्।
प्राह कालिङ्गको विप्रः स्मृत्वा तस्य मुनेर्वचः॥ १२॥
जातिस्मरेण कथितो रहस्यः परमो मम।
यमकिंकरयोर्यो ऽभूत्संवादस्तं ब्रवीमि ते॥ १३॥

30 कालिङ्ग उवाच।

स्वपुरुषमभिवीक्ष्य पाशहस्तं वदति यमः किल तस्य कर्णमूले।
परिहर मधुसूदनप्रपन्नान्प्रभुरहमस्मि नृणां न वैष्णवानाम्॥ १४॥

अहममरगणार्चितेन धात्रा यम इति लोकहिताहिते नियुक्तः।
हरिगुरुवशगो ऽस्मि न स्वतन्त्रः प्रभवति संयमने ममापि विष्णुः॥ १५॥
कटकमुकुटकर्णिकादिभेदैः कनकमभेदमपीष्यते यथैकम्।
सुरपशुमनुजादिकल्पनाभिर्हरिरखिलाभिरुदीर्यते तथैकः॥ १६॥
5 क्षितिजलपरमाणवो ऽनिलान्ते पुनरपियान्ति यथैकतां धरित्र्या।
सुरपशुमनुजादयस्तथान्ते गुणकलुषेण सनातनेन तेन॥ १७॥
हरिममरगणार्चिताङ्घ्रिपद्मं प्रणमति यः परमार्थतो हि मर्त्यः।
तमथ गतसमस्तपापबन्धं व्रज परिहृत्य यथाग्निमाज्यसिक्तम्॥ १८॥
इति यमवचनं निशम्य पाशी यमपुरुषस्तमुवाच धर्मराजम्।
10 कथय मम विभोः समस्तधातुर्भवति हरेः खलु यादृशो ऽस्य भक्तः॥ १९॥

यम उवाच।

न चलति निजवर्णधर्मतो यः सममतिरात्मसुहृद्विपक्षपक्षे।
न हरति न च हन्ति किं चिदुच्चैः सितमनसं तमवेहि विष्णुभक्तम्॥ २०॥
कलिकलुषमलेन यस्य नात्मा विमलमतेर्मलिनीकृतो ऽस्तमोहे।
15 मनसि कृतजनार्दनं मनुष्यं सततमवेहि हरेरतीव भक्तम्॥ २१॥
कनकमपि रहस्यवेक्ष्य बुद्ध्या तृणमिव यः समवैति वै परस्वम्।
भवति च भगवत्यनन्यचेताः पुरुषवरं तमवेहि विष्णुभक्तम्॥ २२॥
स्फटिकगिरिशिलामलः क्व विष्णुर्मनसि नृणां क्व च मत्सरादिदोषः।
नहि तुहिनमयूखरश्मिपुञ्जे भवति हुताशनदीप्तिजः प्रतापः॥ २३॥
20 विमलमतिविमत्सरः प्रशान्तः शुचिचरितो ऽखिलसत्त्वमित्रभूतः।
प्रियहितवचनो ऽस्तमानमायो वसति सदा हृदि तस्य वासुदेवः॥ २४॥
वसति हृदि सनातने च तस्मिन्भवति पुमाञ्जगतो ऽस्य सौम्यरूपः।
क्षितिरसमतिरम्यमात्मनो ऽन्तः कथयति चारुतयैव शालपोतः॥ २५॥
यमनियमविधूतकल्मषाणामनुदिनमच्युतसक्तमानसानाम्।
25 अपगतमदमानमत्सराणां व्रज भट दूरतरेण मानवानाम्॥ २६॥
हृदि यदि भगवाननादिरास्ते हरिरसिशङ्खगदाधरो ऽव्ययात्मा।
तदघमघविघातकर्तृभिन्नं भवति कथं सति वान्धकारमर्के॥ २७॥
हरति परधनं निहन्ति जन्तून्वदति तथानृतनिष्ठुराणि यश्च।
अशुभजनितदुर्मदस्य पुंसः कलुषमतेर्हृदि तस्य नास्त्यनन्तः॥ २८॥
30 न सहति परसंपदं विनिन्दां कलुषमतिः कुरुते सतामसाधुः।
न यजति न ददाति यश्च सन्तं मनसि न तस्य जनार्दनो ऽधमस्य॥ २९॥
परमसुहृदि बान्धवे कलत्रे सुततनयापितृमातृभृत्यवर्गे।
शठमतिरुपयाति यो ऽर्थतृष्णां तमधमचेष्टमवेहि नास्य भक्तम्॥ ३०॥

अशुभमतिरसत्प्रवृत्तिसक्तः सततमनार्यविशालसङ्गमत्तः ।
अनुदिनकृतपापबन्धयत्नः पुरुषपशुर्नहि वासुदेवभक्तः ॥ ३१ ॥
सकलमिदमहं च वासुदेवः परमपुमान्परमेश्वरः स एकः ।
इति मतिरमला भवत्यनन्ते हृदयगते व्रज तान्विहाय दूरात् ॥ ३२ ॥
5 कमलनयन वासुदेव विष्णो धरणिधराच्युत शङ्खचक्रपाणे ।
भव शरणमितीरयन्ति ये वै त्यज भट दूरतरेण तानपापान् ॥ ३३ ॥
वसति मनसि यस्य सो ऽव्ययात्मा पुरुषवरस्य न तस्य दृष्टिपाते ।
तव गतिरथ वा ममास्ति चक्रप्रतिहतवीर्यबलस्य सो ऽन्यलोक्यः ॥ ३४ ॥
कालिङ्ग उवाच ।
10 इति निजभटशासनाय देवो रवितनयः स किलाह धर्मराजः ।
मम कथितमिदं च तेन तुभ्यं कुरुवर सम्यगिदं मयापि चोक्तम् ॥ ३५ ॥
भीष्म उवाच ।
नकुलैतन्ममाख्यातं पूर्वं तेन द्विजन्मना ।
कलिङ्गदेशादभ्येत्य प्रीयता सुमहात्मना ॥ ३६ ॥
15 मयाप्येतद्यथान्यायं सम्यग्वत्स तवोदितम् ।
यथा विष्णुमृते नान्यत्त्राणं संसारसागरे ॥ ३७ ॥
किंकरा दण्डपाशौ वा न यमो न च यातनाः ।
समर्थास्तस्य यस्यात्मा केशवालम्बनः सदा ॥ ३८ ॥
पराशर उवाच ।
20 एतन्मुने तवाख्यातं गीतं वैवस्वतेन यत् ।
त्वत्प्रश्नानुगतं सम्यक्किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ३९ ॥

---

4. Die Sage von Sagara und seinen Söhnen (4,3,15—4,17).

त्रिशङ्कोर्हरिश्चन्द्रः । तस्माद्रोहिताश्वः । ततश्च हरितः । हरिताच्चञ्चुः । चञ्चोर्विजयवसुदेवौ । रुरुको विजयात् । रुरुकस्य च वृकः । ततो बाहुर्यो ऽसौ हैहयतालजङ्घादिभिरवजितो ऽन्तर्वत्न्या महिष्या सह वनं प्रविवेश । तस्याश्च सपत्न्या गर्भस्तम्भनाय गरो 25 दत्तः । तेनास्या गर्भः सप्त वर्षाणि जठर एव तस्थौ । स च बाहुर्वृद्धभावादौर्वाश्रमसमीपे ममार । सा तस्य भार्या चितां कृत्वा तमारोप्यानुमरणाकृतनिश्चयाभूत् । अथैनामतीतानागतवर्तमानकालवेदी भगवानौर्वः स्वस्मादाश्रमान्निर्यायाब्रवीत् । अलमेतेनासद्ग्रहेण । अखिलभूमण्डलपतिरतिवीर्यपराक्रमो ऽनेकयज्ञकृदरातिपक्षक्षयकर्ता तवोदरे चक्रवर्ती तिष्ठति । मैवं मैवं साहसाध्यवसायिनी भव । इत्युक्ते च सा तस्मादनुमरणनिर्बन्धाद्विरराम ।

तेनैव भगवता स्वाश्रममानीयत । कतिपयदिनान्तरे च सहैव तेन गरेणातितेजस्वी बाल-
को जज्ञे । तस्यौर्वो जातकर्मादिकाः क्रिया निष्पाद्य सगर इति नाम चकार । कृतोपनयनं
चैनमौर्वो वेदाञ्छास्त्राण्यशेषाण्यस्त्रं चाग्नेयं भार्गवाख्यमध्यापयामास । उत्पन्नबुद्धिश्च मात-
रमपृच्छत् । अम्ब । कथमत्र वयम् । क्व तातः । ततो ऽस्माकं कः । इत्येवमादि पृच्छन्तस्त-
5 न्माता सर्वमवोचत् । ततः पितृराज्यहरणामर्षितो हैहयतालजङ्घादिवधाय प्रतिज्ञामक-
रोत् । प्रायशश्च हैहयाञ्जघान । शकयवनकाम्बोजपारदपह्लवा हन्यमानास्तत्कुलगुरुं व-
सिष्ठं शरणं ययुः । अथैतान्वसिष्ठो जीवन्मृतकान्कृत्वा सगरमाह । वत्स वत्स । अलमेभिर-
तिजीवन्मृतकैरनुसृतैः । एते च मयैव त्वत्प्रतिज्ञापरिपालनाय निजधर्मद्विजसङ्गपरित्यागं
कारिताः । स तथेति तद्गुरुवचनमभिनन्द्य तेषां वेषान्यत्वमकारयत् । यवनान्मुण्डितशि-
10 रस ऊर्ध्वमुण्डाञ्छकान्प्रलम्बकेशान्पारदान्पह्लवांश्च श्मश्रुधरान्निःस्वाध्यायवषट्कारानेतान-
न्यांश्च क्षत्रियांश्चकार । ते च निजधर्मपरित्यागाद्ब्राह्मणैश्च परित्यक्ता म्लेच्छतां ययुः । सगरो
ऽपि स्वमधिष्ठानमागम्यास्खलितचक्रः सप्तद्वीपवतीमिमामुर्वीं प्रशशास । कश्यपदुहिता
सुमतिर्विदर्भराजतनया च केशिनी द्वे भार्ये सगरस्यास्ताम् । ताभ्यां चापत्यार्थमाराधित
और्वः परमेण समाधिना वरमदात् । एका वंशधरमेकं पुत्रमपरा षष्टिं पुत्रसहस्राणि जन-
15 यिष्यतीति । यस्या यदभिमतं तदिच्छया गृह्यताम् । इत्युक्ते केशिनी पुत्रमेकं सुमतिः पुत्र-
सहस्राणि षष्टिं वव्रे । तथेति चर्षिणाभिहिते ऽल्पैरेवाहोभिरेकेकमसमञ्जसं नाम वंशधरं
पुत्रमसूत केशिनी । विनतातनयायास्तु सुमत्याः षष्टिः पुत्रसहस्राण्यभवन् । तस्मादसमञ्ज-
सो ऽंशुमान्नाम कुमारो जज्ञे । स त्वसमञ्जा बाल्यादेवापवृत्तः । पिता चास्याचिन्तयत् । अय-
मतीतबाल्यो बुद्धिमान्भविष्यतीति । अथ तत्रापि वयस्यतीते तच्चरितमेवैनं पिता तत्याज ।
20 तान्यपि षष्टिः कुमारसहस्राण्यसमञ्जसश्चरितमनुचक्रुः । ततश्चासमञ्जसश्चरितानुकारिभिः
सागरैरपध्वस्तयज्ञादिसन्मार्गे जगति देवाः सकलविद्यामयमसंस्पृष्टमशेषदोषैर्भगवतः पुरुषो-
त्तमस्यांशभूतं कपिलर्षिं प्रणम्य तदर्थमूचुः । भगवन् । एभिः सगरतनयैरसमञ्जसश्चरितमनु-
गम्यते । कथमेवमेभिरनुसरद्भिर्जगद्भविष्यति । इत्यार्तजगत्परित्राणाय च भगवतो ऽत्र श-
रीरग्रहणम् । इत्याकर्ण्य भगवानल्पैरेवं दिनैरेते विनङ्क्ष्यन्तीत्युक्तवान् । तत्रान्तरे च सग-
25 रो हयमेधमारेभे । तत्र पुत्रैरधिष्ठितमस्याश्वं को ऽप्यपहृत्य भुवो विवरं प्रविवेश । तत-
श्चाश्वान्वेषणाय तनयान्युयोज ततस्तत्तनयाश्चातिनिर्बन्धेन वसुधातलमेकैको योजनं यो-
जनमवनेश्चख्नान । पाताले चाश्वं परिभ्रमन्तमवनिपतिनन्दनास्ते ददृशुः । नातिदूरस्थितं च
भगवन्तमपघने शरत्काले ऽर्कमिव तेजोभिरनवरतमूर्ध्वमधश्चाशेषा दिशश्चोद्भासयमानं कपि-
लर्षिमपश्यन् । ततश्चोद्यतायुधा दुरात्मायमस्मदपकारी यज्ञविघातकर्ता हयहर्ता हन्यतां
30 हन्यतामित्यधावन् । ततश्च तेनापि भगवता किंचिदीषत्परिवर्तितलोचनेनावलोकिताः
स्वशरीरसमुत्थेनाग्निना दह्यमाना विनेशुः । सगरो ऽप्यनुगम्याश्वानुसारि तत्पुत्रबलम-
शेषं परमर्षिकपिलतेजसा दग्धमंशुमन्तमसमञ्जसः पुत्रमश्वानयनाय चोदयामास । स तु सग-
रतनयखातमार्गेण कपिलमुपगम्य भक्तिनम्रस्तथा तथा तुष्टाव यथैनं भगवानाह । गच्छ ।

एतं पितामहायाश्वं प्रापय । वरं वृणीष्व च । पुत्रपौत्रश्च ते स्वर्गाद्गङ्गामानयिष्यतीति ।
अथांशुमानपि ब्रह्मदण्डहतानामस्मत्पितॄणामस्वर्गयोग्यानां स्वर्गाय वरमस्माकं भगवा-
न्प्रयच्छत्वित्याह । तं चाह भगवान् । उक्तमेवैतन्मया । पौत्रस्ते त्रिदिवाद्गङ्गां भुवमानयि-
ष्यतीति । तदम्भसा संस्पृष्टेष्वस्थिभस्मस्वेते स्वर्गमारोक्ष्यन्ति । भगवद्विष्णुपादाङ्गुष्ठविनिर्ग-
5 तजलस्य हि तन्माहात्म्यं यन्न केवलमभिसंधिपूर्वकं स्नानाद्युपभोगेषूपकारकमनभिसंहित-
मप्यपेतप्राणस्यास्थिचर्मस्नायुकेशाद्युत्सृष्टं शरीरजं यद्भूपतितं सद्यः शरीरिणं स्वर्गं नय-
ति । इत्युक्तः प्रणम्य च भगवते ऽश्वमादाय पितामहयज्ञमाजगाम । सगरो ऽप्यश्वमादाय तं
यज्ञं समापयामास । सागरं चात्मजप्रीत्या पुत्रत्वे कल्पयामास । तस्याप्यंशुमतो दिलीपः पु-
त्रो ऽभवत् । दिलीपस्यापि भगीरथो यो ऽसौ गङ्गां स्वर्गादिहानीय भागीरथीसंज्ञां चकार ।

---

5. DIE SAGE VON MITRASAHA (4,4,19. fgg.).

10 ऋतुपर्णपुत्रः सर्वकामः । तत्तनयः सुदासः । सुदासात्सौदासो मित्रसहनामा यो ऽसाव-
टव्यां मृगयागतो व्याघ्रद्वयमपश्यत् । ताभ्यां च तद्वनमपमृगं कृतम् । स चैकं तयोर्बाणेन ज-
घान । म्रियमाणश्चासावतिभीषणाकृतिः करालवदनो राक्षसो ऽभवत् । द्वितीयो ऽपि प्रति-
क्रियां ते करिष्यामीत्युक्त्वान्तर्धानं जगाम । कालेन गच्छता स सौदासो यज्ञमयजत् । परि-
निष्ठितयज्ञे चाचार्ये वसिष्ठे निष्क्रान्ते तद्रक्षो वसिष्ठरूपमास्थाय यज्ञावसाने मम समांसं
15 भोजनं देयं तत्संस्क्रियतां क्षणादिहागमिष्यामीत्युक्त्वा निष्क्रान्तः । भूयश्च सूदवेषं कृत्वा
राजाज्ञया मानुषं मांसं संस्कृत्य राज्ञे न्यवेदयत् । असावपि हिरण्यपात्रस्थितं मांसमादाय
वसिष्ठागमनप्रतीक्षो ऽभवत् । आगताय च वसिष्ठाय निवेदितवान् । स चाचिन्तयत् । अहो
राज्ञो ऽस्य दौःशील्यं येनैतन्मांसमस्माकं प्रयच्छति । किमेतद्द्रव्यजातमिति ध्यानपरो
ऽभूत् । अपश्यच्च तन्मानुषं मांसम् । ततश्च क्रोधकलुषीकृतचेता राजानं प्रति शापमुत्स-
20 सर्ज । यस्मादभोज्यमस्मद्विधानां तपस्विनामवगच्छन्नपि भवान्मह्यं ददाति तस्मात्तवैवात्र
लोलुपा बुद्धिर्भविष्यतीति । अनन्तरं च तेनापि भगवतैवाभिहितो ऽस्मीत्युक्ते किं किं
मयैवाभिहितमिति मुनिरपि समाधौ तस्थौ । समाधिविज्ञानावगतार्थश्चास्यानुग्रहं चकार ।
नात्यन्तिकमेतद्द्वादशाब्दं भवतो भोजनं भविष्यतीति । असावपि तु प्रगृह्योदकाञ्जलिं मुनि-
शापप्रदानायोद्यतः । भगवानस्मद्गुरुः । नार्हस्येवं कुलदेवताभूतमाचार्यं शप्तुम् । इति स्वप-
25 त्न्या मदयन्त्या प्रसादितः सस्याम्बुदरक्षार्थं तच्छापाम्बु नोर्व्यां नाकाशे चिक्षेप । तेनैव स्व-
पादौ सिषेच । तेन क्रोधाश्रितेनाम्भसा दग्धच्छायौ तत्पादौ कल्माषतामुपगतौ । ततश्च स
कल्माषपादसंज्ञामवाप । वसिष्ठशापात्षष्ठे काले राक्षसभावमुपेत्याटव्यां पर्यटन्ननेकशो मा-
नुषानभक्षयत् । एकदा तु कं चिन्मुनिपुत्रमृतुकाले भार्यया सह स संगतं ददर्श । तयोश्च तम-
तिभीषणं राक्षसमवलोक्य त्रासात्प्रधावितयोर्दंपत्योर्ब्राह्मणं जग्राह । ततः सा ब्राह्मणी

बहुशस्तं याचितवती। प्रसीद। इक्ष्वाकुकुलतिलकभूतस्त्वं महाराज मित्रसहः। न राक्षसः। नार्हसि स्त्रीधर्मसुखाभिज्ञो मय्यकृतार्थायामिमं मद्भर्तारमत्तुम्। इत्येवं बहुप्रकारं तस्यां विलपन्त्यां व्याघ्रः पशुमिव तं ब्राह्मणमभक्षयत्। ततश्चातिकोपसमन्विता ब्राह्मणी तं राजानं यस्मादेवं मय्यतृप्तायां त्वयायं मत्पतिर्भक्षितस्तस्मात्त्वमप्यन्तमबलोपभोगप्रवृत्तो 5 प्राप्स्यसीति शशापाग्निं विवेश च। ततस्तस्य द्वादशाब्दपर्यये विमुक्तशापस्य स्त्रीविषयाभिलाषिणो मदयन्ती स्मारयामास। ततश्च परमसौ स्त्रीसंभोगं तत्याज। वसिष्ठश्चापुत्रिणा राज्ञा पुत्रार्थमभ्यर्थितो मदयन्त्यां गर्भाधानं चकार। यदा च सप्त वर्षाण्यसौ गर्भो न जज्ञे ततस्तं गर्भमश्मना सा देवी जघान। पुत्रश्चाजायत। तस्य चाश्मक एव नामाभवत्।

IX. Bhaṭṭikâvja.

Aoriste (15,1—18).

राक्षसेन्द्रस्ततोऽभैषीदैक्षिष्ट परितः पुरम्।
10 प्रातिष्ठिपच्च बोधार्थं कुम्भकर्णस्य राक्षसान्॥ १॥
तेऽभ्यगुर्भवनं तस्य सुप्तं चैक्षिषताथ तम्।
व्याहार्षुस्तुमुलाञ्छब्दान्दण्डैश्चावधिषुर्द्रुतम्॥ २॥
केशानलुञ्चिषुस्तस्य गजान्गात्रेष्वबिभ्रमन्।
शीतैरभ्यषिचंस्तोयैरलातैश्चाप्यदम्भिषुः॥ ३॥
15 नखैरकर्तिषुस्तीक्ष्णैरदाङ्क्षुर्दशनैस्तथा।
शितैरतौत्सुः शूलैश्च भेरीश्चावीवदञ्छुभाः॥ ४॥
स तान्नाजीगणत्सर्वानिच्छयाबुद्ध च स्वयम्।
अबुबूधत कस्मान्मामप्राक्षीच्च निशाचरान्॥ ५॥
तेऽभाषिषत राजा त्वां दिदृक्षुः क्षणदाचर।
20 सोऽस्नासीद्व्यलिपन्मांसमप्सासीद्वारुणीमपात्॥ ६॥
न्यवसिष्ट ततो द्रष्टुं रावणं प्रावृतद्गृहात्।
राजायान्तं तमद्राक्षीदुदस्थाच्चेषदासनात्॥ ७॥
अतुषत्पीठमासन्ने निरदिक्षच्च काञ्चनम्।
अस्मेष्ट कुम्भकर्णोऽल्पमुपाविक्षदथान्तिके॥ ८॥
25 अवादीन्मां किमित्याह्वो राज्ञा च प्रत्यवादि सः।
नाज्ञासीस्त्वं सुखी रामो यदकार्षीत्स रक्षसाम्॥ ९॥

उदतारीडुदन्वन्तं पुरं नः परितो ऽरुधत् ।
व्यद्योतिष्ट रणे शस्त्रैरनैषीद्राक्षसान्क्षयम् ॥ १० ॥
न प्रावोचमहं किं चित्प्रियं यावदजीविषम् ।
बन्धुस्त्वमर्चितः स्नेहान्मा द्विषो न वधीर्मम ॥ ११ ॥
5 वीर्यं मा न ददर्शस्त्वं मा न त्रास्थाः क्षतो पुरम् ।
तुवाजादम वयं वीर्यं त्वमजैषीः पुरा सुरान् ॥ १२ ॥
अवोचत्कुम्भकर्णास्तं वयं मन्त्रे ऽभ्यधाम यत् ।
न त्वं सर्वं तदश्रौषीः फलं तस्येदमागमत् ॥ १३ ॥
प्राज्ञवाक्यान्यवामंस्था मूर्खवाक्येष्ववास्थिथाः ।
10 अध्यगीष्ठाश्च शास्त्राणि प्रत्यपत्था हितं न च ॥ १४ ॥
मूर्खास्त्वामववञ्चन्त ये विग्रहमचीकरन् ।
अभाणीन्माल्यवान्युक्तमतंस्थास्त्वं न तन्मदात् ॥ १५ ॥
राघवस्यामुषः कान्तामासीरुक्तो न चार्पिपः ।
मा नानुभूः स्वकान्दोषान्मा मुहो मा रुषो ऽधुना ॥ १६ ॥
15 तस्याप्यत्यक्रमीत्कालो यत्तदाहमवादिषम् ।
अघानिषत रक्षांसि परैः कोशांस्त्वमव्ययीः ॥ १७ ॥
संधानकारणं तेजो न्यगभूत्ते ऽकृथास्तथा ।
यत्नं वैराणि कोशं च सहदण्डमजिग्लपः ॥ १८ ॥

X. Kathâsaritsâgara, Vetâlapańkavimçatikâ.

1. Einleitung (75, 21, b — 58).

प्रतिष्ठानाभिधानो ऽस्ति देशो गोदावरीतटे ॥ १ ॥
20 तत्र विक्रमसेनस्य पुत्रः शक्रपराक्रमः ।
प्राक्त्रिविक्रमसेनाख्यः ख्यातकीर्तिरभून्नृपः ॥ २ ॥
तस्य प्रत्यहमास्थानगतस्योपेत्य भूपतेः ।
सेवार्थं क्षान्तिशीलाख्यो भिक्षुः फलमुपानयत् ॥ ३ ॥
सो ऽपि राजा तदादाय फलमासन्नवर्तिनः ।
25 हस्ते ददौ प्रतिदिनं कोशागाराधिकारिणः ॥ ४ ॥
इत्थं गतेषु वर्षेषु दशस्वत्र किलैकदा ।
दत्त्वा राज्ञे फलं तस्मिन्भिक्षावास्थानतो गते ॥ ५ ॥

स राज्ञा तत्फलं प्रादात्प्रविश्यात्र दैवतः ।
क्रीडामर्कटपोताय हस्तभ्रष्टाय रक्षिणाम् ॥ ६ ॥
स मर्कटस्तदश्नाति यावत्तावत्फलात्ततः ।
विभिन्नमध्यान्निरगादनर्घ्यं रत्नमुत्तमम् ॥ ७ ॥
5 तद्दृष्ट्वादाय पप्रच्छ तं भाण्डागारिकं नृपः ।
भिक्षूपनीतानि मया यानि नित्यं फलानि ते ॥ ८ ॥
हस्ते दत्तानि तानि क्व स्थापितानि सदा त्वया ।
तच्छ्रुत्वा तं स सभयः कोशाध्यक्षो व्यजिज्ञपत् ॥ ९ ॥
क्षिप्तानि तान्यनुद्धाट्य मया गञ्जे गवाक्षतः ।
10 यद्यादिशसि तद्देव तमुद्धाट्य गवेषये ॥ १० ॥
इत्यूचिवाननुमतो राज्ञा गत्वा क्षणेन सः ।
कोशाध्यक्षः समागत्य प्रभुं व्यज्ञापयत्पुनः ॥ ११ ॥
शीर्णानि चात्र पश्यामि कोशे तानि फलान्यहम् ।
रत्नराशिं तु पश्यामि रश्मिज्वालाकुलं विभो ॥ १२ ॥
15 तच्छ्रुत्वा तान्मणीन्दत्त्वा तुष्टो ऽस्मै कोशरक्षिणे ।
राजान्येद्युरपृच्छत्स भिक्षुं प्राग्वत्तमागतम् ॥ १३ ॥
भिक्षो धनव्ययेनैवं सेवसे मां किमन्वहम् ।
नेदानीं ते ग्रहीष्यामि फलं यावन्न वक्ष्यसि ॥ १४ ॥
इत्युक्तवन्तं राजानं भिक्षुस्तं विजने ऽब्रवीत् ।
20 वीर साचिव्यसापेक्षं मन्त्रसाधनमस्ति मे ॥ १५ ॥
तत्र वीरेन्द्र साहाय्यं क्रियमाणं त्वयार्थये ।
तच्छ्रुत्वा प्रतिपेदे तत्तथेत्यस्य स भूपतिः ॥ १६ ॥
ततः स श्रमणस्तुष्टो नृपं पुनरुवाच तम् ।
तर्हि कृष्णचतुर्दश्यामागमिन्यां निशागमे ॥ १७ ॥
25 इतो महाश्मशानान्ते वटस्याधः स्थितस्य मे ।
आगन्तव्यं त्वया देव प्रतिपालयतो ऽन्तिकम् ॥ १८ ॥
बाढमेवं करिष्यामीत्युक्ते तेन महीभृता ।
स क्षान्तिशीलः श्रमणो हृष्टः स्वनिलयं ययौ ॥ १९ ॥
अथातः स महासत्त्वः प्राप्य कृष्णचतुर्दशीम् ।
30 प्रार्थनां प्रतिपन्नां तां भिक्षोस्तस्य नृपः स्मरन् ॥ २० ॥
प्रदोषे नीलवसनसमलंकृतशेखरः ।
निर्ययौ राजधानीतः खड्गपाणिरलक्षितः ॥ २१ ॥

ययौ च घोरनिबिडध्वान्तव्रातमलीमसम्।
चितानलोग्रतपनज्वालादारुणदर्शनम् ॥ २२ ॥
आलक्ष्यनरकङ्कालकपालास्थिविशङ्कटम्।
हृष्यत्संनिहितोत्तालभूतवेतालवेष्टितम् ॥ २३ ॥
5 भैरवस्यापरं रूपमिव गम्भीरभीषणम्।
स्फूर्जन्महाशिवारावं श्मशानं तदविह्वलः ॥ २४ ॥
विचित्य चात्र तं प्राप्य भिक्षुं वटतरोरधः।
कुर्वाणं मण्डलन्यासमुपसृत्य जगाद सः ॥ २५ ॥
एषो ऽहमागतो भिक्षो ब्रूहि किं करवाणि ते।
10 तच्छ्रुत्वा स नृपं दृष्ट्वा हृष्टो भिक्षुरुवाच तम् ॥ २६ ॥
राजन्कृतः प्रसादश्चेत्तदितो दक्षिणामुखम्।
गत्वा विदूरमेकाकी विद्यते शिंशपातरुः ॥ २७ ॥
तस्मिन्नुल्लम्बितमृतः को ऽप्येकः पुरुषः स्थितः।
तमिहानय गत्वा त्वं साहाय्यं कुरु वीर मे ॥ २८ ॥
15 तच्छ्रुत्वैव तथेत्युक्त्वा स राजा सत्यसंगरः।
दक्षिणां दिशमालम्ब्य प्रवीरः प्रययौ ततः ॥ २९ ॥
अत्र दीप्तचितालोकलक्षितेन पथा च सः।
गत्वा तमसि तं प्राप कथं चिच्छिंशपातरुम् ॥ ३० ॥
तस्य स्कन्धे चिताधूमदग्धस्य क्रव्यगन्धिनः।
20 सो ऽपश्यल्लम्बमानं तं भूतस्येव शवं तरोः ॥ ३१ ॥
आरुह्य चात्र भूमौ तं छिन्नरज्जुमपातयत्।
पातितः सो ऽपि चाकस्माच्चक्रन्द व्यथितो यथा ॥ ३२ ॥
ततो ऽवरुह्य कृपया जीवाशङ्की स तस्य यत्।
राजाङ्गं प्रामृशत्तेन सो ऽट्टहासं व्यधाच्छवः ॥ ३३ ॥
25 ततः स राजा मत्वा तं वेतालाधिष्ठितं तदा।
किं हससि एहि गच्छाव इति यावदकम्पितः ॥ ३४ ॥
वक्ति तावन्न भूमौ सवेतालं शवमैक्षत।
ऐक्षतात्रैव वृक्षे तु लम्बमानं स्थितं पुनः ॥ ३५ ॥
ततो ऽधिरुह्य भूयो ऽपि तमवातारयत्ततः।
30 वज्रादपि हि वीराणां चित्तरत्नमखण्डितम् ॥ ३६ ॥
आरोप्य च सवेतालं स्कन्धे मौनेन तं शवम्।
स त्रिविक्रमसेनो ऽथ राजा गन्तुं प्रचक्रमे ॥ ३७ ॥

यान्तं च तं शवान्तःस्थो वेतालो ऽसस्थितो ऽब्रवीत् ।
राजन्नध्वविनोदाय कथामाख्यामि ते शृणु ॥ ३८ ॥

---

2. Erste Erzählung (75,59—196).

अस्ति वाराणसी नाम पुरारिवसतिः पुरी ।
स्थलीव कैलासगिरेर्या पुण्यजनसेविता ॥ १ ॥
5 भूरिवारिभृता शश्वद्युपकण्ठनिवेशिनी ।
हारयष्टिरिवाभाति यस्याः स्वर्गतरंगिणी ॥ २ ॥
प्रतापानलनिर्दग्धविपक्षकुलकाननः ।
तस्यां प्रतापमुकुटो नाम राजाभवत्पुरा ॥ ३ ॥
तस्याभूद्वज्रमुकुटस्तनयो रूपशौर्ययोः ।
10 अकरोद्दर्पदलनं स्मरस्यारिजनस्य च ॥ ४ ॥
राजपुत्रस्य तस्यात्र मन्त्रिपुत्रो महामतिः ।
आसीद्बुद्धिशरीराख्यः शरीराभ्यधिकः सखा ॥ ५ ॥
तेन सख्या सह क्रीडन्स कदा चिन्नृपात्मजः ।
जगाम दूरमध्वानं मृगयातिप्रसङ्गतः ॥ ६ ॥
15 शौर्यश्रीचामराणीव सिंहानां मस्तकानि सः ।
छिन्दञ्छरैः सजालानि विवेशैकं महावनम् ॥ ७ ॥
तत्र स्थाने स्मरस्येव पठत्कोकिलबन्दिनि ।
दत्तोपचारे तरुभिर्मञ्जरीचलचामरैः ॥ ८ ॥
सो ऽन्वितो मन्त्रिपुत्रेण तेनापश्यत्सरो महत् ।
20 विचित्रकमलोत्पत्तिधामाम्बुधिमिवापरम् ॥ ९ ॥
तस्मिंश्च दैव सरसि स्नानार्थं का चिदागता ।
तेन दिव्याकृतिः कन्या ददृशे सपरिच्छदा ॥ १० ॥
पूरयन्तीव लावण्यनिर्झरेण सरोवरम् ।
दृष्टिपातैः सृजन्तीव तत्रोत्पलवनं नवम् ॥ ११ ॥
25 प्रत्यादिशन्तीव मुखेनाम्बुजं निर्जितेन्दुना ।
सा जहार मनस्तस्य राजपुत्रस्य तत्क्षणम् ॥ १२ ॥
सो ऽप्यहार्षीत्तथा तस्या युवा दृष्ट्वा विलोचने ।
यथा नैक्षत सा कन्या लज्जां स्वामप्यलंकृतिम् ॥ १३ ॥
ततः पृच्छति तस्मिन्सा केयं स्यादिति सानुगे ।
30 संज्ञां स्वदेशाद्याख्यातुं विलासच्छद्मनाकरोत् ॥ १४ ॥

करोमि स्मोत्पलं कर्णे गृहीत्वा पुष्पशेखरात्।
चिरं च दन्तरचनां चकारादाय च व्यधात्॥ १५॥
पद्मं शिरसि साकूतं हृदये चादधे करम्।
राजपुत्रश्च तस्यास्तां संज्ञां न ज्ञातवांस्तदा॥ १६॥
5 मन्त्रिपुत्रस्तु बुबुधे स सखा तस्य बुद्धिमान्।
ताणाच्च सा ययौ कन्या नीयमानानुगैस्ततः॥ १७॥
प्राप्य च स्वगृहं तस्थौ पर्यङ्के ऽङ्गं निधाय सा।
चित्तं तु निजसंज्ञार्थमस्थात्तस्मिन्नृपात्मजे॥ १८॥
सो ऽपि राजसुतो भ्रष्टविद्यो विद्याधरो यथा।
10 गत्वा स्वनगरीं कृच्छ्रां प्रापावस्थां तया विना॥ १९॥
सख्या च मन्त्रिपुत्रेण तेन पृष्टस्तदा रहः।
शंसता तामदुष्प्रापां त्यक्तधैर्यो जगाद सः॥ २०॥
यस्या न नाम न ग्रामो नान्वयो वावबुध्यते।
सा कथं प्राप्यते तन्मामाश्वासयसि किं मृषा॥ २१॥
15 इत्युक्तो राजपुत्रेण मन्त्रिपुत्रस्तमभ्यधात्।
किं न दृष्टं त्वया यद्यत्संज्ञया सूचितं तया॥ २२॥
न्यस्तं यदुत्पलं कर्णे तेनैवं ते तयोदितम्।
कर्णोत्पलस्य राष्ट्रे ऽहं निवसामि महीभृतः॥ २३॥
कृता यद्दन्तरचना तवैतत्कथितं तया।
20 तत्र जानीहि मां दन्तघाटकस्य सुतामिति॥ २४॥
पद्मावतीति नामोक्तं तयोत्तंसितपद्मया।
त्वयि प्राणा इति प्रोक्तं हृदयार्पितहस्तया॥ २५॥
कलिङ्गदेशे ह्यस्त्यत्र ख्यातः कर्णोत्पलो नृपः।
तस्य प्रसादवित्तो ऽस्ति महान्यो दन्तघाटकः॥ २६॥
25 संग्रामवर्धनाख्यस्य तस्याप्यस्ति जगत्त्रये।
रत्नं पद्मावती नाम कन्या प्राणाधिकप्रिया॥ २७॥
एतच्च लोकतो देव यथावद्विदितं मम।
अतो ज्ञाता मया संज्ञा तस्या देशादिशंसिनी॥ २८॥
इत्युक्तो मन्त्रिपुत्रेण तेन राजसुतो ऽथ सः।
30 तुतोष तस्मै सुधिये लब्धोपायो जहर्ष च॥ २९॥
संमन्त्र्य च समं तेन स तद्युक्तः स्वमन्दिरात्।
प्रियार्थी मृगयाव्याजात्पुनस्तामगमद्दिशम्॥ ३०॥

अर्धमार्गे च वाताश्ववेगवञ्चितसैनिकः ।
तं मन्त्रिपुत्रैकयुतः कलिङ्गविषयं ययौ ॥ ३१ ॥
तत्र तौ प्राप्य नगरं कर्णोत्पलमहीपतेः ।
अन्विष्य दृष्ट्वा भवनं दन्तघाटस्य तस्य च ॥ ३२ ॥
5 तददूरे च वासार्थमेकस्या वृद्धयोषितः ।
गृहं प्राविशतां राजपुत्रमन्त्रिसुतावुभौ ॥ ३३ ॥
दत्ताम्बुयवसौ वाहौ गुप्ते ऽवस्थाप्य चात्र सः ।
राजपुत्रे स्थिते वृद्धां मन्त्रिपुत्रो जगाद ताम् ॥ ३४ ॥
कच्चिद्वेत्स्यम्ब संग्रामवर्धनं दन्तघाटकम् ।
10 तच्छ्रुत्वा सा जरद्योषित्सश्रद्धा तमभाषत ॥ ३५ ॥
वेद्म्येव धात्री तस्यास्मि स्थापिता तेन चाधुना ।
पद्मावत्याः स्वदुहितुः पार्श्वे ज्येष्ठतरेत्यहम् ॥ ३६ ॥
किं त्वहं न सदा तत्र गच्छाम्युपहृताम्बरा ।
कुपुत्रः कितवो वस्त्रं दृष्ट्वा हि हरते मम ॥ ३७ ॥
15 एवमुक्तवतीं हृष्टः स्वोत्तरीयादिदानतः ।
संतोष्य सो ऽत्र वृद्धां तां मन्त्रिपुत्रो ऽब्रवीत्पुनः ॥ ३८ ॥
माता त्वं तद्वदामस्ते गुप्तं यत्तत्कुरुष्व नः ।
दन्तघाटसुतामेतां गत्वा पद्मावतीं वद ॥ ३९ ॥
सो ऽत्रागतो राजपुत्रो दृष्टो यः सरसि त्वया ।
20 तेन चेह तवाख्यातुं प्रेषिता प्रणयादहम् ॥ ४० ॥
तच्छ्रुत्वा सा तथेत्युक्त्वा वृद्धा दानवशीकृता ।
गत्वा पद्मावतीपार्श्वमाजगाम क्षणान्तरे ॥ ४१ ॥
पृष्टा जगाद तौ राजसुतमन्त्रिसुतौ च सा ।
युष्मदागमनं तस्या गत्वा गुप्तं मयोदितम् ॥ ४२ ॥
25 तया श्रुत्वा च निर्भर्त्स्य पाणिभ्यामहमाहता ।
द्वाभ्यां कर्पूरलिप्ताभ्यामुभयोर्गण्डयोर्मुखे ॥ ४३ ॥
ततः परिभवोद्विग्ना रुदत्यहमिहागता ।
एतास्तदङ्गुलीमुद्राः पुत्रौ मे पश्यतं मुखे ॥ ४४ ॥
एवं तयोक्ते नैराश्यविषण्णं तं नृपात्मजम् ।
30 जगाद स महाप्राज्ञो मन्त्रिपुत्रो जनान्तिकम् ॥ ४५ ॥
मा गा विषादं रक्षन्त्या मन्त्रं निर्भर्त्स्य यत्तया ।
कर्पूरशुभ्रा वक्त्रे ऽस्याः स्वाङ्गुल्यो दश पातिताः ॥ ४६ ॥

तदेतदुक्तं पद्मे ऽस्मिन्दन्तौ चन्द्रवतीरिमाः ।
रात्रीर्दश प्रतीक्षस्व संगमानुचिता इति ॥ ४७ ॥
इत्याश्वास्य स तं राजपुत्रं मन्त्रिसुतस्ततः ।
विक्रीय गुप्तं हस्तस्थं काञ्चनं किं चिदापणे ॥ ४८ ॥
5 वृद्धया साधयामास महार्हं भोजनं तया ।
ततस्तौ बुभुजाते द्वौ तत्तया सह वृद्धया ॥ ४९ ॥
एवं नीत्वा दशाहानि जिज्ञासार्थं पुनः स ताम् ।
पद्मावत्यन्तिकं वृद्धां मन्त्रिपुत्रो विसृष्टवान् ॥ ५० ॥
सापि मिष्टान्नपानादिलुब्धा तदनुरोधतः ।
10 गत्वा वासगृहे तस्या भूयो ऽभ्येत्य जगाद तौ ॥ ५१ ॥
इतो गत्वाद्य तूष्णीमप्यहं तत्र स्थिता तया ।
युष्मत्कथापराधं तमुद्दिश्यन्त्या स्वयं पुनः ॥ ५२ ॥
सालक्तकाभिस्तिसृभिः कराङ्गुलिभिराहता ।
उरस्यस्मिन्नथैषाहमिहायाता तदङ्किता ॥ ५३ ॥
15 तच्छ्रुत्वा राजपुत्रं तं स्वैरं मन्त्रिसुतो ऽब्रवीत् ।
मा कार्षीरन्यथा शङ्कामस्या हि हृदये तया ॥ ५४ ॥
सालक्तकाङ्गुलीमुद्रात्रयं विन्यस्य युक्तितः ।
रजस्वला निशास्तिस्रः स्थिताहमिति सूचितम् ॥ ५५ ॥
एवमुक्त्वा नृपसुतं मन्त्रिपुत्रस्त्र्यहे गते ।
20 पद्मावत्यै पुनस्तस्यै वृद्धां तां प्रजिघाय सः ॥ ५६ ॥
सा गता मन्दिरं तस्यास्तया संमान्य भोजिता ।
प्रीत्या पानादिलीलाभिर्दिनं चात्र विनोदिता ॥ ५७ ॥
सायं च यावत्सा वृद्धा गृहमागन्तुमिच्छति ।
उदभूद्भयकृत्तावत्तत्र कोलाहलो बहिः ॥ ५८ ॥
25 हा हा भ्रष्टो ऽयमालानाज्जनान्मघ्नन्प्रधावति ।
मत्तहस्तीति लोकस्य तत्राक्रन्दो ऽथ शुश्रुवे ॥ ५९ ॥
ततः पद्मावती सा तां वृद्धामेवमभाषत ।
स्पष्टेन हस्तिरुद्धेन गन्तुं युक्तं न ते पथा ॥ ६० ॥
तत्पीठिकां समारोप्य बद्धालम्बनरज्जुकाम् ।
30 बृहद्गवाक्षेणानेन त्वामत्र प्रक्षिपामहे ॥ ६१ ॥
गृहोद्याने ततो वृक्षमारुह्यामुं विलङ्घ्य च ।
प्राकारमवरुह्यान्यवृक्षेण स्वगृहं व्रज ॥ ६२ ॥

तेनैव भगवता स्वाश्रममानीयत। कतिपयदिनान्तरे च सहैव तेन गरेणातितेजस्वी बाल-
को जज्ञे। तस्यौर्वो जातकर्मादिकाः क्रिया निष्पाद्य सगर इति नाम चकार। कृतोपनयनं
चैनमौर्वो वेदाञ्छास्त्राण्यशेषाण्यस्त्रं चाग्नेयं भार्गवाख्यमध्यापयामास। उत्पन्नबुद्धिश्च मात-
रमपृच्छत्। अम्ब। कथमत्र वयम्। क्व तातः। ततो ऽस्माकं कः। इत्येवमादि पृच्छतस्त-
5 न्माता सर्वमवोचत्। ततः पितृराज्यहरणामर्षितो हैहयतालजङ्घादिवधाय प्रतिज्ञामक-
रोत्। प्रायशश्च हैहयाञ्जघान। शकयवनकाम्बोजपारदपह्लवा हन्यमानास्तत्कुलगुरुं व-
सिष्ठं शरणं ययुः। अथैतान्वसिष्ठो जीवन्मृतकान्कृत्वा सगरमाह। वत्स वत्स। अलमेभिर-
तिजीवन्मृतकैरनुसृतैः। एते च मयैव त्वत्प्रतिज्ञापरिपालनाय निजधर्मद्विजसङ्गपरित्यागं
कारिताः। स तथेति तद्गुरुवचनमभिनन्द्य तेषां वेषान्यत्वमकारयत्। यवनान्मुण्डितशि-
10 रस ऊर्ध्वमुण्डाञ्छकान्प्रलम्बकेशान्पारदान्पह्लवांश्च श्मश्रुधरान्निःस्वाध्यायवषट्कारानेतान-
न्यांश्च क्षत्रियांश्चकार। ते च निजधर्मपरित्यागाद्ब्राह्मणैश्च परित्यक्ता म्लेच्छतां ययुः। सगरो
ऽपि स्वमधिष्ठानमागम्यास्खलितचक्रः सप्तद्वीपवतीमिमामुर्वीं प्रशशास। कश्यपदुहिता
सुमतिर्विदर्भराजतनया च केशिनी द्वे भार्ये सगरस्यास्ताम्। ताभ्यां चापत्यार्थमाराधित
और्वः परमेण समाधिना वरमदात्। एका वंशधरमेकं पुत्रमपरा षष्टिं पुत्रसहस्राणि जन-
15 यिष्यतीति। यस्या यदभिमतं तदिच्छया गृह्यताम्। इत्युक्ते केशिनी पुत्रमेकं सुमतिः पुत्र-
सहस्राणि षष्टिं वव्रे। तथेति चर्षिणाभिहिते ऽल्पैरेवाहोभिरेकैकमसमञ्जसं नाम वंशधरं
पुत्रमसूत केशिनी। विनततनयायास्तु सुमत्याः षष्टिः पुत्रसहस्राण्यभवन्। तस्मादसमञ्ज-
सो ऽंशुमान्नाम कुमारो जज्ञे। स त्वसमञ्जा बाल्यादेवापवृत्तः। पिता चास्याचिन्तयत्। अय-
मतीतबाल्यो बुद्धिमान्भविष्यतीति। अथ तत्रापि वयस्यतीते तच्चरितमेवैनं पिता तत्याज।
20 तान्यपि षष्टिः कुमारसहस्राण्यसमञ्जसश्चरितमनुचक्रुः। ततश्चासमञ्जसश्चरितानुकारिभिः
सागरैरपध्वस्तयज्ञादिसन्मार्गे जगति देवाः सकलविद्यामयमसंसृष्टमशेषदोषैर्भगवतः पुरुषो-
त्तमस्यांशभूतं कपिलर्षिं प्रणम्य तदर्थमूचुः। भगवन्। एभिः सगरतनयैरसमञ्जसश्चरितमनु-
गम्यते। कथमेवमेभिरनुसरद्भिर्जगद्भविष्यति। इत्यार्तजगत्परित्राणाय च भगवतो ऽत्र श-
रीरग्रहणम्। इत्याकर्ण्य भगवानल्पैरेव दिनैरेते विनङ्क्ष्यन्तीत्युक्तवान्। तत्रान्तरे च सग-
25 रो हयमेधमारेभे। तत्र पुत्रैरधिष्ठितमस्याश्वं को ऽप्यपहृत्य भुवो विवरं प्रविवेश। तत-
श्चाश्वान्वेषणाय तनयान्युयोज। ततस्तत्तनयाश्चातिनिर्बन्धेन वसुधातलमेकैको योजनं यो-
जनमवनेश्चखान। पाताले चाश्वं परिभ्रमन्तमवनिपतिनन्दनास्ते ददृशुः। नातिदूरस्थितं च
भगवन्तमपघने शरत्काले ऽर्कमिव तेजोभिरनवरतमूर्ध्वमधश्चाशेषा दिशश्चोद्भासयमानं कपि-
लर्षिमपश्यन्। ततश्चोद्यतायुधा दुरात्मायमस्मदपकारी यज्ञविघातकर्ता हयहर्ता हन्यतां
30 हन्यतामित्यधावन्। ततश्च तेनापि भगवता किं चिदीषत्परिवर्तितलोचनेनावलोकिताः
स्वशरीरसमुत्थेनाग्निना दह्यमाना विनेशुः। सगरो ऽप्यनुगम्याश्वानुसारि तत्पुत्रबलम-
शेषं परमर्षिकपिलतेजसा दग्धमंशुमन्तमसमञ्जसः पुत्रमश्वानयनाय चोदयामास। स तु सग-
रतनयखातमार्गेण कपिलमुपगम्य भक्तिनम्रस्तथा तथा तुष्टाव यथैनं भगवानाह। गच्छ।

एतं पितामहायाश्वं प्रापय । वरं वृणीष्व च । पुत्रपौत्रश्च ते स्वर्गाद्गङ्गामानयिष्यतीति ।
यथांशुमानपि ब्रह्मदण्डहतानामस्मत्पितॄणामस्वर्गयोग्यानां स्वर्गाय वरमस्माकं भगवा-
न्प्रयच्छत्वित्याह । तं चाह भगवान् । उक्तमेवैतन्मया । पौत्रस्ते त्रिदिवाद्गङ्गां भुवमानयि-
ष्यतीति । तदम्भसा संस्पृष्टेष्वस्थिभस्मस्वेते स्वर्गमारोहयन्ति । भगवद्विष्णुपादाङ्गुष्ठविनिर्ग-
5 तजलस्य हि तन्माहात्म्यं यन्न केवलमभिसंधिपूर्वकं स्नानाद्युपभोगेषूपकारकमनभिसंहित-
मप्यपेतप्राणस्यास्थिचर्मस्नायुकेशाद्युत्सृष्टं शरीरजं यद्रूपतितं सद्यः शरीरिणं स्वर्गं नय-
ति । इत्युक्तः प्रणम्य च भगवते ऽश्वमादाय पितामहयज्ञमाजगाम । सगरो ऽप्यश्वमादाय तं
यज्ञं समापयामास । सागरं चात्मजप्रीत्या पुत्रत्वे कल्पयामास । तस्याप्यंशुमतो दिलीपः पु-
त्रो ऽभवत् । दिलीपस्यापि भगीरथो यो ऽसौ गङ्गां स्वर्गादिहानीय भागीरथीसंज्ञां चकार ।

---

5. Die Sage von Mitrasaha (4,4,19. fgg.).

10 ऋतुपर्णपुत्रः सर्वकामः । तत्तनयः सुदासः । सुदासात्सौदासो मित्रसहनामा यो ऽसाव-
टव्यां मृगयागतो व्याघ्रद्वयमपश्यत् । ताभ्यां च तद्वनमपमृगं कृतम् । स चैकं तयोर्बाणेन ज-
घान । म्रियमाणश्चासावतिभीषणाकृतिः करालवदनो राक्षसो ऽभवत् । द्वितीयो ऽपि प्रति-
क्रियां ते करिष्यामीत्युक्त्वान्तर्धानं जगाम । कालेन गच्छता स सौदासो यज्ञमयजत् । परि-
निष्ठितयज्ञे चाचार्ये वसिष्ठे निष्क्रान्ते तद्रक्षो वसिष्ठरूपमास्थाय यज्ञावसाने मम समांसं
15 भोजनं देयं तत्संस्क्रियतां क्षणादिहागमिष्यामीत्युक्त्वा निष्क्रान्तः । भूयश्च सूदवेषं कृत्वा
राजाज्ञया मानुषं मांसं संस्कृत्य राज्ञे न्यवेदयत् । असावपि हिरण्यपात्रस्थितं मांसमादाय
वसिष्ठागमनप्रतीक्षो ऽभवत् । आगताय च वसिष्ठाय निवेदितवान् । स चाचिन्तयत् । अहो
राज्ञो ऽस्य दौःशील्यं येनैतन्मांसमस्माकं प्रयच्छति । किमेतद्द्रव्यजातमिति ध्यानपरो
ऽभूत् । अपश्यच्च तन्मानुषं मांसम् । ततश्च क्रोधकलुषीकृतचेता राजानं प्रति शापमुत्स-
20 सर्ज । यस्मादभोज्यमस्मद्विधानां तपस्विनामवगच्छन्नपि भवान्मह्यं ददाति तस्मात्तवैवात्र
लोलुपा बुद्धिर्भविष्यतीति । अनन्तरं च तेनापि भगवतैवाभिहितो ऽस्मीत्युक्ते किं किं
मयैवाभिहितमिति मुनिरपि समाधौ तस्थौ । समाधिविज्ञानावगतार्थश्चास्यानुग्रहं चकार ।
नात्यन्तिकमेतद्द्वादशाब्दं भवतो भोजनं भविष्यतीति । असावपि तु प्रगृह्योदकाञ्जलिं मुनि-
शापप्रदानायोद्यतः । भगवानस्मद्गुरुः । नार्हस्येवं कुलदेवताभूतमाचार्यं शप्तुम् । इति स्वप-
25 त्न्या मदयन्त्या प्रसादितः सस्याम्बुदरक्षार्थं तच्छापाम्बु नोर्व्यां नाकाशे चिक्षेप । तेनैव स्व-
पादौ सिषेच । तेन क्रोधभृतेनाम्भसा दग्धच्छायौ तत्पादौ कल्माषतामुपगतौ । ततश्च स
कल्माषपादसंज्ञामवाप । वसिष्ठशापात्षष्ठे काले राक्षसभावमुपेत्याटव्यां पर्यटन्ननेकशो मा-
नुषानभक्षयत् । एकदा तु कंचिन्मुनिपुत्रमृतुकाले भार्यया सह स संगतं ददर्श । तयोश्च तम-
तिभीषणं राक्षसमवलोक्य त्रासात्प्रधावितयोर्दंपत्योर्ब्राह्मणं जग्राह । ततः सा ब्राह्मणी

बहुशस्तं याचितवती। प्रसीद। इक्ष्वाकुकुलतिलकभूतस्त्वं महाराज मित्रसहः। न राक्षसः। नार्हसि स्त्रीधर्मसुखाभिज्ञो मय्यकृतार्थायामिमं मद्भर्तारमत्तुम्। इत्येवं बहुप्रकारं तस्यां विलपन्त्यां व्याघ्रः पशुमिव तं ब्राह्मणमभक्षयत्। ततश्चातिकोपसमन्विता ब्राह्मणी तं राजानं यस्मादेवं मय्यतृप्तायां त्वयायं मत्पतिर्भक्षितस्तस्मात्त्वमप्यन्तमबलोपभोगप्रवृत्तो
5 प्राप्स्यसीति शशापाग्निं विवेश च। ततस्तस्य द्वादशाब्दपर्यये विमुक्तशापस्य स्त्रीविषयाभिलाषिणो मदयन्ती स्मारयामास। ततश्च परमसौ स्त्रीसंभोगं तत्याज। वसिष्ठश्चापुत्रिणा राज्ञा पुत्रार्थमभ्यर्थितो मदयन्त्यां गर्भाधानं चकार। यदा च सप्त वर्षाण्यसौ गर्भो न जज्ञे ततस्तं गर्भमश्मना सा देवी जघान। पुत्रश्चाजायत। तस्य चाश्मक एव नामाभवत्।

IX. Bhaṭṭikâvja.

Aoriste (15,1—18).

राक्षसेन्द्रस्ततो ऽभैषीदैक्षिष्ट परितः पुरम्।
10 प्रातिष्ठिपच्च बोधार्थं कुम्भकर्णस्य राक्षसान्॥ १॥
ते ऽभ्यगुर्भवनं तस्य सुप्तं चैक्षिषताथ तम्।
व्याहार्षुस्तुमुलाञ्छब्दान्दण्डैश्चावधिषुर्द्रुतम्॥ २॥
केशानलुञ्चिषुस्तस्य गजान्गात्रेष्वबिभ्रमन्।
शीतैरभ्यषिचंस्तोयैरलातैश्चाप्यदम्भिषुः॥ ३॥
15 नखैरकर्तिषुस्तीक्ष्णैरदाङ्क्षुर्दशनैस्तथा।
शितैरतौत्सुः शूलैश्च भेरीश्चावीवदञ्क्षुभाः॥ ४॥
स तान्नाजीगणत्सर्वानिच्छयाबुद्ध च स्वयम्।
अबुबूधत कस्मान्मामप्राक्षीच्च निशाचरान्॥ ५॥
ते ऽभाषिषत राजा त्वां दिदृक्षुः क्षणदाचर।
20 सो ऽस्नासीद्व्यलिपन्मांसमप्सासीद्वारुणीमपात्॥ ६॥
न्यवसिष्ट ततो द्रष्टुं रावणं प्रावृतद्गृहात्।
राजायान्तं तमद्राक्षीदुदस्थाच्चेषदासनात्॥ ७॥
अतुषत्पीठमासन्ने निरदिक्षच्च काञ्चनम्।
अस्मेष्ट कुम्भकर्णो ऽल्पमुपाविक्षदथान्तिके॥ ८॥
25 अवादीन्मां किमित्याह्वो राज्ञा च प्रत्यवादि सः।
नाज्ञासीस्त्वं सुखी रामो यदकार्षीत्स रक्षसाम्॥ ९॥

कुतो मुक्तावलीयं ते भगवन्निह कारिता ।
दृत्तघाटककन्याया हृतं ह्याभरणं निशि ॥ ११९ ॥
तच्छ्रुत्वा राजपुत्रस्तं सो ऽवादीत्तापसाकृतिः ।
गुरुणा मम दत्तेयमेत्यासौ पृच्छ्यतामिति ॥ ११२ ॥
5 ततश्चोपेत्य तं नत्वा पप्रच्छ नगराधिपः ।
मुक्तावलीयं भगवन्कुतस्ते शिष्यहस्तगा ॥ ११३ ॥
श्रुत्वैतद्विजनं कृत्वा स धूर्तस्तमभाषत ।
अहं तपस्वी भ्राम्यामि सदारण्येषितस्ततः ॥ ११४ ॥
सो ऽहं दैवादिह प्राप्तः श्मशाने ऽत्र स्थितो निशि ।
10 अपश्यं योगिनीचक्रं समागतमितस्ततः ॥ ११५ ॥
तन्मध्ये चैकयानीय योगिन्या राजपुत्रकः ।
उद्घाटितहृदम्भोजो भैरवाय निवेदितः ॥ ११६ ॥
पानमत्ता च सा हर्तुं जपतो मे ऽक्षमालिकाम् ।
प्रावर्तत महामाया विकारान्कुर्वती मुखे ॥ ११७ ॥
15 अतिप्रवृत्ता च मया क्रुद्धेन जघनस्थले ।
अङ्किता सा त्रिशूलेन मन्त्रप्रज्वलिताग्निणा ॥ ११८ ॥
हृता मुक्तावली चेयं तस्याः कण्ठान्मया तदा ।
सैषाद्य तापसानर्हा विक्रेया मम वर्तते ॥ ११९ ॥
एतच्छ्रुत्वा पुराध्यक्षो गत्वा भूपं व्यजिज्ञपत् ।
20 भूपो ऽप्याकर्ण्य तत्तां च बुद्ध्वा तन्मौक्तिकावलीम् ॥१२०॥
प्रेषणाप्रेषितायातवृद्धाप्तवनितामुखात् ।
श्रुत्वा च दृश्यशूलाङ्कां जघने सत्यमेव ताम् ॥ १२१ ॥
ग्रस्तः सुतो मे डाकिन्या तयेत्युत्पन्ननिश्चयः ।
स्वयं तस्यान्तिकं गत्वा मन्त्रिपुत्रतपस्विनः ॥ १२२ ॥
25 पृष्ट्वा च निग्रहं तस्याः पद्मावत्याः स तद्गिरा ।
पितृभ्यां शोच्यमानायाः पुरान्निर्वासनं व्यधात् ॥ १२३ ॥
निर्वासिताटवीस्था सा नग्नापि न जहौ तनुम् ।
उपायं मन्त्रिपुत्रेण तं संभाव्य तथा कृतम् ॥ १२४ ॥
दिनान्ते तां च शोचन्तीमश्वारूढावुपेयतुः ।
30 त्यक्ततापसवेषौ तौ मन्त्रिपुत्रनृपात्मजौ ॥ १२५ ॥
आश्वास्यारोप्य तुरगे स्वराष्ट्रं निन्यतुश्च ताम् ।
तत्र तस्थौ तया सार्धं राजपुत्रः स निर्वृतः ॥ १२६ ॥

स राज्ञा तत्फलं प्रादात्प्रविश्यायात्र दैवतः ।
क्रीडामर्कटपोताय हस्तभ्रष्टाय रक्षिणाम् ॥ ६ ॥
स मर्कटस्तदश्नाति यावत्तावत्फलात्ततः ।
विभिन्नमध्यान्निरगादनर्घ्यं रत्नमुत्तमम् ॥ ७ ॥
5 तद्दृष्ट्वादाय पप्रच्छ तं भाण्डागारिकं नृपः ।
भिक्षूपनीतानि मया यानि नित्यं फलानि ते ॥ ८ ॥
हस्ते दत्तानि तानि क्व स्थापितानि सदा त्वया ।
तच्छ्रुत्वा तं स सभयः कोशाध्यक्षो व्यजिज्ञपत् ॥ ९ ॥
क्षिप्तानि तान्यनुद्घाट्य मया गञ्जे गवाक्षतः ।
10 यद्यादिशसि तद्देव तमुद्घाट्य गवेषये ॥ १० ॥
इत्यूचिवाननुमतो राज्ञा गत्वा क्षणेन सः ।
कोशाध्यक्षः समागत्य प्रभुं व्यज्ञापयत्पुनः ॥ ११ ॥
शीर्णानि चात्र पश्यामि कोशे तानि फलान्यहम् ।
रत्नराशिं तु पश्यामि रश्मिज्वालाकुलं विभो ॥ १२ ॥
15 तच्छ्रुत्वा तान्मणीन्दत्त्वा तुष्टोऽस्मै कोशरक्षिणे ।
राजान्येद्युरपृच्छत्स भिक्षुं प्राग्वत्तमागतम् ॥ १३ ॥
भिक्षो धनव्ययेनैवं सेवसे मां किमन्वहम् ।
नेदानीं ते ग्रहीष्यामि फलं यावन्न वक्ष्यसि ॥ १४ ॥
इत्युक्तवन्तं राजानं भिक्षुस्तं विजनेऽब्रवीत् ।
20 वीर साचिव्यसापेक्षं मन्त्रसाधनमस्ति मे ॥ १५ ॥
तत्र वीरेन्द्र साहाय्यं क्रियमाणं त्वयार्थये ।
तच्छ्रुत्वा प्रतिपेदे तत्तथेत्यस्य स भूपतिः ॥ १६ ॥
ततः स श्रमणस्तुष्टो नृपं पुनरुवाच तम् ।
तर्हि कृष्णचतुर्दश्यामागमिन्यां निशागमे ॥ १७ ॥
25 इतो महाश्मशानान्ते वटस्याधः स्थितस्य मे ।
आगन्तव्यं त्वया देव प्रतिपालयतोऽन्तिकम् ॥ १८ ॥
बाढमेवं करिष्यामीत्युक्ते तेन महीभृता ।
स क्षान्तिशीलः श्रमणो हृष्टः स्वनिलयं ययौ ॥ १९ ॥
अथातः स महासत्त्वः प्राप्य कृष्णचतुर्दशीम् ।
30 प्रार्थनां प्रतिपन्नां तां भिक्षोस्तस्य नृपः स्मरन् ॥ २० ॥
प्रदोषे नीलवसनसमलंकृतशेखरः ।
निर्ययौ राजधानीतः खड्गपाणिरलक्षितः ॥ २१ ॥

ययौ च घोरनिबिडध्वान्तव्रातमलीमसम् ।
चितानलोग्रतपनज्वालादारुणदर्शनम् ॥ २२ ॥
आलक्ष्यनरकङ्कालकपालास्थिविशङ्कटम् ।
हृष्यत्संनिहितोत्तालभूतवेतालवेष्टितम् ॥ २३ ॥
5 भैरवस्यापरं रूपमिव गम्भीरभीषणम् ।
स्फूर्जन्महाशिवारावं श्मशानं तदविह्वलः ॥ २४ ॥
विचित्य चात्र तं प्राप्य भिक्षुं वटतरोरधः ।
कुर्वाणं मण्डलन्यासमुपसृत्य जगाद सः ॥ २५ ॥
एषो ऽहमागतो भिक्षो ब्रूहि किं करवाणि ते ।
10 तच्छ्रुत्वा स नृपं दृष्ट्वा हृष्टो भिक्षुरुवाच तम् ॥ २६ ॥
राजन्कृतः प्रसादश्चेत्तदितो दक्षिणामुखम् ।
गत्वा विदूरमेकाकी विद्यते शिंशपातरुः ॥ २७ ॥
तस्मिन्नुल्लम्बितमृतः को ऽप्येकः पुरुषः स्थितः ।
तमिहानय गत्वा त्वं साहाय्यं कुरु वीर मे ॥ २८ ॥
15 तच्छ्रुत्वैव तथेत्युक्त्वा स राजा सत्यसंगरः ।
दक्षिणां दिशमालम्ब्य प्रवीरः प्रययौ ततः ॥ २९ ॥
अत्र दीप्तचितालोकलक्षितेन पथा च सः ।
गत्वा तमसि तं प्राप कथं चिच्छिंशपातरुम् ॥ ३० ॥
तस्य स्कन्धे चिताधूमदग्धस्य क्रव्यगन्धिनः ।
20 सो ऽपश्यल्लम्बमानं तं भूतस्येव शवं तरोः ॥ ३१ ॥
आरुह्य चात्र भूमौ तं छिन्नरज्जुमपातयत् ।
पातितः सो ऽपि चाकस्माच्चक्रन्द व्यथितो यथा ॥ ३२ ॥
ततो ऽवरुह्य कृपया जीवाशङ्की स तस्य यत् ।
राजाङ्गं प्रामृशत्तेन सो ऽट्टहासं व्यधाच्छवः ॥ ३३ ॥
25 ततः स राजा मत्वा तं वेतालाधिष्ठितं तदा ।
किं हसस्येहि गच्छाव इति यावदकम्पितः ॥ ३४ ॥
वक्ति तावन्न भूमौ सवेतालं शवमैक्षत ।
ऐक्षतात्रैव वृक्षे तु लम्बमानं स्थितं पुनः ॥ ३५ ॥
ततो ऽधिरुह्य भूयो ऽपि तमवातारयत्ततः ।
30 वज्रादपि हि वीराणां चित्तरत्नमखण्डितम् ॥ ३६ ॥
आरोप्य च सवेतालं स्कन्धे मौनेन तं शवम् ।
स त्रिविक्रमसेनो ऽथ राजा गन्तुं प्रचक्रमे ॥ ३७ ॥

यान्तं च तं शवान्तःस्थो वेतालो ऽसस्थितो ऽब्रवीत्।
राजन्नध्वविनोदाय कथामाख्यामि ते शृणु ॥ ३८ ॥

---

2. Erste Erzählung (75,59—196).

अस्ति वाराणसी नाम पुरारिवसतिः पुरी।
स्थलीव कैलासगिरेर्या पुण्यजनसेविता ॥ १ ॥
5 भूरिवारिभृता शश्वदुपकण्ठनिवेशिनी।
हारयष्टिरिवाभाति यस्याः स्वर्गतरंगिणी ॥ २ ॥
प्रतापानलनिर्दग्धविपक्षकुलकाननः।
तस्यां प्रतापमुकुटो नाम राजाभवत्पुरा ॥ ३ ॥
तस्याभूद्वज्रमुकुटस्तनयो रूपशौर्ययोः।
10 अकरोद्दर्पदलनं स्मरस्यारिजनस्य च ॥ ४ ॥
राजपुत्रस्य तस्यात्र मन्त्रिपुत्रो महामतिः।
आसीद्बुद्धिशरीराख्यः शरीराभ्यधिकः सखा ॥ ५ ॥
तेन सख्या सह क्रीडन्स कदा चिन्नृपात्मजः।
जगाम दूरमध्वानं मृगयातिप्रसङ्गतः ॥ ६ ॥
15 शौर्यश्रीचामराणीव सिंहानां मस्तकानि सः।
छिन्दन्शरैः सजालानि विवेशैकं महावनम् ॥ ७ ॥
तत्र स्थाने स्मरस्येव पठत्कोकिलबन्दिनि।
दत्तोपचारे तरुभिर्मञ्जरीचलचामरैः ॥ ८ ॥
सो ऽन्वितो मन्त्रिपुत्रेण तेनापश्यत्सरो महत्।
20 विचित्रकमलोत्पत्तिधामाम्बुधिमिवापरम् ॥ ९ ॥
तस्मिंश्च देव सरसि स्नानार्थं का चिदागता।
तेन दिव्याकृतिः कन्या ददृशे सपरिच्छदा ॥ १० ॥
पूरयन्तीव लावण्यनिर्झरेण सरोवरम्।
दृष्टिपातैः सृजन्तीव तत्रोत्पलवनं नवम् ॥ ११ ॥
25 प्रत्यादिशन्तीव मुखेनाम्बुजं निर्जितेन्दुना।
सा जहार मनस्तस्य राजपुत्रस्य तत्क्षणम् ॥ १२ ॥
सो ऽप्यहार्षीत्तथा तस्या युवा दृष्ट्वा विलोचने।
यथा नैक्षत सा कन्या लज्जां स्वामप्यलंकृतिम् ॥ १३ ॥
ततः पृच्छति तस्मिन्सा केयं स्यादिति सानुगे।
30 संज्ञां स्वदेशाद्याख्यातुं विलासच्छद्मनाकरोत् ॥ १४ ॥

करोमि स्मोत्पलं कर्णे गृहीत्वा पुष्पशेखरात् ।
चिरं च दन्तरचनां चकारादाय च व्यधात् ॥ १५ ॥
पद्मं शिरसि साकूतं हृदये चादधे करम् ।
राजपुत्रश्च तस्यास्तां संज्ञां न ज्ञातवांस्तदा ॥ १६ ॥
5 मन्त्रिपुत्रस्तु बुबुधे स सखा तस्य बुद्धिमान् ।
क्षणाच्च सा ययौ कन्या नीयमानानुगैस्ततः ॥ १७ ॥
प्राप्य च स्वगृहे तस्थौ पर्यङ्के ऽङ्गं निधाय सा ।
चित्तं तु निजसंज्ञार्थमस्थात्तस्मिन्नृपात्मजे ॥ १८ ॥
सो ऽपि राजसुतो भ्रष्टविद्यो विद्याधरो यथा ।
10 गत्वा स्वनगरीं कृच्छ्रां प्रापावस्थां तया विना ॥ १९ ॥
सख्या च मन्त्रिपुत्रेण तेन पृष्टस्तदा रहः ।
शंसता तामदुष्प्रापां त्यक्तधैर्यो जगाद सः ॥ २० ॥
यस्या न नाम न ग्रामो नान्वयो वावबुध्यते ।
सा कथं प्राप्यते तन्मामाश्वासयसि किं मृषा ॥ २१ ॥
15 इत्युक्तो राजपुत्रेण मन्त्रिपुत्रस्तमभ्यधात् ।
किं न दृष्टं त्वया यद्यत्संज्ञया सूचितं तया ॥ २२ ॥
न्यस्तं यदुत्पलं कर्णे तेनैवं ते तयोदितम् ।
कर्णोत्पलस्य राष्ट्रे ऽहं निवसामि महीभृतः ॥ २३ ॥
कृता यद्दन्तरचना तवैतत्कथितं तया ।
20 तत्र जानीहि मां दन्तघाटकस्य सुतामिति ॥ २४ ॥
पद्मावतीति नामोक्तं तयोत्तंसितपद्मया ।
त्वयि प्राणा इति प्रोक्तं हृदयार्पितहस्तया ॥ २५ ॥
कलिङ्गदेशे ह्यस्त्यत्र ख्यातः कर्णोत्पलो नृपः ।
तस्य प्रसादवित्तो ऽस्ति महान्यो दन्तघाटकः ॥ २६ ॥
25 संग्रामवर्धनाख्यस्य तस्याप्यस्ति जगत्त्रये ।
रत्नं पद्मावती नाम कन्या प्राणाधिकप्रिया ॥ २७ ॥
एतच्च लोकतो देव यथावद्विदितं मम ।
अतो ज्ञाता मया संज्ञा तस्या देशादिशंसिनी ॥ २८ ॥
इत्युक्तो मन्त्रिपुत्रेण तेन राजसुतो ऽथ सः ।
30 तुतोष तस्मै सुधिये लब्धोपायो जहर्ष च ॥ २९ ॥
संमन्त्र्य च समं तेन स तद्युक्तः स्वमन्दिरात् ।
प्रियार्थी मृगयाव्याजात्पुनस्तामगमद्दिशम् ॥ ३० ॥

अर्धमार्गे च वाताश्ववेगवञ्चितसैनिकः ।
तं मन्त्रिपुत्रैकयुतः कलिङ्गविषयं ययौ ॥ ३१ ॥
तत्र तौ प्राप्य नगरं कर्णोत्पलमहीपतेः ।
अन्विष्य दृष्ट्वा भवनं दन्तघाटस्य तस्य च ॥ ३२ ॥
5 तदद्दूरे च वासार्थमेकस्या वृद्धयोषितः ।
गृहं प्राविशतां राजपुत्रमन्त्रिसुतावुभौ ॥ ३३ ॥
दत्ताम्बुयवसौ वाहौ गुप्ते ऽवस्थाप्य चात्र सः ।
राजपुत्रे स्थिते वृद्धां मन्त्रिपुत्रो जगाद ताम् ॥ ३४ ॥
कच्चिद्वेत्स्यम्ब संग्रामवर्धनं दन्तघाटकम् ।
10 तच्छ्रुत्वा सा जरद्योषित्सश्रद्धा तमभाषत ॥ ३५ ॥
वेद्म्येव धात्री तस्यास्मि स्थापिता तेन चाधुना ।
पद्मावत्याः स्वदुहितुः पार्श्वे ज्येष्ठतरेत्यहम् ॥ ३६ ॥
किं त्वहं न सदा तत्र गच्छाम्युपहृताम्बरा ।
कुपुत्रः कितवो वस्त्रं दृष्ट्वा हि हरते मम ॥ ३७ ॥
15 एवमुक्तवतीं हृष्टः स्वोत्तरीयादिदानतः ।
संतोष्य सो ऽत्र वृद्धां तां मन्त्रिपुत्रो ऽब्रवीत्पुनः ॥ ३८ ॥
माता त्वं तद्वदामस्ते गुप्तं यत्तत्कुरुष्व नः ।
दन्तघाटसुतामेतां गत्वा पद्मावतीं वद ॥ ३९ ॥
सो ऽत्रागतो राजपुत्रो दृष्टो यः सरसि त्वया ।
20 तेन चेह तवाख्यातुं प्रेषिता प्रणयादहम् ॥ ४० ॥
तच्छ्रुत्वा सा तथेत्युक्त्वा वृद्धा दानवशीकृता ।
गत्वा पद्मावतीपार्श्वमाजगाम तणान्तरे ॥ ४१ ॥
पृष्टा जगाद तौ राजसुतमन्त्रिसुतौ च सा ।
युष्मदागमनं तस्या गत्वा गुप्तं मयोदितम् ॥ ४२ ॥
25 तया श्रुत्वा च निर्भर्त्स्य पाणिभ्यामहमाहता ।
द्वाभ्यां कर्पूरलिप्ताभ्यामुभयोर्गण्डयोर्मुखे ॥ ४३ ॥
ततः परिभवोद्विग्ना रुदत्यहमिहागता ।
एतास्तदङ्गुलीमुद्राः पुत्रौ मे पश्यतं मुखे ॥ ४४ ॥
एवं तयोक्ते नैराश्यविषण्णं तं नृपात्मजम् ।
30 जगाद स महाप्राज्ञो मन्त्रिपुत्रो जनान्तिकम् ॥ ४५ ॥
मा गा विषादं रक्षन्त्या मन्त्रं निर्भर्त्स्य यत्तया ।
कर्पूरशुभ्रा वक्त्रे ऽस्याः स्वाङ्गुल्यो दश पातिताः ॥ ४६ ॥

तदेतदुक्तं पत्ते ऽस्मिञ्छुक्ले चन्द्रवतीरिमाः।
रात्रीर्दश प्रतीक्षधं संगमानुचिता इति ॥ ४७ ॥
इत्याश्वास्य स तं राजपुत्रं मन्त्रिसुतस्ततः।
विक्रीय गुप्तं हस्तस्थं काञ्चनं किं चिदापणे ॥ ४८ ॥
5 वृद्धया साधयामास महार्हं भोजनं तया।
ततस्तौ बुभुजाते द्वौ तत्तया सह वृद्धया ॥ ४९ ॥
एवं नीत्वा दशाहानि जिज्ञासार्थं पुनः स ताम्।
पद्मावत्यन्तिकं वृद्धां मन्त्रिपुत्रो विसृष्टवान् ॥ ५० ॥
सापि मिष्टान्नपानादिलुब्धा तदनुरोधतः।
10 गत्वा वासगृहं तस्या भूयो ऽभ्येत्य जगाद तौ ॥ ५१ ॥
इतो गत्वाद्य तूष्णीमप्यहं तत्र स्थिता तया।
युष्मत्कथापराधं तमुद्दिश्यत्त्या स्वयं पुनः ॥ ५२ ॥
सालक्तकाभिस्तिसृभिः कराङ्गुलिभिराहता।
उरस्यस्मिन्नथैषाहमिहायाता तदङ्किता ॥ ५३ ॥
15 तच्छ्रुत्वा राजपुत्रं तं स्वैरं मन्त्रिसुतो ऽब्रवीत्।
मा कार्षीरन्यथा शङ्कामस्या हि हृदये तया ॥ ५४ ॥
सालक्तकाङ्गुलीमुद्रात्रयं विन्यस्य युक्तितः।
रजस्वला निशास्तिस्रः स्थिताहमिति सूचितम् ॥ ५५ ॥
एवमुक्त्वा नृपसुतं मन्त्रिपुत्रस्त्र्यहे गते।
20 पद्मावत्यै पुनस्तस्यै वृद्धां तां प्रजिघाय सः ॥ ५६ ॥
सा गता मन्दिरं तस्यास्तया संमान्य भोजिता।
प्रीत्या पानादिलीलाभिर्दिनं चात्र विनोदिता ॥ ५७ ॥
सायं च यावत्सा वृद्धा गृहमागन्तुमिच्छति।
उदभूद्भयकृत्तावत्तत्र कोलाहलो बहिः ॥ ५८ ॥
25 हा हा भ्रष्टो ऽयमालानाज्जनान्मथ्नन्प्रधावति।
मत्तहस्तीति लोकस्य तत्राक्रन्दो ऽथ शुश्रुवे ॥ ५९ ॥
ततः पद्मावती सा तां वृद्धामेवमभाषत।
स्पष्टेन हस्तिरुद्धेन गन्तुं युक्तं न ते पथा ॥ ६० ॥
तत्पीठिकां समारोप्य बद्धालम्बनरज्जुकाम्।
30 बृहद्गवाक्षेणानेन त्वामत्र प्रक्षिपामहे ॥ ६१ ॥
गृहोद्याने ततो वृक्षमारुह्यामुं विलङ्घ्य च।
प्राकारमवरुह्यान्यवृक्षेण स्वगृहं व्रज ॥ ६२ ॥

इत्युक्त्वा सा गवाक्षेण क्षेपयामास तत्र ताम् ।
वृद्धां चेटीभिरुद्याने रज्जुपीठिकया ततः ॥ ६३ ॥
साथ गत्वा यथोक्तेन पथा सर्वं शशंस तत् ।
यथावद्राजपुत्राय तस्मै मन्त्रिसुताय च ॥ ६४ ॥
5 ततः स मन्त्रिपुत्रस्तं राजपुत्रमभाषत ।
सिद्धं तवेष्टं मार्गो हि युक्त्या संदर्शितस्तया ॥ ६५ ॥
तद्गच्छाद्यैव तत्र त्वं प्रदोषे ऽस्मिन्नुपागते ।
एतेनैव पथा तस्याः प्रियाया मन्दिरं विश ॥ ६६ ॥
इत्युक्तस्तेन तद्युक्त्या राजपुत्रो ययौ स तत् ।
10 उद्यानं वृद्धयोक्तेन तेन प्राकारवर्त्मना ॥ ६७ ॥
तत्रापश्यच्च रज्जुं तां लम्बमानां सपीठिकाम् ।
मार्गोन्मुखीभिश्चेटीभिरुपरिष्टादधिष्ठिताम् ॥ ६८ ॥
आरूढस्तां च दृष्ट्वैव दासीभिस्ताभिराशु सः ।
रज्ज्वोत्क्षिप्तो गवाक्षेण प्रविवेश प्रियान्तिकम् ॥ ६९ ॥
15 तस्मिन्प्रविष्टे स ययौ मन्त्रिपुत्रः स्वमास्पदम् ।
राजपुत्रस्तु तां पद्मावतीं तत्र ददर्श सः ॥ ७० ॥
पूर्णामृतांशुवदनां प्रसरत्कान्तिचन्द्रिकाम् ।
कृष्णपक्षभयाद्गुप्तं स्थितां राकानिशामिव ॥ ७१ ॥
सापि दृष्ट्वा तमुत्थाय चिरौत्सुक्योचितैस्ततः ।
20 कण्ठग्रहादिभिस्तैस्तैः प्रौढाचारैरमानयत् ॥ ७२ ॥
ततस्तया स गान्धर्वविधिनोढया सह ।
गुप्तं राजसुतस्तस्थौ पूर्णेच्छस्तत्र कान्तया ॥ ७३ ॥
स्थित्वा चाहानि कति चिद्रात्रौ तामवदत्प्रियाम् ।
सखा मम सहायातो मन्त्रिपुत्र इह स्थितः ॥ ७४ ॥
25 स चात्र तिष्ठत्येकाकी त्वड्येष्ठतरिकागृहे ।
गत्वा संभाव्य तं तन्वि पुनरेष्यामि ते ऽन्तिकम् ॥ ७५ ॥
तच्छ्रुत्वा तमवोचत्स धूर्ता पद्मावती प्रियम् ।
हन्तार्यपुत्र पृच्छामि ताः संज्ञा मत्कृतास्त्वया ॥ ७६ ॥
ज्ञाताः किं किमु वा तेन सख्या मन्त्रिसुतेन ते ।
30 एवमुक्तवतीमेतां राजपुत्रो जगाद सः ॥ ७७ ॥
न ज्ञातं तन्मया किं चिज्ज्ञात्वा सर्वं तु तेन मे ।
आख्यातं मन्त्रिपुत्रेण दिव्यप्रज्ञानशालिना ॥ ७८ ॥

एतच्छ्रुत्वा विचिन्त्यैव भामिनी सा जगाद तम् ।
तर्ह्ययुक्तं कृतं यन्मे चिरात्स कथितस्त्वया ॥ ७९ ॥
स मे भ्राता सखा यस्ते तस्य च प्रथमं मया ।
ताम्बूलादिसमाचारः कर्तव्यो हि सखा भवेत् ॥ ८० ॥
5 इत्युक्तवत्यानुमतस्तया पूर्वपथेन सः ।
राजपुत्रो ऽन्तिकं सख्युस्तस्यागाच्च ततो निशि ॥ ८१ ॥
शशंस च कथामध्ये तत्तस्मै यत्तदाश्रयम् ।
संज्ञाविज्ञानकथनं कृतं तेन प्रियान्तिके ॥ ८२ ॥
मन्त्रिपुत्रस्तु सो ऽयुक्तमिति न श्रद्दधे ऽस्य तत् ।
10 तावच्च सा तयोस्तत्र विभाताभूद्विभावरी ॥ ८३ ॥
अथैतयोर्विधौ सांध्ये निर्वृत्ते कुर्वतोः कथाः ।
आगात्पक्वान्नताम्बूलहस्ता पद्मावतीसखी ॥ ८४ ॥
सा मन्त्रिपुत्रं कुशलं पृष्ट्वा दत्तोपचारिका ।
निषेद्धुं राजपुत्रस्य भोजनं तत्र युक्तितः ॥ ८५ ॥
15 कथान्तरे स्वामिनीं स्वां भोजनादौ तदागमम् ।
प्रतीक्षमाणामावेद्य क्षणाद्गृहं ततो ययौ ॥ ८६ ॥
ततस्तं मन्त्रिपुत्रः स राजपुत्रमभाषत ।
कौतुकं पश्य देवैकं दर्शयाम्यधुना तव ॥ ८७ ॥
इत्युक्त्वा भक्ष्यमेतत्स पक्वान्नं दत्तवांस्ततः ।
20 सारमेयाय स च तत्खादित्वैव व्यपद्यत ॥ ८८ ॥
तद्दृष्ट्वा किमिदं चित्रमिति राजसुतो ऽत्र सः ।
पप्रच्छ मन्त्रिपुत्रं तं स चैनं प्रत्यभाषत ॥ ८९ ॥
संज्ञाज्ञानेन धूर्तं मां विदित्वा हन्तुकामया ।
तया विषान्नं प्रहितं मम त्वदनुरक्तया ॥ ९० ॥
25 नास्मिन्सति मदेकाग्रो राजपुत्रो भवेदयम् ।
एतद्वशश्च मुक्त्वा मां नगरीं स्वां व्रजेदिति ॥ ९१ ॥
तन्मुञ्च मन्युमेतस्यां बन्धुत्यागान्महात्मनः ।
कुर्यास्त्वं हरणे युक्तिं वक्ष्याम्यालोचयाम्यहम् ॥ ९२ ॥
इत्युक्तवन्तं तं मन्त्रिसुतं राजसुतो ऽत्र सः ।
30 सत्यं बुद्धिशरीरस्त्वमिति यावत्प्रशंसति ॥ ९३ ॥
अशङ्कितं बहिस्तावद्दुःखाकुलजनारवः ।
हा धिग्राज्ञः सुतो बालो विपन्न इति शुश्रुवे ॥ ९४ ॥

तदाकर्ण्य प्रहृष्टो ऽथ मन्त्रिपुत्रो नृपात्मजम् ।
जगाद हन्त गच्छाद्य पद्मावत्या गृहं निशि ॥ ९५ ॥
तत्र तां पाययेस्तावद्यावत्पानमदेन सा ।
निःसंज्ञा नष्टचेष्टा च गतजीवेव जायते ॥ ९६ ॥
5 ततस्तस्याः सनिद्रायाः शूलेनाङ्कं कटीतटे ।
दत्त्वाग्नितप्तेनादाय तदाभरणसंचयम् ॥ ९७ ॥
आगच्छेस्त्वं गवाक्षेण रज्जुलम्बविनिर्गतः ।
ततः परं यथा भद्रं भवेज्ज्ञास्याम्यहं तथा ॥ ९८ ॥
इत्युक्त्वा कारयित्वा च क्रोडवालनिभाग्रिकम् ।
10 मन्त्रिपुत्रो ददौ तस्मै त्रिशूलं राजसूनवे ॥ ९९ ॥
राजपुत्रः स हस्ते तत्कृत्वा कुटिलकर्कशम् ।
कालायसदृढं चित्तमिव कान्तावयस्ययोः ॥ १०० ॥
तथेति पूर्ववद्रात्रावगात्पद्मावतीगृहम् ।
अविचार्यं प्रभूणां हि शुचेर्वाक्यं स्वमन्त्रिणः ॥ १०१ ॥
15 तत्र तां मद्यनिश्चेष्टां शूलेन जघने ऽङ्किताम् ।
हृतालंकरणां कृत्वा तस्यागात्सख्युरन्तिकम् ॥ १०२ ॥
दर्शिताभरणस्तस्मै शशंस च यथा कृतम् ।
ततः स मन्त्रिपुत्रो ऽपि सिद्धं मेने मनीषितम् ॥ १०३ ॥
प्रातर्गत्वा श्मशाने च सो ऽभूत्तापसवेषभृत् ।
20 स्वैरं राजसुतं तं च विदधे शिष्यरूपिणम् ॥ १०४ ॥
अब्रवीत्तं च गच्छैकामितो ऽलङ्करणादिमाम् ।
मुक्तावलीं समादाय त्वं विक्रेतुमिवापणे ॥ १०५ ॥
बहु मूल्यं वदेश्चास्या येनैतां नैव कश्चन ।
गृह्णीयाद्भ्राम्यमाणां च सर्वः को ऽपि विलोकयेत् ॥ १०६ ॥
25 गुरुणा मम विक्रेतुमियं दत्तेत्यनाकुलः ।
ब्रूयाश्च यदि गृह्णीयुरत्र त्वां पुररक्षिणः ॥ १०७ ॥
इति स प्रेषितस्तेन गत्वा राजसुतस्तदा ।
अतिष्ठदापणे भ्राम्यन्व्यक्तं मुक्तावलीं दधत् ॥ १०८ ॥
तथाभूतश्च जगृहे स दृष्ट्वा पुररक्षिभिः ।
30 दत्तघाटसुतामोषज्ञप्तैश्चौरगवेषिभिः ॥ १०९ ॥
निन्ये च नगराध्यक्षनिकटं तैः स तत्क्षणम् ।
स च तं तापसाकारं दृष्ट्वा पप्रच्छ सान्त्वतः ॥ ११० ॥

कुतो मुक्तावलीयं ते भगवन्निह कारिता।
दत्तघाटककन्याया हृतं ह्याभरणं निशि॥ १११॥
तच्छ्रुत्वा राजपुत्रस्तं सो ऽवादीत्तापसाकृतिः।
गुरुणा मम दत्तेयमेत्यासौ पृच्छ्यतामिति॥ ११२॥
5 ततश्चोपेत्य तं नत्वा पप्रच्छ नगराधिपः।
मुक्तावलीयं भगवन्कुतस्ते शिष्यहस्तगा॥ ११३॥
श्रुत्वैतद्विजनं कृत्वा स धूर्तस्तमभाषत।
अहं तपस्वी भ्राम्यामि सदारण्येष्वितस्ततः॥ ११४॥
सो ऽहं दैवादिह प्राप्तः श्मशाने ऽत्र स्थितो निशि।
10 अपश्यं योगिनीचक्रं समागतमितस्ततः॥ ११५॥
तन्मध्ये चैकयानीय योगिन्या राजपुत्रकः।
उद्घाटितहृदम्भोजो भैरवाय निवेदितः॥ ११६॥
पानमत्ता च सा हर्तुं जपतो मे ऽक्षमालिकाम्।
प्रावर्तत महामाया विकारान्कुर्वती मुखे॥ ११७॥
15 अतिप्रवृत्ता च मया क्रुद्धेन जघनस्थले।
अङ्किता सा त्रिशूलेन मन्त्रप्रज्वलिताग्रिणा॥ ११८॥
हृता मुक्तावली चेयं तस्याः कण्ठान्मया तदा।
सैषाद्य तापसानर्हा विक्रेया मम वर्तते॥ ११९॥
एतच्छ्रुत्वा पुराध्यक्षो गत्वा भूपं व्यजिज्ञपत्।
20 भूपो ऽप्याकर्ण्य तत्तां च बुद्ध्वा तन्मौक्तिकावलीम्॥१२०॥
प्रेक्षणप्रेषितायातवृद्धाप्तवनितामुखात्।
श्रुत्वा च दृश्यशूलाङ्कां जघने सत्यमेव ताम्॥ १२१॥
ग्रस्तः सुतो मे डाकिन्या तयेत्युत्पन्ननिश्चयः।
स्वयं तस्यान्तिकं गत्वा मन्त्रिपुत्रतपस्विनः॥ १२२॥
25 पृष्ट्वा च निग्रहं तस्याः पद्मावत्याः स तद्गिरा।
पितृभ्यां शोच्यमानायाः पुरान्निर्वासनं व्यधात्॥ १२३॥
निर्वासिताटवीस्था सा नग्नापि न जहौ तनुम्।
उपायं मन्त्रिपुत्रेण तं संभाव्य तथा कृतम्॥ १२४॥
दिनान्ते तां च शोचन्तीमश्वारूढावुपेयतुः।
30 त्यक्ततापसवेषौ तौ मन्त्रिपुत्रनृपात्मजौ॥ १२५॥
आश्वास्यारोप्य तुरगे स्वराष्ट्रं निन्यतुश्च ताम्।
तत्र तस्थौ तया सार्धं राजपुत्रः स निर्वृतः॥ १२६॥

दत्तघाटस्त्वरण्ये तां क्रव्याद्भिर्भक्षितां सुताम्।
मत्वा व्यपादि शोकेन भार्या चानुजगाम तम्॥ १२७॥
इत्याख्याय स भूयस्तं वेतालो नृपमब्रवीत्।
तं मे ऽत्र संशयं छिन्द्धि दंपत्योरेतयोर्वधात्॥ १२८॥
5 मन्त्रिपुत्रस्य किं पापं राजपुत्रस्य किं नु वा।
पद्मावत्याः किमथ वा त्वं हि बुद्धिमतां वरः॥ १२९॥
जानानश्च न चेद्राजन्मम तत्त्वं वदिष्यसि।
तदेष शतधा मूर्धा निश्चितं ते स्फुटिष्यति॥ १३०॥
इत्युक्तवन्तं वेतालं विजानञ्छापभीतितः।
10 स त्रिविक्रमसेनस्तमेवं प्रत्यब्रवीन्नृपः॥ १३१॥
योगेश्वर किमज्ञेयमेतन्नैषां हि पातकम्।
त्रयाणामपि राज्ञस्तु पापं कर्णोत्पलस्य तत्॥ १३२॥
वेतालो ऽप्याह राज्ञः किं ते हि तत्कारणास्त्रयः।
काकाः किमपराध्यन्ति हंसैर्जग्धेषु शालिषु॥ १३३॥
15 राजा ततो ऽब्रवीदेवं न दुष्यन्ति त्रयो ऽपि ते।
मन्त्रिसूनोर्हि तत्तावत्प्रभुकार्यमपातकम्॥ १३४॥
पद्मावतीराजपुत्रौ तौ हि कामशराग्निना।
संतप्तावविचारज्ञावदोषौ स्वार्थमुद्यतौ॥ १३५॥
कर्णोत्पलस्तु राजा स नीतिशास्त्रेष्वशिक्षितः।
20 चारैः प्रजास्वनन्विष्यंस्तत्त्वशुद्धिं निजास्वपि॥ १३६॥
अजानन्धूर्तचरितानीङ्गिताद्यविचक्षणः।
तथा तन्निर्विचारं यच्चक्रे तेन स पापभाक्॥ १३७॥
इत्याकर्ण्य विमुक्तमौनमुदिते सम्यङ्नृपेणोत्तरे
स्कन्धात्तस्य स दार्ढ्यमाकलयितुं मायाबलात्तत्क्षणम्।
25 वेतालो नृकलेवरान्तरगतः क्वाप्यप्रतर्क्यो ययौ
निष्कम्पः स च भूपतिः पुनरमुं प्राप्तुं व्यधान्निश्चयम्॥ १३८॥

---

3. Zweite Erzählung (76, 1—42).

ततो ऽत्र पुनरानेतुं तं वेतालमगान्नृपः।
स त्रिविक्रमसेनस्तच्छिंशपापादपान्तिकम्॥ १॥
प्राप्तो ऽत्र वीक्षते यावच्चितालोकवशान्निशि।
30 तावद्ददर्श तं भूमौ कूजन्तं पतितं शवम्॥ २॥

अथ तं मृतदेहस्थं वेतालं स महीपतिः ।
आरोप्य स्कन्धमानेतुं तूष्णीं प्रववृते जवात् ॥ ३ ॥
ततः स्कन्धात्स वेतालो भूयस्तं नृपमब्रवीत् ।
राजन्महत्यनुचिते क्लेशे ऽस्मिन्पतितो भवान् ॥ ४ ॥
5 अतस्तव विनोदाय कथयामि कथां शृणु ।
अस्त्यग्रहारः कालिन्दीतटे ब्रह्मस्थलाभिधः ॥ ५ ॥
अग्निस्वामीति तत्रासीद्ब्राह्मणो वेदपारगः ।
तस्यातिरूपा मन्दारवतीत्यजनि कन्यका ॥ ६ ॥
यां निर्माय नवानर्घ्यलावण्यां नियतं विधिः ।
10 स्वर्गस्त्रीपूर्वनिर्माणं निजमेवाजुगुप्सत ॥ ७ ॥
तस्यां च यौवनस्थायामाययुः कन्यकुब्जतः ।
समसर्वगुणास्तत्र त्रयो ब्राह्मणपुत्रकाः ॥ ८ ॥
तेषां चात्मार्थमेकैकस्तत्पितुस्तामयाचत ।
अनिच्छन्दानमन्यस्मै तस्याः प्राणव्ययादपि ॥ ९ ॥
15 तत्पिता स तु तन्मध्यान्नैकस्मायपि तां ददौ ।
भीतो ऽन्ययोर्वधात्तेन तस्थौ कन्यैव सा ततः ॥ १० ॥
ते च त्रयो ऽपि तद्वक्त्रचन्द्रैकासक्तदृष्टयः ।
चकोरव्रतमालम्ब्य तत्रैवासन्दिवानिशम् ॥ ११ ॥
अथाकस्मात्समुत्पन्नदाहज्वरवशेन सा ।
20 जगाम मन्दारवती कुमारी किल पञ्चताम् ॥ १२ ॥
ततस्तां विप्रपुत्रास्ते परासुं शोकविह्वलाः ।
कृतप्रसाधनां नीत्वा श्मशानं चक्रुरग्निसात् ॥ १३ ॥
एकश्च तेषां तत्रैव विधाय मठिकां ततः ।
कृततद्भस्मशय्यः सन्नास्त याचितभैक्षभुक् ॥ १४ ॥
25 द्वितीयो ऽस्थीन्युपादाय तस्या भागीरथीं ययौ ।
तृतीयस्तापसो भूत्वा भ्रान्तुं देशान्तराण्यगात् ॥ १५ ॥
स भ्राम्यंस्तापसः प्राप्य ग्रामं वक्रोलकाभिधम् ।
तत्रातिथिः सन्कस्यापि विप्रस्य प्राविशद्गृहम् ॥ १६ ॥
तत्पूजितः स यावच्च भोक्तुं तत्र प्रचक्रमे ।
30 तावदेकः शिशुस्तत्र प्रवृत्तो ऽभूत्प्ररोदितुम् ॥ १७ ॥
स सान्त्व्यमानो ऽपि यदा न व्यरंसीत्तदा क्रुधा ।
बाह्वोरादाय गृहिणी ज्वलत्यग्नौ तमक्षिपत् ॥ १८ ॥

क्षिप्त एव स मृदङ्गो भस्मीभावमवाप्तवान् ।
तद्दृष्ट्वा ज्ञातरोमाञ्चः सो ऽब्रवीत्तापसो ऽतिथिः ॥ १९ ॥
हा धिक्कष्टं प्रविष्टो ऽस्मि ब्रह्मराक्षसवेश्मनि ।
तन्मूर्तं किल्बिषमिदं न भोक्ष्ये ऽन्नमिहाधुना ॥ २० ॥
5 एवं वदन्तं तं सो ऽत्र गृहस्थः प्राह पश्य मे ।
शक्तिं पठितसिद्धस्य मन्त्रस्य मृतजीवनीम् ॥ २१ ॥
इत्युक्त्वादाय तन्मन्त्रपुस्तिकामनुवाच्य च ।
तत्र भस्मनि चिक्षेप स धूलिमभिमन्त्रिताम् ॥ २२ ॥
तेनोदतिष्ठत्तद्रूप एव जीवन्स बालकः ।
10 ततः स निर्वृतस्तत्र भुक्तवान्विप्रतापसः ॥ २३ ॥
गृहस्थो ऽपि स तां नागदन्ते ऽवस्थाप्य पुस्तिकाम् ।
भुक्त्वा च शयनं भेजे रात्रौ तत्रैव तद्युतः ॥ २४ ॥
सुप्ते गृहपतौ तस्मिन्स्वैरमुत्थाय शङ्कितः ।
स प्रियाजीवनार्थी तां पुस्तिकां तापसो ऽग्रहीत् ॥ २५ ॥
15 गृहीत्वैव च निर्गत्य ततो रात्रिंदिवं व्रजन् ।
क्रमाच्छ्मशानं संप्राप यत्र दग्धास्य सा प्रिया ॥ २६ ॥
ददर्श चात्र तत्कालं तं द्वितीयमुपागतम् ।
यः स गङ्गाम्भसि क्षेप्तुं तदस्थीनि गतो ऽभवत् ॥ २७ ॥
तत्रस्थं समासाद्य च तस्या भस्मनि शायिनम् ।
20 निबद्धमठिकं तत्र द्वावप्येतावुवाच सः ॥ २८ ॥
मठिकापास्यतामेषा यावदुत्थापयामि ताम् ।
जीवन्तीं भस्मतः कान्तां मन्त्रशक्त्या कयाप्यहम् ॥ २९ ॥
इति तौ प्रेर्य निर्बन्धान्निर्लोठ्य मठिकां च सः ।
उद्घाट्य तापसो विप्रः पुस्तिकां तामवाचयत् ॥ ३० ॥
25 अभिमन्त्र्य च मन्त्रेण धूलिं भस्मन्यवाक्षिपत् ।
उदतिष्ठच्च जीवन्ती सा मन्दारवती ततः ॥ ३१ ॥
वह्निं प्रविश्य निष्क्रान्तं वपुः पूर्वाधिकद्युति ।
तदा बभार सा कन्या काञ्चनेनेव निर्मितम् ॥ ३२ ॥
तादृशीं तां पुनर्जातां ते दृष्ट्वैव स्मरातुराः ।
30 प्राप्तुकामास्त्रयो ऽप्येवमन्योऽन्यं कलहं व्यधुः ॥ ३३ ॥
एको ऽब्रवीदियं भार्या मम मन्त्रबलार्जिता ।
तीर्थप्रभावजा भार्या ममेयमिति चापरः ॥ ३४ ॥

रक्षित्वा भस्म तपसा जीवितेयं मयेह यत्।
तदेषा मम भार्येति तृतीयो ऽत्र जगाद सः ॥ ३५ ॥
विवादनिर्णये तेषां त्वं तावन्मे महीपते।
निश्चयं ब्रूहि कस्यैषा कन्या भार्योपपद्यते ॥ ३६ ॥
5 विदलिष्यति मूर्धा ते यदि जानन्न वक्ष्यसि।
इति वेतालतः श्रुत्वा तं स राजैवमभ्यधात् ॥ ३७ ॥
यः क्लेशमनुभूयापि मन्त्रेणैतामजीजिवत्।
पिता स तस्यास्तत्कार्यकारणान्न पुनः पतिः ॥ ३८ ॥
यश्चास्थीनि निनायास्या गङ्गायां स सुतो मतः।
10 यस्तु तद्भस्मशय्यस्तामाश्लिष्यासीत्तपश्चरन् ॥ ३९ ॥
श्मशान एव तत्प्रीत्या भर्ता तस्याः स उच्यते।
कृतं तदनुरूपं हि तेन गाढानुरागिणा ॥ ४० ॥
एवं नृपात्त्रिविक्रमसेनाच्छ्रुत्वैव मुक्तमौनात्सः।
तस्य स्कन्धादगमद्वेतालो ऽतर्कितः स्वपदम् ॥ ४१ ॥
15 राजाथ भिक्षुवर्यसमुद्यतस्तं प्राप्तुं स भूयो ऽपि मनो बबन्ध।
प्राणात्यये ऽपि प्रतिपन्नमर्थं तिष्ठन्त्यनिर्वाह्य न धीरसत्त्वाः ॥ ४२ ॥

---

4. Dritte Erzählung (77, 1—95).

अथ भूयो ऽपि वेतालमानेतुं नृपसत्तमः।
स त्रिविक्रमसेनस्तमुपागाच्छिंशपातरुम् ॥ १ ॥
तत्रस्थमेतं संप्राप्य मृतदेहगतं पुनः।
20 स्कन्धे गृहीत्वैव गन्तुं तूष्णीं प्रववृते ततः ॥ २ ॥
प्रयान्तं च तमाह स्म स वेतालो ऽस्य पृष्ठगः।
चित्रं नोद्विजसे राजन्निशि कुर्वन्गमागमम् ॥ ३ ॥
तदखेदाय भूयस्ते वर्णयामि कथां शृणु।
अस्ति पाटलिपुत्राख्यं ख्यातं भूमण्डले पुरम् ॥ ४ ॥
25 तत्रासीन्नृपतिः पूर्वं नाम्ना विक्रमकेसरी।
गुणानामिव रत्नानामाश्रयं यं व्यधाद्विधिः ॥ ५ ॥
तस्य शापावतीर्णो ऽभूद्दिव्यविज्ञानवाञ्छुकः।
विदग्धचूडामणिरित्याख्यया सर्वशास्त्रवित् ॥ ६ ॥
तेनोपदिष्टां सदृशीं राजपुत्रीं नृपात्मजः।
30 मागधीमुपयेमे स भार्यां चन्द्रप्रभाभिधाम् ॥ ७ ॥

तस्या अपि तथाभूता ज्ञानविज्ञानशालिनी ।
शारिका सोमिका नाम राजपुत्र्याः किलाभवत् ॥ ८ ॥
ते चैकपञ्जरस्थे द्वे तत्रास्तां शुकशारिके ।
सेवमाने स्वविज्ञानैर्दंपती तौ निजप्रभू ॥ ९ ॥
5 एकदा साभिलाषस्तां शारिकां सो ऽब्रवीच्छुकः ।
एकशय्यासनाहारं सुभगे भज मामिति ॥ १० ॥
नाहं पुरुषसंसर्गमिच्छामि पुरुषा यतः ।
दुष्टाः कृतघ्ना इति सा शारिका प्रत्युवाच तम् ॥ ११ ॥
न दुष्टाः पुरुषा दुष्टा नृशंसहृदयाः स्त्रियः ।
10 इति भूयः शुकेनोक्ते विवादो ऽत्रालगत्तयोः ॥ १२ ॥
कृतदासत्वभार्यात्वपणौ तौ शकुनी मिथः ।
निश्चयायाथ सत्यं तं राजपुत्रमुपेयतुः ॥ १३ ॥
स विवादपदं श्रुत्वा तयोरास्थानगः पितुः ।
कथं कृतघ्नाः पुरुषा ब्रूहीत्याह स्म शारिकाम् ॥ १४ ॥
15 ततः सा शृणुतेत्युक्त्वा निजपक्षप्रसिद्धये ।
पुंदोषव्यापिनीमेतां शारिकाकथयत्कथाम् ॥ १५ ॥
अस्ति कामन्दकी नाम नगरी भुवि विश्रुता ।
अर्थदत्ताभिधानो ऽभूद्वणिक्तस्यां महाधनः ॥ १६ ॥
धनदत्ताभिधानश्च पुत्रस्तस्योदपद्यत ।
20 पितर्युपरते सो ऽपि बभूवोच्छृङ्खलो युवा ॥ १७ ॥
द्यूतादिसङ्गे धूर्ताश्च मिलितास्तमपातयन् ।
कामं व्यसनवृक्षस्य मूलं दुर्जनसंगतिः ॥ १८ ॥
अचिराद्व्यसनक्षीणधनो दौर्गत्यलज्जया ।
सो ऽथ त्यक्त्वा स्वदेशं तं भ्रान्तुं देशान्तराण्यगात् ॥ १९ ॥
25 गच्छंश्च चन्दनपुरं नाम स्थानमवाप्य सः ।
विवेश भोजनार्थी सन्नेकस्य वणिजो गृहम् ॥ २० ॥
स वणिक्सुकुमारं तं दृष्ट्वा पृष्ट्वान्वयादिकम् ।
ज्ञात्वा कुलीनं सत्कृत्य स्वीचक्रे दैवयोगतः ॥ २१ ॥
ददौ च सधनां तस्मै नाम्ना रत्नावलीं सुताम् ।
30 ततः स धनदत्तो ऽत्र तस्थौ श्वशुरवेश्मनि ॥ २२ ॥
दिनेष्वेव च यातेषु सुखविस्मृतदुर्गतिः ।
स्वदेशं गन्तुकामो ऽभूत्प्राप्तार्थो व्यसनोत्सुकः ॥ २३ ॥

ततो ऽनुमान्य कथमप्यवशं श्वशुरं शठः ।
तं दुहित्रेकसंतानं गृहीत्वा तामलंकृताम् ॥ २४ ॥
भार्यां रत्नावलीं युक्तामेकया वृद्धया स्त्रिया ।
स आत्मनातृतीयः स्वदेशात्प्रस्थितवांस्ततः ॥ २५ ॥
5 क्रमात्प्राप्याटवीं दूरामुक्त्वा तस्करजं भयम् ।
गृहीत्वाभरणं तस्या भार्यायाः स्वीचकार सः ॥ २६ ॥
दृश्यतां द्यूतवेशादिकष्टव्यसनसङ्गिनाम् ।
हृदयं हा कृतघ्नानां पुंसां निस्त्रिंशकर्कशम् ॥ २७ ॥
सो ऽथ पापो ऽर्थहेतोस्तां भार्यां गुणवतीमपि ।
10 हन्तुं श्वभ्रे निचिक्षेप तया वृद्धस्त्रिया युताम् ॥ २८ ॥
क्षिप्त्वैव च गते तस्मिन्साथ वृद्धा व्यपद्यत ।
तद्भार्या तु लतागुल्मविलग्ना न व्यपादि सा ॥ २९ ॥
उत्तस्थौ च ततः श्वभ्रात्क्रोशन्ती करुणं शनैः ।
आलम्ब्य तृणगुल्मादि सशेषत्वात्किलायुषः ॥ ३० ॥
15 आययौ विक्षताङ्गी च पृष्ट्वा मार्गं पदे पदे ।
यथागतेनैव पथा कृच्छ्रात्तत्सदनं पितुः ॥ ३१ ॥
तत्राकस्मात्तथाभूतागता पृष्टा ससंभ्रमम् ।
मात्रा पित्रा च रुदिता साध्वी सैवमभाषत ॥ ३२ ॥
मुषिताः स्मः पथि स्तेनैर्नीतो बद्ध्वा च मे पतिः ।
20 वृद्धा मृता निपत्यापि श्वभ्रे नाहं मृता पुनः ॥ ३३ ॥
अथागतेन केनापि पथिकेन कृपालुना ।
उद्धृताहं ततः श्वभ्रात्प्राप्तास्मीह च दैवतः ॥ ३४ ॥
एवमुक्तवती पित्रा मात्राचाश्वासिता ततः ।
भर्तृचित्तैव सा तस्थौ तत्र रत्नावली सती ॥ ३५ ॥
25 याते काले च तद्भर्ता स स्वदेशगतः पुनः ।
द्यूतक्षपिततद्वित्तो धनदत्तो व्यचिन्तयत् ॥ ३६ ॥
आनयामि पुनर्गत्वा मार्गित्वा श्वशुराद्धनम् ।
गृहे स्थिता मे त्वत्पुत्रीत्यभिधास्ये च तत्र तम् ॥ ३७ ॥
एवं स हृदये ध्यात्वा प्रायाच्छ्वशुरवेश्म तत् ।
30 प्राप्तं च तत्र तं दूरात्स्वभार्या पश्यति स्म सा ॥ ३८ ॥
धावित्वा चापतत्तस्य स पापस्यापि पादयोः ।
दुष्टे ऽपि पत्यौ साध्वीनां नान्यथावृत्ति मानसम् ॥ ३९ ॥

भीताय च ततस्तस्मै तदशेषं न्यवेदयत् ।
यन्मृषा चौरपातादि पित्रोः प्राग्वर्णितं तया ॥ ४० ॥
ततस्तया समं तत्र निर्भयः श्वाशुरे गृहे ।
प्रविष्टः श्वशुराभ्यां स हर्षाद्दृष्ट्वाभ्यनन्द्यत ॥ ४१ ॥
5 दिष्ट्या जीवन्नयं मुक्तश्चौरैरिति महोत्सवः ।
तेन तच्छ्वशुरेणाथ चक्रे मिलितबन्धुना ॥ ४२ ॥
ततः स धनदत्तो ऽत्र भुञ्जानः श्वाशुरीं श्रियम् ।
रत्नावल्या तया साकमासीत्पत्न्या यथासुखम् ॥ ४३ ॥
एकदा तत्र रात्रौ च स नृशंसश्चकार यत् ।
10 कथोपरोधतः शान्तमवाच्यमपि कथ्यते ॥ ४४ ॥
हत्वाङ्कसुप्तां भार्यां तां तदाभरणसंचयम् ।
अपहृत्य ततः प्रायात्स स्वदेशमलक्षितः ॥ ४५ ॥
ईदृशाः पुरुषाः पापा इति शारिकयोदिते ।
त्वमिदानीं वदेत्याह राजपुत्रस्तदा शुकम् ॥ ४६ ॥
15 ततो जगाद स शुको देव दुःसहसाहसाः ।
स्त्रियो दुश्चरिताः पापास्तथा च श्रूयतां कथा ॥ ४७ ॥
अस्ति हर्षवती नाम नगरी तत्र चाभवत् ।
अग्रणीर्धर्मदत्ताख्यो बहुकोटीश्वरो वणिक् ॥ ४८ ॥
वसुदत्ताभिधाना च रूपे ऽनन्यसमा सुता ।
20 बभूव तस्य वणिजः प्राणेभ्यो ऽप्यधिकप्रिया ॥ ४९ ॥
सा च तेन समानाय घनयौवनशालिने ।
दत्ता वराङ्गनानेत्रचकोरामृतरश्मये ॥ ५० ॥
नाम्ना समुद्रदत्ताय वणिक्पुत्राय साधवे ।
नगर्यामार्यजुष्टायां ताम्रलिप्त्यां निवासिने ॥ ५१ ॥
25 कदा चित्सा स्वदेशस्थे पत्यौ स्वस्य पितुर्गृहे ।
स्थिता वणिक्सुता दूरात्कं चित्पुरुषमैक्षत ॥ ५२ ॥
तं युवानं सुकान्तं सा चपला मारमोहिता ।
गुप्तं सखीमुखानीतं भेजे प्रच्छन्नकामुकम् ॥ ५३ ॥
ततः प्रभृति तेनैव सह तत्र तदा रहः ।
30 रात्रौ रात्रावरंस्तासौ तदेकासक्तमानसा ॥ ५४ ॥
एकदा च स कौमारः पतिस्तस्याः स्वदेशतः ।
आजगामात्र तत्पित्रोः प्रमोद इव मूर्तिमान् ॥ ५५ ॥

सोत्सवे च दिने तस्मिन्सा नक्तं कृतमण्डना ।
मात्रानुप्रेषिता भेजे शय्यास्थापि न तं पतिम् ॥ ५६ ॥
प्रार्थिता तेन चालीकसुप्तं चक्रे ऽन्यमानसा ।
पानमत्तो ऽध्वखिन्नश्च सो ऽपि जज्ञे ऽथ निद्रया ॥ ५७ ॥
5 तावच्च सुप्ते सर्वस्मिन्भुक्तपीते जने शनैः ।
संधिं भित्त्वा विवेशात्र चौरो वासगृहान्तरे ॥ ५८ ॥
तत्कालं तमपश्यन्ती साप्युत्थाय वणिक्सुता ।
स्वजारकृतसंकेता निभृतं निरगात्ततः ॥ ५९ ॥
तदालोक्य स चौरो ऽत्र विघ्नितेच्छो व्यचिन्तयत् ।
10 येषामर्थे प्रविष्टो ऽहं तैरेवाभरणैर्वृता ॥ ६० ॥
निशीथे निर्गतैषा तद्वीक्षे ऽहं सा क्व गच्छति ।
इत्याकलय्य निर्गत्य स चौरस्तां वणिक्सुताम् ॥ ६१ ॥
वसुदत्तामनुययौ दत्तदृष्टिरलक्षितः ।
सापि पुष्पादिहस्तैकससंकेतसखीयुता ॥ ६२ ॥
15 गत्वा बाह्यं प्रविष्टाभूदुद्यानं नातिदूरगम् ।
तत्रापश्यच्च तं वृक्षे लम्बमानं स्वकामुकम् ॥ ६३ ॥
संकेतकागतं रात्रौ लब्ध्वा नगररक्षिभिः ।
उल्लम्बितं चौरबुद्ध्या पाशकण्ठं मृतं स्थितम् ॥ ६४ ॥
ततः सा विह्वलोद्भ्रान्ता हा हतास्मीति वादिनी ।
20 पपात भूमौ कृपणं विलपन्ती रुरोद च ॥ ६५ ॥
अवतार्याथ वृक्षात्तं गतासुं निजकामुकम् ।
उपवेश्याङ्गरागेण पुष्पैश्चालंचकार सा ॥ ६६ ॥
समालिङ्ग्य च निःसंज्ञं रागशोकान्धमानसा ।
उन्नमय्य मुखं यावत्तस्यार्ता परिचुम्बति ॥ ६७ ॥
25 तावच्च तस्याः सहसा निर्जीवः परपूरुषः ।
वेतालानुप्रविष्टः सन्दन्तैश्चिच्छेद नासिकाम् ॥ ६८ ॥
तेन सा विह्वला तस्मात्सव्यथापसृताप्यहो ।
किं स्विज्जीवेदिति कृत्वा पुनरेत्य तमैक्षत ॥ ६९ ॥
दृष्ट्वा च वीतवेतालं निश्चेष्टं मृतमेव तम् ।
30 सा भीता परिभूता च चचाल रुदती शनैः ॥ ७० ॥
तावच्छन्नः स्थितः सो ऽथ चौरः सर्वं व्यलोकयत् ।
अचिन्तयच्च किमिदं पापया कृतमेतया ॥ ७१ ॥

अहो बताशयः स्त्रीणां भीषणो घनतामसः ।
अन्धकूप इवागाधः पाताय गहनः परम् ॥ ७२ ॥
तदिदानीमियं किं नु कुर्यादिति विचिन्त्य सः ।
कौतुकाद्दूरतश्चौरो भूयो ऽप्यनुससार ताम् ॥ ७३ ॥
5 सापि गत्वा प्रविश्यैव तत्सुप्तस्थितभर्तृकम् ।
गृहं तदा स्वकं प्रोच्चैः प्ररुदत्येवमब्रवीत् ॥ ७४ ॥
परित्रायध्वमेतेन मम दुष्टेन नासिका ।
छिन्ना निरपराधाया भर्तृरूपेण शत्रुणा ॥ ७५ ॥
श्रुत्वैतं मुखराक्रन्दं तस्याः सर्वे ससंभ्रमम् ।
10 उदतिष्ठन्प्रबुध्यात्र पतिः परिजनः पिता ॥ ७६ ॥
एत्याथ तत्पिता दृष्ट्वा तामार्द्रच्छिन्ननासिकाम् ।
क्रुद्धस्तं बन्धयामास भार्याद्रोहीति तत्पतिम् ॥ ७७ ॥
स तु नैवाब्रवीत्किंचिद्बध्यमानो ऽपि मूकवत् ।
विपर्यस्तेषु शृण्वत्सु सर्वेषु श्वशुरादिषु ॥ ७८ ॥
15 ततो ज्ञात्वैव तच्चौरे तस्मिन्नपसृते लघु ।
कोलाहलेन तस्यां च व्यतीतायां क्रमान्निशि ॥ ७९ ॥
स निन्ये वणिजा तेन श्वशुरेण वणिक्सुतः ।
राजान्तिकं तया साकं भार्यया छिन्ननासया ॥ ८० ॥
राज्ञा च कृतविज्ञप्तिः स्वदारद्रोह्यसाविति ।
20 तस्यादिशद्वणिक्सूनोर्वधं न्यक्कृततद्वचाः ॥ ८१ ॥
ततो वध्यभुवं तस्मिन्नीयमाने सडिण्डिमम् ।
उपागम्य स चौरो ऽत्र बभाषे राजपूरुषान् ॥ ८२ ॥
निष्कारणं न वध्यो ऽयं यथावृत्तं तु वेद्म्यहम् ।
मां प्रापयत राजाग्रं यावत्सर्वं वदाम्यदः ॥ ८३ ॥
25 इत्यूचिवान्स नीतस्तैर्नृपस्याग्रं कृताभयः ।
आ मूलाद्रात्रिवृत्तान्तं चौरः सर्वं न्यवेदयत् ॥ ८४ ॥
अब्रवीच्च न चेद्देव मद्वाचि प्रत्ययस्तव ।
तत्सा नासा मुखे तस्य शवस्याद्यापि वीक्ष्यताम् ॥ ८५ ॥
तच्छ्रुत्वा वीक्षितुं भृत्यान्प्रेष्य सत्यमवेत्य तत् ।
30 स राजा तं वणिक्पुत्रं मुक्तवान्वधनिग्रहात् ॥ ८६ ॥
तां च कर्णावपि च्छित्त्वा दुष्टां देशान्निरस्तवान् ।
तद्भार्यां श्वशुरं चास्य तं सर्वस्वमदण्डयत् ॥ ८७ ॥

चौरं च तं पुराध्यक्षं तुष्टश्चक्रे स भूपतिः ।
एवं स्त्रियो भवन्त्येव निसर्गविषमाः शठाः ॥ ८८ ॥
इत्युक्त्वानेव मुक्तो भूत्वा चित्ररथाभिधः ।
क्षीणेन्द्रशापो गन्धर्वो दिव्यरूपो दिवं ययौ ॥ ८९ ॥
5 शारिका सापि तत्कालं भूत्वा स्वःस्त्री तिलोत्तमा ।
तथैव क्षीणतच्छापा जगाम सहसा दिवम् ॥ ९० ॥
विवादश्चाप्यनिर्णीतिः सभायां सो ऽभवत्तयोः ।
इत्याख्याय कथां भूयस्तं वेतालो ऽब्रवीन्नृपम् ॥ ९१ ॥
तद्भवान्वक्तु किं पापाः पुरुषाः किमुत स्त्रियः ।
10 अजल्पतो जानतस्ते शिरो यास्यति खण्डशः ॥ ९२ ॥
एतन्निशम्य वचनं वेतालस्यांसवर्तिनस्तस्य ।
स जगाद भूपतिस्तं योगीश्वर योषितः पापाः ॥ ९३ ॥
पुरुषः को ऽपि हि तादृक्क्वापि कदा चिद्भवेद्दुराचारः ।
प्रायः सर्वत्र सदा स्त्रियस्तु तादृग्विधा एव ॥ ९४ ॥
15 इत्युक्तवतो नृपतेः प्राग्वत्स्कन्धात्स तस्य वेतालः ।
नष्टो ऽभूत्स च राजा ज्ययाक्व पुनस्तदानयने यत्नम् ॥ ९५ ॥

---

5. Neunte Erzählung (83, 1—39).

ततो गत्वा पुनस्तस्माच्छिंशपापादपान्नृपः ।
स त्रिविक्रमसेनस्तं स्कन्धे वेतालमग्रहीत् ॥ १ ॥
प्रस्थितश्च ततस्तेन वेतालेनाभ्यधायि सः ।
20 राजन्क्व राज्यं क्वैतस्मिञ्श्मशाने भ्रमणं निशि ॥ २ ॥
किमेतन्मेतसे भूतसंकुलं रात्रिभीषणम् ।
चिताधूमैरिव ध्वान्तैर्निरुद्धं पितृकाननम् ॥ ३ ॥
कष्टं कीदृग्ग्रहो ऽयं ते भिक्षोस्तस्यानुरोधतः ।
तदिमं शृणु तावन्मे प्रश्नं मार्गविनोदनम् ॥ ४ ॥
25 अवन्तिष्वस्ति नगरी युगादौ देवनिर्मिता ।
शैवी तनुरिवोदामा भोगभूतिविभूषिता ॥ ५ ॥
पद्मावती भोगवती या हिरण्यवतीति च ।
कृतादिषु त्रिषु ख्याता कलावुज्जयिनीति च ॥ ६ ॥
तस्यां च वीरदेवाख्यो राजाभूद्भूभृतां वरः ।
30 तस्य पद्मरतिर्नाम महादेवी बभूव च ॥ ७ ॥

सो ऽथ राज्ञा तया सार्धं गत्वा मन्दाकिनीतटे ।
हरमाराधयामास तपसा पुत्रकाम्यया ॥ ८ ॥
चिरं तपःस्थितश्चात्र परितुष्टेश्वरोदिताम् ।
कृतस्नानार्चनविधिः शुश्रावेमां गिरं दिवः ॥ ९ ॥
5 राजन्नुत्पत्स्यते पुत्रः शूरस्तव कुलोद्वहः ।
कन्या चानन्यसामान्यलावण्यन्यक्कृताप्सराः ॥ १० ॥
श्रुत्वैतां नाभसीं वाणीं सिद्धाभीष्टः स भूपतिः ।
वीरदेवः स्वनगरीमाययौ महिषीसखः ॥ ११ ॥
तत्रास्य शूरदेवाख्ये जाते प्रथममात्मजे ।
10 तस्यां पद्मरतौ देव्यां क्रमादजनि कन्यका ॥ १२ ॥
अनङ्गस्यापि रूपेण रतिमुत्पादयेदियम् ।
इत्यनङ्गरतिर्नाम्ना पित्रा तेन व्यधायि सा ॥ १३ ॥
वृद्धिं गतायास्तस्याश्च स पिता सदृशं वरम् ।
प्रेप्सुरानाययत्पृथ्व्यां पटेषु लिखितान्नृपान् ॥ १४ ॥
15 तेष्वेको ऽपि न यत्तस्य तत्तुल्यः प्रत्यभासत ।
तेन राज्ञा स वात्सल्यात्तां सुतां प्रत्यभाषत ॥ १५ ॥
अहं तावन्न पश्यामि सदृशं पुत्रि ते वरम् ।
तत्कुरुष्व नृपान्सर्वान्मेलयित्वा स्वयंवरम् ॥ १६ ॥
एतत्पितृवचः श्रुत्वा राजपुत्री जगाद सा ।
20 तात स्वयंवरं कर्तुं क्षेपणाम्नाह्मुत्सहे ॥ १७ ॥
किं त्वेकं वेत्ति यः पूर्णं विज्ञानं स्वाकृतिर्युवा ।
तस्मै त्वयाहं दातव्या नार्था ऽन्येनाधिकेन मे ॥ १८ ॥
इत्यनङ्गरतेस्तस्याः श्रुत्वा स्वदुहितुर्वचः ।
तादृशं तद्वरं यावदन्विष्यति स भूपतिः ॥ १९ ॥
25 तावत्तल्लोकतो बुद्ध्वा चत्वारस्तमुपाययुः ।
वीरा विज्ञानिनो भव्याः पुरुषा दक्षिणापथात् ॥ २० ॥
ते राज्ञा पूजितास्तस्मै स्वं स्वं विज्ञानमेकशः ।
शशंसुः संनिधौ तस्या राजपुत्र्यास्तदर्थिनः ॥ २१ ॥
एको जगाद शूद्रो ऽहमाख्यया पञ्चपट्टिकः ।
30 पञ्चाग्र्यवस्त्रयुग्मानि करोम्येको ऽहमन्वहम् ॥ २२ ॥
तेभ्य एकं प्रयच्छामि देवायैकं द्विजन्मने ।
एकं च परिगृह्णामि वाससोरात्मनः कृते ॥ २३ ॥

एकं ददामि भार्यायै यदि सा भवतीह मे।
एकं विक्रीय चाहारपानादि विदधाम्यहम्॥ २४॥
एवं विज्ञानिने ऽनङ्गरतिर्मे दीयतामिति।
इत्येकेनोदिते तेन द्वितीयः पुरुषो ऽब्रवीत्॥ २५॥
5 भाषाज्ञो नाम वैश्यो ऽहं सर्वेषां मृगपक्षिणाम्।
रुतं वेद्मि तदेषा मे राजपुत्री प्रदीयताम्॥ २६॥
एवमुक्ते द्वितीयेन तृतीयः प्रोक्तवांस्ततः।
अहं खड्गधरो नाम दोःशाली क्षत्रियो नृप॥ २७॥
न खड्गविद्याविज्ञाने प्रतिमल्लो ऽस्ति मे क्षितौ।
10 तदेषा तनया राजंस्त्वया मह्यं वितीर्यताम्॥ २८॥
इत्युक्ते तु तृतीयेन चतुर्थ इदमभ्यधात्।
विप्रो ऽहं जीवदत्ताख्यो विज्ञानं च ममेदृशम्॥ २९॥
जन्तून्मृतानप्यानीय दर्शयाम्याशु जीवतः।
तद्वीरचर्यासिद्धं मां पतिमेषा प्रपद्यताम्॥ ३०॥
15 एवं वदतीन्स तान्पश्यन्दिव्यवेषाकृतीन्नृपः।
वीरदेवः सुतायुक्तो दोलारूढ इवाभवत्॥ ३१॥
इत्याख्याय कथामेतां वेतालः पृष्टवान्नृपम्।
स त्रिविक्रमसेनं तं दत्तपूर्वोक्तशापभीः॥ ३२॥
तद्भवान्वक्तु तावन्मे कस्मै देया विशां पते।
20 तेषां चतुर्णां मध्यात्सा कन्यानङ्गरतिर्भवेत्॥ ३३॥
एतच्छ्रुत्वा स राजा तं वेतालं प्रत्यभाषत।
मौनं त्याजयसि प्रायः काललेपाय मां भवान्॥ ३४॥
अन्यथा गरुणाः को ऽयं प्रश्नो योगेश्वरोच्यताम्।
शूद्राय हि कुविन्दाय क्षत्रिया दीयते कथम्॥ ३५॥
25 वैश्यायापि कथं देया क्षत्रिया यच्च तद्गतम्।
मृगादिभाषाविज्ञानं कार्ये तत्कोपयुज्यते॥ ३६॥
यो ऽपि विप्रस्तृतीयो ऽत्र तेनापि पतितेन किम्।
स्वकर्मप्रच्युतेनेन्द्रजालिना वीरमानिना॥ ३७॥
तस्मात्तस्मै चतुर्थाय क्षत्रियाय समाय सा।
30 देया खड्गधरायैव स्वविद्यावीर्यशालिने॥ ३८॥

एतत्तस्य वचो निशम्य नृपतेरंसस्थलात्पूर्वव-
    द्वेतालः स जगाम योगबलतः स्वस्थानमेवाशु तत् ।
भूपालो ऽपि स तं तथैव पुनरप्यानेतुमन्वाययया-
    वुत्साहैकधने हि वीरहृदये नाप्नोति खेदो ऽन्तरम् ॥ ३६ ॥

---

6. Vierundzwanzigste Erzählung (98,1—75).

5 ततस्तां तिमिरश्यामां चिताग्निज्वलितेक्षणाम् ।
श्मशाने भीषणे तस्मिन्वीरो रजनिराक्षसीम् ॥ १ ॥
घोरामगणयन्राजा गत्वा तां शिंशपां पुनः ।
स त्रिविक्रमसेनस्तं तस्या वेतालमाददे ॥ २ ॥
स्कन्धे कृत्वा च तं यावत्प्रक्रामति स पूर्ववत् ।
10 तावद्भूयः स वेतालो नरदेवमुवाच तम् ॥ ३ ॥
भो राजन्नहमुद्विग्नो न पुनस्त्वं गतागतैः ।
तदेकं मे महाप्रश्नमिमं कथयतः शृणु ॥ ४ ॥
आसीन्माण्डलिकः को ऽपि नृपतिर्दक्षिणापथे ।
धर्माभिधानो धौरेयः साधूनां बहुगोत्रजः ॥ ५ ॥
15 तस्य चन्द्रवती नाम भार्या मालवदेशजा ।
अभून्महाकुलोत्पन्ना वरस्त्रीमौलिमालिका ॥ ६ ॥
तस्यां च तस्य भार्यायां भूपतेरुदपद्यत ।
एकैव लावण्यवती नामान्वर्थाभिधा सुता ॥ ७ ॥
प्रदेयायां च तस्यां स सुतायां धर्मभूपतिः ।
20 उन्मूलितो ऽभून्मिलितैर्दायादै राष्ट्रभेदिभिः ॥ ८ ॥
ततः पलाय्य निरगात्स देशाद्भार्यया सह ।
दुहित्रा च तया रात्रावात्तसद्रत्नसंचयः ॥ ९ ॥
मालवं प्रति च स्वैरं प्रस्थितः श्वशुरास्पदम् ।
विन्ध्याटवीं तया रात्र्या प्राप भार्यासुतासखः ॥ १० ॥
25 तस्यां प्रविष्टस्योदश्रुरिवावश्यायशीकरैः ।
निशानुयात्रां दत्त्वेव ययौ तस्य महोक्षितः ॥ ११ ॥
आरुरोहाथ पूर्वाद्रिमुत्क्षिप्ताग्रकरो रविः ।
मा गाघोराटवीमेतामिति तं वारयन्निव ॥ १२ ॥
ततो ऽत्र समुताजानिः क्षताङ्घ्रिः कुशकण्टकैः ।
30 पदातिः स नृपो गच्छन्भिल्लानां प्राप पल्लिकाम् ॥ १३ ॥

परेषां प्राणसर्वस्वहारिभिः पुम्भिरावृताम् ।
वर्जितां धार्मिकैर्दुर्गां कृतान्तनगरीमिव ॥ १४ ॥
तत्र दृष्ट्वैव तं दूरात्सवस्त्राभरणं नृपम् ।
मोषितुं बहवो ऽधावञ्छबरा विविधायुधाः ॥ १५ ॥
5 तान्विलोक्य सुताभार्ये राजा धर्मो जगाद सः ।
पुरा स्पृशन्ति वां म्लेच्छास्तदितो विशतं वनम् ॥ १६ ॥
इति राज्ञोदिता राज्ञी वनमध्यं विवेश सा ।
लावण्यवत्या सुतया साकं चन्द्रवती भयात् ॥ १७ ॥
राजाप्यभिमुखायातान्खड्गचर्मधरो ऽत्र सः ।
10 अवधीत्तान्बहूञ्छूरः शबराञ्छरवर्षिणः ॥ १८ ॥
ततस्तेनाखिला पल्ली पत्याज्ञप्ता निपत्य तम् ।
प्रहारक्षतचर्माणमवधीन्नृपमेककम् ॥ १९ ॥
गृहीताभरणे याते दस्युसैन्ये विलोक्य तम् ।
भर्तारं निहतं दूराद्वनगुल्मान्तरस्थिता ॥ २० ॥
15 राज्ञी चन्द्रवती सात्र दुहित्रा सह विह्वला ।
पलायमाना गहनं दूरमन्यद्गाहद्वनम् ॥ २१ ॥
तत्र मध्याह्नतापार्तास्विव मूलानि शाखिनाम् ।
छायास्वपि प्रविष्टासु शिशिराणि सहाध्वगैः ॥ २२ ॥
एकदेशे ऽब्जसरसस्तीरे ऽशोकतरोस्तले ।
20 शोकार्ता रुदती श्रान्ता ससुता समुपाविशत् ॥ २३ ॥
तावत्तद्वनमभ्यर्णनिवासी मृगयाकृते ।
महामनुष्यः को ऽप्यागादश्वारूढः सपुत्रकः ॥ २४ ॥
स चण्डसिंहनामा तं पुत्रं सिंहपराक्रमम् ।
उवाच दृष्ट्वात्र तयोः पांसूत्ते पादपद्धती ॥ २५ ॥
25 एते सुरेखे सुभगे अनुसृत्याप्नुवो यदि ।
स्त्रियौ ते तत्तयोरेकां स्वीकुरुष्व यथारुचि ॥ २६ ॥
इत्युक्तवन्तं तं स्माह पुत्रः सिंहपराक्रमः ।
यस्याः सूक्ष्माविमौ पादौ सा भार्या प्रतिभाति मे ॥ २७ ॥
सा हि स्वल्पवया नूनं ज्ञाने समुचिता मम ।
30 बृहत्पादा तु योग्येयमेतज्ज्येष्ठवयास्तव ॥ २८ ॥
इति सूनोर्वचः श्रुत्वा चण्डसिंहो जगाद तम् ।
कैषा कथा भवन्माता प्रत्यग्रं हि गता दिवम् ॥ २९ ॥

तादृशे सुकलत्रे च गते कान्यत्र वासना ।
तच्छ्रुत्वा सो ऽपि पुत्रस्तं चण्डसिंहमभाषत ॥ ३० ॥
तात नैवमभार्यं हि शून्यं गृहपतेर्गृहम् ।
अन्यच्च मूलदेवोक्ता गाथा किं न श्रुता त्वया ॥ ३१ ॥
5 यत्र घनस्तनजघना नास्ते मार्गावलोकिनी कान्ता ।
अजडः कस्तदनिगडं प्रविशति गृहसंज्ञकं दुर्गम् ॥ ३२ ॥
तज्जीवितेन मे तात शापितो ऽसि न तां यदि ।
द्वितीयां मदभीष्टाया भार्यार्थे स्वीकरिष्यसि ॥ ३३ ॥
एतत्पुत्रवचः श्रुत्वा प्रतिपद्य च तत्सखः ।
10 स चण्डसिंहो ऽनुसरन्पदपङ्क्तिं शनैर्ययौ ॥ ३४ ॥
प्राप्य तच्च सरःस्थानं मुक्ताहारोघमण्डिताम् ।
श्यामां चन्द्रवतीं राज्ञीं तां ददर्शावभासिताम् ॥ ३५ ॥
लावण्यवत्या सुतया ज्योत्स्नयेवावदातया ।
नैशीं द्यामिव मध्याह्ने तरुच्छायामुपाश्रिताम् ॥ ३६ ॥
15 उपाययौ स पुत्रेण साकं तां च सकौतुकम् ।
सापि दृष्ट्वा तमुत्तस्थौ वित्रस्ता चौरशङ्किनी ॥ ३७ ॥
अलं त्रासेन नाम्बैतौ चौरौ सौम्याकृती इमौ ।
सुवेषौ कौ चिदाखेटकृते नूनमिहागतौ ॥ ३८ ॥
इत्युक्ता सुतया राज्ञी यावद्दोलायते ऽत्र सा ।
20 तावदश्वावतीर्णास्ते चण्डसिंहो ऽब्रवीत्तुभे ॥ ३९ ॥
किं संभ्रमेण वामावां प्रणयाद्द्रष्टुमागतौ ।
तद्विश्रम्य निराशङ्कं वदतं के युवामिह ॥ ४० ॥
हरनेत्रानलज्वालादग्धमन्मथदुःस्थिते ।
रतिप्रीती इवारण्यमिदमेवमुपागते ॥ ४१ ॥
25 प्रविष्टे स्थः कथं चेह बत निर्मानुषे वने ।
रत्नप्रासादवासार्हमिदं हि युवयोर्वपुः ॥ ४२ ॥
कथं वराङ्गनोत्सङ्गयोग्यौ कण्टकितामिमाम् ।
भुवं वां चरणौ भ्रान्ताविति नौ मनसि व्यथा ॥ ४३ ॥
एषा च चित्रं युवयोः पतन्ती धूलिराननं ।
30 वातोद्धूता हतच्छायमावयोः कुरुते मुखम् ॥ ४४ ॥
भवत्योरेष चाङ्गे ऽस्मिन्विलसत्पुष्पपेशले ।
किरणोष्मा दहत्यस्मानुच्चण्डचण्डदीधितेः ॥ ४५ ॥

तद्दृष्ट्वात्मवृत्तान्तं द्रूयते हृदयं हि नौ ।
द्रष्टुं न शक्नुवो ऽरण्ये स्थितिं वः श्वापदावृते ॥ ४६ ॥
इत्युक्ते चण्डसिंहेन राज्ञी निःश्वस्य सा शनैः ।
लज्जाशोकाकुला तस्मै स्ववृत्तान्तमवर्णयत् ॥ ४७ ॥
5 ततो निःस्वामिकां मत्वा तामाश्वास्य च सात्मजाम् ।
स्वीचक्रे मधुरैर्वाक्यैश्चण्डसिंहो ऽनुरञ्जयन् ॥ ४८ ॥
आरोप्य चाश्वयोः पृष्ठं सपुत्रस्तां सपुत्रिकाम् ।
निनाय वित्तपपुरीं समृद्धां वसतिं निजाम् ॥ ४९ ॥
सापि जन्मान्तरगतेवावशाङ्गीचकार तम् ।
10 अनाथा कृच्छ्रपतिता विदेशे स्त्री करोति किम् ॥ ५० ॥
ततस्तां सूक्ष्मपादत्वाद्राज्ञीं सिंहपराक्रमः ।
चण्डसिंहसुतस्तत्र भार्यां चन्द्रवतीं व्यधात् ॥ ५१ ॥
तत्सुतां तां च लावण्यवतीं नृपतिकन्यकाम् ।
बृहत्त्वात्पादयोर्भार्यां चण्डसिंहश्चकार सः ॥ ५२ ॥
15 प्रागिव सूक्ष्मबृहत्पादमुद्रापङ्क्तिद्वयेक्षणात् ।
प्रतिपन्नं तथा ताभ्यां सत्यं कश्चातिवर्तते ॥ ५३ ॥
एवं पादविपर्यासात्ते पितापुत्रयोस्तयोः ।
दुहितामातरौ भार्ये जाते श्वश्रूस्नुषे तदा ॥ ५४ ॥
कालेन च तयोस्ताभ्यां भ्रातृभ्यां जज्ञिरे द्वयोः ।
20 पुत्रा दुहितरश्चैव तेषां चान्ये ऽप्यथ क्रमात् ॥ ५५ ॥
इत्थं संप्राप्य तौ चण्डसिंहसिंहपराक्रमौ ।
तस्थतुस्तत्र लावण्यवतीं चन्द्रवतीं च ते ॥ ५६ ॥
इति व्यावर्ण्य वेतालस्तदा पथि कथां निशि ।
स त्रिविक्रमसेनं तं पप्रच्छ नृपतिं पुनः ॥ ५७ ॥
25 तयोर्मातादुहित्रोर्ये पुत्रपित्रोस्तयोर्नृप ।
सकाशाज्जन्तवो जाताः क्रमादुभयपक्षयोः ॥ ५८ ॥
ज्ञात्वेदं ब्रूहि मे तेषामन्योऽन्यं के भवन्ति ते ।
पूर्वोक्तः सो ऽत्र शापस्ते जानानश्चेन्न वक्ष्यसि ॥ ५९ ॥
एतद्वेतालतः श्रुत्वा विमृशन्बहुधापि सः ।
30 नाज्ञासीत्तद्यदा राजा तूष्णीकः प्रययौ तदा ॥ ६० ॥
ततस्तदंसकूटस्थो वेतालो विहसन्हृदि ।
मृतपूरुषदेहान्तर्निविष्टः समचिन्तयत् ॥ ६१ ॥

नायं राजा महाप्रश्ने वेत्त्यस्मिन्दातुमुत्तरम् ।
तेन तूष्णीं व्रजत्येव हृष्टो ऽतिचतुरैः पदैः ॥ ६२ ॥
न च वञ्चयितुं शक्यः सत्त्वराशिरयं परः ।
क्रीडन्भिक्षुः स चास्माभिरियतैव न शाम्यति ॥ ६३ ॥
5 तदद्य वञ्चयित्वा तं दुरात्मानमुपायतः ।
तत्सिद्धिं भाविकल्याणो राजन्यस्मिन्निवेशये ॥ ६४ ॥
इत्यालोच्य स वेतालो नृपं तमवदत्तदा ।
राजन्कृष्णनिशाघोरे श्मशाने ऽस्मिन्गतागतैः ॥ ६५ ॥
एतैः क्लिष्टः सुखीव त्वं न विकल्पश्च को ऽपि ते ।
10 तदाश्चर्येण धैर्येण तुष्टो ऽहममुना तव ॥ ६६ ॥
शवमेतं नयेदानीं निर्गच्छाम्यमुतो ह्यहम् ।
इदं च शृणु यद्वच्मि हितं तव कुरुष्व च ॥ ६७ ॥
आनीतमेतद्भवता यस्यार्थे नृकलेवरम् ।
कुभिक्षुः सो ऽद्य मामस्मिन्समाहूयार्चयिष्यति ॥ ६८ ॥
15 उपहारीचिकीर्षुश्च त्वामेव स शठस्ततः ।
भूमौ प्रणाममष्टाभिरङ्गैः कुर्विति वक्ष्यति ॥ ६९ ॥
त्वं प्राग्दर्शय तावन्मे करिष्ये ऽहं तथैव तत् ।
इति सो ऽपि महाराज वक्तव्यः श्रमणस्त्वया ॥ ७० ॥
ततो निपत्य भूमौ स प्रणामं यावदेव ते ।
20 दर्शयिष्यति तावत्त्वं छिन्द्यास्तस्यासिना शिरः ॥ ७१ ॥
ततो विद्याधरैश्वर्यसिद्धिर्या तस्य वाञ्छिता ।
तां त्वं प्राप्स्यसि भुङ्क्ष्वेमां भुवं तदुपहारतः ॥ ७२ ॥
अन्यथा तु स भिक्षुस्त्वामुपहारं विधास्यति ।
एतदर्थं कृतो विघ्नस्तवात्रेयच्चिरं मया ॥ ७३ ॥
25 तत्सिद्धिरस्तु ते गच्छेत्युक्त्वा तस्यांसपृष्ठगात् ।
निर्गत्य स ययौ तस्माद्वेतालः प्रेतकायतः ॥ ७४ ॥
अथ स नरपतिस्तं प्रीतवेतालवाक्या-
च्छ्रमणमहितमेव क्षान्तिशीलं विचिन्त्य ।
वटविटपितलं तत्तस्य पार्श्वं प्रतस्थे
30 मृतपुरुषशरीरं तद्गृहीत्वा प्रहृष्टः ॥ ७५ ॥

---

7. Schluss (99, 1—41).

ततस्तस्यान्तिकं भिक्षोः क्षान्तिशीलस्य भूपतिः।
स त्रिविक्रमसेनो ऽत्र प्राप स्कन्धे शवं वहन्॥ १॥
ददर्श तं च श्रमणं मार्गाभिमुखमेककम्।
कृष्णपक्षक्षपारौद्रे श्मशाने तरुमूलगम्॥ २॥
5 असृग्लिप्तस्थले गौरेणास्थिचूर्णेन निर्मिते।
मण्डले दिक्षु विन्यस्तपूर्णशोणितकुम्भके॥ ३॥
महातैलप्रदीपाढ्ये हुतपार्श्वस्थवह्निनि।
संभृतोचितसंभारे स्वेष्टदैवतपूजने॥ ४॥
उपागाच्च स तं राजा सो ऽपि भिक्षुर्विलोक्य तम्।
10 आनीतमटकं हर्षादुत्थायोवाच संस्तुवन्॥ ५॥
दुष्करो मे महाराज विहितो ऽनुग्रहस्त्वया।
त्वादृशः क्व क्व चेष्टेयं देशकालौ क्व चेदृशौ॥ ६॥
निष्कम्पसत्यमेवाहुर्मुख्यं त्वां कुलभूभृताम्।
एवमात्मानपेक्षेण परार्थो येन साध्यते॥ ७॥
15 एतदेव महत्त्वं च महतामुच्यते बुधैः।
प्रतिपन्नादचलनं प्राणानामत्यये ऽपि यत्॥ ८॥
इति ब्रुवन्स सिद्धार्थमानी भिक्षुर्महीपतेः।
तस्यावतारयामास स्कन्धात्तन्मृतकं तदा॥ ९॥
स्नपयित्वा समालभ्य बद्धमाल्यं विधाय च।
20 मृतकं मण्डलस्यान्तः स्थापयामास तस्य तत्॥ १०॥
भस्मोद्धूलितगात्रश्च केशयज्ञोपवीतभृत्।
प्रावृतप्रेतवसनो भूत्वा ध्यानस्थितः क्षणम्॥ ११॥
तस्मिन्मन्त्रबलाहूतं प्रवेश्य नृकलेवरे।
तं वेतालवरं भिक्षुः पूजयामास स क्रमात्॥ १२॥
25 ददौ तस्मै कपालार्घपात्रेणार्घं सुनिर्मलैः।
नरदन्तैस्ततः पुष्पं सुगन्धि च विलेपनम्॥ १३॥
दत्त्वा मानुषनेत्रे च धूपं मांसैर्बलिं तथा।
समाप्य पूजां राजानं तमुवाच स पार्श्वगम्॥ १४॥
राजन्निहास्य मन्त्राधिराजस्य कृतसंनिधेः।
30 प्रणाममष्टाङ्गैर्भिर्निपत्य कुरु भूतले॥ १५॥
येनाभिप्रेतसिद्धिं ते दास्यत्येष वरप्रदः।
श्रुत्वैतत्स्मृतवेतालवचा राजाब्रवीत्स तम्॥ १६॥

नाहं जानामि तत्पूर्वं प्रदर्शयतु मे भवान् ।
ततस्तथैव तद्दहं करिष्ये भगवन्निति ॥ १७ ॥
ततो दर्शयितुं यावत्स भिक्षुः पतितो भुवि ।
तावत्खड्गप्रहारेण स राजास्य शिरो ऽच्छिनत् ॥ १८ ॥
5 आचकर्ष च हृत्पद्ममुदरादस्य पाटितात् ।
वेतालाय च तस्मै ते शिरोहृत्कमले ददौ ॥ १९ ॥
साधुवादे ऽभितो दत्ते हृष्टैर्भूतगणैस्ततः ।
तुष्टो ऽब्रवीत्स वेतालो नृपं तं नृकलेवरात् ॥ २० ॥
राजन्विद्याधरेन्द्रत्वं भिक्षोरासीद्यदीप्सितम् ।
10 तत्तावद्भूमिसाम्राज्यभोगान्ते ते भविष्यति ॥ २१ ॥
क्लेशितो ऽसि मया यतस्तदभीष्टं वरं वृणु ।
इत्युक्तवन्तं वेतालं स राजा तमभाषत ॥ २२ ॥
त्वं चेत्प्रसन्नः को नाम न सिद्धो ऽभिमतो वरः ।
तथाप्यमोघवचनादिदं त्वत्तो ऽहमर्थये ॥ २३ ॥
15 आद्याः प्रश्नकथा एता नानाख्यानमनोरमाः ।
चतुर्विंशतिरेषा च पञ्चविंशी समाप्तिका ॥ २४ ॥
सर्वाः ख्याता भवन्त्वेताः पूजनीयाश्च भूतले ।
इति तेनार्थितो राज्ञा वेतालो निजगाद सः ॥ २५ ॥
एवमस्तु विशेषं च शृणु वच्म्यत्र भूपते ।
20 याश्चतुर्विंशतिः पूर्वा या चैषैका समापिनी ॥ २६ ॥
कथावलीयं वेतालपञ्चविंशतिकाख्यया ।
ख्याता जगति पूज्या च शिवायैव भविष्यति ॥ २७ ॥
यः श्लोकमात्रमप्यस्याः पाठयिष्यति सादरः ।
यो वा श्रोष्यति तौ सद्यो मुक्तशापौ भविष्यतः ॥ २८ ॥
25 यक्षवेतालकुष्माण्डडाकिनीराक्षसादयः ।
न तत्र प्रभविष्यन्ति यत्रैषा कीर्तयिष्यते ॥ २९ ॥
इत्युक्त्वा स ययौ तस्मान्निर्गत्य नृकलेवरात् ।
यथाभिरुचितं धाम वेतालो योगमायया ॥ ३० ॥
ततस्तत्र सुरैः सार्धं राज्ञस्तस्य महेश्वरः ।
30 साक्षादाविरभूत्तुष्टः प्रणतं चादिदेश तम् ॥ ३१ ॥
साधु वत्स हतो ऽद्यायं यत्त्वया कूटतापसः ।
विद्याधरमहाचक्रवर्तिताहठकामुकः ॥ ३२ ॥

त्वमादौ विक्रमादित्यः सृष्टो ऽभूः स्वांशतो मया ।
म्लेच्छरूपावतीर्णानामसुराणां प्रशान्तये ॥ ३३ ॥
अद्य चोद्दामदुर्वृत्तदमनाय मया पुनः ।
त्वं त्रिविक्रमसेनाख्यो वीरः सृष्टो ऽथ भूपतिः ॥ ३४ ॥
5 अतः सद्वीपपातालां स्थापयित्वा वशे महीम् ।
विद्याधराणामचिरादधिराजो भविष्यसि ॥ ३५ ॥
भुक्त्वा दिव्यांश्चिराद्भोगाननुद्विग्नः स्वेच्छयैव तान् ।
त्यक्त्वा मयैव सायुज्यमन्ते यास्यस्यसंशयम् ॥ ३६ ॥
अपराजितनामानं खड्गं चैतं गृहाण मे ।
10 यस्य प्रसादात्सर्वं त्वं प्राप्स्यसे तद्यथोचितम् ॥ ३७ ॥
इत्युक्त्वा खड्गरत्नं तद्दत्त्वा तस्मै महीभृते ।
वाक्पुष्पाभ्यर्चितस्तेन देवः शंभुस्तिरो दधे ॥ ३८ ॥
अथ दृष्ट्वेव समाप्तं कार्यमशेषं निशि प्रयातायाम् ।
प्रविवेश स त्रिविक्रमसेनः स्वपुरं नृपः प्रतिष्ठानम् ॥ ३९ ॥
15 तत्र क्रमावगतरात्रिविचेष्टिताभिरभ्यर्चितः प्रकृतिभिर्वितततोत्सवाभिः ।
स्नानप्रदानगिरिशार्चननृत्यगीतवाद्यादिभिस्तदखिलं स दिनं निनाय ॥ ४० ॥
अल्पैरेव च वासरैः स नृपतिः शार्वस्य वीर्यादसेः
सद्वीपां सरसातलां च बुभुजे निष्कण्टकां मेदिनीम् ।
संप्राप्याथ कराज्ञया सुमहतीं विद्याधराधीशतां
20 भुक्त्वा तां च चिरं जगाम भगवत्सायुज्यमन्ते कृती ॥ ४१ ॥

XI. Hitopadeça.

1. Der Wanderer und der Tiger (1,2).

अहमेकदा दक्षिणारण्ये चरन्नपश्यम् । एको वृद्धव्याघ्रः स्नातः कुशहस्तः सरस्तीरे ब्रूते । भो भोः पान्थाः । इदं सुवर्णकङ्कणं गृह्यताम् । तद्वचनमाकर्ण्य भयात्को ऽपि तत्पार्श्वं न भजते । ततो लोभाकृष्टेन केन चित्पान्थेनालोचितम् । भाग्येनैतत्संभवति । किं त्वस्मिन्नात्मसंदेहे प्रवृत्तिर्न विधेया । यतः ।

25 अनिष्टादिष्टलाभे ऽपि न गतिर्जायते शुभा ।
यत्रास्ति विषसंसर्गो ऽमृतं तदपि मृत्यवे ॥

किं तु सर्वत्रार्थार्जने प्रवृत्तिः संदेह एव । तथा चोक्तम् ।

न संशयमनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति ।
संशयं पुनरारुह्य यदि जीवति पश्यति ॥

तन्निरूपयामि तावत् । प्रकाशं ब्रूते । कुत्र तव कङ्कणम् । व्याघ्रो हस्तं प्रसार्य दर्शयति ।
5 पान्थो ऽवदत् । कथं मारात्मके त्वयि विश्वासः । व्याघ्र उवाच । शृणु रे पान्थ । प्रागेव यौवनदशायामतिदुर्वृत्त आसम् । अनेकगोब्राह्मणमनुष्यवधान्मे पुत्रा अनेकशो मृता दाराश्च । सांप्रतं निर्वंशो ऽस्मि । ततः केनापि धार्मिकेणाहमुपदिष्टः । दानधर्ममाचरतु भवानिति । तदुपदेशादिदानीमहं स्नानशीलो दाता वृद्धो गलितनखदन्तो दयावांश्च कथं न विश्वासभूमिः । उक्तं च ।

10 इज्याध्ययनदानानि तपः सत्यं क्षमा दमः ।
अलोभ इति मार्गो ऽयं धर्मस्याष्टविधः स्मृतः ॥
तत्र पूर्वश्चतुर्वर्गो दम्भार्थमपि सेव्यते ।
उत्तरश्च चतुर्वर्गो नामहात्मसु तिष्ठते ॥

मम चैतावाँल्लोभविरहो येन स्वहस्तगतमपि सुवर्णकङ्कणं यस्मै कस्मै चिद्दातुमिच्छामि ।
15 तथापि व्याघ्रो मानुषं खादतीति लोकप्रवादो दुर्निवारः । यतः ।

गतानुगतिको लोकः कुट्टनीमुपदेशिनीम् ।
प्रमाणयति नो धर्मे यथा गोघ्नमपि द्विजम् ॥

मया च धर्मशास्त्राण्यधीतानि । शृणु ।

मरुस्थल्यां यथा वृष्टिः क्षुधार्ते भोजनं तथा ।
20 दरिद्रे दीयते दानं सफलं पाण्डुनन्दन ॥
प्राणा यथात्मनो ऽभीष्टा भूतानामपि ते तथा ।
आत्मौपम्येन सर्वत्र दयां कुर्वन्ति साधवः ॥

अपरं च । प्रत्याख्याने च दाने च सुखदुःखे प्रियाप्रिये ।
आत्मौपम्येन पुरुषः प्रमाणमधिगच्छति ॥

25 अन्यच्च । मातृवत्परदारांश्च परद्रव्याणि लोष्टवत् ।
आत्मवत्सर्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति ॥

त्वं च दुर्गतः । तेन तत्तुभ्यं दातुं सयत्नो ऽहम् । तथा चोक्तम् ।

दरिद्रान्भर कौन्तेय मा प्रयच्छेश्वरे धनम् ।
व्याधितस्यौषधं पथ्यं नीरुजस्तु किमौषधैः ॥

30 अन्यच्च । दातव्यमिति यद्दानं दीयते ऽनुपकारिणे ।
देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं स्मृतम् ॥

तदत्र सरसि स्नात्वा सुवर्णकङ्कणमिदं प्रतिगृहाण । ततो जातविश्वासो यावदसौ सरः स्नातुं प्रविष्टस्तावदेव महापङ्के निमग्नः पलायितुमक्षमः । पङ्के पतितं दृष्ट्वा व्याघ्रो ऽव-

दत्। अहह महापङ्के पतितो ऽसि। अतस्त्वामुत्थापयामि। इत्युक्त्वा शनैरुपगम्य तेन व्याघ्रेण धृतः स पान्थो ऽचिन्तयत्।

न धर्मशास्त्रं पठतीति कारणं न चापि वेदाध्ययनं दुरात्मनः।
स्वभाव एवात्र तथातिरिच्यते यथा प्रकृत्या मधुरं गवां पयः॥

5 किं च। अवशेन्द्रियचित्तानां हस्तिस्नानमिव क्रिया।
दुर्भगाभरणप्रायो ज्ञानं भारः क्रियां विना॥

तन्न मया भद्रं कृतं यदत्र मारात्मके विश्वासः कृतः। तथा ह्युक्तम्।

नखिनां च नदीनां च शृङ्गिणां शस्त्रपाणिनाम्।
विश्वासो नैव कर्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च॥

10 अपरं च। सर्वस्य हि परीक्ष्यन्ते स्वभावा नेतरे गुणाः।
अतीत्य हि गुणान्सर्वान्स्वभावो मूर्ध्नि वर्तते॥

अन्यच्च। स हि गगनविहारी कल्मषध्वंसकारी
दशशतकरधारी ज्योतिषां मध्यचारी।
विधुरपि विधियोगाद्ग्रस्यते राहुणासौ
15 लिखितमपि ललाटे प्रोज्झितुं कः समर्थः॥

इति चिन्तयन्नेव तेनासौ व्याघ्रेण व्यापादितः खादितश्च।

---

2. Die Gazelle, der Schakal und die Krähe (1,3).

अस्ति मगधदेशे चम्पकवती नामारण्यानी। तस्यां चिरान्महता स्नेहेन मृगकाकौ निवसतः। स च मृगः स्वेच्छया भ्राम्यन्पुष्टाङ्गः केन चित्सृगालेनावलोकितः। तं दृष्ट्वा सृगालो ऽचिन्तयत्। आः। कथमेतन्मांसं सुललितं भक्षयामि। भवतु। विश्वासं तावदुत्पाद-
20 यामि। इत्यालोच्योपसृत्याब्रवीत्। मित्र। कुशलं ते। मृगेणोक्तम्। कस्त्वम्। जम्बुको ब्रूते। क्षुद्रबुद्धिनामा जम्बुको ऽहम्। अत्रारण्ये मित्रबन्धुहीनो मृतवदेकाकी निवसामि। इदानीं भवन्तं मित्रमासाद्य पुनः सबन्धुर्जीवलोकं प्रविष्टो ऽस्मि। अधुना मया तवानुचरेण सर्वथा भवितव्यम्। मृगेणोक्तम्। एवमस्तु। ततो ऽस्तं गते सवितरि भगवति मरीचिमालिनि मृगस्य वासभूमिं प्रति मृगजम्बुकौ गतौ। तत्र चम्पकवृक्षशाखायां सुबुद्धिनामा
25 काको मृगस्य चिरमित्रं निवसति। तौ दृष्ट्वा काको ऽवदत्। सखे चित्राङ्ग। को ऽयं द्वितीयः। मृगो ब्रूते। जम्बुको ऽयमस्मत्सख्यमिच्छन्नागतः। काको ब्रूते। मित्र। अकस्मादागन्तुना सह विश्वासो नैव युक्तः। तन्न भद्रमाचरितम्। तथा चोक्तम्।

अज्ञातकुलशीलस्य वासो देयो न कस्य चित्।
मार्जारस्य हि दोषेण हतो गृध्रो जरद्गवः॥

इत्याकर्ण्य स जम्बुकः सकोपमाह । मृगस्य प्रथमदर्शनदिने भवानप्यज्ञातकुलशील एवा-
सीत् । तद्भवता सह कथमद्य यावदेतस्य स्नेहानुवृत्तिरुत्तरोत्तरं वर्धते ।

यत्र विद्वज्जनो नास्ति श्लाघ्यस्तत्राल्पधीरपि ।
निरस्तपादपे देशे एरण्डो ऽपि द्रुमायते ॥

5 अन्यच्च । अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम् ।
उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥

यथा चायं मृगो मम बन्धुस्तथा भवानपि । मृगो ऽब्रवीत् । किमनेनोत्तरोत्तरेण । सर्वैरेकत्र
विश्रम्भालापैः सुखमनुभवद्भिः स्थीयताम् । यतः ।

न कश्चित्कस्य चिन्मित्रं न कश्चित्कस्य चिद्रिपुः ।
10 व्यवहारेण मित्राणि जायन्ते रिपवस्तथा ॥

काकेनोक्तम् । एवमस्तु । अथ प्रातः सर्वे यथाभिमतदेशं गताः । एकदा निभृतं सृगालो
ब्रूते । सखे मृग । एतस्मिन्नेव वनैकदेशे सस्यपूर्णं क्षेत्रमस्ति । तदहं त्वां तत्र नीत्वा दर्श-
यामि । तथा कृते सति मृगः प्रत्यहं तत्र गत्वा सस्यं खादति । अथ क्षेत्रपतिना तद्दृष्ट्वा
पाशास्तत्र नियोजिताः । अनन्तरं पुनरागतो मृगस्तत्र चरन्पाशैर्बद्धो ऽचिन्तयत् । को मा-
15 मितः कालपाशादिव व्याधपाशात्त्रातुं मित्रादन्यः समर्थः । अत्रान्तरे जम्बुकस्तत्रागत्योप-
स्थितो ऽचिन्तयत् । फलितं तावदस्माकं कपटप्रबन्धेन । मनोरथसिद्धिरपि बाहुल्यान्मे
भविष्यति । एतस्योत्कृत्यमानस्य मांसासृगनुलिप्तान्यस्थीनि मयावश्यं प्राप्तव्यानि । स
च मृगस्तं दृष्ट्वोल्लसितो ब्रूते । सखे । छिन्द्धि तावन्मम बन्धनम् । सत्वरं त्रायस्व माम् ।
यतः । आपत्सु मित्रं जानीयाद्युद्धे शूरमृणे शुचिम् ।
20 भार्यां क्षीणेषु वित्तेषु व्यसनेषु च बान्धवान् ॥

अपरं च । उत्सवे व्यसने चैव दुर्भिक्षे शत्रुसंकटे ।
राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥

जम्बुकः पाशं मुहुर्मुहुर्विलोक्याचिन्तयत् । दृढबन्धनबद्धो ऽस्ति तावदयं मृगः । ब्रूते च ।
स्नायुनिर्मिताः पाशाः । तदद्य भट्टारकवारे कथमेतान्दन्तैः स्पृशामि । मित्र । यदि नान्यथा
25 मन्यसे तदा प्रभाते यत्त्वयोच्यते तन्मया कर्तव्यम् । इत्युक्त्वा तत्समीप आत्मानमाच्छाद्य
स्थितः सः । अनन्तरं स काकः प्रदोषकाले मृगमनागतमवलोक्येतस्ततो ऽन्विष्य तथाविधं
दृष्ट्वोवाच । सखे । किमेतत् । मृगेणोक्तम् । अवधीरितसुहृद्वाक्यस्य फलमेतत् । तथा चो-
क्तम् । सुहृदां हितकामानां यः शृणोति न भाषितम् ।
विपत्संनिहिता तस्य स नरः शत्रुनन्दनः ॥

30 काको ब्रूते । स सृगालः क्व । मृगेणोक्तम् । मन्मांसार्थी तिष्ठत्यत्रैव । काको ब्रूते । मित्र ।
उक्तमेव मया पूर्वम् ।

अपराधो न मे ऽस्तीति नैतद्विश्वासकारणम् ।
विद्यते हि नृशंसेभ्यो भयं गुणवतामपि ॥

परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् ।
वर्जयेत्तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम् ॥

निःश्वस्य । अरे वञ्चक । किं त्वया पापकर्मणा कृतम् । यतः ।

संलापितानां मधुरैर्वचोभिर्मिथ्योपचारैश्च वशीकृतानाम् ।
आशावतां श्रद्दधतां च लोके किमर्थिनां वञ्चयितव्यमस्ति ॥

अन्यच्च । उपकारिणि विश्रब्धे शुद्धमतौ यः समाचरति पापम् ।
तं जनमसत्यसंधं भगवति वसुधे कथं वहसि ॥

दुर्जनेन समं सख्यं प्रीतिं चापि न कारयेत् ।
उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः कृष्णायते करम् ॥

अथ वा स्थितिरियं दुर्जनानाम् ।

प्राक्पादयोः पतति खादति पृष्ठमांसं कर्णे कलं किमपि रौति शनैर्विचित्रम् ।
छिद्रं निरूप्य सहसा प्रविशत्यशङ्कः सर्वं खलस्य चरितं मशकः करोति ॥

तथा च । दुर्जनः प्रियवादी च नैतद्विश्वासकारणम् ।
मधु तिष्ठति जिह्वाग्रे हृदये तु हलाहलम् ॥

अथ प्रभाते स क्षेत्रपतिर्लगुडहस्तस्तं प्रदेशमागच्छन्काकेनावलोकितः । तमालोक्य काकेनोक्तम् । सखे मृग । त्वमात्मानं मृतवत्संदर्श्य वातेनोदरं पूरयित्वा पादान्स्तब्धीकृत्य तिष्ठ । यदाहं शब्दं करोमि तदा त्वं सत्वरमुत्थाय पलायिष्यसि । मृगस्तथैव काकवचनेन स्थितः । ततः क्षेत्रपतिना हर्षोत्फुल्ललोचनेनावलोकितः । तथाविधं मृगमवलोक्यासौ आः स्वयंमृतो ऽयमित्युक्त्वा मृगं बन्धनान्मोचयित्वा पाशान्संवरितुं सयत्नो बभूव । ततः किंयद्दूरे ऽन्तरिते क्षेत्रपतौ स मृगः काकस्य शब्दं श्रुत्वा ससंभ्रमः समुत्थाय पलायितः । तमुद्दिश्य तेन क्षेत्रपतिना प्रकोपात्क्षिप्तलगुडेन सृगालो व्यापादितः । तथा चोक्तम् ।

त्रिभिर्वर्षैस्त्रिभिर्मासैस्त्रिभिः पक्षैस्त्रिभिर्दिनैः ।
अत्युग्रपुण्यपापानामिहैव फलमश्नुते ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि ।

भक्ष्यभक्षकयोः प्रीतिर्विपत्तेरेव कारणम् ।
सृगालात्पाशबद्धो ऽसौ मृगः काकेन रक्षितः ॥

---

3. Der blinde Geier, der Kater und die Vögel (1, 4).

अस्ति भागीरथीतीरे गृध्रकूटनाम्नि पर्वते महान्पर्कटीवृक्षः । तस्य कोटरे दैवदुर्विपाकाद्गलितनयनो जरद्गवो नाम गृध्रः प्रतिवसति । अथ कृपया तज्जीवनाय तद्वृक्षवासिनः पक्षिणः स्वाहारात्किं चित्किं चिद्ददति । तेनासौ जीवति । अथ कदा चिद्दीर्घकर्णनामा मार्जारः पक्षिशावकान्भक्षयितुं तत्रागतः । ततस्तमायान्तं दृष्ट्वा पक्षिशावकैर्भयार्तैः कोलाहलः

कृतः। तच्छ्रुत्वा जरद्गवेनोक्तम्। कोऽयमायाति। दीर्घकर्णो गृध्रमवलोक्य सभयमाह। हा हतो ऽस्मि। अधुनातिसंनिधानेन पलायनमप्यशक्यम्। तद्यथा भवितव्यं तथा भवतु। एतत्समीपमुपगच्छामि। इत्यालोच्योपसृत्याब्रवीत्। आर्य। त्वामभिवन्दे। गृध्रो ऽवदत्। कस्त्वम्। सो ऽब्रवीत्। मार्जारो ऽहम्। गृध्रो ब्रूते। तद्दूरमपसर। नो चेद्धन्तव्यो ऽसि
5 मया। मार्जारो ऽवदत्। श्रूयतां तावदस्मद्वचनम्। ततो यद्यहं वध्यस्तदा हन्तव्यः। यतः।

जातिमात्रेण कश्चित्किं वध्यते पूज्यते क्व चित्।
व्यवहारं परिज्ञाय वध्यः पूज्यो ऽथ वा भवेत्॥

गृध्रो ब्रूते। ब्रूहि। कीदृग्व्यापारवान्। सो ऽवदत्। अहमत्र गङ्गातीरे नित्यस्नायी निरामिषाशी ब्रह्मचर्येण चान्द्रायणव्रतमाचरंस्तिष्ठामि। युष्मांश्च धर्मज्ञानरतान्विश्वासभूयिष्ठाः
10 पक्षिणः सर्वे सर्वदा ममाग्रे स्तुवन्ति। अतो भवद्भ्यो विद्यावयोवृद्धेभ्यो धर्मं श्रोतुमिहागतः। भवन्तश्चैतादृशा धर्मज्ञा यन्मामतिथिं हन्तुमुद्यताः। गृहस्थस्य धर्मश्चैष समुदीरितः।

अरावप्युचितं कार्यमातिथ्यं गृहमागते।
छेत्तुमप्यागते छायां नोपसंहरते द्रुमः॥

किं च। यद्यन्नं नास्ति तदा प्रीतिवचसाप्यतिथिः पूज्यः। यतः।

15 तृणानि भूमिरुदकं वाक्चतुर्थी च सूनृता।
एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यन्ते कदा च न॥

अन्यच्च। बालो वा यदि वा वृद्धो युवा वा गृहमागतः।
तस्य पूजा विधातव्या सर्वत्राभ्यागतो गुरुः॥

अन्यच्च। निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्वन्ति साधवः।
20 नहि संहरते ज्योत्स्नां चन्द्रश्चाण्डालवेश्मनि॥

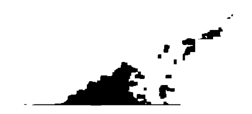
अन्यच्च। अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात्प्रतिनिवर्तते।
स दत्त्वा दुष्कृतं तस्मै पुण्यमादाय गच्छति॥

अन्यच्च। उत्तमस्यापि वर्णस्य नीचो ऽपि गृहमागतः।
पूजनीयो यथायोग्यं सर्वदेवमयो ऽतिथिः॥

25 गृध्रो ऽवदत्। मार्जारा हि मांसरुचयो भवन्ति पक्षिशावकाश्चात्र निवसन्ति। तेनैवं ब्रवीमि। मार्जारो ऽप्येवं श्रुत्वा भूमिं स्पृष्ट्वा कर्णौ स्पृशति ब्रूते च। मया धर्मशास्त्रं श्रुत्वा वीतरागेणेदं दुष्करं व्रतं चान्द्रायणमध्यवसायितम्। यतः परस्परं विवदमानानामपि धर्मशास्त्राणामहिंसा परमो धर्म इत्यत्रैकमत्यम्। यतः।

सर्वहिंसानिवृत्ताश्च नराः सर्वसहाश्च ये।
30 सर्वस्याश्रयभूताश्च ते नराः स्वर्गगामिनः॥

अन्यच्च। एक एव सुहृद्धर्मो निधने ऽप्यनुयाति यः।
शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यद्धि गच्छति॥

किं च। यो ऽत्ति यस्य यदा मांसमुभयोः पश्यतान्तरम्।
एकस्य तणिकी प्रीतिरन्यः प्राणैर्विमुच्यते॥
अपि च। मर्तव्यमिति यद्दुःखं पुरुषस्योपजायते।
शक्यस्तेनानुमानेन परो ऽपि परिरक्षितुम्॥
5 शृणु पुनः। स्वच्छन्दवनजातेन शाकेनापि प्रपूर्यते।
अस्य दग्धोदरस्यार्थे कः कुर्यात्पातकं महत्॥
एवं विश्वास्य स मार्जारस्तरुकोटरे स्थितः। ततो दिनेषु गच्छत्सु पक्षिशावकानाक्रम्य कोटरमानीय प्रत्यहं खादति। अथ येषामपत्यानि खादितानि तैः शोकार्तैर्विलपद्भिरितस्ततो जिज्ञासा समारब्धा। तत्परिज्ञाय मार्जारः कोटरान्निःसृत्य पलायितः। पश्चात्पतत्रिभिरि-
10 तस्ततो निरूपयद्भिस्तत्र तरुकोटरे शावकास्थीनि प्राप्तानि। अनन्तरं च अनेनैव शावकाः खादिता इति निश्चित्य मिलित्वा तैः पक्षिभिः स गृध्रो व्यापादितः। अतो ऽहं ब्रवीमि।
अज्ञातकुलशीलस्य वासो देयो न कस्य चित्।
मार्जारस्य हि दोषेण हतो गृध्रो जरद्गवः॥

---

4. Der Jäger, die Gazelle, der Eber und der Schakal (1, 7).

आसीत्कल्याणकटकवास्तव्यो भैरवो नाम व्याधः। स चैकदा मांसलुब्धः सन्धनुरा-
15 दाय विन्ध्याटवीमध्यं गतः। तत्र तेन मृग एको व्यापादितः। मृगमादाय गच्छता तेन घोराकृतिः सूकरो दृष्टः। ततस्तेन मृगं भूमौ निधाय सूकरः शरेण हतः। सूकरेणाप्यागत्य प्रलयघनघोरगर्जनं कृत्वा स व्याधो मुष्कदेशे हतश्छिन्नद्रुम इव पपात। यतः।
जलमग्निं विषं शस्त्रं क्षुद्व्याधी पतनं गिरेः।
निमित्तं किं चिदासाद्य देही प्राणैर्विमुच्यते॥
20 अत्रान्तरे दीर्घरावो नाम जम्बुकः परिभ्रमन्नाहारार्थी तान्मृतान्मृगव्याधसूकरानपश्यत्। आलोक्याचिन्तयदसौ। अहो भाग्यम्। महद्भोज्यं समुपस्थितम्। अथ वा।
अचिन्तितानि दुःखानि यथैवायान्ति देहिनाम्।
सुखान्यपि तथा मन्ये दैवमत्रातिरिच्यते॥
भवतु। एषां मांसैर्मासत्रयं समधिकं भोजनं मे भविष्यति। ततः प्रथमबुभुक्षायां तावदिमानि
25 स्वादूनि मांसानि विहाय कोदण्डाटनीलग्नं स्नायुबन्धं खादामीत्युक्त्वा तथाकरोत्। ततश्छिन्ने स्नायुबन्धे द्रुतमुत्पतितेन धनुषा हृदि भिन्नः स दीर्घरावः पञ्चत्वं गतः। अतो ऽहं
ब्रवीमि। कर्तव्यः संचयो नित्यं कर्तव्यो नातिसंचयः।
अतिसंचयदोषेण धनुषा जम्बुकः हतः॥

---

5. Der Prinz und die Frau des Kaufmannssohnes (1, 8).

अस्ति कान्यकुब्जविषये राजा वीरसेनो नाम । तेन वीरपुरनाम्नि नगरे तुङ्गबलो नाम राजपुत्रो भोगपतिः कृतः । स च महाधनस्तरुणः । एकदा स्वनगरं भ्राम्यन्नतिप्रौढयौवनां लावण्यवतीं नाम वणिक्पुत्रवधूमालोकयामास । ततः स्वहर्म्यं गत्वा स्मराकुलितमतिस्तस्याः कृते दूतीं प्रेषितवान् । यतः ।

5 सन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति च नरस्तावदेवेन्द्रियाणां
लज्जां तावद्विधत्ते विनयमपि समालम्बते तावदेव ।
भ्रूचापाकृष्टमुक्ताः श्रवणपथगता नीलपक्ष्माण एते
यावल्लीलावतीनां न हृदि धृतिमुषो दृष्टिबाणाः पतन्ति ॥

सापि लावण्यवती तदवलोकनक्षणात्प्रभृति स्मरशरप्रहारजर्जरितहृदया तदेकचित्ताभ-
10 वत् । तथा चोक्तम् ।

न स्त्रीणामप्रियः कश्चित्प्रियो वापि न विद्यते ।
गावस्तृणमिवारण्ये प्रार्थयन्ति नवं नवम् ॥

अथ दूतीवचनं श्रुत्वा लावण्यवत्युवाच । अहं पतिव्रता परपुरुषस्पर्शमात्रमपि न करोमि । यतः ।

सा भार्या या गृहे दक्षा सा भार्या या प्रजावती ।
15 सा भार्या या पतिप्राणा सा भार्या या पतिव्रता ॥
कोकिलानां स्वरो रूपं नारीरूपं पतिव्रतम् ।
विद्या रूपं कुरूपाणां क्षमा रूपं तपस्विनाम् ॥

अन्यच्च ।
न सा स्त्री त्वभिमन्तव्या यस्यां भर्ता न तुष्यति ।
तुष्टे भर्तरि नारीणां तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः ॥

20 ततो यद्यदादिशति मे प्राणेश्वरस्तत्तदेवाहमविचारितं करोमि । दूत्योक्तम् । सत्यमेतत् । लावण्यवत्युवाच । सत्यमेवैतत् । ततः सर्वमेव लावण्यवत्या यथाभिहितं दूत्या गत्वा तुङ्गबलस्याग्रे निवेदितम् । तच्छ्रुत्वा तुङ्गबलोऽवदत् । विषमेषुणा आपातहृदयस्तां विना कथमहं जीविष्यामि । कुट्टन्याह । स्वामिनानीय समर्पयितव्या । स प्राह । कथमेतच्छक्यम् । कुट्टन्याह । उपायः क्रियताम् । तथा चोक्तम् ।

25 उपायेन हि यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः ।
शृगालेन हतो हस्ती गच्छता पङ्कवर्त्मना ॥

ततः कुट्टन्युपदेशेन तं चारुदत्तनामानं वणिक्पुत्रं स राजपुत्रः सेवकं चकार । ततोऽसौ तेन सर्वविश्वासकार्येषु नियोजितः । एकदा कुट्टन्युपदेशेन तेन राजपुत्रेण स्नातानुलिप्तेन कनकालंकारधारिणोक्तम् । चारुदत्त । मया मासमेकं यावद्गौरीव्रतं कर्तव्यम् । तदद्या-
30 रभ्य प्रतिरात्रमेकां कुलीनां युवतीमानीय समर्पय । सा मया यथोचितेन विधिना पूजयितव्या । ततः स चारुदत्तस्तथाविधां तरुणीमानीय समर्पयति । पश्चात्प्रच्छन्नः किमयं करोतीति निरूपयति । स च तुङ्गबलस्तां युवतीमस्पृशन्नेव दूराद्वस्त्रालंकारगन्धचन्दनैः संपूज्य

रत्नकं दृष्ट्वा तत्क्षणमेव प्रस्थापयति । अथ तेन वणिक्पुत्रेण तद्दृष्ट्वोपजातविश्वासेन लो-
भाकृष्टमनसा स्ववधूः समानीय समर्पिता । स च तुङ्गबलस्तां हृदयप्रियां लावण्यवतीं
विज्ञाय ससंभ्रममुत्थाय निर्दयमालिङ्ग्यानन्दोन्मीलितलोचनः प्रहृष्टमना बहुविधामनङ्ग-
क्रीडां विधाय पर्यङ्के तया सह सुष्वाप । तदालोक्य वणिक्पुत्रश्चित्रलिखित इवेतिकर्त-
5 व्यतामूढः परं विषादमुपागतः ।

---

6. Der Elephant und der Schakal (1, 9).

अस्ति ब्रह्मारण्ये कर्पूरतिलको नाम हस्ती । तमवलोक्य सर्वे सृगालाश्चिन्तयन्ति
स्म । यद्ययं केनाप्युपायेन म्रियेत तदास्माकमेतद्देहेन मासचतुष्टयस्य स्वेच्छाभोजनं भवेत् ।
ततस्तन्मध्यादेकेन वृद्धसृगालेन प्रतिज्ञा कृता । मया बुद्धिप्रभावादस्य मरणं साधयित-
व्यम् । अनन्तरं स वञ्चकः कर्पूरतिलकसमीपं गत्वा साष्टाङ्गपातं प्रणम्योवाच । देव । दृष्टि-
10 प्रसादं कुरु । हस्ती ब्रूते । कस्त्वम् । कुतः समायातः । सो ऽवदत् । जम्बुको ऽहम् । सर्वै-
र्वनवासिभिर्मिलित्वा भवत्सकाशं प्रस्थापितः । यद्विना राज्ञा स्थातुं न युक्तं तदत्राटवी-
राज्ये ऽभिषेक्तुं भवान्सर्वस्वामिगुणोपेतो निरूपितः । यतः ।

यः कुलाभिजनाचारैरतिशुद्धः प्रतापवान् ।
धार्मिको नीतिकुशलः स स्वामी युज्यते भुवि ॥

15 अपरं च पश्य ।

राजानं प्रथमं विन्देत्ततो भार्यां ततो धनम् ।
राजन्यसति लोके ऽस्मिन्कुतो भार्या कुतो धनम् ॥

अन्यच्च । पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः ।
विकले ऽपि हि पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपतौ ॥

20 किं च । नियतविषयवर्ती प्रायशो दण्डयोगा-
ज्जगति परवशे ऽस्मिन्दुर्लभः साधुवृत्तः ।
कृशमथ विकलं वा व्याधितं वाधनं वा
पतिमिव कुलनारी दण्डभीत्याभ्युपैति ॥

तद्यथा लग्नवेला न चलति तथा कृत्वा सत्वरमागम्यतां देवेन । इत्युक्त्वोत्थाय चलितः ।
25 ततो ऽसौ राज्यलोभाकृष्टः कर्पूरतिलकः सृगालदर्शितवर्त्मना धावन्महापङ्के निमग्नः ।
हस्तिनोक्तम् । सखे सृगाल । किमधुना विधेयम् । महापङ्के पतितो ऽहम् । सृगालेन वि-
हस्योक्तम् । देव । मम पुच्छाग्रे हस्तं दत्त्वोत्तिष्ठ । यस्य वचसि त्वया विश्वासः कृतस्तस्य
फलमेतत् । तथा चोक्तम् ।

यदा सत्सङ्गरहितो भविष्यसि भविष्यसि ।
30 तदासज्जनगोष्ठीषु पतिष्यसि पतिष्यसि ॥

ततो महापङ्के निमग्नो हस्ती सृगालैर्भक्षितः। अतो ऽहं ब्रवीमि।

उपायेन हि यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः।
सृगालेन हतो हस्ती गच्छता पङ्कवर्त्मना॥

---

7. Der Affe und der Keil (2, 2).

अस्ति मगधदेशे धर्मारण्यसंनिहितवसुधायां शुभदत्तनाम्ना कायस्थेन विहारः कार-
5 यितुमारब्धः। तत्र करपत्रविदार्यमाणकाष्ठस्तम्भस्य कियद्दूरविदीर्णखण्डद्वयस्य मध्ये
कीलकः सूत्रधारेण निहितः। तत्र च वनवासी महान्वानरयूथः क्रीडनार्थमायातः। तेष्वे-
को वानरः कालदण्डप्रेरित इव तं कीलकं हस्ताभ्यां धृत्वोपविष्टः। ततस्तस्य मुष्कद्वयं
लम्बमानं काष्ठद्वयाभ्यन्तरे प्रविष्टम्। अनन्तरं सहजचपलतया महता प्रयत्नेन कीलकमा-
कृष्टवान्। आकृष्टे सति काष्ठाभ्यां चूर्णिताण्डद्वयः पञ्चत्वं गतः। अतो ऽहं ब्रवीमि।

10 अव्यापारेषु व्यापारं यो नरः कर्तुमिच्छति।
स एव निधनं याति कीलोत्पाटीव वानरः॥

---

8. Der Dieb, der Esel und der Hund (2, 3).

अस्ति वाराणस्यां कर्पूरपटो नाम रजकः। स चैकदाभिनववयस्कया कान्तया सह चि-
रात्केलिं कृत्वा निर्भरं प्रसुप्तः। तदनन्तरं द्रव्याणि हर्तुं तद्गृहं चौरः प्रविष्टः। तस्य प्रा-
ङ्गणे गर्दभो बद्धस्तिष्ठति कुक्कुरश्चोपविष्टः। तं चौरमवलोक्य गर्दभः श्वानमाह। तव ता-
15 वदयं व्यापारः। तत्किमिति त्वमुच्चैः शब्दं कृत्वा स्वामिनं न जागरयसि। कुक्कुरो ब्रूते।
मम नियोगस्यास्य चर्चा किं त्वया कर्तव्या। त्वमेव जानासि यथाहमेतस्याहर्निशं गृहरक्षां
करोमि। यतो ऽयं चिरान्निर्वृतो ममोपयोगं न जानाति तेनाधुना ममाहारदाने ऽपि मन्दा-
दरः। विना विधुरदर्शनं स्वामिनो ऽनुजीविषु मन्दादरा भवन्ति। गर्दभो ब्रूते। शृणु रे
बर्बर। याचते कार्यकाले यः स किंभृत्यः स किंसुहृत्।
20 कुक्कुरो ब्रूते। भृत्यान्संभावयेद्यस्तु कार्यकाले स किंप्रभुः॥
किं च। आश्रितानां भृतौ स्वामिसेवायां धर्मसेवने।
पुत्रस्योत्पादने चैव न सन्ति प्रतिहस्तकाः॥

ततो गर्दभः सकोपमाह। अः। पापीयांस्त्वं यः स्वामिकार्योपेक्षां करोषि। भवतु। यथा
स्वामी जागर्ति तथा मया कर्तव्यम्। यतः।

25 पृष्ठतः सेवयेदर्कं जठरेण हुताशनम्।
स्वामिनं सर्वभावेन परलोकममायया॥

इत्युक्त्वा स अतीव चीत्कारं कृतवान् । ततः स रजकस्तेन चीत्कारेण प्रबुद्धो निद्राविमर्दकोपादुत्थाय गर्दभं लगुडेन ताडयामास । अतो ऽहं ब्रवीमि ।

पराधिकारचर्चां यः कुर्यात्स्वामिहितेच्छया ।
स विषीदति चीत्कारात्ताडितो गर्दभो यथा ॥

---

9. Der Löwe, die Maus und die Katze (2, 4).

5 अस्त्युत्तरापथे ऽर्बुदशिखरनाम्नि पर्वते महाविक्रमो नाम सिंहः । तस्य पर्वतकन्दरमधिशयानस्य केसराग्रं मूषिकः कश्चिच्छिनत्ति । स सिंहः केसराग्रं लूनं बुद्ध्वा कुपितो विवरान्तर्गतं मूषिकमलभमानो ऽचिन्तयत् । किं विधेयमत्र । भवतु । एवं श्रूयते ।

क्षुद्रशत्रुर्भवेद्यस्तु विक्रमान्न स लभ्यते ।
तं निहन्तुं पुरस्कार्यः सदृशस्तस्य सैनिकः ॥

10 इत्यालोच्य तेन ग्रामं गत्वा दधिकर्णनामा बिडालो मांसाद्याहारेण संतोष्य प्रयत्नादानीय स्वकन्दरे धृतः । ततस्तद्भयान्मूषिको बहिर्न निःसरति । तेनासौ सिंहो ऽक्षतकेसरः सुखं स्वपिति । मूषिकशब्दं यदा यदा शृणोति तदा तदा सविशेषं तं बिडालं मांसाहारदानेन संवर्धयति । अथैकदा स मूषिकः क्षुधा पीडितो बहिः संचरंस्तेन मार्जारेण प्राप्तो व्यापादितः खादितश्च । अनन्तरं स सिंहो यदा कदा चिदपि मूषिकशब्दं न शुश्राव तदोपयोगा-
15 भावात्तस्य बिडालस्याहारदाने मन्दादरो बभूव । अतो ऽहं ब्रवीमि ।

निरपेक्षो न कर्तव्यो भृत्यैः स्वामी कदा च न ।
निरपेक्षं प्रभुं कृत्वा भृत्यः स्याद्दधिकर्णवत् ॥

---

10. Die Kupplerin und die Glocke (2, 5).

अस्ति श्रीपर्वतमध्ये ब्रह्मपुराख्यं नगरम् । तत्र शैलशिखरे घण्टाकर्णो नाम राक्षसः प्रतिवसतीति जनप्रवादः श्रूयते । एकदा घण्टामादाय पलायमानः कश्चिच्चौरो व्याघ्रेण
20 व्यापादितः । तत्पाणिपतिता घण्टा वानरैः प्राप्ता । ते वानरास्तां घण्टामनुक्षणं वादयन्ति । ततो नगरजनैर्मनुष्यः खादितो दृष्टः प्रतिक्षणं घण्टारवश्च श्रूयते । अनन्तरं घण्टाकर्णः कुपितो मनुष्यान्खादति घण्टां च वादयतीत्युक्त्वा जनाः सर्वे नगरात्पलायिताः । ततः करालया नाम कुट्टन्या विमृश्य मर्कटा घण्टां वादयन्तीति स्वयं विज्ञाय राजा विज्ञापितः । देव । यदि कियद्धनोपक्षयः क्रियते तदाहमेतं घण्टाकर्णं साधयामि । ततो राज्ञा तुष्टेन
25 तस्यै धनं दत्तम् । कुट्टन्या च मण्डलं कृत्वा तत्र गणेशादिगौरवं दर्शयित्वा स्वयं वानरप्रि-

यफलान्यादाय वनं प्रविश्य फलान्याकीर्णानि। ततो घण्टां परित्यज्य वानराः फलासक्ता बभूवुः। कुट्टनी च घण्टां गृहीत्वा नगरमागता सकललोकपूज्याभवत्। अतो ऽहं ब्रवीमि।
शब्दमात्रान्न भेतव्यमज्ञात्वा शब्दकारणम्।
शब्दहेतुं परिज्ञाय कुट्टनी गौरवं गता॥

---

11. Die Frau des Kuhhirten und ihre beiden Liebhaber (2, 9).

5 अस्ति द्वारावत्यां पुर्यां कस्य चिद्गोपस्य वधूर्बन्धकी। सा च ग्रामस्य दण्डनायकेन तत्पुत्रेण च सह रमते। तथा चोक्तम्।
नाग्निस्तृप्यति काष्ठानां नापगानां महोदधिः।
नान्तकः सर्वभूतानां न पुंसां वामलोचना॥
अन्यच्च। न दानेन न मानेन नार्जवेन न सेवया।
10 न शस्त्रेण न शास्त्रेण विषमाः सर्वथा स्त्रियः॥
यतः। गुणाश्रयं कीर्तियुतं च कान्तं पतिं विधेयं सधनं रतिज्ञम्।
विहाय शीघ्रं वनिता व्रजन्ति नरान्तरं शीलगुणादिहीनम्॥
अथ सा कदा चिद्दण्डनायकसुतेन सह रममाणा तिष्ठति। अत्रान्तरे दण्डनायको ऽप्यागतः। तं दृष्ट्वा तत्पुत्रं कुशूले धृत्वा दण्डनायकेन समं तथैव क्रीडवती। अनन्तरं तस्या भर्ता
15 गोपो गोष्ठात्समागतः। तमालोक्य गोप्योक्तम्। दण्डनायक। त्वं लगुडं गृहीत्वा कोपं दर्शयन्सत्वरं याहि। तथानुष्ठिते सति स गोपालस्तत्रागत्य भार्यां पृष्टवान्। केन कारणेन दण्डनायकः समागतो ऽत्र। सा ब्रूते। अयं केनापि कारणेन पुत्रस्योपरि क्रुद्धः। स च पलायमानो ऽत्रागत्य प्रविष्टो मया कुशूले निक्षिप्य रक्षितस्तत्पित्रा चान्विष्यता गृहे न दृष्टः। अतो ऽयं कुपित एव गच्छति। ततः सा तत्पुत्रं कुशूलादवतार्य दर्शितवती। तथा
20 चोक्तम्। आहारो द्विगुणः स्त्रीणां बुद्धिस्तासां चतुर्गुणा।
षड्गुणो व्यवसायश्च कामश्चाष्टगुणः स्मृतः॥
अतो ऽहं ब्रवीमि।
उत्पन्नेषु च कार्येषु मतिर्यस्य न हीयते।
स निस्तरति दुर्गाणि गोपी जारद्वयं यथा॥

---

12. 13. Die Krähe und die Schlange (2,10). Der Elephant und der Hase (2,11).

25 कस्मिंश्चित्तरौ वायसदंपती निवसतः। तयोश्चापत्यानि तरुकोटरावस्थितकृष्णसर्पेण खादितानि। ततः पुनर्गर्भवती वायसी ब्रूते। स्वामिन्। त्यज्यतामयं तरुः। अत्र यावत्कृष्णसर्पस्तावदावयोः संततिः कदा चिदपि न भविष्यति। यतः।

दुष्टा भार्या शठं मित्रं भृत्यश्चोत्तरदायकः ।
ससर्पे च गृहे वासो मृत्युरेव न संशयः ॥

वायसो ब्रूते । प्रिये । न भेतव्यम् । वारं वारं मयैतस्य महापराधः सोढः । इदानीं पुनर्न
तत्तव्यः । वायस्याह । कथमनेन बलवता कृष्णसर्पेण सार्धं भवान्विग्रहीतुं समर्थः । वायसो
5 ब्रूते । अलमनया चिन्तया । यतः ।

यस्य बुद्धिर्बलं तस्य निर्बुद्धेस्तु कुतो बलम् ।
वने सिंहो बलोन्मत्तः शशकेन निपातितः ॥

वायस्याह । कथमेतत् । वायसः कथयति । अस्ति मन्दरनाम्नि पर्वते दुर्दान्तो नाम सिंहः ।
स च सर्वदा पशूनां वधं विदधान एवास्ते । ततः सर्वैः पशुभिर्मेलकं कृत्वा स सिंहो वि-
10 ज्ञप्तः । देव । किमर्थं सर्वपशुवधः क्रियते । वयमेव भवदाहारार्थं प्रत्यहमेकैकं पशुमुपढौ-
कयामः । सिंहेनोक्तम् । यद्येतदभिमतं भवतां तर्हि भवतु । ततः प्रभृति प्रत्यहमेकैकं
पशुमुपकल्पितं भक्षयन्नास्ते । अथ कदा चित्कस्यापि वृद्धशशकस्य वासरः प्राप्तः । ततः सो
ऽचिन्तयत् ।

त्रासहेतोर्विनीतिस्तु क्रियते जीविताशया ।
पञ्चत्वं चेद्गमिष्यामि किं सिंहानुनयेन मे ॥

15 तन्मन्दं मन्दमुपगच्छामि । ततः सिंहो ऽपि क्षुधा पीडितः कोपात्तमुवाच । कुतस्त्वं विल-
म्ब्यागतो ऽसि । शशको ऽब्रवीत् । नाहमपराद्धः । पथि सिंहान्तरेण बलाद्धृतस्तस्याग्रे
पुनरागमनाय शपथं कृत्वा स्वामिनं निवेदयितुमत्रागतो ऽस्मि । सिंहः सकोपमाह । सत्वरं
गत्वा मां दर्शय । क्वासौ दुरात्मा तिष्ठति । ततः शशकस्तं गृहीत्वा गम्भीरकूपसमीपं गतः ।
अत्रागत्य पश्यतु स्वामीत्युक्त्वा तस्मिन्कूपजले तस्यैव प्रतिबिम्बं दर्शितवान् । ततो ऽसौ
20 दर्पाध्मातस्तस्योपर्यात्मानं निक्षिप्य पञ्चत्वं गतः । अतो ऽहं ब्रवीमि । यस्य बुद्धिर्बलं
तस्येत्यादि ।

वायसी ब्रूते । श्रुतं मया । कर्तव्यतां ब्रूहि । वायसो ऽवदत् । प्रिये । आसन्ने सरसि
राजपुत्रः सततमागत्य स्नाति । तस्मिन्प्रस्तरे तदङ्गादवतारितं कनकसूत्रं चञ्च्वा धृत्वानी-
यास्मिन्कोटरे धरिष्यसि । अथ कनकसूत्रानुसरणप्रवृत्तैः राजपुरुषैः कोटरे निरूप्यमाणे
25 कृष्णसर्पो द्रष्टव्यो व्यापादयितव्यश्च । अथ कदा चित्स्नातुं प्रविष्टे राजपुत्रे वायस्या तदनु-
ष्ठितम् । तथानुष्ठिते तद्वृत्तम् । अतो ऽहं ब्रवीमि ।

उपायेन हि तत्कुर्याद्यन्न शक्यं पराक्रमैः ।
काक्या कनकसूत्रेण कृष्णसर्पो निपातितः ॥

---

14. Der Spornflügler und das Meer (2, 12).

समुद्रतीरे टिट्टिभदंपती निवसतः । अथ टिट्टिभ्यासन्नप्रसवा भर्तारमाह । नाथ । प्रस-
30 वयोग्यस्थानमन्विष्यताम् । टिट्टिभो ऽवदत् । नन्विदमेव स्थानं प्रसूतियोग्यम् । सा ब्रूते ।

समुद्रवेलया प्लाव्यते स्थानमेतत् । सो ऽब्रवीत् । किमहं निर्बलः । मम गृहावस्थितान्यण्डानि समुद्रेणापहर्तव्यानि । टिट्टिभी विहस्याह । नाथ । त्वया समुद्रेण च महदन्तरम् । तथा चोक्तम् । अनुचितकर्मारम्भः स्वजनविरोधो बलीयसा स्पर्धा ।
प्रमदाजनविश्वासो मृत्योर्द्वाराणि चत्वारि ॥

5 अथ वा । दुःखमात्मा परिच्छेत्तुमेवं योग्यो न वेति वा ।
अस्तीदृग्यस्य विज्ञानं स कृच्छ्रे ऽपि न सीदति ॥

ततः स्वामिवचनात्तत्रैव प्रसूता सा । एतत्सर्वं श्रुत्वा समुद्रेणापि तच्छक्तिज्ञानार्थिना तदण्डान्यपहृतानि । ततस्तु टिट्टिभी शोकार्ता भर्तारमाह । नाथ । कष्टमापतितम् । अण्डानि मे नष्टानि । टिट्टिभो ऽवदत् । प्रिये । मा भैषीः । इत्युक्त्वा पक्षिणां मेलकं कृत्वा पक्षिस्वा-
10 मिनो गरुडस्य समीपं गतः । निजाण्डानां विनाशकथां निवेदयति । ततस्तेन गरुत्मता तद्वचनमाकर्ण्य प्रभुर्भगवान्नारायणः सृष्टिस्थितिप्रलयहेतुर्विज्ञप्तः । ततो भगवदाज्ञां मौलौ निधाय समुद्रसमीपं गतः । ततस्तद्वचनमाकर्ण्य समुद्रस्तान्यण्डानि समर्पितवान् । अतो ऽहं ब्रवीमि । अङ्गाङ्गिभावमज्ञात्वा कथं सामर्थ्यनिर्णयः ।
पश्य टिट्टिभमात्रेण समुद्रो व्याकुलीकृतः ॥

---

15. Die Vögel und die Affen (3, 2).

15 अस्ति नर्मदातीरे पर्वतोपत्यकायां विशालः शाल्मलीतरुः । तत्र निर्मितनीडक्रोडे पक्षिणः सुखेन वर्षास्वपि निवसन्ति । अथ नीलपटैरिव जलधरपटलैरावृते नभस्तले धारासारैर्महती वृष्टिर्बभूव । ततो वानरांस्तरुतले ऽवस्थिताञ्छीतार्तान्कम्पमानानवलोक्य पक्षिभिरुक्तम् । भो भो वानराः । श्रूयताम् ।
अस्माभिर्निर्मिता नीडाश्चञ्चुमात्राहृतैस्तृणैः ।
20 हस्तपादादिसंयुक्ता यूयं किमवसीदथ ॥

तच्छ्रुत्वा वानरैर्जातामर्षैरालोचितम् । अहो । निर्वातनीडगर्भावस्थिताः सुखिनः पक्षिणो ऽस्मान्निन्दन्ति । तद्भवतु तावद्वृष्टेरुपशमः । अनन्तरं शान्ते पानीयवर्षे तैर्वानरैर्वृक्षमारुह्य सर्वे नीडा भग्नाः । तेषां पक्षिणामण्डानि चाधः पतितानि । अतो ऽहं ब्रवीमि ।
विद्वानेवोपदेष्टव्यो नाविद्वांस्तु कदा च न ।
25 वानरानुपदिश्याज्ञान्स्थानभ्रंशं ययुः खगाः ॥

---

16. Der Esel in der Tigerhaut (3, 3).

अस्ति हस्तिनापुरे कर्पूरविलासो नाम रजकः । तस्य गर्दभो ऽतिभारवाहनाद्दुर्बलो मुमूर्षुरिवाभवत् । ततस्तेन रजकेनासौ व्याघ्रचर्मणा प्रच्छाद्यारण्यसमीपे सस्यक्षेत्रे मो-

चितः। ततो दूरादवलोक्य व्याघ्रबुद्ध्या क्षेत्रपतयः सत्वरं पलायन्ते। स च सुखेन सस्यं चरति। अथैकदा केनापि सस्यरक्षकेण धूसरकम्बलकृततनुत्राणेन धनुष्काण्डं सज्जीकृत्यावनतकायेनैकान्ते स्थितम्। तं च दूरे दृष्ट्वा गर्दभः पुष्टाङ्गो गर्दभीयमिति मत्वा शब्दं कुर्वाणस्तदभिमुखं धावितः। ततस्तेन सस्यरक्षकेण गर्दभो ऽयमिति ज्ञात्वा लीलयैव व्यापादितः। अतो ऽहं ब्रवीमि।

सुचिरं हि चरन्नित्यं श्रेयः पश्यत्यबुद्धिमान्।
द्वीपिचर्मपरिच्छन्नो वाग्दोषाद्गर्दभो हतः॥

---

17. Die Elephanten und die Hasen (3, 4).

कदाचिद्वर्षास्वपि वृष्टेरभावात्तृषार्तो गजयूथो यूथपतिमाह। नाथ। को ऽप्युपायो ऽस्माकं जीवनाय नास्ति। अस्त्यत्र क्षुद्रजन्तूनां निमज्जनस्थानम्। वयं च निमज्जनाभावादन्धा इव क्व यामः किं वा कुर्मः। ततो हस्तिराजो नातिदूरं गत्वा निर्मलं ह्रदं दर्शितवान्। ततस्तत्तीरावस्थिताः शशका गजयूथपादाहतिभिर्बहवश्चूर्णिताः। अनन्तरं शिलीमुखो नाम शशकः सर्वानाहूय चिन्तयामास। अनेन गजयूथेन पिपासाकुलितेन प्रत्यहमेवात्रागन्तव्यम्। अतो विनङ्क्ष्यत्यस्मत्कुलम्। अथ विजयो नाम वृद्धशशको ऽवदत्। मा विषीदत। प्रतीकारो मया कर्तव्यः। इति प्रतिज्ञाय चलितः। गच्छता च तेनालोचितम्। कथं मया गजयूथपनिकटे गत्वा वक्तव्यम्। यतः।

स्पृशन्नपि गजो हन्ति जिघ्रन्नपि भुजंगमः।
हसन्नपि नृपो हन्ति मानयन्नपि दुर्जनः॥

अतो ऽहं पर्वतशिखरमारुह्य यूथनाथमभिवादयामि। तथानुष्ठिते सति यूथनाथ उवाच। कस्त्वम्। कुतः समायातः। स ब्रूते। दूतो ऽहं भगवता चन्द्रेण प्रेषितः। यूथपतिराह। कार्यमुच्यताम्। विजयो वदति। शृणु गजेन्द्र।

उद्यतेष्वपि शस्त्रेषु दूतो वदति नान्यथा।
सदैवावध्यभावेन यथार्थस्य हि वाचकः॥

तदहं तदाज्ञया ब्रवीमि। शृणु। यदेते शशकाश्चन्द्रसरोरक्षकास्त्वया निःसारितास्तन्न युक्तं कृतम्। यतो रक्षकास्ते शशका मदीया अत एव लोके मे शशाङ्क इति प्रसिद्धिः। एवमुक्तवति दूते स यूथपतिर्भयादिदमाह। इदमज्ञानतः कृतम्। पुनर्न गमिष्यामि। दूत उवाच। तदत्र सरसि भगवन्तं चन्द्रमसं प्रकोपात्कम्पमानं प्रणम्य प्रसाद्य च गच्छ। ततस्तेन रात्रौ नीत्वा तत्र जले चञ्चलं चन्द्रप्रतिबिम्बं दर्शयित्वा स यूथपतिः प्रणामं कारितः। देव। अज्ञानादेवानेनापराधः कृतस्तत्क्षम्यतामित्युक्त्वा तेन शशकेन स यूथपतिः प्रस्थापितः। अतो ऽहं ब्रवीमि।

व्यपदेशेन महतां सिद्धिः संजायते परा ।
शशिनो व्यपदेशेन वसन्ति शशकाः सुखम् ॥

---

18. Die Gans und die Krähe (3, 5).

अस्त्युज्जयिनीवर्त्मनि प्रान्तरे महान्पिप्पलवृक्षः । तत्र हंसकाकौ निवसतः । कदा चि-
द्ग्रीष्मसमये परिश्रान्तः कश्चित्पथिकस्तत्र तरुतले धनुष्काण्डं निधाय सुप्तः । ततः क्षणा-
5 न्तरे तन्मुखाद्वृक्षच्छायापगता । अनन्तरं सूर्यतेजसा तन्मुखं व्याप्तमवलोक्य कृपया पुण्या-
त्मना पापरहितेन तत्पिप्पलवृक्षस्थितेन हंसराजेन पक्षौ प्रसार्य पुनस्तन्मुखे छाया कृता ।
ततो निर्भरं निद्रासुखिना परिश्रान्तेन पान्थेन मुखव्यादानं कृतम् । अनन्तरं स्वभावदौर्ज-
न्येन परसुखमसहिष्णुः स काकस्तस्य मुखे पुरीषोत्सर्गं कृत्वा पलायितः । ततो यावदसावु-
त्थायोर्ध्वं निरीक्षते तावत्तेनावलोकितो हंसः काण्डेन हतः । अतो ऽहं ब्रवीमि ।

10 न स्थातव्यं न गन्तव्यं दुर्जनेन समं क्व चित् ।
काकसङ्गाद्धतो हंसस्तिष्ठन्गच्छंश्च वर्तकः ॥

---

19. Die Krähe und die Wachtel (3, 5).

एकः काको वृक्षशाखायां स्वपिति । वर्तकश्चाधस्ताद्भूमौ निवसति । एकदा सर्वे पक्षि-
णो भगवतो गरुडस्य यात्राप्रसङ्गेन समुद्रतीरं प्रचलिताः । तत्र काकेन सह वर्तकश्चलितः ।
अथ गच्छतो गोपालस्य मस्तकावस्थितभाण्डाद्दधि वारं वारं तेन काकेन खाद्यते । ततो
15 यावदसौ दधिभाण्डं भूमौ निधायोर्ध्वमवलोकते तावत्काकवर्तकौ दृष्टौ । ततस्तेन खेदितः
काकः पलायितः । वर्तको मन्दगतिस्तेन प्राप्तो व्यापादितः । अतो ऽहं ब्रवीमि । न स्था-
तव्यं न गन्तव्यमित्यादि ।

---

20. Der Wagner und seine Frau (3, 6).

अस्ति श्रीनगरे मन्दमतिर्नाम रथकारः । स च स्वभार्यां बन्धकीं जानाति । किं तु
जारेण सममेकस्थाने स्वचक्षुषा न पश्यति । ततो ऽसौ रथकारो ऽहमन्यं ग्रामं गमिष्यामी-
20 त्युक्त्वा प्रचलितः । स कियद्दूरं गत्वा निभृतं पुनरागत्य स्वगृहे खट्वातले पतित्वा स्थितः ।
अथ मम भर्ता ग्रामान्तरं गत इत्युपजातविश्वासया तद्वधा जारः संध्याकाल एवाहूतः । प-
श्चात्तेन जारेण समं तस्यां खट्वायां निर्भरं क्रीडन्ती स्थिता । खट्वाधः स्वामिना सहानुभूत-
किंचिदङ्गस्पर्शात्स्वामिनं विज्ञाय सा विषण्णाभवत् । ततो जारेणोक्तम् । किमिति मया
सहाद्य निर्भरं न रमसे । विस्मितेव प्रतिभासि । अथ तयोक्तम् । यो ऽसौ मे प्राणेश्वरः सो
25 ऽद्य ग्रामान्तरं गतः । तेन विना सकलजनपूर्णो ऽप्ययं ग्रामो मां प्रत्यरण्यवत्प्रतिभाति ।

किं भावि तत्र परस्थाने। किं खादितवान्। कथं वा प्रसुप्त इत्यस्मद्धृदयं विदीर्यते। जारेणोक्तम्। किमेवंविधा स्नेहभूमिः स ते भर्ता कलहकारः। बन्धकी ब्रूते। रे बर्बर। किं ब्रवीषि। शृणु।

परुषाण्यपि या प्रोक्ता दृष्टा वा क्रोधचक्षुषा।
5 सुप्रसन्नमुखी भर्तुः सा नारी धर्मभागिणी॥

अपरं च। नगरस्थो वनस्थो वा पापो वा यदि वा शुचिः।
यासां स्त्रीणां प्रियो भर्ता तासां लोका महोदयाः॥

अन्यच्च। भर्ता नाम परं नार्या भूषणं भूषणैर्विना।
एषा हि रहिता तेन शोभमाना न शोभते॥

10 त्वं च जारो मनोलौल्यात्पुष्पताम्बूलसदृशः कदा चित्सेव्यसे। स च मे स्वामी मां विक्रेतुं देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो वा दातुं समर्थः। किं बहुना। तस्मिञ्जीवति जीवामि। तन्मरणे चानुमरणं करिष्यामीत्येष मे निश्चयः। यतः।

तिस्रः कोट्यो ऽर्धकोटी च यानि रोमाणि मानुषे।
तावत्कालं वसेत्स्वर्गे भर्तारं यानुगच्छति॥

15 अन्यच्च। व्यालग्राही यथा व्यालं बलादुद्धरते बिलात्।
नरकस्थं पतिं तद्वत्पतिप्राणानुगा सती॥

अपरं च। चितौ परिष्वज्य विचेतनं पतिं प्रिया हि या मुञ्चति देहमात्मनः।
कृत्वापि पापं शतसंख्यमप्यसौ पतिं गृहीत्वा सुरलोकमाप्नुयात्॥

यतः। यस्मै दद्यात्पिता त्वेनां भ्राता वानुमते पितुः।
20 तं शुश्रूषेत जीवन्तं संस्थितं च न लङ्घयेत्॥

एतत्सर्वं श्रुत्वा स रथकारो धन्यो ऽहं यस्यैतादृशी भार्या स्नेहवती प्रियवादिनी चेति मनसि निधाय तां खट्वां स्त्रीपुरुषसहितां मूर्ध्नि धृत्वा स मन्दमतिर्नर्तितवान्। अतो ऽहं ब्रवीमि।

प्रत्यक्षे ऽपि कृते पापे मूर्खः साम्ना प्रशाम्यति।
रथकारः स्वकां भार्यां सजारां शिरसावहत्॥

---

21. Der blaue Schakal (3, 7).

25 अस्ति सृगालः कश्चित्स्वेच्छया नगरोपान्ते भ्रमन्नीलसंधानभाण्डे निपतितः। पश्चात्तत उत्थातुमसमर्थः प्रातरात्मानं मृतवत्संदर्श्य स्थितः। अथ नीलीभाण्डस्वामिनासावुत्थाप्य दूरे नीत्वा परित्यक्तः। ततो ऽसौ वनं गत्वात्मानं नीलवर्णमवलोक्याचिन्तयत्। अहमिदानीमुत्तमवर्णः। तदात्मनः किमुत्कर्षं न साधयामि। इत्यालोच्य सृगालानाहूय तेनोक्तम्। अहं भगवत्या वनदेवतया स्वहस्तेनारण्यराज्ये सर्वौषधिरसेनाभिषिक्तः। पश्यत
0 मम वर्णम्। तदद्यारभ्यास्मदाज्ञयास्मिन्नरण्ये व्यवहारः कार्यः। सृगालाश्च तं विशिष्टवर्ण-

मवलोक्य साष्टाङ्गपातं प्रणम्योचुः । यथाज्ञापयति देवः । ततो ऽनेन क्रमेण सर्वेष्वरण्य-
वासिष्वाधिपत्यं तस्य बभूव । ततस्तेन सिंहव्याघ्रादीनुत्तमपरिजनान्प्राप्य सृगालानव-
लोक्य लज्जमानेनावज्ञया दूरीकृताः स्वज्ञातयः । ततो विषण्णान्सृगालानवलोक्य वृद्धसृ-
गालेन केन चित्प्रतिज्ञातम् । मा विषीदत । एवं चेदनेनानीतिज्ञेन वयं मर्मज्ञाः परिभूताः ।
5 तद्यथायं नश्यति तन्मया विधेयम् । यतो ऽमी व्याघ्रादयो वर्णमात्रविप्रलब्धाः सृगालम-
ज्ञात्वा राजानममुं मन्यन्ते । तद्यथायं परिचीयते तथा कुरुत । तत्र चैवमनुष्ठेयं यथा वदामि ।
यदा सर्वे संध्यासमये तत्संनिधाने महारावमेकदा करिष्यथ ततस्तं शब्दमाकर्ण्य स्वभा-
वात्तेनापि शब्दः कर्तव्यः । यतः ।

यः स्वभावो हि यस्य स्यात्तस्यासौ दुरतिक्रमः ।
10 श्वा यदि क्रियते भागी तत्किं नाश्नात्युपानहम् ॥

ततः शब्दाद्विज्ञाय व्याघ्रेण हन्तव्यः । तथानुष्ठिते सति तद्वृत्तम् । तथा चोक्तम् ।

छिद्रं मर्म च वीर्यं च विजानाति निजो रिपुः ।
दहत्यन्तर्गतश्चैव शुष्कवृक्षमिवानलः ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि ।

15 आत्मपक्षं परित्यज्य परपक्षे च यो रतः ।
स परैर्हन्यते मूढो नीलीवर्णसृगालवत् ॥

---

22. Der Krieger, der seinen eigenen Sohn opfert (3, 8).

अहं पुरा शूद्रकस्य राज्ञः क्रीडासरसि कर्पूरकेलिनाम्नो राजहंसस्य पुत्र्या कर्पूरमञ्जर्या
सहानुरागवान्बभूव । तत्र वीरवरो नाम राजपुत्रः कुतश्चिद्देशादागत्य राजद्वारि प्रतीहा-
रमुपागम्योवाच । अहं वर्तनार्थी राजपुत्रः । मां राजदर्शनं कारय । ततस्तेन राजदर्शनं
20 कारितो ब्रूते । देव । यदि मया सेवकेन प्रयोजनमस्ति तदास्मद्वर्तनं क्रियताम् । शूद्रक
उवाच । किं ते वर्तनम् । वीरवरेणोक्तम् । प्रत्यहं सुवर्णशतचतुष्टयम् । राजाह । का ते
सामग्री । वीरवरो ब्रूते । द्वौ बाहू तृतीयश्च खड्गः । राजाह । नैतच्छक्यम् । तच्छ्रुत्वा वी-
रवरो प्रणम्य चलितः । अथ मन्त्रिभिरुक्तम् । देव । दिनचतुष्टयस्य वर्तनं दत्त्वा ज्ञायतामस्य
स्वरूपम् । किमुपयुक्तो ऽयमेतावद्वर्तनं गृह्णात्यनुपयुक्तो वेति । ततो मन्त्रिवचनादाहूय ता-
25 म्बूलं दत्त्वा तद्वर्तनं दत्तवान् । वर्तनविनियोगश्च राज्ञा सुनिभृतं निरूपितः । तदर्धं वीरव-
रेण देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दत्तम् । स्थितस्यार्धं दुःखितेभ्यः । तदवशिष्टं च भोजनव्ययेन
व्ययितम् । एतत्सर्वं नित्यकृत्यं कृत्वा राजद्वारमहर्निशं खड्गपाणिः सेवते । यदा च राजा
स्वयं समादिशति तदा स्वगृहमुपयाति । अथ कृष्णचतुर्दश्यां रात्रौ सकरुणाक्रन्दनध्वनिं स
राजा शुश्राव । तं श्रुत्वा राजा ब्रूते । कः को ऽत्र द्वारि तिष्ठति । तदा तेनोक्तम् । देव ।
30 अहं वीरवरः । राजोवाच । क्रन्दनानुसरणं क्रियताम् । वीरवरो ऽपि यथाज्ञापयति देव

इत्युक्त्वा चलितः । राज्ञा चिन्तितम् । अयमेकाकी राजपुत्रो मया सूचीभेद्ये तमसि प्रहितः । तदनुचितम् । अहमपि गत्वा निरूपयामि । किमेतदिति । ततो राजापि खड्गमादाय तदनुसरणक्रमेण नगरद्वाराद्बहिर्निर्जगाम । ततो गत्वा वीरवरेण रुदती रूपयौवनसंपन्ना सर्वालंकारभूषिता का चित्स्त्री दृष्टा पृष्टा च । का त्वम् । किमर्थं रोदिषि । स्त्रियोक्तम् । अहमे-
5 तस्य शूद्रकस्य राज्ञो लक्ष्मीः । चिरादेतस्य भुजच्छायायां महता सुखेन विश्रान्ता । देव्या अपराधेन तृतीयदिवसे राजा पञ्चत्वं यास्यति । अहमनाथा भविष्यामि । इदानीं न स्थास्यामीति रोदिमि । वीरवरो ब्रूते । कथं पुनरिहावासो भगवत्याः संभवति । लक्ष्मीरुवाच । यदि त्वमात्मनः पुत्रस्य शक्तिधरस्य द्वात्रिंशल्लक्षणोपेतस्य मस्तकं स्वहस्तेन छित्त्वा भगवत्याः सर्वमङ्गलाया उपहारं करोषि तदा राजा शतायुर्भविष्यति । अहं पुनरत्र सुचिरं
10 सुखेन निवसामि । इत्युक्त्वादृश्याभवत् । ततो वीरवरेण स्वगृहं गत्वा निद्रालसा वधूः प्रबोधिता पुत्रश्च । तौ निद्रां परित्यज्योपविष्टौ । वीरवरस्तत्सर्वं लक्ष्मीवचनमुक्तवान् । तच्छ्रुत्वा शक्तिधरः सानन्दं ब्रूते । तात । को ऽधुना विलम्बः । कदापि तावदेवंविधे कर्मण्येतस्य देहस्य विनियोगः श्लाघ्यः । यतः ।

धनानि जीवितं चैव परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत् ।
15 सन्निमित्तं वरं त्यागो विनाशे नियते सति ॥

शक्तिधरस्य माता ब्रूते । अस्मत्कुलोचितं यद्येवं न कर्तव्यं तदा गृहीतराजवर्तनस्य निस्तारः कथं भविष्यति । इत्यालोच्य सर्वे सर्वमङ्गलायतनं गताः । तत्र सर्वमङ्गलां संपूज्य वीरवरो ब्रूते । देवि । प्रसीद । विजयतां शूद्रको महाराजः । गृह्यतामयमुपहारः । इत्युक्त्वा पुत्रस्य शिरश्चिच्छेद । ततो वीरवरश्चिन्तयामास । गृहीतराजवर्तनस्य निस्तारः कृतः ।
20 अधुना निष्पुत्रजीवनं विडम्बनम् । इत्यालोच्यात्मनो ऽपि शिरश्चिच्छेद । ततः स्त्रियापि स्वामिनः पुत्रस्य च शोकार्तया तदनुष्ठितम् । एतत्सर्वं श्रुत्वा दृष्ट्वा च राजा साश्चर्यं चिन्तयामास ।

जीवन्ति च म्रियन्ते च मद्विधाः क्षुद्रजन्तवः ।
अनेन सदृशो लोके न भूतो न भविष्यति ॥

एतत्परित्यक्तेन राज्येनापि किं प्रयोजनम् । ततः स्वशिरश्छेत्तुमुल्लासितः खड्गः शूद्रके-
25 णापि । अथ भगवत्या सर्वमङ्गलया प्रत्यक्षभूतया राजा करे धृत उक्तश्च । पुत्र । अलं साहसेन । इदानीं ते राज्यभङ्गो नास्ति । राजा साष्टाङ्गपातं प्रणम्योवाच । देवि । न मे राज्येन जीवितेन श्रिया वा प्रयोजनमस्ति । यदि ममानुकम्पा क्रियते तदा ममायुःशेषेणाप्ययं सदारपुत्रो राजपुत्रो जीवतु । अन्यथाहं यथाप्राप्तां गतिं गच्छामि । भगवत्युवाच । अनेन ते सत्त्वोत्कर्षेण भृत्यवात्सल्येन च सर्वथा संतुष्टास्मि । गच्छ । विजयी भव । अयमपि सप-
30 रिवारो राजपुत्रो जीवतु । इत्युक्त्वा देव्यदृश्याभवत् । राजा तां प्रणम्यालक्षितश्चलितः । प्रासादगर्भं गत्वा सुप्तः । वीरवरो ऽपि सपुत्रदारः प्राप्तजीवनः स्वगृहं गतः । अथ पुनर्द्वारस्थो वीरवरो भूपालेन पृष्टः सन्नुवाच । देव । सा रुदती स्त्री मामवलोक्यादृश्याभवत् । न काप्यन्या वार्त्ता विद्यते । तद्वचनमाकर्ण्य संतुष्टो राजा साश्चर्यं चिन्तयामास । कथमयं श्लाघ्यतां

महासत्त्वः। यतः। प्रियं ब्रूयादकृपणः शूरः स्यादविकत्थनः।
दाता नापात्रवर्षी स्यात्प्रगल्भः स्यादनिष्ठुरः॥
एतन्महापुरुषलक्षणमेतस्मिन्सर्वमस्ति। ततः स राजा प्रातः शिष्टसभां कृत्वा सर्ववृत्तान्तं
प्रस्तुत्य प्रसादात्तस्मै कर्णाटराज्यं ददौ।

---

23. Der Barbier, der einen Bettler erschlägt (3, 9).

5 अस्त्ययोध्यायां पुरि चूडामणिर्नाम क्षत्रियः। तेन धनार्थिना कायक्लेशेन भगवांश्चन्द्रा-
र्धचूडामणिश्चिरमाराधितः। ततः क्षीणपापो ऽसौ स्वप्ने दर्शनं लब्ध्वा भगवतः प्रसादाद्य-
क्षेश्वरेणादिष्टः। त्वमद्य प्रातरेव क्षौरं कारयित्वा लगुडहस्तः सन्स्वगृहद्वारि निभृतं स्था-
स्यसि। ततो यमेवागतं भिक्षुकं प्राङ्गणे द्रक्ष्यसि तं निर्दयं लगुडप्रहारेण हनिष्यसि। ततो
ऽसौ भिक्षुकस्तत्क्षणात्सुवर्णपूर्णकलशो भविष्यति। तेन त्वं यावज्जीवं सुखी भविष्यसि।
10 तदनन्तरं तथानुष्ठिते सति तद्वृत्तम्। ततः क्षौरकरणायानीतेन नापितेन तत्सर्वमालोक्य
चिन्तितम्। अहो। निधिप्राप्तेरयमुपायः। तदहमप्येवं किं न करोमि। ततः प्रभृति स ना-
पितः प्रतिदिनं तथाविधलगुडहस्तो भिक्षुकागमनं प्रतीक्षते। एकदा तेन तथा प्राप्तो भि-
क्षुको लगुडेन हत्वा व्यापादितः। तेनापराधेन सो ऽपि नापितो राजपुरुषैस्ताडितः पञ्चत्वं
गतः। अतो ऽहं ब्रवीमि।

15 पुण्याल्लब्धं यदेकेन तन्ममापि भविष्यति।
हत्वा भिक्षुमतो मोहान्निध्यर्थी नापितो हतः॥

---

24. 25. Die beiden Gänse und die Schildkröte. Die drei Fische (4, 2. 3).

अस्ति मगधदेशे फुल्लोत्पलाभिधानं सरः। तत्र चिरात्संकटविकटनामानौ हंसौ निव-
सतः। तयोर्मित्रं कम्बुग्रीवनामा कूर्मः प्रतिवसति। अथैकदा धीवरैरागत्य तत्रोक्तं यद्-
द्यास्माभिरत्रोषित्वा प्रातः कूर्ममत्स्यादयो व्यापादयितव्याः। तदाकर्ण्य कूर्मो हंसावाह।
20 सुहृदौ। श्रुतो ऽयं धीवरालापः। अधुना किं मया कर्तव्यम्। हंसावाहतुः। ज्ञायतां ता-
वत्। पश्चाद्यदुचितं तत्कर्तव्यम्। कूर्मो ब्रूते। मैवं यतो दृष्टव्यतिकरो ऽहमत्र। तथा
चोक्तम्। अनागतविधाता च प्रत्युत्पन्नमतिश्च यः।
द्वावेतौ सुखमेधेते यद्भविष्यो विनश्यति॥
तावाहतुः। कथमेतत्। कूर्मः कथयति। पुरैतस्मिन्नेव सरस्येवंविधेष्वेव धीवरेषूपस्थितेषु
25 मत्स्यत्रयेणालोचितम्। तत्रानागतविधाता नामैको मत्स्यः। तेनोक्तम्। अहं तावज्जला-
शयान्तरं गच्छामि। इत्युक्त्वा स ह्रदान्तरं गतः। अपरेण प्रत्युत्पन्नमतिनाम्ना मत्स्येनाभि-
हितम्। भाविन्यर्थे प्रमाणाभावात्कुत्र मया गन्तव्यम्। तदुत्पन्ने कार्ये यथाकार्यमनुष्ठेयम्।

ततो यद्भविष्येणोक्तम्। यदभावि न तद्भावि भावि चेन्न तदन्यथा।
इति चिन्ताविषघ्नो ऽयमगदः किं न पीयते॥
ततः प्रातर्जालेन बद्धः प्रत्युत्पन्नमतिर्मृतवदात्मानं संदर्श्य स्थितः। ततो जालादपसारितः स्थलादुत्प्लुत्य गम्भीरं नीरं प्रविष्टः। यद्भविष्यश्च धीवरैः प्राप्तो व्यापादितः। अतो ऽहं
5 ब्रवीमि। अनागतविधातेत्यादि।

तद्यथाहमन्यह्रदं प्राप्नोमि तदद्य विधीयताम्। हंसावाहतुः। जलाशयान्तरे प्राप्ते तव कुशलम्। स्थले गच्छतस्ते को विधिः। कूर्मो ब्रूते। यथाहं भवद्भ्यां सहाकाशवर्त्मना यामि स उपायो विधीयताम्। हंसौ ब्रूतः। कथमुपायः संभवति। कच्छपो वदति। युवाभ्यां चञ्चुधृतं काष्ठमेकं मया मुखेनावलम्बितव्यम्। अतो भवतोः पक्षबलेन मयापि सुखं गन्तव्यम्।
10 हंसौ ब्रूतः। संभवत्येष उपायः। किं त्वावाभ्यां नीयमानं त्वां दृष्ट्वा लोकैः किं चिद्वक्तव्यमेव। तदाकर्ण्य यदि त्वमुत्तरं ददासि तदा तव मरणं भविष्यति। तत्सर्वथात्रैव स्थीयताम्। कूर्मो वदति। किमहमज्ञः। न किमपि मया वक्तव्यम्। तत एवमनुष्ठिते सत्याकाशे नीयमानं तं कूर्ममालोक्य सर्वे गोरक्षकाः पश्चाद्धावन्ति वदन्ति च। अहो महदाश्चर्यम्। पक्षिभ्यां कूर्मः समुह्यते। तत्र कश्चिदाह। यद्ययं कूर्मः पतति तदात्रैव पक्त्वा खादितव्यः।
15 को ऽपि निगदति। गृहं नेतव्यः। कश्चिद्वदति। सरसः समीपे पक्त्वा भक्षितव्यः। तत्परुषवचनमाकर्ण्य स कूर्मः क्रोधाद्विस्मृतसंस्कारो ऽवदत्। युष्माभिर्भस्म भक्षितव्यम्। इति वदन्नेव काष्ठात्पतितो गोरक्षकैर्व्यापादितः। अतो ऽहं ब्रवीमि।

सुहृदां हितकामानां न करोतीह यो वचः।
स कूर्म इव दुर्बुद्धिः काष्ठाद्भ्रष्टो विनश्यति॥

---

26. Der Kaufmann und seine listige Frau (4,4).

20 अस्ति विक्रमपुरे समुद्रदत्तो नाम वणिक्। तस्य रत्नप्रभा नाम वधूः केनापि स्वसेवकेन समं सर्वदा रमते। अथैकदा सा रत्नप्रभा तस्य सेवकस्य मुखे चुम्बनं ददती समुद्रदत्तेनालोकिता। ततः सा बन्धकी सत्वरं भर्तुः समीपमुपगम्याह। नाथ। एतस्य सेवकस्य महती निर्वृतिर्यतो युष्मदर्थं नीयमानं कर्पूरमश्नाति। कर्पूरगन्धः प्रत्यक्षो ऽस्य मुखे मया घ्रातः। तदाकर्ण्य सेवकेनाप्युपक्रुश्योक्तम्। तत्र सेवकेन कथं स्थातव्यं यत्र प्रतिक्षणं
25 गृहिणी सेवकस्य मुखं जिघ्रति। ततो ऽसावुत्थाय चलितः। ततो ऽसौ साधुना यत्नात्संबोध्य धृतः। अतो ऽहं ब्रवीमि।

उत्पन्नामापदं यस्तु समाधत्ते स बुद्धिमान्।
वणिजो भार्यया जारः प्रत्यक्षे निह्नुतो यथा॥

---

27. Die Reiher und die Ichneumone (4, 5).

अस्त्युत्तरापथे गृध्रकूटो नाम पर्वतः। तत्रैव रेवातीरे न्यग्रोधपादपे बका निवसन्ति। तस्य वटस्याधस्ताद्विवरे सर्पस्तिष्ठति। स च बकानां बालापत्यानि खादति। ततः शोकार्तानां बकानां प्रलापं श्रुत्वा केन चिद्वृद्धबकेनोक्तम्। भोः। एवं कुरुत यूयम्। मत्स्यानानीय नकुलविवरादारभ्य सर्पविवरं यावत्पङ्क्तिक्रमेणैकैकशो मत्स्यान्धत्त। ततस्तदाहारवर्त्मना नकुलैरागत्य सर्पो द्रष्टव्यः स्वभावद्वेषाद्व्यापादयितव्यश्च। तथानुष्ठिते सति तद्वृत्तम्। अथ नकुलैर्वृक्षोपरि पक्षिशावकानां रावः श्रुतः। पश्चात्तैर्वृक्षमारुह्य शावकाः सर्व एव खादिताः। अत आवां ब्रूवः।

उपायं चिन्तयेत्प्राज्ञस्तथापायं च चिन्तयेत्।
पश्यतो बकमूर्खस्य नकुलैर्भक्षिता बकाः॥

---

28. Der Einsiedler und die Maus (4, 6).

अस्ति गौतमारण्ये महातपा नाम मुनिः। तेनाश्रमसंनिधाने मूषिकशावकः काकमुखाद्भ्रष्टो दृष्टः। ततो दयालुना तेन मुनिना नीवारकणैः स संवर्धितः। तं च मूषिकं खादितुमनुधावन्बिडालो मुनिना दृष्टः। पश्चात्तपःप्रभावात्तेन मुनिना मूषिको बलिष्ठो बिडालः कृतः। स बिडालः कुक्कुराद्बिभेति। ततो ऽसौ कुक्कुरः कृतः। कुक्कुरस्य व्याघ्रान्महद्भयम्। तदनन्तरं स व्याघ्रः कृतः। अथ व्याघ्रमपि तं मूषिकनिर्विशेषं पश्यति मुनिः। अतः सर्वे तत्रस्था जनास्तं व्याघ्रं दृष्ट्वा वदन्ति। अनेन मुनिना मूषिको ऽयं व्याघ्रतां नीतः। एतच्छ्रुत्वा स व्याघ्रः सव्यथो ऽचिन्तयत्। यावदनेन मुनिना जीवितव्यं तावदिदं मम स्वरूपाख्यानमकीर्तिकरं न पलायिष्यते। इति समालोच्य मुनिं हन्तुं समुद्यतः। ततो मुनिना तस्य चिकीर्षितं ज्ञात्वा पुनर्मूषिको भवेत्युक्त्वा मूषिक एव कृतः। अतो ऽहं ब्रवीमि।

नीचः श्लाघ्यपदं प्राप्य स्वामिनं हन्तुमिच्छति।
मूषिको व्याघ्रतां प्राप्य मुनिं हन्तुं गतो यथा॥

---

29. Der Reiher und der Krebs (4, 7).

अस्ति मालवविषये पद्मगर्भाभिधानं सरः। तत्रैको वृद्धबकः सामर्थ्यहीनस्तथोद्विग्नमिवात्मानं दर्शयित्वा स्थितः। स च केन चित्कुलीरेण दूरादेव पृष्टः। किमिति भवानाहारपरित्यागेन तिष्ठति। बकेनोक्तम्। मत्स्या मम जीवनहेतवः। ते चात्रावश्यमेव कैवर्तैर्व्यापादयितव्या इति नगरोपान्ते पर्यालोचना मयाकर्णिता। तदितो वर्तनाभावादस्मन्मरणमुपस्थितम्। इति ज्ञात्वाहमाहारे ऽपि मन्दादरः कृतः। तच्छ्रुत्वा सर्वैर्मत्स्यैरालो-

चितम् । इह समये तावदुपकारक एवायमुपलक्ष्यते ऽस्माकम् । तदयमेव यथाकर्तव्यं पृ-
च्छ्यताम् । तथा चोक्तम् ।

उपकर्त्रारिणा संधिर्न मित्रेणापकारिणा ।
उपकारापकारौ हि लक्ष्यं लक्षणमेतयोः ॥

5 मत्स्या ऊचुः । भो बक । अस्माकं कुत्र रक्षणोपायः । बको ब्रूते । अस्ति रक्षणहेतुर्जलाश-
यान्तरम् । तत्राहमेकैकशो युष्मान्नयामि । मत्स्यैरपि भयादुक्तम् । एवमस्तु । ततो ऽसौ
दुष्टबकस्तान्मत्स्यानेकैकान्नीत्वा कस्मिंश्चिद्देशे खादित्वा पुनरागत्य वदति । ते मया ज-
लाशयान्तरे स्थापिताः । अनन्तरं कुलीरस्तमुवाच । भो बक । मामपि तत्र नय । ततो बको
ऽप्यपूर्वकुलीरमांसार्थी सादरं तं नीत्वा स्थले धृतवान् । कुलीरो ऽपि मत्स्यकङ्काला-
10 कीर्णां भूमिं दृष्ट्वाचिन्तयत् । हा हतो ऽस्मि मन्दभाग्यः । भवतु । इदानीं समयोचितं व्यव-
हरामि । यतः ।

तावद्भयात्तु भेतव्यं यावद्भयमनागतम् ।
आगतं तु भयं दृष्ट्वा प्रहर्तव्यमभीतवत् ॥

अपरं च ।

अयुद्धे हि यदा पश्येन्न किंचिद्धितमात्मनः ।
युध्यमानस्तदा प्राज्ञो म्रियते रिपुणा सह ॥

15 इत्यालोच्य स कुलीरस्तस्य बकस्य ग्रीवां चिच्छेद । स बकः पञ्चत्वं गतः । अतो ऽहं
ब्रवीमि ।

भक्षयित्वा बहून्मत्स्यानुत्तमाधममध्यमान् ।
अतिलौल्याद्बकः कश्चिन्मृतः कर्कटकग्रहात् ॥

XII. Sprüche.

अकाण्डपातजातानामार्द्राणां मर्मभेदिनाम् ।
गाढशोकप्रहाराणामचिन्तैव महौषधम् ॥ १ ॥
20 अकिंचनः परिपतन्सुखमास्वादयिष्यसि ।
अकिंचनः सुखं शेते समुत्तिष्ठति चैव ह ॥ २ ॥
अकुलानां कुले भावं कुलीनानां कुलक्षयम् ।
संयोगं विप्रयोगं च पश्यन्ति चिरजीविनः ॥ ३ ॥
अकृतेष्वेव कार्येषु मृत्युर्वै संप्रकर्षति ।
25 युवैव धर्मशीलः स्यादनिमित्तं हि जीवितम् ॥ ४ ॥

अग्नौ प्रास्तं तु पुरुषं कर्मान्वेति स्वयंकृतम् ।
तस्मात्तु पुरुषो यत्नाद्धर्मं संचिनुयाच्छनैः ॥ ५ ॥
अचोद्यमानानि यथा पुष्पाणि च फलानि च ।
स्वं कालं नातिवर्तन्ते तथा कर्म पुराकृतम् ॥ ६ ॥
5 अजरामरवत्प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिन्तयेत् ।
गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥ ७ ॥
अज्ञः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः ।
ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मापि नरं न रञ्जयति ॥ ८ ॥
अणुभ्यश्च महद्भ्यश्च शास्त्रेभ्यः कुशलो नरः ।
10 सर्वतः सारमादद्यात्पुष्पेभ्य इव षट्पदः ॥ ९ ॥
अतिकुपिता अपि सुजना योगेन मृदूभवन्ति न तु नीचाः ।
हेम्नः कठिनस्यापि द्रवणोपायो ऽस्ति न तृणानाम् ॥ १० ॥
अतिथिर्बालकश्चैव राजा भार्या तथैव च ।
अस्ति नास्ति न जानन्ति देहि देहि पुनः पुनः ॥ ११ ॥
15 अतिमलिने कर्तव्ये भवति खलानामतीव निपुणा धीः ।
तिमिरे हि कौशिकानां रूपं प्रतिपद्यते चक्षुः ॥ १२ ॥
अतिवादं न प्रवदेन्न वादयेद्यो नाहतः प्रतिहन्यान्न घातयेत् ।
हन्तुं च यो नेच्छति पापकं वै तस्मै देवाः स्पृहयन्त्यागताय ॥ १३ ॥
अतिसाहसमतिदुष्करमत्याश्चर्यं च दानमर्थानाम् ।
20 यो ऽपि ददाति शरीरं न ददाति स वित्तलेशमपि ॥ १४ ॥
अत्यन्तचञ्चलस्येह पारतस्य निबन्धने ।
कामं विज्ञायते युक्तिर्न स्त्रीचित्तस्य का चन ॥ १५ ॥
अत्यादरो भवेद्यत्र कार्यकारणवर्जितः ।
तत्र शङ्का प्रकर्तव्या परिणामे सुखावहा ॥ १६ ॥
25 अत्युदात्तगुणोपेता कृतपुण्यैः प्ररोपिता ।
शतशाखी भवत्येव यावन्मात्रापि सत्क्रिया ॥ १७ ॥
अत्येति रजनी या तु सा न प्रतिनिवर्तते ।
यात्येव यमुना पूर्णा समुद्रमुदकार्णवम् ॥ १८ ॥
अथ प्रसन्नेन्दुमुखी सिताम्बरा समाययावुत्पलनीललोचना ।
30 सपङ्कजा श्रीरिव गां निषेवितुं सहंसवालव्यजना शरद्वधूः ॥ १९ ॥

अदर्शने दर्शनमात्रकामा दृष्टौ परिषङ्गरसैकलोलाः ।
आलिङ्गितायां पुनरायताक्ष्यामाशास्महे विग्रहयोरभेदम् ॥ २० ॥
अदृष्टे दर्शनोत्कण्ठा दृष्टे विच्छेदभीरुता ।
नादृष्टेन न दृष्टेन भवता लभ्यते सुखम् ॥ २१ ॥
5 अद्यापि नोज्झति हरः किल कालकूटं कूर्मो बिभर्ति धरणीं खलु पृष्ठभागे ।
अम्भोनिधिः सहति दुःसहवाडवाग्निमङ्गीकृतं सुकृतिनः परिपालयन्ति ॥ २२ ॥
अद्यैव कुरु यच्छ्रेयो मा त्वां कालो ऽत्यगादयम् ।
अकृतेष्वेव कार्येषु मृत्युर्वै संप्रकर्षति ॥ २३ ॥
अधः करोति यद्रत्नं मूर्ध्ना धारयते तृणम् ।
10 दोषस्तस्यैव जलधे रत्नं रत्नं तृणं तृणम् ॥ २४ ॥
अधमं बाधते भूयो दुःखवेगो न तूत्तमम् ।
पादद्वयं व्रजत्याशु शीतस्पर्शो न चक्षुषी ॥ २५ ॥
अधमा धनमिच्छन्ति धनमानौ च मध्यमाः ।
उत्तमा मानमिच्छन्ति मानो हि महतां धनम् ॥ २६ ॥
15 अधर्मेणैधते तावत्ततो भद्राणि पश्यति ।
ततः सपत्नाञ्जयति समूलस्तु विनश्यति ॥ २७ ॥
अनधिगतमनोरथस्य पूर्वं शतगुणितेव गता मम त्रियामा ।
यदि तु तव समागमे तथैव प्रसरति सुभ्रु ततः कृती भवेयम् ॥ २८ ॥
अनर्थाश्चार्थरूपेण अर्थाश्चानर्थरूपिणः ।
20 अर्थायैव हि केषां चिद्धननाशो भवत्युत ॥ २९ ॥
अनवाप्यं च शोकेन शरीरं चोपतप्यते ।
अमित्राश्च प्रहृष्यन्ति मा स्म शोके मनः कृथाः ॥ ३० ॥
अनित्ये प्रियसंवासे संसारे चक्रवद्गतौ ।
पथि संगतमेवैतद्भ्राता माता पिता सखा ॥ ३१ ॥
25 अनुकुरुतः खलसुजनावग्रिमपाश्चात्यभागयोः सूच्याः ।
विदधाति रन्ध्रमेको गुणवानन्यस्त्वपिदधाति ॥ ३२ ॥
अनुगन्तुं सतां वर्त्म कृत्स्नं यदि न शक्यते ।
स्वल्पमप्यनुगन्तव्यं मार्गस्थो नावसीदति ॥ ३३ ॥
अनुबन्धानपेक्षेत सानुबन्धेषु कर्मसु ।
30 संप्रधार्य च कुर्वीत न वेगेन समाचरेत् ॥ ३४ ॥

अन्यथा चिन्तिता ह्यर्था नरैस्तात मनस्विभिः ।
अन्यथैव प्रपद्यन्ते दैवादिति मतिर्मम ॥ ३५ ॥
अन्यथा परिदृष्टानि मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ।
अन्यथा परिवर्तन्ते वेगा इव नभस्वतः ॥ ३६ ॥
5 अन्यदुप्तं जातमन्यदित्येतन्नोपपद्यते ।
उप्यते यद्धि यद्बीजं तत्तदेव प्ररोहति ॥ ३७ ॥
अन्यान्परिवदन्साधुर्यथा हि परितप्यते ।
तथा परिवदन्नन्यांस्तुष्टो भवति दुर्जनः ॥ ३८ ॥
अन्यो धनं प्रेतगतस्य भुङ्क्ते वयांसि चाग्निश्च शरीरधातून् ।
10 द्वाभ्यामयं सह गच्छत्यमुत्र पुण्येन पापेन च वेष्ट्यमानः ॥ ३९ ॥
अपकारिषु मा पापं चिन्तयस्व कदा चन ।
स्वयमेव पतिष्यन्ति कूलजाता इव द्रुमाः ॥ ४० ॥
अपकृत्य बुद्धिमतो दूरस्थो ऽस्मीति नाश्वसेत् ।
दीर्घौ बुद्धिमतो बाहू याभ्यां हिंसति हिंसितः ॥ ४१ ॥
15 अपमानं पुरस्कृत्य मानं कृत्वा तु पृष्ठतः ।
स्वकार्यमुद्धरेत्प्राज्ञः कार्यध्वंसो हि मूर्खता ॥ ४२ ॥
अपूर्वः को ऽपि कोपाग्निः सज्जनस्य खलस्य च ।
एकस्य शाम्यति स्नेहाद्वर्धते ऽन्यस्य वारितः ॥ ४३ ॥
अपूर्वं चौर्यमभ्यस्तं त्वया चञ्चललोचने ।
20 दिवापि जाग्रतां पुंसां चेतो हरसि दूरतः ॥ ४४ ॥
अप्युन्मत्तात्प्रलपतो बालाच्च परिजल्पतः ।
सर्वतः सारमादद्यादश्मभ्य इव काञ्चनम् ॥ ४५ ॥
अभिशस्तं प्रपश्यन्ति दरिद्रं पार्श्वतः स्थितम् ।
दारिद्र्यं पातकं लोके न तच्छंसितुमर्हति ॥ ४६ ॥
25 अभ्यावहति कल्याणं विविधं वाक्सुभाषिता ।
सैव दुर्भाषिता राजन्ननर्थायोपपद्यते ॥ ४७ ॥
अभ्रच्छाया तृणादग्निः खलप्रीतिः स्थले जलम् ।
वेश्यारागः कुमित्रं च षडेते बुद्बुदोपमाः ॥ ४८ ॥
अमित्रानपि कुर्वीत मित्राण्युपचयावहान् ।
30 अहिते वर्तमानानि मित्राण्यपि परित्यजेत् ॥ ४९ ॥

अमीषां प्राणानां तुलितबिसिनीपत्त्रपयसां
कृते किं नास्माभिर्विगलितविवेकैर्व्यवसितम् ।
यदाढ्यानामग्रे द्रविणमदनिःसंज्ञमनसां
कृतं वीतव्रीडैर्निजगुणकथापातकमपि ॥ ५० ॥
5 अमृतममृतं कः संदेहो मधून्यपि नान्यथा
मधुरमधिकं चूतस्यापि प्रसन्नरसं फलम् ।
सकृदपि पुनर्मध्यस्थः सन्रसान्तरविज्ज्ञनो
वदतु यदिहान्यत्स्वादु स्यात्प्रियादशनच्छदात् ॥ ५१ ॥
अमृतस्येव संतृप्येदवमानस्य पण्डितः ।
10 सुखं ह्यवमतः शेते यो ऽवमन्ता स नश्यति ॥ ५२ ॥
अयःपिण्ड इवोत्तप्ते खलानां हृदये तणात् ।
पतिता एव नेद्यन्ते गुणास्तोयकणा इव ॥ ५३ ॥
अर्थप्राणविनाशसंशयकरीं प्राप्यापदं दुस्तरां
प्रत्यासन्नभयो न वेत्ति विभवं स्वं जीवितं काङ्क्षति ।
15 उत्तीर्णस्तु ततो धनार्थमपरां भूयो विशत्यापदं
प्राणानां च धनस्य चाधमधियामन्योऽन्यहेतुः पणः ॥ ५४ ॥
अर्थिनस्त्वरितदानेन तृप्तिर्भवति यादृशी ।
बहुदानं विलम्बेन न तादृक्तृप्तिकारकम् ॥ ५५ ॥
अर्थिनां मित्रवर्गस्य विद्विषां च पराङ्मुखः ।
20 यो न याति पिता तेन पुत्री माता च वीरसूः ॥ ५६ ॥
अलब्धे रागिणो लोका अहो लब्धे विरागिणः ।
हेमन्ते तापमीहन्ते हन्त ग्रीष्मे हिमं पुनः ॥ ५७ ॥
अलमलमघृणस्य तस्य नाम्ना पुनरपि सैव कथा गतः स कालः ।
कथय कथय वा तथापि दूति प्रतिवचनं द्विषतो ऽपि माननीयम् ॥ ५८ ॥
25 अवश्यं यातारश्चिरतरमुषित्वापि विषया
वियोगे को भेदस्त्यजति न जनो यत्स्वयममून् ।
व्रजन्तः स्वातन्त्र्यादतुलपरितापाय मनसः
स्वयंत्यक्तास्त्वेते शमसुखमनन्तं विदधति ॥ ५९ ॥
अवश्यं निधनं सर्वैर्गन्तव्यमिह मानवैः ।
30 अवश्यभाविन्यर्थे वै संतापो नेह विद्यते ॥ ६० ॥
अव्यये व्ययमायाति व्यये याति सुविस्तरम् ।
अपूर्वः को ऽपि भाण्डारस्तव भारति दृश्यते ॥ ६१ ॥

अव्याहृतं व्याहृताच्छ्रेय आहुः सत्यं वदेद्व्याहृतं तद्द्वितीयम् ।
धर्मं वदेद्व्याहृतं तत्तृतीयं प्रियं वदेद्व्याहृतं तच्चतुर्थम् ॥ ६२ ॥

अश्नीमहि वयं भिक्षामाशावासो वसीमहि ।
शयीमहि महीपृष्ठे कुर्वीमहि किमीश्वरैः ॥ ६३ ॥

5 असंख्याः परदोषज्ञा गुणज्ञा अपि के चन ।
स्वयमेव स्वदोषज्ञा विद्यन्ते यदि पञ्चषाः ॥ ६४ ॥

असन्तो ऽभ्यर्थिताः सद्भिः क्व चित्कार्ये कदा चन ।
मन्यन्ते सन्तमात्मानमसन्तमपि विश्रुतम् ॥ ६५ ॥

असाराः सन्त्वेते विरतिविरसायासविषया
10 जुगुप्स्यन्तां यद्वा ननु सकलदोषास्पदमिति ।
तथाप्यन्तस्तत्त्वे प्रणिहितधियामप्यतिबल-
स्तदीयो ऽनाख्येयः स्फुरति हृदये को ऽपि महिमा ॥ ६६ ॥

अस्माकं सखि वाससी न रुचिरे ग्रैवेयकं नोज्ज्वलं
नो वक्रा गतिरुद्धतं न हसितं नैवास्ति कश्चिन्मदः ।
15 किं त्वन्ये ऽपि जना वदन्ति सुभगो ऽप्यस्याः प्रियो नान्यतो
दृष्टिं निक्षिपतीति विश्वमियता मन्यामहे दुःस्थितम् ॥ ६७ ॥

अस्या मनोहराकारकबरीभारवर्जिताः ।
लज्जयेव वने वासं चक्रुश्चमरबर्हिणः ॥ ६८ ॥

अहमेव गुरुः सुदारुणानामिति हालाहल मा स्म तात दृप्यः ।
20 ननु सन्ति भवादृशानि भूयो भुवने ऽस्मिन्वचनानि दुर्जनानाम् ॥ ६९ ॥

अहान्यस्तमयान्तानि उदयान्ता च शर्वरी ।
सुखस्यान्तं सदा दुःखं दुःखस्यान्तं सदा सुखम् ॥ ७० ॥

अहो धार्ष्ट्यमसाधूनां निन्दतामनघाः स्त्रियः ।
मुष्णतामिव चौराणां तिष्ठ चौरेति जल्पताम् ॥ ७१ ॥

25 आकारमात्रविज्ञातसंपादितमनोरथाः ।
धन्यास्ते ये न शृण्वन्ति दीनाः प्रणयिनां गिरः ॥ ७२ ॥

आकिंचन्यं सुखं लोके पथ्यं शिवमनामयम् ।
अनमित्रलाभो ह्येष दुर्लभः सुलभो मतः ॥ ७३ ॥

आकिंचन्ये च राज्ये च विशेषः सुमहानयम् ।
30 नित्योद्विग्नो हि धनवान्मृत्योरास्यगतो यथा ॥ ७४ ॥

आगच्छन्सूचितो येन येनानीतो गृहं प्रति ।
प्रथमं सखि कः पूज्यः किं काकः किं क्रमेलकः ॥ ७५ ॥

आढ्यो वापि दरिद्रो वा दुःखितः सुखितो ऽपि वा ।
निर्दोषश्च सदोषश्च वयस्यः परमा गतिः ॥ ७६ ॥
आत्मनात्मानमन्विच्छेन्मनोबुद्धीन्द्रियैर्यतैः ।
आत्मा ह्येवात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ ७७ ॥
5 आत्मनो मुखदोषेण बध्यन्ते शुकशारिकाः ।
बकास्तत्र न बध्यन्ते मौनं सर्वार्थसाधनम् ॥ ७८ ॥
आत्मापि चायं न मम सर्वा वा पृथिवी मम ।
यथा मम तथान्येषामिति चिन्त्य न मे व्यथा ॥ ७९ ॥
आत्मोत्कर्षं न मार्गेत परेषां परिनिन्दया ।
10 स्वगुणैरेव मार्गेत विप्रकर्षं पृथग्जनात् ॥ ८० ॥
आदौ तन्व्यो बृहन्मध्या विस्तारिण्यः पदे पदे ।
यायिन्यो न निवर्तन्ते सतां मैत्र्यः सरित्समाः ॥ ८१ ॥
आयुः कल्लोललोलं कतिपयदिवसस्थायिनी यौवनश्री-
रर्थाः संकल्पकल्पा घनसमयतडिद्विभ्रमा भोगपूगाः ।
15 कण्ठाश्लेषोपगूढं तदपि च न चिरं यत्प्रियाभिः प्रणीतं
ब्रह्मण्यासक्तचित्ता भवत भवभयाम्भोधिपारं तरीतुम् ॥ ८२ ॥
आयुर्वर्षशतं नृणां परिमितं रात्रौ तदर्धं गतं
तस्यार्धस्य परस्य चार्धमपरं बालत्ववृद्धत्वयोः ।
शेषं व्याधिवियोगदुःखसहितं सेवादिभिर्नीयते
20 जीवे वारितरंगबुद्बुदसमे सौख्यं कुतः प्राणिनाम् ॥ ८३ ॥
आरम्भगुर्वी क्षयिणी क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात् ।
दिनस्य पूर्वार्धपरार्धभिन्ना छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ॥ ८४ ॥
आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महान्रिपुः ।
नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कुर्वाणो नावसीदति ॥ ८५ ॥
25 इतरपापफलानि यथेच्छया वितर तानि सहे चतुरानन ।
अरसिकेषु कवित्वनिवेदनं शिरसि मा लिख मा लिख मा लिख ॥ ८६ ॥
इदं कृतमिदं कार्यमिदमन्यत्कृताकृतम् ।
एवमीहासमायुक्तं मृत्युरादाय गच्छति ॥ ८७ ॥
इन्दीवरेण नयनं मुखमम्बुजेन कुन्देन दन्तमधरं नवपल्लवेन ।
30 अङ्गानि चम्पकदलैः स विधाय वेधाः कान्ते कथं घटितवानुपलेन चेतः ॥ ८८ ॥
इन्द्रियाणां प्रसृष्टानां हयानामिव वर्त्मसु ।
धृतिं कुर्वीत सारथ्ये धृत्या तानि जयेद्ध्रुवम् ॥ ८९ ॥

इयमुन्नतिसत्त्वशालिनां महतां कापि कठोरचित्तता ।
उपकृत्य भवन्ति दूरतः परतः प्रत्युपकारशङ्कया ॥ ९० ॥
इच्छा धनस्य न सुखा लब्धा चिन्ता च भूयसी ।
लब्धनाशो यथा मृत्युर्लब्धं भवति वा न वा ॥ ९१ ॥
5 उत्खातं निधिशङ्कया क्षितितलं ध्माता गिरेर्धातवो
निस्तीर्णाः सरितां पतिर्नृपतयो यत्नेन संतोषिताः ।
मन्त्राराधनतत्परेण मनसा नीताः श्मशाने निशाः
प्राप्तः काणवराटको ऽपि न मया तृष्णे ऽधुना मुञ्च माम् ॥ ९२ ॥
उत्तिष्ठ क्षणमेकमुद्वह सखे दारिद्र्यभारं मम
10 श्रान्तस्तावदहं चिरान्मरणजं सेवे त्वदीयं सुखम् ।
इत्युक्तो धनवर्जितेन सहसा गत्वा श्मशाने शवो
दारिद्र्यान्मरणं वरं सुखमिति ज्ञात्वैव तूष्णीं स्थितः ॥ ९३ ॥
उत्तुङ्गैस्तरुभिः किमेभिरखिलैराकाशसंस्पर्धिभि-
र्धन्यो ऽसौ नितरामुलूपविटपी नद्यास्तटे ऽवस्थितः ।
15 एवं यः कृतबुद्धिरुद्धतजलव्यालोलवीचीवशा-
न्मज्जन्तं जनमुद्धरामि सहसा तेनैव मज्जामि वा ॥ ९४ ॥
उत्थानवीरः पुरुषो वाग्वीरानधितिष्ठति ।
उत्थानवीरान्वाग्वीरा रमयन्त उपासते ॥ ९५ ॥
उत्थाय हृदि लीयन्ते दरिद्राणां मनोरथाः ।
20 बालवैधव्यदग्धानां कुलस्त्रीणां कुचा इव ॥ ९६ ॥
उत्पन्नपरितापस्य बुद्धिर्भवति यादृशी ।
तादृशी यदि पूर्वं स्यात्कस्य न स्यान्महोदयः ॥ ९७ ॥
उदारचरितात्त्यागी याचितः कृपणो ऽधिकः ।
एको धनं ततः प्राणानन्यः प्राणांस्ततो धनम् ॥ ९८ ॥
25 उदेति सविता ताम्रस्ताम्र एवास्तमेति च ।
संपत्तौ च विपत्तौ च महतामेकरूपता ॥ ९९ ॥
उन्नतं पदमवाप्य यो लघुर्हेलयैव स पतेदिति ब्रुवन् ।
शैलशेखरगतो दृषत्कणश्चारुमारुतधुतः पतत्यधः ॥ १०० ॥
उपकर्तुं यथा स्वल्पः समर्थो न तथा महान् ।
30 प्रायः कूपस्तृषां हन्ति सततं न तु वारिधिः ॥ १०१ ॥
उपकारगृहीतेन शत्रुणा शत्रुमुद्धरेत् ।
पादलग्नं करस्थेन कण्टकेनेव कण्टकम् ॥ १०२ ॥

उपाध्यायान्दशाचार्य आचार्याणां शतं पिता ।
सहस्रं तु पितृन्माता गौरवेणातिरिच्यते ॥ १०३ ॥
उपोढरागेण विलोलतारकं तथा गृहीतं शशिना निशामुखम् ।
यथा समस्तं तिमिरांशुकं तया पुरो ऽपि रागाद्गलितं न लक्षितम् ॥ १०४ ॥
5 एक एव पदार्थस्तु त्रिधा भवति वीक्षितः ।
कुणपं कामिनी मांसं योगिभिः कामिभिः श्वभिः ॥ १०५ ॥
एकं हन्यान्न वा हन्यादिषुर्मुक्तो धनुष्मता ।
बुद्धिर्बुद्धिमतोत्सृष्टा हन्याद्राष्ट्रं सराजकम् ॥ १०६ ॥
एकः पापानि कुरुते फलं भुङ्क्ते महाजनः ।
10 भोक्तारो विप्रमुच्यन्ते कर्ता दोषेण लिप्यते ॥ १०७ ॥
एकमपि सतो सुकृतं विकसति तैलं यथा जले न्यस्तम् ।
असतामुपकारशतं संकुचति सुशीतले घृतवत् ॥ १०८ ॥
एकेन तिष्ठताधस्तादन्येनोपरि तिष्ठता ।
दातृयाचकयोर्भेदः कराभ्यामेव सूचितः ॥ १०९ ॥
15 एको ऽहमसहायो ऽहं कृशो ऽहमपरिच्छदः ।
स्वप्ने ऽप्येवंविधा चिन्ता मृगेन्द्रस्य न जायते ॥ ११० ॥
एको ऽहमस्मीति च मन्यसे त्वं न हृच्छयं वेत्सि मुनिं पुराणम् ।
यो वेदिता कर्मणः पापकस्य तस्यान्तिके त्वं वृजिनं करोषि ॥ १११ ॥
एतत्कामफलं लोके यद्द्वयोरेकचित्तता ।
20 अन्यचित्तकृते कामे शवयोरिव संगमः ॥ ११२ ॥
एते सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थं परित्यज्य ये
सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभृतः स्वार्थाविरोधेन ये ।
ते ऽमी मानुषराक्षसाः परहितं स्वार्थाय विघ्नन्ति ये
ये तु घ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे ॥ ११३ ॥
25 और्वा इवातिलुब्धा भवन्ति धनलवणवारिबहुतृष्णाः ।
तृणलवमिव निजदेहं त्यजन्ति लेशं न वित्तस्य ॥ ११४ ॥
कन्या वरयते रूपं माता वित्तं पिता श्रुतम् ।
बान्धवाः कुलमिच्छन्ति मिष्टान्नमितरे जनाः ॥ ११५ ॥
कं पृच्छाम सुराः स्वर्गे निवसामो वयं भुवि ।
30 किं वा काव्यरसः स्वादुः किं वा स्वादीयसी सुधा ॥ ११६ ॥
करोति निर्मलाधारस्तुच्छस्यापि महार्घताम् ।
अम्बुनो बिन्दुरल्पो ऽपि शुक्तौ मुक्ताफलं भवेत् ॥ ११७ ॥

इयमुन्नतिसत्त्वशालिनां महतां कापि कठोरचित्तता ।
उपकृत्य भवन्ति दूरतः परतः प्रत्युपकारशङ्कया ॥ ९० ॥

ईहा धनस्य न सुखा लब्धा चिन्ता च भूयसी ।
लब्धनाशो यथा मृत्युर्लब्धं भवति वा न वा ॥ ९१ ॥

5 उत्खातं निधिशङ्कया क्षितितलं ध्माता गिरेर्धातवो
निस्तीर्णाः सरितां पतिर्नृपतयो यत्नेन संतोषिताः ।
मन्त्राराधनतत्परेण मनसा नीताः श्मशाने निशाः
प्राप्तः काणवराटको ऽपि न मया तृष्णे ऽधुना मुञ्च माम् ॥ ९२ ॥

उत्तिष्ठ क्षणमेकमुद्वह सखे दारिद्र्यभारं मम
10 श्रान्तस्तावदहं चिरान्मरणजं सेवे त्वदीयं सुखम् ।
इत्युक्तो धनवर्जितेन सहसा गत्वा श्मशाने शवो
दारिद्र्यान्मरणं वरं सुखमिति ज्ञात्वैव तूष्णीं स्थितः ॥ ९३ ॥

उत्तुङ्गैस्तरुभिः किमेभिरखिलैराकाशसंस्पर्धिभि-
र्धन्यो ऽसौ नितरामुलूपविटपी नद्यास्तटे ऽवस्थितः ।
15 एवं यः कृतबुद्धिरुद्धतजलव्यालोलवीचीवशा-
न्मज्जन्तं जनमुद्धरामि सहसा तेनैव मज्जामि वा ॥ ९४ ॥

उत्थानवीरः पुरुषो वाग्वीरानधितिष्ठति ।
उत्थानवीरान्वाग्वीरा रमयन्त उपासते ॥ ९५ ॥

उत्थाय हृदि लीयन्ते दरिद्राणां मनोरथाः ।
20 बालवैधव्यदग्धानां कुलस्त्रीणां कुचा इव ॥ ९६ ॥

उत्पन्नपरितापस्य बुद्धिर्भवति यादृशी ।
तादृशी यदि पूर्वं स्यात्कस्य न स्यान्महोदयः ॥ ९७ ॥

उदारचरितात्त्यागी याचितः कृपणो ऽधिकः ।
एको धनं ततः प्राणानन्यः प्राणांस्ततो धनम् ॥ ९८ ॥

25 उदेति सविता ताम्रस्ताम्र एवास्तमेति च ।
संपत्तौ च विपत्तौ च महतामेकरूपता ॥ ९९ ॥

उन्नतं पदमवाप्य यो लघुर्हेलयैव स पतेदिति ब्रुवन् ।
शैलशेखरगतो दृषत्कणश्चारुमारुतधुतः पतत्यधः ॥ १०० ॥

उपकर्तुं यथा स्वल्पः समर्थो न तथा महान् ।
30 प्रायः कूपस्तृषां हन्ति सततं न तु वारिधिः ॥ १०१ ॥

उपकारगृहीतेन शत्रुणा शत्रुमुद्धरेत् ।
पादलग्नं करस्थेन कण्टकेनेव कण्टकम् ॥ १०२ ॥

उपाध्यायान्दशाचार्य आचार्याणां शतं पिता ।
सहस्रं तु पितॄन्माता गौरवेणातिरिच्यते ॥ १०३ ॥
उपोढरागेण विलोलतारकं तथा गृहीतं शशिना निशामुखम् ।
यथा समस्तं तिमिरांशुकं तया पुरो ऽपि रागाद्गलितं न लक्षितम् ॥ १०४ ॥
5 एक एव पदार्थस्तु त्रिधा भवति वीक्षितः ।
कुणपं कामिनी मांसं योगिभिः कामिभिः श्वभिः ॥ १०५ ॥
एकं हन्यान्न वा हन्यादिषुर्मुक्तो धनुष्मता ।
बुद्धिर्बुद्धिमतोत्सृष्टा हन्याद्राष्ट्रं सराजकम् ॥ १०६ ॥
एकः पापानि कुरुते फलं भुङ्क्ते महाजनः ।
10 भोक्तारो विप्रमुच्यन्ते कर्ता दोषेण लिप्यते ॥ १०७ ॥
एकमपि सतां सुकृतं विकसति तैलं यथा जले न्यस्तम् ।
असतामुपकारशतं संकुचति सुशीतले घृतवत् ॥ १०८ ॥
एकेन तिष्ठताधस्तादन्येनोपरि तिष्ठता ।
दातृयाचकयोर्भेदः कराभ्यामेव सूचितः ॥ १०९ ॥
15 एको ऽहमसहायो ऽहं कृशो ऽहमपरिच्छदः ।
स्वप्ने ऽप्येवंविधा चिन्ता मृगेन्द्रस्य न जायते ॥ ११० ॥
एको ऽहमस्मीति च मन्यसे त्वं न हृच्छयं वेत्सि मुनिं पुराणम् ।
यो वेदिता कर्मणः पापकस्य तस्यान्तिके त्वं वृजिनं करोषि ॥ १११ ॥
एतत्कामफलं लोके यद्द्वयोरेकचित्तता ।
20 अन्यचित्तकृते कामे शवयोरिव संगमः ॥ ११२ ॥
एते सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थं परित्यज्य ये
सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभृतः स्वार्थाविरोधेन ये ।
ते ऽमी मानुषराक्षसाः परहितं स्वार्थाय निघ्नन्ति ये
ये तु घ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे ॥ ११३ ॥
25 और्वा इवातिलुब्धा भवन्ति धनलवणवारिबहुतृष्णाः ।
तृणलवमिव निजदेहं त्यजन्ति लेशं न वित्तस्य ॥ ११४ ॥
कन्या वरयते रूपं माता वित्तं पिता श्रुतम् ।
बान्धवाः कुलमिच्छन्ति मिष्टान्नमितरे जनाः ॥ ११५ ॥
कं पृच्छाम सुराः स्वर्गे निवसामो वयं भुवि ।
30 किं वा काव्यरसः स्वादुः किं वा स्वादीयसी सुधा ॥ ११६ ॥
करोति निर्मलाधारस्तुच्छस्यापि महार्घताम् ।
अम्बुनो बिन्दुरल्पो ऽपि शुक्तौ मुक्ताफलं भवेत् ॥ ११७ ॥

कवयः परितुष्यन्ति नेतरे कविसूक्तिभिः ।
नह्यकूपारवत्कूपा वर्धन्ते विधुकान्तिभिः ॥ ११८ ॥
कश्चित्पुमान्निपतति मां प्रति तूलवाचं सो ऽहं तमाभवनमेत्य मुदं प्रयामि ।
शोकं व्रजामि पुनरेव यतस्तपस्वी चारित्रतः स्खलितवानिति मन्निमित्तम् ॥ ११९ ॥
5 काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को भेदः पिककाकयोः ।
वसन्तसमये प्राप्ते काकः काकः पिकः पिकः ॥ १२० ॥
कान्ते सागसि शायिते प्रियसखीवेषं विधायागते
भ्रान्त्यालिङ्ग्य मया रहस्यमुदितं तत्संगमाकाङ्क्षया ।
मुग्धे दुष्करमेतदित्यतितरामुक्त्वा सहासं बला-
10 दालिङ्ग्य छलितास्मि तेन कितवेनाद्य प्रदोषागमे ॥ १२१ ॥
कामं वनेषु हरिणास्तृणेन जीवन्त्ययत्नसुलभेन ।
विदधति धनिषु न दैन्यं ते किल पशवो वयं सुधियः ॥ १२२ ॥
कामं कामयमानस्य यदा कामः समृध्यते ।
अथैनमपरः कामस्तृष्णा विध्यति बाणवत् ॥ १२३ ॥
15 कारणोत्पन्नकोपो ऽपि सांप्रतं प्रमदाजनः ।
निशि शीतापदेशेन गाढमालिङ्गति प्रियम् ॥ १२४ ॥
कालेन कृष्णाश्च सिताश्च रात्र्यः कालेन चन्द्रः प्रतिपूर्णबिम्बः ।
नाकालतः पुष्पफलं द्रुमाणां नाकालवेगाः सरितो वहन्ति ॥ १२५ ॥
किं करिष्यन्ति वक्तारः श्रोता यत्र न विद्यते ।
20 नग्नक्षपणके देशे रजकः किं करिष्यति ॥ १२६ ॥
किं कुलेनोपदिष्टेन शीलमेवात्र कारणम् ।
भवन्ति सुतरां स्फीताः सुक्षेत्रे कण्टकिद्रुमाः ॥ १२७ ॥
किं नु मे स्यादिदं कृत्वा किं नु मे स्यादकुर्वतः ।
इति कर्माणि संचिन्त्य कुर्याद्वा पुरुषो न वा ॥ १२८ ॥
25 कुलीनस्य च या निन्दा वधो वामित्रकर्षण ।
महागुणो वधो राजन्न तु निन्दा कुजीविका ॥ १२९ ॥
कृतोपकारं प्रियबन्धुमर्कं मा द्राक्ष्म हीनांशुमधः पतन्तम् ।
इतीव मत्वा नलिनीवधूभिर्निमीलितान्यम्बुरुहेक्षणानि ॥ १३० ॥
कृत्वा पापं हि संतप्य तस्मात्पापात्प्रमुच्यते ।
30 नैवं कुर्यां पुनरिति निवृत्त्या पूयते तु सः ॥ १३१ ॥
कृत्वा मानुष्यकं कर्म सृत्वाजिं यावदुत्तमम् ।
धर्मस्यानृण्यमाप्नोति न चात्मानं विगर्हते ॥ १३२ ॥

कृपणेन समो दाता न कश्चिद्भुवि विद्यते ।
अस्पृशन्नेव वित्तानि यः परेभ्यः प्रयच्छति ॥ १३३ ॥
के चिद्वस्तुनि नो वाचि के चिद्वाचि न वस्तुनि ।
वाचि वस्तुनि चाप्यन्ये नान्ये वाचि न वस्तुनि ॥ १३४ ॥
5 के वा भुवि चिकित्सन्ते रोगार्तान्मृगपक्षिणः ।
श्वापदानि दरिद्राश्च प्रायो नार्ता भवन्ति ते ॥ १३५ ॥
कैवर्तकर्कशकराग्रकराच्युतो ऽपि जाले पुनर्निपतितः शफरो वराकः ।
जालात्पुनर्विगलितो गिलितो बकेन वामे विधौ बत कुतो व्यसनानिवृत्तिः ॥ १३६ ॥
कोकिलेन कृतं मौनं प्रावृट्काले स्वलज्जया ।
10 यत्र भेकोपतिर्वक्ता तत्रास्माकं कुतो वचः ॥ १३७ ॥
कोकिलो ऽहं भवान्काकः समानः कालिमावयोः ।
अन्तरं कथयिष्यन्ति काकलीकोविदाः पुनः ॥ १३८ ॥
कोपो यत्र भ्रुकुटिरचना निग्रहो यत्र मौनं
यत्रान्योऽन्यस्मितमनुनयो दृष्टिपातः प्रसादः ।
15 तस्य प्रेम्णास्तदिदमधुना वैशसं पश्य जातं
त्वं पादान्ते लुठसि न च मे मन्युमोक्षः खलायाः ॥ १३९ ॥
क्रीतान्यतो ऽपि मूल्येन मार्जारः पोष्यते हितः ।
अहितो हन्यते यत्नाद्गृहजातो ऽपि मूषकः ॥ १४० ॥
क्लीबा हि दैवमेवैकं प्रशंसन्ति न पौरुषम् ।
20 दैवं पुरुषकारेण घ्नन्ति शूराः सदोद्यमाः ॥ १४१ ॥
क्व गतासि भ्रातः कृतवसतयो यत्र धनिनः
किमर्थं प्राणानां स्थितिमनुविधातुं कथमपि ।
धनैर्याञ्चालब्धैर्ननु परिभवो ऽभ्यर्थनफलं
निकारो ऽग्रे पश्चाद्धनमहह भोस्तद्धि निधनम् ॥ १४२ ॥
25 क्व चिद्वीणावादः क्व चिदपि च हा हेति रुदितं
क्व चिद्विद्वद्गोष्ठी क्व चिदपि सुरामत्तकलहः ।
क्व चिद्रम्या रामा क्व चिदपि जराजर्जरतनु-
र्न जाने संसारः किममृतमयः किं विषमयः ॥ १४३ ॥
क्व प्रस्थितासि करभोरु घने निशीथे
30 प्राणाधिको वसति यत्र जनः प्रियो मे ।
एकाकिनी वद कथं न बिभेषि बाले
नन्वस्ति पुङ्खितशरो मदनः सहायः ॥ १४४ ॥

यो हि दीर्घासितान्तस्य विलासस्खलितभ्रुणाः ।
कान्तामुखस्यावशगस्तस्मै नृपशवे नमः ॥ ३०१ ॥

रथः शरीरं पुरुषस्य दृष्टमात्मा नियन्तेन्द्रियाण्याहुरश्वान् ।
तैरप्रमत्तः कुशली सदश्वैर्दान्तैः सुखं याति रथीव धीरः ॥ ३०२ ॥

5 राजवत्पञ्च वर्षाणि दश वर्षाणि दासवत् ।
प्राप्ते तु षोडशे वर्षे पुत्रं मित्रवदाचरेत् ॥ ३०३ ॥

रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति सुप्रभातं भास्वानुदेष्यति हसिष्यति पद्मजालम् ।
इत्थं विचिन्तयति कोशगते द्विरेफे हा हन्त हन्त नलिनीं गज उज्जहार ॥ ३०४ ॥

रे दारिद्र्य नमस्तुभ्यं सिद्धोऽहं त्वत्प्रसादतः ।
10 जगत्पश्यामि येनाहं न मां पश्यति कश्चन ॥ ३०५ ॥

रोहते सायकैर्विद्धं वनं परशुनाहतम् ।
वाचा दुरुक्तं बीभत्सं न संरोहति वाक्क्षतम् ॥ ३०६ ॥

लब्धानामपि वित्तानां बोद्धव्यौ द्वावतिक्रमौ ।
अपात्रे प्रतिपत्तिश्च पात्रे चाप्रतिपादनम् ॥ ३०७ ॥

15 लाङ्गूलचालनमधश्चरणावपातं भूमौ निपत्य वदनोदरदर्शनं च ।
श्वा पिण्डदस्य कुरुते गजपुंगवस्तु धीरं विलोकयति चाटुशतैश्च भुङ्क्ते ॥ ३०८ ॥

लोभश्चेदगुणेन किं पिशुनता यद्यस्ति किं पातकैः
सत्यं चेत्तपसा च किं शुचि मनो यद्यस्ति तीर्थेन किम् ।
सौजन्यं यदि किं गुणैः स्वमहिमा यद्यस्ति किं मण्डनैः
20 सद्विद्या यदि किं धनैरपयशो यद्यस्ति किं मृत्युना ॥ ३०९ ॥

वदन्ती जारवृत्तान्तं पत्यौ धूर्ता सखीधिया ।
पतिं बुद्ध्वा सखि ततः प्रबुद्धास्मीत्यपूरयत् ॥ ३१० ॥

वरं दारिद्र्यमन्यायप्रभवाद्विभवादिह ।
कृशताभिमता देहे पीनता न तु शोकतः ॥ ३११ ॥

25 वरमसौ दिवसो न पुनर्निशा ननु निशैव वरं न पुनर्दिवा ।
उभयमेतदुपैत्वथ वा क्षयं प्रियजनेन न यत्र समागमः ॥ ३१२ ॥

वस्तुष्वशक्येषु समुद्यमश्चेच्छक्येषु मोहादसमुद्यमश्च ।
शक्येषु काले न समुद्यमश्च त्रिधैव कार्यव्यसनं वदन्ति ॥ ३१३ ॥

वासःखण्डमिदं प्रयच्छ यदि वा स्वाङ्के गृहाणार्भकं
30 रिक्तं भूतलमत्र नाथ भवतः पृष्ठे पलालोच्चयः ।
दंपत्योरिति जल्पतोर्निशि यदा चौरः प्रविष्टस्तदा
लब्धं कर्पटमन्यतस्तदुपरि क्षिप्त्वा रुदन्निर्गतः ॥ ३१४ ॥

विद्या विवादाय धनं मदाय प्रज्ञाप्रकर्षः परवञ्चनाय ।
अत्युन्नतिर्लोकपराभवाय येषां प्रकाशस्तिमिराय तेषाम् ॥ ३१५ ॥
विद्वानेव विजानाति विद्वज्जनपरिश्रमम् ।
नहि वन्ध्या विजानाति गुर्वीं प्रसववेदनाम् ॥ ३१६ ॥
5 विसृज्य सूर्पवद्दोषान्गुणान्गृह्णन्ति साधवः ।
दोषग्राही गुणत्यागी चालनीव हि दुर्जनः ॥ ३१७ ॥
वेपथुर्मलिनं वक्त्रं दीना वाग्गद्गदः स्वरः ।
मरणे यानि चिह्नानि तानि चिह्नानि याचके ॥ ३१८ ॥
व्योमनि शम्बाकुरुते चित्रं निर्माति यत्नतः सलिले ।
10 स्नपयति पवनं सलिलैर्यस्तु खले चरति सत्कारम् ॥ ३१९ ॥
शक्यं वारयितुं जलेन हुतभुक्छत्त्रेण सूर्यातपो
नागेन्द्रो निशिताङ्कुशेन समदो दण्डेन गोगर्दभौ ।
व्याधिर्भेषजसंग्रहैश्च विविधैर्मन्त्रप्रयोगैर्विषं
सर्वस्यौषधमस्ति शास्त्रविहितं मूर्खस्य नास्त्यौषधम् ॥ ३२० ॥
15 शत्रवो ज्ञातयश्चैव लाभं पश्यन्ति न व्ययम् ।
आयं व्ययं च मध्यस्था व्ययमेव सुहृज्जनाः ॥ ३२१ ॥
शत्रोरपि गुणा ग्राह्या दोषा वाच्या गुरोरपि ।
सर्वथा सर्वयत्नेन पुत्रे शिष्ये हितं वदेत् ॥ ३२२ ॥
शरणं किं प्रपन्नानि विषवन्मारयन्ति वा ।
20 न त्यज्यन्ते न भुज्यन्ते कृपणेन धनानि यत् ॥ ३२३ ॥
शुष्ककाष्ठैर्भवेत्कार्यं लोष्टैरपि च पांसुभिः ।
न तु स्थानात्परिभ्रष्टैः कार्यं स्याद्वसुधाधिपैः ॥ ३२४ ॥
श्लाघ्यं नीरसकाष्ठताडनशतं श्लाघ्यः प्रचण्डातपः
क्लेशः श्लाघ्यतरः सुपङ्कनिचयैः श्लाघ्यो ऽतिदाहो ऽनले ।
25 यत्कान्ताकुचपार्श्वबाहुलतिकाहिन्दोललीलासुखं
लब्धं कुम्भवर त्वया नहि सुखं दुःखैर्विना लभ्यते ॥ ३२५ ॥
श्वेतेन शिरसा वृद्धो नैव वर्षशती भवेत् ।
यस्य बुद्धिः परिणतः स वै वृद्धतरो नृणाम् ॥ ३२६ ॥
संयोगा विप्रयोगान्ता जातानां प्राणिनां ध्रुवम् ।
30 बुद्बुदा इव तोयेषु भवन्ति न भवन्ति च ॥ ३२७ ॥
सकृदंशो निपतति सकृत्कन्या प्रदीयते ।
सकृदाह ददानीति त्रीण्येतानि सतां सकृत् ॥ ३२८ ॥

सगुणो निर्गुणो वापि सक्रायो बलवत्तरः ।
तुषेणापि परित्यक्तस्तण्डुलो नाङ्कुरायते ॥ ३२९ ॥
संगमविरहविकल्पे वरमिह विरहो न संगमस्तस्याः ।
सङ्गे सैव तथैका त्रिभुवनमपि तन्मयं विरहे ॥ ३३० ॥
5 सति प्रदीपे सत्यग्नौ सत्सु तारारवीन्दुषु ।
विना मे मृगशावाक्ष्या तमोभूतमिदं जगत् ॥ ३३१ ॥
सत्यं न मे विभवनाशकृतास्ति चिन्ता भाग्यक्रमेण हि धनानि भवन्ति यान्ति ।
एतत्तु मां दहति नष्टधनाश्रयस्य यत्सौहृदादपि जनाः शिथिलीभवन्ति ॥ ३३२ ॥
सत्यमेवेश्वरो लोके सत्ये धर्मः सदाश्रितः ।
10 सत्यमूलानि सर्वाणि सत्यान्नास्ति परं पदम् ॥ ३३३ ॥
सत्यं मित्रैः प्रियं स्त्रीभिरलीकं मधुरं द्विषा ।
अनुकूलं च सत्यं च वक्तव्यं स्वामिना सह ॥ ३३४ ॥
संतप्तायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते
मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्त्रे स्थितं राजते ।
15 स्वात्यां सागरशुक्तिमध्यपतितं तन्मौक्तिकं जायते
प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणाः संसर्गतो जायते ॥ ३३५ ॥
संपत्तौ कर्कशं चित्तं खलस्यापदि कोमलम् ।
शीतलं कठिनं प्रायस्तप्तं मृदु भवत्ययः ॥ ३३६ ॥
संपत्तौ कोमलं चित्तं साधोरापदि कर्कशम् ।
20 सुकुमारं मधौ पत्त्रं तरोः स्यात्कठिनं शुचौ ॥ ३३७ ॥
सर्वासामपि नारीणां मध्ये श्रीः सुभगा खलु ।
स्पृहयन्ति महान्तो ऽपि यां स्वेच्छाचारिणीमपि ॥ ३३८ ॥
सा दृष्टा यैर्न वा दृष्टा मुषिताः सममेव ते ।
हृदयं हृतमेकेषामन्येषां चक्षुषोः फलम् ॥ ३३९ ॥
25 सुखमापतितं सेवेद्दुःखमापतितं वहेत् ।
कालप्राप्तमुपासीत सस्यानामिव कर्षकः ॥ ३४० ॥
सैव भूमिस्तदेवाम्भः पश्य पात्रविशेषतः ।
आम्रे मधुरतामेति कटुत्वं निम्बपादपे ॥ ३४१ ॥
स्मरन्ति सुकृतान्येव न वैराणि कृतान्यपि ।
30 सन्तः परार्थं कुर्वाणा नावेक्षन्ते प्रतिक्रियाम् ॥ ३४२ ॥
स्मर्तव्यो ऽहं त्वया काले न स्मरिष्याम्यहं तव ।
स्मरणं चेतसो धर्मस्तच्चेतो भवता हृतम् ॥ ३४३ ॥

स्वगुणं परदोषं च वक्तुं प्रार्थयितुं परम् ।
अर्थिनं च निराकर्तुं सतां जिह्वा जडायते ॥ ३४४ ॥
स्वपरप्रतारको ऽसौ निन्दति यो ऽलीकपण्डितो युवतीः ।
यस्मात्तपसो ऽपि फलं स्वर्गः स्वर्गे ऽपि च स्त्रियो ऽप्सरसः ॥ ३४५ ॥
5 स्वायत्तमेकान्तहितं विधात्रा विनिर्मितं छादनमज्ञतायाः ।
विशेषतः सर्वविदां समाजे विभूषणं मौनमपण्डितानाम् ॥ ३४६ ॥
हसन्तं प्रहसन्त्येता रुदन्तं प्ररुदन्ति च ।
अप्रियं प्रियवाक्यैश्च गृह्णते कालयोगतः ॥ ३४७ ॥
हारो नारोपितः कण्ठे मया विश्लेषभीरुणा ।
10 इदानीमावयोर्मध्ये सरित्सागरभूधराः ॥ ३४८ ॥
हृदयानि सतामेव कठिनानीति मे मतिः ।
खलवाग्विशिखैस्तीक्ष्णैर्भिद्यन्ते न मनाग्यतः ॥ ३४९ ॥

XIII. GÎTAGOVINDA 9, 1—10.

अथ तां मन्मथखिन्नां रतिरसभिन्नां विषादसंपन्नाम् ।
अनुचिन्तितहरिचरितां कलहान्तरितामुवाच रहः सखी ॥ १ ॥
15 हरिरभिसरति वहति मधुपवने । किमपरमधिकसुखं सखि भवने ।
माधवे मा कुरु मानिनि मानमये ॥ २ ॥
तालफलादपि गुरुमतिसरसम् । किं विफलीकुरुषे कुचकलशम् ।
माधवे मा कुरु मानिनि मानमये ॥ ३ ॥
कति न कथितमिदमनुपदमचिरम् । मा परिहर हरिमतिशयरुचिरम् ।
20 माधवे मा कुरु मानिनि मानमये ॥ ४ ॥
किमिति विषीदसि रोदिषि विकला । विहसति युवतिसभा तव सकला ।
माधवे मा कुरु मानिनि मानमये ॥ ५ ॥
सजलनलिनदलशीलितशयने । हरिमवलोकय सफलय नयने ।
माधवे मा कुरु मानिनि मानमये ॥ ६ ॥
25 जनयसि मनसि किमिति गुरुखेदम् । शृणु मम वचनमनीहितभेदम् ।
माधवे मा कुरु मानिनि मानमये ॥ ७ ॥
हरिरुपयातु वदतु बहु मधुरम् । किमिति करोषि हृदयमतिविधुरम् ।
माधवे मा कुरु मानिनि मानमये ॥ ८ ॥

श्रीजयदेवभणितमतिललितम्। सुखयतु रसिकजनं हरिचरितम्।
माधवे मा कुरु मानिनि मानमये ॥ ६ ॥
स्निग्धे यत्परुषासि यत्प्रणमति स्तब्धासि यद्रागिणि
द्वेषस्थासि यदुन्मुखे विमुखतां यातासि तस्मिन्प्रिये।
5 तद्युक्तं विपरीतकारिणि तव श्रीखण्डचर्चा विषं
शीतांशुस्तपनो हिमं हुतवहः क्रीडामुदो यातनाः ॥ १० ॥

XIV. Mânava Dharmaçâstra 9.

पुरुषस्य स्त्रियाश्चैव धर्म्ये वर्त्मनि तिष्ठतोः।
संयोगे विप्रयोगे च धर्मान्वक्ष्यामि शाश्वतान् ॥ १ ॥
अस्वतन्त्राः स्त्रियः कार्याः पुरुषैः स्वैर्दिवानिशम्।
10 विषयेषु च सज्जन्त्यः संस्थाप्या आत्मनो वशे ॥ २ ॥
पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने।
रक्षन्ति स्थाविरे पुत्रा न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥ ३ ॥
काले ऽदाता पिता वाच्यो वाच्यश्चानुपयन्पतिः।
मृते भर्तरि पुत्रस्तु वाच्यो मातुररक्षिता ॥ ४ ॥
15 सूक्ष्मेभ्यो ऽपि प्रसङ्गेभ्यः स्त्रियो रक्ष्या विशेषतः।
द्वयोर्हि कुलयोः शोकमावहेयुररक्षिताः ॥ ५ ॥
इमं हि सर्ववर्णानां पश्यन्तो धर्ममुत्तमम्।
यतन्ते रक्षितुं भार्यां भर्तारो दुर्बला अपि ॥ ६ ॥
स्वां प्रसूतिं चरित्रं च कुलमात्मानमेव च।
20 स्वं च धर्मं प्रयत्नेन जायां रक्षन्हि रक्षति ॥ ७ ॥
पतिर्भार्यां संप्रविश्य गर्भो भूत्वेह जायते।
जायायास्तद्धि जायात्वं यदस्यां जायते पुनः ॥ ८ ॥
यादृशं भजते हि स्त्री सुतं सूते तथाविधम्।
तस्मात्प्रजाविशुद्ध्यर्थं स्त्रियं रक्षेत्प्रयत्नतः ॥ ९ ॥
25 न कश्चिद्योषितः शक्तः प्रसह्य परिरक्षितुम्।
एतैरुपाययोगैस्तु शक्यास्ताः परिरक्षितुम् ॥ १० ॥
अर्थस्य संग्रहे चैनां व्यये चैव नियोजयेत्।
शौचे धर्मे ऽन्नपक्त्यां च पारिणाह्यस्य वेक्षणे ॥ ११ ॥

अरक्षिता गृहे रुद्धाः पुरुषैराप्तकारिभिः ।
आत्मानमात्मना यास्तु रक्षेयुस्ताः सुरक्षिताः ॥ १२ ॥
पानं दुर्जनसंसर्गः पत्या च विरहो ऽटनम् ।
स्वप्नो ऽन्यगेहवासश्च नारीसंदूषणानि षट् ॥ १३ ॥
5 नैता रूपं परीक्षन्ते नासां वयसि संस्थितिः ।
सुरूपं वा विरूपं वा पुमानित्येव भुञ्जते ॥ १४ ॥
पौंश्चल्याच्चलचित्ताच्च नैःस्नेह्याच्च स्वभावतः ।
रक्षिता यत्नतो ऽपीह भर्तृष्वेता विकुर्वते ॥ १५ ॥
एवं स्वभावं ज्ञात्वासां प्रजापतिनिसर्गजम् ।
10 परमं यत्नमातिष्ठेत्पुरुषो रक्षणं प्रति ॥ १६ ॥
शय्यासनमलंकारं कामं क्रोधमनार्जवम् ।
द्रोहभावं कुचर्यां च स्त्रीभ्यो मनुरकल्पयत् ॥ १७ ॥
नास्ति स्त्रीणां क्रिया मन्त्रैरिति धर्मो व्यवस्थितः ।
निरिन्द्रिया ह्यमन्त्राश्च स्त्रियो ऽनृतमिति स्थितिः ॥ १८ ॥
15 तथा च श्रुतयो बह्व्यो निगीता निगमेष्वपि ।
स्वालक्षण्यपरीक्षार्थं तासां शृणुत निष्कृतीः ॥ १९ ॥
यन्मे माता प्रलुलुभे विचरन्त्यपतिव्रता ।
तन्मे रेतः पिता वृङ्क्तामित्यस्यैतन्निदर्शनम् ॥ २० ॥
ध्यायत्यनिष्टं यत्किंचित्पाणिग्राहस्य चेतसा ।
20 तस्यैष व्यभिचारस्य निह्नवः सम्यगुच्यते ॥ २१ ॥
यादृग्गुणेन भर्त्रा स्त्री संयुज्येत यथाविधि ।
तादृग्गुणा सा भवति समुद्रेणेव निम्नगा ॥ २२ ॥
अक्षमाला वसिष्ठेन संयुक्ताधमयोनिजा ।
शारङ्गी मन्दपालेन जगामाभ्यर्हणीयताम् ॥ २३ ॥
25 एताश्चान्याश्च लोके ऽस्मिन्नपकृष्टप्रसूतयः ।
उत्कर्षं योषितः प्राप्ताः स्वैः स्वैर्भर्तृगुणैः शुभैः ॥ २४ ॥
एषोदिता लोकयात्रा नित्यं स्त्रीपुंसयोः शुभा ।
प्रेत्येह च सुखोदर्कान्प्रजाधर्मान्निबोधत ॥ २५ ॥
प्रजनार्थं महाभागाः पूजार्हा गृहदीप्तयः ।
30 स्त्रियः श्रियश्च गेहेषु न विशेषो ऽस्ति कश्चन ॥ २६ ॥
उत्पादनमपत्यस्य जातस्य परिपालनम् ।
प्रत्यहं लोकयात्रायाः प्रत्यक्षं स्त्रीनिबन्धनम् ॥ २७ ॥

अपत्यं धर्मकार्याणि शुश्रूषा रतिरुत्तमा ।
दाराधीनस्तथा स्वर्गः पितॄणामात्मनश्च ह ॥ २८ ॥
पतिं या नाभिचरति मनोवाग्देहसंयता ।
सा भर्तृलोकानाप्नोति सद्भिः साध्वीति चोच्यते ॥ २९ ॥
5 व्यभिचारात्तु भर्तुः स्त्री लोके प्राप्नोति निन्द्यताम् ।
सृगालयोनिं चाप्नोति पापरोगैश्च पीड्यते ॥ ३० ॥
पुत्रं प्रत्युदितं सद्भिः पूर्वजैश्च महर्षिभिः ।
विश्वजन्यमिमं पुण्यमुपन्यासं निबोधत ॥ ३१ ॥
भर्तुः पुत्रं विजानन्ति श्रुतिद्वैधं तु भर्तरि ।
10 आहुरुत्पादकं केचिदपरे क्षेत्रिणं विदुः ॥ ३२ ॥
क्षेत्रभूता स्मृता नारी बीजभूतः स्मृतः पुमान् ।
क्षेत्रबीजसमायोगात्संभवः सर्वदेहिनाम् ॥ ३३ ॥
विशिष्टं कुत्र चिद्बीजं स्त्रीयोनिस्त्वेव कुत्र चित् ।
उभयं तु समं यत्र सा प्रसूतिः प्रशस्यते ॥ ३४ ॥
15 बीजस्य चैव योन्याश्च बीजमुत्कृष्टमुच्यते ।
सर्वभूतप्रसूतिर्हि बीजलक्षणलक्षिता ॥ ३५ ॥
यादृशं तूप्यते बीजं क्षेत्रे कालोपपादिते ।
तादृग्रोहति तत्तस्मिन्बीजं स्वैर्व्यञ्जितं गुणैः ॥ ३६ ॥
इयं भूमिर्हि भूतानां शाश्वती योनिरुच्यते ।
20 न च योनिगुणान्कांश्चिद्बीजं पुष्यति पुष्टिषु ॥ ३७ ॥
भूमावप्येककेदारे कालोप्तानि कृषीवलैः ।
नानारूपाणि जायन्ते बीजानीह स्वभावतः ॥ ३८ ॥
व्रीहयः शालयो मुद्गास्तिला माषास्तथा यवाः ।
यथाबीजं प्ररोहन्ति लशुनानीक्षवस्तथा ॥ ३९ ॥
25 अन्यदुप्तं जातमन्यदित्येतन्नोपपद्यते ।
उप्यते यद्धि यद्बीजं तत्तदेव प्ररोहति ॥ ४० ॥
तत्प्राज्ञेन विनीतेन ज्ञानविज्ञानवेदिना ।
आयुष्कामेन वप्तव्यं न जातु परयोषिति ॥ ४१ ॥
अत्र गाथा वायुगीताः कीर्तयन्ति पुराविदः ।
30 यथा बीजं न वप्तव्यं पुंसा परपरिग्रहे ॥ ४२ ॥
नश्यतीषुर्यथा क्षिप्तः खे विद्धमनुविध्यतः ।
तथा नश्यति वै क्षिप्तं बीजं परपरिग्रहे ॥ ४३ ॥

पृथोरपीमां पृथिवीं भार्यां पूर्वविदो विदुः ।
स्थाणुच्छेदस्य केदारमाहुः शल्यवतो मृगम् ॥ ४४ ॥
एतावानेव पुरुषो यज्जायात्मा प्रजेति ह ।
विप्राः प्राहुस्तथा चैतद्यो भर्ता सा स्मृताङ्गना ॥ ४५ ॥
5 न निष्क्रयविसर्गाभ्यां भर्तुर्भार्या विमुच्यते ।
एवं धर्मं विजानीमः प्राक्प्रजापतिनिर्मितम् ॥ ४६ ॥
सकृदंशो निपतति सकृत्कन्या प्रदीयते ।
सकृदाह ददानीति त्रीण्येतानि सतां सकृत् ॥ ४७ ॥
यथा गोऽश्वोष्ट्रदासीषु महिष्यजाविकासु च ।
10 नोत्पादकः प्रजाभागी तथैवान्याङ्गनास्वपि ॥ ४८ ॥
ये ऽक्षेत्रिणो बीजवन्तः परक्षेत्रप्रवापिणः ।
ते वै सस्यस्य जातस्य न लभन्ते फलं क्व चित् ॥ ४९ ॥
यदन्यगोषु वृषभो वत्सानां जनयेच्छतम् ।
गोमिनामेव ते वत्सा मोघं स्कन्दितमार्षभम् ॥ ५० ॥
15 तथैवाक्षेत्रिणो बीजं परक्षेत्रप्रवापिणः ।
कुर्वन्ति क्षेत्रिणामर्थं न बीजी लभते फलम् ॥ ५१ ॥
फलं त्वनभिसंधाय क्षेत्रिणां बीजिनां तथा ।
प्रत्यक्षं क्षेत्रिणामर्थो बीजाद्योनिर्गरीयसी ॥ ५२ ॥
क्रियाभ्युपगमात्त्वेतद्बीजार्थं यत्प्रदीयते ।
20 तस्येह भागिनौ दृष्टौ बीजी क्षेत्रिक एव च ॥ ५३ ॥
ओघवाताहृतं बीजं यस्य क्षेत्रे प्ररोहति ।
क्षेत्रिकस्यैव तद्बीजं न वप्ता लभते फलम् ॥ ५४ ॥
एष धर्मो गवाश्वस्य दास्युष्ट्राजाविकस्य च ।
विहंगमहिषीणां च विज्ञेयः प्रसवं प्रति ॥ ५५ ॥
25 एतद्वः सारफल्गुत्वं बीजयोन्योः प्रकीर्तितम् ।
अतः परं प्रवक्ष्यामि योषितां धर्ममापदि ॥ ५६ ॥
भ्रातुर्ज्येष्ठस्य भार्या या गुरुपत्न्यनुजस्य सा ।
यवीयसस्तु या भार्या स्नुषा ज्येष्ठस्य सा स्मृता ॥ ५७ ॥
ज्येष्ठो यवीयसो भार्यां यवीयान्वाग्रजस्त्रियम् ।
30 पतितौ भवतो गत्वा नियुक्तावप्यनापदि ॥ ५८ ॥
देवराद्वा सपिण्डाद्वा स्त्रिया सम्यङ्नियुक्तया ।
प्रजेप्सिताधिगन्तव्या संतानस्य परिक्षये ॥ ५९ ॥

विधवायां नियुक्तस्तु घृताक्तो वाग्यतो निशि ।
एकमुत्पादयेत्पुत्रं न द्वितीयं कथं चन ॥ ६० ॥
द्वितीयमेके प्रजनं मन्यन्ते स्त्रीषु तद्विदः ।
अनिर्वृत्तं नियोगार्थं पश्यन्तो धर्मतस्तयोः ॥ ६१ ॥
5 विधवायां नियोगार्थे निर्वृत्ते तु यथाविधि ।
गुरुवच्च स्नुषावच्च वर्तेयातां परस्परम् ॥ ६२ ॥
नियुक्तौ यौ विधिं हित्वा वर्तेयातां तु कामतः ।
तावुभौ पतितौ स्यातां स्नुषागगुरुतल्पगौ ॥ ६३ ॥
नान्यस्मिन्विधवा नारी नियोक्तव्या द्विजातिभिः ।
10 अन्यस्मिन्हि नियुञ्जाना धर्मं हन्युः सनातनम् ॥ ६४ ॥
नोद्वाहिकेषु मन्त्रेषु नियोगः कीर्त्यते क्व चित् ।
न विवाहविधावुक्तं विधवावेदनं पुनः ॥ ६५ ॥
अयं द्विजैर्हि विद्वद्भिः पशुधर्मो विगर्हितः ।
मनुष्याणामपि प्रोक्तो वेने राज्यं प्रशासति ॥ ६६ ॥
15 स महीमखिलां भुञ्जन्राजर्षिप्रवरः पुरा ।
वर्णानां संकरं चक्रे कामोपहतचेतनः ॥ ६७ ॥
ततः प्रभृति यो मोहात्प्रमीतपतिकां स्त्रियम् ।
नियोजयत्यपत्यार्थं तं विगर्हन्ति साधवः ॥ ६८ ॥
यस्या म्रियेत कन्याया वाचा सत्ये कृते पतिः ।
20 तामनेन विधानेन निजो विन्देत देवरः ॥ ६९ ॥
यथाविध्यधिगम्यैनां शुक्लवस्त्रां शुचिव्रताम् ।
मिथो भजेता प्रसवात्सकृत्सकृदृतावृतौ ॥ ७० ॥
न दत्त्वा कस्य चित्कन्यां पुनर्दद्याद्विचक्षणः ।
दत्त्वा पुनः प्रयच्छन्हि प्राप्नोति पुरुषानृतम् ॥ ७१ ॥
25 विधिवत्प्रतिगृह्यापि त्यजेत्कन्यां विगर्हिताम् ।
व्याधितां विप्रदुष्टां वा छद्मना चोपपादिताम् ॥ ७२ ॥
यस्तु दोषवतीं कन्यामनाख्यायोपपादयेत् ।
तस्य तद्वितथं कुर्यात्कन्यादातुर्दुरात्मनः ॥ ७३ ॥
विधाय वृत्तिं भार्यायाः प्रवसेत्कार्यवान्नरः ।
30 अवृत्तिकर्षिता हि स्त्री प्रदुष्येत्स्थितिमत्यपि ॥ ७४ ॥
विधाय प्रोषिते वृत्तिं जीवेन्नियममास्थिता ।
प्रोषिते त्वविधायैव जीवेच्छिल्पैरगर्हितैः ॥ ७५ ॥

प्रोषितो धर्मकार्यार्थं प्रतीक्ष्योऽष्टौ नरः समाः ।
विद्यार्थं षड्यशोऽर्थं वा कामार्थं त्रींस्तु वत्सरान् ॥ ७६ ॥
संवत्सरं प्रतीक्षेत द्विषन्तीं योषितं पतिः ।
ऊर्ध्वं संवत्सरात्त्वेनां दायं हृत्वा न संवसेत् ॥ ७७ ॥
5 अतिक्रामेत्प्रमत्तं या मत्तं रोगार्तमेव वा ।
सा त्रीन्मासान्परित्याज्या विभूषणपरिच्छदा ॥ ७८ ॥
उन्मत्तं पतितं क्लीबमबीजं पापरोगिणम् ।
न त्यागोऽस्ति द्विषन्त्याश्च न च दायापवर्तनम् ॥ ७९ ॥
मद्यपासाधुवृत्ता च प्रतिकूला च या भवेत् ।
10 व्याधिता वाधिवेत्तव्या हिंस्रार्थघ्नी च सर्वदा ॥ ८० ॥
वन्ध्याष्टमेऽधिवेद्याब्दे दशमे तु मृतप्रजा ।
एकादशे स्त्रीजननी सद्यस्त्वप्रियवादिनी ॥ ८१ ॥
या रोगिणी स्यात्तु हिता संपन्ना चैव शीलतः ।
सानुज्ञाप्याधिवेत्तव्या नावमान्या च कर्हि चित् ॥ ८२ ॥
15 अधिविन्ना तु या नारी निर्गच्छेद्रुषिता गृहात् ।
सा सद्यः संनिरोद्धव्या त्याज्या वा कुलसंनिधौ ॥ ८३ ॥
प्रतिषिद्धा पिबेद्या तु मद्यमभ्युदयेष्वपि ।
प्रेक्षासमाजं गच्छेद्वा सा दण्ड्या कृष्णलानि षट् ॥ ८४ ॥
यदि स्वाश्चापराश्चैव विन्देरन्योषितो द्विजाः ।
20 तासां वर्णक्रमेण स्याज्ज्यैष्ठ्यं पूजा च वेश्म च ॥ ८५ ॥
भर्तुः शरीरशुश्रूषां धर्मकार्यं च नैत्यिकम् ।
स्वा चैव कुर्यात्सर्वेषां नासजातिः कथं चन ॥ ८६ ॥
यस्तु तत्कारयेन्मोहात्सजात्या स्थितयान्यया ।
यथा ब्राह्मणचाण्डालः पूर्वदृष्टस्तथैव सः ॥ ८७ ॥
25 उत्कृष्टायाभिरूपाय वराय सदृशाय च ।
अप्राप्तामपि तां तस्मै कन्यां दद्याद्यथाविधि ॥ ८८ ॥
काममा मरणात्तिष्ठेद्गृहे कन्यर्तुमत्यपि ।
न चैवैनां प्रयच्छेत्तु गुणहीनाय कर्हि चित् ॥ ८९ ॥
त्रीणि वर्षाण्युदीक्षेत कुमार्यृतुमती सती ।
30 ऊर्ध्वं तु कालादेतस्माद्विन्देत सदृशं पतिम् ॥ ९० ॥
अदीयमाना भर्तारमधिगच्छेद्यदि स्वयम् ।
नैनः किं चिदवाप्नोति न च यं साधिगच्छति ॥ ९१ ॥

अलंकारं नाददीत पित्र्यं कन्या स्वयंवरा ।
मातृकं भ्रातृदत्तं वा स्तेना स्याद्यदि तं हरेत् ॥ ९२ ॥
पित्रे न दद्याच्छुल्कं तु कन्यामृतुमतीं हरन् ।
स हि स्वाम्यादतिक्रामेदृतूनां प्रतिरोधनात् ॥ ९३ ॥
5 त्रिंशद्वर्षो वहेत्कन्यां हृद्यां द्वादशवार्षिकीम् ।
त्र्यष्टवर्षो ऽष्टवर्षां वा धर्मे सीदति सत्वरः ॥ ९४ ॥
देवदत्तां पतिर्भार्यां विन्दते नेच्छयात्मनः ।
तां साध्वीं बिभृयान्नित्यं देवानां प्रियमाचरन् ॥ ९५ ॥
प्रजनार्थं स्त्रियः सृष्टाः संतानार्थं च मानवाः ।
10 तस्मात्साधारणो धर्मः श्रुतौ पत्न्या सहोदितः ॥ ९६ ॥
कन्यायां दत्तशुल्कायां म्रियेत यदि शुल्कदः ।
देवराय प्रदातव्या यदि कन्यानुमन्यते ॥ ९७ ॥
आददीत न शूद्रो ऽपि शुल्कं दुहितरं ददत् ।
शुल्कं हि गृह्णन्कुरुते छन्नं दुहितृविक्रयम् ॥ ९८ ॥
15 एतत्तु न परे चक्रुर्नापरे जातु साधवः ।
यदन्यस्य प्रतिज्ञाय पुनरन्यस्य दीयते ॥ ९९ ॥
नानुशुश्रुम जात्वेतत्पूर्वेष्वपि हि जन्मसु ।
शुल्कसंज्ञेन मूल्येन छन्नं दुहितृविक्रयम् ॥ १०० ॥
अन्योऽन्यस्याव्यभीचारो भवेदामरणान्तिकः ।
20 एष धर्मः समासेन ज्ञेयः स्त्रीपुंसयोः परः ॥ १०१ ॥
तथा नित्यं यतेयातां स्त्रीपुंसौ तु कृतक्रियौ ।
यथा नाभिचरेतां तौ वियुक्तावितरेतरम् ॥ १०२ ॥
एष स्त्रीपुंसयोरुक्तो धर्मो वो रतिसंहितः ।
आपद्यपत्यप्राप्तिश्च दायभागं निबोधत ॥ १०३ ॥
25 ऊर्ध्वं पितुश्च मातुश्च समेत्य भ्रातरः समम् ।
भजेरन्पैतृकं रिक्थमनीशास्ते हि जीवतोः ॥ १०४ ॥
ज्येष्ठ एव तु गृह्णीयात्पित्र्यं धनमशेषतः ।
शेषास्तमुपजीवेयुर्यथैव पितरं तथा ॥ १०५ ॥
ज्येष्ठेन जातमात्रेण पुत्री भवति मानवः ।
30 पितॄणामनृणश्चैव स तस्मात्सर्वमर्हति ॥ १०६ ॥
यस्मिन्नृणं संनयति येन चानन्त्यमश्नुते ।
स एव धर्मजः पुत्रः कामजानितरान्विदुः ॥ १०७ ॥

पितेव पालयेत्पुत्राञ्ज्येष्ठो भ्रातॄन्यवीयसः ।
पुत्रवच्चापि वर्तेरञ्ज्येष्ठे भ्रातरि धर्मतः ॥ १०८ ॥
ज्येष्ठः कुलं वर्धयति विनाशयति वा पुनः ।
ज्येष्ठः पूज्यतमो लोके ज्येष्ठः सद्भिरगर्हितः ॥ १०९ ॥
5 यो ज्येष्ठो ज्येष्ठवृत्तिः स्यान्मातेव स पितेव सः ।
अज्येष्ठवृत्तिर्यस्तु स्यात्स संपूज्यस्तु बन्धुवत् ॥ ११० ॥
एवं सह वसेयुर्वा पृथग्वा धर्मकाम्यया ।
पृथग्विवर्धते धर्मस्तस्माद्धर्म्या पृथक्क्रिया ॥ १११ ॥
ज्येष्ठस्य विंश उद्धारः सर्वद्रव्याच्च यद्वरम् ।
10 ततो ऽर्धं मध्यमस्य स्यात्तुरीयं तु यवीयसः ॥ ११२ ॥
ज्येष्ठश्चैव कनिष्ठश्च संहरेतां यथोदितम् ।
ये ऽन्ये ज्येष्ठकनिष्ठाभ्यां तेषां स्यान्मध्यमं धनम् ॥ ११३ ॥
सर्वेषां धनजातानामाददीताग्र्यमग्रजः ।
यच्च सातिशयं किं चिद्दशतश्चाप्नुयाद्वरम् ॥ ११४ ॥
15 उद्धारो न दशस्वस्ति संपन्नानां स्वकर्मसु ।
यत्किं चिदेव देयं तु ज्यायसे मानवर्धनम् ॥ ११५ ॥
एवं समुद्धृतोद्धारे समानंशान्प्रकल्पयेत् ।
उद्धारे ऽनुद्धृते त्वेषामियं स्यादंशकल्पना ॥ ११६ ॥
एकाधिकं हरेज्ज्येष्ठः पुत्रोऽध्यर्धं ततो ऽनुजः ।
20 अंशमंशं यवीयांस इति धर्मो व्यवस्थितः ॥ ११७ ॥
स्वेभ्यो ऽंशेभ्यस्तु कन्याभ्यः प्रदद्युर्भ्रातरः पृथक् ।
स्वात्स्वादंशाच्चतुर्भागं पतिताः स्युरदित्सवः ॥ ११८ ॥
अजाविकं सैकशफं न जातु विषमं भजेत् ।
अजाविकं तु विषमं ज्येष्ठस्यैव विधीयते ॥ ११९ ॥
25 यवीयाञ्ज्येष्ठभार्यायां पुत्रमुत्पादयेद्यदि ।
समस्तत्र विभागः स्यादिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ १२० ॥
उपसर्जनं प्रधानस्य धर्मतो नोपपद्यते ।
पिता प्रधानं प्रजने तस्माद्धर्मेण तं भजेत् ॥ १२१ ॥
पुत्रः कनिष्ठो ज्येष्ठायां कनिष्ठायां च पूर्वजः ।
30 कथं तत्र विभागः स्यादिति चेत्संशयो भवेत् ॥ १२२ ॥
एकं वृषभमुद्धारं संहरेत स पूर्वजः ।
ततो ऽपरे ऽज्येष्ठवृषास्तदूनानां स्वमातृतः ॥ १२३ ॥

ज्येष्ठस्तु जातो ज्येष्ठायां हरेदृषभषोडशाः ।
ततः स्वमातृतः शेषा भजेरन्निति धारणा ॥ १२४ ॥
सदृशस्त्रीषु जातानां पुत्राणामविशेषतः ।
न मातृतो ज्यैष्ठ्यमस्ति जन्मतो ज्यैष्ठ्यमुच्यते ॥ १२५ ॥
5 जन्मज्येष्ठेन चाह्वानं सुब्रह्मण्यास्वपि स्मृतम् ।
यमयोश्चैव गर्भेषु जन्मतो ज्येष्ठता स्मृता ॥ १२६ ॥
अपुत्रो ऽनेन विधिना सुतां कुर्वीत पुत्रिकाम् ।
यदपत्यं भवेदस्यां तन्मम स्यात्स्वधाकरम् ॥ १२७ ॥
अनेन तु विधानेन पुरा चक्रे ऽथ पुत्रिकाः ।
10 विवृद्ध्यर्थं स्ववंशस्य स्वयं दक्षः प्रजापतिः ॥ १२८ ॥
ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ।
सोमाय राज्ञे सत्कृत्य प्रीतात्मा सप्तविंशतिम् ॥ १२९ ॥
यथैवात्मा तथा पुत्रः पुत्रेण दुहिता समा ।
तस्यामात्मनि तिष्ठन्त्यां कथमन्यो धनं हरेत् ॥ १३० ॥
15 मातुस्तु यौतकं यत्स्यात्कुमारीभाग एव सः ।
दौहित्र एव च हरेदपुत्रस्याखिलं धनम् ॥ १३१ ॥
दौहित्रो ह्यखिलं रिक्थमपुत्रस्य पितुर्हरेत् ।
स एव दद्याद्द्वौ पिण्डौ पित्रे मातामहाय च ॥ १३२ ॥
पौत्रदौहित्रयोर्लोके न विशेषो ऽस्ति धर्मतः ।
20 तयोर्हि मातापितरौ संभूतौ तस्य देहतः ॥ १३३ ॥
पुत्रिकायां कृतायां तु यदि पुत्रो ऽनुजायते ।
समस्तत्र विभागः स्याज्ज्येष्ठता नास्ति हि स्त्रियाः ॥ १३४ ॥
अपुत्रायां मृतायां तु पुत्रिकायां कथं चन ।
धनं तत्पुत्रिकाभर्ता हरेतैवाविचारयन् ॥ १३५ ॥
25 अकृता वा कृता वापि यं विन्देत्सदृशात्सुतम् ।
पौत्री मातामहस्तेन दद्यात्पिण्डं हरेद्धनम् ॥ १३६ ॥
पुत्रेण लोकाञ्जयति पौत्रेणानन्त्यमश्नुते ।
अथ पुत्रस्य पौत्रेण ब्रध्नस्याप्नोति विष्टपम् ॥ १३७ ॥
पुन्नाम्नो नरकाद्यस्मात्त्रायते पितरं सुतः ।
30 तस्मात्पुत्र (पुत्त्र) इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयंभुवा ॥ १३८ ॥
पौत्रदौहित्रयोर्लोके विशेषो नोपपद्यते ।
दौहित्रो ऽपि ह्यमुत्रैनं संतारयति पौत्रवत् ॥ १३९ ॥

मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्वपेत्पुत्रिकासुतः ।
द्वितीयं तु पितुस्तस्यास्तृतीयं तत्पितुः पितुः ॥ १४० ॥
उपपन्नो गुणैः सर्वैः पुत्रो यस्य तु दत्त्रिमः ।
स हरेतैव तद्रिक्थं संप्राप्तो ऽप्यन्यगोत्रतः ॥ १४१ ॥
5 गोत्ररिक्थे जनयितुर्न हरेद्दत्त्रिमः क्व चित् ।
गोत्ररिक्थानुगः पिण्डो व्यपैति ददतः स्वधा ॥ १४२ ॥
अनियुक्तासुतश्चैव पुत्रिण्याप्तश्च देवरात् ।
उभौ तौ नार्हतो भागं जारजातककामजौ ॥ १४३ ॥
नियुक्तायामपि पुमान्नार्यां जातो ऽविधानतः ।
10 नैवार्हः पैतृकं रिक्थं पतितोत्पादितो हि सः ॥ १४४ ॥
हरेत्तत्र नियुक्तायां जातः पुत्रो यथौरसः ।
क्षेत्रिकस्य तु तद्बीजं धर्मतः प्रसवश्च सः ॥ १४५ ॥
धनं यो बिभृयाद्भ्रातुर्मृतस्य स्त्रियमेव च ।
सो ऽपत्यं भ्रातुरुत्पाद्य दद्यात्तस्यैव तद्धनम् ॥ १४६ ॥
15 या नियुक्तान्यतः पुत्रं देवराद्वाप्यवाप्नुयात् ।
तं कामजमरिक्थीयं वृथोत्पन्नं प्रचक्षते ॥ १४७ ॥
एतद्विधानं विज्ञेयं विभागस्यैकयोनिषु ।
बह्वीषु चैकजातानां नानास्त्रीषु निबोधत ॥ १४८ ॥
ब्राह्मणस्यानुपूर्व्येण चतस्रस्तु यदि स्त्रियः ।
20 तासां पुत्रेषु जातेषु विभागे ऽयं विधिः स्मृतः ॥ १४९ ॥
कीनाशो गोवृषो यानमलंकारश्च वेश्म च ।
विप्रस्यौद्धारिकं देयमेकांशश्च प्रधानतः ॥ १५० ॥
त्र्यंशं दायाद्धरेद्विप्रो द्वावंशौ क्षत्रियासुतः ।
वैश्याजः सार्धमेवांशमंशं शूद्रासुतो हरेत् ॥ १५१ ॥
25 सर्वं वा रिक्थजातं तु दशधा परिकल्प्य च ।
धर्म्यं विभागं कुर्वीत विधिनानेन धर्मवित् ॥ १५२ ॥
चतुरो ऽंशान्हरेद्विप्रस्त्रीनंशान्क्षत्रियासुतः ।
वैश्यापुत्रो हरेद्द्व्यंशमंशं शूद्रासुतो हरेत् ॥ १५३ ॥
यद्यपि स्यात्तु सत्पुत्रो ऽप्यसत्पुत्रो ऽपि वा भवेत् ।
30 नाधिकं दशमाद्दद्याच्छूद्रापुत्राय धर्मतः ॥ १५४ ॥
ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्रापुत्रो न रिक्थभाक् ।
यदेवास्य पिता दद्यात्तदेवास्य धनं भवेत् ॥ १५५ ॥

समवर्णासु ये जाताः सर्वे पुत्रा द्विजन्मनाम् ।
उद्धारं ज्यायसे दत्त्वा भजेरन्नितरे समम् ॥ १५६ ॥
शूद्रस्य तु सवर्णैव नान्या भार्या विधीयते ।
तस्यां जाताः समांशाः स्युर्यदि पुत्रशतं भवेत् ॥ १५७ ॥
5 पुत्रान्द्वादश यानाह नृणां स्वायंभुवो मनुः ।
तेषां षड्बन्धुदायादाः षडदायादबान्धवाः ॥ १५८ ॥
औरसः क्षेत्रजश्चैव दत्तः कृत्रिम एव च ।
गूढोत्पन्नोऽपविद्धश्च दायादा बान्धवाश्च षट् ॥ १५९ ॥
कानीनश्च सहोढश्च क्रीतः पौनर्भवस्तथा ।
10 स्वयंदत्तश्च शौद्रश्च षडदायादबान्धवाः ॥ १६० ॥
यादृशं फलमाप्नोति कुप्लवैः संतरञ्जलम् ।
तादृशं फलमाप्नोति कुपुत्रैः संतरंस्तमः ॥ १६१ ॥
यद्येकरिक्थिनौ स्यातामौरसक्षेत्रजौ सुतौ ।
यस्य यत्पैतृकं रिक्थं स तद्गृह्णीत नेतरः ॥ १६२ ॥
15 एक एवौरसः पुत्रः पित्र्यस्य वसुनः प्रभुः ।
शेषाणामानृशंस्यार्थं प्रदद्यात्तु प्रजीवनम् ॥ १६३ ॥
षष्ठं तु क्षेत्रजस्यांशं प्रदद्यात्पैतृकाद्धनात् ।
औरसो विभजन्दायं पित्र्यं पञ्चममेव वा ॥ १६४ ॥
औरसक्षेत्रजौ पुत्रौ पितृरिक्थस्य भागिनौ ।
20 दशापरे तु क्रमशो गोत्ररिक्थांशभागिनः ॥ १६५ ॥
स्वे क्षेत्रे संस्कृतायां तु स्वयमुत्पादयेद्धि यम् ।
तमौरसं विजानीयात्पुत्रं प्रथमकल्पितम् ॥ १६६ ॥
यस्तल्पजः प्रमीतस्य क्लीबस्य व्याधितस्य वा ।
स्वधर्मेण नियुक्तायां स पुत्रः क्षेत्रजः स्मृतः ॥ १६७ ॥
25 माता पिता वा दद्यातां यमद्भिः पुत्रमापदि ।
सदृशं प्रीतिसंयुक्तं स ज्ञेयो दत्त्रिमः सुतः ॥ १६८ ॥
सदृशं तु प्रकुर्याद्यं गुणदोषविचक्षणम् ।
पुत्रं पुत्रगुणैर्युक्तं स विज्ञेयश्च कृत्रिमः ॥ १६९ ॥
उत्पद्यते गृहे यस्य न च ज्ञायेत कस्य सः ।
30 स गृहे गूढ उत्पन्नस्तस्य स्याद्यस्य तल्पजः ॥ १७० ॥
मातापितृभ्यामुत्सृष्टं तयोरन्यतरेण वा ।
यं पुत्रं परिगृह्णीयादपविद्धः स उच्यते ॥ १७१ ॥

पितृवेश्मनि कन्या तु यं पुत्रं जनयेद्रहः ।
तं कानीनं वदेन्नाम्ना वोढुः कन्यासमुद्भवम् ॥ १७२ ॥
या गर्भिणी संस्क्रियते ज्ञाताज्ञातापि वा सती ।
वोढुः स गर्भो भवति सहोढ इति चोच्यते ॥ १७३ ॥
5 क्रीणीयाद्यस्त्वपत्यार्थं मातापित्रोर्यमन्तिकात् ।
स क्रीतकः सुतस्तस्य सदृशो ऽसदृशो ऽपि वा ॥ १७४ ॥
या पत्या वा परित्यक्ता विधवा वा स्वयेच्छया ।
उत्पादयेत्पुनर्भूत्वा स पौनर्भव उच्यते ॥ १७५ ॥
सा चेदक्षतयोनिः स्यादुतप्रत्यागतापि वा ।
10 पौनर्भवेन भर्त्रा सा पुनः संस्कारमर्हति ॥ १७६ ॥
मातापितृविहीनो यस्त्यक्तो वा स्यादकारणात् ।
आत्मानं स्पर्शयेद्यस्मै स्वयंदत्तस्तु स स्मृतः ॥ १७७ ॥
यं ब्राह्मणस्तु शूद्रायां कामादुत्पादयेत्सुतम् ।
स पारयन्नेव शवस्तस्मात्पारशवः स्मृतः ॥ १७८ ॥
15 दास्यां वा दासदास्यां वा यः शूद्रस्य सुतो भवेत् ।
सो ऽनुज्ञातो हरेदंशमिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ १७९ ॥
क्षेत्रजादीन्सुतानेतानेकादश यथोदितान् ।
पुत्रप्रतिनिधीनाहुः क्रियालोपान्मनीषिणः ॥ १८० ॥
य एते ऽभिहिताः पुत्राः प्रसङ्गादन्यबीजजाः ।
20 यस्य ते बीजतो जातास्तस्य ते नेतरस्य तु ॥ १८१ ॥
भ्रातृणामेकजातानामेकश्चेत्पुत्रवान्भवेत् ।
सर्वांस्तांस्तेन पुत्रेण पुत्रिणो मनुरब्रवीत् ॥ १८२ ॥
सर्वासामेकपत्नीनामेका चेत्पुत्रिणी भवेत् ।
सर्वास्तास्तेन पुत्रेण प्राह पुत्रवतीर्मनुः ॥ १८३ ॥
25 श्रेयसः श्रेयसो ऽभावे पापीयान्रिक्थमर्हति ।
बहवश्चेत्तु सदृशाः सर्वे रिक्थस्य भागिनः ॥ १८४ ॥
न भ्रातरो न पितरः पुत्रा रिक्थहराः पितुः ।
पिता हरेदपुत्रस्य रिक्थं भ्रातर एव च ॥ १८५ ॥
त्रयाणामुदकं कार्यं त्रिषु पिण्डः प्रवर्तते ।
30 चतुर्थः संप्रदातैषां पञ्चमो नोपपद्यते ॥ १८६ ॥
अनन्तरः सपिण्डाद्यस्तस्य तस्य धनं भवेत् ।
अत ऊर्ध्वं सकुल्यः स्यादाचार्यः शिष्य एव वा ॥ १८७ ॥

सर्वेषामप्यभावे तु ब्राह्मणा रिक्थभागिनः ।
त्रैविद्याः शुचयो दान्तास्तथा धर्मो न हीयते ॥ १८८ ॥
अहार्यं ब्राह्मणद्रव्यं राज्ञा नित्यमिति स्थितिः ।
इतरेषां तु वर्णानां सर्वाभावे हरेन्नृपः ॥ १८९ ॥
5 संस्थितस्यानपत्यस्य सगोत्रात्पुत्रमाहरेत् ।
तत्र यद्रिक्थजातं स्यात्तत्तस्मिन्प्रतिपादयेत् ॥ १९० ॥
द्वौ तु यौ विवदेयातां द्वाभ्यां जातौ स्त्रिया धने ।
तयोर्यद्यस्य पित्र्यं स्यात्तत्स गृह्णीत नेतरः ॥ १९१ ॥
जनन्यां संस्थितायां तु समं सर्वे सहोदराः ।
10 भजेरन्मातृकं रिक्थं भगिन्यश्च सनाभयः ॥ १९२ ॥
यास्तासां स्युर्दुहितरस्तासामपि यथार्हतः ।
मातामह्या धनात्किं चित्प्रदेयं प्रीतिपूर्वकम् ॥ १९३ ॥
अध्यग्न्यध्यावाहनिकं दत्तं च प्रीतिकर्मणि ।
भ्रातृमातृपितृप्राप्तं षड्विधं स्त्रीधनं स्मृतम् ॥ १९४ ॥
15 अन्वाधेयं च यद्दत्तं पत्या प्रीतेन चैव यत् ।
पत्यौ जीवति वृत्तायाः प्रजायास्तद्धनं भवेत् ॥ १९५ ॥
ब्राह्मदैवार्षगान्धर्वप्राजापत्येषु यद्वसु ।
अप्रजायामतीतायां भर्तुरेव तदिष्यते ॥ १९६ ॥
यत्त्वस्याः स्याद्धनं दत्तं विवाहेष्वासुरादिषु ।
20 अप्रजायामतीतायां मातापित्रोस्तदिष्यते ॥ १९७ ॥
स्त्रियां तु यद्भवेद्वित्तं पित्रा दत्तं कथं चन ।
ब्राह्मणी तद्धरेत्कन्या तदपत्यस्य वा भवेत् ॥ १९८ ॥
न निर्हारं स्त्रियः कुर्युः कुटुम्बाद्बहुमध्यगात् ।
स्वकादपि च वित्ताद्धि स्वस्य भर्तुरनाज्ञया ॥ १९९ ॥
25 पत्यौ जीवति यः स्त्रीभिरलंकारो धृतो भवेत् ।
न तं भजेरन्दायादा भजमानाः पतन्ति ते ॥ २०० ॥
अनंशौ क्लीबपतितौ जात्यन्धबधिरौ तथा ।
उन्मत्तजडमूकाश्च ये च के चिन्निरिन्द्रियाः ॥ २०१ ॥
सर्वेषामपि तु न्याय्यं दातुं शक्त्या मनीषिणा ।
30 ग्रासाच्छादनमत्यन्तं पतितो ह्यददद्भवेत् ॥ २०२ ॥
यद्यर्थिता तु दारैः स्यात्क्लीबादीनां कथं चन ।
तेषामुत्पन्नतन्तूनामपत्यं दायमर्हति ॥ २०३ ॥

यत्किं चित्पितरि प्रेते धनं ज्येष्ठो ऽधिगच्छति ।
भागो यवीयसां तत्र यदि विद्यानुपालिनः ॥ २०४ ॥
अविद्यानां तु सर्वेषामीहातश्चेद्धनं भवेत् ।
समस्तत्र विभागः स्यादपित्र्य इति धारणा ॥ २०५ ॥
5 विद्याधनं तु यद्यस्य तत्तस्यैव धनं भवेत् ।
मैत्रमौद्वाहिकं चैव माधुपर्किकमेव च ॥ २०६ ॥
भ्रातॄणां यस्तु नेहेत धनं शक्तः स्वकर्मणा ।
स निर्भाज्यः स्वकादंशात्किं चिद्दत्त्वोपजीवनम् ॥ २०७ ॥
अनुपघ्नन्पितृद्रव्यं श्रमेण यदुपार्जितम् ।
10 स्वयमीहितलब्धं तन्नाकामो दातुमर्हति ॥ २०८ ॥
पैतृकं तु पिता द्रव्यमनवाप्तं यदाप्नुयात् ।
न तत्पुत्रैर्भजेत्सार्धमकामः स्वयमर्जितम् ॥ २०९ ॥
विभक्ताः सह जीवन्तो विभजेरन्पुनर्यदि ।
समस्तत्र विभागः स्याज्ज्यैष्ठ्यं तत्र न विद्यते ॥ २१० ॥
15 येषां ज्येष्ठः कनिष्ठो वा हीयेतांशप्रदानतः ।
म्रियेतान्यतरो वापि तस्य भागो न लुप्यते ॥ २११ ॥
सोदर्या विभजेरंस्तं समेत्य सहिताः समम् ।
भ्रातरो ये च संसृष्टा भगिन्यश्च सनाभयः ॥ २१२ ॥
यो ज्येष्ठो विनिकुर्वीत लोभाद्भ्रातॄन्यवीयसः ।
20 सो ऽज्येष्ठः स्यादभागश्च नियन्तव्यश्च राजभिः ॥ २१३ ॥
सर्व एव विकर्मस्था नार्हन्ति भ्रातरो धनम् ।
न चादत्त्वा कनिष्ठेभ्यो ज्येष्ठः कुर्वीत यौतकम् ॥ २१४ ॥
भ्रातॄणामविभक्तानां यद्युत्थानं भवेत्सह ।
न पुत्रभागं विषमं पिता दद्यात्कथं चन ॥ २१५ ॥
25 ऊर्ध्वं विभागाज्जातस्तु पित्र्यमेव हरेद्धनम् ।
संसृष्टास्तेन वा ये स्युर्विभजेत स तैः सह ॥ २१६ ॥
अनपत्यस्य पुत्रस्य माता दायमवाप्नुयात् ।
मातर्यपि च वृत्तायां पितुर्माता हरेद्धनम् ॥ २१७ ॥
ऋणे धने च सर्वस्मिन्प्रविभक्ते यथाविधि ।
30 पश्चाद्दृश्येत यत्किं चित्तत्सर्वं समतां नयेत् ॥ २१८ ॥
वस्त्रं पत्रमलंकारं कृतान्नमुदकं स्त्रियः ।
योगक्षेमं प्रचारं च न विभाज्यं प्रचक्षते ॥ २१९ ॥

अयमुक्तो विभागो वः पुत्राणां च क्रियाविधिः ।
क्रमशः क्षेत्रजादीनां द्यूतधर्मं निबोधत ॥ २२० ॥
द्यूतं समाह्वयं चैव राजा राष्ट्रान्निवारयेत् ।
राज्यान्तकरणावेतौ द्वौ दोषौ पृथिवीक्षिताम् ॥ २२१ ॥
5 प्रकाशमेतत्तास्कर्यं यद्देवनसमाह्वयौ ।
तयोर्नित्यं प्रतीघाते नृपतिर्यत्नवान्भवेत् ॥ २२२ ॥
अप्राणिभिर्यत्क्रियते तल्लोके द्यूतमुच्यते ।
प्राणिभिः क्रियते यस्तु स विज्ञेयः समाह्वयः ॥ २२३ ॥
द्यूतं समाह्वयं चैव यः कुर्यात्कारयेत वा ।
10 तान्सर्वान्घातयेद्राजा शूद्रांश्च द्विजलिङ्गिनः ॥ २२४ ॥
कितवान्कुशीलवान्क्रूरान्पाषण्डस्थांश्च मानवान् ।
विकर्मस्थाञ्छौण्डिकांश्च क्षिप्रं निर्वासयेत्पुरात् ॥ २२५ ॥
एते राष्ट्रे वर्तमाना राज्ञः प्रच्छन्नतस्कराः ।
विकर्मक्रियया नित्यं बाधन्ते भद्रिकाः प्रजाः ॥ २२६ ॥
15 द्यूतमेतत्पुराकल्पे दृष्टं वैरकरं महत् ।
तस्माद्द्यूतं न सेवेत हास्यार्थमपि बुद्धिमान् ॥ २२७ ॥
प्रच्छन्नं वा प्रकाशं वा तन्निषेवेत यो नरः ।
तस्य दण्डविकल्पः स्याद्यथेष्टं नृपतेस्तथा ॥ २२८ ॥
क्षत्रविट्शूद्रयोनिस्तु दण्डं दातुमशक्नुवन् ।
20 आनृण्यं कर्मणा गच्छेद्विप्रो दद्याच्छनैः शनैः ॥ २२९ ॥
स्त्रीबालोन्मत्तवृद्धानां दरिद्राणां च रोगिणाम् ।
शिफाबिदलरज्ज्वाद्यैर्विदध्यान्नृपतिर्दमम् ॥ २३० ॥
ये नियुक्तास्तु कार्येषु हन्युः कार्याणि कार्यिणाम् ।
धनोष्मणा पच्यमानास्तान्निःस्वान्कारयेन्नृपः ॥ २३१ ॥
25 कूटशासनकर्तॄंश्च प्रकृतीनां च दूषकान् ।
स्त्रीबालब्राह्मणघ्नांश्च हन्याद्द्विट्सेविनस्तथा ॥ २३२ ॥
तीरितं चानुशिष्टं च यत्र क्व चन यद्भवेत् ।
कृतं तद्धर्मतो विद्यान्न तद्भूयो निवर्तयेत् ॥ २३३ ॥
अमात्याः प्राड्विवाको वा यत्कुर्युः कार्यमन्यथा ।
30 तत्स्वयं नृपतिः कुर्यात्तान्सहस्रं च दण्डयेत् ॥ २३४ ॥
ब्रह्महा च सुरापश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः ।
एते सर्वे पृथग्ज्ञेया महापातकिनो नराः ॥ २३५ ॥

चतुर्णामपि चैतेषां प्रायश्चित्तमकुर्वताम् ।
शारीरं धनसंयुक्तं दण्डं धर्म्यं प्रकल्पयेत् ॥ २३६ ॥
गुरुतल्पे भगः कार्यः सुरापाने सुराध्वजः ।
स्तेये च श्वपदं कार्यं ब्रह्महण्यशिराः पुमान् ॥ २३७ ॥
5 असंभोज्या ह्यसंयाज्या असंपाठ्याविवाहिनः ।
चरेयुः पृथिवीं दीनाः सर्वधर्मबहिष्कृताः ॥ २३८ ॥
ज्ञातिसंबन्धिभिस्त्वेते त्यक्तव्याः कृतलक्षणाः ।
निर्दया निर्नमस्कारास्तन्मनोरनुशासनम् ॥ २३९ ॥
प्रायश्चित्तं तु कुर्वाणाः सर्वे वर्णा यथोदितम् ।
10 नाङ्क्या राज्ञा ललाटे स्युर्दाप्यास्तूत्तमसाहसम् ॥ २४० ॥
आगस्सु ब्राह्मणस्यैव कार्यो मध्यमसाहसः ।
विवास्यो वा भवेद्राष्ट्रात्सद्रव्यः सपरिच्छदः ॥ २४१ ॥
इतरे कृतवन्तस्तु पापान्येतान्यकामतः ।
सर्वस्वहारमर्हन्ति कामतस्तु प्रवासनम् ॥ २४२ ॥
15 नाददीत नृपः साधुर्महापातकिनो धनम् ।
आददानस्तु तल्लोभात्तेन दोषेण लिप्यते ॥ २४३ ॥
अप्सु प्रवेश्य तं दण्डं वरुणायोपपादयेत् ।
श्रुतवृत्तोपपन्ने वा ब्राह्मणे प्रतिपादयेत् ॥ २४४ ॥
ईशो दण्डस्य वरुणो राज्ञां दण्डधरो हि सः ।
20 ईशः सर्वस्य जगतो ब्राह्मणो वेदपारगः ॥ २४५ ॥
यत्र वर्जयते राजा पापकृद्भ्यो धनागमम् ।
तत्र कालेन जायन्ते मानवा दीर्घजीविनः ॥ २४६ ॥
निष्पद्यन्ते च सस्यानि यथोप्तानि विशां पृथक् ।
बालाश्च न प्रमीयन्ते विकृतं न च जायते ॥ २४७ ॥
25 ब्राह्मणान्बाधमानं तु कामादवरवर्णजम् ।
हन्याच्चित्रैर्वधोपायैरुद्वेजनकरैर्नृपः ॥ २४८ ॥
यावानवध्यस्य वधे तावान्वध्यस्य मोक्षणे ।
अधर्मो नृपतेर्दृष्टो धर्मस्तु विनियच्छतः ॥ २४९ ॥
उदितो ऽयं विस्तरशो मिथो विवदमानयोः ।
30 अष्टादशसु मार्गेषु व्यवहारस्य निर्णयः ॥ २५० ॥
एवं धर्म्याणि कार्याणि सम्यक्कुर्वन्महीपतिः ।
देशानलब्धाँल्लिप्सेत लब्धांश्च परिपालयेत् ॥ २५१ ॥

सम्यङ्निविष्टदेशस्तु कृतदुर्गश्च शास्त्रतः ।
कण्टकोद्धरणे नित्यमातिष्ठेद्यत्नमुत्तमम् ॥ २५२ ॥
रक्षणादार्यवृत्तानां कण्टकानां च शोधनात् ।
नरेन्द्रास्त्रिदिवं यान्ति प्रजापालनतत्पराः ॥ २५३ ॥
5 अशासंस्तस्करान्यस्तु बलिं गृह्णाति पार्थिवः ।
तस्य प्रक्षुभ्यते राष्ट्रं स्वर्गाच्च परिहीयते ॥ २५४ ॥
निर्भयं तु भवेद्यस्य राष्ट्रं बाहुबलाश्रितम् ।
तस्य तद्वर्धते नित्यं सिच्यमान इव द्रुमः ॥ २५५ ॥
द्विविधांस्तस्करान्विद्यात्परद्रव्यापहारकान् ।
10 प्रकाशांश्चाप्रकाशांश्च चारचक्षुर्महीपतिः ॥ २५६ ॥
प्रकाशवञ्चकास्तेषां नानापण्योपजीविनः ।
प्रच्छन्नवञ्चकास्त्वेते ये स्तेनाटविकादयः ॥ २५७ ॥
उत्कोचकाश्चौपधिका वञ्चकाः कितवास्तथा ।
मङ्गलादेशवृत्ताश्च भद्राश्चेक्षणिकैः सह ॥ २५८ ॥
15 असम्यक्कारिणश्चैव महामात्राश्चिकित्सकाः ।
शिल्पोपचारयुक्ताश्च निपुणाः पण्ययोषितः ॥ २५९ ॥
एवमादीन्विजानीयात्प्रकाशाँल्लोककण्टकान् ।
निगूढचारिणश्चान्याननार्यानार्यलिङ्गिनः ॥ २६० ॥
तान्विदित्वा सुचरितैर्गूढैस्तत्कर्मकारिभिः ।
20 चारैश्चानेकसंस्थानैः प्रोत्साद्य वशमानयेत् ॥ २६१ ॥
तेषां दोषानभिख्याप्य स्वे स्वे कर्मणि तत्त्वतः ।
कुर्वीत शासनं राजा सम्यक्सारापराधतः ॥ २६२ ॥
नहि दण्डादृते शक्यः कर्तुं पापविनिग्रहः ।
स्तेनानां पापबुद्धीनां निभृतं चरतां क्षितौ ॥ २६३ ॥
25 सभाप्रपापूपशाला वेशमद्यान्नविक्रयाः ।
चतुष्पथाश्चैत्यवृक्षाः समाजाः प्रेक्षणानि च ॥ २६४ ॥
जीर्णोद्यानान्यरण्यानि कारुकावेशनानि च ।
शून्यानि चाप्यगाराणि वनान्युपवनानि च ॥ २६५ ॥
एवंविधान्नृपो देशान्गुल्मैः स्थावरजङ्गमैः ।
30 तस्करप्रतिषेधार्थं चारैश्चाप्यनुचारयेत् ॥ २६६ ॥
तत्सहायैरनुगतैर्नानाकर्मप्रवेदिभिः ।
विद्यादुत्सादयेच्चैव निपुणैः पूर्वतस्करैः ॥ २६७ ॥

भक्ष्यभोज्यापदेशैश्च ब्राह्मणानां च दर्शनैः ।
शौर्यकर्मापदेशैश्च कुर्युस्तेषां समागमम् ॥ २६८ ॥
ये तत्र नोपसर्पेयुर्मूलप्रणिहिताश्च ये ।
तान्प्रसह्य नृपो हन्यात्समित्रज्ञातिबान्धवान् ॥ २६९ ॥
5 न होढेन विना चौरं घातयेद्धार्मिको नृपः ।
सहोढं सोपकरणं घातयेदविचारयन् ॥ २७० ॥
ग्रामेष्वपि च ये के चिच्चौराणां भक्तदायकाः ।
भाण्डावकाशदाश्चैव सर्वांस्तानपि घातयेत् ॥ २७१ ॥
राष्ट्रेषु रक्षाधिकृतान्सामन्तांश्चैव चोदितान् ।
10 अभ्याघातेषु मध्यस्थाञ्छिष्याच्चौरानिव द्रुतम् ॥ २७२ ॥
यश्चापि धर्मसमयात्प्रच्युतो धर्मजीवनः ।
दण्डेनैव तमप्योषेत्स्वकाद्धर्माद्धि विच्युतम् ॥ २७३ ॥
ग्रामघाते हिताभङ्गे पथि मोषाभिदर्शने ।
शक्तितो नाभिधावन्तो निर्वास्याः सपरिच्छदाः ॥ २७४ ॥
15 राज्ञः कोशापहर्तॄंश्च प्रतिकूलेषु च स्थितान् ।
घातयेद्विविधैर्दण्डैररीणां चोपजापकान् ॥ २७५ ॥
संधिं छित्त्वा तु ये चौर्यं रात्रौ कुर्वन्ति तस्कराः ।
तेषां छित्त्वा नृपो हस्तौ तीक्ष्णे शूले निवेशयेत् ॥ २७६ ॥
अङ्गुली ग्रन्थिभेदस्य छेदयेत्प्रथमे ग्रहे ।
20 द्वितीये हस्तचरणौ तृतीये वधमर्हति ॥ २७७ ॥
अग्निदान्भक्तदांश्चैव तथा शस्त्रावकाशदान् ।
संनिधातॄंश्च मोषस्य हन्याच्चौरमिवेश्वरः ॥ २७८ ॥
तडागभेदकं हन्यादप्सु शुद्धवधेन वा ।
तद्वापि प्रतिसंस्कुर्याद्दाप्यस्तूत्तमसाहसम् ॥ २७९ ॥
25 कोष्ठागारायुधागारदेवतागारभेदकान् ।
हस्त्यश्वरथहर्तॄंश्च हन्यादेवाविचारयन् ॥ २८० ॥
यस्तु पूर्वनिविष्टस्य तडागस्योदकं हरेत् ।
आगमं वाप्यपां भिन्द्यात्स दाप्यः पूर्वसाहसम् ॥ २८१ ॥
समुत्सृजेद्राजमार्गे यस्त्वमेध्यमनापदि ।
30 स द्वौ कार्षापणौ दद्यादमेध्यं चाशु शोधयेत् ॥ २८२ ॥
आपद्गतो ऽथ वा वृद्धा गर्भिणी बाल एव वा ।
परिभाषणमर्हन्ति तच्च शोध्यमिति स्थितिः ॥ २८३ ॥

चिकित्सकानां सर्वेषां मिथ्या प्रचरतां दमः ।
अमानुषेषु प्रथमो मानुषेषु तु मध्यमः ॥ २८४ ॥
संक्रमध्वजयष्टीनां प्रतिमानां च भेदकः ।
प्रतिकुर्याच्च तत्सर्वं पञ्च दद्याच्छतानि च ॥ २८५ ॥
5 अदूषितानां द्रव्याणां दूषणे भेदने तथा ।
मणीनामपवेधे च दण्डः प्रथमसाहसः ॥ २८६ ॥
समैर्हि विषमं यस्तु चरेद्वै मूल्यतोऽपि वा ।
स प्राप्नुयाद्दमं पूर्वं नरो मध्यममेव वा ॥ २८७ ॥
बन्धनानि च सर्वाणि राजमार्गे निवेशयेत् ।
10 दुःखिता यत्र दृश्येरन्विकृताः पापकारिणः ॥ २८८ ॥
प्राकारस्य च भेत्तारं परिखाणां च पूरकम् ।
द्वाराणां चैव भङ्क्तारं क्षिप्रमेव प्रवासयेत् ॥ २८९ ॥
अभिचारेषु सर्वेषु कर्तव्यो द्विशतो दमः ।
मूलकर्मणि चानाप्तेः कृत्यासु विविधासु च ॥ २९० ॥
15 अबीजविक्रयी चैव बीजोत्कृष्टं तथैव च ।
मर्यादाभेदकश्चैव विकृतं प्राप्नुयाद्वधम् ॥ २९१ ॥
सर्वकण्टकपापिष्ठं हेमकारं तु पार्थिवः ।
प्रवर्तमानमन्याये छेदयेल्लवशः क्षुरैः ॥ २९२ ॥
सीताद्रव्यापहरणे शस्त्राणामौषधस्य च ।
20 कालमासाद्य कार्यं च राजा दण्डं प्रकल्पयेत् ॥ २९३ ॥
स्वाम्यमात्यौ पुरं राष्ट्रं कोशदण्डौ सुहृत्तथा ।
सप्त प्रकृतयो ह्येताः सप्ताङ्गं राज्यमुच्यते ॥ २९४ ॥
सप्तानां प्रकृतीनां तु राज्यस्यासां यथाक्रमम् ।
पूर्वं पूर्वं गुरुतरं जानीयाद्व्यसनं महत् ॥ २९५ ॥
25 सप्ताङ्गस्येह राज्यस्य विष्टब्धस्य त्रिदण्डवत् ।
अन्योऽन्यगुणवैशेष्यान्न किं चिदतिरिच्यते ॥ २९६ ॥
तेषु तेषु तु कृत्येषु तत्तदङ्गं विशिष्यते ।
येन यत्साध्यते कार्यं तत्तस्मिञ्छ्रेष्ठमुच्यते ॥ २९७ ॥
चारेणोत्साहयोगेन क्रिययैव च कर्मणाम् ।
30 स्वशक्तिं परशक्तिं च नित्यं विद्यान्महीपतिः ॥ २९८ ॥
पीडनानि च सर्वाणि व्यसनानि तथैव च ।
आरभेत ततः कार्यं संचिन्त्य गुरुलाघवम् ॥ २९९ ॥

आरभेतैव कर्माणि श्रान्तः श्रान्तः पुनः पुनः ।
कर्माण्यारभमाणं हि पुरुषं श्रीर्निषेवते ॥ ३०० ॥
कृतं त्रेतायुगं चैव द्वापरं कलिरेव च ।
राज्ञो वृत्तानि सर्वाणि राजा हि युगमुच्यते ॥ ३०१ ॥
5 कलिः प्रसुप्तो भवति स जाग्रद्द्वापरं युगम् ।
कर्मस्वभ्युद्यतस्त्रेता विचरंस्तु कृतं युगम् ॥ ३०२ ॥
इन्द्रस्यार्कस्य वायोश्च यमस्य वरुणस्य च ।
चन्द्रस्याग्नेः पृथिव्याश्च तेजोवृत्तं नृपश्चरेत् ॥ ३०३ ॥
वार्षिकांश्चतुरो मासान्यथेन्द्रो ऽभिप्रवर्षति ।
10 तथाभिवर्षेत्स्वं राष्ट्रं कामैरिन्द्रव्रतं चरन् ॥ ३०४ ॥
अष्टौ मासान्यथादित्यस्तोयं हरति रश्मिभिः ।
तथा हरेत्करं राष्ट्रान्नित्यमर्कव्रतं हि तत् ॥ ३०५ ॥
प्रविश्य सर्वभूतानि यथा चरति मारुतः ।
तथा चारैः प्रवेष्टव्यं व्रतमेतद्धि मारुतम् ॥ ३०६ ॥
15 यथा यमः प्रियद्वेष्यौ प्राप्ते काले नियच्छति ।
तथा राज्ञा नियन्तव्याः प्रजास्तद्धि यमव्रतम् ॥ ३०७ ॥
वरुणेन यथा पाशैर्बद्ध एवाभिदृश्यते ।
तथा पापान्निगृह्णीयाद्व्रतमेतद्धि वारुणम् ॥ ३०८ ॥
परिपूर्णं यथा चन्द्रं दृष्ट्वा हृष्यन्ति मानवाः ।
20 तथा प्रकृतयो यस्मिन्स चान्द्रव्रतिको नृपः ॥ ३०९ ॥
प्रतापयुक्तस्तेजस्वी नित्यं स्यात्पापकर्मसु ।
दुष्टसामन्तहिंस्रश्च तदाग्नेयं व्रतं स्मृतम् ॥ ३१० ॥
यथा सर्वाणि भूतानि धरा धारयते समम् ।
तथा सर्वाणि भूतानि बिभ्रतः पार्थिवं व्रतम् ॥ ३११ ॥
25 एतैरुपायैरन्यैश्च युक्तो नित्यमतन्द्रितः ।
स्तेनान्राजा निगृह्णीयात्स्वराष्ट्रे पर एव च ॥ ३१२ ॥
परामप्यापदं प्राप्तो ब्राह्मणान्न प्रकोपयेत् ।
ते ह्येनं कुपिता हन्युः सद्यः सबलवाहनम् ॥ ३१३ ॥
यैः कृतः सर्वभक्षो ऽग्निरपेयश्च महोदधिः ।
30 क्षयी चाप्यायितः सोमः को न नश्येत्प्रकोप्य तान् ॥ ३१४ ॥
लोकानन्यान्सृजेयुर्ये लोकपालांश्च कोपिताः ।
देवान्कुर्युरदेवांश्च कः क्षिण्वंस्तान्समृध्नुयात् ॥ ३१५ ॥

यानुपाश्रित्य तिष्ठन्ति लोका देवाश्च सर्वदा ।
ब्रह्म चैव धनं येषां को हिंस्यात्ताञ्जिजीविषुः ॥ ३१६ ॥
अविद्वांश्चैव विद्वांश्च ब्राह्मणो दैवतं महत् ।
प्रणीतश्चाप्रणीतश्च यथाग्निर्दैवतं महत् ॥ ३१७ ॥
5 श्मशानेष्वपि तेजस्वी पावको नैव दुष्यति ।
हूयमानश्च यज्ञेषु भूय एवाभिवर्धते ॥ ३१८ ॥
एवं यद्यप्यनिष्टेषु वर्तन्ते सर्वकर्मसु ।
सर्वथा ब्राह्मणाः पूज्याः परमं दैवतं हि तत् ॥ ३१९ ॥
क्षत्रस्यातिप्रवृद्धस्य ब्राह्मणान्प्रति सर्वशः ।
10 ब्रह्मैव संनियन्तृ स्यात्क्षत्रं हि ब्रह्मसंभवम् ॥ ३२० ॥
अद्भ्यो ऽग्निर्ब्रह्मतः क्षत्रमश्मनो लोहमुत्थितम् ।
तेषां सर्वत्रगं तेजः स्वासु योनिषु शाम्यति ॥ ३२१ ॥
नाब्रह्म क्षत्रमृध्नोति नाक्षत्रं ब्रह्म वर्धते ।
ब्रह्म क्षत्रं च संपृक्तमिह चामुत्र वर्धते ॥ ३२२ ॥
15 दत्त्वा धनं तु विप्रेभ्यः सर्वदण्डसमुत्थितम् ।
पुत्रे राज्यं समासृज्य कुर्वीत प्रायणं रणे ॥ ३२३ ॥
एवं चरन्सदा युक्तो राजधर्मेषु पार्थिवः ।
हितेषु चैव लोकस्य सर्वान्भृत्यान्नियोजयेत् ॥ ३२४ ॥
एषो ऽखिलो कर्मविधिरुक्तो राज्ञः सनातनः ।
20 इमं कर्मविधिं विद्यात्क्रमशो वैश्यशूद्रयोः ॥ ३२५ ॥
वैश्यस्तु कृतसंस्कारः कृत्वा दारपरिग्रहम् ।
वार्तायां नित्ययुक्तः स्यात्पशूनां चैव रक्षणे ॥ ३२६ ॥
प्रजापतिर्हि वैश्याय सृष्ट्वा परिददे पशून् ।
ब्राह्मणाय च राज्ञे च सर्वाः परिददे प्रजाः ॥ ३२७ ॥
25 न च वैश्यस्य कामः स्यान्न रक्षेयं पशूनिति ।
वैश्ये चेच्छति नान्येन रक्षितव्याः कथं चन ॥ ३२८ ॥
मणिमुक्ताप्रवालानां लोहानां तान्तवस्य च ।
गन्धानां च रसानां च विद्यादर्घबलाबलम् ॥ ३२९ ॥
बीजानामुप्तिविच्च स्यात्क्षेत्रदोषगुणस्य च ।
30 मानयोगांश्च जानीयात्तुलायोगांश्च सर्वशः ॥ ३३० ॥
सारासारं च भाण्डानां देशानां च गुणागुणान् ।
लाभालाभं च पण्यानां पशूनां परिवर्धनम् ॥ ३३१ ॥

भृत्यानां च भृतिं विद्याद्भाषाश्च विविधा नृणाम् ।
द्रव्याणां स्थानयोगांश्च क्रयविक्रयमेव च ॥ ३३२ ॥
धर्मेण च द्रव्यवृद्धावातिष्ठेद्यत्नमुत्तमम् ।
दद्याच्च सर्वभूतानामन्नमेव प्रयत्नतः ॥ ३३३ ॥
5 विप्राणां वेदविदुषां गृहस्थानां यशस्विनाम् ।
शुश्रूषैव तु शूद्रस्य धर्मो नैःश्रेयसः परः ॥ ३३४ ॥
शुचिरुत्कृष्टशुश्रूषुर्मृदुवागनहंकृतः ।
ब्राह्मणाद्याश्रयो नित्यमुत्कृष्टां जातिमश्नुते ॥ ३३५ ॥
एषो ऽनापदि वर्णानामुक्तः कर्मविधिः शुभः ।
10 आपद्यपि हि यस्तेषां क्रमशस्तं निबोधत ॥ ३३६ ॥

XV. Viǵnâneçvara's Mitâksharâ.

(Zu Jâǵnavalkja 2, 1—6).

श्रीगणेशाय नमः । अभिषेकादिगुणयुक्तस्य राज्ञः प्रजापालनं परमो धर्मः । तच्च दुष्टनिग्रहमन्तरेण न संभवति । दुष्टपरिज्ञानं च न व्यवहारदर्शनेन विना । इति व्यवहारदर्शनमहरहः कर्तव्यम् । इत्युक्तम् ।

व्यवहारान्स्वयं पश्येत्सभ्यैः परिवृतो ऽन्वहम् । Jâǵn. 1, 359, *b*.

15 इति । स च व्यवहारः कीदृशः कतिविधः कथं चेतीतिकर्तव्यताकलापो नाभिहितः । तदभिधानाय द्वितीयो ऽध्याय आरभ्यते ।

व्यवहारान्नृपः पश्येद्विद्वद्भिर्ब्राह्मणैः सह ।
धर्मशास्त्रानुसारेण क्रोधलोभविवर्जितः ॥ Jâǵn. 2, 1.

व्यवहारानिति । अन्यविरोधेन स्वात्मसंबन्धितया कथनं व्यवहारः । यथा । कश्चि-
20 दिदं क्षेत्रादि मदीयमिति कथयति । अन्यो ऽपि तद्विरोधेन मदीयमिति । तस्यानेकविधत्वं दर्शयति बहुवचनेन । नृप इति । न क्षत्रियमात्रस्यायं धर्मः किं तु प्रजापालने ऽधिकृतस्यान्यस्यापि । इति दर्शयति । पश्येदिति । पूर्वोक्तस्यानुवादो धर्मविशेषविधानार्थः । विद्वद्भिर्वेदव्याकरणधर्मशास्त्राभिज्ञैः । ब्राह्मणैर्न क्षत्रियादिभिः । ब्राह्मणैः सहेति तृतीयानिर्देशात्तेषामप्राधान्यम् । सहयुक्ते ऽप्रधाने (Pâṇini 2, 3, 19) इति स्मरणात् । अतथादर्शने
25 ऽन्यथादर्शने च राज्ञो दोषो न ब्राह्मणानाम् । यथाह मनुः (8, 128) ।

अदण्ड्यान्दण्डयन्राजा दण्ड्यांश्चैवाप्यदण्डयन् ।
अयशो महदाप्नोति नरकं चैव गच्छति ॥

इति । धर्मशास्त्रानुसारेण नार्थशास्त्रानुसारेण । देशादिसमयधर्मस्यापि धर्मशास्त्राविरुद्धस्य धर्मशास्त्रविषयत्वान्न पृथगुपादानम् । यथा वक्ष्यति (Jâǵn. 2,186) ।

निजधर्माविरोधेन यस्तु सामयिको भवेत् ।
सो ऽपि यत्नेन संरक्ष्यो धर्मो राजकृतश्च यः ॥

5 इति । क्रोधलोभविवर्जित इति । धर्मशास्त्रानुसारेणेति सिद्धे क्रोधलोभविवर्जित इति वचनमादरार्थम् । क्रोधो ऽमर्षः । लोभो लिप्सातिशयः । किं च ।

श्रुताध्ययनसंपन्ना धर्मज्ञाः सत्यवादिनः ।
राज्ञा सभासदः कार्या रिपौ मित्रे च ये समाः ॥ Jâǵn. 2,2.

श्रुतेन मीमांसाव्याकरणादिश्रवणेन । वेदाध्ययनेन च संपन्नाः । धर्मज्ञा धर्मशास्त्रज्ञाः ।
10 सत्यवादिनः सत्यवदनशीलाः । रिपौ मित्रे च ये समा द्वेषरागरहिताः । एवंभूताः सभासदः । सभायां संसदि यथा सीदन्त्युपविशन्ति तथा दानमानसत्कारै राज्ञा कर्तव्याः । यद्यपि श्रुताध्ययनसंपन्ना इत्यविशेषेणोक्तं तथापि ब्राह्मणा एव । यथाह कात्यायनः ।

स तु सभ्यैः स्थिरैर्युक्तः प्राज्ञैर्मौलैर्द्विजोत्तमैः ।
धर्मशास्त्रार्थकुशलैरर्थशास्त्रविशारदैः ॥

15 इति । ते च त्रयः कर्तव्या बहुवचनस्यार्थवत्त्वात् ।

यस्मिन्देशे निषीदन्ति विप्रा वेदविदस्त्रयः ।

इति मनुस्मरणात् (8,11,a) । बृहस्पतिस्तु सप्त पञ्च त्रयो वा सभासदो भवन्तीत्याह ।

लोकवेदज्ञधर्मज्ञाः सप्त पञ्च त्रयो ऽपि वा ।
यत्रोपविष्टा विप्राः स्युः सा यज्ञसदृशी सभा ॥

20 इति । न च ब्राह्मणैः सहेति पूर्वश्लोकोक्तानां ब्राह्मणानां श्रुताध्ययनसंपन्ना इत्यादि विशेषणमिति मन्तव्यं तृतीयाप्रथमान्तनिर्दिष्टानां विशेषणविशेष्यभावासंभवात् । विद्वद्भिरित्यनेन पुनरुक्तिप्रसङ्गाच्च । तथा च कात्यायनेन ब्राह्मणानां सभासदां च स्पष्टं भेदो दर्शितः ।

सप्राड्विवाकः सामात्यः सब्राह्मणपुरोहितः ।
ससभ्यः प्रेक्षको राजा स्वर्गे तिष्ठति धर्मतः ॥

25 इति । तत्र ब्राह्मणा अनियुक्ताः सभासदस्तु नियुक्ता इति भेदः । अत एवोक्तम् ।

नियुक्तो वानियुक्तो वा धर्मज्ञो वक्तुमर्हति ।

इति । तत्र नियुक्तानां यथावस्थितार्थकथने ऽपि यदि राजान्यथा करोति तदासौ निवारणीयः । अन्यथा दोषः । उक्तं च कात्यायनेन ।

अन्यायेनापि तं यान्तं ये ऽनुयान्ति सभासदः ।
30 ते ऽपि तद्भागिनस्तस्माद्बोधनीयः स तैर्नृपः ॥

इति । अनियुक्तानां पुनरन्यथाभिधाने ऽनभिधाने वा दोषो न तु राज्ञो ऽनिवारणे ।

सभा वा न प्रवेष्टव्या वक्तव्यं वा समञ्जसम् ।
अब्रुवन्विब्रुवन्वापि नरो भवति किल्बिषी ॥

इति मनुवचनात् (8, 13)। रिपौ मित्रे चेति चशब्दाल्लोकरञ्जनार्थं कतिपयैर्वणिग्भिरप्य-
धिष्ठितं सदः कर्तव्यम्। यथाह कात्यायनः।

कुलशीलवयोवृत्तवित्तवद्भिरमत्सरैः।
वणिग्भिः स्यात्कतिपयैः कुलभूतैरधिष्ठितम्॥

5 इति। व्यवहारान्नृपः पश्येदित्युक्तम्। तत्रानुकल्पमाह।

अपश्यता कार्यवशाद्व्यवहारान्नृपेण तु।
सभ्यैः सह नियोक्तव्यो ब्राह्मणः सर्वधर्मवित्॥ JÂGÑ. 2,3.

कार्यान्तरव्याकुलतया व्यवहारानपश्यता नृपेण पूर्वोक्तैः सभ्यैः सह सर्वधर्मवित्। सर्वा-
न्धर्मशास्त्रोक्तान्सामयिकांश्च धर्मान्वेत्ति चित्ते विचारयतीति सर्वधर्मवित्। ब्राह्मणो न
10 क्षत्रियादिर्नियोक्तव्यो व्यवहारदर्शने। तं च कात्यायनोक्तगुणविशिष्टं कुर्यात्। यथाह।

दान्तं कुलीनं मध्यस्थमनुद्वेगकरं स्थिरम्।
परत्र भीरुं धर्मिष्ठमुद्युक्तं क्रोधवर्जितम्॥

इति। एवंभूतब्राह्मणासंभवे क्षत्रियं वैश्यं वा नियुञ्जीत न शूद्रम्। यथाह कात्यायनः।

ब्राह्मणो यत्र न स्यात्तु क्षत्रियं तत्र योजयेत्।
15 वैश्यं वा धर्मशास्त्रज्ञं शूद्रं यत्नेन वर्जयेत्॥

इति। नारदेन त्वयमेव मुख्यो दर्शितः।

धर्मशास्त्रं पुरस्कृत्य प्राड्विवाकमते स्थितः।
समाहितमतिः पश्येद्व्यवहाराननुक्रमात्॥

इति। प्राड्विवाकमते स्थितो न स्वमते स्थितः। राज्ञा चारचक्षुषा परसैन्यं पश्यतीतिवत्।
20 तस्य चेयं यौगिकी संज्ञा। अर्थिप्रत्यर्थिनौ पृच्छतीति प्राट्। तयोर्वचनं विरुद्धमविरुद्धं
च सभ्यैः सह विविनक्ति विवक्तीति विवाकः। प्राट्चासौ विवाकश्चेति प्राड्विवाकः।
उक्तं च।

विवादानुगतं पृष्ट्वा ससभ्यस्तत्प्रयत्नतः।
विचारयति येनासौ प्राड्विवाकस्ततः स्मृतः॥

25 इति। अपि च।

रागाल्लोभाद्भयाद्वापि स्मृत्यपेतादिकारिणः।
सभ्याः पृथक्पृथग्दण्ड्या विवादाद्द्विगुणं दमम्॥ JÂGÑ. 2,4.

पूर्वोक्ताः सभ्या रजसो निरङ्कुशत्वेन तदभिभूताः। रागात्स्नेहातिशयात्। लोभाद्वा लिप्साति-
शयात्। भयात्संत्रासाद्वा। स्मृत्यपेतं स्मृतिविरुद्धम्। आदिशब्दादाचारापेतम्। कुर्वन्तः।
30 पृथक्पृथगेकैकशः। विवादाद्विवादपराजयनिमित्ताद्दमात्। द्विगुणं दमं दण्ड्याः। न पुन-
र्विवादास्पदीभूताद्द्रव्यात्। तथा सति स्त्रीसंग्रहणादिषु दण्डाभावप्रसङ्गः। रागलोभभया-
नामुपादानं रागादिष्वेव द्विगुणो दमो नाज्ञानमोहादिष्विति नियमार्थम्। न च राज्ञा सर्वस्ये-
ष्टे ब्राह्मणवर्जमिति (11,1) गौतमवचनान्न ब्राह्मणा दण्ड्या इति मन्तव्यं तस्य प्रशंसार्थत्वात्।

यत्तु षड्भिः परिहार्यो राज्ञा। अवध्यश्चाबन्ध्यश्चादण्ड्यश्चाबहिष्कार्यश्चापरिवाद्यश्चापरि-
हार्यश्चेति (8, 12. fg.) तदपि स एष बहुश्रुतो भवति लोकवेदवेदाङ्गविद्वाकोवाक्येतिहा-
सपुराणकुशलस्तदपेक्षस्तद्वृत्तिश्चत्वारिंशता संस्कारैः संस्कृतस्त्रिषु कर्मस्वभिरतः षट्सु वा
सामयाचारिकेष्वभिविनीत (8, 4—11) इति प्रतिपादितबहुश्रुतविषयं न ब्राह्मणमात्रवि-
5 षयम्। व्यवहारविषयमाह।

स्मृत्याचारव्यपेतेन मार्गेणाधर्षितः परैः।
आवेदयति चेद्राज्ञे व्यवहारपदं हि तत्॥ JÂǴN. 2, 5.

धर्मशास्त्रसमाचारविरुद्धेन मार्गेण परैराधर्षितो ऽभिभूतः। यद्राज्ञे प्राड्विवाकाय वा।
आवेदयति विज्ञापयति। चेद्यदि। तदावेद्यमानं व्यवहारपदम्। प्रतिज्ञोत्तरसंशयहेतुपरा-
10 मर्शप्रमाणनिर्णयप्रयोजनात्मको यो व्यवहारस्तस्य पदं विषयः। तस्य चेदं सामान्यलक्ष-
णम्। स च द्विविधः। शङ्काभियोगस्तत्त्वाभियोगश्चेति। यथाह नारदः।

अभियोगस्तु विज्ञेयः शङ्कातत्त्वाभियोगतः।
शङ्कासतां तु संसर्गात्तत्त्वं होढाभिदर्शनात्॥

इति। होढा लोप्त्रं लिङ्गमिति यावत्। तेन दर्शनं साक्षाद्वा दर्शनम्। तस्मात्। तत्त्वाभियोगो
15 ऽपि द्विविधः। प्रतिषेधात्मको विध्यात्मकश्चेति। यथा। मत्तो हिरण्यादिकं गृहीत्वा न
प्रयच्छतीति। क्षेत्रादिकं ममापहरतीति वा। उक्तं च कात्यायनेन।

न्याय्यं स्वं नेच्छते कर्तुमन्याय्यं वा करोति यः।

इति। स पुनश्चाष्टादशधा भिद्यते। यथाह मनुः (8, 4—7)।

तेषामाद्यमृणादानं निक्षेपो ऽस्वामिविक्रयः।
20 संभूय च समुत्थानं दत्तस्यानपकर्म च॥
वेतनस्यैव चादानं संविदश्च व्यतिक्रमः।
क्रयविक्रयानुशयो विवादः स्वामिपालयोः॥
सीमाविवादधर्मश्च पारुष्ये दण्डवाचिके।
स्तेयं च साहसं चैव स्त्रीसंग्रहणमेव च॥
25 स्त्रीपुंधर्मो विभागश्च द्यूतमाह्वय एव च।
पदान्यष्टादशैतानि व्यवहारस्थिताविह॥

इति। एतान्यपि साध्यभेदेन पुनर्बहुत्वं गतानि। यथाह नारदः।

एषामेव प्रभेदो ऽन्यः शतमष्टोत्तरं स्मृतम्।
क्रियाभेदान्मनुष्याणां शतशाखो निगद्यते॥

30 इति। आवेदयति चेदित्यनेन स्वयमेवागत्यावेदयति न राजप्रेरितस्तत्पुरुषप्रेरितो वेति
दर्शयति। यथाह मनुः (8, 43)।

नोत्पादयेत्स्वयं कार्यं राजा नाप्यस्य पूरुषः।
न च प्रापितमन्येन ग्रसेतार्थं कथं चन॥

इति। पौरैरिति परेण पराभ्यां पौरैरित्येकस्यैकेन द्वाभ्यां बहुभिर्वा व्यवहारो भवतीति दर्शयति। यत्पुनः।

एकस्य बहुभिः सार्धं स्त्रीणां प्रेष्यजनस्य च।
अनादेयो भवेद्वादो धर्मविद्भिरुदाहृतः॥

5 इति नारदवचनं तद्भिन्नसाध्यद्वयविषयम्। आवेदयति राज्ञ इत्यनेनैव राज्ञा पृष्टो विनीतवेष आवेदयेत्। आवेदितं च युक्तं चेन्मुद्रादिना प्रत्यर्थ्याह्वानमकल्यादीनां चानाह्वानमित्याद्यर्थसिद्धमिति नोक्तम्। स्मृत्यन्तरे तु स्पष्टार्थमुक्तम्। यथा।

काले कार्यार्थिनं पृच्छेत्प्रणतं पुरतः स्थितम्।
किं कार्यं का च ते पीडा मा भैषीर्ब्रूहि मानव॥
10 केन कस्मिन्कदा कस्मात्पृच्छेदेवं सभागतम्।
एवं पृष्टः स यद्ब्रूयात्तत्सभ्यैर्ब्राह्मणैः सह॥
विमृश्य कार्यं न्याय्यं चेदाह्वानार्थमतः परम्।
मुद्रां वा निक्षिपेत्तस्मिन्पुरुषं वा समादिशेत्॥
अकल्यबालस्थविरविषमस्थक्रियाकुलान्।
15 कार्यातिपातिव्यसनिनृपकार्योत्सवाकुलान्॥
मत्तोन्मत्तप्रमत्तार्तभृत्यान्नाह्वानयेन्नृपः।
न हीनपक्षां युवतिं कुले जातां प्रसूतिकाम्॥
सर्ववर्णोत्तमां कन्यां ता ज्ञातिप्रभुकाः स्मृताः।
तदधीनकुटुम्बिन्यः स्वैरिण्यो गणिकाश्च याः॥
20 निष्कुला याश्च पतितास्तासामाह्वानमिष्यते।
कालं देशं च विज्ञाय कार्याणां च बलाबलम्॥
अकल्यादीनपि शनैर्यानैराह्वानयेन्नृपः।
ज्ञात्वाभियोगं येऽपि स्युर्वने प्रव्रजितादयः॥
तानप्याह्वानयेद्राजा गुरुकार्येष्वकोपयन्।

25 इति। आसेधव्यवस्थाप्यर्थसिद्धैव नारदेनोक्ता।

वक्तव्येऽर्थे ह्यतिष्ठन्तमुत्क्रामन्तं च तद्वचः।
आसेधयेद्विवादार्थी यावदाह्वानदर्शनम्॥
स्थानासेधः कालकृतः प्रवासात्कर्मणस्तथा।
चतुर्विधः स्यादासेधो नासिद्धस्तं विलङ्घयेत्॥
30 आसेधकाल आसिद्ध आसेधं योऽतिवर्तते।
स विनेयोऽन्यथा कुर्वन्नासेद्धा दण्डभाग्भवेत्॥
नदीसंतारकान्तारदुर्देशोपप्लवादिषु।
आसिद्धस्तं परासेधमुत्क्रामन्नापराध्नुयात्॥

निवेष्टुकामो रोगार्तो यियक्षुर्व्यसने स्थितः।
अभियुक्तस्तथान्येन राजकार्योद्यतस्तथा॥
गवां प्रचारे गोपालाः सस्यावापे कृषीवलाः।
शिल्पिनश्चापि तत्कालमायुधीयाश्च विग्रहे॥

5 इति। आसेधो राजाज्ञयावरोधः। अकल्यादयः पुत्रादिकमन्यं वा सुहृदं प्रेषयन्ति। न च ते परार्थवादिनः

यो न भ्राता न च पिता न पुत्रो न नियोगकृत्।
परार्थवादी दण्ड्यः स्याद्व्यवहारेषु विब्रुवन्॥

इति नारदवचनात्। प्रत्यर्थिनि मुद्रालेख्यपुरुषाणामन्यतमेनानीते किं कुर्यादित्यत आह।

10 प्रत्यर्थिनोऽग्रतो लेख्यं यथावेदितमर्थिना।
समामासतदर्धाहर्नामजात्यादिचिह्नितम्॥ Jâǵń. 2,6.

अर्थ्यत इत्यर्थः साध्यः। सोऽस्यास्तीत्यर्थी। तत्प्रतिपक्षः प्रत्यर्थी। तस्याग्रतः पुरतः। लेख्यं लेखनीयम्। यथा येन प्रकारेण। पूर्वमावेदनकाल आवेदितम्। तथा न पुनरन्यथा। अन्यथावादित्वेन भङ्गप्रसङ्गात्।

15 अन्यवादी क्रियाद्वेषी नोपस्थाता निरुत्तरः।
आहूतप्रपलायी च हीनः पञ्चविधः स्मृतः॥

इति। आवेदनकाल एवार्थिवचनस्य लिखितत्वात्पुनर्लेखनमनर्थकमित्यत आह समामासेत्यादि। संवत्सरमासपक्षतिथिवारदिनार्थिप्रत्यर्थिनामब्राह्मणादिजात्यादिचिह्नितम्। आदिशब्देन द्रव्यतत्संख्यास्थानवेलाक्षमालिङ्गादीनि गृह्यन्ते। यथोक्तम्।

20 अर्थवद्धर्मसंयुक्तं परिपूर्णमनाकुलम्।
साध्यवद्वाचकपदं प्रकृतार्थानुबन्धि च॥
प्रसिद्धमविरुद्धं च निश्चितं साधनक्षमम्।
संक्षिप्तं निखिलार्थं च देशकालाविरोधि च॥
वर्षर्तुमासपक्षाहोवेलादेशप्रदेशवत्।
25 स्थानावसथसाध्याख्याजात्याकारवयोयुतम्॥
साध्यप्रमाणसंख्यावदात्मप्रत्यर्थिनामवत्।
परात्मपूर्वजानेकराजनामभिरङ्कितम्॥
क्षमालिङ्गात्मपीडावत्कथिताहर्तृदायकम्।
यदावेद्यते राज्ञे तद्भाषेत्यभिधीयते॥

30 इति। भाषा प्रतिज्ञा पक्ष इत्यनर्थान्तरम्। आवेदनसमये कार्यमात्रं लिखितम्। प्रत्यर्थिनोऽग्रतः समामासादिविशिष्टं लिख्यत इति विशेषः। संवत्सरविशेषणं यद्यपि सर्वव्यवहारेषु नोपयुज्यते तथाप्याधिप्रतिग्रहक्रयेषु निर्णयार्थमुपयुज्यते।

आधौ प्रतिग्रहे क्रीते पूर्वा तु बलवत्तरा।

इति वचनात् (JÂGŃ. 2, 23, b) । अर्थव्यवहारे ऽप्येकस्मिन्वत्सरे यत्संख्याकं यद्द्रव्यं यतो
येन गृहीतं प्रत्यर्पितं चेति । पुनरन्यस्मिन्वत्सरे तद्द्रव्यं तत्संख्याकं ततस्तेन गृहीतं
याच्यमानो यदि ब्रूयात् । सत्यं गृहीतं प्रत्यर्पितं चेति । वत्सरान्तरे गृहीतं प्रत्यर्पितं
नास्मिन्वत्सर इत्युपयुज्यते । एवं मासाद्यपि योज्यम् । देशस्थानादयः पुनः स्थावरेष्वेवोपयु-
5 ज्यन्ते । देशश्चैव तथा स्थानं संनिवेशस्तथैव च ।

जातिः संज्ञाधिवासश्च प्रमाणं क्षेत्रनाम च ॥

पितृपैतामहं चैव पूर्वराजानुकीर्तनम् ।

स्थावरेषु विवादेषु दशैतानि प्रवेशयेत् ॥

इति स्मरणात् । देशो मध्यदेशादिः । स्थानं वाराणस्यादि । संनिवेशस्तत्रैव पूर्वापरदिग्वि-
10 भागपरिच्छिन्नः सम्यग्निविष्टो गृहक्षेत्रादिः । जातिरर्थिप्रत्यर्थिनोर्ब्राह्मणत्वादिः । संज्ञा च
देवदत्तादिः । अधिवासः समीपदेशनिवासी जनः । प्रमाणं निवर्तनादि भूमिपरिमाणम् । क्षे-
त्रनाम शालिक्षेत्रं कुसुम्भक्षेत्रं कृष्णभूमः पाण्डुभूम इति । पितुः पितामहस्य च नामार्थिप्रत्य-
र्थिनोः । पूर्वेषां त्रयाणां राज्ञां नामकीर्तनं चेति । समामासादीनां यस्मिन्व्यवहारे यावदु-
पयुज्यते तत्र तावल्लेखनीयमिति तात्पर्यार्थः । एवं पक्षलक्षणे स्थिते पक्षलक्षणरहितानां
15 पक्षवदवभासमानानां पक्षाभासत्वं सिद्धमेवेति योगीश्वरेण न पृथक्पक्षाभासा उक्ताः । अन्यैस्तु
स्पष्टार्थमुक्तम् । अप्रसिद्धं निराबाधं निरर्थं निष्प्रयोजनम् ।

असाध्यं वा विरुद्धं वा पक्षाभासं विवर्जयेत् ॥

इति । अप्रसिद्धम् । मदीयं शशविषाणं गृहीत्वा न प्रयच्छतीत्यादि । निराबाधम् । अस्मद्-
गृहप्रदीपप्रकाशेनायं स्वगृहे व्यवहरतीत्यादि । निरर्थमभिधेयरहितं कचटतपगजडदबमि-
20 त्यादि । निष्प्रयोजनं यथा । अयं देवदत्तो ऽस्मद्गृहसंनिधौ सुस्वरमधीत इत्यादि । असाध्यं यथा ।
अहं देवदत्तेन सभ्रूभङ्गमुपहसित इत्यादि । एतत्साधनासंभवादसाध्यम् । अल्पकालत्वान्न
साक्षिसंभवः । लिखितं दूरतः । अल्पत्वान्न दिव्यमित्यादि । विरुद्धं यथा । अहं मूकेन शप्त
इत्यादि । पुरराष्ट्रादिविरुद्धं वा ।

राज्ञा विवर्जितो यश्च यश्च पौरविरोधकृत् ।

25 राष्ट्रस्य वा समस्तस्य प्रकृतीनां तथैव च ॥

अन्ये वा ये पुरग्राममहाजनविरोधकाः ।

अनादेयास्तु ते सर्वे व्यवहाराः प्रकीर्तिताः ॥

इति । यत्तु अनेकपदसंकीर्णः पूर्वपक्षो न सिध्यति ।

इति तत्र यद्यनेकवस्तुसंकीर्णा इत्युच्यते तदा न दोषः । मदीयमनेन हिरण्यं वासो रूपका-
30 दि चापहृतमित्येवंविधस्यादुष्टत्वात् । ऋणादानादिपदसंकरे पक्षाभास इति चेत्तदपि न । म-
दीया रूपका अनेन वृद्ध्या गृहीताः सुवर्णं चास्य हस्ते निक्षिप्तं मदीयं क्षेत्रमपहरति चे-
त्यादीनां पक्षत्वमिष्यत एव । किं तु क्रियाभेदात्क्रमेण व्यवहारो न युगपदित्येतावत् ।
यथाह कात्यायनः ।

बहुप्रतिज्ञं यत्कार्यं व्यवहारे सुनिश्चितम् ।
कामं तदपि गृह्णीयाद्राजा तत्त्वबुभुत्सया ॥

इति । तस्मादनेकपदसंकीर्णः पूर्वपक्षो युगपन्न सिध्यतीति तस्यार्थः । अर्थिग्रहणात्पुत्रपि-
त्रादीनां ग्रहणं तेषामेकार्थत्वात् । नियुक्तस्यापि नियोगेनैव तदेकार्थत्वात्तेपात् ।

5 अर्थिना संनियुक्तो वा प्रत्यर्थिप्रहितो ऽपि वा ।
यो यस्यार्थे विवदते तयोर्जयपराजयौ ॥

इति स्मरणात् । नियुक्तजयपराजयौ मूलस्वामिनोरेव । एतच्च भूमौ फलके वा पाण्डुलेखेन
लिखित्वावापोद्धारेण शोधितं पश्चात्पत्त्रे निवेशयेत् ।

पूर्वपक्षं स्वभावोक्तं प्राड्विवाको ऽभिलेखयेत् ।
10 पाण्डुलेखेन फलके ततः पत्त्रे विशोधितम् ॥

इति कात्यायनस्मरणात् । शोधनं च यावदुत्तरदर्शनं कर्तव्यं नातः परमनवस्थाप्रसङ्गात् ।
अत एव नारदेनोक्तम् ।

शोधयेत्पूर्ववादं तु यावन्नोत्तरदर्शनम् ।
अवष्टब्धस्योत्तरेण निवृत्तं शोधनं भवेत् ॥

15 इति । पूर्वपक्षमशोधयित्वैव यद्युत्तरं दापयन्ति सभ्यास्तदा रागाल्लोभादित्युक्तदण्डेन (vgl.
Jáǵn. 2,4) सभ्यान्दण्डयित्वा पुनः प्रतिज्ञापूर्वकं व्यवहारः प्रवर्तनीयो राज्ञा ।

XVI. Suçruta.

Ueber Blutegel (1, 13).

अथातो जलौकावचारणीयमध्यायं व्याख्यास्यामः । नृपाढ्यबालस्थविरभीरुदुर्बलना-
रीसुकुमाराणामनुग्रहार्थं परमसुकुमारो ऽयं शोणितावसेचनोपायो ऽभिहितो जलौकसः ।
तत्र वातपित्तकफदुष्टशोणितं यथासंख्यं शृङ्गजलौकालाबुभिरवसेचयेत्स्निग्धशीतरूक्ष-
20 त्वात् । सर्वाणि सर्वैर्वा । भवन्ति चात्र ।

उष्णं समधुरं स्निग्धं गवां शृङ्गं प्रकीर्तितम् ।
तस्माद्वातोपसृष्टे तु हितं तदवसेचने ॥ १ ॥
शीताधिवासा मधुरा जलौका वारिसंभवा ।
तस्मात्पित्तोपसृष्टे तु हिता सा त्ववसेचने ॥ २ ॥
25 अलाबु कटुकं रूक्षं तीक्ष्णं च परिकीर्तितम् ।
तस्माच्छ्लेष्मोपसृष्टे तु हितं तदवसेचने ॥ ३ ॥

तत्र प्रच्छिते तनुवस्त्रपटलावनद्धेन शृङ्गेण शोणितमवसेचयेदा चूषणात् । सान्तर्दीपया-
लाब्वा वा ।

अथ जलायुका वक्ष्यन्ते । जलमासामायुरिति जलायुकाः । जलमासामोक इति जलौ-
कसः । ता द्वादश । तासां सविषाः षट् । तावत्य एव निर्विषाः ।

5 तत्र सविषाः । कृष्णा कर्बुरालगर्देन्द्रायुधा सामुद्रिका गोचन्दना चेति । तास्वञ्जनचूर्ण-
वर्णा पृथुशिराः कृष्णा । वर्मिमत्स्यवदायता छिन्नोन्नतकुक्षिः कर्बुरा । रोमशा महापार्श्वा
कृष्णमुख्यलगर्दा । इन्द्रायुधवदूर्ध्वराजिभिश्चित्रितेन्द्रायुधा । ईषदसितपीतिका विचित्रपु-
ष्पाकृतिचित्रा सामुद्रिका । गोवृषणवदधोभागे द्विधाभूताकृतिरणुमुखी गोचन्दनेति । ता-
भिर्दष्टे पुरुषे दंशे श्वयथुरतिमात्रं कण्डूर्मूर्च्छा ज्वरो दाहश्छर्दिर्मदः सदनमिति लिङ्गानि
10 भवन्ति । तत्र महागदः पानालेपननस्यकर्मादिषूपयोज्यः । इन्द्रायुधादष्टमसाध्यम् । इत्येताः
सविषाः सचिकित्सिता व्याख्याताः ।

अथ निर्विषाः । कपिला पिङ्गला शङ्कुमुखी मूषिका पुण्डरीकमुखी शाबरिका चेति ।
तत्र मनःशिलारञ्जिताभ्यामिव पार्श्वाभ्यां पृष्ठे स्निग्धमुद्गवर्णा कपिला । किं चिद्रक्ता वृत्त-
काया पिङ्गाशुगा च पिङ्गला । यकृद्वर्णा शीघ्रपायिनी दीर्घतीक्ष्णमुखी शङ्कुमुखी । मूषिका-
15 कृतिवर्णानिष्टगन्धा च मूषिका । मुद्गवर्णा पुण्डरीकतुल्यवक्त्रा पुण्डरीकमुखी । स्निग्धा
पद्मपत्त्रवर्णाष्टादशाङ्गुलप्रमाणा शाबरिका । सा च पश्वर्थे । इत्येता अविषा व्याख्याताः ।
तासां यवनपाण्ड्यसह्यपौतनादीनि क्षेत्राणि । तेषु महाशरीरा बलवत्यः शीघ्रपायिन्यो
महाशना निर्विषाश्च विशेषेण भवन्ति । तत्र सविषमत्स्यकीटदर्दुरमूत्रपुरीषकोथजाताः
कलुषेष्वम्भस्सु च सविषाः । पद्मोत्पलनलिनकुमुदसौगन्धिककुवलयपुण्डरीकशैवालको-
20 थजाता विमलेष्वम्भस्सु च निर्विषाः । भवति चात्र ।

क्षेत्रेषु विचरन्त्येताः सलिलेषु सुगन्धिषु ।
न च संकीर्णचारिण्यो न च पङ्केशयाः सुखाः ॥

तासां ग्रहणम् । आर्द्रचर्मणान्यैर्वा प्रयोगैर्गृह्णीयात् । अथैना नवे महति घटे सरस्तडा-
गोदकपङ्कमावाप्य निदध्यात् । भक्ष्यार्थं चासामुपहरेच्छैवलं वल्लूरमौदकांश्च कन्दांश्च चूर्णी-
25 कृत्य । शय्यार्थं तृणमौदकानि च पत्त्राणि । द्व्यहात्त्र्यहाद्वान्यज्जलं भक्ष्यं च दद्यात् । सप्तरा-
त्रात्सप्तरात्राच्च घटमन्यं संक्रामयेत् । भवति चात्र ।

स्थूलमध्याः परिक्लिष्टाः पृथ्व्यो मन्दविचेष्टिताः ।
अग्राहिण्यो ऽल्पपायिन्यः सविषाश्च न पूजिताः ॥

अथ जलौकोऽवसेकसाध्यव्याधितमुपवेश्य संवेश्य वा विरूक्ष्य चास्य तमवकाशं मृद्गो-
30 मयचूर्णैर्यद्यरुजः स्याद्गृहीताश्च ताः सर्षपरजनीकल्कोदकप्रदिग्धगात्रीः सलिलसरकमध्ये
मुहूर्तस्थिता विगतक्लमा ज्ञात्वा ताभी रोगं ग्राहयेत् । सूक्ष्मशुक्लार्द्रपिचुप्लोतावच्छन्नां कृ-
त्वा मुखमपावृणुयात् । अगृह्णन्त्यै क्षीरबिन्दुं शोणितबिन्दुं वा दद्यात् । शस्त्रपदानि वा
कुर्वीत । यद्येवमपि न गृह्णीयात्तदान्यां ग्राहयेत् । यदा च निविशते ऽश्वखुरवदाननं कृत्वा-

अस्य च स्कन्धं तदा जानीयात् । गृह्णातीति । गृह्णतीं चार्द्रवस्त्रावच्छन्नां धारयेत्सेचयेच्च ।
दंशे तोदकण्डूप्रादुर्भावैर्जानीयात् । शुद्धमियमादत्त इति । शुद्धमाददानामपनयेत् । अथ शो-
णितगन्धेन न मुञ्चेन्मुखमस्याः सैन्धवचूर्णेनावकिरेत् । अथ पतितां तण्डुलकण्डनप्रदि-
ग्धगात्रीं तैललवणाभ्यक्तमुखीं वामहस्ताङ्गुष्ठाङ्गुलिभ्यां गृहीतपुच्छां दक्षिणहस्ताङ्गु-
5 ष्ठाङ्गुलिभ्यां शनैः शनैरनुलोममनुमार्जयेदा मुखात् । वामयेत्तावद्यावत्सम्यग्वान्तलिङ्गानी-
ति । सम्यग्वान्ता सलिलसरकन्यस्ता भोक्तुकामा सती चरेत् । या सीदति न चेष्टते सा
दुर्वान्ता । तां पुनः सम्यग्वामयेत् । दुर्वान्ताया व्याधिरसाध्य इन्द्रमदो नाम भवति । अथ
सुवान्तां पूर्ववत्संनिदध्यात् । शोणितस्य च योगायोगानवेक्ष्य जलौकोव्रणं मधुनावघट्टयेत् ।
शीताभिरद्भिश्च परिषेचयेत् । बध्नीत वा व्रणम् । कषायमधुरस्निग्धशीतैश्च प्रदेहैः प्रदि-
10 ह्यादिति । भवति चात्र ।

क्षेत्राणि ग्रहणं जातीः पोषणं सावचारणम् ।
जलौकसां च यो वेत्ति तत्साध्यान्स जयेद्गदान् ॥

XVII. Varâhamihira's Bṛhatsam̃hitâ.

1. Der Gang des Siebengestirns (13,1—11).

सैकावलीव राजति ससितोत्पलमालिनी सहासेव ।
नाथवतीव च दिग्यैः कौबेरी सप्तभिर्मुनिभिः ॥ १ ॥
15 ध्रुवनायकोपदेशान्नरिनर्तीवोत्तरा भ्रमद्भिश्च ।
यैश्चारमहं तेषां कथयिष्ये वृद्धगर्गमतात् ॥ २ ॥
आसन्मघासु मुनयः शासति पृथ्वीं युधिष्ठिरे नृपतौ ।
षड्द्विकपञ्चद्वियुतः शककालस्तस्य राज्यस्य ॥ ३ ॥
एकैकस्मिन्नृक्षे शतं शतं ते चरन्ति वर्षाणाम् ।
20 प्रागुत्तरतश्चैते सदोदयन्ते ससाध्वीकाः ॥ ४ ॥
पूर्वे भागे भगवान्मरीचिरपरे स्थितो वसिष्ठोऽस्मात् ।
तस्याङ्गिरास्ततोऽत्रिस्तस्यासन्नः पुलस्त्यश्च ॥ ५ ॥
पुलहः क्रतुरिति भगवानासन्नानुक्रमेण पूर्वाद्याः ।
तत्र वसिष्ठं मुनिवरमुपाश्रितारुन्धती साध्वी ॥ ६ ॥
25 उल्काशनिधूमाद्यैर्हता विवर्णा विरश्मयो ह्रस्वाः ।
हन्युः स्वं स्वं वर्गं विपुलाः स्निग्धाश्च तद्वृद्ध्यै ॥ ७ ॥

गन्धर्वदेवदानवमन्त्रौषधिसिद्धयक्षनागानाम् ।
पीडाकरो मरीचिर्विज्ञेयो विद्याधराणां च ॥ ८ ॥
शकयवनदरदपारतकाम्बोजांस्तापसान्वनोपेतान् ।
हन्ति वसिष्ठो ऽभिहतो विवृद्धिदो रश्मिसंपन्नः ॥ ९ ॥
5 अङ्गिरसो ज्ञानयुता धीमन्तो ब्राह्मणाश्च निर्दिष्टाः ।
अत्रेः कान्तारभवा जलजान्यम्भोनिधिः सरितः ॥ १० ॥
रक्षःपिशाचदानवदैत्यभुजंगाः स्मृताः पुलस्त्यस्य ।
पुलहस्य तु मूलफलं क्रतोस्तु यज्ञाः सयज्ञभृतः ॥ ११ ॥

---

2. Das Erdbeben (32, 1—23. 27—32).

क्षितिकम्पमाहुरेके बृहदन्तर्जलनिवासिसत्त्वकृतम् ।
10 भूभारखिन्नदिग्गजविश्रामसमुद्भवं चान्ये ॥ १ ॥
अनिलो ऽनिलेन निहतः क्षितौ पतन्सस्वनं करोत्येके ।
के चित्त्वदृष्टकारितमिदमन्ये प्राहुराचार्याः ॥ २ ॥
गिरिभिः पुरा सपक्षैर्वसुधा प्रपतद्भिरुत्पतद्भिश्च ।
आकम्पिता पितामहमाहामरसदसि सव्रीडम् ॥ ३ ॥
15 भगवन्नाम ममैतत्त्वया कृतं यदचलेति तन्न तथा ।
क्रियते ऽचलैश्चलद्भिः शक्ताहं नास्य खेदस्य ॥ ४ ॥
तस्याः सगद्गदगिरं किंचित्स्फुरिताधरं विनतमीषत् ।
साश्रुविलोचनमाननमवलोक्य पितामहः प्राह ॥ ५ ॥
मन्युं हरेन्द्र धात्र्याः क्षिप कुलिशं शैलपक्षभङ्गाय ।
20 शक्रः कृतमित्युक्त्वा मा भैरिति वसुमतीमाह ॥ ६ ॥
किं त्वनिलदहनसुरपतिवरुणाः सदसत्फलावबोधार्थम् ।
प्राग्द्वित्रिचतुर्भागेषु दिननिशोः कम्पयिष्यन्ति ॥ ७ ॥
चत्वार्यार्यम्णाद्यान्यादित्यं मृगशिरो ऽश्वयुक्चेति ।
मण्डलमेतद्वायव्यमस्य रूपाणि सप्ताहात् ॥ ८ ॥
25 धूमाकुलीकृताशे नभसि नभस्वान्रजः क्षिपन्भौमम् ।
विरुजन्द्रुमांश्च विचरति रविरपटुकरावभासी च ॥ ९ ॥
वायव्ये भूकम्पे सस्याम्बुवनौषधिक्षयो ऽभिहितः ।
श्वयथुश्वासोन्मादज्वरकासभवा वणिक्पीडा ॥ १० ॥
रूपायुधभृद्वैद्याः स्त्रीकविगान्धर्वपण्यशिल्पिजनाः ।
30 पीड्यन्ते सौराष्ट्रककुरुमगधदशार्णमत्स्याश्च ॥ ११ ॥

पुष्याग्नेयविशाखाभरणीपित्र्याजभाग्यसंज्ञानि ।
वर्गो हैातभुजो ऽयं करोति नृपाणयष्यैतानि ॥ १२ ॥
तारोल्कापातावृतमादीप्तमिवाम्बरं सदिग्दाहम् ।
विचरति मरुत्सहायः सप्तार्चिः सप्तदिवसान्तः ॥ १३ ॥
5 आग्नेये ऽम्बुदनाशः सलिलाशयसंक्षयो नृपतिवैरम् ।
दद्रूविचर्चिकाज्वरविसर्पिकाः पाण्डुरोगश्च ॥ १४ ॥
दीप्तौजसः प्रचण्डाः पीड्यन्ते चाश्मकाङ्गबाल्हीकाः ।
तङ्गणकलिङ्गवङ्गद्रविडाः शबराश्च नैकविधाः ॥ १५ ॥
अभिजिच्छ्रवणधनिष्ठाप्राजापत्येन्द्रवैश्वमैत्राणि ।
10 सुरपतिमण्डलमेतद्भवन्ति चास्य स्वरूपाणि ॥ १६ ॥
चलिताचलवर्ष्माणो गम्भीरविरावियस्तडित्वन्तः ।
गवलालिकुलाहिनिभा विसृजन्ति पयः पयोवाहाः ॥ १७ ॥
ऐन्द्रं श्रुतकुलजातिख्यातावनिपालगणपविध्वंसि ।
अतिसारगलग्रहवदनरोगकृच्छर्दिकोपाय ॥ १८ ॥
15 काशियुगंधरपौरवकिरातकीराभिसारहलमद्राः ।
अर्बुदसुवास्तुमालवपीडाकरमिष्टवृष्टिकरम् ॥ १९ ॥
पौष्णाप्यार्द्राश्लेषामूलाहिर्बुध्न्यवरुणदेवानि ।
मण्डलमेतद्वारुणमस्यापि भवन्ति रूपाणि ॥ २० ॥
नीलोत्पलालिभिन्नाञ्जनत्विषो मधुररावियो बहुलाः ।
20 तडिदुद्भासितदेहा धाराङ्कुरवर्षिणो जलदाः ॥ २१ ॥
वारुणमर्णवसरिदाश्रितघ्नमतिवृष्टिदं विगतवैरम् ।
गोनर्दचेदिकुकुरान्किरातवैदेहकान्हन्ति ॥ २२ ॥
षड्भिर्मासैः कम्पो द्वाभ्यां पाकं च याति निर्घातः ।
अन्यानप्युत्पाताञ्जगुरन्ये मण्डलैरेतैः ॥ २३ ॥
25 हन्त्यैन्द्रो वायव्यं वायुश्चाप्यैन्द्रमेवमन्योऽन्यम् ।
वारुणहैातभुजावपि वेलानलजाः कम्पाः ॥ २७ ॥
प्रथितनरेश्वरमरणव्यसनान्याग्नेयवायुमण्डलयोः ।
क्षुद्भयमरकावृष्टिभिरुपतप्यन्ते जनाश्चापि ॥ २८ ॥
वारुणपौरंदरयोः सुभिक्षशिववृष्टिहार्दयो लोके ।
30 गावो ऽतिभूरिपयसो निवृत्तवैराश्च भूपालाः ॥ २९ ॥
पक्षैश्चतुर्भिरनिलस्त्रिभिरग्निर्देवराट् सप्ताहात् ।
सद्यः फलति च वरुणो येषु न कालो ऽद्भुतेषूक्तः ॥ ३० ॥

चलयति पवनः शतद्वयं शतमनलो दशयोजनान्वितम् ।
सलिलपतिरशीतिसंयुतं कुलिशधरो ऽभ्यधिकं च षष्टितः ॥ ३१ ॥
त्रिचतुर्थसप्तमदिने मासे पक्षे तथा त्रिपक्षे च ।
यदि भवति भूमिकम्पः प्रधाननृपनाशनो भवति ॥ ३२ ॥

XVIII. Grammatisches.

1. Ueber die Casus.

Pâṇini 1,4,23. fgg. und 2,3,1. fgg. nebst der Erklärung der Kâçikâ.

5 कारके । १ । ४ । २३ ।

कारक इति विशेषणमपादानादिसंज्ञाविषयमधिक्रियते । कारक इत्यधिकारो वेदितव्यः । यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्यामः कारक इत्येवं तद्वेदितव्यम् । कारकशब्दश्च निमित्तपर्यायः । कारकं हेतुरित्यनर्थान्तरम् । कस्य हेतुः । क्रियायाः । वक्ष्यति ध्रुवमपाये ऽपादानम् । ग्रामादागच्छति । पर्वतादवरोहति । कारक इति किम् । वृक्षस्य पर्णं पतति । कुड्यस्य 10 पिण्डः पतति । अकथितं च (५१) । अकथितं च कारकं कर्मसंज्ञं भवति । माणवकं पन्थानं पृच्छति । कारक इति किम् । माणवकस्य पितरं पन्थानं पृच्छति । कारकसंशब्दनेषु चानेनैव विशेषणेन व्यवहारो विज्ञायते ।

ध्रुवमपाये ऽपादानम् । २४ ।

ध्रुवं यदपाययुक्तमपाये साध्ये यदवधिभूतं तत्कारकमपादानसंज्ञं भवति । ग्रामादाग- 15 च्छति । पर्वतादवरोहति । सार्थाद्धीनः । रथात्पतितः । जुगुप्साविरामप्रमादार्थानामुपसंख्यानम् (ein Vârttika) । अधर्माज्जुगुप्सते । अधर्माद्विरमति । धर्मात्प्रमाद्यति । अपादानप्रदेशा अपादाने पञ्चमीत्येवमादयः (२ । ३ । २८) ।

भीत्रार्थानां भयहेतुः । २५ ।

बिभेत्यर्थानां त्रायत्यर्थानां च धातूनां प्रयोगे भयहेतुर्यस्तत्कारकमपादानसंज्ञं भवति । 20 चौरेभ्यो बिभेति । चौरेभ्य उद्विजते । त्रायत्यर्थानाम् । चौरेभ्यस्त्रायते । चौरेभ्यो रक्षति । भयहेतुरिति किम् । अरण्ये बिभेति । अरण्ये त्रायते ।

पराजेरसोढः । २६ ।

परापूर्वस्य जयतेः प्रयोगे ऽसोढो यो ऽर्थः सोढुं न शक्यते तत्कारकमपादानसंज्ञं भवति । अध्ययनात्पराजयते । असोढ इति किम् । शत्रून्पराजयते ।

25 वारणार्थानामीप्सितः । २७ ।

वारणार्थानां धातूनां प्रयोगे य ईप्सितो ऽर्थस्तत्कारकमपादानसंज्ञं ववति । प्रवृत्ति-

विघातो वारणम्। यवेभ्यो गां वारयति। यवेभ्यो गां निवर्तयति। ईप्सित इति किम्। यवेभ्यो गां वारयति क्षेत्रे।

अन्तर्धौ येनादर्शनमिच्छति। २८।

व्यवधानमन्तर्धिः। अन्तर्धिनिमित्तं येनादर्शनमात्मन इच्छति तत्कारकमपादानसंज्ञं
5 भवति। उपाध्यायादन्तर्धत्ते। उपाध्यायान्निलीयते। मा मामुपाध्यायो द्राक्षीदिति निलीयते। अन्तर्धाविति किम्। चौरान्न दिदृक्षते। इच्छतिग्रहणं किम्। अदर्शनेच्छायां सत्यां सत्यपि दर्शने यथा स्यात्।

आख्यातोपयोगे। २९।

आख्याता प्रतिपादयिता। उपयोगो नियमपूर्वकं विद्याग्रहणम्। उपयोगे साध्ये य
10 आख्याता तत्कारकमपादानसंज्ञं भवति। उपाध्यायादधीते। उपाध्यायादागमयति। उपयोग इति किम्। नटस्य शृणोति।

जनिकर्तुः प्रकृतिः। ३०।

जनेः कर्ता जनिकर्ता। जन्यर्थस्य जन्मनः कर्ता जायमानः। तस्य या प्रकृतिः कारणं हेतुस्तत्कारकमपादानसंज्ञं भवति। शृङ्गाच्छरो जायते। गोमयाद्वृश्चिको जायते।

15 भुवः प्रभवः। ३१।

कर्तुरिति वर्तते। भवनं भूः। प्रभवत्यस्मादिति प्रभवः। भूकर्तुः प्रभवो यस्तत्कारकमपादानसंज्ञं भवति। हिमवतो गङ्गा प्रभवति। काश्मीरेभ्यो वितस्ता प्रभवति। प्रथमत उपलभ्यत इत्यर्थः।

कर्मणा यमभिप्रैति स संप्रदानम्। ३२।

20 कर्मणा करणभूतेन कर्ता यमभिप्रैति तत्कारकं संप्रदानसंज्ञं भवति। अन्वर्थसंज्ञाविज्ञानाद्ददातिकर्मणेति विज्ञायते। उपाध्यायाय गां ददाति। माणवकाय भिक्षां ददाति। क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यम् (ein Vârttika)। क्रिययापि यमभिप्रैति स संप्रदानम्। श्राद्धाय निगर्हते। युद्धाय संनह्यते। पत्ये शेते। संप्रदानप्रदेशाश्चतुर्थी संप्रदाने (२। ३। १३) इत्येवमादयः। कर्मणः करणसंज्ञा वक्तव्या संप्रदानस्य च कर्मसंज्ञा (ein Vârttika)। पशुना
25 रुद्रं यजते। पशुं रुद्राय ददातीत्यर्थः।

रुच्यर्थानां प्रीयमाणः। ३३।

रुचिना समानार्था रुच्यर्थाः। अन्यकर्तृको ऽभिलाषो रुचिः। रुच्यर्थानां धातूनां प्रयोगे प्रीयमाणो यो ऽर्थस्तत्कारकं संप्रदानसंज्ञं भवति। देवदत्ताय रोचते मोदकः। यज्ञदत्ताय स्वदते ऽपूपः। देवदत्तस्थस्याभिलाषस्य मोदकः कर्ता। प्रीयमाण इति किम्। देवदत्ताय रो-
30 चते मोदकः पथि।

श्लाघह्नुङ्स्थाशपां ज्ञीप्स्यमानः। ३४।

श्लाघ ह्नुङ् स्था शप इत्येतेषां ज्ञीप्स्यमानो यो ऽर्थस्तत्कारकं संप्रदानसंज्ञं भवति। ज्ञीप्स्यमानो ज्ञपयितुमिष्यमाणो बोधयितुमभिप्रेतः। देवदत्ताय श्लाघते। देवदत्तं श्लाघमान-

स्तां श्लाघां तमेव ज्ञपयितुमिच्छतीत्यर्थः । एवं देवदत्ताय ह्नुते । देवदत्ताय तिष्ठते । देवदत्ताय शपते । ज्ञीप्स्यमान इति किम् । देवदत्ताय श्लाघते पथि ।

धारेरुत्तमर्णः । ३५ ।

धारयतेः प्रयोग उत्तमर्णो यो ऽर्थस्तत्कारकं संप्रदानसंज्ञं भवति । उत्तममृणं यस्य स
5 उत्तमर्णः । कस्य चोत्तममृणम् । यदीयं धनम् । धनस्वामी प्रयोक्ता उत्तमर्णः । स संप्रदानसंज्ञो भवति । देवदत्ताय शतं धारयति । उत्तमर्ण इति किम् । देवदत्ताय शतं धारयति ग्रामे ।

स्पृहेरीप्सितः । ३६ ।

स्पृह ईप्सायां चुरादावदन्तः पठ्यते । तस्येप्सितो यो ऽर्थस्तत्कारकं संप्रदानसंज्ञं भवति । ईप्सित इत्यभिप्रेत उच्यते । पुष्पेभ्यः स्पृहयति । ईप्सित इति किम् । पुष्पेभ्यो वने स्पृहयति ।

10 क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानां यं प्रति कोपः । ३७ ।

अमर्षः क्रोधः । अपकारो द्रोहः । अक्षमा ईर्ष्या । गुणेषु दोषाविष्करणमसूया । क्रुधाद्यर्थानां प्रयोगे यं प्रति कोपस्तत्कारकं संप्रदानसंज्ञं भवति । क्रोधस्तावत्कोप एव । द्रोहादयो ऽपि कोपप्रभावा एव गृह्यन्ते । तस्मात्सामान्येन विशेषणं यं प्रति कोप इति । देवदत्ताय क्रुध्यति । देवदत्ताय द्रुह्यति । देवदत्तायेर्ष्यति । देवदत्तायासूयति । यं प्रति कोप
15 इति किम् । भार्यामीर्ष्यति । मैनामन्यो द्राक्षीदिति ।

क्रुधद्रुहोरुपसृष्टयोः कर्म । ३८ ।

पूर्वेण संप्रदानसंज्ञायां प्राप्तायां कर्मसंज्ञा विधीयते । क्रुधद्रुहोरुपसृष्टयोरुपसर्गसंबद्धयोर्यं प्रति कोपस्तत्कारकं कर्मसंज्ञं भवति । देवदत्तमभिक्रुध्यति । देवदत्तमभिद्रुह्यति । उपसृष्टयोरिति किम् । देवदत्ताय क्रुध्यति । यज्ञदत्ताय द्रुह्यति ।

20 राधीक्ष्योर्यस्य विप्रश्नः । ३९ ।

राधेरीक्षेश्च कारकं संप्रदानसंज्ञं भवति । कीदृशम् । यस्य विप्रश्नः । विविधः प्रश्नो विप्रश्नः । स कस्य भवति । यस्य शुभाशुभं पृच्छ्यते । देवदत्ताय राध्यति । देवदत्तायेक्षते । नैमित्तिकः पृष्टः सन्देवदत्तस्य दैवं पर्यालोचयतीत्यर्थः ।

प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः पूर्वस्य कर्ता । ४० ।

25 प्रति आङ् इत्येवंपूर्वस्य शृणोतेः कारकं संप्रदानसंज्ञं भवति । कीदृशम् । पूर्वस्य कर्ता । प्रतिपूर्व आङ्पूर्वश्च शृणोतिरभ्युपगमे प्रतिज्ञाने वर्तते । स चाभ्युपगमः परेण प्रयुक्तस्य सतो भवति । तत्र प्रयोक्ता पूर्वस्याः क्रियायाः कर्ता संप्रदानसंज्ञो भवति । देवदत्ताय गां प्रतिशृणोति । देवदत्ताय गामाशृणोति । प्रतिजानीत इत्यर्थः ।

अनुप्रतिगृणश्च । ४१ ।

30 पूर्वस्य कर्तेति वर्तते । अनुपूर्वस्य प्रतिपूर्वस्य च गृणातेः कारकं पूर्वस्याः क्रियायाः कर्तृभूतं संप्रदानसंज्ञं भवति । होत्रे ऽनुगृणाति । होता प्रथमं शंसति । तमन्यः प्रोत्साहयति । अनुगरः प्रतिगर इति हि शंसितुः प्रोत्साहने वर्तते । होत्रे ऽनुगृणाति । होतारं शंसन्तं प्रोत्साहयतीत्यर्थः ।

साधकतमं करणम् । ४२ ।

क्रियाप्रसिद्धौ यत्प्रकृष्टोपकारकं विवक्षितं तत्साधकतमं कारकं करणसंज्ञं भवति । दात्रेण लुनाति । परशुना छिनत्ति । तमब्ग्रहणं किम् । गङ्गायां घोषः । कूपे गर्गकुलम् । करणप्रदेशाः कर्तृकरणयोस्तृतीयेत्येवमादयः (२ । ३ । १८) ।

5 दिवः कर्म च । ४३ ।

पूर्वेण करणसंज्ञायां प्राप्तायां कर्मसंज्ञा विधीयते । दिवः साधकतमं यत्कारकं तत्कर्मसंज्ञं भवति । चकारात्करणसंज्ञं च । अक्षान्दीव्यति । अक्षैर्दीव्यति ।

परिक्रयणे संप्रदानमन्यतरस्याम् । ४४ ।

साधकतममिति वर्तते । पूर्वेण करणसंज्ञायां प्राप्तायां संप्रदानसंज्ञा पक्षे विधीयते ।
10 परिक्रयणे साधकतमं कारकमन्यतरस्यां संप्रदानसंज्ञं भवति । परिक्रयणं नियतकालं वेतनादिना स्वीकरणं नात्यन्तिकः क्रय एव । शताय परिक्रीतो ऽनुब्रूहि । शतेन परिक्रीतो ऽनुब्रूहि ।

आधारो ऽधिकरणम् । ४५ ।

आध्रियन्ते ऽस्मिन्क्रिया इत्याधारः । कर्तृकर्मणोः क्रियाश्रयभूतयोर्धारणक्रियां प्रति
15 य आधारस्तत्कारकमधिकरणसंज्ञं भवति । कट आस्ते । कटे शेते । स्थाल्यां पचति । अधिकरणप्रदेशाः सप्तम्यधिकरणे चेत्येवमादयः (२ । ३ । ३६) ।

अधिशीङ्स्थासां कर्म । ४६ ।

पूर्वेणाधिकरणसंज्ञायां प्राप्तायां कर्मसंज्ञा विधीयते । अधिपूर्वाणां शीङ् स्था आस् इत्येतेषामाधारो यस्तत्कारकं कर्मसंज्ञं भवति । ग्राममधिशेते । ग्राममधितिष्ठति । पर्वत-
20 मध्यास्ते ।

अभिनिविशश्च । ४७ ।

अभिनिपूर्वस्य विशतेराधारो यस्तत्कारकं कर्मसंज्ञं भवति । ग्राममभिनिविशते । कथं कल्याणे ऽभिनिवेशः । पापे ऽभिनिवेशः । या या संज्ञा यस्मिन्यस्मिन्संज्ञिन्यभिनिविशत इति । अन्यतरस्यामिति वर्तते परिक्रयणे संप्रदानमन्यतरस्यामित्यतः (४४) । सा च व्यव
25 स्थितविभाषा विज्ञायते ।

उपान्वध्याङ्वसः । ४८ ।

उप अनु अधि आङ् इत्येवंपूर्वस्य वसतेराधारो यस्तत्कारकं कर्मसंज्ञं भवति । ग्राममुपवसति सेना । पर्वतमुपवसति । ग्राममनुवसति । ग्राममधिवसति । ग्राममावसति । वसेरश्यर्थस्य प्रतिषेधो वक्तव्यः (ein Vârttika) । ग्राम (d. i. ग्रामे) उपवसति । भोजननिवृ-
30 त्तिं करोतीत्यर्थः ।

कर्तुरीप्सिततमं कर्म । ४९ ।

कर्तुः क्रियया यदाप्तुमिष्टतमं तत्कारकं कर्मसंज्ञं भवति । कटं करोति । ग्रामं गच्छति । कर्तुरिति किम् । माषेष्वश्वं बध्नाति । कर्मण ईप्सिता माषा न कर्तुः । तमब्ग्रहणं किम् ।

पयसौदनं भुङ्क्ते । कर्मेत्यनुवर्तमाने पुनः कर्मग्रहणमाधारनिवृत्त्यर्थम् । इतरथाधारस्यैव हि
स्यात् । गेहं प्रविशतीति । ओदनं पचति सक्तून्पिबतीत्यादिषु न स्यात् । पुनः कर्मग्रहणा-
त्सर्वत्र सिद्धं भवति । कर्मप्रदेशाः कर्मणि द्वितीयेत्येवमादयः (२ । ३ । २) ।

तथा युक्तं चानीप्सितम् । ५० ।

5 येन प्रकारेण कर्तुरीप्सिततमं क्रियया युज्यते तेनैव चेत्प्रकारेण यदनीप्सितं युक्तं
भवति तस्य कर्मसंज्ञा विधीयते । ईप्सितादन्यत्सर्वमनीप्सितं द्वेष्यमितरच्च । विषं भक्षय-
ति । चौरान्पश्यति । ग्रामं गच्छन्वृक्षमूलान्युपसर्पति ।

अकथितं च । ५१ ।

अकथितं च यत्कारकं तत्कर्मसंज्ञं भवति । केनाकथितम् । अपादानादिविशेषकथा-
10 भिः । परिगणनं कर्तव्यम् ।

दुहियाचिरुधिप्रच्छिभिक्षिचिञामुपयोगनिमित्तमपूर्वविधौ ।
ब्रुविशासिगुणेन च यत्सचते तदकीर्तितमाचरितं कविना ॥

उपयुज्यत इत्युपयोगः पयःप्रभृति । तस्य निमित्तं गवादि । तस्योपयुज्यमानपयःप्रभृति-
निमित्तस्य गवादेः कर्मसंज्ञा विधीयते । पाणिना कांस्यपात्र्यां गां दोग्धि पयः । पाण्यादि-
15 कमप्युपयोगनिमित्तम् । तस्य कस्मान्न भवति । नैतदस्ति । विहिता हि तत्र करणादि-
संज्ञा । तदर्थमाह । अपूर्वविधाविति । ब्रुविशासिगुणेन च यत्सचते । ब्रुविशास्योर्गुणः सा-
धनम् । प्रधानं कर्म धर्मादिकम् । तेन यत्संबध्यते तदकीर्तितमाचरितं कविना । तदकथि-
तमुक्तं सूत्रकारेण । दुहि । गां दोग्धि पयः । याचि । पौरवं गां याचते । रुधि । गामवरुणा-
द्धि व्रजम् । प्रच्छि । माणवकं पन्थानं पृच्छति । भिक्षि । पौरवं गां भिक्षते । चिञ् । वृक्षमव-
20 चिनोति फलानि । ब्रुवि । माणवकं धर्मं ब्रूते । शासि । माणवकं धर्ममनुशास्ति ।

गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणिकर्ता स णौ । ५२ ।

अर्थशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । गत्यर्थानां बुद्ध्यर्थानां प्रत्यवसानार्थानां च धातूनां
तथा शब्दकर्मकाणामकर्मकाणां च अण्यन्तानां यः कर्ता स ण्यन्तानां कर्मसंज्ञो भवति । ग-
च्छति माणवको ग्रामम् । गमयति माणवकं ग्रामम् । याति माणवको ग्रामम् । यापयति
25 माणवकं ग्रामम् । गत्यर्थेषु नीवह्योः प्रतिषेधो वक्तव्यः (ein Vârttika) । नयति भारं देव-
दत्तः । नाययति भारं देवदत्तेन । वहति भारं देवदत्तः । वाहयति भारं देवदत्तेन । वहेरनि-
यन्तृकर्तृकस्येति वक्तव्यम् (ein Vârttika) । इह प्रतिषेधो मा भूत् । वहन्ति यवान्बली-
वर्दाः । वाहयति यवान्बलीवर्दानिति । बुद्धि । बुध्यते माणवको धर्मम् । बोधयति माणवकं
धर्मम् । वेत्ति माणवको धर्मम् । वेदयति माणवकं धर्मम् । प्रत्यवसानमभ्यवहारः । भुङ्क्ते
30 माणवक ओदनम् । भोजयति माणवकमोदनम् । अश्नाति माणवक ओदनम् । आशयति मा-
णवकमोदनम् । आदिखाद्योः प्रतिषेधो वक्तव्यः (ein Vârttika) । अत्ति माणवक ओद-
नम् । आदयते माणवकेनौदनम् । खादति माणवकः । खादयति माणवकेन । भक्षेरहिंसा-
र्थस्य प्रतिषेधो वक्तव्यः (ein Vârttika) । भक्षयति पिण्डीं देवदत्तः । भक्षयति पिण्डीं देव-

दत्तेनेति। अहिंसार्थस्येति किम्। भक्षयन्ति बलीवर्दाः सस्यम्। भक्षयति बलीवर्दान्सस्यम्।
शब्दकर्मणाम्। अधीते माणवको वेदम्। अध्यापयति माणवकं वेदम्। पठति माणवको
वेदम्। पाठयति माणवकं वेदम्। अकर्मकाणाम्। आस्ते देवदत्तः। आसयति देवदत्तम्।
शेते देवदत्तः। शाययति देवदत्तम्। एतेषामिति किम्। पचत्योदनं देवदत्तः। पाचयत्योदनं
5 देवदत्तेनेति। अण्यन्तानामिति किम्। गमयति देवदत्तो यज्ञदत्तम्। तमपरः प्रयुङ्क्ते। गम-
यति देवदत्तेन यज्ञदत्तं विष्णुमित्रः।

हृक्रोरन्यतरस्याम्। ५३।

अणिकर्ता स णाविति वर्तते। हरतेः करोतेश्चाण्यन्तयोर्यः कर्ता स ण्यन्तयोरन्यतर-
स्यां कर्मसंज्ञो भवति। हरति भारं माणवकः। हारयति भारं माणवकं माणवकेनेति वा।
10 करोति कटं देवदत्तः। कारयति कटं देवदत्तं देवदत्तेनेति वा। अभिवादिदृशोरात्मनेपद उप-
संख्यानम् (ein Vârttika)। अभिवदति गुरुं देवदत्तः। अभिवादयते गुरुं देवदत्तं देवदत्ते-
नेति वा। पश्यन्ति भृत्या राजानम्। दर्शयते भृत्यान्राजानं दर्शयते भृत्यैरिति वा। आत्मनेपद
इति किम्। दर्शयति चैत्रं मैत्रमपरः। प्राप्तविकल्पत्वाद्द्वितीयैव। अभिवादयति गुरुं माण-
वकेन पिता। अप्राप्तविकल्पत्वात्तृतीयैव।

15 स्वतन्त्रः कर्ता। ५४।

स्वतन्त्र इति प्रधानभूत उच्यते। अगुणीभूतो यः क्रियाप्रसिद्धौ स्वातन्त्र्येण विवक्ष्यते
तत्कारकं कर्तृसंज्ञं भवति। देवदत्तः पचति। स्थाली पचति। कर्तृप्रदेशाः कर्तृकरणयोस्तृ-
तीयेत्येवमादयः (२।३।१८)।

तत्प्रयोजको हेतुश्च। ५५।

20 तदित्यनन्तरः कर्ता परामृश्यते। तस्य प्रयोजकस्तत्प्रयोजकः। निपातनात्समासः (ge-
gen २।२।१६)। स्वतन्त्रस्य प्रयोजको यो ऽर्थस्तत्कारकं हेतुसंज्ञं भवति। चकारात्कर्तृ-
संज्ञं च। संज्ञासमावेशार्थश्चकारः। कुर्वाणं प्रयुङ्क्ते। कारयति। हारयति। हेतुत्वाण्णिचो नि-
मित्तं कर्तृत्वाच्च कर्तृप्रत्ययेनोच्यते। हेतुप्रदेशा हेतुमति चेत्येवमादयः (३।१।२६)।

अनभिहिते। २।३।१।

25 अनभिहित इत्यधिकारो ऽयं वेदितव्यः। यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्यामो ऽनभिहित इत्येवं
तद्वेदितव्यम्। अनभिहिते ऽनुक्ते ऽनिर्दिष्टे कर्मादौ विभक्तिर्भवति। केनानभिहिते। ति-
ङ्कृत्तद्धितसमासैः परिसंख्यानम् (ein Vârttika)। वक्ष्यति कर्मणि द्वितीया (२)। कटं करो-
ति। ग्रामं गच्छति। अनभिहित इति किम्। तिङ्। क्रियते कटः। कृत्। कृतः कटः। त-
द्धितः। शत्यः (= शतमर्हति nach ५।१।६३)। समास। प्राप्तमुदकं यं ग्रामं स प्रा-
30 प्तोदको ग्रामः। परिसंख्यानं किम्। कटं करोति भीष्ममुदारं दर्शनीयम्। बहुषु बहुवच-
नम् (१।४।२१) इत्येवमादिना संख्या वाच्यत्वेन विभक्तीनामुपदिष्टा। तत्र विशेषणार्थमि-
दमारभ्यते। अनभिहितकर्मादिष्वर्थेष्वेकत्वादिषु द्वितीयादयो वेदितव्या इति।

कर्मणि द्वितीया। २।

द्वितीयादयः शब्दाः पूर्वाचार्यैः सुपां त्रिकेषु स्मर्यन्ते । तैरेवात्र व्यवहारः । कर्मणि कारके या संख्या तत्र द्वितीया विभक्तिर्भवति । कटं करोति । ग्रामं गच्छति ।

उभसर्वतसोः कार्या धिगुपर्यादिषु त्रिषु ।
द्वितीयाम्रेडितान्तेषु ततो ऽन्यत्रापि दृश्यते ॥

उभयतो ग्रामम् । सर्वतो ग्रामम् । धिग्देवदत्तम् । उपर्युपरि ग्रामम् । अध्यधि ग्रामम् । अधो ऽधो ग्रामम् । अभितःपरितःसमयानिकषाहाप्रतियोगेषु च दृश्यते (ein Vârttika) । अभितो ग्रामम् । परितो ग्रामम् । समया ग्रामम् । निकषा ग्रामम् । हा देवदत्तम् । न बुभुक्षितं प्रति भाति किं चित् ।

तृतीया च होश्छन्दसि । ३ ।

कर्मणीति वर्तते । द्वितीयायां प्राप्तायां तृतीया विधीयते । चशब्दात्सा च भवति । छन्दसि विषये जुहोतेः कर्मणि कारके तृतीया विभक्तिर्भवति द्वितीया च । यवाग्वाग्निहोत्रं जुहोति । यवागूमग्निहोत्रं जुहोति । छन्दसीति किम् । यवागूमग्निहोत्रं जुहोति ।

अन्तरान्तरेणयुक्ते । ४ ।

द्वितीया स्वर्यते न तृतीया । अन्तरान्तरेणशब्दौ निपातौ साहचर्याद्गृह्येते । आभ्यां योगे द्वितीया विभक्तिर्भवति । षष्ठ्यपवादो योगः । तत्रान्तराशब्दो मध्यमाधेयप्रधानमाचष्टे । अन्तरेणशब्दस्तु तच्च विनार्थं च । अन्तरा त्वां च मां च कमण्डलुः । अन्तरेण त्वां च मां च कमण्डलुः । अन्तरेण पुरुषकारं न किं चिल्लभ्यते । युक्तग्रहणं किम् । अन्तरा तक्षशिलां च पाटलिपुत्रं च स्रुघ्नस्य प्राकारः ।

कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे । ५ ।

कालशब्देभ्यो ऽध्वशब्देभ्यश्च द्वितीया विभक्तिर्भवत्यत्यन्तसंयोगे गम्यमाने । क्रियागुणद्रव्यैः साकल्येन कालाध्वनोः संबन्धो ऽत्यन्तसंयोगः । मासमधीते । संवत्सरमधीते । मासं कल्याणी । संवत्सरं कल्याणी । मासं गुडधानाः । संवत्सरं गुडधानाः । अध्वनः खल्वपि । क्रोशमधीते । योजनमधीते । क्रोशं कुटिला नदी । योजनं कुटिला नदी । क्रोशं पर्वतः । योजनं पर्वतः । अत्यन्तसंयोग इति किम् । मासस्य द्विरधीते । क्रोशस्यैकदेशे पर्वतः ।

अपवर्गे तृतीया । ६ ।

कालाध्वनोरत्यन्तसंयोग इति वर्तते । अपवर्गः फलप्राप्तौ सत्यां क्रियापरिसमाप्तिः । अपवर्गे गम्यमाने कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे तृतीया विभक्तिर्भवति । मासेनानुवाको ऽधीतः । संवत्सरेणानुवाको ऽधीतः । अध्वनः । क्रोशेनानुवाको ऽधीतः । योजनेनानुवाको ऽधीतः । अपवर्ग इति किम् । क्रोशमधीतो ऽनुवाकः । मासमधीतः । कर्तृव्यावृत्तौ फलसिद्धेरभावात्तृतीया न भवति । मासमधीतो ऽनुवाको न चानेन गृहीतः ।

सप्तमीपञ्चम्यौ कारकमध्ये । ७ ।

कालाध्वनोरिति वर्तते । कारकयोर्मध्ये यौ कालाध्वानौ ताभ्यां सप्तमीपञ्चम्यौ विभक्ती भवतः । अद्य भुक्त्वा देवदत्तो द्व्यहे द्व्यहाद्वा भोक्ता । त्र्यहे त्र्यहाद्भोक्ता । कर्तृशक्त्यो-

मध्ये कालः। इहस्थो ऽयमिष्वासः क्रोशे लक्ष्यं विध्यति। क्रोशाल्लक्ष्यं विध्यति। कर्तृकर्मणोः कारकयोः कर्मापादानयोः कर्माधिकरणयोर्वा मध्ये क्रोशः। संख्यातानुदेशो न भवत्यस्वरितत्वात्।

कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया। ८।

5 कर्मप्रवचनीयैर्युक्ते द्वितीया विभक्तिर्भवति। अनुर्लक्षणे। शाकल्यस्य संहितामनु प्रावर्षत्। आगस्त्यमन्वसिञ्चत्प्रजाः।

यस्मादधिकं यस्य चेश्वरवचनं तत्र सप्तमी। ९।

कर्मप्रवचनीययुक्त इति वर्तते। यस्मादधिकं यस्य चेश्वरवचनं कर्मप्रवचनीयैर्युक्ते तत्र सप्तमी विभक्तिर्भवति। उप खार्यां द्रोणाः। उप निष्के कार्षापणम्। यस्य चेश्वरवचनमिति

10 स्वस्वामिनोर्द्वयोरपि पर्यायेण सप्तमी विभक्तिर्भवति। अधि ब्रह्मदत्ते पञ्चालाः। अधि पञ्चालेषु ब्रह्मदत्त इति। द्वितीयापवादो योगः।

पञ्चम्यपाङ्परिभिः। १०।

अप आङ् परि इत्येतैः कर्मप्रवचनीयैर्योगे पञ्चमी विभक्तिर्भवति। अप त्रिगर्तेभ्यो वृष्टो देवः। आ पाटलिपुत्राद्वृष्टो देवः। परि परि त्रिगर्तेभ्यो वृष्टो देवः। अपेन साहचर्या-

15 त्परेर्वर्जनार्थस्य ग्रहणम्। तेनेह न भवति। वृक्षं परि विद्योतते विद्युत्।

प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मात्। ११।

मुख्यसदृशः प्रतिनिधिः। दत्तस्य प्रतिनिर्यातनं प्रतिदानम्। यस्मात्प्रतिनिधिर्यतश्च प्रतिदानं तत्र कर्मप्रवचनीययुक्ते पञ्चमी विभक्तिर्भवति। अभिमन्युरर्जुनतः प्रति। प्रद्युम्नो वासुदेवतः प्रति। माषानस्मै तिलेभ्यः प्रति यच्छति। ननु च प्रतिनिधिप्रतिदाने कर्मप्र-

20 वचनीययुक्ते न तु यतः प्रतिनिधिप्रतिदाने। नैष दोषः। संबन्धसंबन्धात्तस्यापि योगो ऽस्त्येव।

गत्यर्थकर्मणि द्वितीयाचतुर्थ्यौ चेष्टायामनध्वनि। १२।

गत्यर्थानां धातूनां चेष्टाक्रियाणां परिस्पन्दक्रियाणां कर्मणि कारके ऽध्ववर्जिते द्वितीयाचतुर्थ्यौ भवतः। ग्रामं गच्छति। ग्रामाय गच्छति। ग्रामं व्रजति। ग्रामाय व्रजति।

25 गत्यर्थग्रहणं किम्। ओदनं पचति। कर्मणीति किम्। अश्वेन व्रजति। चेष्टायामिति किम्। मनसा पाटलिपुत्रं गच्छति। अनध्वनीति किम्। अध्वानं गच्छति। अध्वन्यर्थग्रहणम्। पन्थानं गच्छति। मार्गं गच्छति। आस्थितप्रतिषेधश्चायं विज्ञेयः। आस्थितः संप्राप्त आक्रान्त उच्यते। यत्रोत्पथेन पन्थानं गच्छति तत्र भवितव्यमेव चतुर्थ्या। पथे गच्छतीति। द्वितीयाग्रहणं किम्। न चतुर्थ्येव विकल्प्येत। अपवादविषये ऽपि यथा स्यात्। ग्रामं गन्ता।

30 ग्रामाय गन्ता। कृद्योगलक्षणा षष्ठी न भवति (६५)।

चतुर्थी संप्रदाने। १३।

संप्रदाने कारके चतुर्थी विभक्तिर्भवति। उपाध्यायाय गां ददाति। माणवकाय भिक्षां ददाति। देवदत्ताय रोचते। पुष्पेभ्यः स्पृहयतीत्यादि। चतुर्थीविधाने तादर्थ्य उपसंख्या-

नम् (ein Vârttika)। यूपाय दारु। कुण्डलाय हिरण्यम्। रन्धनाय स्थाली। अवहननायोलूखलम्। क्लृपिसंपद्यमाने चतुर्थी वक्तव्या (ein Vârttika)। मूत्राय कल्पते यवागूः। उच्चाराय कल्पते यवागूः। क्लृपीत्यर्थनिर्देशः। मूत्राय संपद्यते यवागूः। मूत्राय जायते यवागूः। उत्पातेन ज्ञाप्यमाने चतुर्थी वक्तव्या (ein Vârttika)।

वाताय कपिला विद्युदातपायातिलोहिनी।
पीता वर्षाय विज्ञेया दुर्भिक्षाय सिता भवेत्॥

हितयोगे चतुर्थी वक्तव्या (ein Vârttika)। गोभ्यो हितम्। अरोचकिने हितम्।

क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः। १४।

क्रिया क्रियार्था उपपदं यस्य सो ऽयं क्रियार्थोपपदः। तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम् (३।३।१०) इत्येष विषयो लक्ष्यते। क्रियार्थोपपदस्य च स्थानिनो ऽप्रयुज्यमानस्य धातोः कर्मणि कारके चतुर्थी विभक्तिर्भवति। द्वितीयापवादो योगः। एधेभ्यो व्रजति। पुष्पेभ्यो व्रजति। क्रियार्थोपपदस्येति किम्। प्रविश पिण्डीम्। प्रविश तर्पणम्। भक्षिरत्र स्थानी न तु क्रियार्थोपपदः। कर्मणीति किम्। एधेभ्यो व्रजति शकटेन। स्थानिन इति किम्। एधानाहर्तुं व्रजति।

तुमर्थाच्च भाववचनात्। १५।

तुमुना समानार्थस्तुमर्थः। तुमर्थभाववचनप्रत्ययान्तात्प्रातिपदिकाच्चतुर्थी विभक्तिर्भवति। (३।३।११) भाववचनाश्चेति वक्ष्यति। तस्येदं ग्रहणम्। पाकाय व्रजति। त्यागाय व्रजति। भूतये व्रजति। संपत्तये व्रजति। तुमर्थादिति किम्। पाकस्त्यागो रागः। भाववचनादिति किम्। कारको व्रजति।

नमःस्वस्तिस्वाहास्वधालंवषड्योगाच्च। १६।

नमः स्वस्ति स्वाहा स्वधा अलं वषट् इत्येतैर्योगे चतुर्थी विभक्तिर्भवति। नमो देवेभ्यः। स्वस्ति प्रजाभ्यः। स्वाहाग्नये। स्वधा पितृभ्यः। अलं मल्लो मल्लाय। अलमिति पर्याप्त्यर्थग्रहणम्। प्रभुर्मल्लो मल्लाय। शक्तो मल्लो मल्लाय। वषडग्नये। वषडिन्द्राय। चकारः पुनरस्यैव समुच्चयार्थः। तेनाशीर्विवक्षायामपि षष्ठीं बाधित्वा चतुर्थ्येव भवति। स्वस्ति गोभ्यो भूयात्। स्वस्ति ब्राह्मणेभ्यः।

मन्यकर्मण्यनादरे विभाषाप्राणिषु। १७।

मन्यतेः कर्मणि मन्यकर्मणि। मन्यकर्मणि प्राणिवर्जिते विभाषा चतुर्थी विभक्तिर्भवत्यनादरे गम्यमाने। अनादरस्तिरस्कारः। न त्वा तृणं मन्ये। न त्वा तृणाय मन्ये। न त्वा बुसं मन्ये। न त्वा बुसाय मन्ये। मन्यतिग्रहणं किम्। न त्वा तृणं चिन्तयामि। विकरणनिर्देशः किमर्थः। न त्वा तृणं मन्वे। अनादर इति किम्।

अश्मानं दृषदं मन्ये मन्ये काष्ठमुलूखलम्।
अन्धायास्तं सुतं मन्ये यस्य माता न पश्यति॥

अप्राणिष्विति किम्। न त्वा मृगालं मन्ये। यदेतदप्राणिष्विति तदनावादिष्विति वक्त-

व्यम्। व्यवस्थितविभाषा च ज्ञेया। न त्वा नावं मन्ये यावत्तीर्णां न नाव्यम्। न त्वान्नं मन्ये यावन्न भुक्तं श्राद्धम्। प्राणिषु तूभयम्। न त्वा काकं मन्ये। न त्वा सृगालं मन्ये। इह चतुर्थी द्वितीया च भवतः। न त्वा श्वानं मन्ये। न त्वा शुने मन्ये। युष्मदः कस्मान्न भवति चतुर्थी। एतदपि हि मन्यतेः कर्म। व्यवस्थितविभाषाविज्ञानादेव न भवति।

5 कर्तृकरणयोस्तृतीया। १८।

कर्तरि करणे च कारके तृतीया विभक्तिर्भवति। देवदत्तेन कृतम्। यज्ञदत्तेन भुक्तम्। करणे। दात्रेण लुनाति। परशुना छिनत्ति। तृतीयाविधाने प्रकृत्यादीनामुपसंख्यानम्। प्रकृत्याभिरूपः। प्रकृत्या दर्शनीयः। प्रायेण याज्ञिकः। प्रायेण वैयाकरणः। गार्ग्यो ऽस्मि गोत्रेण। समेन धावति। विषमेण धावति। द्विद्रोणेन धान्यं क्रीणाति। पञ्चकेन पशून्क्री-
10 णाति। सहस्रेण पशून्क्रीणाति।

सहयुक्ते ऽप्रधाने। १९।

सहार्थेन युक्ते ऽप्रधाने तृतीया विभक्तिर्भवति। पुत्रेण सहागतः पिता। पुत्रेण सह गोमान्। पितुरत्र क्रियादिसंबन्धः शब्देनोच्यते पुत्रस्य तु प्रतीयमान इति तस्याप्राधान्यम्। सहार्थेन च योगे विधानात्पर्यायप्रयोगे ऽपि भवति। पुत्रेण सार्धमिति। विनापि सहश-
15 ब्देन भवति। वृद्धो यूनेति निर्दर्शनात्। अप्रधान इति किम्। शिष्येण सहोपाध्यायस्य गौः।

येनाङ्गविकारः। २०।

अङ्गशब्दो ऽत्राङ्गसमुदाये शरीरे वर्तते। येनेति च तदवयवो हेतुत्वेन निर्दिश्यते। येनाङ्गेन विकृतेनाङ्गिनो विकारो लक्ष्यते ततस्तृतीया विभक्तिर्भवति। अक्ष्णा काणः। पादेन खञ्जः। पाणिना कुणिः। अवयवधर्मेण समुदायो व्यपदिश्यते। अङ्गविकार इति
20 किम्। अक्षि काणमस्य।

इत्थंभूतलक्षणे। २१।

कं चित्प्रकारं प्राप्त इत्थंभूतः। तस्य लक्षणमित्थंभूतलक्षणम्। ततस्तृतीया विभक्तिर्भवति। अपि भवान्कमण्डलुना छात्रमद्राक्षीत्। छात्त्रेणोपाध्यायम्। शिखया परिव्राजकम्। इह न भवति। कमण्डलुपाणिश्छात्त्र इति। लक्षणस्य समासे ऽन्तर्भूतत्वात्। इत्थंभूत
25 इति किम्। वृक्षं प्रति विद्योतनम्।

संज्ञो ऽन्यतरस्यां कर्मणि। २२।

संपूर्वस्य जानातेः कर्मणि कारके द्वितीयायां प्राप्तायामन्यतरस्यां तृतीया विभक्तिर्भवति। पित्रा संजानीते। पितरं संजानीते।

हेतौ। २३।

30 फलसाधनयोग्यः पदार्थो लोके हेतुरुच्यते। तद्वाचिनस्तृतीया विभक्तिर्भवति। धनेन कुशलम्। कन्यया शोकः। विद्यया यशः।

अकर्तर्यृणे पञ्चमी। २४।

हेताविति वर्तते। कर्तृवर्जितं यदृणं हेतुस्ततः पञ्चमी विभक्तिर्भवति। तृतीयापवादो

योगः। शताद्बद्धः। सहस्राद्बद्धः। अकर्तरीति किम्। शतेन बन्धितः। शतमृणं च भवति प्रयोजकत्वाच्च कर्तृसंज्ञम्।

विभाषा गुणेऽस्त्रियाम्। २५।

हेताविति वर्तते। गुणे हेतावस्त्रीलिङ्गे विभाषा पञ्चमी विभक्तिर्भवति। जाड्याद्बद्धः।
5 जाड्येन बद्धः। पाण्डित्यान्मुक्तः। पाण्डित्येन मुक्तः। गुणग्रहणं किम्। धनेन कुशलम्। अस्त्रियामिति किम्। बुद्ध्या मुक्तः। प्रज्ञया मुक्तः।

षष्ठी हेतुप्रयोगे। २६।

हेतोः प्रयोगो हेतुप्रयोगः। हेतुशब्दस्य प्रयोगे हेतौ द्योत्ये षष्ठी विभक्तिर्भवति। अन्नस्य हेतोर्वसति।

10 सर्वनाम्नस्तृतीया च। २७।

सर्वनाम्नो हेतुशब्दप्रयोगे हेतौ द्योत्ये तृतीया विभक्तिर्भवति षष्ठी च। पूर्वेण षष्ठ्यामेव प्राप्तायामिदमुच्यते। कस्य हेतोर्वसति। केन हेतुना वसति। यस्य हेतोर्वसति। येन हेतुना वसति। निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां प्रायदर्शनम्। किं निमित्तं वसति। केन निमित्तेन वसति। कस्मै निमित्ताय वसति। कस्मान्निमित्ताद्वसति। कस्य निमित्तस्य वस-
15 ति। कस्मिन्निमित्ते वसति। एवं कारणहेत्वोरप्युदाहार्यम्। अर्थग्रहणं चैतत्। पर्यायोपादानं तु स्वरूपविधिर्मा विज्ञायीति। तेनेहापि भवति। किं प्रयोजनं वसति। केन प्रयोजनेन वसति। कस्मै प्रयोजनाय वसति। कस्मात्प्रयोजनाद्वसति। कस्य प्रयोजनस्य वसति। कस्मिन्प्रयोजने वसति।

अपादाने पञ्चमी। २८।

20 अपादाने कारके पञ्चमी विभक्तिर्भवति। ग्रामादागच्छति। पर्वतादवरोहति। वृकेभ्यो बिभेति। अध्ययनात्पराजयते। पञ्चमीविधाने ल्यब्लोपे कर्मण्युपसंख्यानम्। प्रासादमारुह्य प्रेक्षते। प्रासादात्प्रेक्षते। आसनात्प्रेक्षते। शयनात्प्रेक्षते। प्रश्नाख्यानयोश्च पञ्चमी वक्तव्या। कुतो भवान्। पाटलिपुत्रात्। यतश्चाध्वकालनिर्माणं तत्र पञ्चमी वक्तव्या। गवीधुमतः सांकाश्यं चत्वारि योजनानि। कार्त्तिक्या आग्रहायणी मासे। अध्वनः प्रथमा सप्तमी
25 च वक्तव्या। गवीधुमतः सांकाश्यं चत्वारि योजनानि चतुर्षु योजनेषु वा।

अन्यारादितरर्तेदिक्छब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते। २९।

अन्य आरात् इतर ऋते दिक्छब्द अञ्चूत्तरपद आच् आहि इत्येतैर्योगे पञ्चमी विभक्तिर्भवति। अन्य इत्यर्थग्रहणम्। तेन पर्यायप्रयोगेऽपि भवति। अन्यो देवदत्तात्। भिन्नो देवदत्तात्। अर्थान्तरं देवदत्तात्। विलक्षणो देवदत्तात्। आराच्छब्दो दूरान्तिकार्थे वर्तते।
30 तत्र दूरान्तिकार्थैः षष्ठ्यन्यतरस्याम् (२४) इति प्राप्ते पञ्चमी विधीयते। आराद्देवदत्तात्। इतर इति निर्दिश्यमानप्रतियोगी पदार्थ उच्यते। इतरो देवदत्तात्। ऋत इत्यव्ययं वर्जनार्थे। ऋते देवदत्तात्। दिक्छब्दः। पूर्वो ग्रामात्। उत्तरो ग्रामात्। पूर्वो ग्रीष्माद्वसन्तः। उत्तरो ग्रीष्मो वसन्तात्। दिक्छब्द इत्यत्र शब्दग्रहणं देशकालवृत्तिनापि दिक्छब्देन योगे

यथा स्यात्। इतरथा हि दिग्वृत्तिरेव स्यात्। इयमस्याः पूर्वेति। इह तु न स्यात्। अयमस्मात्पूर्वः काल इति। अञ्चूत्तरपद। प्राग्ग्रामात्। प्रत्यग्ग्रामात्। ननु चायमपि दिक्शब्द एव। षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेनेति (३०) वक्ष्यति। तस्यायं पुरस्तादपकर्षः। आच्। दक्षिणा ग्रामात्। उत्तरा ग्रामात्। आहि। दक्षिणाहि ग्रामात्। उत्तराहि ग्रामात्।

षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन। ३०।

दक्षिणोत्तराभ्यामतसुजिति (५।३।२८) वक्ष्यति। तस्येदं ग्रहणम्। अतसर्थेन प्रत्ययेन युक्ते षष्ठी विभक्तिर्भवति। दक्षिणतो ग्रामस्य। उत्तरतो ग्रामस्य। पुरस्ताद्ग्रामस्य। उपरि ग्रामस्य। उपरिष्टाद्ग्रामस्य।

एनपा द्वितीया। ३१।

एनबन्यतरस्यामदूरेऽपञ्चम्या (५।३।३५) इति वक्ष्यति। तेन युक्ते द्वितीया विभक्तिर्भवति। पूर्वेण षष्ठ्यां प्राप्तायामिदं वचनम्। दक्षिणेन ग्रामम्। उत्तरेण ग्रामम्। षष्ठ्यपीष्यते। दक्षिणेन ग्रामस्य। उत्तरेण ग्रामस्य। तदर्थं योगविभागः कर्तव्यः।

पृथग्विनानानाभिस्तृतीयान्यतरस्याम्। ३२।

पञ्चमीग्रहणमनुवर्तते। पृथक् विना नाना इत्येतैर्योगे तृतीया विभक्तिर्भवत्यन्यतरस्यां पञ्चमी च। पृथग्देवदत्तेन। पृथग्देवदत्तात्। विना देवदत्तेन। विना देवदत्तात्। नाना देवदत्तेन। नाना देवदत्तात्। पृथग्विनानानाभिरिति योगविभागो द्वितीयार्थः।

विना वातं विना वर्षं विद्युत्प्रपतनं विना।
विना हस्तिकृतान्दोषान्केनेमौ पातितौ द्रुमौ॥

करणे च स्तोकाल्पकृच्छ्रकतिपयस्यासत्त्ववचनस्य। ३३।

स्तोक अल्प कृच्छ्र कतिपय इत्येतेभ्योऽसत्त्ववचनेभ्यः करणे कारकेऽन्यतरस्यां तृतीया भवति। पञ्चम्यत्र पक्षे विधीयते। तृतीया तु करण (१८) इत्येव सिद्धा। यदा तु धर्ममात्रं करणतया विवक्ष्यते न द्रव्यं तदा स्तोकादीनामसत्त्ववचनता। स्तोकान्मुक्तः। स्तोकेन मुक्तः। अल्पान्मुक्तः। अल्पेन मुक्तः। कृच्छ्रान्मुक्तः। कृच्छ्रेण मुक्तः। कतिपयान्मुक्तः। कतिपयेन मुक्तः। असत्त्ववचनस्येति किम्। स्तोकेन विषेण हतः। अल्पेन मधुना मत्तः। करण इति किम्। क्रियाविशेषणे कर्मणि मा भूत्। स्तोकं मुञ्चति।

दूरान्तिकार्थैः षष्ठ्यन्यतरस्याम्। ३४।

पञ्चम्यनुवर्तते। दूरान्तिकार्थैः शब्दैर्योगे षष्ठी विभक्तिर्भवत्यन्यतरस्यां पञ्चमी च। दूरं ग्रामात्। दूरं ग्रामस्य। विप्रकृष्टं ग्रामात्। विप्रकृष्टं ग्रामस्य। अन्तिकं ग्रामात्। अन्तिकं ग्रामस्य। अभ्याशं ग्रामात्। अभ्याशं ग्रामस्य। अन्यतरस्यांग्रहणं पञ्चम्यर्थम्। इतरथा हि तृतीया पक्षे स्यात्।

दूरान्तिकार्थेभ्यो द्वितीया च। ३५।

पञ्चम्यनुवर्तते। दूरान्तिकार्थेभ्यः शब्देभ्यो द्वितीया विभक्तिर्भवति। चकारात्पञ्चमी तृतीयापि समुच्चीयते। दूरं ग्रामस्य। दूराद्ग्रामस्य। दूरेण ग्रामस्य। अन्तिकं ग्रामस्य।

अन्तिकाद्ग्रामस्य । अन्तिकेन ग्रामस्य । प्रातिपदिकार्थे (२ । ३ । ४६) विधानम् । असत्त्ववचन-
प्रकरणं चानुवर्तते । सत्त्वशब्देभ्यो यथायथं विभक्तयो भवन्ति । दूरः पन्थाः । दूराय पथे
देहि । दूरस्य पथः स्वम् ।

सप्तम्यधिकरणे च । ३६ ।

5 सप्तमी विभक्तिर्भवत्यधिकरणे कारके । चकाराद्दूरान्तिकार्थेभ्यश्च । कट आस्ते । शकट
आस्ते । स्थाल्यां पचति । दूरान्तिकार्थेभ्यः खल्वपि । दूरे ग्रामस्य । अन्तिके ग्रामस्य ।
अभ्याशे ग्रामस्य । दूरान्तिकार्थेभ्यश्चतस्रो विभक्तयो भवन्ति । द्वितीयातृतीयापञ्चमीस-
प्तम्यः । सप्तमीविधाने क्तस्येन्विषयस्य कर्मण्युपसंख्यानम् । अधीती व्याकरणे । परिग-
णिती याज्ञिक्ये । आम्नाती छन्दसि । साध्वसाधुप्रयोगे च सप्तमी वक्तव्या । साधुर्देवदत्तो
10 मातरि । असाधुः पितरि । कारकार्हाणां च कारकत्वे सप्तमी वक्तव्या । ऋद्धेषु भुञ्जानेषु द-
रिद्रा आसते । ब्राह्मणेषु तरत्सु वृषला आसते । अकारकार्हाणां चाकारकत्वे सप्तमी वक्त-
व्या । दरिद्रेष्वासीनेषु ऋद्धा भुञ्जते । वृषलेष्वासीनेषु ब्राह्मणास्तरन्ति । तद्विपर्यासे च सप्त-
मी वक्तव्या । ऋद्धेष्वासीनेषु दरिद्रा भुञ्जते । ब्राह्मणेष्वासीनेषु वृषलास्तरन्ति । निमित्ता-
त्कर्मसंयोगे सप्तमी वक्तव्या ।

15 चर्मणि द्वीपिनं हन्ति दन्तयोर्हन्ति कुञ्जरम् ।
केशेषु चमरीं हन्ति सीम्नि पुष्कलको हतः ॥

यस्य च भावेन भावलक्षणम् । ३७ ।

सप्तमीति वर्तते । भावः क्रिया । यस्य च भावेन यस्य च क्रियया क्रियान्तरं लक्ष्यते
ततो भाववतः सप्तमी विभक्तिर्भवति । प्रसिद्धा च क्रिया क्रियान्तरं लक्षयति । गोषु दुह्य-
20 मानासु गतः । दुग्धास्वागतः । अग्निषु हूयमानेषु गतः । हुतेष्वागतः । भावेनेति किम् । यो
जटाभिः स भुङ्क्ते । पुनर्भावग्रहणं किम् । यो भुङ्क्ते स देवदत्तः ।

षष्ठी चानादरे । ३८ ।

पूर्वेण सप्तम्यां प्राप्तायां षष्ठी विधीयते । चकारात्सापि भवति । अनादराधिके भाव-
लक्षणे भाववतः षष्ठीसप्तम्यौ विभक्ती भवतः । रुदतः प्राव्राजीत् । रुदति प्राव्राजीत् । क्रो-
25 शतः प्राव्राजीत् । क्रोशति प्राव्राजीत् । क्रोशन्तमनादृत्य प्रव्रजित इत्यर्थः ।

स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप्रसूतैश्च । ३९ ।

षष्ठीसप्तम्यौ वर्तेते । स्वामिन् ईश्वर अधिपति दायाद साक्षिन् प्रतिभू प्रसूत इत्येतै-
र्योगे षष्ठीसप्तम्यौ विभक्ती भवतः । गवां स्वामी । गोषु स्वामी । गवामीश्वरः । गोष्वी-
श्वरः । गवामधिपतिः । गोष्वधिपतिः । गवां दायादः । गोषु दायादः । गवां साक्षी । गोषु
30 साक्षी । गवां प्रतिभूः । गोषु प्रतिभूः । गवां प्रसूतः । गोषु प्रसूतः । षष्ठ्यामेव प्राप्तायां पक्षे
सप्तमीविधानार्थं वचनम् ।

आयुक्तकुशलाभ्यां चासेवायाम् । ४० ।

षष्ठीसप्तम्यौ वर्तेते । आयुक्तो व्यापारितः । कुशलो निपुणः । ताभ्यां योग आसेवायां

गम्यमानायां षष्ठीसप्तम्यौ विभक्ती भवतः । आसेवा तात्पर्यम् । आयुक्तः कटकरणस्य ।
आयुक्तः कटकरणे । कुशलः कटकरणस्य । कुशलः कटकरणे । आसेवायामिति किम् । आ-
युक्तो गौः शकटे । ईषद्युक्त इत्यर्थः । तत्र सप्तम्येवाधिकरणे भवति ।

यतश्च निर्धारणम् । ४१ ।

5 षष्ठीसप्तम्यौ वर्तेते । जातिगुणक्रियाभिः समुदायादेकदेशस्य पृथक्करणं निर्धारणम् ।
यतो निर्धारणं ततः षष्ठीसप्तम्यौ विभक्ती भवतः । मनुष्याणां क्षत्रियः शूरतमः । मनुष्येषु
क्षत्रियः शूरतमः । गवां कृष्णा संपन्नक्षीरतमा । गोषु कृष्णा संपन्नक्षीरतमा । अध्वगानां धा-
वन्तः शीघ्रतमाः । अध्वगेषु धावन्तः शीघ्रतमाः ।

पञ्चमी विभक्ते । ४२ ।

10 यतश्च निर्धारणमिति वर्तते । षष्ठीसप्तम्यपवादो योगः । विभागो विभक्तम् । यस्मि-
न्निर्धारणाश्रये विभक्तमस्ति ततः पञ्चमी विभक्तिर्भवति । माथुराः पाटलिपुत्रेभ्यः सुकुमा-
रतराः । आढ्यतराः ।

साधुनिपुणाभ्यामर्चायां सप्तम्यप्रतेः । ४३ ।

साधु निपुण इत्येताभ्यां योगे ऽर्चायां गम्यमानायां सप्तमी विभक्तिर्भवति । न चेत्प्रतिः
15 प्रयुज्यते । मातरि साधुः । मातरि निपुणः । अर्चायामिति किम् । साधुर्भृत्यो राज्ञः । तत्त्व-
कथने न भवति । अप्रतेरिति किम् । साधुर्देवदत्तो मातरं प्रति । अप्रत्यादिभिरिति वक्त-
व्यम् । साधुर्देवदत्तो मातरं परि । मातरमनु ।

प्रसितोत्सुकाभ्यां तृतीया च । ४४ ।

प्रसित उत्सुक इत्येताभ्यां योगे तृतीया विभक्तिर्भवति । चकारात्सप्तमी च । प्रसितः
20 प्रसक्तः । यस्तत्र नित्यमेवावबद्धः स उच्यते । केशैः प्रसितः । केशेषु प्रसितः । केशैरु-
त्सुकः । केशेषूत्सुकः ।

नक्षत्रे च लुपि । ४५ ।

तृतीयासप्तम्यावनुवर्तेते । लुबन्तान्नक्षत्रशब्दात्तृतीयासप्तम्यौ विभक्ती भवतः । पुष्येण
पायसमश्नीयात् । पुष्ये पायसमश्नीयात् । मघाभिः पललौदनं । मघासु पललौदनम् । नक्षत्र
25 इति किम् । पञ्चालेषु वसति । लुपीति किम् । मघासु ग्रहः । इह कस्मान्न भवति । अद्य
पुष्यः । अद्य कृत्तिका । अधिकरण इति वर्तते । वचनं तु पक्षे तृतीयाविधानार्थम् ।

प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा । ४६ ।

प्रातिपदिकार्थः सत्ता । लिङ्गं स्त्रीलिङ्गपुंलिङ्गनपुंसकानि । परिमाणं प्रस्थादि । वच-
नमेकत्वद्वित्वबहुत्वानि । मात्रशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । प्रातिपदिकार्थमात्रे लिङ्गमात्रे
30 परिमाणमात्रे वचनमात्रे प्रथमा विभक्तिर्भवति । प्रातिपदिकार्थमात्रे । उच्चैः । नीचैः । लि-
ङ्गग्रहणं किम् । कुमारी वृक्षः कुण्डमित्यत्रापि यथा स्यात् । परिमाणग्रहणं किम् । द्रोणः
खारि आढकमित्यत्रापि यथा स्यात् । वचनग्रहणं किम् । एकत्वादिषूक्तेष्वपि यथा स्यात् ।
एकः । द्वौ । बहवः । प्रातिपदिकग्रहणं किम् । निपातस्यानर्थकस्य प्रातिपदिकत्वमु-

क्तम् (in einem Vârttika zu P. 1,2,45) । ततो ऽपि यथा स्यात् । प्रलम्बते । अ-ध्यागच्छति ।

संबोधने च । ४७ ।

आभिमुख्यकरणं संबोधनम् । तदधिके प्रातिपदिकार्थे प्रथमा न प्राप्नोतीति वचनमा-
5 रभ्यते । संबोधने च प्रथमा विभक्तिर्भवति । हे देवदत्त । हे देवदत्तौ । हे देवदत्ताः ।

सामन्त्रितम् । ४८ ।

संबोधने या प्रथमा तदन्तं शब्दरूपमामन्त्रितसंज्ञं भवति । तथा चैवोदाहृतम् । आम-न्त्रितप्रदेशा आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवदित्येवमादयः (८ । १ । ७२) ।

एकवचनं संबुद्धिः । ४९ ।

10 आमन्त्रितप्रथमाया यदेकवचनं तत्संबुद्धिसंज्ञं भवति । हे पटो । हे देवदत्त । संबुद्धि-प्रदेशा एङ्ह्रस्वात्संबुद्धेरित्येवमादयः (६ । १ । ६९) ।

षष्ठी शेषे । ५० ।

कर्मादिभ्यो ऽन्यः प्रातिपदिकार्थव्यतिरिक्तः स्वस्वामिसंबन्धादिः शेषः । तत्र षष्ठी विभक्तिर्भवति । राज्ञः पुरुषः । पशोः पादः । पितुः पुत्रः ।

15 ज्ञो ऽविदर्थस्य करणे । ५१ ।

जानातेरविदर्थस्याज्ञानार्थस्य करणे कारके षष्ठी विभक्तिर्भवति । सर्पिषो जानीते । मधुनो जानीते । सर्पिषा करणेन प्रवर्तत इत्यर्थः । प्रवृत्तिवचनो जानातिरविदर्थः । अथ वा मिथ्याज्ञानवचनः । सर्पिषि रक्तः प्रतिहतो वा । चित्तभ्रान्त्या तदात्मना सर्वमेव ग्राह्यं प्रतिपद्यते । मिथ्याज्ञानमज्ञानमेव । अविदर्थस्येति किम् । स्वरेण पुत्रं जानाति ।

20 अधीगर्थदयेशां कर्मणि । ५२ ।

शेष इति वर्तते । अधीगर्थाः स्मरणार्थाः । दय दानगतिरक्षणेषु । ईश ऐश्वर्ये । एतेषां कर्मणि कारके शेषत्वेन विवक्षिते षष्ठी विभक्तिर्भवति । मातुरध्येति । मातुः स्मरति । स-र्पिषो दयते । सर्पिष ईष्टे । मधुन ईष्टे । कर्मणीति किम् । मातुर्गुणैः स्मरति । शेष इति किम् । मातरं स्मरति ।

25 कृञः प्रतियत्ने । ५३ ।

सतो गुणान्तराधानं प्रतियत्नः । करोतेः कर्मणि कारके शेषत्वेन विवक्षिते प्रतियत्ने गम्यमाने षष्ठी विभक्तिर्भवति । एधोदकस्योपस्कुरुते । शस्त्रपत्रस्योपस्कुरुते । प्रतियत्न इति किम् । कटं करोति । कर्मणीति किम् । एधोदकस्योपस्कुरुते प्रज्ञया । शेष इत्येव । एधोदकमुपस्कुरुते ।

30 रुजार्थानां भाववचनानामज्वरेः । ५४ ।

रुजार्थानां धातूनां भाववचनानां भावकर्तृकाणां ज्वरिवर्जितानां कर्मणि कारके शेष-त्वेन विवक्षिते षष्ठी विभक्तिर्भवति । चौरस्य रुजति रोगः । चौरस्यामयत्यामयः । रुजा-र्थानामिति किम् ।

कल्याणी बत गाथेयं लौकिकी प्रतिभाति मे ।
एति जीवन्तमानन्दो नरं वर्षशतादपि ॥

भाववचनानामिति किम् । नदी कूलानि रुजति । अज्वरेरिति किम् । चौरं ज्वरयति
ज्वरः । अज्वरिसंताप्योरिति वक्तव्यम् । चौरं संतापयति तापः । शेष इत्येव । चौरं रुजति
5 रोगः ।

आशिषि नाथः । ५५ ।

नाधृ नाथृ याच्ञोपतापैश्वर्याशीःषु पठ्यते । तस्याशीःक्रियस्य कर्मणि कारके शेषत्वेन
विवक्षिते षष्ठी विभक्तिर्भवति । सर्पिषो नाथते । मधुनो नाथते । आशिषीति किम् । मा-
णवकमुपनाथति । अङ्ग पुत्रकाधीष ।

10 जासिनिप्रहणनाटक्राथपिषां हिंसायाम् । ५६ ।

जासि निप्रहण नाट क्राथ पिष् इत्येतेषां धातूनां हिंसाक्रियाणां कर्मणि कारके
षष्ठी विभक्तिर्भवति । जसु हिंसायां जसु ताडन इति च चुरादौ पठ्यते । तस्येदं ग्रहणम् ।
न दैवादिकस्य जसु मोक्षण इत्यस्य । चौरस्योज्जासयति । निप्रहण इति संघातविगृहीत-
विपर्यस्तग्रहणम् । चौरस्य निप्रहन्ति । चौरस्य निहन्ति । चौरस्य प्रहन्ति । चौरस्य प्रणि-
15 हन्ति । चौरस्योन्नाटयति । वृषलस्योन्नाटयति । चौरस्य क्राथयति । वृषलस्य क्राथयति ।
निपातनाद्वृद्धिः । अयं हि घटादौ पठ्यते । श्रथ क्नथ क्रथ क्लथ हिंसार्था (Dhâtup. 19,37—
40) इति । तत्र घटादयो मित (19,1. fgg.) इति मित्संज्ञायां मितां ह्रस्व (६ । ४ । ९२) इति
ह्रस्वत्वं स्यात् । चौरस्य पिनष्टि । वृषलस्य पिनष्टि । हिंसायामिति किम् । धानाः पिन-
ष्टि । शेष इत्येव । चौरमुज्जासयति । एषामिति किम् । चौरं हिनस्ति । निप्रहण इति
20 किम् । चौरं विहन्ति ।

व्यवहृपणोः समर्थयोः । ५७ ।

व्यवहृ पण इत्येतयोः समर्थयोः समानार्थयोः कर्मणि कारके षष्ठी विभक्तिर्भवति ।
द्यूते क्रयविक्रयव्यवहारे च समानार्थत्वमनयोः । शतस्य व्यवहरति । शतस्य पणते । आ-
यप्रत्ययः कस्मान्न भवति । स्तुत्यर्थस्य पणतेरायप्रत्यय इष्यते । समर्थयोरिति किम् । श-
25 लाकां व्यवहरति । विक्षिपतीत्यर्थः । ब्राह्मणान्पणायते । स्तौतीत्यर्थः । शेष इत्येव ।
शतं पणते ।

दिवस्तदर्थस्य । ५८ ।

व्यवहृपणिसमानार्थस्य दीव्यतेः कर्मणि षष्ठी विभक्तिर्भवति । शतस्य दीव्यति ।
तदर्थस्येति किम् । ब्राह्मणं दीव्यति । योगविभाग उत्तरार्थः ।

30 विभाषोपसर्गे । ५९ ।

दिवस्तदर्थस्येति नित्यं षष्ठ्यां प्राप्तायां सोपसर्गस्य विकल्प उच्यते । उपसर्गे सति
दिवस्तदर्थस्य कर्मणि कारके विभाषा षष्ठी विभक्तिर्भवति । शतस्य प्रतिदीव्यति । शतं
प्रतिदीव्यति । उपसर्गस्येति किम् । शतस्य दीव्यति । तदर्थस्येत्येव । शलाकां प्रतिदीव्यति ।

द्वितीया ब्राह्मणे। ६०।

ब्राह्मणविषये प्रयोगे दिवस्तदर्थस्य कर्मणि कारके द्वितीया विभक्तिर्भवति। गामस्य तदहः सभायां दीव्येयुः। अनुपसर्गस्य षष्ठ्यां प्राप्तायामिदं वचनम्। सोपसर्गस्य तु छन्दसि व्यवस्थितविभाषयापि सिध्यति।

5 प्रेष्यब्रुवोर्हविषो देवतासंप्रदाने। ६१।

प्रेष्य इति इष्यतेर्दैवादिकस्य लोण्मध्यमपुरुषस्यैकवचनम्। तत्साहचर्याद्ब्रुविरपि तद्विषय एव गृह्यते। प्रेष्यब्रुवोर्हविषः कर्मणः षष्ठी विभक्तिर्भवति देवतासंप्रदाने सति। अग्नये छागस्य हविषो वपाया मेदसः प्रे३ष्य। अग्नये छागस्य हविषो वपाया मेदसो ऽनु ब्रू३हि। प्रेष्यब्रुवोरिति किम्। अग्नये छागं हविर्वपां मेदो जुहुधि। हविष इति किम्।

10 अग्नये गोमयान्प्रेष्य। देवतासंप्रदान इति किम्। माणवकाय पुरोडाशं प्रेष्य। हविषः प्रस्थितस्य प्रतिषेधो वक्तव्यः। इन्द्राग्निभ्यां छागं हविर्वपां मेदः प्रस्थितं प्रे३ष्य।

चतुर्थ्यर्थे बहुलं छन्दसि। ६२।

छन्दसि विषये चतुर्थ्यर्थे षष्ठी विभक्तिर्भवति बहुलम्। पुरुषमृगश्चन्द्रमसः (VS. 24, 35)। पुरुषमृगश्चन्द्रमसे। गोधा कालका दार्वाघाटस्ते वनस्पतीनाम् (ebend.)। ते वनस्पतिभ्यः।

15 बहुलग्रहणं किम्। कृष्णो रात्र्यै (VS. 24, 36)। हिमवतो हस्ती (TS. 5, 5, 11, 1)। षष्ठ्यर्थे चतुर्थी वक्तव्या। या खर्वेण पिबति तस्यै खर्वो जायते (TS. 2, 5, 1, 7; hier ohne जायते)। या दतो धावते तस्यै श्यावदन् (ebend.)। या नखानि निकृन्तते तस्यै कुनखी (ebend.)। याङ्क्ते तस्यै काणः (ebend.)। याभ्यङ्क्ते तस्यै दुश्चर्मा (ebend.)। या प्रलिखते तस्यै खलतिः (ebend.)। अहल्यायै जार (ÇAT. BR. 3, 3, 4, 18)।

20 यजेश्च करणे। ६३।

यजेर्धातोः करणे कारके छन्दसि बहुलं षष्ठी विभक्तिर्भवति। घृतस्य यजते। घृतेन यजते। सोमस्य यजते। सोमेन यजते।

कृत्वोऽर्थप्रयोगे काले ऽधिकरणे। ६४।

छन्दसि बहुलमिति निवृत्तम्। कृत्वोऽर्थानां प्रत्ययानां प्रयोगे काले ऽधिकरणे षष्ठी

25 विभक्तिर्भवति। पञ्चकृत्वो ऽह्नो भुङ्क्ते। द्विरह्नो ऽधीते। कृत्वोऽर्थग्रहणं किम्। अह्नि शेते। रात्रौ शेते। प्रयोगग्रहणं किम्। अहनि भुक्तम्। गम्यते हि द्विस्त्रिश्चतुर्वेति। न त्वप्रयुज्यमाने भवति। कालग्रहणं किम्। द्विः कांस्यपात्र्यां भुङ्क्ते। अधिकरण इति किम्। द्विरह्ना भुङ्क्ते। शेष इत्येव। द्विरहन्यधीते।

कर्तृकर्मणोः कृति। ६५।

30 कृत्प्रयोगे कर्तरि कर्मणि च षष्ठी विभक्तिर्भवति। भवतः शायिका। भवत आसिका। कर्मणि। अपां स्रष्टा। पुरां भेत्ता। वज्रस्य भर्ता। कर्तृकर्मणोरिति किम्। शस्त्रेण भेत्ता। कृतीति किम्। तद्धितप्रयोगे मा भूत्। कृतपूर्वी कटम्। भुक्तपूर्व्योदनम्। शेष इति निवृत्तं पुनः कर्मग्रहणात्। इतरथा हि कर्तरि च कृतीति ब्रूयात्।

उभयप्राप्तौ कर्मणि। ६६।

पूर्वेण षष्ठी प्राप्ता नियम्यते। उभयप्राप्ताविति बहुव्रीहिः। उभयोः प्राप्तिर्यस्मिन्कृति सो ऽयमुभयप्राप्तिः। तत्र कर्मण्येव षष्ठी विभक्तिर्भवति न कर्तरि। आश्चर्यो गवां दोहो ऽगोपालेन। रोचते म ओदनस्य भोजनं देवदत्तेन। साधु खलु पयसः पानं यज्ञदत्तेन।
5 बहुव्रीहिविज्ञानादिह नियमो न भवति। आश्चर्यमिदं वृत्तमोदनस्य च नाम पाको ब्राह्मणानां च प्रादुर्भाव इति। अकाकारयोः स्त्रीप्रत्यययोः प्रयोगे नेति वक्तव्यम्। भेदिका देवदत्तस्य काष्ठानाम्। चिकीर्षा देवदत्तस्य कटस्य। शेषे विभाषा। अकाकारयोः स्त्रीप्रत्यययोर्ग्रहणात्तदपेक्षया शेषः स्त्रीप्रत्यय एव गृह्यते। विचित्रा हि सूत्रस्य कृतिः पाणिनेः पाणिनिना वा। केचिदविशेषेणैव विभाषामिच्छन्ति। शब्दानामनुशासनमाचार्येण आचा-
10 र्यस्येति वा।

क्तस्य च वर्तमाने। ६७।

न लोकाव्ययनिष्ठेति (६९) प्रतिषेधे प्राप्ते पुनः षष्ठी विधीयते। क्तस्य वर्तमानकालविहितस्य प्रयोगे षष्ठी विभक्तिर्भवति। राज्ञां मतः। राज्ञां बुद्धः। राज्ञां पूजितः। क्तस्येति किम्। ओदनं पचमानः। वर्तमान इति किम्। ग्रामं गतः। नपुंसके भाव उपसंख्यानम्।
15 छात्रस्य हसितम्। मयूरस्य नृत्तम्। कोकिलस्य व्याहृतम्। शेषविज्ञानात्सिद्धम् (५०)। तथा च कर्तृविवक्षायां तृतीयापि भवति। छात्रेण हसितमिति।

अधिकरणवाचिनश्च। ६८।

क्तो ऽधिकरणे चेति (३।४।७६) वक्ष्यति। तस्य प्रयोगे षष्ठी विभक्तिर्भवति। अयमपि प्रतिषेधापवादो योगः। इदमेषामासितम्। इदमेषां शयितम्। इदमहेः सृप्तम्। इदं वन-
20 कपेर्यातम्। इदमेषां भुक्तम्। इदमेषामशितम्। द्विकर्मकाणां प्रयोगे कर्तरि कृति द्वयोरपि षष्ठी द्वितीयावत्। नेताश्वस्य ग्रामस्य चैत्रः। अन्ये प्रधाने कर्मण्याहुः। तदा नेताश्वस्य ग्रामं चैत्रः।

न लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनाम्। ६९।

कर्तृकर्मणोः कृतीति (६५) षष्ठी प्राप्ता प्रतिषिध्यते। ल उ उक अव्यय निष्ठा खलर्थ
25 तृन् इत्येतेषां प्रयोगे षष्ठी विभक्तिर्न भवति। ल इति शतृशानचौ कानच्क्वसू किकिनौ च गृह्यन्ते। ओदनं पचन्। ओदनं पचमानः। ओदनं पेचानः। ओदनं पेचिवान्। पपिः सोमम्। ददिर्गाः। उ। कटं चिकीर्षुः। ओदनं बुभुक्षुः। कन्यामलंकरिष्णुः। इष्णुचो ऽपि प्रयोगे निषेधः। उक। आगामुकं वाराणसीं रक्ष आहुः। उकप्रतिषेधे कमेर्भाषायामप्रतिषेधः। दास्याः कामुकः। अव्यय। कटं कृत्वा। ओदनं भुक्त्वा। अव्ययप्रतिषेधे तोसुन्कसुनोरप्रति-
30 षेधः। पुरा सूर्यस्योदेतोराधेयः। पुरा क्रूरस्य विसृपो विरप्शिन् (VS. 1,28)। निष्ठा। ओदनं भुक्तवान्। देवदत्तेन कृतम्। खलर्थ। ईषत्करः कटो भवता। ईषत्पानः सोमो भवता। तृन्निति प्रत्याहारग्रहणम्। लटः शतृशानचावित्यारभ्य आ तृनो नकारात् (३।२।१२४—१३५)। तेन शानन्चानश्शतृतृनामपि प्रतिषेधो भवति। सोमं पवमानः। नटमाघ्नानः।

ग्रधीयन्पारायणम् । कर्ता कटान् । वदिता जनापवादान् । द्विषः शतुर्वावचनम् । चौरं द्विषन् । चौरस्य द्विषन् ।

ग्रकेनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययोः । ७० ।

ग्रकस्य भविष्यति काले विहितस्येनस्तु भविष्यति चाधमर्ण्ये च विहितस्य प्रयोगे 5 षष्ठी विभक्तिर्न भवति । कटं कारको व्रजति । ग्रोदनं भोजको व्रजति । इनः खल्वपि । ग्रामं गमी । ग्रामं गामी । ग्राधमर्ण्ये । शतं दायी । भविष्यदाधमर्ण्ययोरिति किम् । यवानां लावकः । सक्तूनां पायकः । ग्रवश्यं करी कटस्य । इह कस्मान्न भवति । वर्षशतस्य पूरकः । पुत्रपौत्राणां दर्शक इति । भविष्यदधिकारे विहितस्याकस्येदं ग्रहणम् ।

कृत्यानां कर्तरि वा । ७१ ।

10 कर्तृकर्मणोः कृतीति (६५) नित्यं षष्ठी प्राप्ता कर्तरि विकल्प्यते । कृत्यानां प्रयोगे कर्तरि वा षष्ठी विभक्तिर्भवति । भवता कटः कर्तव्यः । भवतः कटः कर्तव्यः । कर्तरीति किम् । गेयो माणवकः साम्नाम् । उभयप्राप्तौ कृत्ये षष्ठ्याः प्रतिषेधो वक्तव्यः । ग्राक्रष्टव्या ग्रामं शाखा देवदत्तेन । नेतव्या ग्राममजा देवदत्तेन ।

तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यां तृतीयान्यतरस्याम् । ७२ ।

15 तुल्यार्थैः शब्दैर्योगे तृतीया विभक्तिर्भवत्यन्यतरस्याम् । पत्ते षष्ठी च । तुलोपमाशब्दौ वर्जयित्वा । शेषे विषये तृतीयाविधानात्तया मुक्ते षष्ठ्येव भवति । तुल्यो देवदत्तेन । तुल्यो देवदत्तस्य । सदृशो देवदत्तेन । सदृशो देवदत्तस्य । ग्रतुलोपमाभ्यामिति किम् । तुला देवदत्तस्य नास्ति । उपमा कृष्णस्य न विद्यते । वेति वर्तमाने ऽन्यतरस्यांग्रहणमुत्तरसूत्रे तस्य चकारेणानुकर्षणार्थम् । इतरथा हि तृतीयानुकृष्येत ।

20 चतुर्थी चाशिष्यायुष्यमद्रभद्रकुशलसुखार्थहितैः । ७३ ।

ग्राशिषि गम्यमानायाम् ग्रायुष्य मद्र भद्र कुशल सुख ग्रर्थ हित इत्येतैर्योगे चतुर्थी विभक्तिर्भवति । चकारो विकल्पानुकर्षणार्थः । शेषे चतुर्थीविधानात्तया मुक्ते षष्ठी विभक्तिर्भवति । ग्रत्रायुष्यादीनां पर्यायग्रहणं कर्तव्यम् । ग्रायुष्यं देवदत्ताय भूयात् । ग्रायुष्यं देवदत्तस्य भूयात् । चिरं जीवितं देवदत्ताय देवदत्तस्य वा भूयात् । मद्रं देवदत्ताय भूयात् । मद्रं देवदत्तस्य । 25 भद्रं देवदत्ताय । भद्रं देवदत्तस्य । कुशलं देवदत्ताय । कुशलं देवदत्तस्य । निरामयं देवदत्ताय । निरामयं देवदत्तस्य । सुखं देवदत्ताय । सुखं देवदत्तस्य । शं देवदत्ताय । शं देवदत्तस्य । ग्रर्थो देवदत्ताय । ग्रर्थो देवदत्तस्य । प्रयोजनं देवदत्ताय । प्रयोजनं देवदत्तस्य । हितं देवदत्ताय । हितं देवदत्तस्य । पथ्यं देवदत्ताय । पथ्यं देवदत्तस्य । ग्राशिषीति किम् । ग्रायुष्यं देवदत्तस्य तपः ।

---

2. Ueber den Gebrauch der Praeterita.

छन्दसि लिट् (sc. भूते) । पा॰ ३ । २ । १०५ । Im Veda steht das Perfectum (im 30 Sinne der Vergangenheit). Kâçikâ: भूत इत्येव । छन्दसि विषये धातोर्लिट्प्रत्ययो भवति । ग्रहं सूर्यमुभयतो ददर्श (VS. 8,9) । ग्रहं द्यावा पृथिवी ग्रा ततान ।

लिटः कानज्वा । १०६ । An die Stelle des Perfectum kann auch das Participium auf आन treten. Kâçikâ: छन्दसि लिटः कानजादेशो भवति वा । अग्निं चिक्यानः । सोमं सुषुवाणाः । वरुणं सुषुवाणः । न च भवति । अहं सूर्यमुभयतो ददर्श । अहं द्यावा पृथिवी आ ततान ।

क्वसुश्च । १०७ । Auch das Participium auf वंस्. Kâçikâ: छन्दसि लिटः क्वसुरादेशो भवति । जज्ञिवान् । पपिवान् । न च भवति । अहं सूर्यमुभयतो ददर्श । योगविभाग उत्तरार्थः । (Sûtra 106 und 107 mussten getrennt werden, weil im folgenden Sûtra nur क्वसु zu ergänzen ist.)

भाषायां सदवसश्रुवः । १०८ । In der profanen Sprache kann bei सद्, वस् und श्रु das Participium auf वंस् an die Stelle des Perfectum treten. Kâçikâ: सद वस श्रु इत्येतेभ्यः परस्य लिटो भाषायां विषये वा क्वसुरादेशो भवति । आदेशविधानादेव लिडपि तद्विषयो ऽनुमीयते । उपसेदिवान्कौत्सः पाणिनिम् । तेन मुक्ते यथाप्राप्तं प्रत्यया भवन्ति । उपासदत् । उपासीदत् । उपससाद । अनूषिवान्कौत्सः पाणिनिम् । अन्ववात्सीत् । अन्ववसत् । अनूवास । उपशुश्रुवान्कौत्सः पाणिनिम् । उपाश्रौषीत् । उपाशृणोत् । उपशुश्राव । लुङ्लिङ्विषये परस्तादनुवृत्तेः क्वसुर्भवति ।

उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च । १०९ । (Diese drei Participia werden ihrer unregelmässigen Bildung wegen besonders aufgeführt.)

लुङ् । ११० । (Allgemeine Regel) Der Aorist steht (wenn etwas Vergangenes gemeint ist). Mahâbh.: वसेर्लुङ् रात्रिशेषे (ein Vârttika) । वसेर्लुङ् रात्रिशेष इति वक्तव्यम् । न्याय्ये प्रत्युत्थाने प्रत्युत्थितं कश्चित्कं चित्पृच्छति । क्व भवानुषित इति । स आह । अमुत्रावात्समिति । अमुत्रावसमिति प्राप्नोति (dieses hätte man nach dem folgenden Sûtra erwartet, weil nicht vom selben Tage die Rede geht) । जागरणसंततौ (ein Vârttika) । जागरणसंतताविति च वक्तव्यम् । यो हि मुहूर्तमात्रमपि स्वपिति तत्रावसमिति प्राप्नोति (nach dem folgenden Sûtra) ।

अनद्यतने लङ् । १११ । (Erste Ausnahme.) Das Imperfectum steht, wenn Etwas nicht am selben Tage geschehen ist. Mahâbh.: अनद्यतन इति बहुव्रीहिनिर्देशः । अद्य ह्यो ऽभुक्ष्महि (ein Vârttika) । अनद्यतन इति बहुव्रीहिनिर्देशः कर्तव्यः । अविद्यमानाद्यतनो ऽनद्यतन इति । किं प्रयोजनम् । अद्य ह्यो वाभुक्ष्महीति । अद्य च ह्यश्चाभुक्ष्महीति व्यामिश्रे न लुङेव यथा स्यात् । परोक्षे च लोकविज्ञाते प्रयोक्तुर्दर्शनविषये (ein Vârttika) । परोक्षे च लोकविज्ञाते प्रयोक्तुर्दर्शनविषये लङ् वक्तव्यः । अरुणद्यवनः साकेतम् । अरुणद्यवनो माध्यमिकान् (bei dieser allgemein bekannten Begebenheit ist der Sprechende zwar nicht dabei gewesen, hätte es aber sein können. Nach Sûtra 115 hätte man das Perfectum erwartet) । परोक्ष इति किमर्थम् । उदगादादित्यः (der Sprechende hat

dieses selbst gesehen) । लोकविज्ञात इति किमर्थम् । चकार कटं देवदत्तः **(der Sprechende hätte dieses wohl selbst sehen können, hat es aber nicht gesehen, eben so wenig ist die Sache allgemein bekannt)** । प्रयोक्तुर्दर्शनविषय इति किमर्थम् । जघान कंसं किल वासुदेवः । **(die Sache ist wohl allgemein bekannt, aber der Sprechende hat es**
5 **nicht gesehen und auch nicht sehen können.)**

अभिज्ञावचने लृट् । ११२ । **(Ausnahme zu 111.) Steht ein Wort in der Bedeutung von «gedenken, sich erinnern» dabei, dann wird das Futurum auf** स्य **gesetzt. Kâçikâ:** अभिज्ञा स्मृतिः । तद्वचन उपपदे भूतानद्यतने लृट्प्रत्ययो भवति । लङो ऽपवादः । अभिजानासि देवदत्त कश्मीरेषु वत्स्यामः । वचनग्रहणं पर्यायार्थम् । अभिजानासि स्मरसि
10 बुध्यसे चेतयस इति ।

न यदि । ११३ । **Wenn** यद् **dabei steht, wird nicht das Futurum auf** स्य **gesetzt (sondern das Imperfectum nach 111). Kâçikâ:** यच्छब्दसहिते ऽभिज्ञावचन उपपदे लृट्प्रत्ययो न भवति । पूर्वेण **(sc.** सूत्रेण**)** प्राप्तः प्रतिषिध्यते । अभिजानासि देवदत्त यत्कश्मीरेष्ववसाम । वासमात्रं स्मर्यते । न त्वपरं किं चिल्लक्ष्यते । तेनोत्तरसूत्रस्य नायं विषयः ।

15 विभाषा साकाङ्क्षे । ११४ । **Nach Belieben (Futurum oder Imperfectum), wenn der Satz noch eine Ergänzung hat. Mahâbh.:** किमुदाहरणम् । अभिजानासि देवदत्त कश्मीरेषु वत्स्यामस्तत्र सक्तून्पास्यामः । अभिजानासि देवदत्त कश्मीरेष्ववसाम तत्र सक्तूनपिबाम । भवेत् । पूर्वं परमाकाङ्क्षतीति साकाङ्क्षं स्यात् । परं तु कथं साकाङ्क्षम् । परमपि साकाङ्क्षम् । कथम् । अस्त्यस्मिन्नाकाङ्क्षेत्यतः साकाङ्क्षम् । विभाषा साकाङ्क्षे सर्वत्र **(ein**
20 **Vârttika)** । विभाषा साकाङ्क्षे सर्वत्रेति वक्तव्यम् । क्व सर्वत्र । यदि चायदि च **(vgl. 113)** । यदि तावत् । अभिजानासि देवदत्त यत्कश्मीरान्गमिष्यामः । यत्कश्मीरानगच्छाम । यत्तत्रौदनं भोक्ष्यामहे । यत्तत्रौदनमभुञ्ज्महि । अयदि । अभिजानासि देवदत्त कश्मीरान्गमिष्यामः । कश्मीरानगच्छाम । तत्रौदनं भोक्ष्यामहे । तत्रौदनमभुञ्ज्महि ।

परोक्षे लिट् । ११५ । **(Zweite Ausnahme zu 111.) Das Perfectum steht, wenn man**
25 **Etwas nicht mit eigenen Augen gesehen hat. Mahâbh.:** कथंजातीयकं पुनः परोक्षं नाम । के चित्तावदाहुः । वर्षशतवृत्तं परोक्षमिति । अपर आहुः । वर्षसहस्रवृत्तं परोक्षमिति । अपर आहुः । कुड्यकटान्तरितं परोक्षमिति । अपर आहुः । द्व्यहवृत्तं त्र्यहवृत्तं वेति । सर्वथोत्तमो न सिध्यति **(weil die erste Person, wenn sie Etwas von sich aussagt, stets dabei gewesen ist)** । सुप्तमत्तयोरुत्तमः **(ein Vârttika)** । सुप्तमत्तयोरुत्तम इति वक्तव्यम् । सुप्तो
30 ऽहं किल विललाप । मत्तो ऽहं किल विललाप । सुप्तो न्वहं किल विललाप । मत्तो न्वहं किल विललाप । अथ भवति वै । कश्चिज्जाग्रदपि वर्तमानकालं नोपलभते । तद्यथा । वैयाकरणानां शाकटायनो राजमार्ग आसीनः शकटसार्थं यान्तं नोपलेभे । किं पुनः कारणं कश्चिज्जाग्रदपि वर्तमानं कालं नोपलभते । मनसा प्रयुक्तानीन्द्रियाण्युपलब्धौ कार-

ज्ञानि भवति। मनसो ऽसंनिध्यात्। परोक्षे लिडत्यन्तापह्नवे च (ein Vârttika)। परोक्षे लिडित्यत्रात्यन्तापह्नवे चेति वक्तव्यम्। Beispiele aus der Kâçikâ: कलिङ्गेषु स्थितो ऽसि। नाहं कलिङ्गाञ्जगाम (ich bin nie nach Kaliñga gekommen)। दक्षिणापथं प्रविष्टो ऽसि। नाहं दक्षिणापथं प्रविवेश।

5 हशश्वतोर्लङ् च। ११६। Wenn ह und शश्वत् dabei stehen, kann auch das Imperfectum gesetzt werden. Beispiele aus dem Mahâbh.: इति हाकरोत्। इति ह चकार। शश्वदकरोत्। शश्वच्चकार।

प्रश्ने चासन्नकाले। ११७। Dieselben zwei Tempora können auch in der Frage gesetzt werden, wenn es sich um eine eben vergangene Zeit handelt. Kâçikâ: क-10 श्चित्कं चित्पृच्छति। अगच्छद्देवदत्तः। जगाम देवदत्तः। अयजद्देवदत्तः। इयाज देवदत्तः। प्रश्न इति किम्। जगाम देवदत्तः। आसन्नकाल इति किम्। भवन्तं पृच्छामि। जघान कंसं किल वासुदेवः।

लट् स्मे। ११८। In Verbindung mit स्म wird das Präsens gesetzt. Beispiel aus dem Mahâbh.: धर्मेण स्म कुरवो युध्यन्ते।

15 अपरोक्षे च। ११९। Auch dann, wenn man selbst dabei gewesen ist. Kâçikâ: अ-परोक्षे च भूतानद्यतने ऽर्थे वर्तमानाद्धातोः स्म उपपदे लट्प्रत्ययो भवति। एवं स्म पिता ब्रवीति। इति स्मोपाध्यायः कथयति।

ननौ पृष्टप्रतिवचने। १२०। Bei ननु steht (trotz der Vergangenheit) das Präsens, wenn auf eine Frage geantwortet wird. Kâçikâ: अनद्यतने (111) परोक्ष (115) इति 20 निवृत्तम्। भूतसामान्ये विधिरयम्। ननुशब्द उपपदे प्रश्नपूर्वके प्रतिवचने भूते ऽर्थे लट्प्र-त्ययो भवति। लुङो (110) ऽपवादः। अकार्षीः कटं देवदत्त। ननु करोमि भोः। अवोचस्तत्र किं चिद्देवदत्त। ननु ब्रवीमि भोः। पृष्टप्रतिवचन इति किम्। नन्वकार्षीन्माणवकः।

नन्वोर्विभाषा। १२१। Bei न und नु nach Belieben (Präsens oder Aorist). Kâçikâ: भूत इत्येव। नशब्दे नुशब्दे चोपपदे पृष्टप्रतिवचने विभाषा लट्प्रत्ययो भवति भूते। अका-25 र्षीः कटं देवदत्त। न करोमि भोः। नाकार्षम्। अहं नु करोमि। अहं न्वकार्षम्।

पुरि लुङ् चास्मे। १२२। Bei पुरा ohne स्म kann auch der Aorist gesetzt werden. Kâçikâ: अनद्यतनग्रहणमिह मण्डूकप्लुत्यानुवर्तते (aus 111)। पुराशब्द उपपदे स्मशब्द-वर्जिते भूतानद्यतने ऽर्थे विभाषा लुङ्प्रत्ययो भवति लट् च। ताभ्यां मुक्ते पक्षे यथाविषयमन्यो ऽपि प्रत्ययो भवति। वसन्तीह पुरा छात्राः। अवात्सुरिह पुरा छात्राः। अवसन्निह पुरा 30 छात्राः। ऊषुरिह पुरा छात्राः। अस्म इति किम्। नलेन स्म पुराधीयते। Das Mahâbh. führt nur für das Präsens und den Aorist Beispiele an: रथेनायं पुरा याति। रथेनायं पुरायासीत्। Ebendaselbst wird für die Allmacht des स्म, das auch über ह und

शश्वत् (116) den Sieg davonträgt, folgendes Beispiel gegeben: न ह स्म वै पुरा शश्वदग्निरपरशुवृक्णं दहति (TS. 5,1,10,4) ।

आशंसायां भूतवच्च । ३ । ३ । १३२ । Bei einem Wunsche (also bei etwas Zukünftigem) auch so, als wenn es vergangen wäre (d. h. ausser dem Futurum auf स्य können auch
5 der Aorist und das Präsens stehen, indem aus dem vorhergehenden Sûtra वर्तमानवत् zu ergänzen ist). Mahâbh.: आशंसा नाम भविष्यत्काला । आशंसायां भूतवदतिदेशे लङ्लिटोः प्रतिषेधः (ein Vârttika) । आशंसायां भूतवदतिदेशे लङ्लिटोः प्रतिषेधो वक्तव्यः । न वापवादस्य निमित्ताभावात् । अनद्यतने हि तयोर्विधानम् (vgl. 3,1,111. 115) । न वा वक्तव्यः (sc. लङ्लिटोः प्रतिषेधः) । किं कारणम् । अपवादस्य निमित्ताभावात् ।
10 नात्रापवादस्य निमित्तमस्ति । कथम् । अनद्यतने हि तयोर्विधानम् । अनद्यतने हि तौ विधीयेते लङ्लिटौ । न चात्रानद्यतनः कालो विवक्षितः । कस्तर्हि । भूतकालसामान्यम् । In den folgenden Beispielen aus der Kâçikâ wird auch das als Verbum finitum fungirende Participium praet. für erlaubt gehalten: उपाध्यायश्चेदागमत् (oder आगतः, आगच्छति, आगमिष्यति) एते व्याकरणमध्यगीष्महि (oder अधीतवन्तः, अधीमहे, अध्ये-
15 ष्यामहे) । Sollte der Lehrer (wie wir wünschen) kommen, so würden wir, die wir hier versammelt sind, Grammatik studiren.

क्षिप्रवचने लृट् । १३३ । Steht ein Wort in der Bedeutung von «schnell» dabei, so wird das Futurum auf स्य angewandt. Beispiel aus dem Mahâbh.: उपाध्यायश्चेदागतः क्षिप्रमध्येष्यामहे ।

20 आशंसावचने लिङ् । १३४ । Steht ein Wort in der Bedeutung von «hoffen» dabei, so wird der Potentialis gebraucht. Beispiel aus dem Mahâbh.: उपाध्यायश्चेदागत आशंसे युक्तोऽधीयीय । Eben so, wenn क्षिप्रम् hinzugefügt wird. Zu 132 gehört das im Mahâbh. unter 134 mitgetheilte Vârttika, welches mit der Erklärung und mit einer Zurückweisung folgendermaassen lautet: अनिष्पन्ने निष्पन्नशब्दः शिष्योऽनिष्प-
25 न्नत्वात् । अनिष्पन्ने निष्पन्नशब्दः शिष्यः शासितव्यः । किं कारणम् । अनिष्पन्नत्वात् । देवाश्चेदृष्टो निष्पन्नाः शालयः (wenn es geregnet hätte, wäre der Reis reif geworden) । तत्र भवितव्यम् । संपत्स्यन्ते शालय इति ॥ सिद्धं तु भविष्यत्प्रतिषेधात् । सिद्धमेतत् । कथम् । भविष्यत्प्रतिषेधात् । यल्लोको भविष्यद्वाचिनः शब्दस्य प्रयोगं न मृष्यति । कश्चिदाह । देवश्चेदृष्टः संपत्स्यन्ते शालय इति । स उच्यते । मैवं वोचः । संपन्नाः शालय इत्येवं ब्रूहि ।

30 नानद्यतनवत्क्रियाप्रबन्धसामीप्ययोः । १३५ । Bei einer ununterbrochenen Fortdauer einer Handlung, so wie bei einem nahen Zeitpunkte, werden nicht die für den nicht-heutigen Tag geltenden Tempora (Imperfectum und Futurum auf तृ) gesetzt. Kâçikâ: भूतानद्यतने भविष्यदनद्यतने च लङ्लुटौ विहितौ । तयोरयं प्रतिषेधः । अनद्य-

तनवत्प्रत्ययविधिर्न भवति क्रियाप्रबन्धे सामीप्ये च गम्यमाने । क्रियाणां प्रबन्धः सातत्येनानुष्ठानम् । कालानां सामीप्यं तुल्यजातीयेनाव्यवधानम् । यावज्जीवं भृशमन्नमदात् । भृशमन्नं दास्यति । यावज्जीवं पुत्रो ऽध्यापिपत् । यावज्जीवमध्यापयिष्यति । सामीप्ये खल्वपि । येयं पौर्णमास्यतिक्रान्ता एतस्यामुपाध्यायो ऽग्नीनाधित । सोमेनायष्ट । गामदित ।
5 येयममावास्यागामिनी एतस्यामुपाध्यायो ऽग्नीनाधास्यते । सोमेन यक्ष्यते । गां दास्यते । द्वौ प्रतिषेधौ (das न und das negirende अनद्यतनवत् im Sûtra) यथाप्राप्तस्याभ्यनुज्ञापनाय ।

माङि लुङ् । १७५ । Bei der prohibitiven Partikel मा wird der Aorist gesetzt.

स्मोत्तरे लङ् च । १७६ । Folgt auf मा noch स्म, so kann auch das Imperfectum gesetzt werden.

10 न माङ्योगे । ६ । ४ । ७४ । (Das Augment) wird nicht angefügt in der Verbindung mit der prohibitiven Partikel मा.

XIX. Amarakoça.

1. Anzug und darauf Bezügliches (2, 6, 3, 1—41).

आकल्पवेषौ नेपथ्यं प्रतिकर्म प्रसाधनम् ।
दशैते त्रिष्वलंकर्तालंकरिष्णुश्च मण्डितः ॥ १ ॥
प्रसाधितो ऽलंकृतश्च भूषितश्च परिष्कृतः ।
15 विभ्राड् भ्राजिष्णुरोचिष्णू भूषा तु स्यादलंक्रिया ॥ २ ॥
अलंकारस्त्वाभरणं परिष्कारो विभूषणम् ।
मण्डनं चाथ मुकुटं किरीटं पुंनपुंसकम् ॥ ३ ॥
चूडामणिः शिरोरत्नं तरलो हारमध्यगः ।
वालपाश्या पारितथ्या पत्रपाश्या ललाटिका ॥ ४ ॥
20 कर्णिका तालपत्त्रं स्यात्कुण्डलं कर्णवेष्टनम् ।
ग्रैवेयकं कण्ठभूषा लम्बनं स्याल्ललन्तिका ॥ ५ ॥
स्वर्णैः प्रालम्बिकाथोरःसूत्रिका मौक्तिकैः कृता ।
हारो मुक्तावली देवच्छन्दो ऽसौ शतयष्टिकः ॥ ६ ॥
हारभेदा यष्टिभेदा गुत्सगुत्सार्धगोस्तनाः ।
25 अर्धहारो माणवक एकावल्येकयष्टिका ॥ ७ ॥
सैव नक्षत्रमाला स्यात्सप्तविंशतिमौक्तिकैः ।
आवापकः पारिहार्यः कटको वलयो ऽस्त्रियाम् ॥ ८ ॥

केयूरमङ्गदं तुल्ये अङ्गुलीयकमूर्मिका ।
साक्षराङ्गुलिमुद्रा सा कङ्कणं करभूषणम् ॥ ९ ॥
स्त्रीकट्यां मेखला काञ्ची सप्तकी रसना तथा ।
क्लीबे सारसनं चाथ पुंस्कट्यां शृङ्खलं त्रिषु ॥ १० ॥
5 पादाङ्गदं तुलाकोटिर्मञ्जीरो नूपुरोऽस्त्रियाम् ।
हंसकः पादकटकः किङ्किणी क्षुद्रघण्टिका ॥ ११ ॥
त्वक्फलकृमिरोमाणि वस्त्रयोनिर्दश त्रिषु ।
वाल्कं क्षौमादि फालं तु कार्पासं बादरं च तत् ॥ १२ ॥
कौशेयं कृमिकोशोत्थं राङ्कवं मृगरोमजम् ।
10 अनाहतं निष्प्रवाणि तन्त्रकं च नवाम्बरे ॥ १३ ॥
तत्स्यादुद्गमनीयं यद्धौतयोर्वस्त्रयोर्युगम् ।
पत्त्रोर्णं धौतकौशेयं बहुमूल्यं महाधनम् ॥ १४ ॥
क्षौमं दुकूलं स्याद्द्वे तु निवीतं प्रावृतं त्रिषु ।
स्त्रियां बहुत्वे वस्त्रस्य दशाः स्युर्वस्तयो द्वयोः ॥ १५ ॥
15 दैर्घ्यमायाम आरोहः परिणाहो विशालता ।
पटच्चरं जीर्णवस्त्रं समौ नक्तककर्पटौ ॥ १६ ॥
वस्त्रमाच्छादनं वासश्चैलं वसनमंशुकम् ।
सुचेलकः पटोऽस्त्री स्याद्वराशिः स्थूलशाटकः ॥ १७ ॥
निचोलः प्रच्छदपटः समौ रल्लककम्बलौ ।
20 अन्तरीयोपसंव्यानपरिधानान्यधोंऽशुके ॥ १८ ॥
द्वौ प्रावारोत्तरासङ्गौ समौ बृहतिका तथा ।
संव्यानमुत्तरीयं च चोलः कूर्पासकः स्त्रियाः ॥ १९ ॥
नीशारः स्यात्प्रावरणे हिमानिलनिवारणे ।
अर्धोरुकं वरस्त्रीणां स्याच्चण्डातकमंशुकम् ॥ २० ॥
25 स्यात्त्रिष्वाप्रपदीनं तत्प्राप्नोत्याप्रपदं हि यत् ।
अस्त्री वितानमुल्लोचो दूष्याद्यं वस्त्रवेश्मनि ॥ २१ ॥
प्रतिसीरा जवनिका स्यात्तिरस्करणी च सा ।
परिकर्माङ्गसंस्कारः स्यान्मार्ष्टिर्मार्जना मृजा ॥ २२ ॥
उद्वर्तनोत्सादने द्वे समे आप्लाव आप्लवः ।
30 स्नानं चर्चा तु चार्चिक्यं स्थासको ऽथ प्रबोधनम् ॥ २३ ॥
अनुबोधः पत्त्रलेखा पत्त्राङ्गुलिरिमे समे ।
तमालपत्त्रतिलकचित्रकाणि विशेषकम् ॥ २४ ॥

द्वितीयं च तुरीयं च न स्त्रियामथ कुङ्कुमम् ।
काश्मीरजन्माग्निशिखं वरं बाल्हीकपीतने ॥ २५ ॥
रक्तसंकोचपिशुनं धीरलोहितचन्दनम् ।
लाक्षा राक्षा जतु क्लीबे यावो ऽलक्तो द्रुमामयः ॥ २६ ॥
5 लवङ्गं देवकुसुमं श्रीसंज्ञमथ जायकम् ।
कालीयकं च कालानुसार्यं चाथ समार्थकम् ॥ २७ ॥
वंशिकागुरुराजार्हलोहकृमिजजोङ्गकम् ।
कालागुर्वगुरुः स्यात्तन्मङ्गल्या मल्लिगन्धि यत् ॥ २८ ॥
यक्षधूपः सर्जरसो रालसर्वरसावपि ।
10 बहुरूपो ऽप्यथ वृकधूपकृत्रिमधूपकौ ॥ २९ ॥
तुरुष्कः पिण्डकः सिल्हो यावनो ऽप्यथ पायसः ।
श्रीवासो वृकधूपो ऽपि श्रीवेष्टसरलद्रवौ ॥ ३० ॥
मृगनाभिर्मृगमदः कस्तूरी चाथ कोलकम् ।
कक्कोलकं कोशफलमथ कर्पूरमस्त्रियाम् ॥ ३१ ॥
15 घनसारश्चन्द्रसंज्ञः सिताभ्रो हिमवालुका ।
गन्धसारो मलयजो भद्रश्रीश्चन्दनो ऽस्त्रियाम् ॥ ३२ ॥
तैलपर्णिकगोशीर्षे हरिचन्दनमस्त्रियाम् ।
तिलपर्णी तु पत्राङ्गं रञ्जनं रक्तचन्दनम् ॥ ३३ ॥
कुचन्दनं चाथ जातीकोशजातीफले समे ।
20 कर्पूरागुरुकस्तूरीकक्कोलैर्यक्षकर्दमः ॥ ३४ ॥
गात्रानुलेपनी वर्तिर्वर्णकं स्याद्विलेपनम् ।
चूर्णानि वासयोगाः स्युर्भावितं वासितं त्रिषु ॥ ३५ ॥
संस्कारो गन्धमाल्याद्यैर्यः स्यात्तदधिवासनम् ।
माल्यं मालास्रजौ मूर्ध्नि केशमध्ये तु गर्भकः ॥ ३६ ॥
25 प्रभ्रष्टकं शिखालम्बि पुरो न्यस्तं ललामकम् ।
प्रालम्बमृजुलम्बि स्यात्कण्ठाद्वैकक्षकं तु तत् ॥ ३७ ॥
यत्तिर्यक्क्षिप्तमुरसि शिखास्वापीडशेखरौ ।
रचना स्यात्परिस्पन्द आभोगः परिपूर्णता ॥ ३८ ॥
उपधानं तूपबर्हः शय्यायां शयनीयवत् ।
30 शयनं मञ्चपर्यङ्कपल्यङ्काः खट्वया समाः ॥ ३९ ॥
गेण्डुकः कन्दुको दीपः प्रदीपः पीठमासनम् ।
समुद्गकः संपुटकः प्रतिग्राहः पतद्ग्रहः ॥ ४० ॥

प्रसाधनी कङ्कतिका पिष्टातः पटवासकः ।
दर्पणे मुकुरादर्शौ व्यजनं तालवृन्तकम् ॥ ४१ ।

---

2. Auf ण auslautende Wörter mit ihren Bedeutungen (3, 4, 12, 48—59).

भ्रूणो ऽर्भके स्त्रैणगर्भे बाणो बलिसुते शरे ।
कणो ऽतिसूक्ष्मे धान्यांशे संघाते प्रमथे गणः ॥ ४८ ॥
5 पणो द्यूतादिषूत्सृष्टे भृतौ मूल्ये धने ऽपि च ।
मौर्व्यां द्रव्याश्रिते सत्त्वशुक्लसंध्यादिके गुणः ॥ ४९ ॥
निर्व्यापारस्थितौ कालविशेषोत्सवयोः क्षणः ।
वर्णो द्विजादौ शुक्लादौ स्तुतौ वर्णं तु वाक्षरे ॥ ५० ॥
अरुणो भास्करे ऽपि स्याद्वर्णभेदे ऽपि च त्रिषु ।
10 स्थाणुः शर्वे ऽप्यथ द्रोणः काके ऽपि च रवे रणः ॥ ५१ ॥
ग्रामणीर्नापिते पुंसि श्रेष्ठे ग्रामाधिपे त्रिषु ।
ऊर्णा मेषादिलोम्नि स्यादावर्ते चान्तरा भ्रुवौ ॥ ५२ ॥
हरिणी स्यान्मृगी हेमप्रतिमा हरिता च या ।
त्रिषु पाण्डौ च हरिणः स्थूणा स्तम्भे ऽपि वेश्मनः ॥ ५३ ॥
15 तृष्णे स्पृहापिपासे द्वे जुगुप्साकरुणे घृणे ।
वणिक्पथे ऽपि विपणिः सुरा प्रत्यक्च वारुणी ॥ ५४ ॥
करेणुरिभ्यां स्त्री नेभे द्रविणं तु बलं धनम् ।
शरणं गृहरक्षित्रोः श्रीपर्णं कमले ऽपि च ॥ ५५ ॥
विषाभिमरलोहेषु तीक्ष्णं क्लीबे खरे त्रिषु ।
20 प्रमाणं हेतुमर्यादाशास्त्रेयत्ताप्रमातृषु ॥ ५६ ॥
करणं साधकतमं क्षेत्रगात्रेन्द्रियेष्वपि ।
प्राण्युत्पादे संसरणमसंबाधचमूगतौ ॥ ५७ ॥
घण्टापथे ऽथ वान्तान्ने समुद्धरणमुन्नये ।
अतस्त्रिषु विषाणं स्यात्पशुशृङ्गेभदन्तयोः ॥ ५८ ॥
25 प्रवणः क्रमनिम्नोर्व्यां प्रह्वे ना तु चतुष्पथे ।
संकीर्णो निचिताशुद्धावीरिणं शून्यमूषरम् ॥ ५९ ॥

XX. Kâvjâdarça.

Upamâ und Rûpaka (2, 14—96).

यथा कथं चित्सादृश्यं यत्रोद्भूतं प्रतीयते ।
उपमा नाम सा तस्याः प्रपञ्चो ऽयं निदर्श्यते ॥ १४ ॥
अम्भोरुहमिवाताम्रं मुग्धे करतलं तव ।
इति धर्मोपमा साक्षात्तुल्यधर्मप्रदर्शनात् ॥ १५ ॥
5 राजीवमिव ते वक्त्रं नेत्रे नीलोत्पले इव ।
इयं प्रतीयमानैकधर्मा वस्तूपमैव सा ॥ १६ ॥
तवाननमिवोन्निद्रमरविन्दमभूदिति ।
सा प्रसिद्धिविपर्यासाद्विपर्यासोपमेष्यते ॥ १७ ॥
तवाननमिवाम्भोजमम्भोजमिव ते मुखम् ।
10 इत्यन्योऽन्योपमा सेयमन्योऽन्योत्कर्षशंसिनी ॥ १८ ॥
त्वन्मुखं कमलेनैव तुल्यं नान्येन केन चित् ।
इत्यन्यसाम्यव्यावृत्तेरियं सा नियमोपमा ॥ १९ ॥
पद्मं तावत्तवान्वेति मुखमन्यच्च तादृशम् ।
अस्ति चेदस्तु तत्कारीत्यसावनियमोपमा ॥ २० ॥
15 समुच्चयोपमाप्यस्ति न कान्त्यैव मुखं तव ।
ह्लादनाख्येन चात्येति कर्मणेन्दुमितीदृशी ॥ २१ ॥
त्वय्येव त्वन्मुखं दृष्टं दृश्यते दिवि चन्द्रमाः ।
इयत्येव भिदा नान्येत्यसावतिशयोपमा ॥ २२ ॥
मय्येवास्या मुखश्रीरित्यलमिन्दोर्विकत्थनैः ।
20 पद्मे ऽपि सा यदस्त्येवेत्यसावुत्प्रेक्षितोपमा ॥ २३ ॥
यदि किं चिद्भवेत्पद्मं सुभ्रु विभ्रान्तलोचनम् ।
तत्ते मुखश्रियं धत्तामित्यसावद्भुतोपमा ॥ २४ ॥
शशीत्युत्प्रेक्ष्य तन्वङ्गि त्वन्मुखं त्वन्मुखाशया ।
इन्दुमप्यनुधावामीत्येषा मोहोपमा स्मृता ॥ २५ ॥
25 किं पद्ममन्तर्भ्रान्तालि किं ते लोलेक्षणं मुखम् ।
मम दोलायते चित्तमितीयं संशयोपमा ॥ २६ ॥
न पद्मस्येन्दुनिग्राह्यस्येन्दुलज्जाकरी द्युतिः ।
अतस्त्वन्मुखमेवेदमित्यसौ निर्णयोपमा ॥ २७ ॥
शिशिरांशुप्रतिस्पर्धि श्रीमत्सुरभिगन्धि च ।
30 अम्भोजमिव ते वक्त्रमिति श्लेषोपमा स्मृता ॥ २८ ॥

सद्रूपशब्दवाच्यत्वात्सा समानोपमा यथा ।
बालेवोद्यानमालेयं सालकाननशोभिनी ॥ २९ ॥
पद्मं बहुरजश्चन्द्रः क्षयी ताभ्यां तवाननम् ।
समानमपि सोत्सेकमिति निन्दोपमा स्मृता ॥ ३० ॥
5 ब्रह्मणो ऽप्युद्भवः पद्मं चन्द्रः शंभुशिरोधृतः ।
तौ तुल्यौ त्वन्मुखेनेति सा प्रशंसोपमोच्यते ॥ ३१ ॥
चन्द्रेण त्वन्मुखं तुल्यमित्याचिख्यासु मे मनः ।
स गुणो वास्तु दोषो वेत्याचिख्यासोपमां विदुः ॥ ३२ ॥
शतपत्रं शरच्चन्द्रस्त्वदाननमिति त्रयम् ।
10 परस्परविरोधीति सा विरोधोपमा मता ॥ ३३ ॥
न जातु शक्तिरिन्दोस्ते मुखेन प्रतिगर्जितुम् ।
कलङ्किनो जडस्येति प्रतिषेधोपमैव सा ॥ ३४ ॥
मृगेक्षणाङ्कं ते वक्त्रं मृगेणैवाङ्कितः शशी ।
तथापि सम एवासौ नोत्कर्षीति चटूपमा ॥ ३५ ॥
15 न पद्मं मुखमेवेदं न भृङ्गौ चक्षुषी इमे ।
इति विस्पष्टसादृश्यात्तत्त्वाख्यानोपमैव सा ॥ ३६ ॥
चन्द्रारविन्दयोः कान्तिमतिक्रम्य मुखं तव ।
आत्मनैवाभवत्तुल्यमित्यसाधारणोपमा ॥ ३७ ॥
सर्वपद्मप्रभासारः समाहृत इव क्व चित् ।
20 त्वदाननं विभातीति तामभूतोपमां विदुः ॥ ३८ ॥
चन्द्रबिम्बादिव विषं चन्दनादिव पावकः ।
परुषा वागितो वक्त्रादित्यसंभावितोपमा ॥ ३९ ॥
चन्दनोदकचन्द्रांशुचन्द्रकान्तादिशीतलः ।
स्पर्शस्तवेत्यतिशयं बोधयन्ती बहूपमा ॥ ४० ॥
25 चन्द्रबिम्बादिवोत्कीर्णं पद्मगर्भादिवोद्धृतम् ।
तव तन्वङ्गि वदनमित्यसौ विक्रियोपमा ॥ ४१ ॥
पूष्ण्यातप इवाह्नीव पूषा व्योम्नीव वासरः ।
विक्रमस्त्वय्यधाल्लक्ष्मीमिति मालोपमा मता ॥ ४२ ॥
वाक्यार्थेनैव वाक्यार्थः को ऽपि यद्युपमीयते ।
30 एकानेकेवशब्दत्वात्सा वाक्यार्थोपमा द्विधा ॥ ४३ ॥
त्वदाननमधीराक्षमाविर्दशनदीधिति ।
भ्रमद्भृङ्गमिवालक्ष्यकेसरं भाति पङ्कजम् ॥ ४४ ॥

नलिन्या इव तन्वङ्ग्यास्तस्याः पद्ममिवाननम् ।
मया मधुव्रतेनेव पायं पायमरम्यत ॥ ४५ ॥
वस्तु किं चिदुपन्यस्य न्यसनात्तत्सधर्मणः ।
साम्यप्रतीतिरस्तीति प्रतिवस्तूपमा यथा ॥ ४६ ॥
5 नैको ऽपि त्वादृशो ऽद्यापि जायमानेषु राजसु ।
ननु द्वितीयो नास्त्येव पारिजातस्य पादपः ॥ ४७ ॥
अधिकेन समीकृत्य हीनमेकक्रियाविधौ ।
यद्ब्रुवन्ति स्मृता सेयं तुल्ययोगोपमा यथा ॥ ४८ ॥
दिवो जागर्ति रक्षायै पुलोमारिर्भुवो भवान् ।
10 असुरास्तेन हन्यन्ते सावलेपास्त्वया नृपाः ॥ ४९ ॥
कान्त्या चन्द्रमसं धाम्ना सूर्यं धैर्येण चार्णवम् ।
राजन्ननुकरोषीति सैषा हेतूपमा मता ॥ ५० ॥
न लिङ्गवचने भिन्ने न हीनाधिकतापि वा ।
उपमादूषणायालं यत्रोद्वेगो न धीमताम् ॥ ५१ ॥
15 स्त्रीव गच्छति षण्ढो ऽयं वक्त्येषा स्त्री पुमानिव ।
प्राणा इव प्रियो ऽयं मे विद्या धनमिवार्जिता ॥ ५२ ॥
भवानिव महीपाल देवराजो विराजते ।
अलमंशुमतः कक्षामारोढुं तेजसा नृपः ॥ ५३ ॥
इत्येवमादौ सौभाग्यं न जहात्येव जातु चित् ।
20 अस्त्येव क्व चिदुद्वेगः प्रयोगे वाग्विदां यथा ॥ ५४ ॥
हंसीव धवलश्चन्द्रः सरांसीवामलं नभः ।
भर्तृभक्तो भटः श्वेव खद्योतो भाति भानुवत् ॥ ५५ ॥
ईदृशं वर्ज्यते सद्भिः कारणं तत्र चिन्त्यताम् ।
गुणदोषविचाराय स्वयमेव मनीषिभिः ॥ ५६ ॥
25 इववद्वायथाशब्दाः समाननिभसंनिभाः ।
तुल्यसंकाशनीकाशप्रकाशप्रतिरूपकाः ॥ ५७ ॥
प्रतिपक्षप्रतिद्वंद्विप्रत्यनीकविरोधिनः ।
सदृक्सदृशसंवादिसजातीयानुवादिनः ॥ ५८ ॥
प्रतिबिम्बप्रतिच्छन्दसरूपसमसंमिताः ।
30 सलक्षणसदृक्षाभसपक्षोपमितोपमाः ॥ ५९ ॥
कल्पदेशीयदेश्यादिः प्रख्यप्रतिनिधी अपि ।
सवर्णतुलितौ शब्दौ ये चान्यूनार्थवादिनः ॥ ६० ॥

समासश्च बक्रुव्रीहिः शशाङ्कवदनादिषु ।
स्पर्धते जयति द्वेष्टि द्रुह्यति प्रतिगर्जति ॥ ६१ ॥
आक्रोशत्यवजानाति कदर्थयति निन्दति ।
विडम्बयति संधत्ते क्सतीर्ष्यत्यसूयति ॥ ६२ ॥
5 तस्य मुष्णाति सौभाग्यं तस्य कान्तिं विलुम्पति ।
तेन सार्धं विगृह्णाति तुलां तेनाधिरोहति ॥ ६३ ॥
तत्पदव्यां पदं धत्ते तस्य कक्षां विगाहते ।
तमन्वेत्यनुबध्नाति तच्छीलं तन्निषेधति ॥ ६४ ॥
तस्य चानुकरोतीति शब्दाः सादृश्यसूचकाः ।
10 उपमायामिमे प्रोक्ताः कवीनां बुद्धिसौख्यदाः ॥ ६५ ॥
उपमैव तिरोभूतभेदा रूपकमुच्यते ।
यथा बाकुलता पाणिपद्मं चरणपल्लवः ॥ ६६ ॥
अङ्गुल्यः पल्लवान्यासन्कुसुमानि नखार्चिषः ।
बाहू लते वसन्तश्रीस्त्वं नः प्रत्यक्षचारिणी ॥ ६७ ॥
15 इत्येतदसमस्ताख्यं समस्तं पूर्वरूपकम् ।
स्मितं मुखेन्दोर्ज्योत्स्नेति समस्तव्यस्तरूपकम् ॥ ६८ ॥
ताम्राङ्गुलिदलश्रेणि नखदीधितिकेसरम् ।
ध्रियते मूर्ध्नि भूपालैर्भवच्चरणपङ्कजम् ॥ ६९ ॥
अङ्गुल्यादौ दलादित्वं पादे चारोप्य पद्मताम् ।
20 तद्योग्यस्थानविन्यासादेतत्सकलरूपकम् ॥ ७० ॥
अकस्मादेव ते चण्डि स्फुरिताधरपल्लवम् ।
मुखं मुक्तारुचो धत्ते घर्माम्भःकणमञ्जरीः ॥ ७१ ॥
मञ्जरीकृत्य घर्माम्भः पल्लवीकृत्य चाधरम् ।
नान्यथा कृतमत्रास्यमतो ऽवयवरूपकम् ॥ ७२ ॥
25 वल्गितभ्रु गलद्धर्मजलमालोहितेक्षणम् ।
विवृणोति मदावस्थामिदं वदनपङ्कजम् ॥ ७३ ॥
अविकृत्य मुखाङ्गानि मुखमेवारविन्दताम् ।
आसीद्गमितमत्रेदमतो ऽवयविरूपकम् ॥ ७४ ॥
मदपाटलगण्डेन रक्तनेत्रोत्पलेन ते ।
30 मुखेन मुग्धः सो ऽप्येष जनो रागमयः कृतः ॥ ७५ ॥
एकाङ्गरूपकं चैतदेवं द्विप्रभृतीन्यपि ।
अङ्गानि रूपयन्त्यत्र योगायोगौ भिदाकरौ ॥ ७६ ॥

स्मितपुष्पोज्ज्वलं लोलनेत्रभृङ्गमिदं मुखम् ।
इति पुष्पद्विरेफाणां संगत्या युक्तरूपकम् ॥ ७७ ॥
इदमार्द्रस्मितज्योत्स्नं स्निग्धनेत्रोत्पलं मुखम् ।
इति ज्योत्स्नोत्पलायोगादयुक्तं नाम रूपकम् ॥ ७८ ॥
5 रूपणादङ्गिनो ऽङ्गानां रूपणारूपणाश्रयात् ।
रूपकं विषमं नाम ललितं जायते यथा ॥ ७९ ॥
मदरक्तकपोलेन मन्मथस्त्वन्मुखेन्दुना ।
नर्तितभ्रूलतेनालं मर्दितुं भुवनत्रयम् ॥ ८० ॥
हरिपादः शिरोलग्नजह्नुकन्याजलांशुकः ।
10 जयत्यसुरनिःशङ्कसुरानन्दोत्सवध्वजः ॥ ८१ ॥
विशेषणसमग्रस्य रूपं केतोर्यदीदृशम् ।
पादे तदर्पणादेतत्सविशेषणरूपकम् ॥ ८२ ॥
न मीलयति पद्मानि न नभो ऽप्यवगाहते ।
त्वन्मुखेन्दुर्ममासूनां हरणायैव कल्पते ॥ ८३ ॥
15 अक्रिया चन्द्रकार्याणामन्यकार्यस्य च क्रिया ।
अत्र संदर्श्यते यस्माद्विरुद्धं नाम रूपकम् ॥ ८४ ॥
गाम्भीर्येण समुद्रो ऽसि गौरवेणासि पर्वतः ।
कामदत्वाच्च लोकानामसि त्वं कल्पपादपः ॥ ८५ ॥
गाम्भीर्यप्रमुखैरत्र हेतुभिः सागरो गिरिः ।
20 कल्पद्रुमश्च क्रियते तदिदं हेतुरूपकम् ॥ ८६ ॥
राजहंसोपभोगार्हं भ्रमरप्रार्थ्यसौरभम् ।
सखि वक्त्राम्बुजमिदं तवेति श्लिष्टरूपकम् ॥ ८७ ॥
इष्टं साधर्म्यवैधर्म्यदर्शनाद्गौणमुख्ययोः ।
उपमाव्यतिरेकाख्यं रूपकद्वितयं यथा ॥ ८८ ॥
25 अयमालोहितच्छायो मदेन मुखचन्द्रमाः ।
संनद्धोदयरागस्य मुखस्य प्रतिगर्जति ॥ ८९ ॥
चन्द्रमाः पीयते देवैर्मया त्वन्मुखचन्द्रमाः ।
असमग्रो ऽप्यसौ शश्वदयमापूर्णमण्डलः ॥ ९० ॥
मुखचन्द्रस्य चन्द्रत्वमित्थमन्योपतापिनः ।
30 न ते सुन्दरि संवादीत्येतदाक्षेपरूपकम् ॥ ९१ ॥
मुखेन्दुरपि ते चण्डि मां निर्दहति निर्दयम् ।
भाग्यदोषान्ममैवेति तत्समाधानरूपकम् ॥ ९२ ॥

मुखपङ्कजरङ्गे ऽस्मिन्भ्रूलतानर्तकी तव ।
लीलानृत्यं करोतीति रम्यं रूपकरूपकम् ॥ ९३ ॥
नैतन्मुखमिदं पद्मं न नेत्रे भ्रमराविमौ ।
एतानि केसराण्येव नैता दन्तार्चिषस्तव ॥ ९४ ॥
5 मुखादित्वं निवर्त्यैव पद्मादित्वेन रूपणात् ।
उद्भावितगुणोत्कर्षं तत्त्वापह्नवरूपकम् ॥ ९५ ॥
न पर्यन्तो विकल्पानां रूपकोपमयोरतः ।
दिङ्मात्रं दर्शितं धीरैरनुक्तमनुमीयताम् ॥ ९६ ॥

XXI. Sadânanda's Vedântasâra.

नमो गणेशाय ।
10 अखण्डं सच्चिदानन्दमवाङ्मनसगोचरम् ।
आत्मानमखिलाधारमाश्रये ऽभीष्टसिद्धये ॥

Auf dass das Gewünschte in Erfüllung gehe, flüchte ich mich zur untheilbaren, aus Sein, Geist und Wonne bestehenden, dem Worte und dem Geiste sich entziehenden Allseele, der Grundlage von Allem.

15 अर्थतो ऽप्यद्वयानन्दानतीतद्वैतभानतः ।
गुरूनाराध्य वेदान्तसारं वक्ष्ये यथामति ॥

Indem ich zuvor Verehrung bezeuge meinem Lehrer Advajânanda, der, weil der Schein der Zweiheit bei ihm geschwunden ist, auch dem Sinne nach advajânanda (dessen Wonne die Einheit ist) ist, gehe ich daran, so weit meine Einsicht reicht, 20 den Kern des Vedânta vorzutragen.

1. वेदान्तो नामोपनिषत्प्रमाणं तदुपकारीणि शारीरकसूत्रादीनि च । **Unter Vedânta versteht man die Upanishad als Autorität und die dazu verhelfenden Schriften, wie z. B. die Çârîrakasûtra.**

2. अस्य वेदान्तप्रकरणत्वात्तदीयैरेवानुबन्धैस्तद्वत्तासिद्धेर्न ते पृथगालोचनीयाः । **Weil 25 es sich von selbst versteht, dass die Erfordernisse zu unserem Werke, da es den Vedânta behandelt, mit den Erfordernissen zu diesem übereinstimmen, so brauchen dieselben nicht besonders in Betracht gezogen zu werden.**

3. तत्रानुबन्धो नामाधिकारिविषयसंबन्धप्रयोजनानि । **Im Vedânta versteht man**

unter Erforderniss: eine geeignete Person (s. 4), das Object (s. 28), die Relation (s. 29) und den Endzweck (s. 30).

4. अधिकारी तु विधिवदधीतवेदवेदाङ्गत्वेनापाततो ऽधिगताखिलवेदार्थो ऽस्मिञ्जन्मनि जन्मान्तरे वा काम्यनिषिद्धवर्जनपुरःसरं नित्यनैमित्तिकप्रायश्चित्तोपासनानुष्ठानेन निर्गतनिखिलकल्मषतया नितान्तनिर्मलस्वान्तः साधनचतुष्टयसंपन्नः प्रमाता। Unter einer geeigneten Person aber versteht man denjenigen, der die zur richtigen Vorstellung führende geistige Operation vollzieht. Dazu ist erforderlich: 1) dass er dadurch, dass er den Veda und die Vedâñga der Vorschrift gemäss studirt hat, den vollständigen Sinn des Veda sofort versteht; 2) dass er vollkommen reinen Herzens ist dadurch, dass alle Sünden von ihm gewichen sind in Folge dessen, dass er in diesem oder in einem vorangegangenen Leben unter Vermeidung von Begehrenswerthem (s. 5) und Verbotenem (s. 6) die ständigen (s. 7) und gelegentlichen Ceremonien (s. 8), Sühnungen (s. 9) und Hingebungen (s. 10) verrichtet hat; 3) dass er im Besitz der vier Requisite (s. 14) ist.

5. काम्यानि स्वर्गादीष्टसाधनानि ज्योतिःष्टोमादीनि। Unter Begehrenswerthem (s. 4) versteht man Alles was, wie z. B. der Ǵjotiḥshṭoma, Erwünschtes, wie z. B. den Himmel, zu Wege bringt.

6. निषिद्धानि नरकाद्यनिष्टसाधनानि ब्रह्महत्यादीनि। Unter Verbotenem (s. 4) versteht man Alles was, wie z. B. ein Brahmanenmord, Unerwünschtes, wie z. B. die Hölle, zu Wege bringt.

7. नित्यान्यकरणे प्रत्यवायसाधनानि संध्यावन्दनादीनि। Unter ständigen Ceremonien (s. 4) versteht man Alles was, wie z. B. das Preisen der Morgen- und Abendröthe, Böses zu Wege bringt, wenn es unterlassen wird.

8. नैमित्तिकानि पुत्रजन्माद्यनुबन्धीनि जातेष्ट्यादीनि। Unter gelegentlichen Ceremonien (s. 4) versteht man die Ǵâteshṭi und andere Ceremonien, die mit der Geburt eines Sohnes u. s. w. zusammenhängen.

9. प्रायश्चित्तानि पापक्षयमात्रसाधनानि चान्द्रायणादीनि। Unter Sühnungen (s. 4) versteht man das Ḱândrâjaṇa und andere Kasteiungen, die nichts Anderes als die Tilgung einer Sünde zu Wege bringen.

10. उपासनानि सगुणब्रह्मविषयमानसव्यापाररूपाणि शाण्डिल्यविद्यादीनि। Unter Hingebungen (s. 4) versteht man Alles was, wie z. B. die Lehre des Çâṇḍilja (Ḱhând. Up. 3, 14. Çatap. Br. 10, 6, 3, 2), als eine das mit Qualitäten versehene Brahman zum Object habende Thätigkeit des Gemüths auftritt.

11. एतेषां नित्यादीनां बुद्धिशुद्धिः परं प्रयोजनम्। उपासनानां तु तदेकाग्र्यं परं प्रयोजनम्। Der letzte Endzweck dieser ständigen Ceremonien u. s. w. (s. 7—9) ist die Läuterung des Geistes; der letzte Endzweck der Hingebungen (s. 10) aber ist die auf einen einzigen Gegenstand gerichtete Aufmerksamkeit des Geistes.

5 12. तमेतं वेदानुवचनेन ब्राह्मणा विविदिषन्ति यज्ञेनेत्यादिश्रुतेः। तपसा कल्मषं हन्ति विद्ययामृतमश्नुत इत्यादिस्मृतेश्च। Solches ergiebt sich aus Aussprüchen der heiligen Schrift wie «Diese (die Allseele) suchen die Brâhmaṇa durch Hersagen des Veda zu erkennen, durch Opfer» u. s. w. (Çat. Br. 14,7,2,25 = Bṛh. Âr. Up. 4,4,22), so wie aus Aussprüchen der Rechtsbücher wie «Durch Kasteiungen tilgt er die Sünde, 10 durch Wissen gelangt er zur Unsterblichkeit» (Manu 12,104).

13. नित्यनैमित्तिकयोरुपासनानां चावान्तरफलं पितृलोकसत्यलोकप्राप्तिः। कर्मणा पितृलोको विद्यया देवलोक इत्यादिश्रुतेः। Der Lohn für ständige und gelegentliche Ceremonien (s. 7. 8) einerseits und für Hingebungen (s. 10) andererseits ist je ein anderer, nämlich für jene die Gewinnung der Welt der Väter, für diese die Gewin- 15 nung der Welt der Wahrheit. Dieses ergiebt sich aus Aussprüchen der heiligen Schrift wie «Die Welt der Väter durch Werke, die Welt der Götter durch Wissen» (Çat. Br. 14,4,3,24 = Bṛh. Âr. Up. 1,5,16).

14. साधनानि नित्यानित्यवस्तुविवेकेहामुत्रफलभोगविरागशमदमादिसंपन्मुमुक्षुत्वादीनि। Die vier Requisite (s. 4) sind: 1) die Unterscheidung des ewigen von dem 20 vergänglichen Dinge (s. 15), 2) Gleichgiltigkeit gegen die Genüsse des Lohnes in dieser und in jener Welt (s. 16), 3) die Erlangung von Gemüthsruhe, Selbstbeherrschung u. s. w. (s. 17) und 4) das Trachten nach der Erlösung (s. 24).

15. नित्यानित्यवस्तुविवेकस्तावद्ब्रह्मैव नित्यं वस्तु ततोऽन्यदखिलमनित्यमिति विवेचनम्। Was zunächst die Unterscheidung des ewigen von dem vergänglichen 25 Dinge (s. 14) betrifft, so versteht man darunter das Unterscheiden des Brahman als des ewigen Dinges von allem davon Verschiedenen als dem vergänglichen Dinge.

16. ऐहिकानां स्रक्चन्दनादिविषयभोगानां कर्मजन्यतयानित्यत्ववदामुष्मिकाणामप्यमृतादिविषयभोगानामनित्यतया तेभ्यो नितरां विरतिरिहामुत्रफलभोगविरागः। Unter Gleichgiltigkeit gegen die Genüsse des Lohnes in dieser und in jener Welt (s. 14) 30 versteht man das vollständige Ablassen von diesen Genüssen und zwar darum, weil auch die jenseitigen Genüsse von Dingen wie Nektar u. s. w. gerade so vergänglich sind wie die diesseitigen Genüsse von Dingen wie Kränze, Sandel u. s. w., deren Vergänglichkeit darauf beruht, dass sie aus Werken hervorgehen.

17. शमदमादयस्तु शमदमोपरतितितिक्षासमाधानश्रद्धाः । Unter Gemüthsruhe, Selbstbeherrschung u. s. w. (s. 14) versteht man: Gemüthsruhe (s. 18), Selbstbeherrschung (s. 19), Quietismus (s. 20), geduldige Ertragung (s. 21), Andacht (s. 22) und Glaube (s. 23).

5 18. शमस्तावच्छ्रवणादिव्यतिरिक्तविषयेभ्यो मनसो निग्रहः । Was zunächst die Gemüthsruhe (s. 17) betrifft, so versteht man darunter das Zurückhalten des inneren Organs von allen andern Objecten, als denen des Lernens u. s. w. (s. 196).

19. दमो बाह्येन्द्रियाणां तद्व्यतिरिक्तविषयेभ्यो निवर्तनम् । Selbstbeherrschung (s. 17) ist das Abwenden der äusseren Organe von allen andern Objecten, als denen
10 des Lernens u. s. w. (s. 196).

20. निवर्तितानामेतेषां तद्व्यतिरिक्तविषयेभ्य उपरमणमुपरतिः । अथ वा विहितानां कर्मणां विधिना परित्यागः । Quietismus (s. 17) ist das zur Ruhe Kommen dieser von allen andern Objecten, als denen des Lernens u. s. w. (s. 196), abgewandten Organe, oder das Aufgeben gebotener Werke in Folge eines Gebotes.

15 21. तितिक्षा शीतोष्णादिद्वंद्वसहिष्णुता । Geduldige Ertragung (s. 17) ist das Ertragen von Gegensätzen wie Kälte und Wärme.

22. निगृहीतस्य मनसः श्रवणादौ तदनुगुणविषये समाधिः समाधानम् । Andacht (s. 17) ist die beim Lernen u. s. w. (s. 196) auf ein dem entsprechendes Object gerichtete Aufmerksamkeit des von allem Andern zurückgehaltenen inneren Organs.

20 23. गुरुवेदान्तादिवाक्येषु विश्वासः श्रद्धा । Glaube (s. 17) ist Vertrauen auf das Wort des Lehrers, des Vedânta u. s. w.

24. मुमुक्षुत्वं मोक्षेच्छा । Das Trachten nach der Erlösung (s. 14) ist der Wunsch nach Erlösung.

25. एवंभूतः प्रमाताधिकारी । Wenn derjenige, der die zur richtigen Vorstellung
25 führende geistige Operation vollzieht, so beschaffen ist, dann ist er eine geeignete Person (s. 4).

26. शान्तो दान्त इत्यादिश्रुतेः । Nach Aussprüchen der heiligen Schrift wie «Zur Ruhe gekommen, sich selbst beherrschend» u. s. w. (Çat. Br. 14,7,2,28 = Bṛh. Âr. Up. 4,4,23).

30 27. उक्तं च ।

प्रशान्तचित्ताय जितेन्द्रियाय च प्रहीणदोषाय यथोक्तकारिणे ।
गुणान्वितायानुगताय सर्वदा प्रदेयमेतत्सततं मुमुक्षवे ॥ इति ।

Auch ist gesagt worden: «Wessen Geist zur Ruhe gekommen ist, wer seine

Organe bezwungen hat, wessen Sünde geschwunden ist, wer nach Geheiss handelt, gute Eigenschaften besitzt, stets folgsam ist und nach der Erlösung trachtet, dem kann man dieses unter allen Umständen mittheilen».

28. विषयो जीवब्रह्मैक्यं शुद्धचैतन्यं प्रमेयं तत्रैव वेदान्तानां तात्पर्यात् । Unter dem Object des Vedânta (s. 3) versteht man, weil die Vedânta-Schriften vor Allem es gerade darauf abgesehen haben, das was zur richtigen Vorstellung zu erheben ist, nämlich die Einheit von Einzelseele und Brahman, den reinen Intellect.

29. संबन्धस्तु तदैक्यप्रमेयस्य तत्प्रतिपादकोपनिषत्प्रमाणस्य च बोध्यबोधकभावलक्षणः । Relation (s. 3) wird aber definirt als das Verhältniss dessen, was zur Erkenntniss zu bringen ist, und dessen, was zu dieser Erkenntniss führt. Das, was zur Erkenntniss zu bringen ist, ist jenes zur richtigen Vorstellung zu Erhebende, nämlich die Einheit; das, was zu dieser Erkenntniss führt, ist die Autorität, nämlich die Upanishad, die jenes (die Einheit) lehren.

30. प्रयोजनं तदैक्यप्रमेयगताज्ञाननिवृत्तिस्तत्स्वरूपानन्दावाप्तिश्च । Der Endzweck (s. 3) ist das Schwinden der Unwissenheit in Bezug auf das zur richtigen Vorstellung zu Erhebende, d. i. jene Einheit, und die Erzielung von Wonne, die das Wesen derselben ist.

31. तरति शोकमात्मविदिति श्रुतेः । ब्रह्म वेद ब्रह्मैव भवतीति श्रुतेश्च । Nach Aussprüchen der heiligen Schrift wie «Wer die Allseele kennt, überwindet die Trauer» (Ḱhând. Up. 7,1,3) und «(Wer) das Brahman kennt, wird eben dieses Brahman» (Muṇḍ. Up. 3,2,9).

32. अयमधिकारी जन्ममरणादिसंसारानलसंतप्तो प्रदीप्तशिरा जलराशिमिवोपहारपाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठं गुरुमुपसृत्य तमनुसरति । समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठमित्यादिश्रुतेः । Eine solche geeignete Person begiebt sich, wenn sie vom Feuer des Kreislaufs des Lebens, der sich als Geburt, Tod u. s. w. äussert, versengt ist, mit einem Geschenk in der Hand, wie ein am Kopfe Glühender zu einem Gewässer, zu einem mit der heiligen Lehre vertrauten, ganz dem Brahman hingegebenen Lehrer und geht ihm nach, wie die heilige Schrift es besagt: «(Er begebe sich) mit einem Holzscheit in der Hand zu einem mit der heiligen Lehre vertrauten, ganz dem Brahman hingegebenen (Lehrer)» (Muṇḍ. Up. 1,2,12).

33. स परमकृपयाध्यारोपापवादन्यायेनैनमुपदिशति । तस्मै स विद्वानुपसन्नाय प्राहेत्यादिश्रुतेः । Dieser unterweist ihn aus tiefem Mitgefühl nach der Methode der falschen Uebertragung (s. 34. fgg.) und der Widerlegung (s. 161. fgg.). Dieses ergiebt

sich aus Aussprüchen der heiligen Schrift wie «Zu diesem in die Lehre Getretenen sprach der Kundige» (vgl. Muṇḍ. Up. 1,2,13).

34. असर्पभूतरज्जौ सर्पारोपवद्वस्तुन्यवस्त्वारोपोऽध्यारोपः । Unter falscher Uebertragung (s. 33) versteht man die Unterschiebung des Unrealen (s. 36) an die Stelle des Realen (s. 34), wie z. B. die Unterschiebung einer Schlange an die Stelle eines Strickes, der keine Schlange ist.

35. वस्तु सच्चिदानन्दाद्वयं ब्रह्म । Das Reale (s. 34) ist das zweitlose aus Sein, Geist und Wonne bestehende Brahman.

36. अज्ञानादिसकलजडसमूहोऽवस्तु । Das Unreale (s. 34) ist die Gesammtheit des Starren (Unbeseelten) mit der Unwissenheit (s. 37) an der Spitze,

37. अज्ञानं तु सदसद्भ्यामनिर्वचनीयं त्रिगुणात्मकं ज्ञानविरोधि भावरूपं यत्किंचिदिति वदन्ति । Unwissenheit (s. 36) aber ist, wie man sagt, Alles, was weder als ein Seiendes noch als ein Nichtseiendes zu bestimmen ist, an den drei Qualitäten Theil hat, mit dem Wissen in Widerspruch steht und als ein Ding auftritt.

38. अहमज्ञ इत्याद्यनुभवात् । देवात्मशक्तिं स्वगुणैर्निगूढामित्यादिश्रुतेश्च । Dieses ergiebt sich aus Empfindungen wie «Ich bin unwissend» und aus Aussprüchen der heiligen Schrift wie «(Sie nehmen wahr, dass) die Macht der göttlichen Seele durch die eigenen Qualitäten verhüllt werde» (Çvetâçv. Up. 1,3).

39. इदमज्ञानं समष्टिव्यष्ट्यभिप्रायेणैकमनेकमिति च व्यवह्रियते । Diese Unwissenheit bezeichnet man als eine und als vielfache, je nachdem man sie als ein Gesammtding oder als ein Einzelding betrachtet.

40. तथा हि । यथा वृक्षाणां समष्ट्यभिप्रायेण वनमित्येकत्वव्यपदेशः । यथा वा जलानां समष्ट्यभिप्रायेण जलाशय इति । तथा नानात्वेन प्रतिभासमानानां जीवगताज्ञानानां समष्ट्यभिप्रायेण तदेकत्वव्यपदेशः । Damit verhält es sich nämlich folgendermaassen: Wie man Bäume, wenn man sie als ein Gesammtding betrachtet, als Einheit Wald benennt, oder wie man Wässer, wenn man sie als ein Gesammtding betrachtet, Gewässer benennt; gerade so benennt man die an den Einzelseelen haftenden, als mannichfaltig erscheinenden Unwissenheiten, wenn man sie als ein Gesammtding betrachtet, als Einheit Unwissenheit. Vgl. 49.

41. अजामेकामित्यादिश्रुतेः । Nach Aussprüchen der heiligen Schrift wie «Die eine Ungeborene (oder Ziege)» (Çvetâçv. Up. 4,5).

42. इयं समष्टिरुत्कृष्टोपाधितया विशुद्धसत्त्वप्रधाना । Dieses Gesammtding besitzt vorzugsweise die Qualität Güte und zwar, weil es ein Höheres bedingt, reine Güte. Vgl. 52.

43. एतदुपहितं चैतन्यं सर्वज्ञत्वसर्वेश्वरत्वसर्वनियन्तृत्वादिगुणकं सदव्यक्तमन्तर्यामी जगत्कारणमीश्वर इति च व्यपदिश्यते । Der durch dieses Gesammtding bedingte Intellect heisst, da er die Eigenschaften eines Allwissenden, Allmächtigen, Allbändigers u. s. w. besitzt, der Unerschlossene, der innere Lenker, die Ursache der Welt und der Herr (Gott). Vgl. 53.

44. सकलाज्ञानावभासकत्वादस्य सर्वज्ञत्वम् । यः सर्वज्ञः सर्वविदित्यादिश्रुतेः । Seine Allwissenheit ergiebt sich daraus, dass er alle Unwissenheit erhellt, nach Aussprüchen der heiligen Schrift wie «Wer allwissend und Alles kennend» u. s. w. (Muṇḍ. Up. 1, 1, 9). Vgl. 54.

45. अस्येयं समष्टिरखिलकारणत्वात्कारणशरीरम् । Jenes Gesammtding ist, weil er (der Intellect) die Ursache von Allem ist, sein ursächlicher Körper. Vgl. 55.

46. आनन्दप्रचुरत्वात्कोशवदाच्छादकत्वाच्चानन्दमयः कोशः । Weil es voller Wonne ist und wie ein Seidengehäuse (den Intellect) verhüllt, ist es das wonnevolle Gehäuse. Vgl. 56.

47. सर्वोपरमत्वात्सुषुप्तिः । Weil Alles in ihm zur Ruhe gelangt, ist es tiefer Schlaf. Vgl. 57.

48. अत एव स्थूलसूक्ष्मप्रपञ्चलयस्थानमिति चोच्यते । Eben darum heisst es auch die Auflösungsstätte der groben und der feinen Welt. Vgl. 58 und 163.

49. यथा वनस्य व्यष्ट्यभिप्रायेण वृक्षा इत्यनेकत्वव्यपदेशः । यथा वा जलाशयस्य व्यष्ट्यभिप्रायेण जलानीति । तथाज्ञानस्य व्यष्ट्यभिप्रायेण तदनेकत्वव्यपदेशः । Wie man einen Wald, wenn man ihn als viele Einzeldinge betrachtet, als Vielheit Bäume benennt, oder wie man ein Gewässer, wenn man es als viele Einzeldinge betrachtet, als Vielheit Wässer benennt; gerade so benennt man die Unwissenheit, wenn man sie als viele Einzeldinge betrachtet, als Vielheit Unwissenheiten. Vgl. 40.

50. इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयत इत्यादिश्रुतेः । Nach Aussprüchen der heiligen Schrift wie «Indra wandelt mit seinen Truggestalten vielgestaltet umher» (Ṛgveda 6, 47, 18).

51. अत्र व्यस्तसमस्तव्यापित्वेन व्यष्टिसमष्टिताव्यपदेशः । Hierbei richtet sich die Benennung «Einzelding» oder «Gesammtding» darnach, ob diese auf Auseinandergehaltenes oder Verbundenes sich erstrecken.

52. इयं व्यष्टिर्निकृष्टोपाधितया मलिनसत्त्वप्रधाना । Dieses Einzelding besitzt vorzugsweise die Qualität Güte und zwar, weil es ein Niedrigeres bedingt, befleckte Güte. Vgl. 42.

53. एतदुपहितं चैतन्यमल्पज्ञत्वानीश्वरत्वादिगुणकं प्राज्ञ इत्युच्यत एकाज्ञानावभासकत्वात्। Der durch dieses Einzelding bedingte Intellect, der die Eigenschaften eines wenig Wissenden, Machtlosen u. s. w. besitzt, heisst der Verständige, weil er eine einzelne Unwissenheit erhellt. Vgl. 43. fg.

54. अस्य प्राज्ञत्वमस्पष्टोपाधितयानतिप्रकाशकत्वात्। Seine Verständigkeit ergiebt sich daraus, dass er nicht in hohem Grade erleuchtet, da das ihn Bedingende unklar ist.

55. अस्यापीयमहंकारादिकारणत्वात्कारणशरीरम्। Ein solches Einzelding ist, weil er (der dadurch bedingte Intellect) die Ursache des Ichbewusstseins u. s. w. ist, auch sein ursächlicher Körper. Vgl. 45.

56. आनन्दप्रचुरत्वात्कोशवदाच्छादकत्वाच्चानन्दमयः कोशः। Weil es voller Wonne ist und wie ein Seidengehäuse (den Intellect) verhüllt, ist es ein wonnevolles Gehäuse. Vgl. 46.

57. सर्वोपरमत्वात्सुषुप्तिः। Weil Alles in ihm zur Ruhe gelangt, ist es tiefer Schlaf. Vgl. 47.

58. अत एव स्थूलसूक्ष्मशरीरलयस्थानमिति चोच्यते। Eben darum heisst es auch die Auflösungsstätte des groben und des feinen (s. 113) Körpers. Vgl. 48 und 163.

59. तदानीमेतावीश्वरप्राज्ञौ चैतन्यप्रदीप्ताभिरतिसूक्ष्माभिरज्ञानवृत्तिभिरानन्दमनुभवतः। Alsdann empfinden diese Beiden, der Herr (s. 43) und der Verständige (s. 53), Wonne mittels der ganz feinen, durch den Intellect angefachten Thätigkeiten der Unwissenheit.

60. आनन्दभुक्चेतोमुखः प्राज्ञ इत्यादिश्रुतेः। सुखमहमस्वाप्सं न किं चिदवेदिषमित्युत्थितस्य परामर्शोपपत्तेश्च। Dieses ergiebt sich aus Aussprüchen der heiligen Schrift wie «Der Verständige geniesst Wonne und sein Mund ist Einsicht» (Mâṇḍ. Up. 5) und daraus, dass dadurch die Erinnerung eines Erwachten «Ich habe schön geschlafen, kein Bewusstsein von irgend Etwas gehabt» erklärt wird.

61. अनयोः समष्टिव्यष्ट्योर्वनवृक्षयोरिव जलाशयजलयोरिव चाभेदः। Auch besteht zwischen diesen Beiden, dem Gesammtdinge und dem Einzeldinge, kein Unterschied, eben so wenig wie zwischen Wald und Bäumen und wie zwischen Gewässer und Wässern.

62. एतदुपहितयोरीश्वरप्राज्ञयोरपि वनवृक्षावच्छिन्नाकाशयोरिव जलाशयजलगतप्रतिबिम्बाकाशयोरिव चाभेदः। Auch zwischen dem Herrn (s. 43) und dem Verständigen (s. 53), die durch jene (das Gesammtding und das Einzelding) bedingt werden, besteht kein Unterschied, eben so wenig wie zwischen dem vom Walde und dem

von Bäumen eingeschlossenen Luftraume und wie zwischen dem im Gewässer und dem in den Wässern wiedergespiegelten Luftraume.

63. एष सर्वेश्वर इत्यादिश्रुतेः । **Nach Aussprüchen der heiligen Schrift wie «Er ist der Herr von Allem» u. s. w. (Mâṇḍ. Up. 6).**

5 **64.** वनवृक्षतदवच्छिन्नाकाशयोर्जलाशयजलतद्गतप्रतिबिम्बाकाशयोर्वाधारभूतानुपहिताकाशवदनयोरज्ञानतदुपहितचैतन्ययोराधारभूतं यदनुपहितं चैतन्यं तत्तुरीयमित्युच्यते । शिवं शान्तमद्वैतं चतुर्थं मन्यन्त इत्यादिश्रुतेः । **Wie es einen unbedingten Luftraum giebt, der die Unterlage bildet des Waldes oder der Bäume und des von ihnen eingeschlossenen Luftraumes, oder der Gewässer oder der Wässer und des in ihnen wiederge-**
10 **spiegelten Luftraumes; gerade so giebt es einen unbedingten Intellect, der die Unterlage der Unwissenheit und des durch sie bedingten Intellectes ist, und der Vierte heisst nach Aussprüchen der heiligen Schrift wie «Den freundlichen, in Ruhe befindlichen, zweitlosen hält man für den Vierten» (Mâṇḍ. Up. 7).**

65. इदमेव तुरीयं शुद्धचैतन्यमज्ञानादितदुपहितचैतन्याभ्यां तप्तायःपिण्डवदविविक्तं
15 सन्महावाक्यस्य वाच्यम् । विविक्तं सल्लक्ष्यमित्युच्यते । **Eben dieser Vierte, der reine Intellect wird, wenn er von der Unwissenheit u. s. w. und von dem durch sie bedingten Intellect eben so wenig wie ein glühendes Stück Eisen gesondert wird, durch «den grossen Satz» unmittelbar ausgedrückt. Wird er gesondert, so sagt man, dass er mittelbar ausgedrückt werde. Vgl. 144. 164. fgg.**

20 **66.** अस्याज्ञानस्यावरणविक्षेपनामकं शक्तिद्वयमस्ति । **Jene Unwissenheit besitzt zwei Kräfte, die Verhüllung (s. 67) und Ausbreitung (s. 70) heissen.**

67. आवरणशक्तिस्तावत् । अल्पो ऽपि मेघो ऽनेकयोजनायतमादित्यमण्डलमवलोकयितृनयनपथपिधायकतया यथाच्छादयतीव तथाज्ञानं परिच्छिन्नमप्यात्मानमपरिच्छिन्नमसंसारिणमवलोकयितृबुद्धिपिधायकतयाच्छादयतीव । तादृशं सामर्थ्यम् । **Was zunächst**
25 **die Verhüllungskraft betrifft, so ist es eine Macht der folgenden Art. Wie sogar eine kleine Wolke, wenn sie den Gesichtskreis des Beschauers verdeckt, die Sonnenscheibe, die einen Umfang von vielen Jogana hat, zu verhüllen scheint; gerade so scheint die Unwissenheit, obgleich sie begrenzt ist, wenn sie die Einsicht des Beschauers verdeckt, die unbegrenzte und dem Kreislauf des Lebens nicht unterlie-**
30 **gende Allseele zu verhüllen.**

68. तदुक्तम् ।

घनच्छन्नदृष्टिर्घनच्छन्नमर्कं यथा निष्प्रभं मन्यते चातिमूढः ।
तथा बद्धवद्भाति यो मूढदृष्टेः स नित्योपलब्धिस्वरूपो ऽहमात्मा ॥

इत्यादि । Dieses besagen folgende Worte: «Wie ein ganz thörichter Mann, wenn sein Auge durch eine Wolke verdeckt wird, meint, die Sonne werde durch die Wolke verdeckt und sei glanzlos; gerade so ist das Wesen des Ichs, der Allseele, die dem Manne thörichten Blickes als gebunden erscheint, ewiges Erfassen» u. s. w. (HASTÂMALAKA 10).

69. अनयावृतस्यात्मनः कर्तृत्वभोक्तृत्वसुखित्वदुःखित्वादिसंसारसंभावनापि संभवति यथा स्वाज्ञानावृतायां रज्ज्वां सर्पत्वसंभावना । Von der durch diese Fähigkeit der Unwissenheit erfüllten Allseele setzt man darauf auch voraus, dass für sie ein Kreislauf des Lebens bestehe, dass sie nämlich handle und geniesse, Freude und Schmerz empfinde u. s. w.; gerade so wie man von einem Stricke, den unsere eigene Unwissenheit verhüllt, voraussetzt, dass er eine Schlange sei.

70. विक्षेपशक्तिस्तु । यथा रज्ज्वज्ञानं स्वावृतरज्जौ स्वशक्त्या सर्पादिकमुद्भावयति एवमज्ञानमपि स्वावृतात्मनि स्वशक्त्याकाशादिप्रपञ्चमुद्भावयति । तादृशं सामर्थ्यम् । Die Ausbreitungskraft aber ist eine Macht der folgenden Art. Wie die Unwissenheit in Bezug auf einen Strick in dem von ihr selbst verhüllten Stricke durch ihre eigene Kraft eine Schlange u. s. w. erzeugt; gerade so erzeugt auch die Unwissenheit in der von ihr selbst verhüllten Allseele durch ihre eigene Kraft eine ganze Welt, d. i. den Aether u. s. w.

71. तदुक्तम् ।

विक्षेपशक्तिर्लिङ्गादि ब्रह्माण्डान्तं जगत्सृजेत् । इति ।

Dieses besagen folgende Worte: «Die Ausbreitungskraft vermöchte die mit dem vorbildlichen Körper beginnende und mit **Brahman's** Ei (dem Weltall) schliessende Welt zu schaffen».

72. शक्तिद्वयवदज्ञानोपहितं चैतन्यं स्वप्रधानतया निमित्तं स्वोपाधिप्रधानतयोपादानं च भवति । यथा लूता तन्तुकार्यं प्रति स्वप्रधानतया निमित्तं स्वशरीरप्रधानतयोपादानं च भवति । Der durch die mit diesen zwei Kräften ausgestattete Unwissenheit bedingte Intellect ist die causa efficiens, insofern er selbst das **Vorwaltende** ist, und die causa materialis, insofern das ihn Bedingende (die Unwissenheit) das Vorwaltende ist; gerade so wie die Spinne in Bezug auf das Hervorgebrachte, den Faden, die causa efficiens ist, insofern sie selbst das **Vorwaltende** ist, und die causa materialis, insofern ihr Körper das Vorwaltende ist.

73. तमःप्रधानविक्षेपशक्तिमदज्ञानोपहितचैतन्यादाकाशम् । आकाशाद्वायुः । वायोरग्निः । अग्नेरापः । अद्भ्यः पृथिवी चोत्पद्यते । Aus dem durch die mit der Ausbreitungs-

kraft, in der die Qualität Finsterniss vorwaltet, ausgestattete Unwissenheit bedingten Intellect entsteht der Aether, aus dem Aether die Luft, aus der Luft das Feuer, aus dem Feuer das Wasser und aus dem Wasser die Erde.

74. तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः संभूत इत्यादिश्रुतेः । Nach Aussprüchen der heiligen Schrift wie «Aus dieser Allseele ist der Aether entstanden» (TAITT. UP. 2, 1).

75. तेषु च जाड्याधिक्यदर्शनात्तमःप्राधान्यं तत्कारणस्य । Und dass in der Ursache dieser Elemente die Qualität Finsterniss vorwaltet, ergiebt sich daraus, dass in ihnen ein Uebermaass von Starrheit (Unbeseeltheit) an den Tag tritt.

76. तदानीं सत्त्वरजस्तमांसि कारणगुणप्रक्रमेण तेष्वाकाशादिषूत्पद्यन्ते । Alsdann entstehen in diesen, d. i. dem Aether u. s. w., die Qualitäten Güte, Trieb und Finsterniss in dem Verhältnisse, in welchem diese Qualitäten in der Ursache sich befinden.

77. एतान्येव सूक्ष्मभूतानि तन्मात्राण्यपञ्चीकृतानि चोच्यन्ते । Eben diese heissen die feinen Elemente, die Urstoffe und auch die noch nicht zu fünf Gewordenen (s. 123. fg.).

78. एतेभ्यः सूक्ष्मशरीराणि स्थूलभूतानि चोत्पद्यन्ते । Aus diesen entstehen die feinen Körper (s. 79—122) und die groben Elemente (s. 123. fg.).

79. सूक्ष्मशरीराणि तु सप्तदशावयवानि लिङ्गशरीराणि च । Die feinen Körper aber bestehen aus siebenzehn Theilen (s. 80) und heissen auch die vorbildlichen Körper.

80. अवयवास्तु ज्ञानेन्द्रियपञ्चकं बुद्धिमनसी कर्मेन्द्रियपञ्चकं वायुपञ्चकं चेति । Diese Theile aber sind: die fünf wahrnehmenden Organe (s. 81), die Vernunft (s. 83) und das Gemüth (s. 84), die fünf handelnden Organe (s. 91) und die fünf Winde (s. 93).

81. ज्ञानेन्द्रियाणि श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणाख्यानि । Die wahrnehmenden Organe (s. 80) heissen: Ohr, Haut, Auge, Zunge und Nase.

82. एतानि पुनराकाशादीनां सात्त्विकांशेभ्यो व्यस्तेभ्यः पृथक्पृथक्क्रमेणोत्पद्यन्ते । Diese aber entstehen jedes besonders der Reihe nach aus den gesonderten, von der Qualität Güte erfüllten Partikeln des Aethers u. s. w. Vgl. 86. 92. 106.

83. बुद्धिर्नाम निश्चयात्मिकान्तःकरणवृत्तिः । Vernunft (s. 80) heisst die in der Vergewisserung bestehende Thätigkeit des inneren Organs.

84. मनो नाम संकल्पविकल्पात्मिकान्तःकरणवृत्तिः । Gemüth (s. 80) heisst die in Entscheidung und Zweifel bestehende Thätigkeit des inneren Organs.

85. अनयोरेव चित्ताहंकारयोरन्तर्भावः । Geist und Ichbewusstsein sind in diesen beiden enthalten.

86. एते पुनराकाशादिगतसात्त्विकांशेभ्यो मिलितेभ्य उत्पद्यन्ते । Diese vier aber

entstehen aus den mit einander verbundenen, von der Qualität Güte erfüllten, im Aether u. s. w. enthaltenen Partikeln. Vgl. 82. 92. 106.

87. तेषां प्रकाशात्मकत्वात्सात्त्विकांशकार्यत्वम् । **Dass diese das Product der von der Qualität Güte erfüllten Partikeln sind, ergiebt sich daraus, dass ihr Wesen Helle ist.**

88. इयं बुद्धिर्ज्ञानेन्द्रियैः सहिता सती विज्ञानमयः कोशो भवति । **Wenn diese Vernunft (s. 83) mit den wahrnehmenden Organen (s. 81) verbunden ist, dann wird daraus das erkenntnissvolle Gehäuse. Vgl. 90. 107.**

89. अयं कर्तृत्वभोक्तृत्वाभिमानित्वेनेहलोकपरलोकगामी व्यावहारिको जीव इत्युच्यते । **Dieses ergebt sich, weil es sich für den Thäter und Geniesser hält, in dieser und in jener Welt und heisst nach dem landläufigen Ausdruck Einzelseele.**

90. मनस्तु कर्मेन्द्रियैः सहितं सन्मनोमयः कोशो भवति । **Wenn aber das Gemüth (s. 84) mit den handelnden Organen (s. 91) verbunden ist, dann wird daraus das gemüthvolle Gehäuse. Vgl. 88. 107.**

91. कर्मेन्द्रियाणि वाक्पाणिपादपायूपस्थाख्यानि । **Die handelnden Organe (s. 80) heissen: Stimme, Hände, Füsse, After und Geschlechtsorgan.**

92. एतानि पुनराकाशादीनां रजोंऽशेभ्यो व्यस्तेभ्यः पृथक्पृथक्क्रमेणोत्पद्यन्ते । **Diese aber entstehen jedes besonders der Reihe nach aus den gesonderten, von der Qualität Trieb erfüllten Partikeln des Aethers u. s. w. Vgl. 82. 86. 106.**

93. वायवः प्राणापानव्यानोदानसमानाः । **Die Winde (s. 80) sind: Prâṇa (s. 94), Apâna (s. 95), Vjâna (s. 96), Udâna (s. 97) und Samâna (s. 98).**

94. प्राणो नाम प्राग्गमनवान्नासाग्रस्थानवर्ती । **Der Prâṇa genannte Wind bewegt sich vorwärts und hat seinen Sitz in der Nasenspitze.**

95. अपानो नामावाग्गमनवान्पाय्वादिस्थानवर्ती । **Der Apâna genannte Wind bewegt sich abwärts und hat seinen Sitz im After u. s. w.**

96. व्यानो नाम विष्वग्गमनवानखिलशरीरवर्ती । **Der Vjâna genannte Wind bewegt sich nach allen Richtungen und hat seinen Sitz im ganzen Körper.**

97. उदानः कण्ठस्थानीय ऊर्ध्वगमनवानुत्क्रमणवायुः । **Der Udâna hat seinen Sitz in der Kehle, bewegt sich nach oben und ist der Wind des Hinausganges.**

98. समानः शरीरमध्यगोऽशितपीतान्नादिसमीकरणकरः । **Der Samâna befindet sich in der Mitte des Körpers und bewirkt die Assimilation von gegessener oder getrunkener Speise u. s. w.**

99. के चित्तु नागकूर्मकृकरदेवदत्तधनंजयाख्याः पञ्चान्ये वायवः सन्तीत्याहुः । **An-**

dere sagen aber, dass es fünf andere Winde gebe, die da heissen: **Nâga**, **Kûrma**, **Kṛkara**, **Devadatta** und **Dhanaṁǵaja**.

100. तत्र नाग उद्गिरणकरः । Unter diesen bewirkt der **Nâga** (die Schlange) das Erbrechen.

101. कूर्मो निमीलनकरः । Der **Kûrma** (die Schildkröte) bewirkt das Schliessen der Augen.

102. कृकरः क्षुधाकरः । Der **Kṛkara** (das Rebhuhn) bewirkt den Hunger.

103. देवदत्तो जृम्भणकरः । Der **Devadatta** (Arǵuna's Muschel) bewirkt das Gähnen.

104. धनंजयः पोषणकरः । Der **Dhanaṁǵaja** (das Feuer) bewirkt die Ernährung.

105. एतेषां प्राणादिष्वन्तर्भावात्प्राणादयः पञ्चैवेति केचित् । Wieder Andere sagen, dass es nur fünf Winde mit **Prâṇa** an der Spitze (S. 93) gebe, weil jene in diesen enthalten seien.

106. एतत्प्राणादिपञ्चकमाकाशादिगतरजोंऽशेभ्यो मिलितेभ्य उत्पद्यते । Jene fünf Winde mit **Prâṇa** an der Spitze entstehen aus den mit einander verbundenen, von der Qualität Trieb erfüllten, im Aether u. s. w. enthaltenen Partikeln. Vgl. 82. 86. 92.

107. इदं प्राणादिपञ्चकं कर्मेन्द्रियैः सहितं सत्प्राणमयः कोशो भवति । Wenn diese fünf Winde mit **Prâṇa** an der Spitze (s. 93) mit den handelnden Organen (s. 91) verbunden sind, dann wird daraus das athemvolle Gehäuse. Vgl. 88. 90.

108. अस्य क्रियात्मकत्वेन रजोंऽशकार्यत्वम् । Dass dieses das Product der von der Qualität Trieb erfüllten Partikeln (des Aethers u. s. w.) ist, ergiebt sich daraus, dass sein Wesen Thätigkeit ist.

109. एषु कोशेषु मध्ये विज्ञानमयो ज्ञानशक्तिमान्कर्तृरूपः । Unter diesen (drei) Gehäusen besitzt das erkenntnissvolle (s. 88) die Kraft des Erkennens und tritt als Thäter auf.

110. मनोमय इच्छाशक्तिमान्करणरूपः । Das gemüthvolle Gehäuse (s. 90) besitzt die Kraft des Wünschens und tritt als Instrument auf.

111. प्राणमयः क्रियाशक्तिमान्कार्यरूपः । Das athemvolle Gehäuse (s. 107) besitzt die Kraft der Thätigkeit und tritt als Product auf.

112. योग्यत्वादेवमेतेषां विभाग इति वर्णयन्ति । Es heisst, dass die Eintheilung derselben auf die oben angegebene Weise geschehe, weil sie entsprechend sei.

113. एतत्कोशत्रयं मिलितं सत्सूक्ष्मशरीरमित्युच्यते । Wenn diese drei Gehäuse (s. 88. 90. 107) mit einander verbunden sind, heissen sie der feine Körper.

114. अत्राप्यखिलसूक्ष्मशरीरमेकबुद्धिविषयतया वनवज्जलाशयवद्वा समष्टिः। अने-
कबुद्धिविषयतया वृक्षवज्जलवद्वा व्यष्टिश्च भवति। **Auch in diesem Falle sind sämmt-
liche feine Körper, insofern sie als Einheit gedacht werden, ein Gesammtding wie
Wald und Gewässer; insofern sie aber als Vielheit gedacht werden, sind sie Einzel-
5 dinge wie Bäume und Wässer. Vgl. 135.**

115. एतत्समष्ट्युपहितं चैतन्यं सूत्रात्मा हिरण्यगर्भः प्राण इति चोच्यते सर्वानुस्यूत-
त्वाज्ज्ञानेच्छाक्रियाशक्तिमदुपहितत्वाच्च। **Der durch dieses Gesammtding bedingte In-
tellect heisst: 1) Fadenseele, weil er durch Alles sich hindurchzieht; 2) Goldschooss;
3) Athem, weil er durch die mit den Kräften des Erkennens (s. 109), des Wünschens
10 (s. 110) und der Thätigkeit (s. 111) ausgestatteten (Gehäuse) bedingt wird.**

116. अस्यैषा समष्टिः स्थूलप्रपञ्चापेक्षया सूक्ष्मत्वात्सूक्ष्मशरीरम्। विज्ञानमयादिकोश-
त्रयम्। जाग्रद्वासनामयत्वात्स्वप्नः। अत एव स्थूलप्रपञ्चलयस्थानमिति चोच्यते। **Dieses
Gesammtding (s. 114) heisst: 1) wegen seiner Feinheit im Vergleich zu der groben
Welt sein (des Intellectes in 115) feiner Körper; 2) die drei Gehäuse mit dem er-
15 kenntnissvollen an der Spitze (s. 88. 90. 107); 3) Traum, weil es im Eindruck von
Wachsein besteht; und eben darum 4) die Auflösungsstätte der groben Welt. Vgl. 163.**

117. एतद्व्यष्ट्युपहितं चैतन्यं तैजसो भवति तेजोमयान्तःकरणोपहितत्वात्। **Der durch
jene Einzeldinge (s. 114) bedingte Intellect heisst der Glanzvolle, weil er durch das
glanzvolle innere Organ bedingt ist.**

20 118. अस्यापीयं व्यष्टिः स्थूलशरीरापेक्षया सूक्ष्मत्वात्सूक्ष्मशरीरम्। विज्ञानमयादिको-
शत्रयम्। जाग्रद्वासनामयत्वात्स्वप्नः। अत एव स्थूलशरीरलयस्थानमिति चोच्यते। **Ein
solches Einzelding (s. 114) heisst: 1) wegen seiner Feinheit im Vergleich zum gro-
ben Leibe auch sein (des Intellects in 117) feiner Körper; 2) die drei Gehäuse mit
dem erkenntnissvollen an der Spitze (s. 88. 90. 107); 3) Traum, weil es im Eindruck
25 von Wachsein besteht; und eben darum 4) die Auflösungsstätte des groben Kör-
pers. Vgl. 163.**

119. एतौ सूत्रात्मतैजसौ तदानीं सूक्ष्माभिर्मनोवृत्तिभिः सूक्ष्मविषयाननुभवतः। **Diese
Beiden, die Fadenseele (s. 115) und der Glanzvolle (s. 117), nehmen alsdann mittels
der feinen Thätigkeiten des Gemüthes die feinen Objecte wahr.**

30 120. प्रविविक्तभुक्तैजस इत्यादिश्रुतेः। **Nach Aussprüchen der heiligen Schrift wie
«Der Glanzvolle geniesst das Einfache» (Mâṇḍ. Up. 4).**

121. अत्रापि समष्टिव्यष्ट्योस्तदुपहितसूत्रात्मतैजसयोश्च वनवृक्षवत्तदवच्छिन्नाकाश-
वच्च जलाशयजलवत्तद्गतप्रतिबिम्बाकाशवच्चाभेदः। **Auch in diesem Falle besteht zwi-**

schen Gesammtding und Einzelding und zwischen der durch sie bedingten Fadenseele und dem Glanzvollen kein Unterschied, eben so wenig wie zwischen Wald und Bäumen und wie zwischen dem in ihnen enthaltenen Luftraume, oder wie zwischen Gewässer und Wässern und wie zwischen dem in ihnen wiedergespiegelten Luftraume.

122. एवं सूक्ष्मशरीरोत्पत्तिः । Auf diese Weise entsteht der feine Körper.

123. स्थूलभूतानि पञ्चीकृतानि । Die groben Elemente sind die zu fünf Gemachten.

124. पञ्चीकरणं त्वाकाशादिषु पञ्चस्वेकैकं द्विधा समं विभज्य तेषु दशसु भागेषु प्राथमिकान्पञ्च भागान्प्रत्येकं चतुर्धा समं विभज्य तेषां चतुर्णां चतुर्णां भागानां स्वस्वद्वितीयभागं परित्यज्य भागान्तरेषु संयोजनम् । Zu fünf machen heisst aber jedes der fünf feinen Elemente mit dem Aether an der Spitze in zwei gleiche Theile theilen, unter diesen zehn Theilen jede der fünf ersten Hälften in vier gleiche Theile theilen und die je vier Theile, mit Ausschluss der je eigenen anderen Hälfte, mit den anderen Hälften verbinden. (Es besteht demnach jedes grobe Element aus der Hälfte seines entsprechenden feinen Elements und aus je einem Achtel der vier übrigen feinen Elemente.)

125. तदुक्तम् । द्विधा विधाय चैकैकं चतुर्धा प्रथमं पुनः ।
स्वस्वेतरद्वितीयांशैर्योजनात्पञ्च पञ्च ते ॥ इति ॥

Dieses besagen folgende Worte: «Theilt man jedes (der feinen Elemente) in zwei Theile und wiederum die erste Hälfte in vier Theile und verbindet man diese Theile mit den zweiten Hälften, aber stets mit Ausschluss der eigenen, so entstehen aus diesen fünf fünf (andere)».

126. अस्याप्रामाण्यं नाशङ्कनीयं त्रिवृत्करणश्रुतेः पञ्चीकरणस्याप्युपलक्षणत्वात् । Es ist nicht zu besorgen, dass der Beweis hierfür fehlen könnte, da der von der Dreifachmachung redende Ausspruch der heiligen Schrift (Ḱhând. Up. 6,3,2. 3) implicite auch das zu fünf Machen ausdrückt.

127. पञ्चानां पञ्चात्मकत्वे समानेऽपि वैशेष्यात्तु तद्वादस्तद्वाद इति न्यायेनाकाशादिव्यपदेशः संभवति । Obgleich alle fünf (groben Elemente) die Fünffachheit mit einander gemein haben, so kommt ihnen doch der Name Aether u. s. w. zu nach der Regel «wegen der Verschiedenheit nennt man es so, nennt man es so» (Bâdarâjaṇa 2,4,22).

128. तदानीमाकाशे शब्दोऽभिव्यज्यते । वायौ शब्दस्पर्शौ । अग्नौ शब्दस्पर्शरूपाणि । अप्सु शब्दस्पर्शरूपरसाः । पृथिव्यां शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाः । Alsdann tritt im Aether der Laut an den Tag; in der Luft der Laut und die Fühlbarkeit; im Feuer der Laut, die Fühlbarkeit und die Farbe; im Wasser der Laut, die Fühlbarkeit, die Farbe und der

Geschmack; in der Erde der Laut, die Fühlbarkeit, die Farbe, der Geschmack und der Geruch.

129. एतेभ्यः पञ्चीकृतेभ्यो भूर्भुवःस्वर्महर्जनस्तपः सत्यमित्येतन्नामकानामुपर्युपरि विद्यमानानामतलवितलसुतलरसातलतलातलमहातलपातालनामकानामधोऽधो विद्यमानानां लोकानां ब्रह्माण्डस्य तदन्तर्गतचतुर्विधस्थूलशरीराणामन्नपानादीनां चोत्पत्तिर्भवति । Aus den zu fünf Gemachten (den groben Elementen) entstehen die eine höher als die andere gelegenen Welten, die da heissen: Bhûr, Bhuvas, Svar, Mahar, Ǵanas, Tapas und Satja; die eine tiefer als die andere gelegenen Welten, die da heissen: Atala, Vitala, Sutala, Rasâtala, Talâtala, Mahâtala und Pâtâla; Brahman's Ei (das Weltall), die darin befindlichen vierfachen groben Körper (s. 130), so wie Speise, Trank u. s. w.

130. शरीराणि तु जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जाख्यानि । Die (vierfachen groben) Körper aber heissen: Mutterleibentsprossene, Eientsprossene, Schweissentsprossene und Erdentsprossene.

131. जरायुजानि जरायुभ्यो जातानि मनुष्यपश्वादीनि । Mutterleibentsprossene sind die aus Mutterleibern entsprossenen Menschen, Vieh u. s. w.

132. अण्डजान्यण्डेभ्यो जातानि पक्षिपन्नगादीनि । Eientsprossene sind die aus Eiern entsprossenen Vögel, Schlangen u. s. w.

133. स्वेदजानि स्वेदाज्जातानि यूकामशकादीनि । Schweissentsprossene sind die aus Schweiss (feuchter Hitze) entsprossenen Läuse, Mücken u. s. w.

134. उद्भिज्जानि भूमिमुद्भिद्य जातानि लतावृक्षादीनि । Erdentsprossene sind die mittels Durchbrechung der Erde entsprossenen Sträuche, Bäume u. s. w.

135. अत्रापि चतुर्विधस्थूलशरीरमेकानेकबुद्धिविषयतया वनवज्जलाशयवद्वा समष्टिर्वृक्षवज्जलवद्वा व्यष्टिरपि भवति । Auch in diesem Falle sind die vierfachen groben Körper, insofern sie als Einheit und auch als Vielheit gedacht werden, sowohl ein Gesammtding wie Wald und Gewässer, als auch Einzeldinge, wie Bäume und Wässer. Vgl. 114.

136. एतत्समष्ट्युपहितं चैतन्यं वैश्वानरो विराडिति चोच्यते सर्वनराभिमानित्वाद्विविधं राजमानत्वाच्च । Der durch dieses Gesammtding bedingte Intellect heisst: 1) Vaiçvânara, weil er wähnt Jedermann zu sein, und 2) Virâǵ, weil er mannichfach glänzt.

137. अस्यैषा समष्टिः स्थूलशरीरम् । अन्नविकारत्वादन्नमयः कोशः । स्थूलभोगायतनत्वाज्जाग्रदिति चोच्यते । Dieses Gesammtding (s. 135) heisst: 1) sein (des Intellectes in

136) grober Körper; 2) das speisevolle Gehäuse, weil es eine Umwandlung von Speise ist; 3) der wache Zustand, weil es der Sitz des Genusses von Grobem ist.

138. एतद्व्यष्ट्युपहितं चैतन्यं विश्व इत्युच्यते सूक्ष्मशरीरमपरित्यज्य स्थूलशरीरादिप्रवेष्टृत्वात्। **Der durch jenes Einzelding (s. 135) bedingte Intellect heisst Viçva (der Betreter), weil er, ohne den feinen Körper zu verlassen, den groben Körper u. s. w. betritt.**

139. अस्याप्येषा व्यष्टिः स्थूलशरीरम्। अन्नविकारत्वादेव हेतोरन्नमयः कोशः। स्थूलभोगायतनत्वाज्जाग्रदिति चोच्यते। **Dieses Einzelding (s. 135) heisst: 1) auch sein (des Intellectes in 138) grober Körper; 2) das speisevolle Gehäuse, weil es eben eine Umwandlung von Speise ist; 3) der wache Zustand, weil es der Sitz des Genusses von Grobem ist.**

140. तदानीमेतौ विश्ववैश्वानरौ दिग्वातार्कप्रचेतोऽश्विभिः क्रमान्नियन्त्रितेन श्रोत्रादीन्द्रियपञ्चकेन क्रमाच्छब्दस्पर्शरूपरसगन्धान्। अग्नीन्द्रोपेन्द्रयमप्रजापतिभिः क्रमान्नियन्त्रितेन वागादीन्द्रियपञ्चकेन क्रमाद्वचनादानगमनविसर्गानन्दान्। चन्द्रचतुर्मुखशंकराच्युतैः क्रमान्नियन्त्रितेन मनोबुद्ध्यहंकारचित्ताख्येनान्तरिन्द्रियचतुष्केण क्रमात्संकल्पनिश्चयाहंकार्यचैत्ताख्यांश्च सर्वानेतान्स्थूलविषयाननुभवतः। जागरितस्थानो बहिष्प्रज्ञ इत्यादिश्रुतेः। **Alsdann nehmen diese Beiden, der Viçva (s. 138) und der Vaiçvânara (s. 136), alle nächstfolgenden groben Objecte wahr und zwar: 1) mittels der fünf Organe mit dem Ohre an der Spitze (s. 81), die der Reihe nach in der Gewalt des Raumes, des Windes, der Sonne, Varuṇa's und der Açvin stehen, der Reihe nach den Laut, die Fühlbarkeit, die Farbe, den Geschmack und den Geruch (s. 128); 2) mittels der fünf Organe mit der Stimme an der Spitze (s. 91), die der Reihe nach in der Gewalt des Feuers, Indra's, Upendra's, Jama's und Pragâpati's stehen, der Reihe nach das Reden, Packen, Gehen, Entleeren und die Geschlechtslust; 3) mittels der vier inneren Organe, des Gemüths (s. 84), der Vernunft (s. 83), des Ichbewusstseins (s. 85) und des Geistes (s. 85), die der Reihe nach in der Gewalt des Mondes, Brahman's, Çiva's und Vishṇu's stehen, der Reihe nach die Entscheidung (s. 84), die Vergewisserung (s. 83), das auf sich Bezogene und das Gedachte. Dieses ergiebt sich aus Aussprüchen der heiligen Schrift wie «Im Zustande des Wachens sich befindend, die Erkenntniss nach aussen hin richtend» (Mâṇḍ. Up. 3).**

141. अत्राप्यनयोः स्थूलव्यष्टिसमष्ट्योस्तदुपहितयोर्विश्ववैश्वानरयोश्च वृक्षवनवत्तदवच्छिन्नाकाशवच्च जलजलाशयवत्तद्गतप्रतिबिम्बाकाशवच्च वा पूर्ववदभेदः। **Auch in diesem Falle besteht wie vorhin zwischen diesem groben Einzeldinge und dem groben Ge-**

sammtdinge und zwischen den durch sie bedingten Viçva und Vaiçvânara kein Unterschied, eben so wenig wie zwischen Bäumen und Wald und wie zwischen dem von ihnen eingeschlossenen Luftraume, oder wie zwischen Wässern und Gewässer und wie zwischen dem in ihnen wiedergespiegelten Luftraume.

5 **142.** एवं पञ्चीकृतपञ्चभूतेभ्यः स्थूलप्रपञ्चोत्पत्तिः । **Auf diese Weise entsteht die grobe Welt aus den zu fünf gemachten fünf feinen Elementen.**

143. एषां स्थूलसूक्ष्मकारणशरीरप्रपञ्चानां समष्टिरेको महान्प्रपञ्चो भवति । यथावान्तरवनानां समष्टिरेकं महद्वनम् । यथा वावान्तरजलाशयानां समष्टिरेको महाञ्जलाशयः । एतदुपहितं वैश्वानरादीश्वरपर्यन्तं चैतन्यमप्यवान्तरवनावच्छिन्नाकाशवदवान्तरजलाशयग-
10 तप्रतिबिम्बाकाशवच्चैकमेव । **Diese Welten, d. i. der grobe (s. 137. 139), der feine (s. 116. 118) und der ursächliche Körper (s. 45. 55), bilden als ein Gesammtding eine einzige grosse Welt, gerade so wie auch verschiedene Wälder als Gesammtding einen grossen Wald, oder wie verschiedene Gewässer als Gesammtding ein grosses Gewässer bilden. Auch der durch sie bedingte Intellect vom Vaiçvânara (s. 136) an bis zum**
15 **Herrn (s. 43) ist gleichfalls nur ein Intellect, gerade so wie der in verschiedenen Wäldern enthaltene und der in verschiedenen Gewässern wiedergespiegelte Luftraum nur einer ist.**

144. आभ्यां महाप्रपञ्चतदुपहितचैतन्याभ्यां तप्तायःपिण्डवदविविक्तं तदनुपहितं चैतन्यं सर्वं खल्विदं ब्रह्मेति महावाक्यस्य वाच्यं भवति । विविक्तं सल्लक्ष्यमपि भवति ।
20 **Der unbedingte Intellect wird, wenn er von dieser grossen Welt und dem durch sie bedingten Intellect eben so wenig wie ein glühendes Stück Eisen gesondert wird, durch den grossen Satz «Alles dieses ist ja eben nur Brahman» unmittelbar ausgedrückt. Wird er gesondert, so wird er auch mittelbar ausgedrückt. Vgl. 65. 164. fgg.**

145. एवं वस्तुन्यवस्त्वारोपोऽध्यारोपः सामान्येन प्रदर्शितः । **Auf diese Weise ist**
25 **die falsche Uebertragung, d. i. die Unterschiebung des Unrealen an die Stelle des Realen (s. 34) im Allgemeinen gezeigt worden.**

146. इदानीं प्रत्यगात्मनीदमिदमयमयमारोपयतीति विशेषत उच्यते । **Jetzt gehen wir zum Besondern über, wie nämlich dieser und jener dieses und jenes an die Stelle der inneren Seele unterschiebt.**

30 **147.** अतिप्राकृतस्तु । आत्मा वै जायते पुत्र इत्यादिश्रुतेः । स्वस्मिन्निव स्वपुत्रेऽपि प्रेमदर्शनात् । पुत्रे पुष्टे नष्टे ऽहमेव पुष्टः नष्टश्चेत्यनुभवाच्च । पुत्र आत्मेति वदति । **Ein ganz Ungebildeter aber behauptet: «Mein Sohn ist die Seele (das Ich)» nach Aussprüchen der heiligen Schrift wie «Die Seele (das Selbst) wird als Sohn wiedergeboren»; so**

wie darum, weil auch zum Sohne die gleiche Liebe zu Tage trete wie zur eigenen Person; und auch darum, weil, wenn ein Sohn sich wohl befinde oder zu Grunde gegangen sei, man die Empfindung habe, als wenn man selbst sich wohl befinde oder zu Grunde gegangen sei.

148. चार्वाकस्तु । स वा एष पुरुषो ऽन्नरसमय इत्यादिश्रुतेः । प्रदीप्तगृहात्स्वपुत्रं परित्यज्यापि स्वस्य निर्गमदर्शनात् । स्थूलो ऽहं कृशो ऽहमित्याद्यनुभवाच्च । स्थूलशरीरमात्मेति वदति । Ein **K̇ârvâka** aber behauptet: «Der grobe Körper ist die Seele» nach Aussprüchen der heiligen Schrift wie «Eben dieser Mensch besteht aus Speise und Trank» (Taitt. Up. 2, 1); so wie darum, weil man auch dann, wenn man den Sohn im Stich gelassen habe, sehe, dass man mit der eigenen Person aus einem brennenden Hause entkommen sei; und auch darum, weil man die Empfindung habe, dass man dick oder mager u. s. w. sei.

149. अपरश्चार्वाकः । ते ह प्राणाः प्रजापतिं पितरमेत्य ब्रूयुरित्यादिश्रुतेः । इन्द्रियाणामभावे शरीरचलनाभावात् । काणो ऽहं बधिरो ऽहमित्याद्यनुभवाच्च । इन्द्रियाण्यात्मेति वदति । Ein anderer **K̇ârvâka** behauptet: «Die Organe sind die Seele» nach Aussprüchen der heiligen Schrift wie «Diese Lebensgeister mögen zu **Praǵâpati**, dem Vater, gehen und sagen»; so wie darum, weil der Körper nicht fungiren könne, wenn die Organe fehlten; und auch darum, weil man die Empfindung habe, dass man einäugig, taub u. s. w. sei.

150. अपरश्चार्वाकः । अन्यो ऽन्तर आत्मा प्राणमय इत्यादिश्रुतेः । प्राणाभाव इन्द्रियचलनायोगात् । अहमशनायावानहं पिपासावानित्याद्यनुभवाच्च । प्राण आत्मेति वदति । Wieder ein anderer **K̇ârvâka** behauptet: «Der Lebenshauch ist die Seele» nach Aussprüchen der heiligen Schrift wie «Eine andere innere Seele besteht im Lebenshauch» (Taitt. Up. 2, 2); so wie darum, weil die Organe nicht zu fungiren vermöchten, wenn der Lebenshauch fehle; und auch darum, weil man die Empfindung habe, dass man hungrig, durstig u. s. w. sei.

151. अन्यस्तु चार्वाकः । अन्यो ऽन्तर आत्मा मनोमय इत्यादिश्रुतेः । मनसि सुप्ते प्राणादेरभावात् । अहं संकल्पवानहं विकल्पवानित्याद्यनुभवाच्च । मन आत्मेति वदति । Noch ein anderer **K̇ârvâka** behauptet: «Das Gemüth ist die Seele» nach Aussprüchen der heiligen Schrift wie «Eine andere innere Seele besteht im Gemüth» (Taitt. Up. 2, 3); so wie darum, weil der Lebenshauch u. s. w. fehle, wenn das Gemüth schlafe; und auch darum, weil man die Empfindung habe, dass man entscheide, zweifle u. s. w.

152. बौद्धस्तु । अन्यो ऽन्तर आत्मा विज्ञानमय इत्यादिश्रुतेः । कर्त्रभावे करणस्य श-

क्यभावात्। अहं कर्ताहं भोक्तेत्याद्यनुभवाच्च। बुद्धिरात्मेति वदति। Ein Buddhist aber behauptet: «Die Vernunft ist die Seele» nach Aussprüchen der heiligen Schrift wie «Eine andere innere Seele ist erkenntnissvoll» (Taitt. Up. 2,4); so wie darum, weil dem Instrument die Kraft fehle, wenn der Thäter fehle; und auch darum, weil man 5 die Empfindung habe, dass man Thäter, Geniesser u. s. w. sei.

153. प्राभाकरतार्किकौ। अन्यो ऽन्तर आत्मानन्दमय इत्यादिश्रुतेः। बुद्ध्यादीनामज्ञाने लयदर्शनात्। अहमज्ञो ऽहं ज्ञानीत्याद्यनुभवाच्च। अज्ञानमात्मेति वदतः। Ein Anhänger des Prabhâkara und ein Dialektiker behaupten: «Die Unwissenheit ist die Seele» nach Aussprüchen der heiligen Schrift wie «Eine andere innere Seele ist voller Wonne» 10 (Taitt. Up. 2,5); so wie darum, weil man gewahr werde, dass die Vernunft u. s. w. sich in die Unwissenheit auflöse; und auch darum, weil man die Empfindung habe, dass man unwissend, wissend u. s. w. sei. Vgl. 36. 37. 163.

154. भाट्टस्तु। प्रज्ञानघन एवानन्दमय आत्मेत्यादिश्रुतेः। सुषुप्तौ प्रकाशाप्रकाशसद्भावात्। मामहं न जानामीत्याद्यनुभवाच्च। अज्ञानोपहितं चैतन्यमात्मेति वदति। Ein An-15 hänger des Kumârilabhaṭṭa behauptet: «Der durch die Unwissenheit bedingte Intellect (s. 43) ist die Seele» nach Aussprüchen der heiligen Schrift wie «Die wonnevolle Seele ist voller Erkenntniss» (vgl. Mâṇḍ. Up. 5); so wie darum, weil im tiefen Schlafe sowohl Helle als Dunkel wirklich vorhanden sei; und auch darum, weil man die Empfindung habe, dass man sich nicht kenne u. s, w.

20 155. अपरो बौद्धः। असदेवेदमग्र आसीदित्यादिश्रुतेः। सुषुप्तौ सर्वाभावात्। अहं सुषुप्तौ नासमित्युत्थितस्य स्वाभावपरामर्शविषयानुभवाच्च। शून्यमात्मेति वदति। Ein anderer Buddhist behauptet: «Die Leere ist die Seele» nach Aussprüchen der heiligen Schrift wie «Nichtseiend war dieses am Anfange» (Ḱhând. Up. 6,2,1): so wie darum, weil im tiefen Schlafe Nichts da sei; und auch darum, weil ein Erwachter, indem er 25 sage «Im tiefen Schlafe war ich nicht da», die Empfindung habe, dass die Erinnerung des eigenen Nichtseins das Object seiner Empfindung sei.

156. एतेषां पुत्रादीनां शून्यपर्यन्तानामनात्मत्वमुच्यते। Dass all Dieses vom Sohne (s. 147) an bis zur Leere (s. 155) nicht die Seele sei, wird jetzt auseinandergesetzt werden.

30 157. एतैरतिप्राकृतादिवादिभिरुक्तेषु श्रुतियुक्त्यनुभवाभासेषु पूर्वपूर्वोक्तश्रुतियुक्त्यनुभवाभासानामुत्तरोत्तरोक्तश्रुतियुक्त्यनुभवाभासैर्बाधदर्शनात्पुत्रादीनामनात्मत्वं स्पष्टमेव। Dass der Sohn u. s. w. nicht die Seele sei, wird schon klar durch die Erscheinung, dass unter den Scheinaussprüchen der heiligen Schrift, den Scheinargumenten und den

Scheinempfindungen, die von den Verfechtern ihrer Ansichten mit dem ganz Ungebildeten (s. 147) an der Spitze vorgeführt wurden, die je früher vorgeführten Scheinaussprüche, Scheinargumente und Scheinempfindungen durch je später vorgeführte Scheinaussprüche, Scheinargumente und Scheinempfindungen aufgehoben werden.

158. किं च। प्रत्यगस्थूलोऽचक्षुरप्राणोऽमना अकर्ता चैतन्यं चिन्मात्रं सदित्यादिप्रबलश्रुतिविरोधात्। अस्य पुत्रादेः शून्यपर्यन्तस्य जडस्य चैतन्यभास्यत्वेन घटादिवदनित्यत्वात्। अहं ब्रह्मेति विद्वदनुभवप्राबल्याच्च। तत्तच्छ्रुतियुक्त्यनुभवाभासानां बाधितत्वादपि पुत्रादि शून्यपर्यन्तमखिलमनात्मैव। Und ferner. Dass Alles vom Sohne an bis zur Leere eben nicht die Seele sei, ergiebt sich auch daraus, dass jeder von jenen Scheinaussprüchen, jedes von jenen Scheinargumenten und jedes von jenen Scheinempfindungen aufgehoben wird dadurch: 1) dass gewichtige Aussprüche der heiligen Schrift wie: *a*) (im Widerspruch mit 147) «im Innern» (कश्चिद्धीरः प्रत्यगात्मानमैक्षत्*) ein Verständiger schaute die Seele im Innern; Kaṭhop. 4,1), *b*) (i. W. m. 148) «nicht grob» (अस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घम् nicht grob, nicht fein, nicht kurz, nicht lang; Çat. Br. 14,6,8,8 = Bṛh. Âr. Up. 3,8,8), *c*) (i. W. m. 149) «ohne Augen» (अचक्षुरश्रोत्रं तदपाणिपादम् ohne Augen, ohne Ohren, ohne Hände und Füsse ist dieses; vgl. Çvetâçv. Up. 3,19 und Kaivaljop. 20 in Ind. St. 2,13), *d*) (i. W. m. 150 und 151) «ohne Lebenshauch, ohne Gemüth» (अप्राणो ह्यमनाः शुभ्रः ohne Lebenshauch, ohne Gemüth, schön; Muṇḍ. Up. 2,2), *e*) (i. W. m. 152) «nicht handelnd» (अनन्तश्चात्मा विश्वरूपो ह्यकर्ता die Seele ist auch unendlich, vielgestaltet, nicht handelnd), *f*) (i. W. m. 153) «Intellect» (न चास्ति वेत्ता मम चित्सदाहम् auch kennt mich Niemand, ich bin stets Geist), *g*) (i. W. m. 154) «reiner Geist» (चिन्मात्रोऽहं सदा शिवः ich bin reiner Geist, stets freundlich; vgl. Kaivaljop. 17 in Ind. St. 2,12), *h*) (i. W. m. 155) «Seiend» (सदेव सोम्येदमग्र आसीत् Seiend war dieses, mein Lieber, am Anfange; Khând. Up. 6,2,1) damit im Widerspruch stehen; 2) dass jenes Starre (Unbeseelte) vom Sohne an bis zur Leere eben so vergänglich wie ein Krug und Anderes ist, weil es erst durch den Intellect in die Erscheinung tritt; und 3) dass die Empfindung des Unterrichteten «Ich bin das Brahman» so mächtig ist.

159. अतस्तत्तद्भासकं नित्यशुद्धबुद्धमुक्तसत्यस्वभावं प्रत्यक्चैतन्यमेवात्मतत्त्वमिति वेदान्तविदनुभवः। Aus diesem Grunde hat ein Kenner des Vedânta folgende Empfin-

---

*) Dieses und die folgenden Citate stehen als Çruti ohne nähere Bezeichnung im Commentar des Râmakṛshṇatîrtha.

dung: «Eben der innere Intellect, der all dieses zur Erscheinung bringt und der seiner Natur nach ewig, rein, vernünftig, erlöst und wahr ist, ist das wahre Wesen der Allseele». Vgl. 188.

160. एवमध्यारोपः । **So verhält es sich mit der falschen Uebertragung (s. 33).**

5 **161.** अपवादो नाम रज्जुविवर्तस्य सर्पस्य रज्जुमात्रत्ववद्वस्तुविवर्तस्यावस्तुनो ऽज्ञानादेः प्रपञ्चस्य वस्तुमात्रत्वम् । **Das heisst Widerlegung (s. 33), wenn die ganze Welt von der Unwissenheit an, die ein Unreales (s. 36), ein Truggebilde des Realen, ist, schlechthin zu einem Realen (s. 35) wird, gerade so wie eine Schlange, ein Truggebilde eines Strickes, schlechthin zu einem Stricke wird (s. 34).**

10 **162.** तदुक्तम् । सतत्त्वतो ऽन्यथाप्रथा विकार इत्युदीरितः ।
अतत्त्वतो ऽन्यथाप्रथा विवर्त इत्युदाहृतः ॥ इति ।

Dieses besagen folgende Worte: «Das in Wirklichkeit Anderswerden nennt man Umwandelung, das nicht in Wirklichkeit Anderswerden heisst Truggebilde».

163. तथा हि । एतद्भोगायतनं चतुर्विधस्थूलशरीरजातमेतद्भोग्यरूपान्नपानादिकमेतदाश्रयभूतभूरादिचतुर्दशभुवनान्येतदाश्रयभूतं ब्रह्माण्डं चैतत्सर्वमेतेषां कारणभूतपञ्चीकृतभूतमात्रं भवति । एतानि शब्दादिविषयसहितानि पञ्चीकृतभूतजातानि सूक्ष्मशरीरजातं चैतत्सर्वमेतेषां कारणभूतापञ्चीकृतभूतमात्रं भवति । एतानि सत्त्वादिगुणसहितान्यपञ्चीकृतपञ्चभूतान्युत्पत्तिव्युत्क्रमेणैतत्कारणभूताज्ञानोपहितचैतन्यमात्रं भवति । एतदज्ञानमज्ञानोपहितं चैतन्यं चेश्वरादिकमेतदाधारभूतानुपहितचैतन्यतुरीयब्रह्ममात्रं भवति । **Damit**

20 **verhält es sich nämlich folgendermaassen. Diese Stätte des Genusses, die vier Arten von groben Körpern (s. 130); Speise, Trank u. s. w., das als deren Genossenes auftritt; die vierzehn Welten mit Bhûr an der Spitze, die Grundlage von jenen; Brahman's Ei (das Weltall), die Grundlage dieser Welten: all dieses wird schlechthin zu groben Elementen, der Ursache von diesen (s. 129). Diese verschiedenen groben Elemente**

25 **im Verein mit den Sinnesobjecten, wie Laut u. s. w.; die verschiedenen feinen Körper: all dieses wird schlechthin zu feinen Elementen, der Ursache von diesen (s. 78). Diese fünf feinen Elemente im Verein mit den Qualitäten Güte u. s. w. (s. 73. 76) werden, wie sie entstanden, aber in umgekehrter Ordnung, schlechthin zu dem durch die Unwissenheit bedingten Intellect, der Ursache von ihnen (s. 72). Diese Unwissenheit**

30 **und der durch sie bedingte Intellect mit dem Herrn (s. 43) an der Spitze werden schlechthin zum unbedingten Intellect, zum Vierten, zum Brahman, das ihre Grundlage bildet (s. 64).**

164. आभ्यामध्यारोपापवादाभ्यां तत्त्वंपदार्थशोधनमपि सिद्धं भवति । **Mittels jener**

Beiden, der falschen Uebertragung und der Widerlegung, gelingt es auch den Sinn der Worte «das» und «du» (im grossen Satze «das bist du») vollkommen in's Reine zu bringen.

165. तथा हि। अज्ञानादिसमष्टिरेतदुपहितं सर्वज्ञत्वादिविशिष्टं चैतन्यमेतदनुपहितं
5 चैतन्यत्रयं तप्तायःपिण्डवदेकत्वेनावभासमानं तत्पदवाच्यार्थो भवति। एतदुपाध्युपहिताधारभूतमनुपहितं चैतन्यं तत्पदलक्ष्यार्थो भवति। अज्ञानादिव्यष्टिरेतदुपहिताल्पज्ञत्वादिविशिष्टचैतन्यमेतदनुपहितं चैतन्यत्रयं तप्तायःपिण्डवदेकत्वेनावभासमानं त्वंपदवाच्यार्थो भवति। एतदुपाध्युपहिताधारभूतमनुपहितं प्रत्यगानन्दं तुरीयं चैतन्यं त्वंपदलक्ष्यार्थो भवति। **Damit verhält es sich nämlich folgendermaassen. Die Unwissenheit u. s. w. als ein
10 Gesammtding (s. 39), der durch sie bedingte und durch Allwissenheit u. s. w. gekennzeichnete Intellect (s. 43) und der durch sie nicht bedingte Intellect (s. 64), diese drei sind, wenn sie wie ein glühendes Stück Eisen als Einheit erscheinen, die unmittelbar ausgedrückte Bedeutung des Wortes «das». Der unbedingte Intellect (s. 64), der die Grundlage des durch jenes Bedingende (die Unwissenheit als Gesammtding) beding-
15 ten Intellectes bildet, ist die mittelbar ausgedrückte Bedeutung des Wortes «das». Die Unwissenheit u. s. w. als Einzelding (s. 49), der durch sie bedingte und durch weniges Wissen u. s. w. gekennzeichnete Intellect (s. 53) und der durch sie nicht bedingte Intellect (s. 64), diese drei sind, wenn sie wie ein glühendes Stück Eisen als Einheit erscheinen, die unmittelbar ausgedrückte Bedeutung des Wortes «du». Der
20 als innere Wonne erscheinende unbedingte Intellect, der sogenannte Vierte (s. 64), der die Grundlage des durch jenes Bedingende (die Unwissenheit als Einzelding) bedingten Intellectes bildet, ist die mittelbar ausgedrückte Bedeutung des Wortes «du».**

166. अथ महावाक्यार्थो वर्ण्यते। **Jetzt wird die Bedeutung des grossen Satzes
25 auseinandergesetzt werden.**

167. इदं तत्त्वमसिवाक्यं संबन्धत्रयेणाखण्डार्थबोधकं भवति। **Dieser Satz «Das bist du» bringt mittels dreier Relationen den Sinn von «untheilbar» zur Erkenntniss.**

168. संबन्धत्रयं नाम पदयोः सामानाधिकरण्यं पदार्थयोर्विशेषणविशेष्यभावः प्रत्यगात्मपदार्थयोर्लक्ष्यलक्षणभावश्चेति। **Unter den drei Relationen versteht man: 1) das
30 Sichbeziehen der beiden Worte auf dasselbe Subject, 2) das Verhältniss der Bedeutungen der beiden Worte zu einander wie das von Prädicat zu Subject, und 3) das Verhältniss der inneren Seele zur Bedeutung des Wortes wie das vom mittelbar Ausgedrückten zum mittelbar Ausdrückenden.**

169. तदुक्तम् । सामानाधिकरण्यं च विशेषणविशेष्यता ।
लक्ष्यलक्षणसंबन्धः पदार्थप्रत्यगात्मनाम् ॥ इति । Dieses besagen folgende Worte: «Das Sichbeziehen auf dasselbe Subject, das Verhältniss von Prädicat zu Subject und die Relation des mittelbar Ausgedrückten zum mittelbar Ausdrückenden sind die Relationen zwischen den Bedeutungen der beiden Worte und der inneren Seele».

170. सामानाधिकरण्यसंबन्धस्तावत् । यथा सोऽयं देवदत्त इति वाक्ये तत्कालविशिष्टदेवदत्तवाचकसशब्दस्यैतत्कालविशिष्टदेवदत्तवाचकायंशब्दस्य चैकस्मिन्पिण्डे तात्पर्यसंबन्धस्तथा तत्त्वमसिवाक्येऽपि परोक्षत्वादिविशिष्टचैतन्यवाचकतत्पदस्यापरोक्षत्वादिविशिष्टचैतन्यवाचकत्वंपदस्य चैकस्मिंश्चैतन्ये तात्पर्यसंबन्धः । Zunächst das Sichbeziehen auf dasselbe Subject. Wie in dem Satze «Dies ist der Devadatta» die Relation die ist, dass das Wort «der», welches den Devadatta der damaligen Zeit bezeichnet, und das Wort «dies», welches den Devadatta von jetzt bezeichnet, auf ein und dasselbe Individuum hinzielen; gerade so ist auch in dem Satze «Das bist du» die Relation die, dass das Wort «das», welches den nicht vor Augen stehenden u. s. w. Intellect bezeichnet, und das Wort «du», welches den vor Augen stehenden u. s. w. Intellect bezeichnet, auf einen und denselben Intellect hinzielen.

171. विशेषणविशेष्यभावसंबन्धस्तु । यथा तत्रैव वाक्ये सशब्दार्थतत्कालविशिष्टदेवदत्तस्यायंशब्दार्थैतत्कालविशिष्टदेवदत्तस्य चान्योऽन्यभेदव्यावर्तकतया विशेषणविशेष्यभावस्तथात्रापि वाक्ये तत्पदार्थपरोक्षत्वादिविशिष्टचैतन्यस्य त्वंपदार्थापरोक्षत्वादिविशिष्टचैतन्यस्य चान्योऽन्यभेदव्यावर्तकतया विशेषणविशेष्यभावः । Mit der Relation des Verhältnisses von Prädicat zu Subject verhält es sich aber folgendermaassen. Wie in eben jenem Satze «Dies ist der Devadatta» der durch die Bedeutung des Wortes «der» als der damalige gekennzeichnete Devadatta und der durch die Bedeutung des Wortes «dies» als der jetzige gekennzeichnete Devadatta im Verhältniss von Prädicat zu Subject stehen, weil sie eine beiderseitige Verschiedenheit ausschliessen; gerade so steht auch in diesem Satze «Das bist du» der durch die Bedeutung des Wortes «das» als der nicht vor Augen stehende u. s. w. gekennzeichnete Intellect und der durch die Bedeutung des Wortes «du» als der vor Augen stehende u. s. w. gekennzeichnete Intellect im Verhältniss von Prädicat zu Subject, weil sie eine beiderseitige Verschiedenheit ausschliessen.

172. लक्ष्यलक्षणभावसंबन्धस्तु । यथा तत्रैव सशब्दायंशब्दयोस्तदर्थयोर्वा विरुद्धतत्कालैतत्कालविशिष्टत्वपरित्यागेनाविरुद्धदेवदत्तेन सह लक्ष्यलक्षणभावस्तथात्रापि वा-

क्ये तत्त्वंपदयोस्तदर्थयोर्वा विरुद्धपरोक्षत्वापरोक्षत्वादिविशिष्टत्वपरित्यागेनाविरुद्धचैतन्येन सह लक्ष्यलक्षणभावः । इयमेव भागलक्षणेत्युच्यते । Mit der Relation des Verhältnisses vom mittelbar Ausgedrückten zum mittelbar Ausdrückenden verhält es sich aber folgendermaassen. Wie in eben jenem Satze «Dies ist dcr Devadatta» die Worte «der» und «dies», oder ihre Bedeutungen, wenn von der Kennzeichnung «damalig» und «jetzig», die mit einander im Widerspruch stehen, abgesehen wird, mit dem in keinem Widerspruch stehenden Devadatta im Verhältniss vom mittelbar Ausgedrückten zum mittelbar Ausdrückenden stehen; gerade so stehen in diesem Satze »Das bist du» die Worte «das» und «du» oder ihre Bedeutungen, wenn von der Kennzeichnung «nicht vor Augen stehend» und «vor Augen stehend u. s. w.», die mit einander im Widerspruch stehen, abgesehen wird, mit dem in keinem Widerspruch stehenden Intellect im Verhältniss vom mittelbar Ausgedrückten zum mittelbar Ausdrückenden. Dies heisst man die den Theil mittelbar ausdrückende Bezeichnungsweise.

173. अस्मिन्वाक्ये नीलमुत्पलमिति वाक्यवद्वाच्यार्थो न संगच्छते । In unserem Satze «Das bist du» trifft die unmittelbar ausgedrückte Bedeutung nicht zu, wie dies im Satze «Der Lotus ist blau» der Fall ist.

174. तत्र तु नीलपदार्थनीलगुणस्योत्पलपदार्थोत्पलद्रव्यस्य च शौक्ल्यपटादिव्यावर्तकतयान्योऽन्यविशेषणविशेष्यभावसंसर्गस्यान्यतरविशिष्टस्यान्यतरस्य तदैक्यस्य वा वाच्यार्थत्वाङ्गीकरणे प्रमाणान्तरविरोधाभावाद्वाच्यार्थः संगच्छते । Hier trifft aber die unmittelbar ausgedrückte Bedeutung zu, weil in Folge dessen, dass die Eigenschaft «blau» als Bedeutung des Wortes «blau» und der Stoff «Lotus» als Bedeutung des Wortes «Lotus» Eigenschaften wie «weiss u. s. w.» und Stoffe wie «Zeug u. s. w.» ausschliessen, kein anderer Beweis im Widerspruch steht mit der Annahme, dass die gegenseitige Verbindung als Verhältniss von Prädicat zu Subject oder die Identität Beider, wobei das Eine durch das Andere näher bestimmt wird, die unmittelbar ausgedrückte Bedeutung sei.

175. अत्र तु तत्पदार्थपरोक्षत्वादिविशिष्टचैतन्यस्य त्वंपदार्थापरोक्षत्वादिविशिष्टचैतन्यस्य चान्योऽन्यभेदव्यावर्तकतया विशेषणविशेष्यभावसंसर्गस्यान्यतरविशिष्टस्यान्यतरस्य तदैक्यस्य वा वाच्यार्थत्वाङ्गीकारे प्रत्यक्षादिप्रमाणविरोधाद्वाच्यार्थो न संगच्छते । In unserem Satze aber trifft die unmittelbar ausgedrückte Bedeutung nicht zu, weil in Folge dessen, dass der durch die Bedeutung des Wortes «das» als der nicht vor Augen stehende u. s. w. gekennzeichnete Intellect und der durch die Bedeutung des Wortes

«du» als der vor Augen stehende u. s. w. gekennzeichnete Intellect die Verschiedenheit beider ausschliesst, der Augenschein und andere Beweise im Widerspruch stehen mit der Annahme, dass die gegenseitige Verbindung als Verhältniss von Prädicat zu Subject oder die Identität Beider, wobei der Eine durch den Andern näher
5 bestimmt wird, die unmittelbar ausgedrückte Bedeutung sei.

176. अत्र तु गङ्गायां घोषः प्रतिवसतीतिवाक्यवज्जहल्लक्षणा न संगच्छते । In unserem Satze aber trifft auch nicht wie im Satze «Die Hirtenstation weilt auf (an) der Gangâ» die Etwas mittelbar ausdrückende Bezeichnungsweise mit Aufgabe der ursprünglichen Bedeutung des Wortes zu.

10 177. तत्र गङ्गाघोषयोराधाराधेयभावलक्षणस्य वाच्यार्थस्याशेषतो विरुद्धत्वाद्वाच्यार्थमशेषं परित्यज्य तत्संबन्धितीरलक्षणाया युक्तत्वाज्जहल्लक्षणा संगच्छते । Hier trifft die angegebene Bezeichnungsweise zu, weil hier, da die unmittelbar ausgedrückte Bedeutung, bei der das Verhältniss der Gangâ und der Hirtenstation als das von Behälter und darin Enthaltenem gekennzeichnet wird, einen vollkommenen Wider-
15 spruch enthält, die das mit ihr (der Gangâ) in Verbindung stehende Ufer mittelbar ausdrückende Bezeichnungsweise mit Aufgabe der ganzen unmittelbar ausgedrückten Bedeutung am Platz ist.

178. अत्र तु परोक्षत्वापरोक्षत्वादिविशिष्टचैतन्यैकत्वरूपस्य वाच्यार्थस्य भागमात्रे विरोधाद्भागान्तरमपरित्यज्यान्यलक्षणाया अयुक्तत्वाज्जहल्लक्षणा न संगच्छते । In unserem
20 Satze aber trifft jene oben angegebene Bezeichnungsweise nicht zu, weil hier, da die unmittelbar ausgedrückte Bedeutung, die in der Identität des als des nicht vor Augen stehenden und des als des vor Augen stehenden u. s. w. gekennzeichneten Intellectes auftritt, nur in einem Theile (s. 172) einen Widerspruch enthält, die etwas Anderes mittelbar ausdrückende Bezeichnungsweise ohne Aufgabe des anderen Theils nicht
25 am Platz ist.

179. न च गङ्गापदं स्वार्थपरित्यागेन तीरपदार्थं यथा लक्षयति तथा तत्पदं त्वंपदं वा वाच्यार्थपरित्यागेन त्वंपदार्थं तत्पदार्थं वा लक्षयतु अतः कुतो जहल्लक्षणा न संगच्छत इति वाच्यम् । Auch darf man nicht sagen: «Wie das Wort Gangâ mit Aufgabe der eigenen Bedeutung die Bedeutung des Wortes «Ufer» mittelbar ausdrückt, eben so mag
30 mit Aufgabe der unmittelbar ausgedrückten Bedeutung das Wort «das» die Bedeutung des Wortes «du» oder das Wort «du» die Bedeutung des Wortes «das» mittelbar ausdrücken. Woher sollte also die Etwas mittelbar ausdrückende Bezeichnungsweise mit Aufgabe der ursprünglichen Bedeutung des Wortes nicht zutreffen?»

यपेतायामपि तत्त्वंपदयोः
प्रतीत्यपेताभावात्। Und
durch das Nichtverneh-
t ergiebt, erwartet wird,
zeichnungsweise sich er-
en der Worte «das» und
mittelbar ausdrückenden
lie Bedeutung des andern

च्छते। Auch trifft in un-
as mittelbar ausdrückende
edeutung des Wortes zu.
तदपरित्यागेन तदाश्रयाश्रा-
Hier kann die angegebene
ausgedrückte Bedeutung,
t wird, einen Widerspruch
trat dieser Eigenschaft, wie
ise jener Widerspruch ver-

ाणस्य वाच्यार्थस्य विरुद्धत्वा-
ऽपि तद्विरोधापरिहारादज-
jene oben angegebene Be-
bar ausgedrückte Bedeutung,
n und des als des vor Augen
et wird, einen Widerspruch
ruch nicht vermieden wird,
bindung stehende Bedeutung

ांशान्तरसहितं त्वंपदार्थं तत्प-
ाणमिति वाच्यम्। Auch darf
pruch stehenden Theiles sei-
eutung «du» oder das Wort
Theile verbunden mittelbar

**ausdrücken. Wie kommt man also auf andere Weise zur Annahme der einen Theil
mittelbar ausdrückenden Bezeichnungsweise?» Vgl. 172.**

**185. एकेन पदेन स्वार्थांशपदान्तरार्थोभयलक्षणाया असंभवात्पदान्तरेण तदर्थप्रतीतौ
लक्षणया पुनस्तत्प्रतीत्यपेक्षाभावाच्च । Weil es unstatthaft ist, dass ein Wort Beides,
5 sowohl einen Theil seiner eigenen Bedeutung als auch die Bedeutung eines andern
Wortes mittelbar bezeichne, und weil man nicht erwartet, dass, wenn durch ein
anderes Wort die Bedeutung desselben sich ergiebt, mittels einer Etwas mittelbar
ausdrückenden Bezeichnungsweise dieselbe noch einmal sich ergebe.**

**186. तस्माद्यथा सोऽयं देवदत्त इति वाक्यं तदर्थो वा तत्कालैतत्कालविशिष्टदेवदत्त-
10 लक्षणस्य वाच्यार्थस्यांशे विरोधाद्विरुद्धं तत्कालैतत्कालविशिष्टत्वांशं परित्यज्याविरुद्धं दे-
वदत्तांशमात्रं लक्षयति तथा तत्त्वमसीति वाक्यं तदर्थो वा परोक्षत्वापरोक्षत्वादिविशिष्टचै-
तन्यैकत्वलक्षणस्य वाच्यार्थांशे विरोधाद्विरुद्धं परोक्षत्वापरोक्षत्वादिविशिष्टत्वांशं परित्य-
ज्याविरुद्धमखण्डचैतन्यमात्रं लक्षयति । Daraus folgt. Wie der Satz «Dies ist der Deva-
datta» oder dessen Bedeutung, weil ein Theil der unmittelbar ausgedrückten Bedeu-
15 tung, die durch den damaligen und jetzigen Devadatta gekennzeichnet wird, einen
Widerspruch enthält, mit Aufgabe dieses einen Widerspruch enthaltenden Theiles, d. i.
der Kennzeichnung als «damalig» und «jetzig», nur den keinen Widerspruch enthalten-
den Theil, d. i. Devadatta, mittelbar ausdrückt; gerade so drückt der Satz «Das bist
du» oder dessen Bedeutung, weil ein Theil der unmittelbar ausgedrückten Bedeutung,
20 die als Identität des als des nicht vor Augen stehenden und des als des vor Augen
stehenden u. s. w. näher bestimmten Intellectes gekennzeichnet wird, einen Wider-
spruch enthält, mit Aufgabe dieses einen Widerspruch enthaltenden Theiles, d. i. der
Kennzeichnung als «nicht vor Augen stehend» und «vor Augen stehend u. s. w.» nur
den keinen Widerspruch enthaltenden untheilbaren Intellect mittelbar aus.**

**25 187. अथाहं ब्रह्मास्मीत्यनुभववाच्यार्थो वर्ण्यते । Jetzt soll die unmittelbar ausge-
drückte Bedeutung der Empfindung: «Ich bin das Brahman» (s. 158) dargelegt
werden.**

**188. एवमाचार्येणाध्यारोपापवादपुरःसरं तत्त्वंपदार्थौ शोधयित्वा वाक्येनाखण्डार्थेऽव-
बोधितेऽधिकारिणोऽहं नित्यशुद्धबुद्धमुक्तसत्यस्वभावपरमानन्दानन्ताद्वयं ब्रह्मास्मीत्य-
30 खण्डाकाराकारिता चित्तवृत्तिरुदेति । Sobald der Lehrer, nachdem er mittels der fal-
schen Uebertragung und der Widerlegung auf diese Weise die Bedeutungen der
Worte «das» und «du» erläutert hatte, durch den (grossen) Satz die Bedeutung des
Untheilbaren zur Erkenntniss gebracht hat, geht der geeigneten Person die in die**

Form des Untheilbaren gekleidete Geistesstimmung auf, dass er das höchste Wonne
seiende, unendliche, zweitlose **Brahman** sei, das seiner Natur nach ewig, rein,
vernünftig, erlöst und wahr ist. Vgl. 159.

189. सा तु चित्प्रतिबिम्बसहिता सती प्रत्यगभिन्नमज्ञातं परं ब्रह्म विषयीकृत्य
5 तद्गताज्ञानमेव बाधते । Diese Geistesstimmung aber beseitigt, indem sie, wenn sie mit
dem Spiegelbilde des absoluten Geistes verbunden ist, das von der inneren Seele
nicht verschiedene, unbekannte, höchste **Brahman** zu ihrem Object macht, die
darauf bezügliche Unwissenheit.

190. तदा पटकारणतन्तुदाहे पटदाहवदखिलकार्यकारणे ऽज्ञाने बाधिते सति तत्का-
10 र्यस्याखिलस्य बाधितत्वात्तदन्तर्भूताखण्डाकाराकारिता चित्तवृत्तिरपि बाधिता भवति ।
Alsdann wird, wenn die Unwissenheit, die Ursache aller Wirkungen, beseitigt ist,
gleichwie ein Stück Zeug verbrennt, wenn die Fäden, die Ursache des Zeuges, ver-
brennen, in Folge dessen, dass alle ihre Wirkungen beseitigt sind, auch die unter
diesen befindliche, in die Form des Untheilbaren gekleidete Geistesstimmung be-
15 seitigt.

191. तत्र प्रतिबिम्बितं चैतन्यमपि यथा दीपप्रभादित्यप्रभावभासनासमर्था सती त-
याभिभूता भवति तथा स्वयंप्रकाशमानप्रत्यगभिन्नपरब्रह्मावभासनानर्हतया तेनाभिभूतं स-
त्स्वोपाधिभूताखण्डवृत्तेर्बाधितत्वाद्दर्पणाभावे मुखप्रतिबिम्बस्य मुखमात्रत्ववत्प्रत्यगभिन्न-
परब्रह्ममात्रं भवति । Auch der in dieser Geistesstimmung wiedergespiegelte Intellect
20 wird, indem er, gleich wie das Licht einer Lampe, weil es das Licht der Sonne nicht
zu erleuchten vermag, von diesem überwältigt wird, vom selbstleuchtenden, von der
inneren Seele nicht verschiedenen, höchsten **Brahman** darum überwältigt wird, weil
er keine Ansprüche hat, dieses zu erleuchten, in Folge dessen, dass die Stimmung
als ein Theil von dem sie Bedingenden (der Unwissenheit) beseitigt wird, schlecht-
25 hin zum von der inneren Seele nicht verschiedenen **Brahman**, gerade so wie, wenn
kein Spiegel da ist, das Spiegelbild des Gesichts schlechthin zum Gesicht wird.

192. एवं च सति मनसैवानुद्रष्टव्यं यन्मनसा न मनुत इत्यनयोः श्रुत्योरविरोधो वृ-
त्तिव्याप्यत्वाङ्गीकारेण फलव्याप्यत्वप्रतिषेधप्रतिपादनात् । Und bei so bewandten Ver-
hältnissen besteht zwischen den zwei Aussprüchen der heiligen Schrift «Mit dem
30 Geiste ist es zu erschauen» (Çat. Br. 14,7,2,22 = Bṛh. Âr. Up. 4,4,20) und «Was er
mit dem Geiste nicht wahrnimmt» kein Widerspruch und zwar deshalb nicht, weil
mit dem Zugeständniss, dass es im Begriff «Stimmung» enthalten sei, erklärt wird,
dass es nicht im Begriff «Ergebniss» enthalten sei.

193. उक्तं च। फलव्याप्यत्वमेवास्य शास्त्रकृद्भिर्निराकृतम्।
ब्रह्मण्यज्ञाननाशाय वृत्तिव्याप्तिरपेक्षिता॥ इति।
स्वयंप्रकाशमानत्वान्नाभास उपयुज्यते। इति च। Auch ist gesagt worden: «Die Verfasser der Lehrbücher läugnen, dass es im Begriff «Ergebniss» enthalten sei, fordern vielmehr, auf dass die Unwissenheit in Bezug auf das Brahman schwinde, dass der Begriff «Stimmung» dasselbe enthalte» und auch «Der Schein ist nicht von Nöthen, da es selbst leuchtet».

194. जडपदार्थाकाराकारितचित्तवृत्तेर्विशेषो ऽस्ति। Anders verhält es sich mit einer in die Form eines starren (unbeseelten) Dinges gekleideten Geistesstimmung.

195. तथा हि। अयं घट इति घटाकाराकारितचित्तवृत्तिरज्ञातं घटं विषयीकृत्य तद्गताज्ञाननिरसनपुरःसरं स्वगतचिदाभासेन जडमपि घटं भासयति यथा प्रदीपप्रभामण्डलमन्धकारगतं घटादिकं विषयीकृत्य तद्गतान्धकारनिरसनपुरःसरं स्वप्रभया तदपि भासयतीति। Damit verhält es sich nämlich folgendermaassen. Die in die Form eines Topfes gekleidete Geistesstimmung «Dies ist ein Topf» erleuchtet, wenn sie den unbekannten Topf zum Object gemacht hat, indem sie die darauf bezügliche Unwissenheit zuvor zerstreut, mit dem im eigenen Geist enthaltenen Lichte auch den starren (unbeseelten) Topf; gerade so wie der Lichtkranz einer Lampe, wenn er einen im Dunkeln befindlichen Topf u. s. w. zum Object gemacht hat, auch denselben mit seinem Lichte erleuchtet, indem er das um ihn befindliche Dunkel zuvor zerstreut.

196. एवं स्वस्वरूपचैतन्यसाक्षात्कारपर्यन्तं श्रवणमनननिदिध्यासनसमाध्यनुष्ठानस्यापेक्षितत्वात्ते ऽपि प्रदर्श्यन्ते। Da bis dahin, dass man auf diese Weise den Intellect in seiner wahren Form sich vergegenwärtigt, die Ausübung des Lernens (s. 197), des Erwägens (s. 206), der Betrachtung (s. 207) und der Andacht (s. 208) erforderlich ist, so werden auch diese vorgeführt.

197. श्रवणं नाम षड्विधलिङ्गैरशेषवेदान्तानामद्वितीये वस्तुनि तात्पर्यावधारणम्। Unter Lernen versteht man das Vernehmen, dass alle Vedânta-Schriften mittels der sechs Merkmale es vor Allem auf das zweitlose Reale abgesehen haben.

198. लिङ्गानि तूपक्रमोपसंहाराभ्यासापूर्वताफलार्थवादोपपत्त्याख्यानि। Die Merkmale aber heissen: Beginn (s. 200), Zusammenfassung am Schluss (s. 200), Wiederholung (s. 201), Neuheit (s. 202), Gewinn (s. 293), Erklärung des Zweckes (s. 204) und Beweis (s. 205).

199. तदुक्तम्। उपक्रमोपसंहारावभ्यासो ऽपूर्वता फलम्।
अर्थवादोपपत्ती च लिङ्गं तात्पर्यनिर्णये॥ इति।

Dieses besagen folgende Worte: «Beginn und Zusammenfassung am Schluss, Wiederholung, Neuheit, Gewinn, Erklärung des Zweckes und Beweis sind die Merkmale bei der Bestimmung des Absehens (s. 197).

200. तत्र प्रकरणप्रतिपाद्यस्यार्थस्य तदाद्यन्तयोरुपादानमुपक्रमोपसंहारौ । यथा छा-
5 न्दोग्ये षष्ठे प्रपाठके प्रकरणप्रतिपाद्यस्याद्वितीयवस्तुन एकमेवाद्वितीयमित्यादावैतदा-
त्म्यमिदं सर्वमित्यन्ते च प्रतिपादनम् । Unter diesen (sechs Merkmalen) sind «Beginn» und «Zusammenfassung am Schluss» das Erwähnen des in einem Kapitel vorzuführenden Gegenstandes am Anfange und am Ende dieses Kapitels, wie z. B. im sechsten Abschnitt des Khândogja das Vorführen des im Kapitel vorzuführenden zweitlosen
10 Realen am Anfange mit den Worten «Ein einiges, zweitloses» (6, 2, 1) und am Schluss mit den Worten «All dieses ist das dessen Wesensein» (6, 16, 3).

201. प्रकरणप्रतिपाद्यस्य वस्तुनस्तन्मध्ये पौनःपुन्येन प्रतिपादनमभ्यासः । यथा त-
त्रैवाद्वितीयवस्तुनो मध्ये तत्त्वमसीति नवकृत्वः प्रतिपादनम् । Das Vorführen des in einem Kapitel vorzuführenden Gegenstandes zu wiederholten Malen inmitten dieses Kapi-
15 tels heisst Wiederholung, wie z. B. ebendaselbst in der Mitte das neunmalige Vorführen des zweitlosen Realen mit den Worten «Das bist du» (6, 8, 7. 9, 3. 10, 3. 11, 3. 12, 3. 13, 3. 14, 3. 15, 3. 16, 3).

202. प्रकरणप्रतिपाद्यस्य वस्तुनः प्रमाणान्तरेणाविषयीकरणमपूर्वत्वम् । यथा तत्रै-
वाद्वितीयवस्तुनो मानान्तराविषयीकरणम् । Neuheit heisst den in einem Kapitel vor-
20 zuführenden Gegenstand nicht zum Object eines andern Beweises machen, wie eben daselbst das zweitlose Reale nicht zum Object eines andern Beweises gemacht wird.

203. फलं तु प्रकरणप्रतिपाद्यात्मज्ञानस्य तदनुष्ठानस्य वा तत्र तत्र श्रूयमाणं प्रयो-
जनम् । यथा तत्रैव आचार्यवान्पुरुषो वेद तस्य तावदेव चिरं यावन्न विमोक्ष्येऽथ संपत्स्य
इत्यद्वितीयवस्तुज्ञानस्य तत्प्राप्तिः प्रयोजनं श्रूयते । Unter Gewinn versteht man den
25 hier und dort zu Ohren kommenden Endzweck des Erkennens der in einem Kapitel vorzuführenden Allseele oder des Nachstrebens darnach, wie z. B. eben daselbst als der Endzweck des Erkennens des zweitlosen Realen das Theilhaftigwerden desselben vernommen wird, indem es heisst: «Ein Mann, der einen Lehrer hat, lernt von ihm so lange, bis er sich sagen kann, ich werde erlöst werden und darauf dessen theilhaftig
30 werden» (6, 14, 2).

204. प्रकरणप्रतिपाद्यस्य तत्र तत्र प्रशंसनमर्थवादः । यथा तत्रैव उत तमादेशमप्रा-
क्ष्यो येनाश्रुतं श्रुतं भवत्यमतं मतमविज्ञातं विज्ञातमित्यद्वितीयवस्तुप्रशंसनम् । Erklärung des Zwecks heisst die hier und da erfolgende Anpreisung des in einem Kapitel Vor-

zuführenden, wie z. B. eben daselbst die Anpreisung des zweitlosen Realen mit den Worten: «Auch hast du nach einer Anweisung gefragt, durch die Ungehörtes gehört, Unvermuthetes vermuthet, Unerkanntes erkannt wird» (6, 1, 3).

205. प्रकरणप्रतिपाद्यार्थसाधने तत्र तत्र श्रूयमाणा युक्तिरुपपत्तिः । यथा तत्र यथा सोम्यैकेन मृत्पिण्डेन सर्वं मृन्मयं विज्ञातं स्याद्वाचारम्भणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यमित्यादावद्वितीयवस्तुसाधने विकारस्य वाचारम्भणमात्रे युक्तिः श्रूयते । Ein hier und da vernommenes Argument, wenn es gilt einen in einem Kapitel vorzuführenden Gegenstand zu beweisen, heisst Beweis, wie z. B. eben daselbst, wo es gilt das zweitlose Reale zu beweisen, dafür, dass eine Modification nichts weiter als ein Nothbehelf der Rede sei, zunächst folgendes Argument vernommen wird: «Wie, mein Lieber, aus einem Lehmstück Alles aus Lehm Gemachte erkannt wird, so ist eine Modification ein Nothbehelf der Rede und eben Lehm in Wahrheit der Name» (6, 1, 4).

206. मननं तु श्रुतस्याद्वितीयवस्तुनो वेदान्तानुगुणयुक्तिभिरनवरतमनुचिन्तनम् । Unter Erwägen (s. 196) aber versteht man das ununterbrochene Nachdenken über das vernommene zweitlose Reale mit Benutzung der dem Vedânta entsprechenden Argumente.

207. विजातीयदेहादिप्रत्ययरहिताद्वितीयवस्तुनि तदाकाराकारिताया बुद्धेः सजातीयप्रवाहो निदिध्यासनम् । Betrachtung (s. 196) ist die gleichartige ununterbrochene Richtung der in die Form des zweitlosen Realen gekleideten Vernunft auf dieses von dem Begriff des ungleichartigen Körpers u. s. w. befreite Reale.

208. समाधिर्द्विविधः सविकल्पको निर्विकल्पकश्चेति । Die Andacht (s. 196) ist zweifach: differenzirt und nicht differenzirt.

209. तत्र सविकल्पको नाम ज्ञातृज्ञानादिविकल्पलयानपेक्षयाद्वितीयवस्तुनि तदाकाराकारितायाश्चित्तवृत्तेरवस्थानम् । तदा मृन्मयगजादिभाने ऽपि मृद्भानवद्द्वैतभाने ऽप्यद्वैतं वस्तु भासते । Unter den beiden heisst differenzirte Andacht das Verweilen der in die Form des zweitlosen Realen gekleideten Geistesstimmung auf diesem Realen ohne Rücksicht auf das Verschwinden der Verschiedenheit von Erkenner, Erkenntniss u. s. w. Alsdann erscheint trotz des Scheines der Zweiheit das Reale als zweitlos, gerade so wie trotz des Scheines eines irdenen Elephanten u. s. w. Lehm erscheint (s. 205).

210. तदुक्तमभियुक्तैः ।

दृशिस्वरूपं गगनोपमं परं सकृद्विभातं त्वजमेकमक्षरम् ।
अलेपकं सर्वगतं यदद्वयं तदेव चाहं सततं विमुक्त ओम् ॥

दृशिस्तु शुद्धो ऽहमविक्रियात्मको न मे ऽस्ति बन्धो न च मे विमोक्षः ।

इत्यादि । Dieses haben Sachverständige auf folgende Weise ausgedrückt: «Was den Charakter des Schauvermögens hat und dem Luftraum ähnlich ist, das Höchste, auf einmal Erschienene, Ungeborene, Einige, Unvergängliche, Unbefleckte, Allgegenwär-
5 tige und Zweitlose, das eben bin auch ich, wenn ich für immer befreit bin. Ich aber bin das Schauvermögen, rein und keinen Veränderungen unterworfen; für mich giebt es weder eine Gebundenheit, noch eine Erlösung u. s. w.»

211. निर्विकल्पकस्तु ज्ञातृज्ञानादिविकल्पलयापेक्षयाद्वितीयवस्तुनि तदाकाराकारितायाश्चित्तवृत्तेरतितरामेकीभावेनावस्थानम् । तदा जलाकाराकारितलवणानवभासेन ज-
10 लमात्रावभासवदद्वितीयवस्त्वाकाराकारितचित्तवृत्त्यनवभासेनाद्वितीयवस्तुमात्रमवभासते । Nichtdifferenzirte Andacht ist das Verweilen in absolutem Einssein der in die Form des zweitlosen Realen gekleideten Geistesstimmung auf diesem Realen mit Rücksicht auf das Verschwinden der Verschiedenheit von Erkenner, Erkenntniss u. s. w. Alsdann erscheint nur das zweitlose Reale in Folge dessen, dass die in die Form des zweitlosen
15 Realen gekleidete Geistesstimmung nicht erscheint, gerade so, wie in Folge dessen, dass das in die Form von Wasser gekleidete Salz nicht erscheint, nur Wasser erscheint.

212. ततश्चास्य सुषुप्तेश्चाभेदशङ्का न भवति । उभयत्र वृत्त्यभाने समाने ऽपि तत्सद्भावासद्भावमात्रेणानयोर्भेदोपपत्तेः । Auch muss man die Besorgniss aufgeben, dass in Folge dessen der Unterschied zwischen dieser Andacht und dem tiefen Schlafe aufgehoben
20 werde, da trotz dem, dass das Nichterscheinen der Stimmung beiden gemein ist, der Unterschied zwischen beiden einfach sich daraus ergiebt, dass sie ein Mal darin vorhanden ist, das andere Mal aber nicht.

213. अस्याङ्गानि यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधयः । Die Hilfsmittel dieser Andacht sind: die grossen Pflichten (s. 214), die kleinen Pflichten (s. 215),
25 die Stellung beim Sitzen (s. 216), die Hemmung des Athems (s. 217), die Anziehung der Sinnesorgane (s. 218), die Concentration (s. 219), die Betrachtung (s. 220) und die Andacht (s. 221).

214. तत्राहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहा यमाः । Unter diesen sind die grossen Pflichten: Nichtschädigung, Wahrheit, Nichtstehlen, Enthaltsamkeit und Besitzlosigkeit.

30 215. शौचसंतोषतपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि नियमाः । Die kleinen Pflichten sind: Reinheit, Zufriedenheit, Kasteiungen, Studium und Ergebung in den Willen des Herrn (Gottes).

216. करचरणादिसंस्थानविशेषलक्षणानि पद्मकस्वस्तिकादीन्यासनानि । Stellun-

gen beim Sitzen, wie **Padmaka**, **Svastika** u. s. w., werden als verschiedene Gestaltungen der Hände, Füsse u. s. w. definirt.

217. रेचकपूरककुम्भकलक्षणाः प्राणनिग्रहोपायाः प्राणायामाः । Unter Hemmung des Athems versteht man die als **Rečaka**, **Pûraka** und **Kumbhaka** gekennzeichneten Mittel zur Unterdrückung des Athems.

218. इन्द्रियाणां स्वस्वविषयेभ्यः प्रत्याहरणं प्रत्याहारः । Anziehung der Sinnesorgane ist das Zurückziehen derselben von den ihnen je entsprechenden Objecten.

219. अद्वितीयवस्तुन्यन्तरिन्द्रियधारणं धारणा । Concentration ist das Gerichtethalten des inneren Organs auf das zweitlose Reale.

220. तत्राद्वितीयवस्तुनि विच्छिद्य विच्छिद्यान्तरिन्द्रियवृत्तिप्रवाहो ध्यानम् । Betrachtung ist der von Unterbrechungen begleitete auf das zweitlose Reale gerichtete Lauf der Thätigkeit des inneren Organs.

221. समाधिस्तूक्तः सविकल्पक एव । Unter Andacht ist aber die differenzirte (s. 208. fg.) gemeint.

222. अस्याङ्गिनो निर्विकल्पकस्य लयविक्षेपकषायरसास्वादलक्षणाश्चत्वारो विघ्नाः संभवन्ति । Bei jener nicht differenzirten (s. 208. 211), von Hilfsmitteln begleiteten (s. 213) Andacht können vier Hindernisse eintreten: geistige Trägheit (s. 223), Zerstreutheit (s. 224), Leidenschaft (s. 225) und Lustempfindung (s. 226).

223. लयस्तावदखण्डवस्त्वनवलम्बनेन चित्तवृत्तेर्निद्रा । Geistige Trägheit (s. 222) zunächst ist der Schlaf der Geistesstimmung in Folge des Fahrenlassens des untheilbaren Realen.

224. अखण्डवस्त्वनवलम्बनेन चित्तवृत्तेरन्यावलम्बनं विक्षेपः । Zerstreutheit (s. 222) ist das in Folge des Fahrenlassens des untheilbaren Realen erfolgende Sichanheften der Geistesstimmung an etwas Anderes.

225. लयविक्षेपाभावेऽपि चित्तवृत्ते रागादिवासनया स्तब्धीभावादखण्डवस्त्वनवलम्बनं कषायः । Leidenschaft (s. 222) heisst das Fahrenlassen des untheilbaren Realen auch beim Nichteintreten der geistigen Trägheit und Zerstreutheit und zwar in Folge einer durch den Eindruck von Lust u. s. w. erfolgten Lähmung der Geistesstimmung.

226. अखण्डवस्त्वनवलम्बनेऽपि चित्तवृत्तेः सविकल्पानन्दास्वादनं रसास्वादः समाध्यारम्भसमये सविकल्पानन्दास्वादनं वा । Wenn die Geistesstimmung trotz des Fahrenlassens des untheilbaren Realen oder im Augenblick des Eintretens der Andacht eine differenzirte Wonne empfindet, so heisst dieses Lustempfindung (s. 222).

227. अनेन विघ्नचतुष्टयेन रहितं चित्तं निवातदीपवदचलं सदखण्डचैतन्यमात्रमव-

तिष्ठते यदा तदा निर्विकल्पकसमाधिरित्युच्यते। Wenn der Geist, frei von diesen vier Hindernissen, als untheilbarer Intellect sich verhält, indem er unbeweglich ist wie eine Lampe an einem windstillen Orte, dann nennt man dieses nichtdifferenzirte Andacht (s. 222).

5 228. तदुक्तम्। लये संबोधयेच्चित्तं विक्षिप्तं शमयेत्पुनः।
सकषायं विजानीयाच्छमप्राप्तं न चालयेत्॥
नास्वादयेद्रसं तत्र निःसङ्गः प्रज्ञया भवेत्। इत्यादि।
यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता। इत्यादि च।

Dieses besagen folgende Worte: «Bei geistiger Trägheit erwecke man den Geist; 10 ist er zerstreut, so beruhige man ihn; steht er in der Gewalt der Leidenschaft, so erkenne man dieses; ist er zur Ruhe gebracht, so versetze man ihn nicht in Bewegung. Man empfinde keine Lust, erhalte sich vielmehr mit Hilfe der Einsicht gleichgiltig dagegen u. s. w.» Und ferner: «Er bewegt sich eben so wenig wie eine an einem windstillen Orte stehende Lampe; dieses Gleichniss gilt u. s. w.» (Bhagavadg. 6, 19).

15 229. अथ जीवन्मुक्तलक्षणमुच्यते। Jetzt soll die Definition des bei Lebzeiten Erlösten gegeben werden.

230. जीवन्मुक्तो नाम स्वस्वरूपाखण्डब्रह्मज्ञानेन तदज्ञानबाधनद्वारा स्वस्वरूपाखण्डब्रह्मणि साक्षात्कृते सत्यज्ञानतत्कार्यसंचितकर्मसंशयविपर्ययादीनामपि बाधितत्वादखिलबन्धरहितो ब्रह्मनिष्ठः। Ist durch die Erkenntniss des untheilbaren Brahman in 20 seinem wahren Charakter und in Folge dessen, dass die darauf bezügliche Unwissenheit beseitigt wird, das untheilbare Brahman in seinem wahren Charakter offenbar geworden, dann heisst, weil alsdann auch die durch die Unwissenheit und ihre Wirkungen angehäuften Handlungen, Zweifel, verkehrten Ansichten u. s. w. beseitigt worden sind, der von allen Banden Befreite, ganz dem Brahman Hinge-25 gebene ein bei Lebzeiten Erlöster.

231. भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसंशयाः।
क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन्दृष्टे परावरे॥

इत्यादिश्रुतेः। Nach Aussprüchen der heiligen Schrift wie: «Hat Jemand diesen, der das Fernste und das Nächste ist, geschaut, so springt der Knoten seines Herzens, 30 alle seine Zweifel werden gelöst und seine Handlungen finden ein Ende» (Mund. Up. 2,2,8).

232. अयं तु व्युत्थानसमये मांसशोणितमूत्रपुरीषादिभाजनेन शरीरेणान्ध्यमान्द्यापटुत्वादिभाजनेनेन्द्रियग्रामेणाशनायापिपासाशोकमोहादिभाजनेनान्तःकरणेन च तत्तत्पूर्ववास-

तथा क्रियमाणानि कर्माणि भुज्यमानानि ज्ञानाविरुद्धान्यारब्धफलानि च पश्यन्नपि बाधितत्वात्परमार्थतो न पश्यति । यथा इन्द्रजालमिदमिति ज्ञानवांस्तदिन्द्रजालं पश्यन्नपि परमार्थमिदमिति न पश्यति । **Wenn ein solcher im Augenblick des Erwachens mit seinem Leibe, einem Behälter für Fleisch, Blut, Urin, Koth u. s. w., mit der Gesammtheit seiner Organe, einem Behälter für Blindheit, Trägheit, Unfähigkeit u. s. w., und mit seinem innern Organe, einem Behälter für Hunger, Durst, Kummer, Irrthum u. s. w. auch sieht, wie in Folge dieses oder jenes früheren Eindrucks Handlungen vollbracht werden und wie der mit seiner Erkenntniss nicht im Widerspruch stehende Lohn für Unternommenes genossen wird, so sieht er doch diese in Wirklichkeit nicht, weil sie beseitigt sind; gerade so wie Jemand, der da weiss, das Etwas ein Blendwerk ist, wenn er auch dieses Blendwerk sieht, darin nicht etwas Wirkliches sieht.**

233. सचक्षुरचक्षुरिव सकर्णो ऽकर्ण इव इत्यादिश्रुतेः । **Nach Aussprüchen der heiligen Schrift wie: «Mit Augen, als wenn er keine Augen hätte, mit Ohren, als wenn er keine Ohren hätte».**

234. उक्तं च ।

सुषुप्तिवज्जाग्रति यो न पश्यति द्वयं च पश्यन्नपि चाद्वयत्वतः ।
तथापि कुर्वन्नपि निष्क्रियश्च यः स आत्मविन्नान्य इतीह निश्चयः ॥ इति ।

Auch ist gesagt worden: «Hier gilt als ausgemacht, dass kein Anderer die Seele kenne als derjenige, welcher im wachen Zustande wie im tiefen Schlafe, auch wenn er Zweifaches sieht, es dennoch nicht sieht, weil es kein Zweifaches ist; so wie auch derjenige, welcher, auch wenn er handelt, dennoch nicht handelt».

235. अस्य ज्ञानात्पूर्वं विद्यमानानामेवाहारविहारादीनामनुवृत्तिवच्छुभवासनानामेवानुवृत्तिर्भवति शुभाशुभयोरौदासीन्यं वा । **Wie bei ihm (dem bei Lebzeiten Erlösten) das vor Eintritt der Erkenntniss schon vorhandene Essen, Spazierengehen u. s. w. fortdauert, so dauern auch die Eindrücke vom Angenehmen fort oder es tritt eine Gleichgiltigkeit gegen Angenehmes und Unangenehmes ein.**

236. तदुक्तम् । बुद्धाद्वैतसतत्त्वस्य यथेष्टाचरणं यदि ।
शुनां तत्त्वदृशां चैव को भेदो ऽशुचिभक्षणे ॥
ब्रह्मवित्त्वं तथा मुक्त्वा स आत्मज्ञो न चेतरः । इति ।

Dieses besagen folgende Worte: «Wenn derjenige, der das wahre Wesen der Einheit erkannt hat, nach freiem Belieben verfährt, welcher Unterschied besteht alsdann zwischen Hunden und denen, die die Wahrheit erkannten, wenn sie Unreines essen?

Die Kenntniss des Brahman. Wer auf diese Weise erlöst wurde, der und kein Anderer ist ein Kenner der Seele».

237. तदानीममानित्वादीनि ज्ञानसाधनान्यद्वेष्टृत्वादयः सद्गुणाश्चालंकारवदनुवर्तन्ते ।

Alsdann dauern die Erfordernisse der Erkenntniss wie Demuth u. s. w. und solche
5 gute Eigenschaften wie Wohlwollen u. s. w. als Schmuck noch weiter fort.

238. तदुक्तम् । उत्पन्नात्मावबोधस्य ह्यद्वेष्टृत्वादयो गुणाः ।
अयत्नतो भवन्त्यस्य न तु साधनरूपिणः ॥ इति ।

Dieses besagen folgende Worte: «Derjenige, dem die Erkenntniss von der Seele aufgegangen ist, werden Vorzüge wie Wohlwollen u. s. w., aber nicht in der Form
10 von Erfordernissen, ohne Mühe zu Theil».

239. किं बहुना । अयं देहयात्रामात्रार्थमिच्छानिच्छापरेच्छाप्रापितानि सुखदुःखलक्षणान्यारब्धफलान्यनुभवन्नन्तःकरणाभासादीनामवभासकः संस्तदवसाने प्रत्यगानन्दपरब्रह्मणि प्राणे लीने सत्यज्ञानतत्कार्यसंस्काराणामपि विनाशात्परमकैवल्यमानन्दैकरसमखिलभेदप्रतिभासरहितमखण्डं ब्रह्मावतिष्ठते । **Wozu die vielen Worte? Indem**
15 dieser (bei Lebzeiten Erlöste), wenn er zur blossen Erhaltung des Leibes den Lohn für Unternommenes, den ihm Verlangen, Abneigung oder eines Andern Verlangen zuführt und der als Freude oder Leid gekennzeichnet ist, geniesst, den Schein des inneren Organs u. s. w. erhellt, wird er mit dem Verschwinden dieses, sobald sein Leben in das aus innerer Wonne bestehende, höchste Brahman aufgegangen ist,
20 dadurch, dass alsdann auch die Nachwirkungen der Unwissenheit und ihrer Wirkungen verschwinden, zur absoluten Einheit, zum untheilbaren Brahman, das an blosser Wonne Lust empfindet und frei von jedem Scheinunterschiede ist.

240. न तस्य प्राणा उत्क्रामन्त्यत्रैव समवलीयन्ते विमुक्तश्च विमुच्यत इत्येवमादिश्रुतेः । **Nach Aussprüchen der heiligen Schrift wie: «Seine Lebensgeister fahren**
25 nicht hinaus, sondern lösen sich in eben dieses auf, und der Erlöste wird erlöst» (vgl. Kaṭhop. 5, 1).

XXII. Ratnâvalî.

पादाग्रस्थितया मुहुः स्तनभरेणानीतया नम्रतां
शंभोः सस्पृहलोचनत्रयपथं यान्त्या तदाराधने।
ह्रीमत्या शिरसीहितः सपुलकस्वेदोद्गमोत्कम्पया
विश्लिष्यन्कुसुमाञ्जलिर्गिरिजया क्षिप्तो ऽन्तरे पातु वः॥
5 अपि च। औत्सुक्येन कृतत्वरा सहभुवा व्यावर्तमाना ह्रिया
तैस्तैर्बन्धुवधूजनस्य वचनैर्नीताभिमुख्यं पुनः।
दृष्ट्वाग्रे वरमात्तसाध्वसरसा गौरी नवे संगमे
संरोहत्पुलका हरेण हसता श्लिष्टा शिवायास्तु वः॥
अपि च। क्रोधेद्धैर्दृष्टिपातैस्त्रिभिरुपशमिता वह्नयो ऽमी त्रयो ऽपि
10 त्रासार्ता ऋत्विजो ऽधश्चपलगणहृतोष्णीषपट्टाः पतन्ति।
दक्षः स्तौत्यस्य पत्नी विलपति कृपणं विद्रुतं चापि देवैः
शंसन्नित्यात्तहासो मखमथनविधौ पातु देव्यै शिवो वः॥
अपि च। जितमुडुपतिना नमः सुरेभ्यो द्विजवृषभा निरुपद्रवा भवन्तु।
भवतु च पृथिवी समृद्धसस्या प्रतपतु चन्द्रवपुर्नरेन्द्रचन्द्रः॥

---

15 नान्द्यन्ते सूत्रधारः। अलमतिविस्तरेण। अद्याहं वसन्तोत्सवे सबहुमानमाहूय नानादिग्देशादागतेन राज्ञः श्रीहर्षदेवस्य पादपद्मोपजीविना राजसमूहेनोक्तो यथा। अस्मत्स्वामिना श्रीहर्षदेवेनापूर्ववस्तुरचनालंकृता रत्नावली नाम नाटिका कृतेत्यस्माभिः श्रोत्रपरंपरया श्रुता न तु प्रयोगतो दृष्टा। तत्तस्यैव राज्ञः सकलजनहृदयाह्लादिनो बहुमानादस्मासु चानुग्रहबुद्ध्या यथावत्प्रयोगेण त्वया नाटयितव्येति। तद्यावदिदानीं नेपथ्यर-
20 चनां कृत्वा यथाभिलषितं संपादयामि। परिक्रम्यावलोक्य च। अये। आवर्जितानि सकलसामाजिकानां मनांसीति मे निश्चयः। कुतः।

श्रीहर्षो निपुणः कविः परिषदप्येषा गुणग्राहिणी
लोके हारि च वत्सराजचरितं नाट्ये च दक्षा वयम्।
वस्त्वेकैकमपीह वाञ्छितफलप्राप्तेः पदं किं पुन-
25 र्मद्भाग्योपचयादयं समुदितः सर्वो गुणानां गणः॥

तद्यावदहं गृहं गत्वा गृहिणीमाहूय संगीतकमनुतिष्ठामि। परिक्रम्य नेपथ्याभिमुखमवलोक्य च। इदमस्मदीयं गृहम्। यावत्प्रविशामि। उच्चैः। आर्ये। इतस्तावत्।
प्रविश्य नटी। अज्जउत्त। इअम्हि। आणावेदु अज्जो। को णिओओ अणुचिट्ठीअदु त्ति।
सूत्रधारः। आर्ये। रत्नावलीदर्शनोत्सुको ऽयं राजलोकः। तद्गृह्यतां नेपथ्यम्।
30 नटी। सोद्वेगम्। अज्ज। णिच्चिन्तो दाणिं सि तुमं। ता कीस ण णच्चसि। मम उण

मन्दभाइणीए एक्कज्जेव्व डुव्विदा। सा वि तए कहिं पि देसन्तरे दिष्ठा। दूरट्ठिदेण जामादुणा से पाणिग्गहणं कधं भविस्सदित्ति इमाए चिन्ताए अप्पा वि ण मे पडिभादि किं उण णच्चिदव्वं।

सूत्रधारः। आर्ये। दूरस्थितेनेत्यलमुद्वेगेन। पश्य।

5 द्वीपादन्यस्मादपि मध्यादपि जलनिधेर्दिशो ऽप्यन्तात्।
आनीय झटिति घटयति विधिरभिमतमभिमुखीभूतः॥

नेपथ्ये। साधु भरतपुत्र साधु। एवमेतत्। कः संदेहः। द्वीपादन्यस्मादिति पुनः पठति।

सूत्रधारः। आकर्ण्य नेपथ्याभिमुखमवलोक्य च। आर्ये। किमतः परं विलम्बसे। ननु अयं मम कनीयान्भ्राता गृहीतयौगंधरायणभूमिकः प्राप्त एव। तदेहि। नेपथ्यग्रहणाय
10 सज्जीभवाव। इति निष्क्रान्तौ।

इति प्रस्तावना।

ततः प्रविशति यौगंधरायणः।

यौगंधरायणः। एवमेतत्। कः संदेहः। द्वीपादन्यस्मादिति पुनः पठित्वा। अन्यथा क्व सिद्धादेशप्रत्ययप्रार्थितायाः सिंहलेश्वरदुहितुः समुद्रे प्रवहणभङ्गनिमग्नायाः फलका-
15 सादनं क्व च कौशाम्बीयेन वणिजा सिंहलेभ्यः प्रत्यागच्छता तदवस्थायाः संभावनं रत्नमालाचिह्नायाश्चेहानयनम्। सर्वथा स्पृशन्ति नः स्वामिनमभ्युदयाः। विचिन्त्य। मयापि चैनां देवीहस्ते सगौरवं निक्षिपता युक्तमेवानुष्ठितम्। श्रुतं च मया। बाभ्रव्यो ऽपि कञ्चुकी वसुभूतिना सिंहलेश्वरामात्येन सह कथं कथमपि समुद्रादुत्तीर्य कोसलोच्छित्तये गतस्य रुमण्वतो मिलित इति। तदेवं निष्पन्नप्रायमपि प्रयोजनं न मे धृतिमावहति। कष्टो ऽयं
20 खलु भृत्यभावः। कुतः।

प्रारम्भे ऽस्मिन्स्वामिनो वृद्धिहेतौ दैवेनेत्थं दत्तहस्तावलम्बे।
सिद्धेर्भ्रान्तिर्नास्ति सत्यं तथापि स्वेच्छाचारी भीत एवास्मि भर्तुः॥

नेपथ्ये कलकलः।

यौगंधरायणः। आकर्ण्य। अये। यथायमभिहन्यमानमृदुमृदङ्गानुगतसंगीतमधुरः पुरः
25 पौराणामुच्चरति चर्चरीध्वनिस्तथा तर्कयामि। मदनमहमहीयांसं पुरजनप्रमोदमवलोकयितुं प्रासादाभिमुखं प्रस्थितो देव इति। ऊर्ध्वमवलोक्य। अये कथम्। अधिरूढ एव देवः प्रासादम्। य एष

विश्रान्तविग्रहकथो रतिमाञ्जनस्य चित्ते वसन्प्रियवसन्तक एव साक्षात्।
पर्युत्सुको निजमहोत्सवदर्शनाय वत्सेश्वरः कुसुमचाप इवाभ्युपैति॥

30 तद्यावदहं गत्वा कार्यशेषं चिन्तयामि। इति निष्क्रान्तः।

इति विष्कम्भकः।

ततः प्रविशत्यासनस्थो गृहीतवसन्तोत्सववेषो राजा वसन्तकश्च ।

राजा । सादरम् । सखे वसन्तक ।

विदूषकः । आणवेदु भवं ।

राजा । राज्यं निर्जितशत्रु योग्यसचिवे न्यस्तः समस्तो भरः
5 सम्यक्पालनलालिताः प्रशमिताशेषोपसर्गाः प्रजाः ।
प्रद्योतस्य सुता वसन्तसमयस्त्वं चेति नाम्ना धृतिं
कामः काममुपैत्वयं मम पुनर्मन्ये महानुत्सवः ॥

विदूषकः । सहर्षम् । भो वअस्स । एव्वं णेदं । अहं उण जाणामि । ण भवदो ण कामदेवस्स ममज्जेव्व एक्कस्स बम्हणस्स अअं मअणमहूसवोत्ति जेण पिअवअस्सेण तुमं ति
10 मत्तीअदि । विलोक्य । ता किं इमिणा । पेक्ख दाव इमस्स महुमत्तकामिणीजणसअंगाहगहिदणच्चणाअरजणजणिदकोदूहलस्स समन्तदो संवुत्तमद्दलोद्दामचच्चरीसद्दमुहररच्छामुहसोहिणो पइण्णपडवासपुञ्जपिञ्जरिज्जन्तदहदिसामुहस्स ससिरीअत्तणं मअणमहूसवस्स ।

राजा । सहर्षं समन्तादवलोक्य । अहो । परां कोटिमधिरोहति प्रमोदः पुरः पौरा-
15 णाम् । तथा हि ।

कीर्णैः पिष्टातकौघैः कृतदिवसमुखैः कुङ्कुमक्षोदगौरैर्-
हेमालंकारभाभिर्भरनमितशिखैः शेखरैः कैंकिरातैः ।
एषा वेषाभिलक्ष्यस्वविभवविजिताशेषवित्तेशकोशा
कौशाम्बी शातकुम्भद्रवखचितजनेवैकपीता विभाति ॥

20 अपि च । धारायन्त्रविमुक्तसंततपयःपूरप्लुते सर्वतः
सद्यः सान्द्रविमर्दकर्दमकृतक्रीडे क्षणं प्राङ्गणे ।
उद्दामप्रमदाकपोलनिपतत्सिन्दूररागारुणैः
सैन्दूरीक्रियते जनेन चरणन्यासैः पुरः कुट्टिमम् ॥

विदूषकः । विलोक्य । एदं पि दाव सुविअड्ढजणपूरिदसिङ्गकजलपहारमुक्कसि-
25 क्कारमणोहरं वारविलासिणीजणविलसिदं अवलोएदु पिअवअस्सो ।

राजा । विलोक्य । वयस्य । सम्यग्दृष्टं त्वया । कुतः ।

अस्मिन्प्रकीर्णपटवासकृतान्धकारे
दृष्टो मनाङ्मणिविभूषणरश्मिजालैः ।
पातालमुद्यतफणाकृतिशृङ्गको ऽयं
30 मामद्य संस्मरयतीव भुजंगलोकः ॥

विदूषकः । विलोक्य । भो वअस्स । पेक्ख पेक्ख । एसक्खु मअणिआ मअणसरिसं वसन्ताहिणअं णच्चन्ती चूदलदिआए सह इदोज्जेव्व आअच्छदि ।

ततः प्रविशतो मदलीलां नाटयन्त्यौ द्विपदीखण्डं गायन्त्यौ चेट्यौ ।

मदनिका गायति ।

कुसुमाउहपिअदूअओ मउलाइअबकुचूअओ ।
सिढिलिअमाणग्गहणओ वाअइ दाहिणपवणओ ॥
विरहविवड्ढिअसोअओ कङ्खिअपिअअणमेलओ ।
5 पडिवालणअसमत्थओ तम्मइ जुवईसत्थओ ॥
इह पढमं महुमासो जणस्स हिअआइं कुणइ मउआइं ।
पच्छा विज्झइ कामो लद्धप्पसरेहिं कुसुमबाणेहिं ॥

राजा । निर्वर्ण्य । अहो मधुरो ऽयमासां निर्भरः क्रीडारसः ।

स्रस्तः स्रग्दामशोभां त्यजति विरचितामाकुलः केशपाशः
10 क्षीबाया नूपुरौ च द्विगुणतरमिमौ क्रन्दतः पादलग्नौ ।
व्यस्तः कम्पानुबन्धादनवरतमुरो हन्ति हारो ऽयमस्याः
क्रीडन्त्याः पीडयेव स्तनभरविनमन्मध्यभङ्गानपेक्षम् ॥

विदूषकः । भो वअस्स । अहं पि एदाणं बहुपरिअराणं मज्झे णच्चन्तो मअणमहूसवं माणइस्सं ।

15 राजा । वयस्य । एवं क्रियताम् ।

विदूषकः । जं भवं आणवेदि । इत्युत्थाय चेट्योर्मध्ये नृत्यति । भोदि मअणिए । मम वि एदं चच्चरिं सिक्खावेहि ।

मदनिका । अए हदास । ण एसा चच्चरी ।

विदूषकः । भोदि । किं खु एदं ।

20 मदनिका । हदास । दुवदीखण्डं खु एदं ।

विदूषकः । सहर्षम् । किं एदिणा खण्डेण मोदआ करीअन्ति ।

मदनिका । विहस्य । णहि णहि । पढीअदि क्खु एदं ।

विदूषकः । सविषादम् । जइ पढीअदि ता अलं एदिणा । वरं पिअवअस्सस्सज्जेव्व सआसं गमिस्सं । इति गन्तुमुद्यतः ।

25 उभे । हस्ते गृहीत्वा । हदास । कहिं गच्छसि । इधज्जेव्व कीलम्ह । इत्युभे विदूषकं बहुविधमाकर्षतः ।

विदूषकः । हस्तमाकृष्य प्रपलाय्य राजानमुपसृत्य । वअस्स । णच्चिदोम्हि ।

राजा । साधु कृतम् ।

चूतलतिका । हला मअणिए । चिरं खु अम्हेहिं कीलिदं । ता एहि । णिवेदेम्ह
30 दाव भट्टिणीए संदेसं महाराअस्स ।

मदनिका । एहि । तुवरम्ह । परिक्रम्योपसृत्य च ।

उभे । जअदु जअदु भट्टा । देवी आणवेदि । इत्यर्धोक्ते लज्जां नाटयत्यौ । णहि णहि । विण्णवेदि ।

राजा । सहर्षं विहस्य सादरम् । मदनिके । नन्वाज्ञापयतीत्येव रमणीयं विशेषतो ऽद्य मदनमहोत्सवे । तदुच्यताम् । किमाज्ञापयति देवीति ।

विदूषकः । आ दासीए धीए । किं देवी आणवेदि ।

चेट्यौ । एव्वं भट्टिणी विण्णवेदि जधा । अज्ज मए मअरन्दुज्जाणं गदुअ रत्तासोअसं-
5 ठिदस्स भअवदो कुसुमाउहस्स पूआ णिव्वत्तिदव्वा । तत्थ अज्जउत्तेण संणिहिदेण हो-दव्वं ति ।

राजा । वयस्य । किं वक्तव्यम् । उत्सवादुत्सवान्तरमापतितम् ।

विदूषकः । ता उट्ठेहि । तहिं जेव्व गच्छम्ह जेण तहिं गदस्स मम वि बम्हणस्स सोत्थिवाअणं किं पि भविस्सदि ।

10 राजा । मदनिके । गम्यतां देव्यै निवेदयितुम् । अयमहमागत एव मकरन्दोद्यानमिति ।

चेट्यौ । जं भट्टा आणवेदि । इति निष्क्रान्ते ।

राजा । वयस्य । एहि । अवतराव ।

इत्युभौ प्रासादावतरणं नाटयतः ।

राजा । वयस्य । आदेशय मकरन्दोद्यानस्य मार्गम् ।

15 विदूषकः । एदु एदु भवं ।

इति परिक्रामतः ।

विदूषकः । अग्रतो ऽवलोक्य । भो । एदं मअरन्दुज्जाणं । ता एहि । पविसम्ह ।

इति प्रविशतः ।

विदूषकः । सविस्मयम् । भो महाराअ । पेक्ख पेक्ख । एदं तं मलअमारुदन्दोलिद-
20 मउलन्तसहआरमञ्जरीरेणुपडलपडिबद्धपडविदाणं मत्तमहुअरणिअरमुक्कझंकारमिलिद-महुरदरकोइलालावसंगीदसुहावहं तुह आगमणदंसिदाअरं विअ मअरन्दुज्जाणं लक्खी-अदि । ता अवलोएदु पिअवअस्सो ।

राजा । समन्तादवलोक्य । अहो रम्यता मकरन्दोद्यानस्य । इह हि

उद्यद्विद्रुमकान्तिभिः किसलयैस्ताम्रां त्विषं बिभ्रतो
25 भृङ्गालीविरुतैः कलैरविशदव्याहारलीलाभृतः ।
घूर्णन्तो मलयानिलाहतिचलैः शाखासमूहैर्मुहु-
र्भ्रान्तिं प्राप्य मधुप्रसङ्गमधुना मत्ता इवामी द्रुमाः ॥

अपि च । मूले गण्डूषसेकासव इव बकुलैर्वम्यते पुष्पवृष्ट्या
मध्वाताम्रे तरुण्या मुखशशिनि चिराच्चम्पकान्यद्य भान्ति ।
30 आकर्ण्याशोकपादाहतिषु च रणतां निर्भरं नूपुराणां
झंकारस्यानुगीतैरनुकरणमिवारभ्यते भृङ्गसार्थैः ॥

विदूषकः । आकर्ण्य । भो वअस्स । ण एदे महुअरा णेउरसद्दं अणुहरन्ति । णेउर-सद्दोज्जेव्व एसो देवीए परिअणस्स ।

राजा । वयस्य । सम्यगवधारितम् ।

ततः प्रविशति वासवदत्ता काञ्चनमाला सागरिका विभवतश्च परिवारः ।

वासवदत्ता । हञ्जे कञ्चणमाले । आदेसेहि मअरन्दुज्जाणमग्गं ।

काञ्चनमाला । एदु एदु भट्टिणी ।

5 वासवदत्ता । परिक्रम्य । हञ्जे कञ्चणमाले । अध केत्तिअदूरे दाणिं सो रत्तासोअपा-
अवो जहिं मए भअवदो मअणस्स पूआ णिव्वत्तिदव्वा ।

काञ्चनमाला । भट्टिणि । आसण्णोज्जेव्व । किं ण पेक्खदि भट्टिणी । इअं क्खु णिरन्तरु-
ब्भिण्णकुसुमसोहिणी भट्टिणीए परिगहिदा माहवीलदा । एसक्खु अवरा णोमालिआलदा
जाए अआलकुसुमसमुग्गमसद्धालुएण भट्टिणा अप्पा आआसीअदि । ता एदं अदिक्कमिअ
10 दीसदिज्जेव्व सो रत्तासोअपाअवो जहिं देवी पूअं णिव्वत्तइस्सदि ।

वासवदत्ता । ता एहि । तहिं गच्छम्ह ।

काञ्चनमाला । एदु एदु भट्टिणी ।

सर्वाः परिक्रामन्ति ।

वासवदत्ता । अअं सो रत्तासोअपाअवो जहिं पूअं णिव्वत्तइस्सं । तेण हि मे पूआणि-
15 मित्ताइं उवअरणाइं उवणेहि ।

सागरिका । उपसृत्य । भट्टिणि । एदं सव्वं सज्जं ।

वासवदत्ता । निरूप्यात्मगतम् । अहो पमादो परिअणस्स । जस्स दंसणपधादो रक्खी-
अदि तस्सज्जेव्व दिट्ठिगोअरं पडिदा भवे । भोदु एव्वं दाव । प्रकाशम् । हञ्जे साअरिए ।
कीस तुमं अज्ज मअणमहूसवपराहीणे परिअणे सारिअं उज्झिअ इध आअदा । ता तहिं
20 जेव्व लहुं गच्छ । एदं पि सव्वं पूओवअरणं कञ्चणमालाए हत्थे समप्पेहि ।

सागरिका । जं भट्टिणी आणवेदि । तथा कृत्वा कति चित्पदानि गत्वात्मगतम् । सा-
रिआ मए सुसंगदाए हत्थे समप्पिदा । एव्वं पि अत्थि मे कोदूहलं पेक्खिदुं । किं जधा ता-
दस्स अन्तेउरे भअवं अणङ्गो अच्चीअदि इध वि तधज्जेव्व किं वा अण्णधत्ति । ता अलक्खिदा
भविअ पेक्खिस्सं । परिक्रम्यावलोक्य च । जाव इध पूआसमओ भोदि ताव अहं पि भअवन्तं
25 मअणं जेव्व पूइदुं कुसुमाइं अवचिणिस्सं । इति कुसुमावचयं नाटयति ।

वासवदत्ता । कञ्चणमाले । पडिट्ठावेहि भअवन्तं पज्जुण्णं ।

काञ्चनमाला । जं भट्टिणी आणवेदि । इति तथा करोति ।

विदूषकः । परिक्रम्यावलोक्य च । भो वअस्स । जधा वीसत्तो णेउरसद्दो तधा तक्के-
मि । आअदा देवी असोअमूलं ति ।

30 राजा । वयस्य । सम्यगवधारितम् । पश्य । एषा

कुसुमसुकुमारमूर्तिर्दधती नियमेन तनुतरं मध्यम् ।
आभाति मकरकेतोः पार्श्वस्था चापयष्टिरिव ॥

तदेहि । उपसर्पाव । उपसृत्य । प्रिये वासवदत्ते ।

वासवदत्ता। विलोक्य। कधं। ग्रज्जउत्तो। ग्रग्रदु ग्रग्रदु ग्रज्जउत्तो। ग्रलंकरेदु इमं देसं ग्रासणपडिग्गहेण। एदं ग्रासणं। एत्थ उवविसदु ग्रज्जउत्तो।

राजा नाट्येनोपविशति।

काञ्चनमाला। भट्टिणि। सहत्थदिण्णकुसुमकुङ्कुमचन्दणाथासएहिं सोहिदं कदुग्र र-
5 त्तासोग्रपाग्रवं ग्रच्चीग्रदु भग्रवं पज्जुण्णो।

वासवदत्ता। तेण हि उवणेहि मे पूग्रोवग्ररणाइं।

काञ्चनमालोपनयति। वासवदत्ता तथा करोति।

राजा। प्रिये वासवदत्ते।

प्रत्यग्रमज्जनविशेषविविक्तकान्तिः
10 कौसुम्भरागरुचिरस्फुरदंशुकान्ता।
विभ्राजसे मकरकेतनमर्चयन्ती
बालप्रवालविटपिप्रभवा लतेव॥

ग्रपि च। स्पृष्टस्त्वयैष दयिते स्मरपूजाव्यापृतेन हस्तेन।
उद्भिन्नापरमृदुतरकिसलय इव लक्ष्यते ऽशोकः॥

15 ग्रपि च। ग्रनङ्गो ऽयमनङ्गत्वमद्य निन्दिष्यति ध्रुवम्।
यदनेन न संप्राप्तः पाणिस्पर्शोत्सवस्तव॥

काञ्चनमाला। भट्टिणि। ग्रच्चिदो भग्रवं पज्जुण्णो। ता करेहि भट्टिणो पूग्रासक्कारं।

वासवदत्ता। तेण हि उवणेहि मे कुसुमाइं विलेवणं च।

काञ्चनमाला। भट्टिणि। एदं सव्वं सज्जं।

20 वासवदत्ता नाट्येन राजानं पूजयति।

सागरिका गृहीतकुसुमा। हद्धी हद्धी। कधं। कुसुमलोहाक्खित्तहिग्रग्राए ग्रदि-
चिरं मए कदं। ता इमिणा सिन्दुवारविडवेण वारिदा भविग्र पेक्खामि। विलोक्य।
कधं। पच्चक्खो ज्जेव्व भग्रवं कुसुमाउहो पूग्रं पडिच्छदि। ता ग्रहं पि इमेहिं कुसुमेहिं
इधट्ठिदा ज्जेव्व भग्रवन्तं कुसुमाउहं पूइस्सं। इति कुसुमानि प्रक्षिपति। णमो दे भग्रवं
25 कुसुमाउह। ग्रमोहदंसणो मे भविस्ससि। दिट्ठं जं दट्ठव्वं। इति प्रणमति। ग्रच्छरीग्रं।
दिट्ठो वि पुणो पेक्खिदव्वो। ता जाव ण को वि पेक्खदि तावज्जेव्व गमिस्सं। इति नि-
ष्क्रामति।

काञ्चनमाला। ग्रज्जवसन्तग्र। एहि। संपदं तुमं सोत्थिवाग्रणं पडिच्छ।

विदूषक उपसर्पति।

30 वासवदत्ता। विलेपनकुसुमाभरणादानपूर्वकम्। ग्रज्जवसन्तग्र। एदं सोत्थिवाग्रणं।
इत्यर्पयति।

विदूषकः। सहर्षं गृहीत्वा। सोत्थि भोदीए।

नेपथ्ये वैतालिकः पठति।

अस्तापास्तसमस्तभासि नभसः पारं प्रयाते रवा-
वास्थानीं समये समं नृपजनः सायन्तने संपतन् ।
संप्रत्येव सरोरुहद्युतिमुषः पादांस्तवासेवितुं
प्रीत्युत्कर्षकृतो दृशामुदयनस्येन्दोरिवोद्वीक्षते ॥

5 सागरिका । परिवृत्य राजानमवलोक्य सस्पृहम् । कधं । अअं सो राआ उदअणो जस्स अहं तादेण दिण्णा । ता परपेसणाकलुसिदं मे सरीरं एदस्स दंसणेण बहुमदं संवुत्तं ।

राजा । कथम् । उत्सवापहृतचेतोभिः संध्यातिक्रमो ऽप्यस्माभिर्नोपलक्षितः । देवि । पश्य । उदयतटान्तरितमियं प्राची सूचयति दिङ्निशानाथम् ।
परिपाण्डुना मुखेन प्रियमिव हृदयस्थितं रमणी ।

10 देवि । तदुत्तिष्ठ । आवासाभ्यन्तरं प्रविशाव ।

सर्व उत्थाय परिक्रामन्ति ।

सागरिका । कधं । पट्ठिदा देवी । भोदु । तुरिदं गमिस्सं । राजानं सस्पृहं दृष्ट्वा निःश्वस्य च । हद्धी हद्धी । मन्दभाइणीए मए पेक्खिदुं पि चिरं ण पारिदो अअं जणो । इति निष्क्रान्ता ।

15 राजा । परिक्रामन् ।

देवि त्वन्मुखपङ्कजेन शशिनः शोभातिरस्कारिणा
पश्याब्जानि विनिर्जितानि सहसा गच्छन्ति विच्छायताम् ।
श्रुत्वा ते परिवारवारवनितागीतानि भृङ्गाङ्गना
लीयन्ते मुकुलान्तरेषु शनकैः संजातलज्जा इव ॥

20 इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति प्रथमो ऽङ्कः ।

ततः प्रविशति शारिकापञ्जरव्यग्रहस्ता सुसंगता ।

सुसंगता । हद्धी हद्धी । अध कहिं दाणिं मम हत्थे इमं सारिअं णिक्खिविअ गदा मे पिअसही साअरिआ भविस्सदि । अन्यतो दृष्ट्वा । एसक्खु णिउणिआ इदो ज्जेव्व आ-
25 अच्छदि । ततः प्रविशति निपुणिका ।

निपुणिका । उवलद्धोक्खु मए भट्टिणो वुत्तन्तो । ता जाव गदुअ भट्टिणीए णिवेदेमि । इति परिक्रामति ।

सुसंगता । हला णिउणिए । कहिं दाणिं तुमं विम्हआक्खित्तहिअआ विअ इधट्ठिदं मं अवधीरिअ इदो अदिक्कमसि ।

30 निपुणिका । कधं । सुसंगदा । हला सुसंगदे । सुट्ठु तए जाणिदं । एदं खु मम विम्हअस्स कारणं । अज्ज किल भट्टा सिरिपव्वदादो आअदस्स सिरिखण्डदासणामधेअस्स धम्मिअस्स सआसादो अआलकुसुमसंजणणदोहलं सिक्खिअ अत्तणो परिगहिदं णोमालिअं कुसुम-

समिद्धिसोत्थिदं करिस्सदित्ति एदं वुत्तन्तं देवीए णिवेदिदुं पेसिदम्हि । तुमं उण कहिं पट्ठिदा ।

सुसंगता । पिअसहिं साअरिअं अण्णेसिदुं ।

निपुणिका । दिट्ठा मए साअरिआ गहिदसमुग्गअचित्तफलअवत्तिआ कअलीहरं पविसन्ती । ता गच्छ पिअसहिं । अहं पि देवीसआसं गमिस्सं ।

इति निष्क्रान्ते ।

इति प्रवेशकः ।

ततः प्रविशति गृहीतचित्रफलका मदनावस्थां नाटयन्ती सागरिका ।

सागरिका । हिअअ । पसीद पसीद । किं इमिणा आआसमेत्तफलएण दुल्लहजणपत्थणाणुबन्धेण । अण्णं च । जेणज्जेव्व दिट्ठमेत्तेण ईदिसो संतावो वड्ढदि पुणो वि तं जेव्व पेक्खिदुं अहिलससित्ति अहो दे मूढदा । अदिणिसंस हिअअ । जम्मदो पहुदि सह संवड्ढिदं इमं जणं परिच्चइअ खणमेत्तदंसणपरिचिदं जणं अणुगच्छन्तो ण लज्जसि । अध वा को तुह दोसो । अणङ्गसरपडनभीदेण तए एव्वं अज्झवसिदं । भोदु । अणङ्गं दाव उवालहिस्सं । सास्रम् । भअवं कुसुमाउह । णिज्जिदसुरासुरो भविअ इत्थीजणं पहरन्तो ण लज्जसि । सव्वधा मम मन्दभाइणीए इमिणा दुण्णिमित्तेण अवस्सं मरणं उवट्ठिदं । फलकमवलोक्य । ता जाव ण को वि इध आअच्छदि ताव आलेक्खसमप्पिदं तं अहिमदं जणं पेक्खिअ जधासमीहिदं करिस्सं । सावष्टम्भमेकमना भूत्वा नाट्येन फलकं गृहीत्वा निःश्वस्य । जइ वि अदिसज्झसेण वेवदि अअं अदिमेत्तं मे अग्गहत्थो तधा वि तस्स जणस्स अण्णो दंसणोवाओ णत्थित्ति जधा तधा आलिहिअ पेक्खिस्सं । इति नाट्येन लिखति ।

ततः प्रविशति सुसंगता ।

सुसंगता । एदं खु कअलीहरं । ता जाव पविसामि । प्रविश्यावलोक्य च सविस्मयम् । किं उण एसा गरुआणुराआक्खित्तहिअआ आलिहन्ती ण मं पेक्खदि । ता जाव दिट्ठिपधं से परिहरिअ णिरूवइस्सं । स्वैरं पृष्ठतो ऽस्याः स्थित्वा दृष्ट्वा च सहर्षम् । कधं । भट्ठा आलिहिदो । साहु साअरिए साहु । अध वा ण कमलाअरं वज्जिअ राअहंसी अण्णस्सिं अहिरमदि ।

सागरिका । सबाष्पम् । आलिहिदो मए एसो । किं उण णिवडन्तबाहसलिला मे दिट्ठी पेक्खिदुं ण पभवदि । ऊर्ध्वमुखी संहरन्ती सुसंगतां दृष्ट्वोत्तरीयेण प्रच्छादयन्ती विलोक्य स्मितं कृत्वा । कधं । सुसंगदा । सहि सुसंगदे । इदो उवविस ।

सुसंगता । उपविश्य फलकं दृष्ट्वा च । सहि । को एसो तए आलिहिदो ।

सागरिका । सहि । णं पउत्तमहूसवो भअवं अणङ्गो ।

सुसंगता । सस्मितम् । अहो दे णिउणत्तणं । किं उण सुण्णं विअ चित्तं पडिभादि । ता अहं पि आलिहिअ रदिसणाधं करिस्सं । वर्तिकां गृहीत्वा नाट्येन लिखति ।

सागरिका । विलोक्य सक्रोधम् । सहि । कीस तए अहं एत्थ आलिहिदा ।

सुसंगता । सहि । किं अआरणे कुप्पसि । जादिसो तए कामदेवो आलिहिदो तादिसी मए एदी आलिहिदा । ता अण्णधासंभाविणि किं तुह एदिणा आलविदेण । कधेहि सव्वं वुत्तन्तं ।

सागरिका । सलज्जा स्वगतम् । णं जाणिदम्हि पिअसहीए । प्रकाशम् । पिअसहि । 5 महदिक्खु मे लज्जा । ता तधा करेसु जधा ण एदं वुत्तन्तं अवरो को वि जाणिस्सदि ।

सुसंगता । सहि । मा लज्ज मा लज्ज । ईदिसस्स कण्णआरअणस्स अवस्सं जेव्व ईदिसे वरे अहिलासेण होदव्वं । तधा वि जधा ण को वि अवरो एदं वुत्तन्तं जाणिस्सदि तधा करेमि । एदाए उण मेधाविणीए सारिआए एत्थ कारणेण होदव्वं । कदा वि एसा इमस्स आलावस्स गहिदक्खरा कस्स वि पुरदो मन्तिस्सदित्ति ।

10 सागरिका । सहि । अदो वि मे अधिअदरं संतावो वड्ढदि ।

सुसंगता । सागरिकाया हृदये हस्तं दत्त्वा । सहि । समस्सस समस्सस । जाव इमादो दिग्घिआदो णलिणीवत्ताइं मुणालिआओ अ गेण्हिअ लहुं लहुं आअच्छामि । निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य नाट्येन नलिनीपत्रैः शयनीयं मृणालैर्वलयानि च रचयित्वा परिशिष्टानि नलिनीपत्राणि सागरिकाया हृदये निक्षिपति ।

15 सागरिका । सहि । अवणेहि इमाइं णलिनीवत्ताइं मुणालिआओ अ । अलं एदिणा । कीस अआरणे अत्ताणअं आआसेसि । णं भणामि ।

दुल्लहजणाणुराओ लज्जा गरुई परव्वसो अप्पा ।

पिअसहि विसमं पेम्मं मरणं सरणं णवरि एक्कं ॥

इति मूर्छति ।

20 नेपथ्ये कलकलः ।

कण्ठे कृत्तावशेषं कनकमयमधः शृङ्खलादाम कर्ष-

न्क्रान्त्वा द्वाराणि हेलाचलचरणरणत्किङ्किणीचक्रवालः ।

दत्तातङ्को ऽङ्गनानामनुसृतसरणिः संभ्रमादश्वपालैः

प्रभ्रष्टो ऽयं प्लवंगः प्रविशति नृपतेर्मन्दिरं मन्दुरायाः ॥

25 अपि च । नष्टं वर्षवरैर्मनुष्यगणनाभावादपास्य त्रपा-

मन्तः कञ्चुकिकञ्चुकस्य विशति त्रासादयं वामनः ।

पर्यन्ताश्रयिभिर्निजस्य सदृशं नाम्नः किरातैः कृतं

कुब्जा नीचतयैव यान्ति शनकैरात्मेक्षणाशङ्किनः ॥

सुसंगता । आकर्ण्य ससंभ्रमम् । सहि । उट्ठेहि उट्ठेहि । एसो क्खु दुट्ठवाणरो इदो जेव्व 30 आअच्छदि ।

सागरिका । किं दाणिं करिस्सं ।

सुसंगता । एहि । इमस्सिं तमालविडवन्धआरे पविसिअ एदं अदिवाहेम्ह ।

इति परिक्रम्यैकान्ते पर्यवस्थिते ।

सागरिका । सुसंगदे । कधं । तए चित्तफलओ उज्झिदो । कदा वि को वि तं पेक्खिस्सदि ।

सुसंगता । अइ मुट्ठिदे । किं अज्ज वि चित्तफलएण करिस्ससि । एसो वि दधिभत्तलम्पडो एदं पञ्जरं उग्घाडिअ दुट्ठवाणरो अदिक्कन्तो । एसक्खु मेधाविणी उड्डीणा अक्खदो
5 गच्छदि । ता एहि । लहुं अणुसरम्ह ।

नेपथ्ये ।

ही ही भो । अच्छरीअं अच्छरीअं ।

सागरिका । सभयं विलोक्य । सुसंगदे । जाणीअदि । पुणो वि दुट्ठवाणरोज्जेव्व आअच्छदित्ति ।

10 सुसंगता । दृष्ट्वा विहस्य । अइ कादरे । मा भाआहि । भट्टिणो परिवासवत्तिक्खु एसो अज्जवसन्तओ ।

ततः प्रविशति विदूषकः ।

विदूषकः । ही ही भो । अच्छरीअं अच्छरीअं । साहु रे सिरिखण्डदास धम्मिअ साहु ।

सागरिका सस्पृहमवलोकयति ।

15 सुसंगता । सहि । किं एदिणा दिट्ठेण । दूरीभूदक्खु सारिआ । ता अणुसरम्ह ।

इति निष्क्रान्ते ।

विदूषकः । साहु रे सिरिखण्डदास साहु जेण दिण्णमेत्तेणज्जेव्व दोहलएण ईदिसी णोमालिआ संवुत्ता जेण णिरन्तरुब्भिण्णकुसुमगुच्छच्छादिदविडवा उवहसन्ती विअ लक्खीअदि देवीपरिग्गहिदं माहवीलदं । ता जाव गदुअ पिअवअस्सस्स णिवेदेमि । परि-
20 क्रम्यावलोक्य च । एसोक्खु पिअवअस्सो तस्स दोहलअस्स लद्धप्पच्चअदाए परोक्खं पि तं णोमालिअं पच्चक्खं विअ कुसुमिदं पेक्खन्तो हरिसुप्फुल्ललोअणो इदोज्जेव्व आअच्छदि । ता जाव णं उवसप्पामि । इति राजानं प्रति गतः ।

ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो राजा ।

राजा । सहर्षम् ।

25 उद्दामोत्कलिकां विपाण्डुररुचं प्रारब्धजृम्भां क्षणा-
दायासं श्वसनोद्गमैरविरलैरातन्वतीमात्मनः ।
अद्योद्यानलतामिमां समदनां नारीमिवान्यां ध्रुवं
पश्यन्कोपविपाटलद्युति मुखं देव्याः करिष्याम्यहम् ॥

विदूषकः । सहसोपसृत्य । जअदु जअदु पिअवअस्सो । भो वअस्स । दिट्ठिआ वड्ढसि ।
30 जेण दिण्णमेत्तेण इति पुनः पठति ।

राजा । वयस्य । कः संदेहः । अचिन्त्यो हि मणिमन्त्रौषधीनां प्रभावः । तदादेशय मार्गं येन वयमपि तदालोकनेन चक्षुषः फलमनुभवामः ।

विदूषकः । साटोपम् । एदु एदु भवं ।

इत्युभौ परिक्रामतः ।

विदूषकः । आकर्ण्य सभयं निवृत्य राजानं हस्ते गृहीत्वाससंभ्रमम् । भो वअस्स । एहि । पलाअम्ह ।

राजा । किमर्थम् ।

5 विदूषकः । भो । एदस्सिं बउलपाअवे को वि भूदो पडिवसदि ।

राजा । धिङ्मूर्ख । विस्रब्धं गम्यताम् । कुत ईदृशानामत्र संभवः ।

विदूषकः । फुडक्खरं ज्जेव्व मन्तेदि । जइ मम वअणं ण पत्तिआअसि ता अग्गदो भविअ सअं ज्जेव्व आअण्णेहि ।

राजा । तथा कृत्वा श्रुत्वा च ।

10 स्पष्टाक्षरमिदं तावन्मधुरं स्त्रीस्वभावतः ।
अल्पाङ्गत्वादनिर्ह्रादि मन्ये वदति शारिका ॥

ऊर्ध्वं निरूप्य स्मितं कृत्वा । शारिकैव ।

विदूषकः । ऊर्ध्वं निरूप्य । कधं । सच्चं ज्जेव्व सारिआ ।

राजा । विहस्य । एवम् ।

15 विदूषकः । भो वअस्स । तुमं भआलुओ ज्जेण सारिअं भूदं ति मन्तेसि ।

राजा । धिङ्मूर्ख । यदात्मना कृतं तन्मयि संभावयसि ।

विदूषकः । भो । जइ एव्वं मक्खु मं णिवारेसु । सरोषं दण्डकाष्ठमुद्यम्य । आ दासीए धीए सारिए । तुमं जाणासि । सच्चं ज्जेव्व बम्हणो भाअदि त्ति । ता चिट्ठ दाव । इमिणा पिसुणजणहिअअकुडिलेण दण्डअट्ठेण परिपक्कं विअ फलं इमादो बउलपाअवादो तुमं पाड20 इस्सं । इति हन्तुमुद्यतः ।

राजा । निवारयन् । किमप्येषा रमणीयं व्याहरति । तत्किमेनां त्रासयसि । शृणुवस्तावत् ।

इत्याकर्णयतः ।

विदूषकः । भो । एसा भणादि । सहि । को एसो तए आलिहिदो । सहि । णं पउत्त25 महूसवो भअवं अणङ्गो त्ति । पुणो वि एसा भणादि । सहि । कीस तए अहं एत्थ आलिहिदा । सहि । किं अआरणे कुप्पसि । जादिसो तए कामदेवो आलिहिदो तादिसी मए रदी आलिहिदा । ता अण्णधासंभाविणि किं तुह एदिणा आलविदेण । कधेहि सव्वं वुत्तन्तं ति । भो वअस्स । किं णेदं ।

राजा । वयस्य । एवं तर्कयामि । कयापि हृदयवल्लभो ऽनुरागादालिख्य कामदेवव्यपदे30 शेन निह्नुतः । तत्सख्यापि प्रत्यभिज्ञाय वैदग्ध्यात्सापि तत्रैव रतिव्यपदेशेनालिखितेति ।

विदूषकः । छोटिकां दत्त्वा । जुज्जदि क्खु एदं ।

राजा । वयस्य । तूष्णीं भव । पुनरप्येषा व्याहरति ।

विदूषकः । पुनराकर्ण्य । भो । एसा भणादि । मा लज्ज मा लज्ज । ईदिसस्स कण्णआर-

अणास्स अवस्सं जेव्व ईदिसे वरे अहिलासेण होदव्वं ति । भो वअस्स । जा एसा आलि-
हिदा सवहु कअआ दंसणीआ ।

राजा । यद्येवमवहितौ शृणुवस्तावत् । अस्त्यवकाशो ऽस्माकं कौतूहलस्य ।

विदूषकः । पुनराकर्ण्य । भो । सुदं तए जं एदाए मन्तिदं । सहि । अवणेहि इमाइं णा-
5 लिणीवत्ताइं मुणालिआओ अ । अलं एदिणा । कीस अआरणे अत्ताणअं आआसेसित्ति ।

राजा । वयस्य । न केवलं श्रुतमभिप्रायो ऽपि लक्षित एव ।

विदूषकः । भो । मा पण्डिदगव्वं उव्वह । अहं दे सव्वं सुणिअ वक्खाणइस्सं । सु-
णम्ह दाव । किं कुरुकुराअदि दासीए धीआ सारिआ ।

राजा । युक्तमभिहितम् ।

10 पुनराकर्णयतः ।

विदूषकः । भो । एसा दासीए धीआ चदुव्वेदो विअ बम्हणो रिचाइं पढिदुं पउत्ता ।

राजा । वयस्य । किमप्यन्यचेतसा मया नावधारितम् । तत्कथय । किमनयोक्तम् ।

विदूषकः । भो । एदं एदाए पढिदं । दुल्लह इत्यादि पुनः पठति ।

राजा । विहस्य । साधु महाब्राह्मण साधु । को ऽन्य एवंविधं ब्राह्मणं भवन्तं मुक्त्वैवं-
15 विधानामृचामभिज्ञः ।

विदूषकः । किं खु दाणिं एदं ।

राजा । मूर्ख । गाथिकेयम् । कयापि श्लाघ्ययौवनया प्रियतममनासादयन्त्या जीवितनि-
रपेक्षयोक्तम् ।

विदूषकः । उच्चैर्विहस्य । अहह । किं एदेहिं वक्कभणिदेहिं । उज्जुअं जेव्व किं
20 ण भणासि जधा । मं अणासादअन्तीएत्ति । अण्णधा को अण्णो कुसुमचाववव्वदेसेण णिण्हु-
वीअदि । उच्चैर्विहस्य । अहह ।

राजा । ऊर्ध्वमवलोक्य । धिङ्मूर्ख । किमुच्चैर्विहसता त्वयेयमुत्त्रासिता येनोड्डीयान्यत्र
क्वापि गता ।

उभौ निरूपयतः ।

25 विदूषकः । विलोक्य । भो एसक्खु कअलीहरं गदा । ता लहुं अणुसरम्ह ।

राजा । एवं भवतु । परिक्रम्य ।

दुर्वारां मदनशरव्यथां वहन्त्या कामिन्या यदभिहितं पुरः सखीनाम् ।
तद्भूयः शिशुशुकशारिकाभिरुक्तं धन्यानां श्रवणपथातिथित्वमेति ॥

विदूषकः । भो वअस्स । एदं कअलीहरं । जाव पविसम्ह ।

30 इत्युभौ प्रविशतः ।

विदूषकः । किं एदाए दासीए धीआए सारिआए । इध दाव मन्दमारुदुव्वेल्लिदबा-
लकअलीदलसीदले सिलादले उवविसिअ मुहुत्तअं वीसमम्ह ।

राजा । यदभिरुचितं भवते ।

इत्युपविशतः। राजा दुर्वारामित्यादि पुनः पठति।

विदूषकः। पार्श्वतो ऽवलोक्य। एदिणा क्खु उण उग्घाडिदडुवारेण ताए सारिआए पञ्जरेण होदव्वं।

राजा। वयस्य। निरूप्यताम्।

5 विदूषकः। जं भवं आणवेदि। परिक्रम्यावलोक्य च। एसो वि चित्तफलओ। जाव णं गेण्हामि। फलकं गृहीत्वा निरूप्य च सहर्षम्। भो वअस्स। दिट्ठिआ वड्ढसि।

राजा। सकौतुकम्। वयस्य। किमेतत्।

विदूषकः। भो। एदं क्खु तं जं मए भणिदं। तुमं ज्जेव्व एत्थ आलिहिदो। अण्णधा को अण्णो कुसुमचाववदेसेण णिण्हुवीअदित्ति।

10 राजा। सहर्षं हस्तौ प्रसार्य। सखे। उपनय।

विदूषकः। भो। ण एदं दंसइस्सं। सा वि कण्णआ इध ज्जेव्व आलिहिदा चिट्ठदि। ता किं पारितोसिएण विणा ईदिसं कण्णआरअणं दंसीअदि।

राजा। कटकं समर्पयन्नेव बलाद्गृहीत्वा सविस्मयं पश्यति। वयस्य।

लीलावधूतपद्मा कथयन्ती पक्षपातमधिकं नः।

15 मानसमुपैति केयं चित्रगता राजहंसीव॥

अपि च। विधायापूर्वपूर्णेन्दुमस्या मुखमभूद्ध्रुवम्।

धाता निजासनाम्भोजविनिमीलनदुःस्थितः॥

ततः प्रविशति सागरिका सुसंगता च।

सुसंगता। सहि। ण समासादिदा सारिआ। चित्तफलअं पि दाव इमादो कअलीहरादो गेण्हिअ लहुं गच्छम्ह।

20

सागरिका। सहि। एव्वं करेम्ह।

इत्युपसर्पतः।

विदूषकः। भो। कीस उण एसा अवणादमुही आलिहिदा।

सुसंगता। आकर्ण्य। सहि। जधा वसन्तओ मन्तेदि तधा तक्केमि। भट्टिणा वि इध ज्जेव्व होदव्वं ति। ता कअलीगुम्मन्तरिदाओ भविअ पेक्खम्ह।

25

इत्युभे आकर्णयतः।

राजा। वयस्य। पश्य पश्य। विधायापूर्वपूर्णेन्दुमित्यादि पुनः पठति।

सुसंगता। सहि। दिट्ठिआ वड्ढसि। एसो दे पिअवल्लहो तुमं ज्जेव्व णिव्वण्णअन्तो चिट्ठदि।

सागरिका। सहि। किं एत्थ परिहाससीलदाए इमं जणं लहुं करेसि।

30 विदूषकः। राजानं चालयित्वा। णं भणामि। कीस एसा अवणादमुही आलिहिदत्ति।

राजा। वयस्य। ननु शारिकयैव सर्वमावेदितम्।

सुसंगता। दंसिदं क्खु मेधाविणीए अत्तणो मेधावित्तणं।

विदूषकः। भो। अवि सुहाअदि दे एसा लोअणाइं ण वा।

सागरिका । ससाध्वसं स्वगतम् । किं एसो भणिस्सदित्ति डं सच्चं मरणज्ञीविदाणं अन्तरे वट्टामि ।

राजा । वयस्य । किमुच्यते । सुखयतीति । पश्य ।

कृच्छ्रेणोरुयुगं व्यतीत्य सुचिरं भ्रान्त्वा नितम्बस्थले
5 मध्ये ऽस्यास्त्रिवलीतरंगविषमे निःष्पन्दतामागता ।
मे दृष्टिस्तृषितेव संप्रति शनैरारुह्य तुङ्गौ स्तनौ
साकाङ्क्षं मुहुरीक्षते जललवप्रस्यन्दिनी लोचने ॥

सुसंगता । सहि । सुदं तए ।

सागरिका । सहि । तुमं ज्जेव सुणा जाए आलेक्खविणानं वणीअदि ।

10 विदूषकः । भो वअस्स । जस्स उणा ईदिसीओ वि पिअसमागमं बहुमणन्ति तस्स दे अत्तणो उवरि को परिभवो जेणा इमाए ज्जेव आलिहिदं अत्ताणाअं णा पेक्खसि ।

राजा । निर्वर्ण्य । वयस्य । अनयालिखितो ऽहमिति यत्सत्यमिदानीमात्मन्येव बहुमानः । तत्कथं न पश्यामि ।

भाति पतितो लिखन्त्यास्तस्या बाष्पाम्बुशीकरकणौघः ।
15 स्वेदोद्गम इव करतलसंस्पर्शादेव मे वपुषि ॥

सागरिका । आत्मगतम् । हिअअ । समस्सस समस्सस । मणोरधो वि दे एत्तिअं भूमिं णा गदो ।

सुसंगता । सहि । तुमं ज्जेव एक्का सलाहणीआ जाए भट्टा एव्वं संतोसीअदि ।

विदूषकः । पार्श्वतो ऽवलोक्य । भो । एदं अवरं सरसकमलिणीदलमुणालविरइदं ताए
20 मअणावत्थासूअअं सअणीअं लक्खीअदि ।

राजा । निपुणमभिलक्षितम् । तथा हि ।

परिम्लानं पीनस्तनजघनसङ्गादुभयत-
स्तनोर्मध्यस्यान्तः परिमिलनमप्राप्य हरितम् ।
इदं व्यस्तन्यासं श्लथभुजलतात्क्षेपवलनैः
25 कृशाङ्ग्याः संतापं वदति बिसिनीपत्रशयनम् ॥

अपि च । स्थितमुरसि विशालं पद्मिनीपत्रमेत-
त्कथयति न तथान्तर्मन्मथोत्थामवस्थाम् ।
अतिशयपरितापग्लापिताभ्यां यथास्याः
स्तनयुगपरिणाहं मण्डलाभ्यां ब्रवीति ॥

30 विदूषकः । नाट्येन मृणालिकां गृहीत्वा । भो । अअं अवरो ताए ज्जेव पीणथणाकिलिस्सन्तकोमलमुणालहारो । ता पेक्खदु भवं ।

राजा । गृहीत्वोरसि विन्यस्य । अयि जडप्रकृते ।

परिच्युतस्तत्कुचकुम्भमध्यात्किं शोषमायासि मृणालहार ।
न सूक्ष्मतन्तोरपि तावकस्य तत्रावकाशो भवतः कथं स्यात् ॥

सुसंगता । आत्मगतम् । हद्धी हद्धी । गरुआणुराआखित्तहिअओ असंबद्धं भट्टा मन्तिदुं पउत्तो । ता ण जुत्तं अदो अवरं उवेक्खिदुं । भोदु एव्वं दाव । प्रकाशम् । सहि । जस्स कदे 5 तुमं आअदा सो अअं दे पुरदो चिट्ठदि ।

सागरिका । सासूयम् । सुसंगदे । कस्स कदे अहं आअदा ।

सुसंगता । विहस्य । अइ अण्णसङ्किदे । णं चित्तफलअस्स । ता गेण्ह एदं ।

सागरिका । सरोषम् । सुसंगदे । अउसलम्हि तुह ईदिसाणं आलावाणं । ता गमिस्सं । इति गन्तुमिच्छति ।

10 सुसंगता । सागरिकां गृहीत्वा । अइ असहणे । इध दाव मुहुत्तअं चिट्ठ जाव इमादो कअलीहरादो चित्तफलअं गेण्हिअ आअच्छामि । इति कदलीगृहं प्रविशति ।

विदूषकः । सुसंगतां दृष्ट्वा ससंभ्रमम् । भो वअस्स । पच्छादेहि एदं चित्तफलअं । एसा क्खु देवीए परिचारिआ सुसंगदा आअदा ।

राजा पटान्तेन फलकं प्रच्छादयति ।

15 सुसंगता । उपसृत्य । जअदु जअदु भट्टा ।

राजा । सुसंगते । कथमहमिहस्थो भवत्या ज्ञातः ।

सुसंगता । भट्टा । ण केवलं तुमं चित्तफलएण समं सव्वो वि वुत्तन्तो मए विण्णादो । ता देवीए गदुअ णिवेदइस्सं । इति गन्तुमिच्छति ।

विदूषकः । अपवार्य सभयम् । भो । सव्वं संभावीअदि । मुहरा क्खु एसा गब्भदासी । 20 ता परितोसेहि णं ।

राजा । युक्तमभिहितम् । सुसंगतां हस्ते गृहीत्वा । सुसंगते । क्रीडामात्रमेवैतत् । तथापि नाकारणे त्वया देवी खेदयितव्या । कर्णाभरणं समर्पयति ।

सुसंगता । प्रणम्य सस्मितम् । भट्टा । अलं सङ्काए । मए वि भट्टिणो पसादेण कीलिदं जेव्व । ता किं कण्णाहरणएण । एसोज्जेव्व मे गरुओ पसादो जं कीस तए अहं एत्थ चि- 25 त्तफलए आलिहिदत्ति कुविदा मे पिअसही साअरिआ । ता एसज्जेव्व पसादीअदु ।

राजा । ससंभ्रममुत्थाय । क्वासौ । क्वासौ ।

सुसंगता । एदु एदु भट्टा ।

सर्व उत्तिष्ठन्ति ।

विदूषकः । भो । अहं गेण्हामि चित्तफलअं । कदा वि एदिणा पुणो वि कज्जं भ- 30 विस्सदि ।

सर्वे कदलीगृहान्निष्क्रामन्ति ।

सागरिका । राजानं दृष्ट्वा सहर्षं ससाध्वसं सकम्पं चात्मानं प्रति । हद्धी हद्धी । एदं पेक्खिअ ण सक्कणोमि पदादो पदं पि गन्तुं । ता किं दाणिं एत्थ करिस्सं ।

विदूषकः। सागरिकां दृष्ट्वा। अच्छरीअं अच्छरीअं। ईदिसं पि णाम कण्णआरअणं माणुसलोए दीसदि। ता तक्केमि। पआवदिणो वि एदं णिम्मिअ विम्हओ समुप्पण्णोत्ति।

राजा। वयस्य। ममाप्येतदेव मनसि वर्तते।

दृशः पृथुतरीकृता जितनिजाब्जपत्रत्विष-
5 श्चतुर्भिरपि साधु साध्विति मुखैः समं व्याहृतम्।
शिरांसि चलितानि विस्मयवशाद्ध्रुवं वेधसा
विधाय ललनां जगत्त्रयललामभूतामिमाम्॥

सागरिका। सासूयं सुसंगतामवलोक्य। सुसंगदे। ईदिसो चित्तफलओ तए आणीदो। इति गन्तुमिच्छति।

10 राजा। दृष्टिं रुषा क्षिपसि भामिनि यद्यपीमां
स्निग्धेयमेष्यति तथापि न रूक्षभावम्।
त्यक्त्वा त्वरां व्रज पदस्खलितैरयं ते
खेदं गमिष्यति गुरुर्नितरां नितम्बः॥

सुसंगता। भट्टा। अदिकोवणा क्खु एसा। ता हत्थे गेण्हिअ पसादेहि णं।

15 राजा। सानन्दम्। यथाह भवती। सागरिकां हस्ते गृहीत्वा स्पर्शं नाटयति।

विदूषकः। भो। एसा क्खु तए अपुव्वा सिरी समासादिदा।

राजा। वयस्य। सत्यम्।

श्रीरेषा पाणिरप्यस्याः पारिजातस्य पल्लवः।
कुतो ऽन्यथा पतत्येष स्वेदच्छद्मामृतद्रवः॥

20 अयि। प्रसीद। न खलु सखीजने युक्तमेवंविधं कोपानुबन्धं कर्तुम्।

सुसंगता। सहि। अदक्खिणा सि दाणिं तुमं जा एव्वं भट्टिणा हत्थे अवलम्बिदा अज्ज वि कोवं ण मुञ्चसि।

सागरिका। सभ्रूभङ्गम्। सुसंगदे। इदाणिं पि ण विरमसि।

विदूषकः। भोदि। बुभुक्खिदो बम्हणो विअ किं कुप्पसि।

25 सागरिका। सहि। तए सह ण बोलइस्सं।

राजा। अयि कोपने। नैतद्युक्तं समानप्रतिपत्तिषु सखीषु।

विदूषकः। एसा क्खु अवरा देवी वासवदत्ता।

राजा सचकितं सागरिकां मुञ्चति।

सागरिका। सुसंगदे। किं दाणिं एत्थ करिस्सं।

30 सुसंगता। सहि। एदाए तमालवीधिआए अन्तरिदाओ भविअ णिक्कमम्ह।

इति निष्क्रान्ते।

राजा। विलोक्य सविस्मयम्। वयस्य। क्वासौ देवी वासवदत्ता।

विदूषकः। एदं मए भणिदं जधा। एसक्खु अवरा देवी वासवदत्ता अदिदीह्कोवणादाए संवुत्तत्ति।

राजा। धिङ्मूर्ख।

प्राप्ता कथमपि दैवात्कण्ठमनीतैव सा प्रकटरागा।
5 रत्नावलीव कान्ता मम हस्ताद्भ्रंशिता भवता॥

ततः प्रविशति वासवदत्ता काञ्चनमाला च।

वासवदत्ता। हञ्जे कञ्चणमाले। अध केत्तिअदूरे दाणिं सा अज्जउत्तपरिगह्दिा णोमालिआ।

काञ्चनमाला। भट्टिणि। एदं कअलीहरं अदिक्कमिअ दीसदि ज्जेव्व। ता एदु 10 भट्टिणी।

इति परिक्रामतः।

राजा। वयस्य। क्वेदानीं प्रियतमा द्रष्टव्या।

काञ्चनमाला। भट्टिणि। जधा समीवे भट्टा मन्तेदि तधा तक्केमि। तुमं ज्जेव्व पडिवालअन्तो चिट्ठदित्ति। ता उवसप्पदु भट्टिणी।

15 वासवदत्ता। उपसृत्य। जअदु जअदु अज्जउत्तो।

राजा। अपवार्य। वयस्य। प्रच्छादय चित्रफलकम्।

विदूषको गृहीत्वोत्तरीयेण प्रच्छादयति।

वासवदत्ता। अज्जउत्त। कुसुमिदा णोमालिआ।

राजा। देवि। प्रथममप्यागतैरस्माभिस्त्वं चिरयसीति नैव दृष्टा। तदेहि। सहितावेव 20 पश्याव।

वासवदत्ता। निर्वर्ण्य। अज्जउत्तमुहराएणज्जेव्व मए जाणिदं जधा। कुसुमिदा सा णोमालिअत्ति। ता ण गमिस्सं।

विदूषकः। भोदि। जइ एव्वं ता जिदं अम्हेहिं। इति बाहू प्रसार्य नृत्यन्कक्षतटात्फलके निपतिते विषादं नाटयति।

25 राजापवार्य विदूषकमङ्गुल्या तर्जयति।

विदूषकः। अपवार्य। भो। मा कुप्प। अहं ज्जेव्व एत्थ जाणिस्सं।

काञ्चनमाला। फलकं गृहीत्वा। पेक्खदु पेक्खदु भट्टिणी। किं एत्थ आलिहिदं।

वासवदत्ता। निरूप्य। अअं अज्जउत्तो। इअं पि साअरिआ। राजानं प्रति। अज्जउत्त। किं णेदं।

30 राजा। सवैलक्ष्यमपवार्य। वयस्य। किं ब्रवीमि।

विदूषकः। भोदि। अप्पा किल दुक्खं आलिहीअदित्ति मम वअणं सुणिअ पिअवअस्सेण एदं विण्णाणं दंसिदं।

राजा। यथाह वसन्तकस्तथैवैतत्।

वासवदत्ता । फलकं निर्दिश्य । अज्जउत्त । एसा वि जा अवरा तुह समीवे दीसदि एदं किं अज्जवसन्तअस्स विण्णाणं ।

राजा । सवैलक्ष्यस्मितम् । देवि । अलमन्यथा संभावितेन । इयं हि मया स्वचेतसैव परिकल्प्यालिखिता न तु दृष्टपूर्वा ।

5 विदूषकः । भोदि । सच्चं । सवामि बम्हत्तणेण जइ ईदिसी कदा वि दिट्ठपुव्वा ।

काञ्चनमाला । अपवार्य । भट्टिणि । घुणक्खरं पि कदा वि संवददि ।

वासवदत्ता । अपवार्य । अइ उज्जुए । वसन्तओक्खु एसो । ण जाणासि तुमं एदस्स वक्कभणिदं । प्रकाशम् । अज्जउत्त । मम उण एदं चित्तफलअं पेक्खन्तीए सीसवेअणा समुप्पण्णा । ता गमिस्सं ।

10 राजा । पटान्तेन गृहीत्वा । देवि ।

प्रसीदेति ब्रूयामिदमसति कोपे न घटते
करिष्याम्येवं नो पुनरिति भवेदभ्युपगमः ।
न मे दोषो ऽस्तीति त्वमिदमपि च ज्ञास्यसि मृषा
किमेतस्मिन्वक्तुं क्षममिति न वेद्मि प्रियतमे ।

15 वासवदत्ता । सविनयं पटान्तमाकर्षन्ती । अज्जउत्त । मा अण्णधा संभावेहि । सच्चं जेव्व सीसवेअणा समुप्पण्णा । ता गमिस्सं ।

इति निष्क्रान्ते ।

विदूषकः । भो । दिट्ठिआ वड्ढसि । खेमेण अम्हाणं अदिक्कन्ता अआलवादावली ।

राजा । धिङ्मूर्ख । कृतं परितोषेण । आभिजात्या निगूढो न लक्षितस्त्वया देव्याः को-
20 पानुबन्धः । तथा हि ।

भ्रूभङ्गे सहसोद्गते ऽपि वदनं नीतं परां नम्रता-
मीषन्मां प्रति भेदकारि हसितं नोक्तं वचो निष्ठुरम् ।
अन्तर्बाष्पजडीकृतं प्रभुतया चक्षुर्न विस्फारितं
कोपश्च प्रकटीकृतो दयितया मुक्तश्च न प्रश्रयः ॥

25 तदेहि । देवीसकाशमेव गच्छाव ।

इति निष्क्रान्तौ ।

इति द्वितीयो ऽङ्कः ।

ततः प्रविशति मदनिका ।

मदनिका । आकाशे । कोसम्बिए । अवि दिट्ठा तए भट्टिणीसआसे कञ्चणमाला ण वा ।
30 आकर्ण्य । किं भणासि । को वि कालो ताए आअच्छिअ गदाएत्ति । ता कहिं दाणिं पेक्खिस्सं । अग्रतो ऽवलोक्य । एसक्खु कञ्चणमाला इदोज्जेव्व आअच्छदि । ता जाव उवसप्पामि ।

ततः प्रविशति काञ्चनमाला।

काञ्चनमाला। सोत्प्रासम्। साहु रे वसन्तम साहु। अदिसइदो तए अमच्चजोअंधराअणो इमाए संधिविग्गहचिन्ताए।

मदनिका। उपसृत्य सस्मितम्। हला कञ्चणमाले। किं अज्जवसन्तएण कदं जेण सो 5 एव्वं सलाहीअदि।

काञ्चनमाला। हला मअणिए। किं तुह एदिणा पुच्छिदेण पओअणं। ण तुमं इमं रहस्सं रक्खिदुं पारेसि।

मदनिका। सवामि देवीए चरणेहिं जइ कस्सवि पुरदो पआसेमि।

काञ्चनमाला। जइ एव्वं ता सुण। अज्जक्खु मए राअउलादो पडिणिवत्तन्तीए चित्तसा-10 लिआदुवारे अज्जवसन्तअस्स सुसंगदाए समं आलावो सुदो।

मदनिका। सकौतुकम्। सहि। कीदिसो।

काञ्चनमाला। जधा। सुसंगदे। णक्खु साअरिअं वज्जिअ पिअवअस्सस्स किं पि अस्स-त्थदाए कारणं। ता चिन्तेहि एत्थ पडिआरं ति।

मदनिका। तदो सुसंगदाए किं भणिदं।

15 काञ्चनमाला। एव्वं भणिदं। अज्जक्खु देवीए चित्तफलअवुत्तन्तसङ्किदाए साअरिअं र-क्खिदुं मम हत्थे समप्पअन्तीए जं णेवत्थं मे पसादीकदं तेणज्जेव्व विरइददेवीवेसं साअ-रिअं गेण्हिअ अहं पि कञ्चणमालावेसधारिणी भविअ पदोसे इध आगमिस्सं। तुमं पि चित्तसालिआदुवारे मं पडिवालइस्ससि। तदो माहवीलदामण्डवे ताए सह भट्टिणो संगमो भविस्सदित्ति।

20 मदनिका। हदासा तुमं सुसंगदे जा एव्वं परिअणवच्छलं देविं वञ्चेसि।

काञ्चनमाला। हला। तुमं दाणिं कहिं पट्ठिदा।

मदनिका। अस्सत्थसरीरस्स भट्टिणो कुसलवुत्तन्तं जाणिदुं गदा तुमं चिरअसित्ति उ-त्तम्मन्तीए देवीए पेसिदम्हि।

काञ्चनमाला। अदिउज्जुआ दाणिं देवी जा एव्वं पत्तिआअदि। परिक्रम्यावलोक्य च। 25 एसोक्खु भट्टा अस्सत्थदामिसेण अत्तणो मअणावत्थं पच्छादअन्तो दन्ततोरणावडभीए उव-विट्ठो चिट्ठदि। ता एहि। एदं वुत्तन्तं भट्टिणीए णिवेदेम्ह।

इति निष्क्रान्ते।

इति प्रवेशकः।

ततः प्रविशति मदनावस्थां नाट्यमुपविष्टो राजा।

30 राजा। निःश्वस्य।

संतापो हृदय स्मरानलकृतः संप्रत्ययं सह्यतां
नास्त्येवोपशमो ऽस्य तां प्रति पुनः किं त्वं मुधा-ताम्यसि।
यन्मूढेन मया तदा कथमपि प्राप्तो गृहीत्वा चिरं
विन्यस्तस्त्वयि सान्द्रचन्दनरसस्पर्शो न तस्याः करः॥

5 अहो महदाश्चर्यम्। तथा हि।

मनश्चलं प्रकृत्यैव दुर्लक्ष्यं च तथापि मे।
कामेनैतत्कथं विद्धं समं सर्वैः शिलीमुखैः॥

ऊर्ध्वमवलोक्य। भोः कुसुमधन्वन्।

बाणाः पञ्च मनोभवस्य नियतास्तेषामसंख्यो जनः
10 प्रायो ऽस्मद्विध एव लक्ष्यमिति यल्लोके प्रसिद्धिं गतम्।
दृष्टं तत्त्वयि विप्रतीपमधुना यस्मादसंख्यैरयं
विद्धः कामिजनः शरैरशरणो नीतस्त्वया पञ्चताम्॥

विचिन्त्य। न तथाहमेतदवस्थमात्मानं चिन्तयामि यथान्तर्निगूढकोपसंभाराया देव्या दर्शनगोचरगतां तामेव तपस्विनीं सागरिकाम्। तथा हि।

15 ह्रिया सर्वस्याग्रे हरति विदितास्मीति वदनं
द्वयोर्दृष्ट्वालापं कलयति कथामात्मविषयाम्।
सखीषु स्मेरासु प्रकटयति वैलक्ष्यमधिकं
प्रिया प्रायेणास्ते हृदयनिहितातङ्कविधुरा॥

कथं तद्वार्तान्वेषणाय गतश्चिरयति वसन्तकः।

20 ततः प्रविशति हृष्टो वसन्तकः।

विदूषकः। सपरितोषम्। ही ही भो। कोसम्बीरज्जलाहेण वि ण तादिसो पिअवअस्सस्स परितोसो आसि जादिसो मम सआसादो पिअवअणं सुणिअ भविस्सदित्ति तक्केमि। परिक्रम्यावलोक्य च। जधा पिअवअस्सो इमं जेव्व दिसं अवलोअअन्तो चिट्ठदि तधा तक्केमि। मं जेव्व पडिवालेदित्ति। ता जाव णं उवसप्पामि। उपसृत्य। भो वअस्स। दि-
25 ट्ठिआ वड्ढसि समीहिदकज्जसिद्धीए।

राजा। सहर्षम्। वयस्य। अपि कुशलं प्रियायाः सागरिकायाः।

विदूषकः। अइरेण सअं जेव्व पेक्खिअ जाणिस्ससि।

राजा। सपरितोषम्। दर्शनमपि भविष्यति।

विदूषकः। सगर्वम्। भो। कीस ण भविस्सदि जस्स दे उवहसिदबिहप्फदिबुद्धि-
30 विभवो अहं अमच्चो।

राजा। न खलु किं चिन्न संभाव्यते त्वयि। तथापि कथय। श्रोतुमिच्छामि।

विदूषकः। कर्णे। एव्वं एव्वं।

राजा। सपरितोषम्। साधु वयस्य साधु। इदं ते पारितोषिकम्। इति हस्तादवतार्य कटकं ददाति।

विदूषकः। कटकं परिधायात्मानं निर्वर्ण्य। भो। इमं दाव सुहसुवण्णकडअमण्डिदहत्थं अत्तणो बम्हणीए गदुअ दंसइस्सं।

5 राजा। निवारयन्। सखे। पश्चाद्दर्शयिष्यसि। ज्ञायतां तावत्। किमवशिष्टमह्न इति।

विदूषकः। विलोक्य। किं ण पेक्खदि भवं। एसोक्खु गरुआणुराआखित्तहिअओ संकावङ्ढिदिणसंकेदो विअ अत्थगिरिसिहरकाणणं अणुसरदि भअवं सहस्सरस्सी।

राजा। विलोक्य। सखे। सम्यगुपलक्षितम्। पर्यवसितमहः। तथा हि।

10 अध्वानं नैकचक्रः प्रभवति भुवनभ्रान्तिदीर्घं विलङ्घ्य
प्रातः प्राप्तुं रथो मे पुनरिति मनसि न्यस्तचिन्तातिभारः।
संध्याकृष्टावशिष्टस्वकरपरिकरैः स्पृष्टहेमारपङ्क्तिं
व्याकृष्यावस्थितो ऽस्तक्षितिभृति नयतीवैष दिक्चक्रमर्कः॥

अपि च। यातो ऽस्मि पद्मनयने समयो ममैष
15 सुप्ता मयैव भवती प्रतिबोधनीया।
प्रत्यायनामयमितीव सरोरुहिण्याः
सूर्यो ऽस्तमस्तकनिविष्टकरः करोति॥

तदुत्तिष्ठ। तत्रैव माधवीलतामण्डपे प्रियासंकेतसमयं प्रतिपालयाव।

इत्युत्तिष्ठतः।

20 विदूषकः। विलोक्य। भो वअस्स। पेक्ख पेक्ख। एसोक्खु बकुलीकदविरलवणराइसंणिवेसो गहिदघणपङ्कपीवरवराहमहिसकसणच्छवी पसरदि पुव्वदिसं पच्छादअन्तो तिमिरसंघादो।

राजा। विलोक्य। वयस्य। सम्यगुपलक्षितम्। तथा हि।

पुरः पूर्वामेव स्थगयति ततो ऽन्यामपि दिशं
25 क्रमात्क्रामन्नद्रिद्रुमपुरविभागांस्तिरयति।
उपेतः पीनत्वं तदनु भुवनस्येक्षणपथं
तमःसंघातो ऽयं हरति हरकण्ठद्युतिहरः॥

तदादेशय मार्गम्।

विदूषकः। एदु एदु भवं।

30 इति परिक्रामतः।

विदूषकः। भो। एदं क्खु समन्तदो बहलतमालपाअवदाए पिण्डीकदन्धआरं विअ उज्जाणं। ता कधं एत्थ मग्गो लक्खीअदि।

राजा। गन्धमाघ्राय। वयस्य। गच्छाग्रतः। सुपरिज्ञात एव मार्गः। तथा हि।

पालीयं चम्पकानां नियतमयमसौ सुन्दरः सिन्दुवारः
सान्द्रा वीथी तथेयं बकुलविटपिनां पाटलापङ्क्तिरेषा ।
आघ्रायाघ्राय गन्धं विविधमधिगतैः पादपैरेवमस्मि-
न्व्यक्तिं पन्थाः प्रयाति द्विगुणतरतमोनिह्नुतो ऽप्येष चिह्नैः ॥

5 परिक्रामतः ।

विदूषकः । भो वअस्स । एदं क्खु णिबिडत्तमत्तमहुअर कुसुमामोदवासिददहदिसामुहं मसिणमणिकुट्टिमसुहाअत्तचरणसंचारसूइदं माहवीलदामण्डवं पविसिअ चिट्ठ तुमं । जाव अहं देवीवेसधारिणिं साअरिअं गेण्हिअ लहुं लहुं आअच्छामि ।

राजा । वयस्य । तेन हि त्वर्यताम् ।

10 विदूषकः । भो । मा उत्तम्म । एसो आअदोम्हि । इति निष्क्रान्तः ।

राजा । यावदहमस्यां मरकतवेदिकायामुपविश्य प्रियतमागमनं प्रतिपालयामि । उपविश्य । अहो । को ऽपि कामिजनस्य स्वगृहिणीसमागमपरिभाविनो जनमभिनवं प्रति पक्षपातः । तथा हि ।

प्रणयविशदां दृष्टिं वक्त्रे ददाति न शङ्किता
15 घटयति घनं कण्ठाश्लेषे रसान्न पयोधरौ ।
वदति बहुशो गच्छामीति प्रयत्नधृताप्यहो
रमयतितरां संकेतस्था तथापि हि कामिनी ॥

अये । कथं चिरयति वसन्तकः । किं नु खलु विदितः स्यादयं वृत्तान्तो देव्या ।

ततः प्रविशति वासवदत्ता काञ्चनमाला च ।

20 वासवदत्ता । हञ्जे कञ्चणमाले । सच्चं जेव्व मम वेसं करिअ साअरिआ अज्जउत्तं अहिसारइस्सदि ।

काञ्चनमाला । कधं । अण्णधा भट्टिणीए णिवेदीअदि । अध वा चित्तसालिआदुवारट्ठिदो वसन्तओ दे पच्चअं उप्पादइस्सदि ।

वासवदत्ता । तेण हि तहिं जेव्व गच्छम्ह ।

25 काञ्चनमाला । एदु एदु भट्टिणी ।

इति परिक्रामतः ।

ततः प्रविशति कृतावगुण्ठनो वसन्तकः ।

विदूषकः । कर्णं दत्त्वा । जधा चित्तसालिआदुवारे पदसद्दो सुणीअदि तधा तक्केमि । आअदा साअरिअत्ति ।

30 काञ्चनमाला । भट्टिणि । इअं सा चित्तसालिआ । ता जाव वसन्तअस्स संणं देमि । इति छोटिकां ददाति ।

विदूषकः । उपसृत्य सस्मितम् । सुसंगदे । सुसरिसोक्खु तए कदो कञ्चणमालावेसो । अध साअरिआ दाणिं कहिं ।

काञ्चनमाला । अङ्गुल्या दर्शयन्ती । णं एसा ।
विदूषकः । दृष्ट्वा सविस्मयम् । एसा फुडं जेव्व देवी वासवदत्ता ।
वासवदत्ता । साशङ्कमात्मगतम् । कधं । जाणिदम्हि ।
विदूषकः । भोदि साअरिए । इदो एहि ।
5 वासवदत्ता विहस्य काञ्चनमालामवलोकयति ।
काञ्चनमाला । अपवार्य विदूषकमङ्गुल्या तर्जयन्ती । हदास । सुमरिस्ससि एदं वअणं ।
विदूषकः । तुवरदु तुवरदु साअरिआ । पुव्वदिसादो उग्गच्छदि भअवं मिअलञ्छणो ।
राजा । अये । उपस्थितप्रियासमागमस्यापि किमिदमत्यर्थमुत्ताम्यति मे चेतः । अथ वा
तीव्रः स्मरसंतापो न तथादौ बाधते यथासन्ने ।
10 तपति प्रावृषि सुतरामभ्यर्णजलागमो दिवसः ॥
विदूषकः । कर्णं दत्त्वा । भोदि साअरिए । एसोक्खु पिअवअस्सो तुमं जेव्व उद्दिसिअ उक्कण्ठाणिब्भरं मन्तेदि । ता णिवेदेमि से तुह आगमणं ।
वासवदत्ता शिरःसंज्ञां ददाति ।
विदूषकः । उपसृत्य । भो वअस्स । एसा आअदा साअरिआ ।
15 राजा । सहसोत्थाय । क्कासौ क्कासौ ।
विदूषकः । णं एसा ।
राजा । उपसृत्य । प्रिये सागरिके ।
शीतांशुर्मुखमुत्पले तव दृशौ पद्मानुकारौ करौ
रम्भागर्भनिभं तवोरुयुगलं बाहू मृणालोपमौ ।
20 इत्याह्लादकराखिलाङ्गि रभसान्निःशङ्कमालिङ्ग्य मा-
मङ्गानि त्वमनङ्गतापविधुराण्येह्येहि निर्वापय ॥
वासवदत्ता । अपवार्य । कञ्चणमाले । एव्वं पि मन्तिअ अज्जउत्तो पुणो वि मं आलविस्सदि । अहो अच्छरीअं ।
काञ्चनमाला । अपवार्य । भट्टिणि । एव्वं णेदं । किं उण साहसिआणं पुरिसाणं ण
25 संभावीअदि ।
विदूषकः । भोदि साअरिए । वीसत्था भविअ पिअवअस्सं आलवेहि । अज्ज दाव ताए णिच्चरुट्टाए देवीए वासवदत्ताए दुव्वअणेहिं कडुइदा कण्णा संपदं सुहाअन्तु तुह महुरवअणेहिं ।
वासवदत्ता । अपवार्य सरोषस्मितम् । कञ्चणमाले । अहं ईदिसी कडुभासिणी । वस-
30 न्तओ उण पिअंवदो ।
काञ्चनमाला । अपवार्य । हदास । सुमरिस्ससि एदं वअणं ।
विदूषकः । भो वअस्स । पेक्ख पेक्ख । एसोक्खु कुविदकामिणीकवोलसरिसो सव्वं जेव्व दिसं पआसअन्तो उदिदो भअवं मिअलञ्छणो ।

राजा । प्रिये । पश्य ।

उदयोद्भिन्न एव त्वद्वदनापहृतकान्तिसर्वस्वः ।
फूत्कर्तुमिवोर्ध्वकरः स्थितः पुरस्तान्निशानाथः ॥

ननु प्रिये दर्शितमनेनोद्बद्धता अउत्वम् । कुतः ।

5 किं पद्मस्य रुचिं न हन्ति नयनानन्दं विधत्ते न किं
वृद्धिं वा झषकेतनस्य कुरुते नालोकमात्रेण किम् ।
वक्त्रेन्दौ तव सत्ययं यदपरः शीतांशुरभ्युद्गतो
दर्पः स्यादमृतेन चेदिह तदप्यस्त्येव बिम्बाधरे ॥

वासवदत्ता । सरोषमवगुण्ठनमपनीय । अज्जउत्त । किं अहं सच्चं जेव्व साअरिआ ।
10 तुमं उण साअरिआणुरत्तहिअओ सव्वं जेव्व साअरिआमअं पेक्खसि ।

राजा । सवैलक्ष्यमपवार्य । कथं । देवी वासवदत्ता । वयस्य । किमेतत् ।

विदूषकः । सविषादम् । भो वअस्स । अम्हाणं जीविदसंसओ जादो एसो ।

राजा । उपविश्याञ्जलिं बद्ध्वा । प्रिये वासवदत्ते । प्रसीद प्रसीद ।

वासवदत्ता । अश्रूणि विधारयन्ती । अज्जउत्त । मा एव्वं भण । अण्णगदक्खु एदे अक्खरा ।

15 विदूषकः । आत्मगतम् । किं दाणिं एत्थ करिस्सं । भोदु एव्वं दाव । प्रकाशम् । भो-
दि । महाणुभावक्खु तुमं । ता खमीअदु दाव एक्को अवराहो पिअवअस्सस्स ।

वासवदत्ता । अज्जवसन्तअ । णं पढमसंगमे विग्घं करन्तीए मए ज्जेव्व एदस्स अवरद्धं ।

राजा । एवं प्रत्यक्षदृष्टव्यलीकः किं विज्ञापयामि ।

आताम्रतामपनयामि विलक्ष एव
20 लाक्षाकृतां चरणयोस्तव देवि मूर्ध्ना ।
कोपोपरागजनितां तु मुखेन्दुबिम्बे
हर्तुं क्षमो यदि परं करुणा मयि स्यात् ।

इति पादयोः पतति ।

वासवदत्ता । हस्तेन वारयन्ती । अज्जउत्त । उट्ठेहि उट्ठेहि । णिल्लज्जाक्खु सा जणो
25 जो अज्जउत्तस्स एव्वं हिअअं जाणिअ पुणो वि कुप्पदि । ता वीसत्थं चिट्ठदु अज्जउत्तो ।
अहं गमिस्सं । इति गन्तुमिच्छति ।

काञ्चनमाला । भट्टिणि । करेहि से पसादं । एव्वं चरणपडिदं महाराअं उज्झिअ गदाए
देवीए अवस्सं पच्छादावेण होदव्वं ।

वासवदत्ता । अवेहि अपण्डिदे । को एत्थ पसादस्स कालो ।

30 इति निष्क्रान्ते ।

राजा । देवि । प्रसीद । प्रसीद ।

विदूषकः । भो । उट्ठेहि । गदा देवी । ता कीस एत्थ अरण्णरुदिदं करेसि ।

राजा । मुखमुत्तानीकृत्य । कथम् । प्रसादमकृत्वैव गता देवी ।

विदूषकः। कधं ण कदो पसादो। अज्ज वि अक्खदसरीरा चिट्ठम्ह।

राजा। धिङ्मूर्ख। किमेवमुपहससि माम्। ननु त्वत्कृत एवायमापतितो ऽस्माकमनर्थः। कुतः।

समारूढप्रीतिः प्रणयबहुमानादनुदिनं
5 व्यलीकं वीक्ष्येदं कृतमकृतपूर्वं खलु मया।
प्रिया मुञ्चत्यद्य स्फुटमसहना जीवितमसौ
प्रकृष्टस्य प्रेम्णः स्खलितमविषह्यं हि भवति॥

विदूषकः। भो। रुट्ठा देवी किं करिस्सदित्ति ण जाणामि। साअरिआए उण दुक्करं जीविदं ति तक्केमि।

10 राजा। निःश्वस्य। एवमेतत्।

ततः प्रविशति वासवदत्तावेषधारिणी सागरिका।

सागरिका। सोद्वेगम्। दिट्ठिआ। इमिणा विरइददेवीवेसेण इमादो चित्तसालादो णिक्कमन्ती केण वि ण लक्खिदम्हि। ता किं दाणिं करिस्सं। इति सास्रं चिन्तयति।

विदूषकः। भो। किं मूढो विअ चिट्ठसि। चिन्तेहि दाव एत्थ पडिआरं।

15 राजा। वयस्य। ननु तदेव चिन्तयामि।

सागरिका। विमृश्य। वरं दाणिं सअं जेव्व अत्ताणअं उब्बन्धिअ उवरदा भविस्सं ण उण जाणिदसंकेदवुत्तन्ताए देवीए सुसंगदाए सह परिभूदम्हि। ता जाव असोअपाअवे गदुअ जधासमीहिदं करिस्सं। इति परिक्रामति।

राजा। वयस्य। देवीप्रसादनं विना नान्यमुपायं पश्यामि। तदुत्तिष्ठ। तत्रैव गच्छाव।

20 इति परिक्रामतः।

विदूषकः। आकर्ण्य। भो। चिट्ठ। पदसद्दो जधा सुणीअदि तधा तक्केमि। गहिदपच्छादावा पुणो वि देवी आअदा भवेत्ति।

राजा। महानुभावा देवी। कदाचिदेवमपि स्यात्। तत्त्वरितं निरूप्यताम्।

विदूषकः। जं भवं आणवेदि। इति परिक्रम्य निरूपयति।

25 सागरिका। ता जाव इध जेव्व माहवीलदाए असोअपाअवे पासं करिस्सं। इति लतापाशं रचयन्ती। हा ताद। हा अम्ब। एसक्खु अणाधा असरणा विवज्जामि मन्दभाइणी। इति कण्ठे लतापाशमर्पयति।

विदूषकः। पश्यन्नुच्चैः ससंभ्रमम्। कधं। देवी वासवदत्ता अत्ताणअं उब्बन्धिअ वावादेदि।

30 राजा। ससंभ्रममुपसृत्य। क्वासौ क्वासौ।

विदूषकः। भो। णं एसा।

राजा। उपसृत्य कण्ठात्पाशमपनयति। अयि साहसकारिणि। किमिदमकार्यं क्रियते।

मम कण्ठगताः प्राणाः पाशे कण्ठगते तव ।
अतः स्वार्थप्रयत्नो ऽयं त्यज्यतां साहसं प्रिये ॥

सागरिका । राजानं दृष्ट्वा सहर्षमात्मगतम् । कधं । अज्जउत्तो । एदं पेक्खिअ कदत्था
भविअ सुहेण विअ जीविदं परिच्चइस्सं । प्रकाशम् । अज्जउत्त । मुञ्च मुञ्च । पराहीणो क्खु
5 अअं जणो ण पुणो वि मरिदुं ईदिसं अवसरं पावेदि । तुमं पि देवीए अवराहिणं अत्ताणअं
मा करेसु । इति पुनः कण्ठे पाशं दातुमिच्छति ।

राजा । निर्वर्ण्य सहर्षम् । कथम् । प्रिया मे सागरिका । कण्ठात्पाशमाक्षिप्य ।

अलमलमतिमात्रं साहसेनामुना ते त्वरितमयि विमुञ्च त्वं लतापाशमेतम् ।
चलितमिव निरोद्धुं जीवितं जीवितेशे क्षणमिह मम कण्ठे बाहुपाशं विधेहि ॥

10 इति कण्ठे बाहुं कृत्वा स्पर्शं नाटयति । सखे । इयमनभ्रा वृष्टिः ।

विदूषकः । भो । एव्वं णोदं जइ अआलवादावली विअ देवी आअच्छिअ अण्णधा ण
करिस्सदि ।

ततः प्रविशति वासवदत्ता काञ्चनमाला च ।

वासवदत्ता । हञ्जे कञ्चणमाले । तं तधा चरणणिवडिदं अज्जउत्तं अवधीरअन्तीए मए
15 अदिणिट्ठुरं ज्जेव्व कदं । ता दाणिं सअं ज्जेव्व गदुअ अज्जउत्तं अणुणइस्सं ।

काञ्चनमाला । को अण्णो देविं वज्जिअ ईदिसं मन्तेदि । वरं सो ज्जेव्व दुज्जणीकदो भोदु
ण उण देवी । ता एदु एदु भट्टिणी ।

इति परिक्रामतः ।

राजा । अयि मुग्धे । किमद्यापि मध्यस्थतया विफलमनोरथाः क्रियामहे ।

20 काञ्चनमाला । भट्टिणि । जधा समीवे भट्टा मन्तेदि तधा तक्केमि । तुमं ज्जेव्व अणुणेदुं
आअच्छदित्ति ।

वासवदत्ता । सहर्षम् । तेण हि अलक्खिदा भविअ पुट्ठदो गदुअ कण्ठे गेण्हिस्सं ।

विदूषकः । भोदि साअरिए । वीसत्था भविअ कीस पिअवअस्सं ण आलवेसि ।

वासवदत्ता । सविषादं कर्णं दत्त्वा । हञ्जे कञ्चणमाले । कधं । साअरिआ इध ज्जेव्व चि-
25 ट्ठदि । ता सुणम्ह दाव । पच्छा उवसप्पिस्सं ।

इति तथा स्थिते ।

सागरिका । भट्टा । किं इमिणा अलिअदक्खिण्णेण जीविदादो वल्लहदराए देवीए अत्ता-
णअं अवराहिणं करेसि ।

राजा । अयि । मिथ्यावादिनी खल्वसि । कुतः ।

30 श्वासोत्कम्पिनि कम्पितं स्तनयुगे मौने प्रियं भाषितं
वक्त्रे ऽस्याः कुटिलीकृतभ्रुणि रुषा यातं मया पादयोः ।
इत्थं नः सहजाभिजात्यजनिता सेवैव देव्याः परं
प्रेमाबन्धविवर्धिताधिकरसा प्रीतिस्तु या सा त्वयि ॥

वासवदत्ता । सहसोपसृत्य सरोषम् । अज्जउत्त । जुत्तं एदं ।

राजा । दृष्ट्वा सवैलक्ष्यम् । देवि । न खल्वकारणे मामुपालब्धुमर्हसि । त्वामेव मत्वा वेषसादृश्याद्विप्रलब्धा वयमिहागताः । तत्क्षम्यताम् । इति पादयोः पतति ।

वासवदत्ता । सरोषम् । अज्जउत्त । उट्ठेहि उट्ठेहि । किं अज्ज वि सहजाहिजादीए 5 सेवादुक्खं अणुभवीअदि ।

राजा । आत्मगतम् । कथम् । एतदपि श्रुतम् । सर्वथा देवीप्रसादनं प्रति निष्प्रत्याशीभूताः स्मः । इत्यधोमुखस्तिष्ठति ।

विदूषकः । भोदि । तुमं किल अत्ताणअं उब्बन्धिअ वावादेसित्ति वेससारिस्समोहिदेण मए पिअवअस्सो आणीदो । जइ मम वअणं ण पत्तिआअसि ता पेक्ख एदं लदा- 10 पासं । इति हस्ते गृहीत्वा लतापाशं दर्शयति ।

वासवदत्ता । हञ्जे कञ्चणमाले । एदिणा ज्जेव्व लदापासेण बन्धिअ गेण्ह एदं बम्हणबडुअं । अङ्गुल्या तर्जयन्ती । एदं पि दुव्विणीदकण्णअं अग्गदो करेहि ।

काञ्चनमाला । जं भट्टिणी आणवेदि । इति लतापाशेन विदूषकं बद्ध्वा । सहासम् । अणुभव दाव अत्तणो दुच्चअस्स फलं । साअरिए । तुमं पि अग्गदो होहि ।

15 सागरिका । आत्मगतम् । हद्धी । अकदपुण्णाए मए मरिदुं पि अत्तणो इच्छाए ण पारिदं ।

विदूषकः । सविषादं राजानमवलोक्य । भो वअस्स । सुमरेहि मं अणाधं बम्हणबडुअं देवीए बन्धणादो विवज्जन्तं ।

सर्वानादाय वासवदत्ता निष्क्रान्ता ।

20 राजा । कष्टं भोः कष्टम् ।

किं देव्याः कृतदीर्घरोषमुषितस्निग्धस्मितं तन्मुखं
त्रस्तां सागरिकां नु संभृतरुषा संतर्ज्यमानां तया ।
बद्ध्वा नीतमितो वसन्तकमहं किं चिन्तयामीत्यहो
सर्वाकारकृतव्यथः क्षणमपि प्राप्नोमि नो निर्वृतिम् ॥

25 तत्किमिदानीमिह स्थितेन प्रयोजनम् । देवीं प्रसादयितुमभ्यन्तरमेव प्रविशामि । इति निष्क्रान्तः ।

इति तृतीयोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति गृहीतरत्नमाला सुसंगता ।

30 सुसंगता । सकरुणम् । हा पिअसहि साअरिए । हा लज्जालुए । हा सहीजणवच्छले । हा उदारसीले । हा सोम्मदंसणे । कहिं दाणिं तुमं मए पेक्खिदव्वा । इति रोदिति । ऊर्ध्वमवलोक्य निःश्वस्य च । अइ देव्वहदअ । जइ सा असामण्णरूवसोहा तादिसी तए णिम्मिदा ता कीस उण ईदिसं अवत्थन्तरं पाविदा । इअं च रअणमाला जीविदणिरासाए

ताए कस्स वि बम्हणस्स हत्थे पडिवादेसुत्ति भणिअ मम हत्थे समप्पिदा। ता जाव कं पि बम्हणं अण्णेसामि। परिक्रम्यावलोक्य च। एसोक्खु अज्जवसन्तओ इदोज्जेव्व आअच्छदि। ता जाव एदस्सज्जेव्व पडिवादइस्सं।

ततः प्रविशति हृष्टो वसन्तकः।

5 विदूषकः। ही ही भो। अज्जक्खु पिअवअस्सेण पसादिदाए देवीए वासवदत्ताए बन्धणादो मोआविअ सहत्थदिण्णेहिं मोदएहिं उदरं मे पूरिदं। अण्णं च। पट्टंसुअजुअलं कण्णाहरणं च दिण्णं। ता जाव पिअवअस्सं पेक्खामि।

सुसंगता। रुदती सहसोपसृत्य। अज्जवसन्तअ। चिट्ठ दाव।

विदूषकः। दृष्ट्वा। कधं। सुसंगदा। भोदि सुसंगदे। किं णिमित्तं रोदीअदि। किं णु
10 साअरिआए अच्चाहिदं संवुत्तं।

सुसंगता। एदं जेव्व णिवेदइस्सं। सक्खु तवस्सिणी देवीए उज्जइणिं पेसिदत्ति पवादं कदुअ अद्धरत्ते उवट्ठिदे ण जाणीअदि कहिं णीदत्ति।

विदूषकः। सोद्वेगम्। हा भोदि साअरिए। अदिणिग्घणं देवीए कदं।

सुसंगता। इअं च रअणमाला ताए जीविदणिरासाए अज्जवसन्तअस्स हत्थे पडिवादे-
15 सुत्ति भणिअ मम हत्थे समप्पिदा। ता गेण्हदु अज्जो एदं।

विदूषकः। सकरुणम्। ण मे ईदिसे पत्थावे हत्थो एदं गेण्हिदुं पसरदि।

उभौ रुदतः।

सुसंगता। कृताञ्जलिः। ताएज्जेव्व अणुग्गहं करन्तो अङ्गीकरेदु अज्जो।

विदूषकः। विचिन्त्य। अध वा उवणेहि जेण इमाएज्जेव्वं साअरिआविरहदुक्खिदं
20 पिअवअस्सं विणोदइस्सं।

सुसंगतोपनयति।

विदूषकः। गृहीत्वा निरूप्य सविस्मयम्। सुसंगदे। कुदो उण ताए ईदिसस्स अलंकारस्स समागमो।

सुसंगता। अज्ज। मए वि एदं जेव्व कोदूहलेण पुच्छिदा आसि।

25 विदूषकः। तदो ताए किं भणिदं।

सुसंगता। तदो सा उद्धं पेक्खिअ दीहं णिस्ससिअ सुसंगदे किं तुह एदाए कधाएत्ति भणिअ रोदिदुं पउत्ता।

विदूषकः। कधिदं जेव्व सामण्णजणदुल्लहेण इमिणा परिच्छदेण। सव्वधा महाकिजणसंभवाए ताए होदव्वं ति। सुसंगदे। पिअवअस्सो दाणिं कहिं।

30 सुसंगता। अज्ज। एसोक्खु भट्टा देवीभवणादो णिक्कमिअ फडिअसिलामण्डवं गदो। ता गच्छदु अज्जो। अहं पि देवीए पासवत्तिणी भविस्सं।

इति निष्क्रान्तौ।

इति प्रवेशकः।

ततः प्रविशत्यासनस्थो राजा।

राजा। विचिन्त्य।

सव्याजैः शपथैः प्रियेण वचसा चित्तानुवृत्त्याधिकं
वैलक्ष्येण परेण पादपतनैर्वाक्यैः सखीनां मुहुः।
5 प्रत्यासत्तिमुपागता नहि तथा देवी रुदत्या यथा
प्रक्षाल्येव तथैव बाष्पसलिलैः कोपो ऽपनीतः स्वयम्॥

सोत्कण्ठं निःश्वस्य। इदानीं देव्यां प्रसन्नायां सागरिकाचिन्तैव मां बाधते। तथा हि।

अम्भोजगर्भसुकुमारतनुस्तदासौ
कण्ठग्रहे प्रथमरागघने विलीय।
10 सद्यः पतन्मदनमार्गणरन्ध्रमार्गै-
र्मन्ये मम प्रियतमा हृदयं प्रविष्टा॥

यो ऽपि मे विश्रामस्थानं वसन्तकः सो ऽपि देव्या संयतस्तिष्ठति। तत्कस्याग्रे बाष्पमोक्षं करोमि। इति निःश्वसिति।

ततः प्रविशति विदूषकः।

15 विदूषकः। राजानं दृष्ट्वा। एसो क्खु णिरन्तरुक्कण्ठापरिक्खामं पि सविसेससलाह-णीअं तणुं समुव्वहन्तो उदिदो विअ दुदिआचन्दो अधिअदरं सोहदि पिअवअस्सो। ता जाव णं उवसप्पामि। उपसृत्य। सोत्थि भवदो। दिट्ठिआ वड्ढसि देवीहत्थगदेण वि मए पुणो वि एदेहिं अच्छीहिं जं दिट्ठो सि।

राजा। दृष्ट्वा सहर्षम्। कथम्। वसन्तकः प्राप्तः। सखे। परिष्वजस्व माम्।

20 विदूषकः परिष्वजते।

राजा। वेषेणैव निवेदितस्ते देव्याः प्रसादः। तत्कथ्यतामिदानीम्। सागरिकायाः किं वर्तत इति।

विदूषको ऽधोमुखस्तिष्ठति।

राजा। वयस्य। किं न कथयसि।

25 विदूषकः। भो। अप्पिअं ति णिवेदिदुं ण पारेमि।

राजा। कथम्। अप्रियम्। व्यक्तमुत्सृष्टं जीवितं तया। हा प्रिये सागरिके। इति मोहं नाटयति।

विदूषकः। ससंभ्रमम्। समस्ससदु समस्ससदु पिअवअस्सो।

राजा। समाश्वस्य सास्रम्।

30 प्राणाः परित्यजत काममदक्षिणं मां
हे दक्षिणा भवत मद्वचनं कुरुध्वम्।
शीघ्रं न याथ यदि तन्मुषिताः स्थ नूनं
याता सुदूरमधुना गजगामिनी सा॥

विदूषकः । भो । मा अससधा संभावेहि । सक्खु देवीए उज्जइणीं पेसिदा । अदो मए अप्पिअं ति भणिदं ।

राजा । अहो । निरनुरोधा मयि देवी । वयस्य । केनैतदाख्यातम् ।

विदूषकः । भो । सुसंगदाए । अस्सं च । ताएज्जेव्व मम हत्थे केण वि कज्जेण इअं
5 रअणमाला पेसिदा ।

राजा । किमपरम् । मां समाश्वासयितुम् । तद्वयस्योपनय ।

विदूषक उपनयति ।

राजा । गृहीत्वा रत्नमालां निर्वर्ण्य हृदये विन्यस्य । अहह ।

कण्ठाश्लेषं समासाद्य तस्याः प्रभ्रष्टयानया ।
10 तुल्यावस्था सखीवेयं तनुराश्वास्यते मम ॥

वयस्य । त्वमेव परिधत्स्व येन वयमेनां दृष्ट्वा धृतिं करिष्यामः ।

विदूषकः । जं भवं आणावेदि । इति परिदधाति ।

राजा । साम्प्रतम् । वयस्य । दुर्लभं पुनर्दर्शनं प्रियायाः ।

विदूषकः । दिशो ऽवलोक्य सभयम् । भो । मा एव्वं मन्तेहि । कदा वि को वि इध संचरदि ।
15 ततः प्रविशति खड्गहस्ता वसुंधरा ।

वसुंधरा । उपसृत्य । जअदु जअदु भट्टा । एसोक्खु रुमण्णदो भाइणेओ विजअवम्मा णिअं किं पि णिवेदिदुकामो दुवारे चिट्ठदि ।

राजा । वसुंधरे । अविलम्बितं प्रवेशय ।

वसुंधरा । जं देवो आणावेदि । इति निष्क्रम्य विजयवर्मणा सह पुनः प्रविश्य च । वि-
20 जअवम्मं । एसोक्खु भट्टा । ता उवसप्पदु अज्जो णं ।

विजयवर्मा । उपसृत्य । जयति जयति देवः । देव । दिष्ट्या वर्धसे रुमण्वतो विजयेन ।

राजा । सपरितोषम् । विजयवर्मन् । अपि जिताः कोसलाः ।

विजयवर्मा । देवस्य प्रसादेन ।

राजा । साधु रुमण्वन्साधु । अचिरान्महत्प्रयोजनमनुष्ठितम् । विजयवर्मन् । तत्क-
25 थय कथाम् । अतिविस्तरतः श्रोतुमिच्छामि ।

विजयवर्मा । देव । श्रूयताम् । इतो देवादेशात्कतिपयैरेव वासरैरनेककरितुरगपदातिदुर्निवारेण महता बलसमूहेन गत्वा रुमण्वान्विन्ध्यदुर्गावस्थितस्य कोसलपतेर्द्वारमवष्टभ्य समावासयितुमारब्धवान् ।

राजा । ततस्ततः ।

30 विजयवर्मा । ततः कोसलेश्वरो ऽपि दर्पात्परिभवमसहमानो हास्तिकप्रायमात्मसैन्यं सज्जीकृतवान् ।

विदूषकः । विजअवम्मं । लहुं आचक्ख । वेवदि मे हिअअं ।

राजा । ततस्ततः ।

विजयवर्मा । देव । कृतनिश्चयश्चासौ

योद्धुं निर्गत्य विन्ध्यादभवदभिमुखस्तत्क्षणं दिग्विभागा-
न्विन्ध्येनेवापरेण द्विपपतिपृतनापीडबन्धेन रुन्धन् ।
वेगाद्वाणान्विमुञ्चन्नथ समदगजोत्पिष्टपत्तिर्निपत्य
5 प्रत्यायाद्दाक्षिणात्याधिद्विगुणितरभसस्तं रुमण्वान्क्षणेन ॥

अपि च । अस्त्रव्यस्तशिरस्त्रशस्त्रकषणैः कृत्तोत्तमाङ्गे मुहु-
र्व्यूढासृक्सरिति स्वनत्प्रहरणैर्धर्मोद्वमद्वह्निनि ।
आहूयाजिमुखे स कोसलपतिर्भग्ने प्रधाने बले

राजा । कथम् । अस्मदीयान्यपि बलानि भग्नानि ।

10 विजयवर्मा । एकेनैव रुमण्वता शरशतैर्मत्तद्विपस्थो हतः ॥

विदूषकः । जअदु जअदु भवं । जिदं अम्हेहिं । इति नृत्यति ।

राजा । साधु कोसलपते साधु । मृत्युरपि ते श्लाघ्यो यस्य शत्रवो ऽप्येवं पुरुषकारं वर्णयन्ति ।

विजयवर्मा । रुमण्वानपि कोसलेषु महत्तरं ज्यायांसं जयवर्माणं स्थापयित्वा प्रहार-
15 व्रणितं हास्तिकप्रायमशेषसैन्यमनुवर्तमानः शनैः शनैरागत एव ।

राजा । वसुंधरे । उच्यतां यौगंधरायणः । प्रदीयतां मत्प्रसादो ऽस्येति ।

वसुंधरा । जं देवो आणवेदि । इति विजयवर्मणा सह निष्क्रान्ता ।

ततः प्रविशति काञ्चनमाला ।

काञ्चनमाला । आणत्तम्हि देवीए जधा । हञ्जे कञ्चणमाले । गच्छ । एदं इन्दआलिअं
20 अज्जउत्तस्स दंसेहित्ति । परिक्रम्यावलोक्य च । एसो क्खु भट्टा । ता जाव णं उवसप्पामि ।
उपसृत्य । जअदु जअदु भट्टा । भट्टा । देवी विण्णवेदि । एसो क्खु उज्जइणीदो सम्बरसिद्धी
णाम इन्दआलिओ आअदो । ता पेक्खदु णं अज्जउत्तोत्ति ।

राजा । अस्ति नः कौतुकमैन्द्रजालिके । तच्छीघ्रं प्रवेशय ।

काञ्चनमाला । जं देवो आणवेदि । इति निष्क्रम्य पिच्छिकाव्यग्रहस्तेनैन्द्रजालिकेन
25 सह प्रविश्य । एदु एदु अज्जो ।

ऐन्द्रजालिकः परिक्रामति ।

काञ्चनमाला । एसो भट्टा । ता उवसप्पदु अज्जो ।

ऐन्द्रजालिकः । जअदु जअदु भट्टा । उपसृत्य पिच्छिकां भ्रामयित्वा ।

पणमह चलणे इन्दस्स इन्दआलम्मि लद्धणामस्स ।
30 तह अज्जसम्बरस्स वि माआसुपडिट्ठिअजसस्स ॥

देव । किं धरणीए मिअङ्को आआसे महिहरो जले जलणो ।
मज्झण्हम्मि पओसो दाविज्जउ देहि आणत्तिं ॥

विदूषकः । भो वग्रस्स । ग्रवह्दिो होहि । भो । ईदिसो से ग्रवट्ठम्भो जेण सव्वं संभावीग्रदि ।

ऐन्द्रजालिकः । देव ।

किं जप्पिएण बहुणा जं जं हिग्रएण महसि संदट्ठुं ।
5 तं तं दंसेमि ग्रहं गुरुणो मन्तप्पहावेण ॥

राजा । काञ्चनमाले । उच्यतां देवी । युष्मदीय एवायमैन्द्रजालिको विजनीकृतश्चायमुद्देशः । तदागच्छ । सहितावेवैनं पश्याव इति ।

काञ्चनमाला । जं भट्टा ग्राणवेदि । इति निष्क्रम्य वासवदत्तया सह प्रविशति ।

वासवदत्ता । हञ्जे कञ्चणमाले । उज्जइणीदो ग्राग्रदोत्ति ग्रत्थि मे तस्सिं इन्दग्रालिए
10 पक्खवादो ।

काञ्चनमाला । णादिकुलबहुमाणोक्खु एसो देवीए । ता एदु भट्टिणी ।

इति परिक्रामतः ।

काञ्चनमाला । भट्टिणि । एसो भट्टा । ता उवसप्पदु देवी ।

वासवदत्ता । उपसृत्य । जग्रदु जग्रदु ग्रज्जउत्तो ।

15 राजा । देवि । बहु तेन गर्जितम् । तदिहस्थावेवैनं पश्याव ।

वासवदत्तोपविशति ।

राजा । भद्र । प्रस्तूयतां बहुविधमिन्द्रजालम् ।

ऐन्द्रजालिकः । जं देवो ग्राणवेदि । इति बहुविधं नाट्यं कृत्वा पिच्छिकां भ्रामयन् ।

हरिहरबम्हप्पमुहे देवे दंसेमि देवराग्रं च ।
20 गग्रणम्मि सिद्धविज्जाहरबहुसत्थं च णच्चन्तं ॥

सर्वे सविस्मयं पश्यन्ति ।

राजा । ऊर्ध्वं दृष्ट्वासनादवतरन् । ग्राश्चर्यमाश्चर्यम् ।

विदूषकः । ग्रच्छरीग्रं ग्रच्छरीग्रं ।

राजा । देवि । पश्य ।

25 एष ब्रह्मा सरोजे रजनिकरकलाशेखरः शंकरोऽयं
दोर्भिर्दैत्यान्तकोऽयं सधनुरसिगदाचक्रचिह्नैश्चतुर्भिः ।
एषोऽप्यैरावतस्थस्त्रिदशपतिरमी देवि देवास्तथान्ये
नृत्यन्ति व्योम्नि चैताश्चलचरणरणन्नूपुरा दिव्यनार्यः ॥

वासवदत्ता । ग्रच्छरीग्रं ग्रच्छरीग्रं ।

30 विदूषकः । ग्रा दासीए पुत्त इन्दग्रालिग्र । किं एदेहिं देवेहिं ग्रच्छराहिं च दंसिदाहिं । जइ एदिणा परितुट्ठेण कज्जं ता साग्ररिग्रं दंसेहि ।

ततः प्रविशति वसुंधरा ।

वसुंधरा । जग्रदु जग्रदु भट्टा । ग्रमच्चो जोग्रंधराग्रणो विण्णवेदि । एसोक्खु विक्कमबा-

कुणो पधाणो अमच्चो वसुभूदी कञ्चुइणा सह अणुप्पेसिदो। तं अरिहदि देवो इमस्सिं जेव्व सुन्दरमुहुत्तए पेक्खिदुं। अहं पि कज्जसेसं समाविअ आअदो ज्जेव्वत्ति।

वासवदत्ता। अज्जउत्त। चिट्ठदु दाव पेक्खणं। माउलकुलादो पधाणो अमच्चो वसु-भूदी आअदो। तं दाव पेक्खदु अज्जउत्तो।

5 राजा। यथाह देवी। ऐन्द्रजालिकं प्रति। भद्र। विश्रम्यतामिदानीम्।

ऐन्द्रजालिकः। जं देवो आणावेदि। एक्को उण खेडणओ अवस्सं देवेण पेक्खिदव्वो।

राजा। भद्र। एवम्। द्रक्ष्यामः।

इति निष्क्रान्त ऐन्द्रजालिकः।

वासवदत्ता। कञ्चणमाले। देहि से पारितोसिअं।

10 काञ्चनमाला। जं देवी आणावेदि। इति निष्क्रान्ता।

राजा। वसन्तक। प्रत्युद्गम्य प्रवेश्यतां वसुभूतिः।

विदूषकः। जं भट्टा आणावेदि। इति निष्क्रान्तः।

ततः प्रविशतो वसन्तकेन सह वसुभूतिबाभ्रव्यौ।

वसुभूतिः। समन्तादवलोक्य। अहो वत्सेश्वरस्य भवनद्वारभासः। तथा हि।

15 आक्षिप्तो जयकुञ्जरेण तुरगान्निर्वर्णयन्वल्लभा-
न्संगीतध्वनिना हृतः क्षितिभुजां गोष्ठीषु तिष्ठन्क्षणम्।
सद्यो विस्मृतसिंहलेन्द्रविभवः कक्षाप्रदेशेष्वहो
द्वाःस्थेनैव कुतूहलेन महता ग्राम्यो यथाहं कृतः॥

बाभ्रव्यः। अद्य खलु चिरात्स्वामिनं द्रक्ष्यामीति यत्सत्यमानन्दातिशयेन किमप्यव-
20 स्थान्तरमनुभवामि। कुतः।

विवृद्धिं कम्पस्य प्रथयतितरां साध्वसवशा-
दविस्पष्टां दृष्टिं तिरयतितरां बाष्पपटलैः।
स्खलद्वर्णां वाणीं जडयतितरां गद्गदतया
जरायाः साहाय्यं मम हि परितोषोऽद्य कुरुते॥

25 विदूषकः। अग्रे भूत्वा। एदु एदु अमच्चो।

वसुभूतिः। विदूषकस्य कण्ठे रत्नमालां दृष्ट्वापवार्य। बाभ्रव्य। ज्ञायते। सैवेयं रत्न-माला या देवेन राजपुत्र्यै प्रस्थानकाले दत्तेति।

बाभ्रव्यः। अमात्य। अस्ति सादृश्यम्। तत्किं वसन्तकादवगच्छामि प्रभवमस्याः।

वसुभूतिः। बाभ्रव्य। मा मैवम्। महति राजकुले रत्नानां बाहुल्यान्न दुर्लभो भूष-
30 णानां संवादः।

विदूषकः। राजानमुद्दिश्य। एसो क्खु महाराओ। ता उवसप्पदु अमच्चो।

वसुभूतिः। उपसृत्य। विजयतां महाराजः।

राजा। उत्थाय। आर्य। अभिवादये।

वसुभूतिः । श्रेयान्भूयाः ।
राजा । आसनमासनमार्याय ।
विदूषकः । आसनमानीय । एदं आसणं । ता उवविसदु अमच्चो ।
वसुभूतिरुपविशति ।
5 विदूषकः । अमच्च । एसा देवी वासवदत्ता पणामं करेदि ।
वसुभूतिः । आयुष्मति । वत्सराजसदृशं पुत्रमाप्नुहि ।
बाभ्रव्यः । देव । बाभ्रव्यः प्रणमति ।
राजा । पृष्ठे हस्तं दत्त्वा । बाभ्रव्य । इत आस्यताम् ।
बाभ्रव्य उपविशति ।
10 राजा । आर्य वसुभूते । अपि कुशलं तत्रभवतः सिंहलेश्वरस्य ।
वसुभूतिः । ऊर्ध्वमवलोक्य निःश्वस्य च । देव । न जाने । किं विज्ञापयामि मन्दभाग्य इति ।
वासवदत्ता । सविषादमात्मगतम् । हद्धी हद्धी । किं दाणिं वसुभूदी कधइस्सदि ।
राजा । वसुभूते । कथय । पर्याकुल इवास्मि ।
बाभ्रव्यः । अपवार्य । अमात्य । चिरमपि स्थित्वा यत्कथनीयं तदिदानीमेव कथ्यताम् ।
15 वसुभूतिः । सास्रम् । न शक्यं निवेदयितुम् । तथाप्येष कथयामि मन्दभाग्यः । देव । यासौ सिंहलेश्वरेण स्वदुहिता रत्नावली नामायुष्मती वासवदत्तां दग्धामुपश्रुत्य देवाय पूर्वप्रार्थिता सती दत्ता ।
राजा । अपवार्य । देवि । किमिदमलीकं त्वन्मातुलामात्यः कथयति ।
वासवदत्ता । अज्जउत्त । अहं पि ण जाणामि । को एत्थ अलिअं मन्तेदित्ति ।
20 विदूषकः । तदो ताए किं संवुत्तं ।
वसुभूतिः । सा च युष्मदन्तिकमानीयमाना यानभङ्गात्सागरे निमग्ना । इति रुदन्नधोमुखस्तिष्ठति ।
वासवदत्ता । सास्रम् । हा हदम्हि मन्दभाइणी । हा बहिणिए । कहिं सि । देहि मे पडिवअणं ।
25 राजा । देवि । समाश्वसिहि समाश्वसिहि । दुःखग्रहा गतिर्दैवस्य । वहनभङ्गपतितोत्थितौ नन्वेतावेव ते निदर्शनम् । इति वसुभूतिबाभ्रव्यौ दर्शयति ।
वासवदत्ता । अज्जउत्त । जुज्जदि एदं । कुदो उण मे एत्तिआइं भाअधेआइं ।
राजा । अपवार्य । बाभ्रव्य । कथय । किमेतत् ।
नेपथ्ये कलकलः ।
30 हर्म्याणां हेमशृङ्गश्रियमिव निचयैरर्चिषामादधानः
सान्द्रोद्यानद्रुमाग्रग्लपनपिशुनितात्यन्ततीव्राभितापः ।
कुर्वन्क्रीडामहीध्रं सजलजलधरश्यामलं धूमपातै-
रेष प्लोषार्तयोषिज्जन इह सहसैवोत्थितो ऽन्तःपुरे ऽग्निः ॥

अपि च । देवीदाहप्रवादो ऽयं यो ऽभूल्लावणके पुरा ।
करिष्यन्निव तं सत्यं मन्ये ऽग्निरयमुत्थितः ॥

राजा । ससंभ्रममुत्थाय । कथम् । अन्तःपुरे ऽग्निः । कष्टम् । देवी वासवदत्ता दग्धा । हा प्रिये वासवदत्ते ।

5 वासवदत्ता । परित्ताअदु परित्ताअदु अज्जउत्तो ।

राजा । कथम् । अतिसंभ्रमादिहस्थापि देवी नोपलक्षिता । देवि । समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

वासवदत्ता । अज्जउत्त । ण अत्तणो कारणेण एव्वं भणामि । एसक्खु मए णिग्घिणाए इध संजमिदा साअरिआ विवज्जदि । ता परित्ताअदु अज्जउत्तो ।

10 राजा । कथम् । सागरिका विपद्यते । देवि । एष गच्छामि ।

वसुभूतिः । देव । किमकारण एव पतंगवृत्तिः क्रियते ।

बाभ्रव्यः । देव । युक्तमाह वसुभूतिः ।

विदूषकः । राजानमुत्तरीये गृहीत्वा । भो । मक्खु साहसं करेहि ।

राजा । उत्तरीयमाकर्षन् । धिङ्मूर्ख । सागरिका विपद्यते । किमद्यापि प्राणा धार्यन्ते ।

15 धूमाभिभवं नाटयन् ।

विरम विरम वह्ने मुञ्च धूमानुबन्धं
प्रकटयसि किमुच्चैरर्चिषां चक्रवालम् ।
विरहहुतभुजाहं यो न दग्धः प्रियायाः
प्रलयदहनभासा तस्य किं त्वं करोषि ॥

20 वासवदत्ता । कधं । मम दुक्खकारिणीए वअणादो एव्वं अज्झवसिदं अज्जउत्तेण । ता अहं पि अणुगमिस्सं ।

विदूषकः । परिक्रामन्नग्रतो भूत्वा । अहं पि पधोवदेसओ होमि ।

वसुभूतिः । कथम् । प्रविष्ट एव ज्वलनं वत्सराजः । तन्ममापि दृष्टराजपुत्रीविपत्तेर्युक्तमात्मानमाहुतीकर्तुम् ।

25 बाभ्रव्यः । सास्रम् । हा महाराज । किमिदमकारण एव भरतकुलं संशयतुलामारोपितम् । अथ वा किं प्रलापेन । अहमपि भक्तिसदृशमाचरामि ।

इति सर्वे ऽग्निप्रवेशं नाटयन्ति । ततः प्रविशति निगडसंयता सागरिका ।

सागरिका । हद्धी हद्धी । आ । समन्तदो पज्जलिदो हुदवहो अज्ज दुक्खावसाणं मे करिस्सदि ।

30 राजा । अये । इयमासन्नहुतवहा सागरिका वर्तते । तत्त्वरितमेनां संभावयामि ।

सागरिका । राजानं दृष्ट्वात्मगतम् । कधं । अज्जउत्तो । ता एदं पेक्खिअ पुणो मे जीविदासा संवुत्ता । प्रकाशम् । परित्ताअदु परित्ताअदु भट्टा ।

राजा । भीरु । अलं भयेन ।

मुहूर्तमपि सन्ध्यतां बकुल एष धूमोद्गमो
कृत्वा धिगिदमंशुकं ज्वलति ते स्तनात्प्रच्युतम्।
मुक्तः स्वलसि किं कथं निगडसंयतासि द्रुतं
नयामि भवतीमितः प्रियतमे ऽवलम्बस्व माम्॥

5 कण्ठे गृहीत्वा निमीलिताक्षः स्पर्शं नाटयति । अहो । क्षणादपगतो मे संतापः । अयि । समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

व्यक्तं लग्नो ऽपि भवतीं न दहत्यति हुताशनः।
यतः संतापमेवायं स्पर्शस्ते हरति प्रिये॥

उन्मील्याक्षिणी दिशो ऽवलोक्य सागरिकां च मुक्त्वा । अहो महदाश्चर्यम् ।

10 क्वासौ गतो हुतवहस्तदवस्थमेत-
दन्तःपुरं

वासवदत्तां दृष्ट्वा । कथमवन्तिनृपात्मजेयम् ।

वासवदत्ता । राज्ञः शरीरं परामृश्य सहर्षम् । दिट्ठिआ । अक्खदसरीरो अज्जउत्तो ।

राजा । बाभ्रव्य एष

15 बाभ्रव्यः । देव । इदानीं प्रत्युज्जीवितो ऽस्मि ।

राजा । वसुभूतिरयं

वसुभूतिः । विजयतां महाराजः ।

राजा । वयस्य

विदूषकः । जअदु जअदु भवं ।

20 राजा । विचिन्त्य सवितर्कम् ।

स्वप्ने मतिर्भ्रमति किं न्विदमिन्द्रजालम्॥

विदूषकः । भो । मा संदेहं करेहि । भणिदं खु तेण दासीए पुत्तएण इन्दजालिएण जधा । अवस्सं जेव्व देवेण एक्को मे खेडणओ पेक्खिदव्वोत्ति । तं जेव्व एदं ।

राजा । देवि । मद्वचनादियमानीता सागरिका ।

25 वासवदत्ता । विहस्य । अज्जउत्त । जाणिदं मए ।

वसुभूतिः । सागरिकां निर्वर्ण्यापवार्य । बाभ्रव्य । सदृशीयं राजपुत्र्याः ।

बाभ्रव्यः । अमात्य । ममाप्येतदेवं मनसि वर्तते ।

वसुभूतिः । राजानमुद्दिश्य । देव । कुत इयं कन्यका ।

राजा । देवी जानाति ।

30 वसुभूतिः । देवि । कुतः पुनरियं कन्यका ।

वासवदत्ता । अमच्च । एसक्खु साअरादो पाविदत्ति भणिअ अमच्चजोगंधराअणेण मम हत्थे णिक्खित्ता । अदोज्जेव्व साअरिआ सद्दावीअदि ।

राजा । स्वगतम् । यौगंधरायणेन न्यस्तेयम् । कथमसौ ममानिवेद्य किं चित्करिष्यति ।

वसुभूतिः । अपवार्य । बाभ्रव्य । यथा सुसदृशी वसन्तकस्य कण्ठे रत्नमाला अस्याश्च सागरात्प्राप्तिस्तथा व्यक्तमेवेयं सिंहलेश्वरस्य दुहिता रत्नावली । उपसृत्य प्रकाशम् । आयुष्मति रत्नावलि । त्वमेतावतीमवस्थां गतासि ।

सागरिका । दृष्ट्वा सास्रम् । कधं । अमच्चो वसुभूदी ।

5 वसुभूतिः । हा हतो ऽस्मि मन्दभाग्यः । इति भूमौ पतति ।

सागरिका । वसुभूतेरुपरि पतन्ती । हा ताद । हा अम्ब । कहिं सि । देहि मे पडिवअणं ।

वासवदत्ता । ससंभ्रमम् । अज्जकञ्चुइ । इअं सा मम बहिणिआ रअणावली ।

बाभ्रव्यः । देवि । इयमेव सा ।

वासवदत्ता । रत्नावलीमालिङ्ग्य । बहिणिए । समस्सस समस्सस ।

10 राजा । कथम् । उदात्तवंशप्रभवस्य सिंहलेश्वरस्य विक्रमबाहोरात्मजेयम् ।

विदूषकः । रत्नावलीं दृष्ट्वा स्वगतम् । पढमं जेव्व मए भणिदं । णक्खु ईदिसो सामण्णजणस्स परिच्छओ भोदित्ति ।

वासवदत्ता । सास्रं बाहू प्रसार्य । अइ एहि । इदाणिं पिअबहिणिए बन्धुसिणेहं दंसेहि ।

वसुभूतिः । आयुष्मति । समाश्वसिहि समाश्वसिहि । नन्वियं ते ज्यायसी भगिनी दुः-

15 खमास्ते । तत्परिष्वजस्वैनाम् ।

रत्नावली । समाश्वस्य राजानं तिर्यगवलोक्य स्वगतम् । कदावराहक्खु अहं देवीए । ता ण सक्कणोमि मुहं दंसिदुं । इत्यधोमुखी तिष्ठति ।

वासवदत्ता । अपवार्य । अज्जउत्त । लज्जामि अहं इमिणा अत्तणो णिसंसत्तणेण । ता अवणेहि से बन्धणं ।

20 राजा । सपरितोषम् । यथाह देवी । इति सागरिकां मुञ्चति ।

वासवदत्ता । अज्जउत्त । अमच्चजोअंधराअणेण एत्तिअं कालं दुज्जणीकदम्हि जेण जाणन्तेण वि ण मे णिवेदिदं ।

ततः प्रविशति यौगंधरायणः ।

यौगंधरायणः । देव्या मद्वचनाद्यथाभ्युपगतः पत्युर्वियोगस्तथा

25 सा देवस्य कलत्रसंघटनया दुःखं मया स्थापिता ।

तस्याः प्रीतिमयं करिष्यति जगत्स्वामित्वलाभः प्रभोः

सत्यं दर्शयितुं तथापि वदनं शक्नोमि नो लज्जया ॥

अथ वा किं क्रियत ईदृशमत्यन्तमाननीयेष्वपि निरनुरोधवृत्ति स्वामिभक्तिव्रतम् । निरूप्य । अयं देवः । यावदुपसर्पामि । उपसृत्य । जयति जयति देवः । क्षम्यतां यन्मयानिवेद्य कृतम् ।

30 राजा । यौगंधरायण । किमनिवेद्य कृतम् ।

यौगंधरायणः । कृतासनपरिग्रहं देवः । सर्वं विज्ञापयामि ।

सर्व उपविशन्ति ।

यौगंधरायणः । देव । श्रूयताम् । येयं सिंहलेश्वरदुहिता सा सिद्धेनादिष्टा यथा । यो ऽस्याः

पाणिग्रहणं करिष्यति स सार्वभौमो राजा भविष्यतीति । ततस्तत्प्रत्ययादस्माभिः स्वामिनो ऽर्थे बहुशः प्रार्थ्यमानेनापि सिंहलेश्वरेण देव्या वासवदत्तायाश्चित्तखेदं परिहरता यदा न दत्ता ।

राजा । तदा किम् ।

5 यौगंधरायणः । तदा लावाणके देवी दग्धेति प्रसिद्धिमुत्पाद्य तदन्तिकं बाभ्रव्यः प्रहितः ।

राजा । यौगंधरायण । अतः परं श्रुतमेव मया । अथेयं देवीहस्ते किमित्यनुचिन्त्य स्थापिता ।

विदूषकः । अणाचक्खिदं पि एदं जाणीअदि ज्जेव्व । अन्तेउरगदा सुहेण दे दंसणपधं
10 गमिस्सदित्ति ।

राजा । गृहीतो ऽभिप्रायस्ते वसन्तकेन ।

यौगंधरायणः । यथाज्ञापयति देवः ।

राजा । ऐन्द्रजालिकवृत्तान्तो ऽपि मन्ये त्वत्प्रयोग एव ।

यौगंधरायणः । अन्यथान्तःपुरे बद्धाया अस्याः कुतो देवेन दर्शनम् । अदृष्टायाश्च वसुभू-
15 तिना कुतः परिज्ञानम् । विहस्य । परिज्ञातायाश्च भगिन्याः संप्रति यथा करणीयं तत्र देवी प्रमाणम् ।

वासवदत्ता । अज्जउत्त । फुडं ज्जेव्व किं ण भणासि जधा । पडिवादेहि मे रअणावलिं ति ।

विदूषकः । भोदि । सुट्ठु तए जाणिदो अमच्चस्स अहिप्पाओ ।

20 वासवदत्ता । एहि रअणावलि एहि । एत्तिअं पि दाव मम बहिणिआणुरूवं भोदु । इति रत्नावलीं स्वकीयैराभरणैरलंकृत्य हस्ते गृहीत्वा राजानमुपसृत्य । अज्जउत्त । एदं रअणावलिं पडिच्छ ।

राजा । सहर्षं हस्तौ प्रसार्य । को देव्याः प्रसादं न बहु मन्यते ।

वासवदत्ता । अज्जउत्त । दूरेक्खु एदाए णादिकुलं । ता तधा करेसु जधा बन्धुजणं ण
25 सुमरेदि । इति समर्पयति ।

राजा । यथाज्ञापयति देवी ।

विदूषकः । सहर्षं नृत्यति । ही ही भो । जअदु जअदु भवं । पुढविक्खु दाणिं हत्थगदा पिअवअस्सस्स ।

वसुभूतिः । देवि । स्थाने देवीशब्दमुद्वहसि ।

30 बाभ्रव्यः । इदानीं सफलपरिश्रमो ऽस्मि संवृत्तः ।

यौगंधरायणः । देव । किं ते भूयः प्रियमुपकरोमि ।

राजा । किमतः परमपि प्रियमस्ति । यतः ।

नीतो विक्रमबाहुरात्मसमतां प्राप्तेयमुर्वीतले
सारं सागरिका ससागरमहीप्राप्त्येकहेतुः प्रिया ।
देवी प्रीतिमुपागता च भगिनीलाभाज्जिताः कोसलाः
किं न्वस्ति त्वयि सत्यमात्यवृषभे यस्मिन्करोमि स्पृहाम् ॥
5 तथापीदमस्तु भरतवाक्यम् ।
उर्वीमुद्दामसस्यां जनयतु विसृजन्वासवो वृष्टिमिष्टा-
मिष्टैस्त्रैविष्टपानां विदधतु विधिवत्प्रीणनं विप्रमुख्याः ।
आकल्पान्तं च भूयात्समुपचितसुखः संगमः सज्जनानां
निःशेषा यान्तु शान्तिं पिशुनजनगिरो दुर्जया वज्रलेपाः ॥
10 इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।
इति चतुर्थोऽङ्कः ।

Alphabetisches Verzeichniss der in der Ratnâvalî vorkommenden Prâkrit-Formen

mit beigefügter Sanskrit-Uebersetzung.[1]

अ nach Vocalen = च. — अअं = अयम्. — अआरणा = अकारणं. — अआल =
अकाल. — अइ = अयि. — अइरेण = अचिरेण. — अउसल = अकुशल. — अए = अये. —
अंसुअ = अंशुक. .— अक्खद = अक्षत. — अक्खर = अक्षर. — अग्गदो = अग्रतस्. —
अग्गहत्थ = अग्रहस्त. — अङ्गीकरेदु = अङ्गीकरोतु. — अकदपुण्ण = अकृतपुण्य. —
5 अच्चाहिद = अत्याहित. — अच्चिद = अर्चित. — अच्चीअदि = अर्च्यते. — अच्चीअदु =
अर्च्यताम्. — अच्छरा = अप्सरस्. — अच्छरीअं = आश्चर्यम्. — अच्छीहिं = अक्षिभ्याम्. —
अज्ज = अद्य. — **अज्ज = आर्य. — अज्जउत्त = आर्यपुत्र. — अज्झवसिद = अध्यव-
सित. — अणङ्ग = अनङ्ग. — अणाचक्खिद (von चक्ष्) = अनाख्यात. — अणाध = अनाथ.
— अणासादअन्त = अनासादयन्त्. — अणुअच्छन्त = अनुगच्छन्त्. — अणुगमिस्सं = अनुग-
10 मिष्यामि. — अणुग्गह = अनुग्रह. — अणुचिट्ठीअदु = अनुष्ठीयताम्. — अणुणइस्सं =
अनुनेष्यामि. — अणुणेदुं = अनुनेतुम्. — अणुप्पेसिद = अनुप्रेषित. — अणुबन्ध = अनु-
बन्ध. — अणुभवीअदि = अनुभूयते. — अणुभाव = अनुभाव. — अणुरत्त = अनुरक्त. —
**अणुराअ = अनुराग. — अणुरूव = अनुरूप. — अणुसरदि = अनुसरति. — अणुसरम्ह
= अनुसरामस्, °म, अनुसरावस्, °व. — अणुहरन्ति = अनुहरन्ति. — अण्ण = अन्य. —
15 अण्णगद = अन्यगत. — अण्णदो = अन्यतस्. — अण्णधा = अन्यथा. — अण्णसंकिद = अ-
न्यशङ्कित *misstrauisch* 305,7. — अण्णधासंभाविण् = अन्यथासंभाविन् dass. 299, 3. —
अण्णस्सिं = अन्यस्मिन्. — अण्णेसामि = अन्विष्यामि. — अण्णेसिदुं = अन्वेष्टुम्. — अ-
त्तणो = आत्मनस्. — अत्ताणअं = आत्मानम्. — अत्थगिरि = अस्तगिरि. — अत्थि =
अस्ति. — अदक्खिण = अदक्षिण. — अदिउज्जुअ = अति-ऋजु. — अदिकोवण = अति-
20 कोपन. — अदिक्कन्त = अतिक्रान्त. — अदिक्कमसि = अतिक्रामसि. — अदिक्कमिअ =
अतिक्रम्य. — अदिचिरं = अतिचिरम्. — अदिणिग्घण = अतिनिर्घृण. — अदिणिट्ठुर
= अतिनिष्ठुर. — अदिणिसंस = अतिनृशंस. — अदिदीहकोवणदा = अतिदीर्घकोपनता.
— अदिमेत्तं = अतिमात्रम्. — अदिवाहेम्ह = अतिवाहयामस् u. s. w. — अदिसइद = अ-

---

[1]) Die Prosa ist durchgängig im Çaurasenî-, die Verse im Mâhârâshṭrî-Dialect. Letzterer Dialect wird durch ein vorgesetztes * bezeichnet; ** bedeutet, dass das Wort in beiden Dialecten erscheint. Wenn kein entsprechendes Sanskrit-Wort hinzugefügt wird, so ist damit gesagt, dass die Form in beiden Sprachen lautlich übereinstimmt.

करेहि = कुरु. — कवोल = कपोल. — कसण = कृष्ण. — कस्स = कस्य. — कहिं = कस्मिन् und कुत्र. — काणण = कानन. — कादर = कातर. — काम. — कामदेव. — कामिणी = कामिनी. — कारण. — कारिण् = कारिन्. — काल. — **किं = किम्. — किल. — किलिस्सन्त = क्लिश्यन्त्. — कीदिस = कीदृश. — कीलम्ह = क्रीडामस्, °म, क्रीडावस्, °व. — कीलिद = क्रीडित. — कीस *warum?* 290,30. 295,19. 299,1. — कुङ्कुम. — कुट्टिम. — कुडिल = कुटिल. — *कुणइ = करोति. — कुदो = कुतस्. — कुप्प = कुप्य. — कुप्पदि = कुप्यति. — कुप्पसि = कुप्यसि. — कुरुकुराअदि = कुरुकुरायते. — कुल. — कुविद = कुपित. — कुसल = कुशल. — कुसुम. — कुसुमचाव = कुसुमचाप. — **कुसुमाउह = कुसुमायुध. — कुसुमामोद. — कुसुमिद = कुसुमित. — केत्तिअदूर = कियद्दूर 295,5. 307,7. — केवलं = केवलम्. — को = कस्. — कोइलालाव = कोकिलालाप. — कोदूहल = कौतूहल. — कोमल. — कोव = कोप. — कोसम्बिआ = कौशाम्बिका. — कोसम्बी = कौशाम्बी. — क्खु enklit. nach kurzen Vocalen (lange Vocale sind davor stets gekürzt worden) = खलु; vgl. खु.

खण = क्षण. — खण्ड. — खण्डदास. — खमीअदु = क्षम्यताम्. — खाम = क्षाम. — खु nach Anusvâra = खलु; vgl. क्खु. — खेडणअ = खेलनक. — खेम = क्षेम.

*गअणम्मि = गगने. — गच्छ. — गच्छदि = गच्छति. — गच्छदु = गच्छतु. — गच्छम्ह = गच्छामस्, °म, गच्छावस्, °व. — गच्छसि. — गद = गत. — गदुअ = गत्वा. — गन्तुं = गन्तुम्. — गब्भदासी = गर्भदासी. — गमिस्सं = गमिष्यामि. — गमिस्सदि = गमिष्यति. — **गरुअ = गुरु. — गरुआणुराअ = गुर्वनुराग. — गव्व = गर्व. — गहिद = गृहीत. — गहिदक्खर = गृहीताक्षर. — गिरि. — गुच्छ. — गुम्मन्तरिद = गुल्मान्तरित. — *गुरुणो = गुरोस्. — गेण्ह = गृहाण. — गेण्हदु = गृह्णातु. — गेण्हामि = गृह्णामि. — गेण्हिअ = गृहीत्वा. — गेण्हिदुं = ग्रहीतुम्. — गेण्हिस्सं = ग्रहीष्यामि. — गोअर = गोचर.

घण = घन. — घुणक्खर = घुणाक्षर.

**च nach Anusvâra; vgl. अ. — चच्चरी = चर्चरी. — चदुव्वेदिण् = चतुर्वेदिन्. — चन्द = चन्द्र. — चरण. — *चलणे = चरणानि. — चिट्ठ = तिष्ठ. — चिट्ठदि = तिष्ठति. — चिट्ठदु = तिष्ठतु. — चिट्ठम्ह = तिष्ठामस्, °म, तिष्ठावस्, °व. — चिट्ठसि = तिष्ठसि. — चित्त = चित्र. — चित्तफलअ = चित्रफलक. — चित्तसाला = चित्रशाला. — चित्तसालिआ = चित्रशालिका. — चिन्ता. — चिन्तेहि = चिन्तय. — चिरअसि = चिरयसि. — चिरं = चिरम्. — चूदलदिआ = चूतलतिका.

छवि. — छादिद = छादित.

जअदु = जयतु. — जइ = यदि. — **जं = यम्, याम्, यद्. — **जण = जन. — जणिद = जनित. — जधा = यथा. — जधासमीहिद = यथासमीहित. — *जप्पिअ =

जल्पित. — जम्मदो = जन्मतम्. — *जल. — *जलण = ज्वलन. — *जस = यशस्. — जस्स = यस्य. — जहिं = यत्र. — जाए = यया, यस्याम् und यस्याम्. — जाणन्त = जानन्त्. — जाणामि = जानामि. — जाणासि = जानासि. — जाणिअ = ज्ञात्वा. — जाणिद = ज्ञात. — जाणिदुं = ज्ञातुम्. — जाणिस्सं = ज्ञास्यामि. — जाणिस्सदि = ज्ञास्यति.
5 — जाणिस्ससि = ज्ञास्यसि. — जाणीअदि = ज्ञायते. — जाद = जात. — जादिस = यादृश. — जामादुणा = जामात्रा. — जाव = यावत्. — जिद = जित. — जीविद = जीवित. — जीविदादो = जीवितात्. — जीविदासा = जीविताशा. — जुअल = युगल. — जुज्जदि = युज्यते. — जुत्त = युक्त. — जुवई = युवती. — जेण = येन. — जेव्व nach Anusvára = एव; vgl. ज्जेव्व. — जो = यम्. — जोअंधराअण = यौगंधरायण. — ज्जेव्व
10 enklit. nach kurzen Vocalen (eine Länge ist davor gekürzt worden) = एव; vgl. जेव्व.

झंकार.

ठिद = स्थित.

ण = न. — णं = एनम्, एनाम्. — णं = ननु. — **णच्चन्त = नृत्यन्त्. — णच्चसि = नृत्यसि. — णच्चिदव्व = नर्तितव्य. — णच्चिद = नर्तित. — णत्थि = नास्ति. — णम = नमस्.
15 — णलिणीवत्त = नलिनीपत्त्र. — *णवरि also 299,18. — णहि = नहि. — णाअर = नागर. — णादि = ज्ञाति 322,11. — णाम = नाम. — णामधेअ = नामधेय. — णिअर = निकर. — णिउणत्तण = निपुणत्व. — णिउणिआ = निपुणिका. — णिओअ = नियोग. — णिक्कमन्त = निष्कामन्त्. — णिक्कमम्ह = निष्कामामस्, °म, निष्कामावस्, °व. — णिक्कमिअ = निष्क्रम्य. — णिक्खित्त = निक्षिप्त. — णिक्खिविअ = निक्षिप्य. — णि-
20 ग्घिण = निर्घृण. — णिच्च = नित्य. — णिच्चिन्त = निश्चिन्त. — णिज्जिद = निर्जित. — णिट्ठुर = निष्ठुर. — णिण्हुवीअदि = निह्नूयते. — णिब्भरं = निर्भरम्. — णिमित्त = निमित्त. — णिम्मिअ = निर्माय. — णिम्मिद = निर्मित. — णिरन्तरुक्कण्ठा = निरन्तरोत्कण्ठा. — णिरन्तरुब्भिण्ण = निरन्तरोद्भिन्न. — णिरास = निराश. — णिरूवइस्सं = निरूपयिष्यामि. — णिल्लज्ज = निर्लज्ज. णिवडन्त = निपतन्त्. — णिवारेसु = नि-
25 वारय. — णिवेदइस्सं = निवेदयिष्यामि. — णिवेदिद = णिवेदित. — णिवेदिदुं = निवेदयितुम्. — णिवेदिदुकाम = निवेदयितुकाम 320,17. — णिवेदीअदि = निवेद्यते. — णिवेदेमि = निवेदयामि. — णिवेदेम्ह = निवेदयामस्, °म, णिवेदयावस्, °व. — णिव्वण्णअन्त = निर्वर्णयन्त्. — णिव्वत्तइस्सं = निर्वर्तयिष्यामि. — णिव्वत्तइस्सदि = निर्वर्तयिष्यति. — णिव्वत्तिदव्व = निर्वर्तयितव्य. — णिसंस = नृशंस. — णिसंसत्तण = नृ-
30 शंसत्व. — णिस्ससिअ = निःश्वस्य. — णीद = नीत. — णु = नु. — णेउर = नूपुर. — णेदं nach एव्वं und किं = एतद्. — णेवत्थ = नेपथ्य. — णोमालिआ = नवमालिका.

तए = त्वया. — **तं = तम् und तद्; vgl. ता. — तक्केमि = तर्कयामि. — तणु = तनु. — तत्थ = तत्र. — तदो = ततस्. — तधा = तथा. — तमाल. — *तम्मइ =

— पडिआर = प्रतिकार. — पडिग्गह् = प्रतिग्रह्. — पडिच्छ् = प्रतीच्छ्. — पडि-
च्छदि = प्रतीच्छति. — पडिट्ठावेहि = प्रतिष्ठापय. — *पडिट्ठिअ = प्रतिष्ठित. — पडि-
णिवत्तन्त = प्रतिनिवर्तमान. — पडिद = पतित. — पडिबद्ध = प्रतिबद्ध. — पडिभादि
= प्रतिभाति. — पडिवअण = प्रतिवचन. — पडिवसदि = प्रतिवसति. — पडिवादइस्सं
5 = प्रतिपादयिष्यामि. — पडिवादेसु und °वादेहि = प्रतिपादय. — पडिवालअन्त = प्र-
तिपालयन्त्. — पडिवालइस्ससि = प्रतिपालयिष्यसि. — *पडिवालण = प्रतिपालन. —
पडिवालेदि = प्रतिपालयति. — पढम = प्रथम. — **पढमं adv. = प्रथमम्. — पढिद
= पठित. — पढिदुं = पठितुम्. — पढीअदि = पठ्यते. — *पणमह् = प्रणमत. —
पणाम = प्रणाम. — पण्डिद = पण्डित. — पत्त = पत्त्र. — पत्तिआअदि = प्रत्येति. —
10 पत्तिआअसि = प्रत्येषि. — पत्थणा = प्रार्थना. — पत्थाव = प्रस्ताव. — पद्. — पदोस
= प्रदोष. — °पध = °पथ. — पधाण = प्रधान. — पधोवदेसअ = पथोपदेशक. — प-
भवदि = प्रभवति. — पमाद = प्रमाद. — पर्. — *परव्वस = परवश. — पराहीण =
पराधीन. — परिअण = परिजन. — परिअर = परिकर. — परिक्खाम = परिक्षाम. —
परिगह्निद = परिगृहीत. — परिचारिआ = परिचारिका. — परिचिद = परिचित. —
15 परिच्चइअ = परित्यज्य. — परिच्चइस्सं = परित्यक्ष्यामि. — परिच्छअ = परिच्छद. —
परितुट्ठ = परितुष्ट. — परितोस = परितोष. — परितोसेहि = परितोषय. — परित्ताअदु
= परित्रायताम्. — परिपक्क = परिपक्व. — परिभव. — परिभूद = परिभूत. — परि-
वास = परिपार्श्व. — परिहरिअ = परिहृत्य. — परिहाससीलदा = परिहासशीलता.
— परोक्ख = परोक्ष. — पलाअम्ह = पलायामहे, °है, पलायावहे, °है. — *पवणअ
20 = पवन. — पवाद = प्रवाद. — पविसन्त = प्रविशन्त्. — पविसम्ह = प्रविशामस्, °म,
प्रविशावस्, °व. — पविसामि = प्रविशामि. — पविसिअ = प्रविश्य. — पव्वद =
पर्वत. — पसरदि = प्रसरति. — पसाद = प्रसाद. — पसादिद = प्रसादित. — पसादी-
अदु = प्रसाद्यताम्. — पसादीकद = प्रसादीकृत. — पसादेहि = प्रसादय. — पसीद =
प्रसीद. — पहरन्त = प्रहरन्त्. — पहार = प्रहार. — पहुदि = प्रभृति. — पाअव =
25 पादप. — पाडइस्सं = पातयिष्यामि. — पाणिग्गहण = पाणिग्रहण. — पारितोसिअ
= पारितोषिक. — पारिद = पारित. — पारेमि = पारयामि. — पारेसि = पारयसि. —
पाविद = प्राप्त. — पावेदि = प्राप्नोति. — पास = पाश. — पासवत्तिण् = पार्श्ववर्तिन्.
— पि = अपि; vgl. अवि. — **पिअ = प्रिय. — पिअंवद = प्रियंवद. — *पिअअण =
प्रियजन. — पिञ्जरिज्जन्त = पिञ्जर्यमाण 292,12. — पिण्डीकदन्धआर = पिण्डीकृतान्ध-
30 कार. — पिसुण = पिशुन. — पीण = पीन. — पीवर. — पुच्छिद = पृष्ट. — पुञ्ज. —
पुट्ठदो = पृष्ठतस्. — पुढवी = पृथिवी. — पुणो *wieder, abermals* = पुनर्; vgl. उण.
— पुण्ण = पुण्य. — पुत्त und °अ = पुत्र. — पुरदो = पुरतस्. — पुरिस = पुरुष. —
पुव्व = पूर्व. — पुव्वदिसा = पूर्वदिश्. — पूआ = पूजा. — पूआसक्कार = पूजासत्कार.

— पूइदुं = पूजयितुम्. — पूइस्सं = पूजयिष्यामि. — पूओवअरणा = पूजोपकरणा. — पू-
रिद = पूरित. — पेक्ख = प्रेक्षस्व. — पेक्खणा = प्रेक्षणा. — पेक्खदि = प्रेक्षते. — पेक्खदु
= प्रेक्षताम्. — पेक्खन्त = प्रेक्षमाण. — पेक्खम्ह = प्रेक्षामहे, °है, प्रेक्षावहे, °है. —
पेक्खसि = प्रेक्षसे. — पेक्खामि = प्रेक्षे. — पेक्खिअ = प्रेक्ष्य. — पेक्खिदव्व = प्रेक्षितव्य.
5 — पेक्खिदुं = प्रेक्षितुम्. — पेक्खिस्सं = प्रेक्षिष्ये. — पेक्खिस्सदि = प्रेक्षिष्यते. — *पेम्म
= प्रेमन्. — पेसण = प्रेषण. — पेसिद = प्रेषित. — *°प्पहाव = प्रभाव. — *°प्प-
मुहे = प्रमुखान्. — फडिअ = स्फटिक. — फल. — फलअ = फलक. — फुड = स्फुट. —
फुडक्खर = स्फुटाक्षर.

बउल = बकुल. — बडुअ = बटुक. — बद्ध. — बन्धण = बन्धन. — बन्धिअ =
10 बद्ध्वा. — बन्धु. — बम्ह = ब्रह्मन् 322,19. — बम्हण = ब्राह्मण. — बम्हत्तण = ब्र-
ह्मत्व. — बहलतमालपाअवदा = बहलतमालपादपता. — बहिणिआ = भगिनी. —
बहिणिआणुरूव = भगिन्यनुरूप. — बहु. — बहुमण्णत्ति = बहु मन्यते. — बहुमद =
बहुमत. — बहुमाण = बहुमान. — बहुलीकद = बहुलीकृत. — *बाण. — बाल.
— बाह = बाष्प *Thräne*. — बिहप्फदि = बृहस्पति 310,29. — बुद्धि. — बुभुक्खिद
15 = बुभुक्षित. — बोलइस्सं *ich werde reden* 306,25.

भअवं = भगवान् und भगवन्. — भअवदो = भगवतस्. — भअवन्तं = भगवन्तम्. —
भआलुअ = भयालु 301,15. — भट्टा = भर्ता und भर्तर्. — भट्टिणी = भर्त्री. — भट्टिणी.
— भट्टिणो = भर्तुर्. — भण. — भणादि = भणति. — भणामि. — भणासि = भणसि. —
भणिअ = भणित्वा. — भणिद = भणित. — भणिस्सदि = भणिष्यति. — भत्त = भक्त. —
20 भवं = भवान्. — भवण = भवन. — भवदो = भवतस् (Gen. von भवन्त्). — भविअ =
भूत्वा. — भविस्सं = भविष्यामि. — भविस्सदि = भविष्यति. — भविस्ससि = भविष्यसि.
— भवे = भवेत्. — भाअदि = बिभेति. — भाआम्हि = बिभेम्हि. — भाइणेअ = भागिनेय.
— भासिण् = भाषिन्. — भीद = भीत. — भूद = भूत. — भूमि. — भो = भोस्. — भोदि
= भवति (Voc. und 3. Sg.). — भोदी = भवती. — भोदु = भवतु.

25 मअण = मदन. — मअणिआ = मदनिका. — मअणावत्था = मदनावस्था. — मअ-
रन्दुज्जान = मकरन्दोद्यान. — *मउअ = मृदु 239,6. — मउलन्त = मुकुलायमान
294,15. — *मउलाइद = मुकुलायित. — मए = मया. — मं = माम्. — मक्खु = मा
खलु. — मग्ग = मार्ग. — मज्झ = मध्य. — *मज्झण्णम्मि = मध्याह्ने 321,32. — म-
ञ्जरी. — मणि. — मणोरध = मनोरथ. — मणोहर = मनोहर. — मण्डव = मण्डप. —
30 मण्डिद = मण्डित. — मण्णत्ति = मन्यते. — मत्त. — मद्दल = मर्दल. — *मन्तप्पहाव
= मन्त्रप्रभाव. — मन्तिअ = मन्त्रयित्वा. — मन्तिद = मन्त्रित. — मन्तिदुं = मन्त्रयितुम्. —
मन्तिस्सदि = मन्त्रयिष्यते. — मन्तीअदि = मन्त्र्यते. — मन्तेदि = मन्त्रयते. — मन्तेसि =
मन्त्रयसे. — मन्तेहि = मन्त्रयस्व. — मन्द. — मन्दभाइणी = मन्दभागिनी. — मम. —

ANMERKUNGEN.

I. ṚGVEDA.

A. Allgemeines.

Der Veda ist uns in verschiedenen Formen überliefert worden. Für uns von Bedeutung sind deren zwei: die Saṁhitâ- und die Pada-Lesung (पाठ) oder, wie wir sagen würden, -Schreibweise. Bei der ersten sind die sogenannten Wohllautsgesetze beobachtet, bei der zweiten tritt jedes Wort oder, genauer gesprochen, jedes
5 Pada[1]) in seinem für ursprünglich gehaltenen Gewande auf. Ein Compositum wird in der Regel in zwei durch ऽ geschiedene Theile zerlegt. Ein wiederholtes Wort und इव werden mit dem vorangehenden Worte als Composita aufgefasst, weil sie unbetont sind. Der Padapâṭha schreibt demnach दिवेऽदिवे und पिताऽइव.

Jeder Veda hat sein Prâtiçâkhja, dessen Hauptaufgabe darin besteht, in den
10 verschiedenen Pâṭha die äussere Form der Wörter entweder für sich oder in Verbindung mit den vorangehenden und folgenden festzustellen. Das Prâtiçâkhja des Ṛgveda bespricht überdies die Metra. Dieses setzt den Padapâṭha als bekannt voraus und giebt genaue Vorschriften, wie aus diesem der Saṁhitâ- und Kramapâṭha zu bilden seien. Der überlieferte Saṁhitâpâṭha stimmt im Grossen und
15 Ganzen mit den im Prâtiçâkhja gelehrten Wohllautsgesetzen und Verlängerungen überein, verstösst aber auf Schritt und Tritt gegen das Metrum. Dieser Umstand ist dem Prâtiçâkhja nicht entgangen, da dieses später, wo es auf die Metra zu sprechen kommt, für die Recitation mehrere von den früher gegebenen Wohllautsgesetzen wieder aufhebt.

20 Die für den Saṁhitâpâṭha im Prâtiçâkhja aufgestellten Wohllautsgesetze fallen mit denen für die spätere Sprache geltenden nicht ganz zusammen. Es ist mir erschienen, als wenn im Saṁhitâpâṭha an keiner Form des Hiatus, die im späteren Sanskrit, sei es auch nur ausnahmsweise, erscheint, Anstoss genommen werde,

---

1) Pada heisst nicht nur ein fertiges Wort, sondern auch das Thema im Compositum und vor denjenigen consonantisch anlautenden Suffixen, die auf den consonantischen Auslaut desselben eben so einwirken wie im Satze der Anlaut eines nachfolgenden auf den Auslaut eines vorangehenden Wortes. Ein solches Suffix ist z. B. die Casusendung भिस्, weil es मनोभिस् heisst wie मनो भयम्.

so dass man dieselbe ohne Bedenken auch auf weiterem Gebiete zulasse. Ein Hiatus dagegen, der in der späteren Sprache durchaus unerhört ist, wird auch hier nicht geduldet. So wird z. B. jedes इ und उ vor einem ungleichen Vocal stets in य् und व् umgewandelt, obgleich das Metrum fast ausnahmslos in solchem Falle Zweisilbigkeit verlangt. Der Hiatus ए-अ und ओ-अ dagegen, der in der späteren Sprache hier und da zugelassen wird, ist im Saṁhitâpâṭha überaus häufig. Jedoch muss auch hier bisweilen das elidirte अ wieder hergestellt und umgekehrt das stehen gebliebene elidirt werden, was das Prâtiçâkhja übersehen hat. Sehr auffallend ist es, dass der Hiatus अ (आ wird verkürzt) -ऋ, den die spätere Sprache nur selten aufweist[1]), im Saṁhitâpâṭha nie entfernt wird, obgleich das Metrum fast überall die Zusammenziehung in eine Silbe verlangt. So lesen z. B. die Handschriften 2, 12, 9, *a* und 4, 33, 11, *b* न ऋते, 9, *d* इन्द्रस्य ऋभुक्षा, 10, *d* धत्त ऋभवः. Sollte diese Erscheinung etwa auf die Undeutlichkeit der Regeln 136 und 839 (letztere fehlt in einigen Handschriften und passt auch in der That nicht in den Zusammenhang) im Prâtiçâkhja zurückzuführen sein?

Die Handschriften des Padapâṭha theilen weder die Stollen noch die Strophen ab; nur das Ende eines Varga wird mit Zahlen bezeichnet. Der Saṁhitâpâṭha trennt in vierstolligen Strophen den ersten Stollen nicht vom zweiten und den dritten nicht vom vierten. Bei dreistolligen Strophen bleiben der erste und zweite Stollen ungetrennt. Die im epischen Çloka bestehende metrische Verschiedenheit zwischen dem ersten und zweiten (wie zwischen dem dritten und vierten) Stollen ist dem Ṛgveda vollkommen unbekannt: die Stellung des Stollens hat hier zum Metrum keinerlei Beziehung. Während im epischen Çloka wie in anderen späteren Strophen nicht selten die letzte Silbe des ersten Stollens mit der ersten Silbe des zweiten in eine zusammenfliesst, geschieht dieses im Ṛgveda niemals. Dessenungeachtet gebietet das Prâtiçâkhja und zeigen die Handschriften des Saṁhitâpâṭha auf Kosten des Metrums gerade an dieser Stelle eine strengere Beobachtung des Saṁdhi als selbst innerhalb eines und desselben Stollens. Ja es werden sogar für diese Berührungsstelle der Stollen besondere Wohllautsgesetze

---

1) Im Çatapathabrâhmaṇa werden अ (आ) + ऋ in der Regel contrahirt, doch findet man z. B. 13, 1, 2, 2 auch पथ ऋषभस्य geschrieben. Die Vernachlässigung dieses Saṁdhi in der Prosa habe ich auch in guten Handschriften des Mahâbhârata bemerkt.

aufgestellt. Und dennoch weiss dasselbe Prâtiçâkhja gerade so gut wie wir, dass das Metrum nur durch eine vollkommene Trennung der Stollen zu seinem Rechte kommt. Auch darf hierbei nicht unerwähnt bleiben, dass sowohl im Pada- als auch im Sam̃hitâpâṭha der Beginn eines neuen Stollens sofort kenntlich wird, sobald derselbe mit einem Vocativ oder einem Verbum finitum ohne Präposition beginnt, indem diese hier ihren ursprünglichen Ton bewahren. Dass ein Stollen wirklich mit einem tonlosen Worte beginnen könne, müssen wir auf das Entschiedenste in Abrede stellen. Derartige im Prâtiçâkhja (Regel 978. fgg.) verzeichnete Stollen werden ohne allen Zweifel schlecht überliefert sein.

Es unterliegt also nach den bisher hervorgehobenen Erscheinungen keinem Zweifel, dass der uns überlieferte Sam̃hitâpâṭha nicht den ursprünglichen Text, wie ihn die alten Sänger des Veda hersagten, darstellt. Wie haben wir uns aber diesen überlieferten Text zu erklären und wie verhält er sich zum Padapâṭha? Nach reiflicher Erwägung aller oben erwähnten Umstände bin ich auf die Vermuthung gekommen, dass der Padapâṭha als erster Versuch einer Exegese des mehr oder weniger unverständlich gewordenen ältesten Textes zuerst niedergeschrieben, der Sam̃hitâpâṭha aber nach den Vorschriften des ersten, die metrischen Verhältnisse (die Verlängerungen) wohl berücksichtigenden, aber nicht weiter erörternden Theils des Prâtiçâkhja aus jenem Padapâṭha mechanisch umgeschrieben worden sei. Das Prâtiçâkhja wiederum hat, nach meinem Dafürhalten, es nicht gewagt dem Auge des Lesers einen Text vorzuführen, der den damals geltenden Gesetzen des Sam̃dhi schnurstracks entgegen lief; dem Ohre des Hörers aber wurde es im zweiten Theile (der übrigens auch späteren Ursprungs sein kann) gerecht, in dem die Metra besprochen werden. Auf diese Weise erklärt es sich auch, dass die metrischen Verlängerungen schon im ersten Theile, wo vom Metrum noch gar nicht die Rede ist, gelehrt werden: diese konnten das Auge nicht verletzen.

Bei so bewandten Umständen wird man es mir nicht verdenken, dass ich es versucht habe einen Text herzustellen, der beiden Theilen des Prâtiçâkhja Rechnung trägt und auch noch über dieses hinausgeht, wenn das Metrum es gebietet. Ich werde also im speciellen Theile der Anmerkungen nur in dem Falle die Abweichungen meines Textes von dem überlieferten Sam̃hitâpâṭha erwähnen, wenn dieselben mit dem Prâtiçâkhja wirklich in Widerspruch stehen oder zu stehen scheinen könnten. Der über alle Gebühr ausgedehnte Gebrauch des Anusvâra in

den Ausgaben von Th. Aufrecht[1] und M. Müller ist sowohl nach dem Prâtiçâkhja als auch nach den eigentlichen Grammatikern nicht gestattet. Die Abschreiber haben in diesem Falle es einfach sich bequem machen wollen. Uebrigens wäre noch zu untersuchen, ob Alle so schrieben. In nach-vedischen Texten kommt auch die von
5 den Grammatikern geforderte Schreibart vor. Ich erkläre also hier ein für alle Male, dass ich घ्नन्ति und nicht घ्नंति und am Ende eines Stollens एषाम् und nicht एषां schreibe.

Wenn ich, um eine Silbe zu gewinnen, die Halbvocale य् und व् einfach in इ und उ auflöse und damit einen Hiatus erzeuge, so befolge ich genau Regel 974 des
10 Prâtiçâkhja. Uvata zu dieser Regel bemerkt, dass Andere statt dessen इय् und उव् sprächen. Dieses ist die allgemeine Regel in der Taittirîja-Schule. Ich möchte aber dagegen anführen, dass z. B. सुवर् und स्वर् sich leichter auf सुष्वर् zurückführen lassen, als स्वर् auf सुवर्. Hätten schon die alten Sänger des Rgveda सुवर् gesprochen, dann wäre es geradezu räthselhaft, warum diese dem Metrum ent-
15 sprechende und den späteren Gesetzen des Saṃdhi nicht entgegenstehende Form durch das spätere स्वर् ersetzt worden sein sollte. Die Aussprache und die Schreibart सुवर् u. s. w. in der Taittirîja-Schule erkläre ich mir aus dem Bestreben, sowohl dem Metrum als auch den Gesetzen des Saṃdhi gerecht zu werden.

Noch habe ich mich über die Tonbezeichnung auszusprechen. Statt des wahren
20 Wortaccentes, des Udâtta, den mein Text giebt, haben die überlieferten Texte zwei andere Accente, den Anudâtta und den Svarita[1]). Der Udâtta bleibt ganz unbezeichnet; statt dessen erhält eine vorangehende unbetonte Silbe den Anudâtta, eine nachfolgende unbetonte den Svarita. Wenn eine Silbe sowohl auf den Svarita (wegen der vorangehenden betonten Silbe) als auch auf den Anudâtta (wegen
25 der folgenden betonten Silbe) Ansprüche hat, dann verdrängt dieser jenen. Am Anfange eines getrennt geschriebenen Stollens im Saṃhitâpâṭha und am Anfange jedes Wortes im Padapâṭha wird jede Silbe bis zur betonten excl. mit dem Anudâtta versehen. Die tonlosen Wörter erhalten im Padapâṭha unter jeder Silbe den Anudâtta. Wenn ein betontes इ und उ vor einem unbetonten ungleichen
30 Vocal nach den späteren Gesetzen des Saṃdhi in ihre entsprechenden Halbvocale

1) Vor Kurzem hat indessen Bühler in Kashmir eine Rgveda-Handschrift entdeckt, in der nur der eigentliche Wortaccent und zwar durch den Svarita bezeichnet wird.

verwandelt werden, kommen Anudâtta und Svarita neben einander zu stehen. Nur ganz ausnahmsweise verbietet das Metrum einen solchen Halbvocal wieder aufzulösen. In solchen Fällen kann die Richtigkeit der Lesart beanstandet werden, oder aber es ist anzunehmen, dass die Hymne oder die Strophe einer späteren Zeit 5 angehört.

Die in den Handschriften angewandten Tonzeichen lassen nie einen Zweifel über die wirkliche Betonung eines Wortes aufkommen und haben ausserdem eine praktische Bedeutung. Indem man die einer betonten Silbe vorangehende und nachfolgende unbetonte Silbe besonders bezeichnete, wollte man damit zu erkennen 10 geben, dass man, um den Udâtta richtig auszusprechen, schon die vorangehende Silbe allmählich heben und die nachfolgende allmählich wieder senken müsse. Unwillkührlich fällt uns hierbei das im Spanischen an den Anfang und das Ende eines Fragesatzes gestellte Fragezeichen ein. Für uns hat die Bezeichnungsweise der Ueberlieferung keine besondere Bedeutung und da sie den eigentlichen Wort- 15 accent, den zu kennen von Wichtigkeit ist, mehr oder weniger für's Auge versteckt, so habe ich es für angemessen erachtet, durch meine Bezeichnungsweise denselben deutlich hervortreten zu lassen.

Ich lasse hier die erste von mir mitgetheilte Hymne im Pada- und Saṁhitâpâṭha nach M. Müller's Ausgabe ohne irgend eine weitere Erklärung folgen, da 20 nach dem bisher Gesagten Alles verständlich sein wird.

Padapâṭha.

यं। रक्षंति। प्रऽचेतसः। वरुणः। मित्रः। अर्यमा। नु। चित्। सः। दभ्यते। जनः।
यं। बाहुताऽइव। पिप्रति। पांति। मर्त्यं। रिषः। अरिष्टः। सर्वः। एधते। वि। दुःऽगा[1])।
वि। द्विषः। पुरः। घ्नंति। राजानः। एषां। नयंति। दुःऽइता। तिरः। सुऽगः। पंथाः।
25 अनृक्षरः। आदित्यासः। ऋतं। यते। न। अत्र। अवऽखादः। अस्ति। वः। यं। यज्ञं।
नयथ। नरः। आदित्याः। ऋजुना। पथा। प्र। वः। सः। धीतये। नशत्॥ सः। रत्नं।
मर्त्यः। वसु। विश्वं। तोकं। उत। त्मना। अच्छ। गच्छति। अस्तृतः। कथा। राधाम।
सखायः। स्तोमं। मित्रस्य। अर्यम्णः। महि। प्सरः। वरुणस्य। मा। वः। घ्नंतं। मा।
शपंतं। प्रति। वोचे। देवऽयंतं। सुम्नैः। इत्। वः। आ। विवासे। चतुरः। चित्। ददमा-
30 नात्। बिभीयात्। आ। निऽधातोः। न। दुःऽउक्ताय। स्पृहयेत्॥

---

1) दुःऽर्गा ist Druckfehler.

Samhitâpâṭha.

यं रक्षन्ति प्रचेतसो वरुणो मित्रो अर्यमा । नू चित्स दभ्यते जनः ॥ १ ॥
यं बाहुतेव पिप्रति पान्ति मर्त्यं रिषः । अरिष्टः सर्व एधते ॥ २ ॥
वि दुर्गा वि द्विषः पुरो घ्नन्ति राजान एषाम् । नयन्ति दुरिता तिरः ॥ ३ ॥
5 सुगः पन्था अनृक्षर आदित्यास ऋतं यते । नात्रावखादो अस्ति वः ॥ ४ ॥
यं यज्ञं नयथा नर आदित्या ऋजुना पथा । प्र वः स धीतये नशत् ॥ ५ ॥
स रत्नं मर्त्यो वसु विश्वं तोकमुत त्मना । अच्छा गच्छत्यस्तृतः ॥ ६ ॥
कथा राधाम सखायः स्तोमं मित्रस्यार्यम्णः । महि प्सरो वरुणस्य ॥ ७ ॥
मा वो घ्नन्तं मा शपन्तं प्रति वोचे देवयन्तम् । सुम्नैरिद्व आ विवासे ॥ ८ ॥
10 चतुरश्चिद्ददमानाद्बिभीयादा निधातोः । न दुरुक्ताय स्पृहयेत् ॥ ९ ॥

Ueber das Metrum wage ich nur Folgendes zu sagen: ein achtsilbiger Stollen geht in der Regel auf ⏑–⏑⏓ aus, ein elf- und zwölfsilbiger auf –⏑–⏑⏓, vocalis ante vocalem brevis est. Manche Stollen haben nur die erforderliche Silbenzahl, wieder andere nicht einmal diese.

15 Alle Hymnen, die ich mittheile, sind von Karl Geldner und Adolf Kaegi[1]) übersetzt worden. Für die Umstellung und Ausscheidung ganzer Strophen in meinem Texte werden R. Roth und sie gern die Verantwortung übernehmen. Von den 36 Hymnen bei mir findet sich keine in Delbrück's vedischer Chrestomathie.

B. Zu den einzelnen Hymnen.

1,२,*b*. Der Wurzelvocal in पान्ति ist zweisilbig zu sprechen. Man könnte dieses
20 durch die Schreibart पाऽन्ति andeuten. — ३,*b*. In एषाम् ist wie auch sonst häufig die Casusendung zweisilbig zu sprechen. — ५,*a*. नयथ Padap. — ७,*b*. मित्रस्यार्यम्णः Samhitâp. — ९,*b*. In निधातोः ist die Endsilbe zweisilbig zu sprechen.

2,१,*c*. सक्ष्व Padap. — २,*c*. त्वम् bei Aufrecht[1] Druckfehler für तम्. — ५,*b*. पूषन् ist bei Aufrecht[1&2] unbetont, bei Müller in beiden Pâṭha betont, im Index unbetont.
25 Im Prâtiçâkhja nicht unter den mit einem unbetonten Worte anfangenden Stollen aufgeführt. — १०,*a*. Roth vermuthet des Versmaasses wegen मिथामसि.

3,१,*b*. वरुणस्याग्नेः Samhitâp. — ४,*c*. यदा । इत् Padap. — ६,*b*. पिपृत Padap.

5,१,*d*. त्रेधोरुगायः Samhitâp., त्रेधा उ° Padap. Die Auflösung rührt von Grassmann her. — ३,*a*. Roth vermuthet शूषिग्रम्, wodurch eine Silbe gewonnen würde.

---

1) Siebenzig Lieder des Rigveda übersetzt von K. G. und Ad. K. Mit Beiträgen von R. Roth. Tübingen, 1875.

6,५,*c.* विद्वः ऽइव । आ Padap., विद्व इवा Saṁhitâp. — ६,*c.* यो ऽविता Saṁhitâp. — ८,*b.* परे ऽवर Saṁhitâp. — ९,*a.* न ऋते Saṁhitâp. — १४,*b.* शशमान von शम्.

7,३,*b.* Geldner und Kaegi vermuthen दिप्सतो. — ६,*c.d.* वोचत und यच्छत Padap. — ८,*a.* Warum nicht धारयंस्त्रीरिँरुत? — १३,*c.* नकिः । तं । Padap. — १४,*b.* चकृम Pa-
5 dap. — *d.* Warum nicht नशांस्तमिम्ना:?

8,१,२,१२ lassen Geldner und Kaegi den Dichter sprechen. — २,*b.* रथ्याऽइव Padap., रथ्येव Saṁhitâp. — ६,*c.* देवो ऽनयत् Saṁhitâp. — ९,*a,c.* सु Padap. — *c.* भवत Padap. — १०,*a.* गृणावाम Padap.

9,२,*c.* त्वाऽऊत: Padap., त्वोतो Saṁhitâp. Ich schreibe mit Grassmann तुम्रोत:,
10 das auf तुम्र + ऊत: zurückzuführen ist. — *d.* अस्मे° Saṁhitâp.

10,१,*a.* Hier und in der Folge इन्दर st. इन्द्र nach Grassmann's Vorgange. Des Metrums wegen habe ich auch वम्रिनत्र st. वम्रिन्नत्र zu schreiben gewagt. Diese Verdoppelung des न ist auch Râmaj. ed. Bomb. 7, 36, 44, *d* des Metrums wegen unterblieben: यन्थं मत्छ्द्धारयनप्रमेय:. Der Commentar sagt: धारयनप्रमेय इति नुडभाव आर्षः.
15 — ४,*b.* वार्या = वार न; वार ist zweisilbig zu sprechen. — ६, *c.* नमसेतदर्या: Saṁhitâp. — ७,*a.* प्रायुवो Saṁhitâp. — १०,*d.* नर्या । अवि° Padap., नर्याव° Saṁhitâp. — ११,*a.* नु । स्तुत: । इन्द्र । नु । गृणान:·Padap., नू ष्टुत इन्द्र नू गृ° Saṁhitâp. Die Auflösung rührt von Grassmann (Wörterbuch, S.746,III) her, der an zweiter Stelle नू उ liest, nicht नू उ, wie Benfey (Die Quantitätsverschiedenheiten in den Saṁhitâ- und Pada-
20 Texten, zweite Abh. 30) angiebt. Benfey möchte lieber नू उ ष्टुत इन्दर नू गृ° lesen.

11,३,*a.* चन । इत् । अना Padap. — ९,*b.* Die Endsilbe ist zweisilbig zu sprechen. — १२,*c.* स्था: Padap. — २०,*a.* Die Endsilbe ist zweisilbig zu sprechen. — २२,*a.* घ । इत् । उत । असि Padap. — २३,*c.* नकिः । तत् । आ Padap.

12,१,*a.* प्र ऋभुभ्यो Saṁhitâp. — ३,*d.* नो अवन्तु Saṁhitâp. — ४,*b.* मा: Padap. —
25 ५,*b.* Die Schreibart कनीयास्त्रीन् st. कनीयांस्त्रीन् lässt sich hier rechtfertigen, da nach कनीयान् beim Vortrage eine Pause anzunehmen ist. — ५,*d.* त्वष्टा । ऋभव: Padap., त्वष्ट ऋभवस् Saṁhitâp. — ७,*d.* धन्व । आ । अतिष्ठन् Padap. — ९,*d.* इन्द्रस्य ऋभुता Saṁhitâp. — १०,*a.* मेघयोकथा Saṁhitâp. — *d.* घत्त ऋभव: Saṁhitâp. — ११, *b.* न ऋते Saṁhitâp.

30 14,१,*a.* Die Endsilbe ist zweisilbig zu sprechen.

15,१,*a.* अर्च Padap. — ७,*d.* चकृम Padap.

16,५,*b.* मन: । इविंष्ठं Padap., मनो इविंष्ठं Saṁhitâp. Die Verbesserung verdanken wir Roth. — ७,*c.d.* वेश्वानरो ऽव° und अमर्त्यो ऽव° Saṁhitâp.

17,४,*b.* वसवो ऽघृष्टाः Samhitâp. — ५,*d.* भूम Padap. — ७,*c.* स्थ Padap. — ६, *d.* अग्ने ऽवसा Samhitâp.

18,१,*b.* इष्टयो ऽरम् Samhitâp.

19,१,*a.* ब्रह्म Padap. — *b.* Lies कृरयः.

5 20,१,*b.* त्तिप्रऽइषवे Padap., त्तिप्रेषवे Samhitâp. — स्वधाव्ने Padap. und Samhitâp. — *d.* भरत Padap. — २,*d* und später रुद्र nach Grassmann st. रुद्र.

21,४,*b.* यामूर्जं Samhitâp.

22,१,*b.* भव Padap.

23,१,*b.* यज्ञनेषु nach Grassmann st. यज्ञेषु der beiden Pâṭha. — ४,*c.* भूम Padap.

10 24,१,*a.* वरुणा Padap. — ३,*a.* प्रेरिर्मित्रा Samhitâp. — *d.* यतो अनिमिषं Samhitâp. — ५,*a.* अमूरा । विश्वा Padap., Grassmann und die Uebersetzer der 70 Lieder अमूराः । विश्वाः. — ४,*a.* शंस Padap.

25,३,*c.* Delbrück vermuthet ज्ञारमिव.

26,३,*d.* कृवनऽश्रुता । आ गतं Padap. Ob wirklich ein आ anzunehmen und nicht

15 eher कृवनश्रुता ohne Udâtta zu accentuiren sei, lässt sich nicht mit Sicherheit entscheiden. — ५,*b.* अर्यम् von अरि. — *d.* नो ऽवतं Samhitâp.

27,२,*c.* Die Endsilbe ist zweisilbig zu sprechen. — ३,*b.* जुह्वोत Padap.

28,३,*c.* अप्खलीकृत्य Padap. Die Länge im Absolutiv ist ohne Zweifel ursprünglich, da derselbe bekanntlich als Instr. erklärt wird. Vgl. 30,५,*b.* — ७,*c.* स्थ Padap.

20 29,३,*a.* ते ऽवत Samhitâp. — ४,*d.* गवे ऽश्वाय Samhitâp.

30,२,*b.* Die contrahirte Form तन्वौ mit dem Svarita hier und ४,*c* ist verdächtig. — *c.* क्व । अर्के Padap., क्वार्के Samhitâp. — ५,*b.* अरंऽकृत्य Padap.; vgl. zu 28,३,*c.* — ६,*c.* यज्ञो ऽयम् Samhitâp.

31,३,*c.* एन Padap. — ५,*a.* ऐच्छः ist nach Grassmann dreisilbig zu lesen. —

25 *b.* दिवो अ॰ Samhitâp. — ५,*c.* एमाः Padap. — ८,*d.* Aufrecht und Grassmann वमन् unbetont. — ११,*a.* Die Länge in दूरम् ist zweisilbig zu sprechen.

32,५,*c.* रथ्यां ऽइव Padap., रथ्येव Samhitâp.

33,१३. Roth hält diese Strophe für ächt.

34,३,*b.* Roth möchte सर्वमिदम् lesen. — ५,*b.* Das erste आसीदेत् bei Aufrecht,

30 bei Müller im Index und bei Grassmann unbetont; vgl. aber VS. 33,74. Bhâshikas. 2,12. P. 8,2,102 und Sâj. zu dieser Stelle. Pluta wegen der Frage. — ६,*b.* कुत इयं Samhitâp.

35,१,*d*. **Pluta** wegen der Frage. — २,*c*. आघाटिभिरिव **Saṁhitâp.**

36,१,*a*. अवो ऽस्तु **Saṁhitâp.** — *b*. मित्रस्यार्यम्णः **Saṁhitâp.** — २,*b*. नाधसुं **Saṁhitâp.**

II. AITAREJABRÂHMAṆA.

Nach M. Haug's Ausgabe mit Berücksichtigung der vortrefflichen Recension A. Weber's im 9ten Bande der Indischen Studien und der Abschriften des Textes und Commentars von Sâjaṇa, die sich in Roth's Besitz befinden. Die Interpunction habe ich hier wie beim Çatapathabrâhmaṇa der Deutlichkeit wegen häufig geändert. In den metrischen Theilen bin ich, wo es das Versmaass erforderte, in Bezug auf den **Saṁdhi** wie oben beim Ṛgveda verfahren.

1. Vgl. Çatapathabr. 11,5,2,1. fgg. — S. 20, Z. 25. तमाह्वरन् meine Aenderung für तमाह्वरत. — S. 21, Z. 4. 6. Alle, auch die Berliner Hdschrr., जुह्वाथ. Die richtige Form wäre जुहवथ, wie im Çatapathabr. 11,5,2,6 gelesen wird. Ich habe die Länge stehen lassen, weil ich bei einer Durchmusterung des Çatapathabr. auch auf andere unberechtigte Längen im Conjunctiv gestossen bin, wie auch andererseits auf Kürzen, wo wir eine Länge erwartet hätten. Ich lasse hier ein vollständiges Verzeichniss aller im eben genannten Brâhmaṇa vorkommenden Conjunctive folgen, indem ich die den Modus zu stark oder zu schwach bezeichnenden Formen durch (!) hervorhebe. Die Anordnung wird keiner näheren Begründung bedürfen.

Activum.

1te Sg.: अदा३नि, असा३नि, वेदा३नि, हना३नि, अया३नि (von इ), ब्रवा३णि; युनजा३नि, वृणजा३नि, हिनसा३नि; बिभरा३णि, दधा३नि, जुहवा३नि; करवा३णि, तनवा३नि; आप्नवा३नि, मिनवा३नि, स्पृणवा३नि; अश्ना३नि, क्रीणा३नि, गृह्णा३नि; ऊहा३नि, गच्छा३नि, चरा३णि, पचा३नि, मेहा३नि, यच्छा३नि, वदा३नि, वसा३नि (11,3,2,1 ist वसानीति zu lesen), वहा३नि, ष्ठीवा३नि, हरा३णि, जया३नि, भवा३नि; इच्छा३नि, उत्ता३णि, दिशा३नि, पृच्छा३नि, विशा३नि, सृजा३नि, सिञ्चा३नि, स्पृशा३नि; नश्या३नि, पश्या३नि, श्राम्या३णि, स्या३नि; कल्पया३नि, धारया३णि, जनया३नि, मोहया३नि, याजया३नि, रेचया३नि, रोहया३णि, स्थापया३नि.

1te Du.: वेदा३व, अया३व (von इ), ब्रवा३व; करवा३व; पता३व, रोहा३व, हरा३व; सृजा३व; गमया३व, याजया३व, सारया३व.

1te Pl.: अदा३म, असा३म, हना३म, अया३मे (von इ), ब्रवा३म; युनजा३म, वृणजा३म, हिनसा३म; दधा३म, जुहवा३म; करवा३म; आप्नवा३म, शक्नवा३म, स्पृणवा३म, हिनवा३म; अश्ना३म (2,4,2,1 zu

lesen ऽथेममग्रामेति), प्रोर्णाम; क्रामाम, गच्छाम, चराम, जीवाम, धावाम, भवाम, भराम, यच्छाम, यजाम, वसाम, सजाम, सीदाम, हराम, नयाम, भवाम; इच्छाम, मुञ्चाम, विशाम; कल्पयाम, अर्पयाम, सादयाम, स्थापयाम; जिघांसाम; नमस्याम, भिषज्याम.

2te Sg.: बिभरासि (!); यजासि, सर्पासि, हरासि; वर्तयासि.

5 2te Pl.: ब्रुवथ; करवाथ (!); अश्नाथ, जानाथ; वपाथ.

3te Sg.: असत्, हनत्, अयात् (! von इ), अवत्; छिनदत्, भुनजत्, हिनसत्; ब्रुवत्; करवत्, तनवत्; आप्नवत्, राध्नवात् (! 3,1,2,5), घिनवत्; गृह्णात्, मुष्णात्, ज्ञिनात्, क्रीणात्; बोभवत् (2,2,2,16); क्रामात्, गच्छात्, दहात्, निन्दात्, यजात्, वदात्, वपात्, वर्षात्, वहात्, श्रोतत् (!), स्कन्दात्, तिष्ठात्, जयात्, भवत् (!); इच्छात्, पृच्छात्, किन्दात्,

10 स्पृशात्, सुवात्; ताम्यात्; चोदयात्; घिप्सात् (von दभ्).

3te Du.: असतम् (अमुपासता 3,8,2,28 zu verbinden), अवतम्; हिनसातम् (! 1,1,4, 5.7); वहातम्, शोचातम्; लुभ्यातम्.

3te Pl.: असन्, अयान् (! von इ 3,4,2,9); पुनजान् (! 9,4,4,17), हिनसन्; करवन्; अवान्, गच्छान्, चरान्, भरान्, यजान्, वपान्, वर्धान्, वहान्, हरान्, तिष्ठान्, जयान्,

15 नयान्; मुञ्चान्, मृशान्, विशान्, सुवान्; पश्यान्; पारयान्, अर्पयान्.

Medium (Passivum).

1te Sg.: शये, ब्रवै; छिनदै, भुनजै, हृणघै, वृणजै; दधै, मिमै; करवै, तनवै; अश्नवै; बध्नै, वृणै; ईक्षै, गच्छै, यजै, लभै, वर्धै; इच्छै, स्पृशै; श्राध्यै; सूयै; मन्त्रयै, स्नावयै.

1te Du.: दधावहै; क्रीणावहै; रभावहै; सृजावहै.

1te Pl.: आसामहै, हनामहै; ददामहै, दधामहै, ब्रुवामहै; करवामहै, तनवामहै,

20 वनवामहै; अश्नवामहै; जानामहै; अजामहै, दहामहै, भजामहै, यतामहै, वर्तामहै, सचामहै, हरामहै, ह्वयामहै, तिष्ठामहै; सृजामहै; घियामहै; मन्त्रयामहै; जिगीषामहै.

2te Sg.: आसासै (!); वृणासै; रभासै, हरासै, तिष्ठासै; इच्छासै; पच्यासै, मन्यासै (मन्यासै 14,6,9,26).

2te Pl.: लभाधै; पच्याधै; मुच्याधै; भर्तयाधै.

25 3te Sg.: आसातै (!); दधातै, शयातै; दोह्यातै, यजातै, व्ययातै (व्ययाता इति zu lesen 4,2,4,20), हरातै, तिष्ठातै, जयातै, अयातै; पच्यातै; क्रियातै, चर्यातै, जायातै, धीयतै, मुच्यातै, पूर्यतै (! 14,9,4,2); चेतयातै, वारयातै.

3te Pl.: चैतान्तै (! 6,1,2,13), शासान्तै (! 3,7,4,9); जानान्तै; यजान्तै; ब्रुषान्तै, सुवान्तै; पच्यान्तै; क्रियान्तै.

---

30 2. S. 21, Z. 12. Alle, auch die Berliner Hdschrr., एवोपोदासर्पद्वा°. — Z. 14. Delbrück vermuthet येनोपोदासर्पति तद्वा°. — Z. 16. Alle नक्षुः st. नेक्षुः.

---

3. Vgl. Çat. Br. 2,5,2,18. fgg. — S. 22, Z. 3. अयाज्य ohne Visarga die Ausgabe und die Hdschrr., अयाज्यः Sâj.

---

4. Diese Legende finden wir in einer nur unbedeutend abweichenden Recension auch in Çâṅkhâjana's Çrautasûtra. Beide Recensionen geben M. Müller in «A
5 History of ancient Sanskrit Literature» und Fr. Streiter in seiner Dissertation «De Sunahsepo, fabula indica ex codicibus manuscriptis edita». Ich habe kein Bedenken getragen, hier und da eine bessere Lesart aus der anderen Recension aufzunehmen. Uebersetzt ist diese Legende nicht nur von M. Haug, sondern auch von R. Roth im 1ten Bande der Indischen Studien, M. Müller und Streiter a. a. O. — S. 22, Z. 14.
10 Die Hdschrr. स इरा°, wofür Streiter से ऽइरा° gesetzt hat. Ich habe nach Aitarejabr. 6,31 सैरावती vorgezogen; zu ergänzen ist नौः. Sollte etwa सुशीलवती Mṛkkh. 174,7 als Beiwort eines Schiffes mit unserm Worte in verwandtschaftlicher Beziehung stehen? — Z. 17. fg. Es wird vom Athem, von der Kleidung, vom Golde, vom Vieh, von der Gattin, von der Tochter und schliesslich vom Sohne, dem Allerkostbarsten,
15 Etwas ausgesagt, was als allgemein anerkannt nicht in Abrede zu stellen ist. Zu अन्नं ह प्राणाः vgl. अन्नं पशूनां प्राणाः Maitrjup. 6,13; zu रूपं हिरण्यम् vgl. देवानां वा एतद्रूपं यद्धिरण्यम् Çatapathabr. 12,8,2,15. — Z. 18. Alle दुहिता st. कन्या. Jenes stört das Metrum und kann als Glosse gefasst werden. — Z. 22. Alle आभूतिरेषाभूतिर्वा° (oder आभूतिरेषा भू°) gegen das Metrum und nach meinem Dafürhalten auch
20 keinen rechten Sinn gebend. Zu Gunsten meiner Aenderung spricht vielleicht Manu 9,37 (s. S. 190). — Z. 28. Das च steht im Aitarejabr. nach वयांसि, bei Çâṅkh. fehlt es ganz. Alle gegen das Metrum तस्मात्ते st. तत्ते; तस्मात् kann als Glosse in den Text gekommen sein. मिथुनं चरन्ति Çâṅkh. — Z. 29. ह स्मा die Ausg. und die Hdschrr. des Aitarejabr., bei Çâṅkh. nur इति. Die richtige Lesart, die schon We-
25 ber vermuthet hatte, bietet Sâj. — S. 23, Z. 11. प्राप nur die Roth'sche Abschrift, die Uebrigen प्रापत् (प्रापत्त). Statt प्रापत् lesen Alle प्राप्नोत्. Dass hier zuerst das Perfect, dann aber der Aorist erscheinen muss, ist schon aus den vorangehenden Parallelstellen zu ersehen: जज्ञे und अजनि, आस und अभूत्, जज्ञिरे und अज्ञत, पेदिरे und अपत्सत, जज्ञिरे und अज्ञत. Vgl. Delbrück, Altindische Tempuslehre, S. 127. fgg.
30 — Z. 12. मन्त्रयामास. Das Çatapathabr. kennt nur das periphrastische Perfectum mit कर् und zwar im Activum, wenn das Verbum auch sonst das Activum hat, im entgegengesetzten Falle im Medium. Also mit चकार u. s. w.: विदाम्, जुहवाम्, बि-

भयाम्; गमयाम्, जनयाम्, दर्शयाम्, धारयाम्, धावयाम्, उपाधावयाम्, प्रधावयाम्, अनुप्रधावयाम्, संपादयाम्, बोधयाम्, भक्षयाम्, भाजयाम्, पराभावयाम्, मन्त्रयाम्, मोक्षयाम्, याजयाम्, अभिराधयाम्, अतिरेचयाम्, प्ररोचयाम्, उद्वापयाम्, प्रवर्तयाम्, प्रवेशयाम्, आह्वारयाम्; अपचिक्रमिषाम्, दुधूर्षाम्, समारुरुत्साम्. Mit चक्रे u. s. w.: आसाम्, उपासाम्,
5 ईक्षाम्, अवेक्षाम्, एधाम्, निलयाम्; जनयाम्, आप्याययाम्, आमन्त्रयाम्, उपामन्त्रयाम्, स्पाशयाम्; बीभत्साम्. आव्ययां चकार 11,5,1,10 ist wohl fehlerhaft. Ich vermuthe st. dessen आव्यथां च°, das aber nicht als periphrastisches Perfect aufgefasst werden darf, da dieses चक्रे haben müsste. — Z. 25. Der Conjunctiv चराति befremdet, aber das Metrum verlangt die Länge. Im Pâli kommen derartige metrische Verlänge-
10 rungen vor; vgl. Pischel in Zeitschr. f. vgl. Sprachf. 23,425. — S. 24, Z. 30. वितरां Roth's Emendation für नितरां des Çâñkh.; Aitarejabr. liest वि. — S. 25, Z. 5. 6. Die Worte देवा वा bis आस hält Delbrück für eingeschoben. — Z. 7. त्वम्वेहि ist त्वमु एहि; das म erhält sich nach P. 8,3,33. — Z. 18. शीघ्रान्यायाद्, शीघ्राम्यापाद् und शीघ्रापयपाद् die Ausgg. und Hdschrr. Dass शीघ्रान्यायाद् die richtige Lesart ist,
15 ersieht man aus Sâj. Comm. — Z. 24. पथेवाङ्गिरसः सन् ohne ऽहम् Alle gegen das Metrum. — Z. 29. Alle gegen das Metrum मे st. मम. — S. 26, Z. 3. कल्पध्वम् Aitarejabr., तिष्ठध्वम् Çâñkh. Das Metrum verlangt तिष्ठत, das ursprünglich hier wohl auch stand, am Rande aber durch das hier eigentlich geforderte तिष्ठध्वम् erklärt wurde. — Z. 9. Man könnte auch पं न verstehen. — Z. 15. सद्विवाचनम् umschreibt
20 Sâj. durch सन्मार्गस्य विशेषतो ऽध्यापनम्. Das Prädicat fasst derselbe ungeschickter Weise als Acc., zu dem er करिष्यति ergänzt. — Z. 17. युष्मांश्च दायं म उपेता Aitarejabr.; युष्मांश्च दायं वोपेताम् Çâñkh. Statt यामु च bei Çâñkh. यामुत und चामुत (so bei Müller). — Z. 21. जह्नूनां चाधिपत्ये दैवे वेदे च गाथिनाम् Aitarejabr.

---

5. S. 27, Z. 10. fgg. Alle Hdschrr. fünf Mal जिघ्यतु st. जिगातु und fünf Mal
25 जिघ्यति st. जिगाति. Weber macht mich noch auf जिघाति = जिगाति Suparnâdhj. 29,2 aufmerksam. Ehe ich eine neue uns bisher unbekannte Wurzel घा in der Bedeutung von «gehen» aufstelle, die überdies ein Mal so und das andere Mal wieder anders sein Präsens bildet, nehme ich lieber ein Versehen eines Abschreibers an. — Z. 20. Alle जाग्रियादेव.

III. ÇATAPATHABRÂHMAṆA.

A. Allgemeines.

Nach A. Weber's Ausgabe (vgl. auch Monatsbericht der Königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 20. Jan. 1859) mit Zuziehung einer von Bühler der Königl. Bibliothek in Berlin geschenkten Handschrift.

Während der Ṛgveda und andere accentuirte Texte drei Accente haben, wenn sie auch nur zwei davon bezeichnen, kennt das Çatapathabr. nach dem Bhâshikasûtra (Indische Studien 10, 397. fgg.) deren nur zwei, den Udâtta und den Anudâtta. Bezeichnet wird nur der Anudâtta, alle unbezeichneten Silben haben den Udâtta. Die ursprünglichen Accente erfahren aber in unserm Brâhmaṇa einen für uns unverständlichen Wandel. Als Hauptregel gilt, dass der ältere Anudâtta und der durch Contraction eines Udâtta mit einem Anudâtta entstandene Svarita[1]) in den Udâtta übergehen, der ältere Udâtta aber in den Anudâtta. Ausnahmen:

1) Wenn zwei oder mehrere ältere Udâtta unmittelbar auf einander folgen, wird nur der letzte in den Anudâtta verwandelt.

2) Ein am Ende eines in den Handschriften mit | oder || bezeichneten Abschnittes stehender älterer Udâtta bleibt Udâtta. Die meisten Hdschrr. bezeichnen eine solche Silbe durch drei horizontal laufende Punkte unterhalb der Zeile.

3) Ein älterer Anudâtta bleibt Anudâtta, wenn die nächstfolgende Silbe ursprünglich den oben besprochenen Svarita hatte. Nur in einem solchen Falle können zwei und mehr Anudâtta unmittelbar neben einander zu stehen kommen. यद्वादो ऽश्वत्थे तिष्ठते 5, 3, 5, 14 ist auf यद्वादो ऽश्वत्थे तिष्ठते zurückzuführen.

4) Wenn die Präpositionen आ und प्र mit einem unbetonten vocalischen Anlaut eines Verbi finiti oder eines zu ihnen gehörenden Nomens zusammenfliessen, erhält die daraus entstehende Länge oder Diphthong den Anudâtta. Als ältere Stufe ist also hier der Udâtta, nicht aber nach der allgemeinen Regel der Svarita anzunehmen.

Die fünf ersten Zeilen des ersten Stückes bei uns werden demnach in den Hand-

---

1) Im Ṛgveda behält in bestimmten Fällen eine solche zusammengezogene Silbe den Udâtta der ersten Silbe. Nach Pâṇini 8, 2, 6 kann aber auch hier Svarita eintreten. Vgl. jedoch Ausnahme 4).

schriften auf folgende Weise bezeichnet: मनवे ह वै प्रातः (oder प्रातः) । अवनेग्यमु-
दकमाजह्रुर्यथेदं पाणिभ्यामवनेजनायाहरन्त्येवं तस्यावनेनिजानस्य मत्स्यः पाणी आ
पेदे ॥ १ ॥ स हास्मै वाचमुवाद । बिभृहि मा पारयिष्यामि त्वेति कस्मान्मा पारयिष्यसी-
त्यौघ इमाः सर्वाः प्रजा निर्वोढा ततस्त्वा पारयितास्मीति कथं ते भृतिरिति ॥ २ ॥ स हो-
5 वाच । यावद्वै क्षुल्लका भवामो बह्वी वै नस्तावन्नाष्ट्रा भवत्युत मत्स्य एव मत्स्यं गिलति
कुम्भ्यां माग्रे बिभरासि स यदा तामतिवर्धा अथ.

Wenn A. Weber gegen Kielhorn a. a. O. annimmt, dass diese Tonbezeichnung nicht nur die ältere von mir gegebene voraussetze, sondern dieselbe geradezu meine und zwar in einfachster Weise, so lässt sich dagegen einwenden, dass wir durch
10 sie, wenn wir die Betonung nicht schon anderswoher kennen, in den allerwenigsten Fällen diese zu erschliessen im Stande sind. Wohl genügen die zwei Zeichen im Ṛgveda die drei Accente kenntlich zu machen, nicht aber das eine im Brâhmaṇa. Bis zu welcher Silbe rückwärts soll ich den Udâtta ergänzen, wenn ich auf einen Anudâtta stosse? Kann ich, wenn ich einen einzeln stehenden Anudâtta er-
15 blicke, mit Sicherheit daraus schliessen, dass die so bezeichnete Silbe den Udâtta habe? Es könnte hier dreierlei gemeint sein: 1) dass die bezeichnete Silbe (allein oder ausser ihr noch eine oder mehrere vorangehende) den Udâtta und die nächst folgende den Anudâtta habe; 2) dass sie den Anudâtta und die nächst folgende den Svarita habe; 3) dass sie (allein oder ausser ihr noch eine oder mehrere vor-
20 angehende Silben) den Udâtta und die nächst folgende den Svarita habe. Wenn zwei Anudâtta neben einander stehen, so könnte dies bedeuten: 1) dass die erste (allein oder ausser ihr noch eine oder mehrere vorangehende) Silbe den Udâtta, die zweite den Anudâtta, die dritte nicht bezeichnete den Svarita habe; 2) dass die erste den Anudâtta, die zweite und dritte (nicht bezeichnete) den Svarita habe.
25 Drei neben einander stehende Anudâtta könnten gedeutet werden: 1) die erste (vielleicht ausserdem noch eine oder mehrere vorangehende) Silbe hat den Udâtta, die zweite den Anudâtta, die dritte und vierte (unbezeichnete) den Svarita; 2) die erste Silbe hat den Anudâtta, die zweite, dritte und vierte (nicht bezeichnete) den Svarita.

30 Dass in unserm Brâhmaṇa न३ हि३ und nicht wie im Ṛgveda नहि३ ursprünglich betont wurde, kann, so oft auch diese Verbindung vorkommt, wenn ich mich nicht irre, nur aus zwei Stellen mit Sicherheit gefolgert werden. 2,4,2,6 muss aus der Tonbezeichnung हि न ज्ञपनाय, wenn wir aus andern Büchern wissen, dass हि३

und अयनाय zu betonen ist, mit Nothwendigkeit geschlossen werden, dass auch न in älterer Zeit den **Udâtta** hatte. Eben so verhält es sich in सह्स्रयोज्ञनं न ह्येतस्मात् 9,1,2,29. Wenn also mit der Bezeichnung im Brâhmaṇa die von mir gegebene Betonung nicht etwa bloss vorausgesetzt, sondern auch wirklich gemeint wäre, dann müsste
5 man bei der richtigen Recitation desselben die Accente der einzelnen Worte schon anderswoher kennen. Kennt Jemand aber die Accente schon anderswoher, dann braucht man ihm die richtige Recitation nicht durch andere, ihn nur in die Irre führende Zeichen zu erschweren. Wer daran Anstoss nimmt, dass die grosse Mehrzahl der Silben im Brâhmaṇa unbezeichnet ist, also den **Udâtta** hat, mag die
10 Hypothese aufstellen, dass der **Udâtta** mit der Zeit seine ursprüngliche Bedeutung verloren habe und dass bei der Recitation der **Anudâtta** statt seiner die Hauptrolle spiele.

Es ist indessen noch eine andere, von A. Weber[1]) schon vor dreissig Jahren vorgebrachte Erklärungsweise der Betonung denkbar, und zwar die, dass man an-
15 nimmt, der **Svarita** habe die Oberhand gewonnen und dieser werde, wie im Ṛgveda der **Udâtta**, durch einen vorangehenden **Anudâtta** kenntlich gemacht. Wenn wir nämlich die oben mitgetheilten Zeilen nach der Weise des Ṛgveda bezeichnen mit dem einzigen Unterschiede, dass wir nach einem **Udâtta** jeden **Anudâtta**, auch den vor einem **Udâtta** oder **Svarita** stehenden, in einen **Svarita** umwandeln, so
20 erhalten wir folgende Betonung: मनवे ह वै प्रातः । अवनेग्यमुदकमाजह्रुर्यथेदं पाणिभ्यामवनेजनायाहरन्त्येवं तस्यावनेनिजानस्य मत्स्यः पाणी आपेदे ॥ १ ॥ स हास्मै वाचमुवाद । बिभृहि मा पारयिष्यामि त्वेति कस्मान्मा पारयिष्यसीत्यौघ इमाः सर्वाः प्रजा निर्वोढा ततस्त्वा पारयितास्मीति कथं ते भृतिरिति ॥ २ ॥ स होवाच । यावद्वै क्षुल्लका भवामो बह्वी वै नस्तावन्नाष्ट्रा भवत्युत मत्स्य एव मत्स्यं गिलति कुम्भ्यां माग्रे बिभरासि
25 स यदा तामतिवर्धा अथ.

B. Zu den einzelnen Stücken.

1. Uebersetzt von A. Weber im 1ten Bande der Indischen Studien S. 163. fgg. Wieder abgedruckt in den Indischen Streifen 1, 9. fgg. — S. 28, Z. 2. In den Hdschrr. wird die Rede des Fisches durch eine Bemerkung des Erzählers unterbro-
30 chen. Es wird nämlich भवितास्मीति gelesen und dann hinzugefügt: शश्वद्ध काष

---

1) Vâjasaneya-Sanhitae specimen, particula posterior, S. 6.

ग्राम। स ह्नि स्येष्ठं वर्धते. Diese ganz ungehörige rationalistisch gefärbte Glosse nebst dem vorangehenden इति habe ich auf Delbrück's Rath hinausgewiesen. — Z. 7. 8. Die richtige Uebersetzung ist: damit dich aber, wenn du auf dem Berge bist, nicht das (fallende) Wasser (von der Verbindung mit ihm, d. i. dem Wasser) abschneide, 5 sollst du in dem Maasse, wie das Wasser sich verläuft, demselben nachfolgen. — Z. 9. Das Verbum finitum उर्वाक् ist hier betont um anzudeuten, dass der in der grössten Allgemeinheit ausgesprochene Satz durch das Folgende eine Beschränkung erfahre, also nicht als abgeschlossen zu betrachten sei. Ueber die Betonung des Verbi finiti in der Taittirîjasaṁhitâ hat A. Weber in den Indischen Studien 13, 10 71. fgg. ausführlich gehandelt. — Z. 10. Das इति hat hier keinen andern Zweck, als die vier vorangehenden Accusative zusammenzufassen. Im Deutschen würde man dafür «diese vier» sagen können. Vgl. पालाशमासनं पादुके दन्तधावनमिति च वर्जयेत् Gautama, Dharmaç. 9, 4. — Z. 13. 14. Aus der Tonbezeichnung तद्धा ज्ञातो तद्धा न ज्ञातो in den Hdschrr. kann man nicht entnehmen, ob das erste ज्ञातो betont ist. — 15 Z. 20. याम्वेनया = याम् एनया; das म erhält sich nach Pâṇini 8,3,33.

---

2. Uebersetzt von A. Weber in den Indischen Streifen 1,13. fgg. und von J. Muir in Original Sanskrit Texts 5,251. fgg. — S. 28, Z. 25. S. 29, Z. 6. 7. 9. 10. 13. 14. Ich habe युयुधे, स्थेस् und स्वेस् nach Bhâshikas. 2, 16 betont. Aus der Bezeichnung der Hdschrr. ist die ursprüngliche Betonung nicht zu ersehen. Nach dem betonten Ver- 20 bum finitum habe ich ein vielleicht entbehrliches Interpunctionszeichen gesetzt um anzudeuten, dass ich dasselbe zum Vorhergehenden ziehe und im Nachfolgenden ergänze: पितेव पुत्रेण युयुधे। भ्राता भ्रात्रा (युयुधे). Whitney (Journ. of the Amer. Or. S. 5,393 und deutsch in den Beiträgen zur vergl. Sprachf. 1,193. fg.) zieht das Verbum finitum zum Folgenden um es an den Anfang eines Satzes zu bringen und da- 25 mit seine Orthotonirung zu erklären. Dass diese Trennung gezwungen und auch unrichtig ist, wird man aus den folgenden Beispielen ersehen können: ततो देवा अभवन्। परासुराः TBr. 2,2,2,1. Das Verbum finitum ist auch nach einer Präposition orthotonirt, was durch seine Stellung am Anfange eines Satzes nicht möglich wäre. पूर्वपक्षं देवा अन्वसृज्यन्त। अपरपक्षमन्वसुराः ebend. तदग्नये चैवैतद्धविः परिददाति गुप्त्या 30 अस्यै च पृथिव्यै Çatapathabr. 1,1,2,23. तामेतद्देवाश्च पर्यासते ये चेमे ब्राह्मणाः शुश्रुवांसो ऽनूचानाः 3,2,8. जुहूं च स्रुवं चाध्वर्युरादत्ते वेदं होताऽध्यविलापनीमग्नीत् 9,2,1. तन्न पृथिव्यां परास्येन्नाप्सु 3, 8, 5, 9. Das Verbum finitum wird auch wiederholt und zwar

am Ende des zweiten Satzes: मुद्गा चासि शिवा चासि 1,2,5,11. Auch beim Wechsel des Verbi finiti dieselben Erscheinungen: ऋतवः समिद्धाः प्रजाश्च प्रजनयन्त्योषधीश्च पचन्ति 5,2,8. स वै त्रिरभिषुणोति । त्रिः संभरति 3,9,4,19. — S. 28, Z. 25. Die Worte यत्किमकरं तस्मादिदमापदीति auch 1,7,2,19 nach der richtigen Lesart. Uns geläu-
5 figer wäre किमकरं यस्मादिदमापदि. आपदि (आ + अपदि) ist 1te Sg. Aor. Med. In unserem Brâhmana kommen noch folgende Formen für die 1te Sg. Aor. Med. vor: अमंसि, अयसि, अरिक्षि, असृक्षि, अस्तृषि, ऐक्षिषि, अधिषि (von धा, दधाति) und अज्ञोजने.

---

3. Uebersetzt von A. Weber in den Indischen Streifen 1,16. fgg. Die Verse aus
10 Rgveda 10,95. — S. 30, Z. 8. अप्रियेव bei Weber ein Versehen für अप्रियेव. — Z. 13. शयीत im Brâhmana nicht accentuirt. — Z. 14. Ob बध्नीतै zu betonen ist, kann aus der Bezeichnungsweise des Brâhmana nicht ersehen werden. — Z. 21. आव्यथां meine Aenderung für आव्ययां. Sâj.: आव्ययां चकार विगतकाठिन्यं बभूव. — Z. 33. Nach Bhâshikas. 2,16 hätte man कुरुष्व erwartet. — S. 31, Z. 2. 5. Die Bezeich-
15 nungsweise im Brâhmana lässt es unentschieden, ob कुरुष्व und कुर्वीत (कुर्वीतात्थीम्) orthotonirt sind oder nicht.

---

4. = Brh. Âr. Up. 1,4. Die neun ersten Abschnitte übersetzt von J. Muir in Original Sanskrit Texts, 2te Ausg. 1,24. fg. — S. 31, Z. 11. Bei Muir ist zu lesen «yad mad st. yad «mad. — Z. 14. पति und पत्नी werden etymologisch auf पत् zu-
20 rückgeführt. — Z. 15. Die Commentatoren erklären स्वम् durch स्वस्य आत्मनः; es ist aber Verbum finitum. Muir übersetzt: *this one's self is like the half of a split pea.* — Z. 20. Brh. Âr. Up. इतरा st. इतरो (d. i. इतरा + उ). — Z. 23. योनेस् ist Apposition zu मुखात्; nach हस्ताभ्याम् ist योनिभ्याम् zu ergänzen. — S. 32, Z. 2. 21. Die Orthotonirung von पश्यन्ति und श्रोतस्ते befremdet. भवति Z. 2 ist orthotonirt,
25 weil es im Folgenden zu ergänzen ist. — Z. 29. Ob आङ्कस् zu betonen ist oder nicht, kann aus der Bezeichnungsweise des Brâhmana nicht ersehen werden.

---

5. Uebersetzt von M. Müller in A History of ancient Sanskrit Literature 22. fgg.

---

6. Uebersetzt von A. Weber in den Indischen Streifen 1,31. fgg.

IV. ÂÇVALÂJANA'S GṚHJASÛTRA.

Nach der Ausgabe von Ad. Fr. Stenzler und der in der Bibliotheca indica. — S. 37, Z. 18. 19. Vgl. Pârask. Gṛhjas. 2,4,3. — S. 38, Z. 1. 2. Vgl. ebend. 1,8,8. — Z. 10. Statt अदारृलवपा° findet man auch अदारालवपा° und zwar häufiger; vgl. Pârask. Gṛhjas. 1,8,21. 2,5,10. — Z. 12. fgg. Vgl. ebend. 2,4,2.

V. MAHÂBHÂRATA.

Ausser der Calcuttaer und Bombayer Ausgabe sind für die neun ersten Stücke noch zwei Berliner Handschriften, No. 392 und 401 des A. Weber'schen Kataloges benutzt worden.

1. Auch bei A. Hoefer, Sanskrit-Lesebuch. — S. 39, Z. 18. बन्हुं meine Aenderung für बहुं und वहुं. Eine Hdschr. hat बहुंन्नाशकत्, womit vielleicht बंहुन्नाशकत् gemeint ist. — Z. 29. Alle haben nach भविष्यति noch इत्युपाध्यायेनानुगृहीतः. — S. 40, Z. 32. Die schlecht überlieferte Hymne an die Açvin habe ich unterdrückt. — S. 41, Z. 5. एतम् meine Aenderung für एनम्; in der Bomb. Ausg. fehlt das Pronomen. — Z. 24. ते ऋतुमती Alle. — Z. 28. 30. करवाणीति Alle. — Z. 31. fg. Vgl. Indische Sprüche 219. — S. 42, Z. 1. उपक्रन्तुम् Alle. — Z. 3. 7. Alle किं st. कं. — Z. 6. गन्तुमिति Alle. — Z. 18. ऽस्मीति Alle. — S. 43, Z. 7. इति fehlt in den Hdschrr.. प्रत्यक्षीकुरुष्व ohne इति die Ausgg. — Z. 11. भविष्यसीति Alle. — Z. 15. एतद्द nach उभयं von mir gestrichen. Daneben die Lesart तदुभयमेतद्विपरीतं हि ohne क्षत्रियस्य. Vgl. Indische Sprüche 3414 und Bulletin de l'Acad. Imp. des Sciences de S. Pét. 21, 403. — Z. 17. Alle ते st. मे. — S. 44, Z. 13. श्रुतसेनेति unregelmässige Zusammenziehung von श्रुतसेन इति. — Z. 15. Alle सुवेमे. — Z. 19. षट्तृत् meine Aenderung für षड्वृत्, षड्वृद् und षड्वे. — Z. 20. विश्वरूपे Alle. — S. 45, Z. 4. त्वं मनागसि nur eine Hdschr., त्वमनागसि die Uebrigen. Diese falsche Lesart hat auch dem Nîlakaṇṭha vorgelegen. — Z. 9. Alle एनं st. एनत्. — Z. 24. पुरा Alle st. पुरस् (Abl. von पुर् *Stadt*); तक्षशिलातस्थं eine Hdschr., तक्षशिलासंस्थं die Andern. — S. 46, Z. 12. Vgl. S. 61, Z. 31. fgg.

---

2. S. 51, Z. 16. जनमेजय(स्य) bildet hier und S. 53, Z. 15 einen fünfsilbigen Fuss.

---

3. S. 51, Z. 21. Das अ von अद्भुते und अनघ nach einem Dual gegen die Regel elidirt.

---

4. Vgl. SUPARṆÂDHJÂJA, herausgegeben von ELIMAR GRUBE. In diesem Stücke habe ich viele Çloka umgestellt und auch hinausgewiesen um einen leidlichen Zusammenhang herzustellen. Schon NÎLAKAṆṬHA erwähnt, dass die Reihenfolge der Çloka in verschiedenen Hdschrr. sehr abweiche. — S. 53, Z. 15. जनमेजय(स्य) bil-
5 det hier wie S. 51, Z. 16 einen fünfsilbigen Fuss. — S. 54, Z. 8. Das अ von अथ nach einem Dual gegen die Regel elidirt.

---

5. S. 55, Z. 22. Diese Ueberschrift fehlt bei Allen. — S. 56, Z. 13. भुजगवराग्रजः gegen das Metrum Alle. — Z. 17. सर्वा ed. Bomb. — Alle एवं st. एव.

---

6. S. 57, Z. 29. Ich vermuthe आक्रेत्. — S. 58, Z. 29. स्तम्भेव d. i. स्तम्भ इव
10 meine Aenderung für स्तम्बेव. Weniger gut wäre स्तम्भे ऽवतस्थिवान्. Die Ausgaben lesen शवं स्कन्धे प्रतिष्ठितम् st. भृशं u. s. w. — S. 59, Z. 2. समासाङ्गीत् meine Aenderung für समाम्रातीत् und अवाम्रातीत्. — Z. 28. व्रतमेतद् ist als Acc. mit अज्ञानता zu verbinden, इदं ist das Subject zum Prädicat कृतं. — S. 62, Z. 24. S. 63, Z. 2. Alle एनं st. एतं. — S. 64, Z. 9. फलपुष्पोदकं die Ausgaben und eine Hdschr., फलपत्रोदकं
15 (so auch Z. 6) die andere Hdschr.

---

7. S. 68, Z. 26. च विचारिते meine Aenderung für चाविचारिते und वाविचा°. — S. 71, Z. 9. अव्यक्तरूप hier so v. a. *dessen Geschlecht noch ungewiss ist.* — S. 72, Z. 24. आस्तीकेति unregelmässige Zusammenziehung von आस्तीक इति.

---

8. S. 73, Z. 21. पुत्रशताय *für das Hundert von Söhnen* so v. a. *anstatt des Hun-*
20 *derts von S.* — S. 74, Z. 5. Alle नृपः.

---

9. S. 75, Z. 7. तत्फलम् d. i. तपसः फलम्. — Z. 21. श्रुतिः so v. a. इति श्रुतिः. — Z. 26. Hier, aber nur hier, Alle शार्ङ्गिको st. शार्ङ्गको. — S. 77, Z. 29. नम् ist hier als Loc. zu fassen; daneben die Lesarten कुलेषु नः und सुते पुनः. — S. 78, Z. 3. Alle एष्यामि. — S. 79, Z. 19. Alle उल्का st. उल्का. — Z. 30. 31. Es wird der älteste Bru-
25 der angeredet. — S. 81, Z. 25. 28. न्वशक्ताः und न्वशक्ता meine Aenderung für नु श° und त्वश°. — S. 82, Z. 5. Alle परीताश्च. — Z. 11. 12. *Hat man keine Liebe für den in Noth befindlichen Freund, so darf man ja sich selbst nicht vergessen, zumal wenn man Verbindungen hat und es vermag.* — Z. 24. Alle °गृद्धिनी. — Z. 28. ऐके° meine

Aenderung für एकैकश्येन, एकैकस्येन und एकैकशो न. — S. 83, Z. 21. इष्टमेव पतिं मत्वा सा यथैवाद्य वर्तसे meine Aenderung für इष्टमेवं (auch एव) गते हि त्वं (auch हिते हित्वा st. गते हि त्वं) सा तथैवाद्य (auch तथैव च) वर्तते (auch वर्तत und वर्तस).

10. S. 84, Z. 14. वा am Ende meine Aenderung für च der Ausgaben.

VI. RÂMÂJAṆA.

Zu Grunde liegt die Bombayer Ausgabe; hier und da ist eine Lesart der anderen Ausgaben vorgezogen worden.

1. S. 85, Z. 19. लोकः st. वायुः ed. Bomb.

2. S. 87, Z. 22. स ददर्शाथ ed. Bomb. — S. 88, Z. 10. मत्सकाशं ed. Bomb. — Z. 25. कर्षणार्थं च ed. Bomb. Zu दास्यत्ति ist मेषमवृषणाम् zu ergänzen. — Z. 30. Man ergänze इन्द्रम् zu अयोजयन्.

4. S. 92, Z. 2. समतिवर्तत्ते meine Aenderung für समभिवर्तत्ते, welches der Comm. in der Bomb. Ausg. durch कर्तुं संमुखमायात्ति erklärt. — Z. 4. Der Comm. ergänzt युक्तम् zu मत्तैर्गजैः.

VII. RAGHUVAṀÇA.

Nach der Ausgabe von Ad. Fr. Stenzler und nach der Calcuttaer vom Jahre 1832.

S. 95, Z. 23. 24. Das Gelüste der Schwangeren Erde zu essen wird als Vorzeichen gedeutet. — S. 97, Z. 4. Das erste तद् verweist auf die vorher erwähnten Söhne, das zweite auf deren Eltern. — Z. 29. 30. Beide Ausgg. ग्रास्पदं, °संश्रितं und इवोत्पलं. नवावतार fasst der Comm. in der Calc. Ausg. als adj. Comp. उत्पल blüht später als कमल. — S. 98, Z. 7. Es ist der Urin der Kuh gemeint.

VIII. VISHṆUPURÂṆA.

Nach einer Bomb. Ausgabe mit Benutzung der von Hall revidirten zweiten Auflage der H. H. Wilson'schen Uebersetzung. In den Anmerkungen giebt Hall hier und da eine bessere Lesart.

1. S. 100, Z. 8. तेन्नच्छायां die Ausg. — Z. 13. इति hätte vor बुद्धिः stehen müssen. — Z. 17. Eine etymologische Spielerei. — Z. 20. भ्रामिम् die Ausg. und der Comm. — Z. 27. व्यवर्धयत् die Ausg.

---

2. Der Text nebst Uebersetzung von Çl. 2,*c* bis 14 und von 25 bis 28 auch bei Muir, Original Sanskrit Texts, 2te Aufl. 3,50. fg. — S. 101, Z. 2. सप्तविंशत् als Acc.! — Z. 8. सप्तरात्रे meine Aenderung für सप्तरात्रं. — Z. 13. विचार्यम् ist unpersönlich zu fassen und इदं तथा als neuer Satz. — Z. 21. Mit den Worten तदिदम् weist der Schüler auf die zum Munde herausfahrenden Jagus. — S. 102, Z. 2. सोषुम्णाम् meine Aenderung für सोषुम्नम्. — Z. 27. वाजिन् = अश्व.

---

3. S. 103, Z. 7. स्थूलास्थूलतरश्चैतत् der Ausg. habe ich verbessert. — Z. 20. 24. द्विजः meine Aenderung für द्विज. — Z. 14. सो ऽहमिच्छामि meine Aenderung für सोमिच्छामि. — S. 104, Z. 3. Vgl. Mahâbhâshja, lith. Ausg. Einl. 13,*b*. — Z. 12. आत्मसुहृद्विपक्षपक्षे *in Bezug auf die eigene Person, den Freund und den Feind.* — Z. 31. Zu सत्तम् ist etwa अर्थम् zu ergänzen »*wer kein Geld spendet, wenn er es hat*«. — S. 105, Z. 4. दूरात् meine Verbesserung für दूरान्. — Z. 20. तवाख्यातं meine Verbesserung für तवाख्याते.

---

4. S. 105, Z. 25. दत्तः । तेनास्या meine Aenderung für दत्तस्येनास्या. — Z. 29. भव । इत्युक्ते meine Aenderung für भववित्युक्ते (oder sollte भव वित्युक्ते gemeint sein?). — S. 106, Z. 2. ज्ञातकर्मादिकं (°कां Hall) क्रियां die Ausg. und Hall. — Z. 5. अवोचत् meine Verbesserung für अवोचत. — Z. 10. रस ऊर्ध्व° meine Aenderung für रसोर्ध्व°. — Z. 16. एकैकम् ist in एका एकम् zu zerlegen. — Z. 18. चास्याचिन्तयत् meine Verbesserung für चास्य चिन्तयत्. — Z. 19. अतति der Ausg. habe ich in अतीत verbessert. — Z. 21. 22. पुरुषोत्तमस्यांशभूतं und कपिलर्षि die Ausg. — S. 107, Z. 1. एनं st. एतं die Ausg. — Z. 2. °पितृणाम् die Ausg. In der Ausg. steht स्वर्गाय vor अस्वर्गयोग्यानां und st. dessen hier स्वर्गप्राप्तिकरं, was ich für eine Glosse von स्वर्गाय halte. — Z. 6. भूपतितम् (sc. जलम्) ist Nom., शरीरिणाम् fasse ich als Apposition zu शरीरजम्.

---

5. S. 107, Z. 28. दर्श st. ददर्श die Ausg. — S. 108, Z. 1. बहुशस्तम् (d. i. बहुशस् तम्) soll nach Hall बहु-शस्तम् sein!

IX. BHAṬṬIKÂVJA.

Nach der Calc. Ausg. von 1828.

X. KATHÂSARITSÂGARA.

Nach der Ausgabe von Hermann Brockhaus.

1. S. 110, Z. 20. वीरसाचिव्य° Br. — Z. 30. प्रतिपन्नात्तां d. i. प्रतिपन्न-अत्तां Br. — Z. 31. नीलवसनसमालंकृत° Br. — S. 111, Z. 4. °वेतालचेष्टितम् Br. — Z. 13. उल्ल-
5 म्बितमृतः so v. a. उल्लम्बितश्च मृतश्च. — Z. 24. प्रामृषत् Br. — Z. 31. अरोप्य Br.

---

2. S. 112, Z. 18. दत्तोपकारे Br. — Z. 21. देवसरसि Br. — Z. 28. सरो वरम् Br. — Z. 29. पश्यति st. पृच्छति Br. सा ziehe ich nicht zur Frage, sondern verbinde es mit अकरोत्. Die Construction bleibt gezwungen. — S. 113, Z. 8. आस्थात् Br. — Z. 18. कर्णोपलस्य Druckfehler für कर्णोत्पलस्य. रुष्ट्रे Br. — S. 115, Z. 7. तम् st. ताम् Br. —
10 S. 116, Z. 6. दर्शितम् st. संदर्शितम् Br. — Z. 16. Eine derartige, vor das Suffix वत् fallende Cäsur ist im Kathâsar. nicht selten. — Z. 20. प्रोढाचारिम् fasse ich als Comp. — Z. 26. एष्यामि Br. — S. 119, Z. 23. इति habe ich hinzugefügt. — Z. 24. Der **Mantriputra** als **Tapasvin**.

---

3. S. 121, Z. 9. नवानर्घ° Br. — S. 122, Z. 15. रात्रिंदिवं Br. — Z. 26. मदिरावती
15 st. मन्दारवती Br. — S. 123, Z. 8. कार्यकरणान्न Br. — Z. 12. तदनुरूप so v. a. भर्त्रनुरूप.

---

4. S. 123, Z. 20. आगत्तुं Br. — Z. 26. गुणानामिव Br. — S. 125, Z. 17. Die Silben गता habe ich hinzugefügt. — S. 126, Z. 19. वसुधत्ता° Br. — Z. 28. सखीमुखेन 'आ-नीतं Br. — S. 127, Z. 2. अपि habe ich hinzugefügt.

---

5. S. 130, Z. 16. Brockhaus trennt प्रति als selbstständige Präposition, wohl weil
20 प्रति-भाष् hier nicht *antworten*, sondern *sprechen zu* bedeutet. — Z. 29. पञ्चफुट्टिकः Br. Der Mann wird wohl wie die übrigen Bewerber einen seiner Beschäftigung und Leistungsfähigkeit entsprechenden Namen führen. — Z. 31. 32. Zu एकम् ist überall युगम् zu ergänzen. — S. 131, Z. 8. नृपः Br. — Z. 23. Man merke hier den Gebrauch des Imperat. im Sinne eines Conditionalis. — S. 132, Z. 4. उत्साहैकघने Br.

---

6. S. 132, Z. 13. मण्डलिकः Br. — S. 133, Z. 4. मोषितुं Kern's Verbesserung für मुषितुं. — Z. 17. 18. *Als sogar die von der Mittagshitze gleichsam gequälten Schatten der Bäume sich mit den Wanderern an die kühlen Wurzeln derselben geflüchtet hatten.* Die Bäume werfen um Mittagszeit so zu sagen keinen Schatten. — Z. 25. Br. elidirt
5 fälschlicher Weise das अ von अनुसृत्य nach einem Dual auf ए. — S. 134, Z. 7. शापिता Br. — S. 135, Z. 2. शक्नुमो Br. — Z. 18. 22. Cäsur vor dem Suffix वत् wie oben S. 116, Z. 16. — Z. 14. वृक्षवात् Br.

---

7. S. 137, Z. 5. असृक्क्षतस्थले Br. — S. 138, Z. 5. पारितम् Br. — Z. 13. 14. Aehnlich der Schluss in einem Drama.

XI. HITOPADEÇA.

10 Nach der Ausgabe von A. W. v. Schlegel und Chr. Lassen und nach der von Fr. Johnson.

13. S. 151, Z. 10. 11. Man hätte उपढौकयाम erwartet. Die 1te Person des Imperativs scheint in der späteren Sprache ganz ausser Gebrauch gekommen zu sein; so steht z. B. auch Z. 15 उपगच्छामि in der Bedeutung von उपगच्छानि. Nach Vararuki
15 12, 29 (S. 95 bei Cowell) ist es eine Eigenthümlichkeit der Çaurasenî für die 1te Sg. Imper. die 1te Sg. Praes. zu setzen.

17. S. 153, Z. 12. fg. Die Elephantenheerde muss kommen so v. a. wird gewiss kommen.

22. S. 157, Z. 24. उच्छ्रासितः meine Aenderung für उच्छ्रसितः.

XII. SPRÜCHE.

20 Zum grössten Theil aus meiner Sammlung «Indische Sprüche». Die hier fehlenden Sprüche findet man im 27ten Bande der Zeitschrift der deutschen morgenl. Gesellschaft in einer von Th. Aufrecht veranstalteten Sammlung aus Çârñgadhara's Paddhati.

19, *b.* नील meine Aenderung für नेत्र. — 53, *c.* एव meine Verbesserung für इव,
25 die durch den Subhâshitaratnâkara bestätigt wird; vgl. Bulletin de l'Acad. Imp. des sc. de St.-P. XXIII, S. 403, zu Spr. 547. — 55, *a.* Der erste Fuss fünfsilbig. — 114 *b.*

धन meine Aenderung für घन; vgl. Z. d. d. m. G. 27, 20. 629. — 166. S. Jenaer Literaturzeitung 1874, S. 298, *a*. — 168, *a*. पद्मवासक्तो meine Aenderung für पद्मवासक्तो; vgl. Spr. 3936. — 206, *c*. पदप्रक्षालनं in den Indischen Sprüchen nach Carr. Im Subhâshitar. lautet der Spruch: दुर्जनं प्रथमं वन्दे सज्जनं तदनन्तरम् । मुखप्रक्षालनात्पूर्वं गुदप्रक्षालनं यथा ॥ — 209, *b*. शान्त्यै meine Aenderung für शान्त्या. — 211, *d*. °पर्परायाः meine Aenderung für °पर्परायां, wie auch Subhâshitar. liest. — 212, *c*. Besser शिक्षिता Subhâshitar. — 276, *b*. तं meine Aenderung für सं. — 314, *c*. Aus Subhâshitar. जल्पतोः st. जल्पितं.

XIII. GÎTAGOVINDA.

Nach der Ausg. von Chr. Lassen. S. 187, Z. 23. Lassen hat नलिनि für das überlieferte नलिनी gesetzt, ich habe die Lesart नलिन aufgenommen. — Z. 27. Lassen verbindet बकुमधुरम्.

XIV. MÂNAVA DHARMAÇÂSTRA.

Zu Gebote standen mir nur die Ausg. von Loiseleur Deslongchamps und die Calc. Ausg. von 1830 mit Kullûka's Commentare.

S. 192, Z. 11. नोद्वाह्निकेषु Alle. — Z. 14. वेणी Alle. — S. 193, Z. 17. Alle प्रतिषिद्धापि चेच्छा. Kullûka hat offenbar unsere Lesart vor Augen gehabt. — Z. 23. Kull. verbindet अन्यया mit कारयेत् und ergänzt कर्तव्यम् zu सज्जात्या स्थितया. Ich möchte den Instr. सज्जात्या स्थितया als von अन्यया abhängig auffassen. — S. 194, Z. 19. Alle अन्योऽन्यस्याव्यभिचारो gegen das Metrum. — S. 195, Z. 27. Der erste Fuss fünfsilbig. — S. 196, Z. 5. Alle स्वब्राह्मण्यास्वपि. — S. 198, Z. 4. Man denke sich अपि nach पुत्रशतं hinzu. — S. 200, Z. 16. Zu वृत्तायाः ergänze man स्त्रियाः. — S. 202, Z. 11. Der erste Fuss fünfsilbig. — S. 203, Z. 5. असंपाठ्या° unregelmässige Zusammenziehung von असंपाठ्या अवि°. — S. 204, Z. 13. Alle उत्कोचकाश्चोपधिका, Kull.: औपाधिका (sic) भयदर्शनाद्ये धनमुपजीवन्ति. — Z. 14. Alle भद्राश्च°, Kull.: भद्राः कल्याणाचारप्रच्छन्नपापा ये धनग्राहिणः. — Z. 20. Alle प्रोत्साह्य; vgl. Z. 32. — Z. 32. Alle उत्साद्येच्चैव. — S. 206, Z. 7. Ich übersetze: Wer aber mit gleichen (Waaren) oder bei gleichem (Preise) ungleich verfährt, d. i. Wer aber für dieselbe Waare einen

verschiedenen Preis nimmt oder bei gleichem Preise verschiedene Waaren giebt. — Z. 15. Zum Acc. बीजोत्कृष्टम् ist यो विक्रीणीते hinzuzudenken. — Z. 24. पूर्वं पूर्वं व्यसनम् ungenau für पूर्वस्याः पूर्वस्या व्यसनम्. — Z. 26. Ergänze मङ्गम् zu किं चित्. — S. 208, Z. 29. Zum Gen. देशदोषगुणस्य ist वेत्ता zu ergänzen.

XV. VIǴNÂNEÇVARA'S MITÂKSHARÂ.

5 Nach den zwei Calc. Ausgg. (No. 459 und 460 bei Gildem.), nach den zwei Berliner Hdschrr., die Dr. Joh. Klatt zu vergleichen die Güte hatte, und einem gerade diesen Theil enthaltenden Fragment einer Handschrift, das ich aus dem Friedrich-schen Nachlass erstanden habe.

S. 214, Z. 33. Zu पूर्वा ist aus dem Vorhergehenden क्रिया *Act* zu ergänzen. —
10 S. 216, Z. 4. Zu नियुक्तस्यापि ist ग्रहणम् zu ergänzen.

XVI. SUÇRUTA.

Nach der Calc. Ausg. von 1835 mit Berücksichtigung eines Commentars und einer Handschrift mit Randglossen, aus denen mir R. Roth die gewünschten Mittheilungen hat zugehen lassen.

S. 216, Z. 21. सुमधुरं meine Aenderung für समधुरं. — S. 217, Z. 2. वा habe ich
15 hinzugefügt. — Z. 12. 16. शाबरिका meine Aenderung für सावरिका. — Z. 23. ग्रथैना meine Aenderung für ग्रथेनां. — Z. 24. Statt भद्यार्थे habe ich wegen शय्यार्थं 25 भद्यार्थम् gesetzt. — Z. 25. श्यद्वाहा meine Aenderung für श्यद्वाह्य. — Z. 29. विवृत्य meine Aenderung für विवृत्य. — S. 218, Z. 3. °गन्धेन न मु° die Ausg., °गन्धे (= ग्रभिकाङ्क्षायाम्) न मु° eine Randglosse in der Hdschr. Meine Aenderung (°गघेन Druckfehler
20 für °गर्घेन) setzt schliesslich nur eine Verwechselung von ॅ mit ं (गर्धेन, गर्धेन, गंधेन) voraus und giebt den erforderlichen Sinn. — Z. 4. Statt ग्रङ्गुलीभ्यां habe ich wie Z. 5 ग्रङ्गुलिभ्यां gesetzt. — Z. 8. °ग्रणां meine Aenderung für °ग्रणान्.

XVII. VARÂHAMIHIRA'S BṚHATSAM̃HITÂ.

Nach H. Kern's Ausg. in der Bibliotheca indica.

1. S. 218, Z. 18. Ich habe der Lesart राज्यस्य st. राज्ञश्च den Vorzug gegeben.

2. S. 219, Z. 22. 24. Der Schluss des ersten Stollens fällt nicht mit dem Wortende zusammen. — Z. 27. °वनौषधिदत्तये meine Aenderung für °वनौषधोदत्तये. — S. 220, Z. 13. Kern hat die Lesart श्रुति st. श्रुत in den Text aufgenommen. — Z. 19. बल्कला: v. l., बङ्कला: Kern. — Z. 20. धाराङ्कुश° Kern, धाराङ्कुर° die meisten Hdschrr.
5 — Z. 28. Ich habe die Lesart उपतप्यते vorgezogen, Kern उपताप्यते. — S. 221, Z. 2. षष्टित: besser als षष्टिकम्, welches Kern im Text hat.

XVIII. GRAMMATISCHES.

1. Aus dem in Benares erscheinenden monatlichen Journal «The Pandit» Vol. IX, S. 23—26, 76—80, 95—99. Am Anfange sind die Vârttika[1]) als solche bezeichnet, später ist dieses unterblieben, da sie leicht zu erkennen sind.

10 S. 223, Z. 1. 2. Zu jedem der drei Beispiele wird noch ein zweites hinzugefügt, das sich vom ersten nur dadurch unterscheidet, dass यज्ञदत्ताय st. देवदत्ताय gesetzt wird. Solche nichtsbesagende Beispiele habe ich in der Folge stillschweigend unterdrückt. — S. 225, Z. 11. Ich habe प्रक्ष्मि st. प्रच्छि gesetzt, weil das Metrum hier eine Kürze verlangt. — S. 226, Z. 29. स habe ich hinzugefügt. — S. 227, Z. 7. न steht in
15 der Ausg. nach बुभुक्षितं, न देवदत्तम् Mahâbhâshja. — Z. 18. च habe ich hinzugefügt. — S. 228, Z. 2. 3. Zum Verständniss der Spitzfindigkeit vgl. Pâṇini 1, 3, 10. fg. — S. 229, Z. 6. कृष्णा सर्वविनाशाय st. पीता वर्षाय विज्ञेया Mahâbh. — Z. 24. Vgl. 2,3,73 weiter unten. — S. 230, Z. 1. यावत्तीर्णा Mahâbh., नावमुत्तीर्णा st. dessen Kâç. — Z. 3. 4. युष्मद्: u. s. w. so v. a. «Warum heisst es nicht तुभ्यम्?». — Z. 15. Zu वृद्धो यूना
20 vgl. Pâṇini 1,2,65. — Z. 31. S. 231, Z. 5. Kâç. an beiden Orten कुलम् st. कुशलम्, die Scholien zu Pâṇini nur an der zweiten Stelle कुलम्. — S. 231, Z. 13. Ergänze विभक्तीनाम् zu सर्वासाम्. — Z. 24. Nach मासे zur Erklärung dieses Loc. noch eingeschoben: तद्युक्तात्काले सप्तमी वक्तव्या und dann noch einmal das Beispiel wiederholt. — S. 233, Z. 9. याज्ञिक्ये Mahâbh., याज्ञिके Kâç. — Z. 16. बालेषु (d. i. वालेषु) v. l. für
25 केशेषु. — Z. 33. व्यापृत: v. l. — S. 234, Z. 22. fgg. Vgl. Pâṇini 4,2,4. — S. 235, Z. 12. Mit diesem शेषे wird in der Folge grosser Unfug getrieben, indem dadurch eine zweite, der allgemeinen Regel entsprechende Construction erklärt wird. — S. 237,

---

1) Vgl. zwei Artikel von mir in der Z. d. d. m. G. 19, 183—190 und 483—490, insbesondere aber Kâtyâyana and Patangali: their relation to each other, and to Pâṇini. By F. Kielhorn. Bombay, 1876.

Z. 2. गामस्य Mahâbh., यामस्य Kâç. — Z. 17. धावति, कृत्तति und कुनख: Kâç., Mahâbh. wie TS. — Z. 18. या केशान्प्रलिखति Kâç., Mahâbh. wie TS. — Z. 19. ज्ञाट्: Kâç., Mahâbh. wie Çat. Br. — Z. 27. fg. ग्रक्षो st. ग्रक्षा (so die Scholien zu P.) Kâç. — S. 238, Z. 5. वृत्तम् und च habe ich aus dem Mahâbh. herübergenommen. — Z. 15. व्या-
5 कृतम् meine Aenderung für व्याहृतम्.

2. S. 240, Z. 27. fg. An allen drei Stellen ग्रभुङ्क्त्महि gedr. — Z. 29. व्यामिश्रेण लु° gedr. — S. 241, Z. 21. Beide Male काश्मीरान् gedr. — S. 242, Z. 3. कलिङ्गं gedr. — Z. 29. ग्रवात्सु: पुरा ohne इकं die Ausg. — S. 244, Z. 5. स vor गां habe ich hinausgewiesen.

XIX. AMARAKOÇA.

Nach den Ausgg. von Th. H. Colebrooke und Loiseleur Deslongchamps.

10 1. S. 245, Z. 32. °चित्रकानि beide Ausgg.

2. S. 247, Z. 17. नेभे ist ना इभे.

XX. KÂVJÂDARÇA.

Nach der Ausg. in der Bibliotheca indica.

S. 248, Z. 16. चान्येति gedr. — S. 249, Z. 27. पुष्प्यातप gedr. — S. 251, Z. 4. संरून्धे v. l. für संधत्ते. — Z. 5. पुष्णाति v. l. für मुष्णाति. — S. 252, Z. 14. पस्यति v. l. für कल्पते.

XXI. SADÂNANDA'S VEDÂNTASÂRA.

15 Benutzt sind verschiedene Calc. Ausgg. mit den Commentaren Subodhinî und Vidvanmanorañginî, die Berliner Hdschr. und vier der besten Londoner Hdschrr., die R. Rost auszusuchen und mir zuzusenden die Freundlichkeit hatte. Die Ausg. und Uebersetzung von Othmar Frank, die Th. Benfey in seiner Chrestomathie ausser der ältesten Calc. Ausg. vor sich hatte, stand mir nicht zu Gebote, eben so wenig
20 die Uebersetzung von E. Röer und eine französische, deren Autorname mir im Augenblick entfallen ist. Die nicht zu Ende geführte Uebersetzung von Fr. Windischmann in seines Vaters Werke: «Die Philosophie im Fortgang der Weltgeschichte» S. 1777. fgg. kann wohl als verfehlt bezeichnet werden. Von grossem Nutzen dagegen war mir eine englische Uebersetzung von J. R. Ballantyne, die mit dem Texte 1850 in Alla-

habad erschienen ist; eben so die englische Uebersetzung der Vidvanmanoranǵinî von A. E. G. und G. D., die mit dem Sanskrit-Texte im «Pandit» veröffentlicht wurde, und zwar Vol. VI, S. 232—234, 253—257, 276—280, 302—306. Vol. VII, S. 29. fg., 77—82, 105—110, 125—130, 146—150, 167. fg., 207—212, 231—236, 251—256,
5 267—272. Vol. VIII, S. 22—26, 48—52, 71—76, 101—104. Die in Wien 1870 erschienene Ausgabe des Vedântasâra mit einer deutschen Uebersetzung von L. Poley ist, wie ich zu meiner Schande gestehen muss, erst bei der Ausarbeitung dieser Anmerkungen zu meiner Kenntniss und mir zu Gesicht gekommen. Ich habe sie aus dem Haug'schen Nachlass auf einer Auction erstanden [1]). Ich hoffe, dass mein Text
10 und meine Uebersetzung auch nach der eben erwähnten Arbeit auf eine Berücksichtigung einige Ansprüche werde machen können. Bei der Uebersetzung verdanke ich manchen guten Wink meinem Freunde H. Kern.

S. 267, Z. 25. तद्वाद्: wird wiederholt, weil das Sûtra das letzte des Adhjâja ist. — S. 269, Z. 31. fg. Alle umgestellt वनवृत्तवत् und जलाशयजलवत्. — S. 274,
15 Z. 10. fg. Der zweite und vierte Stollen bestehen aus vier Doppeljamben! — S. 277, Z. 15. Hier und in der Folge Alle वाक्यार्थ st. वाच्यार्थ. — S. 280, Z. 3. Alle स्वार्थांशपदार्थान्तरोभय°. — S. 283, Z. 31. fg. अप्रातीर् meine Aenderung für अप्रातो, अप्रात्ये, अप्राते. — S. 289, Z. 8. Lies «Demjenigen». — Z. 17. Lies «zuführen».

XXII. RATNÂVALÎ.

Zu dem hier gebotenen Texte hat Prof. C. Cappeller als Bearbeiter dieses
20 Stückes Folgendes zu bemerken:

Der Text der Ratnâvalî beruht auf 5 Handschriften, und zwar 2 bengalischen: *B* = No. 82 im Cat. der Bibl. nat. zu Paris, *b* = No. 971 der Bibl. des E. I. O. zu London (zusammen B), und 3 in Devanâgarî: *D* = No. 2353 des E. I. O., *d* = No. 303 der Bodl. libr., *δ* = 304 ders. Bibl. (zusammen Δ). Ausserdem sind auch die 5 in-
25 dischen Ausgaben verglichen worden, nämlich die vier zu Calcutta erschienenen

1) Es ist ein Sonderabdruck aus dem 63ten Bande der Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Als correspondirendes Mitglied besagter Akademie erhalte ich diese Sitzungsberichte und finde nun auch hinterdrein in ihnen den Poley'schen Artikel. Habe ich ihn von Hause aus übersehen oder ist der Eindruck so schwach gewesen, dass er im Laufe von einigen Jahren ganz verwischt werden konnte?

(1832 = C, 1864 = T, 1871 = N, 1876 = J) und die lithographirte Bombayer von 1868 (= M). Letztere zeigen den ersteren gegenüber deutliche Spuren von Interpolation und eine Bevorzugung der leichteren, oft entschieden verdächtigen Lesarten; einzelne Fehler gehen durch alle Ausgg. und finden sich zum Theil schon in
5 einzelnen Hdschrr., namentlich in *d* und *δ*. Was die handschriftliche Ueberlieferung im Allgemeinen betrifft, so zeigt sie zwar eine Menge von Varianten, aber nichts derartiges, dass man zu der Ansetzung verschiedener Recensionen seine Zuflucht nehmen müsste. Die gleichschriftigen Hdschrr. stimmen freilich in manchen Dingen überein, gehen aber selbst in wichtigen Puncten auseinander, so dass es selbst unmög-
10 lich ist, verschiedene Klassen anzusetzen; nur *d* und *δ* scheinen näher zusammen zu gehören (wenn auch nicht in einem directen Abstammungsverhältniss zu einander zu stehen), wie sie denn auch beide mit den Ausgg. eine grosse Uebereinstimmung zeigen. Es ist darum bei der Auswahl der Lesarten, bei Athetesen u. dgl. durchaus eklektisch verfahren worden. Letztere waren an einzelnen Stellen durchaus noth-
15 wendig, und es scheint keinem Zweifel zu unterliegen, dass der Text dieses Dramas im Laufe der Ueberlieferung Erweiterungen, nicht Verkürzungen erfahren hat.

Was das Prâkrit betrifft, so ist möglichste Consequenz in der Orthographie angestrebt worden, so dass selbst da, wo die Grammatiker mehrere Formen für ein und dasselbe Wort gestatten, immer nur eine und zwar die im Laufe des gan-
20 zen Textes besser bezeugte ohne Rücksicht auf die Lesarten der betreffenden Stelle durchgeführt worden ist, also z. B. stets ञघडु, तुह, तए, कद, ठिद, भट्टिणो, भट्टिणा u. s. w., nie ञेडु, तव, तुए, किद, थिद, भत्तुणो, भत्तुणा. Auch sind Wörter gleicher Abstammung möglichst gleichmässig behandelt worden, wenngleich kleine Unebenheiten, wie आअच्छदि, आअद, aber आगमिस्सदि wegen आगम, समागम, u. dgl.
25 nicht zu vermeiden waren. Sonst sind für die Çauraseni die auch durch die Ratnâvalî-Handschriften bestätigten Untersuchungen von Pischel durchaus maassgebend gewesen, bis auf geringe Modificationen. So werden z. B. die Partikeln इदानीम् und तावत् zu Anfang eines Satzes stets इदाणिं und ताव, sonst दाणिं und दाव geschrieben; ein langer Vocal ist vor क्खु und ज्जेव stets gekürzt, also ganz wie vor त्ति behandelt
30 worden (vgl. Jen. L. Z. 1877, No. 8, S. 125).

Für das Sanskrit ist ein consequenterer Gebrauch der Partikel इति oft im Widerspruch mit den Handschriften durchgeführt, auch der Imperativ auf आव, für den sich oft der Indicativ findet, überall hergestellt worden.

Noch ist zu bemerken, dass die poetischen Lehrbücher, namentlich das Sâhitja-darpaṇa und das Daçarûpa, durch ihre vielen Citate aus der Ratnâvalî (vgl. Böhtlingk in Mél. asiat. T. VII, S. 568. fg.) ein willkommenes Hülfsmittel der Kritik bilden, welches natürlich nicht unbenutzt gelassen wurde.

5 Im Nachstehenden ist nur von den grösseren Athetesen und wichtigeren Veränderungen, namentlich von denen, welche auf keiner Autorität beruhen, Rechenschaft gegeben worden:

S. 290, Z. 12 ist die Strophe संप्राप्तं मकरध्वजेन u. s. w., die sich in *b* hier, in *B* erst nach Z. 14 und in den Ausgg. schon nach Z. 8 findet, und die wegen ihrer ver-10 schiedenen Stellung und wegen ihrer übergrossen Künstlichkeit ein späterer Zusatz zu sein scheint, mit Δ weggelassen worden. — Z. 28. Verbinde अणुचिट्ठिअदु त्ति. — S. 292, Z. 9. 10. जेण पिअवअस्सेण तुमं ति मत्तीअदि mit Δ nachdrücklieher und im Munde des Vidûshaka passender als जस्स कदे (किदे) पिअवअस्सेण एवं (एव्वं) मत्तीअदि in B und den Ausgg. — Z. 24. Lies °सिङ्गअजल°. — S. 293, Z. 4. विरहविव-15 ड्ढिअसोअओ. Das auf जुवईसत्थओ bezügliche Comp. muss wie कड्ढिअ° und पडिवा° eine Gemüthsstimmung ausdrücken, so dass weder विअसिअबउलासोओ (*b* und Δ, °बऊलसोअओ T u. M), noch विरइदबउलामोदओ (*B*), noch विवड्ढिदबउलामोदओ (CNJ) zu entsprechen scheint. — Z. 6. मउआइं mit *dδ* gegen मउलाइं (B*D*), वाउलाइं (C) und मिउलाइं (TMNJ). — Z. 25—28. Mit B gegen Δ und die Ausgg. — S. 294, Z. 28. व-20 म्यते st. वाम्यते (N) und वास्यते (Hdschrr., CTMJ). — S. 296, Z. 21. कुसुमलोह्वक्खि-त्तच्छिअआए st. °लोह्वक्खित्त (*BD*), °लोह्वउक्खित्त (*bδ*), लोह्वोक्खित्त (*d* u. Ausgg.). आक्खित्त st. क्खित्त oder उक्खित्त der Hdschrr. und Ausgg. ist auch geschrieben 297,28. 305,3. 311,7. (cf. 323,15. Nâgân. 57,14). — Z. 24. पूइस्सं wegen पूइदुं (295,25) gegen पूअइस्सं der Hdschrr. u. Ausgg. — S. 297, Z. 8. Mit den Hdschrr. u. Subhâshitaratnâkara (vgl. Bulletin de 25 l'Acad. Imp. des sc. de St.-P. XXIII, S. 423) उदयतटा° st. उदयगिरितटा° in den Ausgg. — S. 298, Z. 12. Lies अणुअच्छन्तो. — Z. 13. अज्झवसिदं mit B st. अज्ज ववसिदं (Δ u. Ausgg.); so auch S. 325, Z. 20 st. अज्ज ववसिदं (B) und bloss वसिदं (Δ u. Ausgg.). — Z. 14. अधवा अणङ्गो सि nach लज्जासि mit BTM ausgelassen. — S. 299, Z. 9. मत्ति-स्सदि wegen मत्तिदुं (305,3) st. मत्तइस्सदि der Hdschrr. und Ausgg. — Z. 17. Wegen 30 परव्वसो s. Weber, Hâla S. 30. — Z. 18. पावरि एक्कं mit B st. पावरमेक्कं (Δ), पावर-मेकं (C), पा वारक्कं (TM), पा वरिअमेक्कं (NJ). Vgl. Var. IX, 8. — S. 300, Z. 5. Nach अणुसरम्ह ist der Satz: इमस्स आलावस्स गच्छिदक्खरा कस्स वि पुरदो मत्तइस्सदि, der sich in Δ und den Ausgg. findet, aber nur aus 299,8. 9 eingedrungen zu sein scheint,

mit B weggelassen. — Z. 31. Nach प्रभाव: findet sich die Str. कण्ठे श्रीपुरुषोत्तमस्य
nur in *b* u. den Ausgg., scheint daher ein späterer Zusatz zu sein. — S. 301, Z. 24.
Nach भणादि ist die Stelle: इमस्स बम्हणस्स bis एवं भणादि, die sich nur in *dδ* und
den Ausgg. findet, getilgt. — S. 302, Z. 1. Ebenso nach कोदव्वं त्ति die Worte: राजा ।
5 अस्ति का चिन्तुक्तिः । विदू॰ (*dδ* CNJ). — Z. 17. Nach णाधिकेयम् Δ und Ausgg. किं
णधिणा । तदो किं कहिणा (Δ कहिणे) । राजा । वयस्य । कयापि॰. Mit B weggelassen.
— S. 303, Z. 25. अत्तरिदाणो st. अत्तरिदा in den Hdschrr. u. Ausgg., wie 306,30. —
Z. 33. अवि सुकुअदि दे एसा लोअणाइं ण वा st. अवि सुकाअदि (alle Hdschrr. u. Ausgg.)
दे लोअणं (*B*C), ॰णं (TM), ॰णाइं (*bδ*), ॰णाणं (*D*δNJ), ण वेत्ति (Δ u. Ausgg., B om.). —
10 S. 304, Z. 1. ॰दित्ति इं सच्चं mit *D*. Vgl. den ganz ähnlichen Gebrauch von इति यत्स-
त्यम् 304,12. 323,19. Mṛkkh. 23,25. — Z. 17. ण (B) fehlt in Δ u. den Ausgg. — S.
306, Z. 2. पआवदिणो st. ॰वइणो der Hdschrr. u. Ausgg. णिम्मिअ mit B st. णिम्मविअ
(Δ), णिम्मोविअ (CNJ), णिम्माइअ (TM). — Z. 25. बोलइस्सं (lies बोल्ल॰ und vgl. Hem. IV,2)
Alle ausser B, wo Z. 23—26, und *b*, wo Z. 21—26 fehlt. Dagegen बोल्लामो Mṛkkh. 105,
15 16. — S. 308, Z. 5. बम्हत्तणेण st. ॰तणेण (*D*), बम्हसुत्तेण (*dδ*, Ausgg.), बम्हणस्स
चलणेण (*B*), ॰णस्स पादेसु (*b*). — Z. 29. ण वा st. ण वत्ति (B), ण वेत्ति (Δ u. Ausgg.).
Vgl. zu 303,33. — S. 310, Z. 15. सर्वस्याग्रे करति st. ॰स्याग्रे करति (B), ॰स्याधो
नयति (ΔCTM), ॰स्याग्रे नयति (NJ). — S. 314, Z. 25. Lies अज्जउत्तस्स. — S. 315, Z. 4. समा-
रूढप्रीतिः (Bδ) st. ॰ढा प्रीतिः (*Dd* u. Ausgg.). Vgl. Uav. Str. 10. — Z. 23. Vgl. Mṛkkh. 52,19.
20 Nâgân. 75,19. — S. 318, Z. 6. मोआविअ st. मोइअ (*B*), मोअविअ (*b*), मुचिअ (*D*), मोचिअ (*dδ*
u. Ausgg.). — S. 319, Z. 20. Die Worte: भो वअस्स । देवीए अणुग्गहिदोम्हि (nur *b* u.
Ausgg.) scheinen interpolirt. — S. 321, Z. 29. इन्दआलम्मि लद्धणामस्स mit B gegen
इन्दआलिअपिणद्धणामस्स (Δ) und इन्दआलिअत्ति लद्धणामस्स (Ausgg.). — Z. 30. So st.
तह अज्जसंवरस्स माअासुपरिट्ठिअज्ञसस्स (*B*), तस्स संवरस्स माआसुपदित्थिणाभस्स (*b*), तह
25 अ अज्जसंवरस्स विवरस्स सुपरिट्ठि॰ (*D*), तह ज्ञेव्व अज्ज॰ weiter wie *D* (*d*), तह एव्व
अज्जसंवरस्स विवरस्स सुपरिट्ठि॰ (*δ*), तह ज्ञेव्व अज्जसंवरस्स विवरस्स सुपरिट्ठिद॰ (C), तह
ज्ञेव्व संवरसंचरस्स सुपरिट्ठिद॰ (TM), तह ज्ञेव्व अज्जसंवरस्स माआसुपरिट्ठिद॰ (NJ). — Z.
32. दाविज्जउ (Conj. von Garrez, Journ. asiat. XX, p. 204) st. सविसज्जउ (*B*, *b* unleserl.),
दाणिज्जइ (Δ), दाविज्जइ (*dδ*), दाव सिज्जउ (Ausgg.). — S. 324, Z. 15—17 in dieser kürzeren
30 Fassung, wie sie der Situation allein entspricht, nach *B* und Daçarûp. S. 41, während
*b*Δ und die Ausgg. den Vasubhûti ganz mit Jaugaṁdharâjaṇa's Worten (327,33.
328,1. fgg.) reden lassen. — Ebenso Z. 21. fg. kürzer mit *B* gegen *b*Δ u. Ausgg. —
S. 325, Z. 22. पधोवदेसओ st. पन्थोवदेसओ (*B*) und पथोवदेसको (Δ u. Ausgg.). *b*. अहं

पि दे पश्चाद्दा क्रोशामि. — Nach Z. 30. Δ u. die Ausgg.: अपि प्रिये । किमद्यापि मध्यस्थतया वर्तसे, ein hier nur störender Zusatz, der aus 316, 19 eingedrungen ist und zu dem किमद्यापि स्वस्थतया स्थीयते (B) nur ein Verbesserungsversuch zu sein scheint. — S. 326, Z. 24. Lies त्वद्वचनादि°. — S. 328, Z. 29. fg. kürzer mit B gegen Δ u. die
5 Ausgg. — S. 329, Z. 4. किं न्वस्ति gegen किं नास्ति (B) und किं नामास्ति विधेय° (Δ u. Ausgg.).

Nachträgliche Verbesserungen.

S. 88, Z. 7. Lies घोरं st. घोरं. — S. 331, Z. 22. Füge vor आयास hinzu: आकाश und.

